ŞERAFETTİN TURAN

TÜRK DEVRİM TARİHİ

4. KİTAP
(BİRİNCİ BÖLÜM)

ÇAĞDAŞLIK YOLUNDA YENİ TÜRKİYE

(10 KASIM 1938-14 MAYIS 1950)

BİLGİ YAYINEVİ

ŞERAFETTİN TURAN ● TÜRK DEVRİM TARİHİ IV-1

Birinci Basım
Mayıs 1999

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Caddesi, No: 46/A, Yenişehir 06420 / Ankara
Telf (0-312) 434 49 98 - 434 49 99 - 431 81 22 - 434 12 71
Faks: (0-312) 431 77 58

http://www.bilgiyayinevi.com.tr
e-mail: info@bilgiyayinevi.com.tr

●

BİLGİ KİTABEVİ
Sakarya Caddesi, No: 8/A, Kızılay 06420 / Ankara
Telf (0-312) 434 41 06 - 434 41 07
Faks: (0-312) 433 19 36

●

ŞERAFETTİN TURAN

Türk Devrim Tarihi IV

Çağdaşlık Yolunda
Yeni Türkiye (Birinci Bölüm)

(10 Kasım 1938 – 14 Mayıs 1950)

kapak düzeni : fahri karagözoğlu

ŞERAFETTİN TURAN'IN KİTAPLARI

Türk Kültür Tarihi
"Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe"

Türk Devrim Tarihi I
"İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe"

Türk Devrim Tarihi II
"Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne"

Türk Devrim Tarihi III (2 Kitap)
"Yeni Türkiye'nin Oluşumu"

Türk Devrim Tarihi IV (2 Kitap)
"Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye"

Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları

baskı : pelin ofset tipo matbaacılık san. ve tic. ltd. şti.
telf : (0.312) 418 70 93 – 418 70 94

İÇİNDEKİLER

I– ATATÜRK'TEN SONRA "MİLLİ ŞEF" 13

A) İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANLIĞI 13
1– Atatürk'ün Ardası Kim Olacak? 13
2– İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı 16
3– "Çevre" Düzenlemesi 18
a) Değişiklikte İlk Adım: Celal Bayar Kabinesi 18
b) "Milli Şeflik": CHP Olağanüstü Kurultayı 20
c) İçbarış Rüzgârları ve Eski Karşıtların Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Girmeleri 22
ç) 26 Mart 1939 Genel Seçimleri 24

B) MİLLİ ŞEF KABİNELERİ VE YENİDEN YAPILANMA 27
1– Refik Saydam Kabineleri 27
2– Cumhuriyet Halk Partisi'nin Yeniden Yapılanması 31
a) Beşinci Kurultay 32
b) 1943 Seçimleri ve Altıncı Kurultay 35

II– EĞİTİM VE KÜLTÜR ALANINDA ATILIMLAR VE GEDİKLER 38

A) EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARINDA YENİ DÜZENLEMELER 38
1– İlköğretim Sorununa Çözüm: Köy Enstitüleri 38
a) Köy Eğitimi ve Köye Öğretmen Yetiştirme 38
b) Köy Enstitüleri 40
c) Tepkiler ve Enstitülerin Kapatılması 46

2– Mesleki ve Teknik Öğretimde Gelişmeler 51
3– Özerk Üniversite 53

B) TÜRK HÜMANİZMASINA DOĞRU: KÜLTÜREL GELİŞMELER 56
1– Düşün Yaşamının Geliştirilmesi: Yayınlar ve Çeviriler 58
2– Güzel Sanatlar Alanında Atılımlar 62
3– Türkçenin Bir Bilim ve Kültür Dili Olarak Yaygınlaşması 65
4– Bilim ve Sanat Yapıtları ile Yeni Buluşları Ödüllendirmede Yeni Adım: İnönü Armağanları 69
5– Uluslararası Eğitim ve Kültür İlişkileri: UNESCO'ya Kurucu Üyelik 71

C) HALKEVLERİ VE HALKODALARI 72
1– Kuruluş ve Gelişme 72
2– Halkevleri ve Halkodalarında Odaklaşan Etkinlikler 83
3– Çok Partili Düzene Geçişte Kurumlaştırma Çabaları 90
4– Işığın Söndürülmesi: Halkevleri ve Odalarının Kapatılması 93
5– Kaybedileni Canlandırma Girişimleri 97

Ç) EĞİTİM-ÖĞRETİM BİRLİĞİNDE AÇILAN GEDİK 99
1– Öğretimin Birleştirilmesi Yasasından Sonraki Gelişmeler 99
2– Yeniden Din Eğitimine Geçilmesi İçin Zorlamalar 102
a) Din Bilgileri Dersaneleri 104
b) 1947 CHP Kurultayında Öneriler 105
c) İsmet İnönü'nün Eğilimi 109
ç) Yasa Önerisi ve CHP Grubu'nun Kararları 111
3– Din Eğitimi ve Öğretimi 113
a) İmam-Hatip Kursları 113
b) İlkokullarda İsteğe Bağlı Din Dersleri 114
c) İlahiyat Fakültesi 115
4– Laiklik ve Din Eğitimi Sorunu 116
a) Bazı Türbelerin Açılması 116
b) Şeriatçı ve Komünist Düzen Değişikliği Girişimlerine Karşı Önlemler 117

c) Hükümet Programlarında Devrimler ve Kemalizm 120
ç) Laiklik Tartışmaları: Laiklik Dinsizlik mi? 123
d) İsmet İnönü ve Devrim 125

III– İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN DOĞURDUĞU SORUNLAR 131

A) SİYASAL DALGALANMALAR 131
1– Uzgörü ile Korunabilen Yansızlık 131
2– Ege Adalarından Bazılarının Türkiye'ye Verilmesi Önerileri 139
3– Sovyetler'le İlişkilerde Gerginlik: ABD'ye Yaklaşma 142
a) Sovyetler'in Toprak ve Üs İstekleri 142
b) Türkiye-ABD Yakınlaşması 145
4– Güvenlikle İlgili Önlemler: Karartma, Sıkıyönetim 147
5– Birleşmiş Milletler Örgütü'ne Giriş 148
a) Örgütün Kuruluşu ve Türkiye'nin Katılması 148
b) İnsan Hakları Evrensel Bildirisi 151

B) EKONOMİK SIKINTILAR VE ÖNLEMLER 153
1– Savaş Yıllarının Doğurduğu Sıkıntılar 153
2– Milli Korunma Kanunu 155
3– Varlık Vergisi 158
4– Toprak Ürünleri Vergisi 164

C) SAVAŞ SONRASI DÜZENLEMELERİ 165
1– Devletçilik Uygulamasında Yumuşama 165
2– Toprak Reformu Girişimi: Çiftçiyi Topraklandırma Yasası 168
3– Çalışma Hayatının Düzenlenmesi 174
4– Türk Parasının Değerinin Düşürülmesi 175
(7 Eylül 1946 Kararları)

Ç) İDEOLOJİK TARTIŞMALAR VE DAVALAR 176
1– Tartışmaların Doğurduğu Cadı Kazanı 176
a) Milliyetçi/Turancı Yayınlar ve Panturanizm 177

b) Sol Yayınlar ve Tartışmalar 181
c) Sabahattin Âli - Nihal Atsız Davası 184
ç) İnönü'nün 19 Mayıs 1944 Konuşması ve Irkçılık-Turancılık Davası 187
2- Sol Yayınların ve Kişilerin Susturulması 190
a) Tan Basımevine Saldırı 190
b) Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Olayları 193
c) Sabahattin Âli'nin Öldürülmesi 200

IV- ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAMA GEÇİŞ 203

A) CHP İçinde Gelişmeler 204
1- Eleştiri ve Karşıt Görüşler 204
2- İnönü Etkeni 206
3- Dörtlü Önerge ve Yankıları 212

B) YENİ SİYASAL PARTİLER 216
1- Milli Kalkınma Partisi 216
2- Demokrat Parti 218
3- Sosyalist Partiler 223

C) YENİ DÜZENE UYMA ÇABALARI: TEK DERECELİ İLK SEÇİM 225

V- 1946'DAN 1950'YE İNİŞ ÇIKIŞLAR 233

A) PARTİLERARASI İLİŞKİLER SORUNU 233
1- Recep Peker Hükümeti 233
2- Demokrat Parti'nin İlk Kongresi ve Özgürlük Andı (Hürriyet Misakı) 238
3- İnsan Hakları Derneği ve Yücel-Öner Davası 240
4- Devlet Başkanlığı Hakemliği: 12 Temmuz 1947 Bildirisi 244
5- CHP ve DP'de Değişim ve Gelişmeler 248
a) Hasan Saka Hükümeti 248

B) PARTİLERARASI UZLAŞMA 263
1– Şemsettin Günaltay Hükümeti 263
2– Demokrat Parti İkinci Büyük Kongresi: Milli Teminat Misakı ..... (Milli Husumet Andı) 266

C) DEMOKRATİKLEŞME YOLUNDA DÖNÜŞÜM 269
1– Yeni Seçim Yasası 269
2– CHP İktidarının Sona Ermesi: 14 Mayıs 1950 Seçimleri 271

EKLER:

I– Köy Enstitüleri'nin Dağılımı 287
II– İnönü'nün 19 Mayıs 1944 Konuşması 288
III– Ceza Yasasının, 141, 142 ve 163. Maddeleri 294
IV– Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi 297
V– Dörtlü Takrir (Önerge) 7 Haziran 1945 303
VI– "Hürriyet Misakı" 11 Ocak 1947 306
VII– 12 Temmuz 1947 Bildirisi 310
VIII– Milli Teminat Misakı (Milli Husumet Andı: 20 Haziran 1949) 313
IX– Nazım Hikmet'in Atatürk'e Mektubu 315

KISALTMALAR 317
KAYNAKÇA 319
DİZİN 327

SUNUŞ

1991'de Türk Devrim Tarihi dizimize başlarken bunun '4' ciltten olmasını tasarlamış ve Atatürk döneminde gerçekleştirilen büyük devrim aşamalarını izleyen yılların Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye altbaşlığı ile yazılacağını belirtmiştik. Çünkü, 1938'den günümüze kadar geçen dönemde, başta devrimcilik, laiklik, devletçilik ve halkçılık olmak üzere Atatürk ilkeleri ve Atatürkçülük hakkında sürdürülen ve suçlama aşamasına vardırılan tartışmalar, Cumhuriyetle birlikte amaç edinilen çağdaşlaşma yolunda, mehter yürüyüşünü andıran sağa sola dönüşler ve yerinde saymalarla ilerlemeye çalışıldığını, üstelik kimi zamanlarda da geriye dönme çabalarının arttığını göstermektedir.

Öte yandan, bu iniş çıkışlar nedeniyle, Atatürk sonrası dönemin tek bir cilt içinde gerektiği gibi işlenemeyeceği kanısına vardık. Bu yüzden bu süreyi, önemli ve çarpıcı olaylara göre bölümlere ayırmayı gerekli gördük. Çağdaşlaşma sürecinin bu ilk bölümü, ölümünden sonra Ebedi Şef olarak anılan Atatürk'ün yerine geçen Milli Şef İsmet İnönü dönemini, dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı ve çok partili siyasal yaşama geçiş evresini içermektedir. Bunu, katılımcı demokrasi yolunda büyük bir aşama olan 14 Mayıs 1950'de başlayan Demokrat Parti'nin iktidar yıllarının ele alındığı ikinci bölüm ile diğerleri izleyecektir.

Ankara, 12 Nisan 1999

I – ATATÜRK'TEN SONRA "MİLLİ ŞEF"

A) İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANLIĞI

1 – ATATÜRK'ÜN ARDASI KİM OLACAK?

10 Kasım 1938 sabahı hayata gözlerini yuman M. K. Atatürk, Dolmabahçe Sarayındaki hasta yatağında 5 Eylül 1938 günü kendi el yazısıyla düzenleyip Beyoğlu VI. Noterine teslim ettiği **vasiyetname** dışında siyasal içerikli bir başka vasiyet bırakmamıştı. Söz konusu yazılı vasiyetinde ise Türkiye İş Bankası'ndaki payının yıllık gelirlerinin bazı kişilere ödenecek aylıklar dışında, **Türk Tarih Kurumu** ile **Türk Dil Kurumu** arasında paylaşılmasını ve kız kardeşi Makbule Atadan'ın oturduğu **Çankaya**'daki evin ölümüne kadar ona bırakılmasını belirtmekle yetinmişti. Onun siyasal içerikli bir **vasiyetname** düzenlememiş olması da çok doğaldı. Çünkü, saltanat sistemine son verip ulusal egemenliğe dayalı bir Cumhuriyet kurulmasını sağladığına göre, kendisinden sonra yerine geçecek devlet başkanını belirlemesi ya da vasiyet etmesi, savunduğu düşüncelere aykırı davranmak ve kendisi ile çelişkiye düşmek olacaktı. Her ne kadar o dönemde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri bulunan Hasan Rıza Soyak, 1973'te yayımlanan anılarında, Atatürk'ün bilinen bu vasiyetnamesini yazdıktan sonra, kendisine, Cumhurbaşkanı seçilecekler arasında ilk akla gelecek olan İsmet İnönü'nün, kamuoyunun sempatisini kazanamadığını, bu nedenle Mareşal Fevzi Çakmak'ın seçilmesi için yasal bir yolun bulunmasının çok iyi olacağını söylediğini aktarıyorsa da (AH, 758), o günlerin öteki tanıklarının anlatımları ve olayların gelişmesi Soyak'ı doğrulamamaktadır.

Şöyle ki, Soyak, bu konuyu dönemin Başbakanı Celal Bayar'a aktardığında, o, böylesi bir öneriyi doğrudan doğruya Atatürk'ten duymak istediğini belirtmiştir. Bu, Bayar'ın, Soyak'ın anlatımına faz-

la güvenmediğinin bir kanıtıdır. Nitekim Başbakan, Atatürk'ün böyle bir eğilimi olup olmadığını saptamaya çalışmış, ancak bunu doğrulayacak herhangi bir şey saptayamamıştır. İsmet İnönü ise bu sözlü vasiyet olayının tümüyle Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras ve H. R. Soyak'ın bir "düzen"i olduğunu öne sürmektedir:

"Bir vasiyet koparmak veya uydurmak için çok çırpındılar... Atatürk'ten koparamadılar. Sözlü olarak uydurmaya Hasan Rıza teşebbüs etti. Celal Bayar kabul etmedi." (Hatıralar, II, 324)

Öte yandan, sonraki yıllarda Kılıç Ali'yi ziyaret eden İsmet Bozdağ, orada, üzerinde "Atatürk'ün Vasiyeti" yazılı bir zarf gördüğünü söylüyorsa da (Milliyet, 14 Kasım 1977) şimdiye değin yeni bir vasiyet ortaya çıkarılamamıştır. Söz konusu zarfın içinde de 5 Eylül tarihli vasiyet metninin bir kopyasının bulunduğu düşünülebilir. Bayar da sonunda Atatürk'ün siyasal bir vasiyeti olmadığı kanısına varmıştır. Nitekim Atatürk'ün yakınlarından olan ve İnönü ile arasının iyi olmadığı bilinen İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 17 Ekim 1938'de düzenlediği basın toplantısında, Atatürk'ün siyasal bir vasiyetinin olmadığını vurgulamış ve "Cumhurbaşkanı kim olacak?" sorusuna, **"TBMM kimi seçerse o olacak"** yanıtını vermiştir. (N. Nadi, PA, 7 vd.)

Aslında Atatürk'ün hastalığı ağırlaştığında yerine kimin Cumhurbaşkanı olacağı, yalnız basının ve Türk kamuoyunun değil, Türkiye'deki diplomatik çevrelerin de üzerinde durdukları en önemli soru haline gelmişti. Şükrü Kaya bu nedenle bir basın toplantısı yapmak gereğini duymuş ve gazetecilere "yazılmamak koşulu" ile **Atatürk'ün adım adım ölüme yaklaştığını** söylemişti. Ondan iki gün sonra, 19 Ekim'de de İngiltere Büyükelçisi hükümetine gönderdiği raporda, Atatürk'ün yakında öleceğinin beklenildiğini, bu yüzden Türk hükümetinin şimdiden gereken önlemleri almaya başladığını bildirmişti (Şimşir, BEL, 204, s. 1249).

"Atatürk'ten sonraki iktidar savaşımı" diye de nitelenen o dönemde Cumhurbaşkanı adayı olarak "5" kişi üzerinde durulmuştu: İsmet İnönü - Fevzi Çakmak - Fethi Okyar - Abdülhalik Renda - Celal Bayar. Ama gerçekte 2 aday, İnönü ve Okyar ile 2 "Çevre" söz konusu idi. Çünkü, Atatürk'ün ve İnönü'nün çevresindekilerin seçim savaşımına girdiklerini gören Bayar, "Kendim hiçbir şey olmayacağım!" diye adaylıktan çekilmiştir (Milliyet, 10.9.1973).

Atatürk'ün çevresinden olan Soyak, Ş. Kaya, T. R. Aras, Salih Bozok, Ali Çetinkaya için temel amaç, İnönü'nün aday olmasını önlemekti. Ona karşı TBMM içinden güçlü bir aday çıkaramayacaklarını bildikleri için de çeşitli yollar, yöntemler denemeye koyulmuşlardı.

Dışişleri Bakanı olan T. R. Aras, İnönü'yü **Ankara**'dan uzaklaştırabilmek için ona ABD Büyükelçiliğini önermişti. Ancak İnönü bunu şiddetle reddetmişti. Anılarında bunu, "Kıyameti kopardım, ürktü, sindi" diye anlatmaktadır. Şükrü Kaya ise, İnönü'yü ve yandaşlarını Meclis dışında bırakabilmek için, seçimlerin yenilenmesine çalışmıştı. Fakat Atatürk'ün hastalığı ve TBMM'nin geleneksel 1 Kasım açılışı için **Ankara**'ya gelemeyişi bu düşüncesini gerçekleştirmesine olanak bırakmamıştı (MŞD, I, 119-123).

O günlerde İstanbul'a gelmiş olan Londra Büyükelçisi Fethi Okyar, görevi başına dönmeyi geciktirince kendisinin de Cumhurbaşkanlığına aday olduğu söylentileri yayılmıştı. Onun adaylığı İngiliz ve Fransız Dışişleri Bakanlıklarına da yansımıştı. İngiltere Büyükelçisi Londra'ya gönderdiği 10 Ekim 1938 günlü raporda, Okyar'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi olasılığından söz etmişti. Bununla birlikte yeterince popüler olmayan Okyar'ın ülkedeki siyasal çatışmaları önleyemeyeceğini de eklemişti (Şimşir, Bel, 204. s. 1276 vd.). İnönü ise günlüğünde, "Fethi Okyar fitneye iltifat etmedi" demekle yetinmektedir.

O günlerde Cumhurbaşkanlığına aday olması için Fevzi Çakmak'a da önerilerde bulunulmuştu. Gerçi kendisi milletvekili olmadığı için seçilmesine yasal olanak yoktur ama bir çözüm bulunabileceği umulmaktadır. Ne ki Genelkurmay Başkanı olan Çakmak yine ordunun başında kalmak istediğini belirterek öneriyi kabul etmemişti... Üstelik Bayar da ona kimin Cumhurbaşkanı olmasını uygun bulduğunu sorduğunda, Çakmak, hükümetin ve TBMM'nin emrinde olduğu yanıtını vermiştir (Milliyet, 15.9.1977). Böylece İnönü'nün seçilmesinden yana olan Bayar o dönemde çok önemli olan, Çakmak'ın da desteğini sağlamıştır. İnönü, Çakmak'ın davranışını şöyle özetlemektedir:

"Mareşal, ortalığı bir süre yokladıktan sonra istemez (müstağni) bir durum aldı. Çekilmenin başlangıcında korkmuş, bana sokulmamıştı. Sonra eskisinden daha çok sokuldu." (Hatıralar, II, 324)

Cumhurbaşkanlığı adayları arasında anılan TBMM Başkanı Abdülhalik Renda'ya gelince, Şükrü Kaya, T. Rüştü Aras ve bazı arkadaşları onu İstanbul'a çağırmışlardı. Perapalas Oteli'nde buluştuklarında da kendisine adaylık önerisinde bulunmuşlardı. Ancak Renda kesin bir red cevabı vermişti. Böylece İnönü'nün karşısına oy toplayabilecek bir başka aday çıkartılamamıştı.

Perde gerisinde bu girişimler sürdürülürken Atatürk'ün komadan çıkamayacağı kanısı da güçlenmişti. Bu durumda her olasılığa

karşı TBMM'nin toplanmasını sağlayabilmek için, 9 Kasım'da İstanbul'da bulunan milletvekillerine Ankara'ya dönmeleri çağrısı yapılmıştı. Gerçekten de Atatürk ertesi 10 Kasım sabahı son nefesini vermişti. O sırada başucunda bulunan çok eski arkadaşı ve yaveri Yozgat Milletvekili Salih Bozok, kendi deyimiyle "dünyasının yıkılması"nın verdiği üzüntüyle odadan dışarı fırlayıp intihar girişiminde bulunmuştu. Ne ki tabancasından çokan kurşun, kalbinin yanından geçtiği için yaralanmış, ölmemişti (HAY, 266).

2 – İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANLIĞI

Atatürk'ten sonra bir iktidar boşluğunun doğmamasına çalışan Başbakan C. Bayar, onun vefat ettiği kesinleşince hemen Ankara'ya dönmüştü. O akşam Bakanlar Kurulu toplanmış ve Anayasa gereği Cumhurbaşkanlığı Vekilliğini üstlenmiş olan A. Renda, Anayasanın 34. maddesi uyarınca TBMM'ni, 11 Kasım 1938 günü toplantıya çağırmıştı.

11 Kasım Cuma günü Meclis genel kurulundan önce yapılan CHP grubu toplantısında Bayar, Cumhurbaşkanı adayını belirlemek amacıyla herkesin serbestçe oy vermesini dilemişti. İnönü'nün katılmadığı bu toplantıda, kullanılan 323 oydan 322'sinin İnönü'ye verildiği saptanmıştı. Milletvekillerinden yalnızca Hikmet Bayur'un Celal Bayar'a oy verdiği anlaşılmıştı. Grup toplantısının ardından saat 11'de TBMM toplantısına geçilmişti. Buna 387 milletvekilinden 348'i katılmıştı. Kullanılan 348 oyun hep İnönü için verildiği görülmüştü. Böylece İsmet İnönü Atatürk'ten sonra **Cumhurbaşkanı** seçilmişti.

Kâzım Özalp'in aktardığına göre, Cumhurbaşkanı seçimi yapılırken hasta olduğu için Meclise gelemeyen ünlü romancı Hüseyin Rahmi Gürpınar, Şükrü Kaya'ya bir telgraf göndererek oyunun İnönü'ye verilmesinin sağlanmasını dilemişti. Oylama sürerken söz alıp bu telgrafı okuyan Ş. Kaya, hem kendisi için hem de Gürpınar adına oy kullanmak istemiş, fakat başkan A. Renda, "Oylama tamamlanmıştır" diye buna olanak bulunmadığını söylemiştir.

İnönü günlük anılarında Cumhurbaşkanı seçilmesini şöyle değerlendirmişti.

"Meclis çılgın bir halde 24 saat güç sabretti. Bütün memleket radyolar başında bekledi. Oybirliği ile beni Cumhurbaşkanı seçtiler. İktidarda olmayan, hatta iktidar mevkiine fikrini sevmedikleri, korktukları bilinen bir çekilmiş adamın getirilmesi, isteye-

rek ve serbest oy ile yapılmış gerçek bir seçim olarak tarihe geçecekti." (Hatıralar, II, 324)

Cumhurbaşkanı seçimine katılmayan İsmet İnönü, sonuç kendisine bildirildiğinde, TBMM'ne gelip Anayasa gereğince yemin etmiş ve bir teşekkür konuşması yapmıştı. Onun Devlet Başkanı kimliğiyle yaptığı bu ilk konuşmada başlıca şu noktaları vurguladığı görülmektedir:

a) **Atatürk'e Bağlılık:** "Kadir bilen ve büyük evlat yetiştiren ulusumuzun yüreğinde, Atatürk adı, sevgi ve saygı içinde **ebedi** olarak yaşayacaktır."

b) **Devrimlere Bağlılık:** "Türk ulusunu az zamanda büyük bir uygarlık düzeyine yükseltmiş... verimli ilerleme yollarını açmış olan devrimler, kalp ve vicdanımızın en aziz varlıklarıdır."

c) **Amaç Çağdaşlaşmadır:** "Devlet ve ulusumuzun insanlık ve uygarlığın soylu hedeflerine doğru durmadan ilerleyip yükseleceğine kesin inancım vardır."

ç) **İçte Barış, Güven ve Eşitlik:** "Ulusu anarşi ve baskıdan uzak ve bütün vatandaşları eşit bir güven havası içinde bulundurmak, Cumhuriyet'in en değerli niyetidir." (Metin: MŞSD, 7 vd.)

İnönü, Cumhurbaşkanı seçilmesinden 3 gün sonra, 15 Kasım 1938'de Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'a gönderdiği mektupta da, Atatürk'ün kaybı dolayısıyla orduya başsağlığı dilemişti. Çakmak'ın "yüksek sevk ve yönetimine içtenlikle güvendiğini" belirten bir tümce ile biten mektup, bir yönüyle onun Cumhurbaşkanı seçimindeki desteğine karşı teşekkür özelliği de taşıyor demekti (MŞSD, 9).

Türkiye Cumhurbaşkanlığına 1937 Eylülüne kadar Atatürk'ün en yakın çalışma arkadaşı olan İsmet İnönü'nün getirilmesi, yurt düzeyinde yasa bürünmüş olan ülkede genelde bir teselli ve umut yaratmıştı. Seçim, diplomatik çevrelerde ve dış basında da olumlu karşılanmıştı. Örneğin o günlerde çıkan Fransız gazetelerinde şu değerlendirmeler yapılmıştı:

"Atatürk, Türk devriminin dehası, İnönü yapıcısıydı" (Ordre).

"Bugün Paris ve Londra neşe içindedir. Çünkü İsmet İnönü, Paris ve Londra ile daima en dostane ilişkileri devam ettirmiştir" (Paris Soir).

Yunanistan'ın **Proya** gazetesi ise seçimi iki ülke ilişkileri açısından ele almıştı:

"İsmet İnönü'nün güzel erdemlerinden biri olan kesin doğruluğu ve samimiliği, gerekli olan ve mantık ürünü bulunan ve artık iki memleketin vicdanında ve belleğinde yerleşen Türk-Yunan dostluğu için kıymetli destek olmuştur." (İAD, II, 32 vd.)

3 - ÇEVRE DÜZENLEMESİ

Atatürk'ün ölümünü izleyen günler, onun nâşının **Geçici Kabir** olarak seçilen Ankara **Etnografya Müzesi**'ne yerleştirildiği 21 Kasım'a kadar süren cenaze töreni hazırlıkları ile geçmişti. O gün yeni Cumhurbaşkanı İnönü'nün "Büyük Türk Ulusuna" başlığı ile yayımladığı bildiride dile getirdiği Atatürk sevgisi de doruk noktasına ulaşmıştı:

"Bütün hayatında bize ruhundaki ateşten canlılık verdin. Emin ol, aziz hatıran sönmez meş'ale olarak ruhlarımızı daima ateşli ve uyanık tutacaktır." (Metin: Bu dizinin III/2. kitabı, Ek. IX.)

Bu arada, devlet başkanlığındaki değişiklik nedeniyle kabinesinin istifasını veren Başbakan Celal Bayar, İnönü tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Onun kurduğu ve İnönü'nün de onayladığı yeni kabinede kimi bakanlıklarda yapılan değişiklikler, **Atatürk'ün yakın çevresi** olarak anılanlardan bazılarının yönetim dışı bırakılacaklarının ilk işareti olmuştu. 1924'den başlayarak Cumhuriyet hükümetlerinde görev almış olan ve çeşitli bakanlıklardan sonra İçişleri Bakanlığını üstlenmiş olan Şükrü Kaya, 1925'ten bu yana Dışişleri Bakanlığını sürdüren Dr. Tevfik Rüştü Aras ile milletvekillikleri yanında Çankaya'ya yakınlıkları ile bilinen Kılıç Ali ve Salih Bozok, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak ve nihayet Recep Zühtü Soyak bu **'yakın çevre**'den sayılıyorlardı. Atatürk ile İnönü arasında görüş ayrılıklarının artmasında ve 'İkinci Adam'ın Başbakanlıktan ayrılmasında bu **çevre**nin de etkili olduğu kabul edilmişti. En azından İnönü bu kanıya varmıştı. Hele Atatürk'ün yerine kimin getirileceği sorunu ortaya çıktığında, söz konusu kişilerin İnönü'yü seçtirmemek için kimi girişimlerde bulundukları görülmüştü.

a) Değişiklikte İlk Adım: Celal Bayar Kabinesi

İnönü, ilk aşamada yeni Bayar kabinesi oluşturulurken, Ş. Kaya ile T. R. Aras'ı dışta bırakarak onların yürüttükleri önemli iki bakanlığa güvendiği kimseleri, bir başka deyimle kendi çevresinden olanları getirmişti. Nitekim kendisi de anılarında bunu açıkça belirtmektedir:

"İlk hükümet için İçişleri ve Dışişleri Bakanlarını değiştirmesini Celal Bayar'a tavsiye ettim. Tereddüt ettikten sonra kabul etti." (II, 325.)

Celal Bayar, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinin hemen ardından Başbakanlıktan istifa etmişti. İnönü kendisine yeniden görev verince de kabinesini aynı gün, 11 Kasım'da oluşturmuştu. Geçici olarak bu İkinci Bayar Hükümeti'nde 1 Kasım 1937'deki İlk Bayar Kabinesi'nde görev almış olan bakanların büyük çoğunluğu yerlerinde bırakılmıştı. Yalnızca İçişleri ve Dışişleri Bakanları yeni listeye alınmamıştı. T. R. Aras'tan boşalan Dışişleri Bakanlığına Adalet Bakanı Şükrü Saracoğlu kaydırılmış, ondan boşalan yere de Hilmi Uran getirilmişti. Ş. Kaya'dan boşalan İçişlerine ise, İnönü'nün yakını olarak bilinen ve 1937'de o Başbakanlıktan ayrılırken Bayar hükümetinde görev almayı kabul etmeyen eski Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam atanmıştı. Ş. Kaya İçişleri Bakanlığından ayrılınca CHP Tüzüğü gereğince yürütmekte olduğu Parti Genel Sekreterliği görevini de bırakmak zorunda kalmış, böylece parti içindeki etkinliğini de yitirmişti. Öte yandan İçişleri ve Parti Genel Sekreterliği gibi iki etkin görevi üstlenen R. Saydam için Başbakanlığa varan yol daha ilk günden açılmıştı. Dikkati çeken CHP'nin en etkin kalemlerinden olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın, İçişleri Bakanlığındaki değişikliği "Geniş hoşgörülü ve liberal bir işaret" olarak değerlendirmesiydi (Yeni Sabah, 14 Kasım 1938).

Celal Bayar, hükümet programını 16 Kasım 1938'de TBMM'ye sunmuştu. Atatürk döneminde kurduğu ilk kabinesi programına göre çok kısa olan bu programda, eskisine bir dizi göndermeler yapılarak şimdiye kadar gerçekleştirilememiş olanların yerine getirilmesine çalışılacağı vurgulanmıştı... Bunun dışında dikkati çeken, Atatürk'le birlikte İnönü'yü övücü tümcelere yer verilmesiydi. Atatürk'ü artık **"Ebedi Şef"** olarak anan Bayar, onu ve devrimlerini şu sözlerle yüceltiyordu:

"Atatürk bize bir yaralı vatan kurtardı. Bu yaralı vatanın içerisini yüzyıllardan beri sinmiş olan hurafelerden, efsanelerden, birtakım vahî (boş) fikirlerden tamamen temizleyerek, kuvvetli bir rejim de kurarak mesut ve müreffeh (gönençli) bir halde bize bağışladı...

Atatürk! Seni sevmek, tebcil etmek (yüceltmek) her Türk vatanseverinin milli ödevi ve namus borcudur...

Hiç şüphesiz büyük Türk milletinin seciyesine (yaradılışına) ve karakterine uygun olarak vücuda getirdiği ve bize hediye ettiği rejimi korumak hakkındaki ihtirasımız (tutkumuz) ölçüsüzdür."

Bayar'ın hükümet programında İnönü için de şu niteleme yapılmıştı:

"İnkılabın ve Atatürk rejiminin en mümtaz (seçkin) bir siması ve Türk milletinin büyük evladı olan İkinci Cumhurreisimiz İnönü'nün, Cumhurreislik devrinin milletimiz için müteyemmen (uğurlu) ve mesut olmasını temenni ederim. Buna şahsen emin olduğumu ifade eylerim." (Metin: TCH, I, 97 vd.)

Bayar'ın bu ikinci kabinesi 16 Kasım'da yapılan oylamada TBMM'den 342 oyla güven almıştı. Ancak hükümetin ömrü 2,5 ay kadar olmuştu. Aslında hükümetteki değişiklikler kuruluşundan hemen sonra başlamıştı. 28 Aralık'ta iki bakan istifa etmişti. Saffet Arıkan'ın ayrılmasıyla boşalan Maarif (Milli Eğitim) Bakanlığına Hasan Âli Yücel, Şakir Kesebir'den boşalan İktisat Bakanlığına da Hüsnü Çakır getirilmişti. Adalet Bakanı Hilmi Uran CHP Grup Başkanlığı'na getirilince yerine Tevfik Fikret Sılay atanmıştı (3 Ocak 1939). Ekrem König olayı diye anılan uçak alımı sorununda soruşturma açılınca Milli Savunma Bakanlığından ayrılan Kâzım Özalp'in yerine de Naci Tınaz getirilmişti (18 Ocak 1939).

b) "Milli Şeflik": CHP Olağanüstü Kurultayı

Çevre düzenlemesi diye nitelenebilecek üst yöneticiler arasındaki değişiklikler, bakanlıklarla sınırlı kalmamıştı. İnönü, değişik nedenlerle Atatürk'e ve kendisine karşıt düştükleri için yönetim dışında kalan Kurtuluş Savaşı arkadaşlarını yanına almayı, buna karşılık Atatürk'ün yakın çevresindeki karşıtlarını etkisiz duruma sokmaya karar vermiş görünüyordu... Ancak bunları gerçekleştirebilmek için, öncelikle Atatürk'ün ölümüyle boşalan CHP Genel Başkanı sanını da alıp partiye egemen olması gerekiyordu. Parti Olağanüstü Kurultayı yeni başkanı seçmek ve hazırlanan tüzük değişikliğini görüşmek amacıyla 26 Aralık 1938'de toplantıya çağırılmıştı.

Olağanüstü Kurultay'a partili 375 milletvekili ile 216 delege ve 7 vali katılmıştı. Kurultay Başkanlığına TBMM Başkanı Abdülhalik Renda, sekreterliklere de Aydın delegesi Ethem Menderes ile İçel delegesi Mithat Köroğlu seçilmişlerdi. İlk olarak Parti Genel Sekreteri ve İçişleri Bakanı Refik Saydam'ın hazırlamış olduğu tüzük değişikliği görüşülüp karara bağlanmıştı. Yapılan değişiklikle Atatürk, partinin **'Ebedi Başkan'**ı olarak nitelendirilmiş, İsmet İnönü de **'Değişmez Genel Başkan'** kabul edilmişti. Aslında değişmez genel başkanlık CHP'de 1927 Kurultayı'ndan başlayarak kullanılan bir kavramdı ama ilk kez tüzüğe 1938'de girmiş oluyordu. **'Ebedi Başkan'**lığa gelince,

Atatürk için **ebedi** (sonsuz, ölümsüz) nitelemesini ilk kez İnönü Cumhurbaşkanı seçildikten sonraki konuşmasında kullanmıştı. Celal Bayar'ın kurduğu yeni hükümetin programında bu deyim daha belirgin bir tamlama ile **Ebedi Şef** olarak yer almıştı. Olağanüstü Kurultay'da CHP Tüzüğüne **Ebedi Başkan** olarak girmişti ama çok geçmeden **Ebedi Şef** diye yaygınlaşmıştı.

Kurultayda tüzük değişikliği görüşmelerinde genel başkanlığın değişmez olmasını en çok savunanlar Şemsettin Günaltay, Mahmut Esat Bozkurt ve Ali Saip Ursavaş olmuştu. Arkasından seçimlere geçilmiş ve İsmet İnönü oybirliği ile CHP'nin Değişmez Genel Başkanı seçilmişti. Bir teşekkür konuşması yapan İnönü, **Ebedi Şef Atatürk**'ün giriştiği ulusal savaşımların önemini belirttikten ve uluslararası güvensizliklerin arttığı bir dönemde bulunulduğunu anımsattıktan sonra şu noktaları vurgulamıştı:

"CHP'nin anlayışı, bütün vatandaşları, kendisinin sevgi ve hizmet ortamında toplamaktır. Partimiz, ulus yararında küçük hislerin üstüne çıkabilen, bütün vatandaşları tatmin edecek en sağlam prensipleri, en az ayrıntı ile saptayabilmiştir... Vatandaşlarımın Büyük Millet Meclisi etrafında ve sade bir vatandaş olmakla hayatımın bütün gururunu dolduran Cumhurbaşkanı etrafında birliği o derecededir ki, gerekirse bütün Türk ulusunu varıyla ve canıyla bir sınır üzerinde, şimdiye kadar bu ulus tarihinde görülmemiş sürat ve hevesle toplayabileceğimizden asla şüphe etmiyorum." (MŞSD, 17-21)

İnönü'nün bu sözleri, TBMM ya da CHP yönetimi dışında kalmış bazı kişileri Cumhurbaşkanının kişiliği etrafında birlik olmaya çağıran bir sesleniş demekti.

Olağanüstü Kurultay'da İnönü **Değişmez Genel Başkan** kabul edilmiş fakat **Milli Şef** deyimi kullanılmamıştı. Bu nitelemeyi 13 Kasım 1938'de **Bugün** gazetesindeki yazısında ilk kez Ali Naci Karacan'ın kullandığı anlaşılmaktadır:

"Millet Meclisi, Atatürk'ten sonra onun eserini en iyi koruyacak, devam ettirecek halefini ittifakla (ardasını oybirliği ile) seçti. Ve Atatürk'ün en yakın zafer ve inkılap arkadaşı İsmet İnönü'yü, en yüksek vazifesi başına getirerek, yeni '**Milli Şef**'ini tayin etti.

Olağanüstü Kurultay'da oluşturulan komisyonun hazırladığı gerekçede de **Milli Şef** sanı kullanılmıştı:

"Hemen bütün vatandaşları sinesinde toplamış olan partinin şefliğine intihap edilecek (seçilecek) olan âli şahsiyetin (yüce kişiliğin)

Milli Şef vasfını da iktisab etmiş (niteliğini de kazanmış) olması tabii (doğal) olduğuna göre..." (MŞD, I, 166 vd.)

Kurultayda seçimlerden sonra başkanlığa verilen bir önergede de İnönü için **Milli Şef**, hatta **Başbuğ** nitelemelerinin yapıldığı görülmektedir:

"Türkiye Devletinin Büyük Cumhurbaşkanı ve kahraman Türk ordusunun yüce Başbuğu, **Milli Şef İnönü**'ye, büyük kurultayın yürekten sevgi ve bağlılığının arzına karar verilmesi..." (CHP, 143.)

Bütün bunlardan sonra kurultayda söz alan Başbakan Celal Bayar da Cumhurbaşkanınca CHP Genel Başkan Vekilliği'ne atandığı için **Milli Şef İnönü**'ye teşekkürlerini sunmuştu:

"Genel Başkanımız, Milli Şefimiz, Cumhurreisimiz İsmet İnönü, müstesna bir lütuf olmak üzere bendenizi Genel Başkan Vekilliğine tayin buyurmuşlardır. Muvacehenizde (karşınızda) ki, büyük milletimizin huzuru (karşısı) demektir, kendilerine arzı şükran ederim."

Böylece 26 Kasım 1938 Olağanüstü Kurultayı'ndan sonra Atatürk **Ebedi Şef** olarak anılmış, İnönü için de çok partili düzene geçinceye kadar **Milli Şef** deyimi kullanılmıştır.

c) İçbarış Rüzgârları ve Eski Karşıtların Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Girmeleri

Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Kurtuluş Savaşı başlarında birlikte yola çıkmışken değişik nedenlerle karşıt durumuna geçmiş olanları **ulusal birlik** içinde yönetime katmayı gerekli gören İsmet İnönü, CHP Olağanüstü Kurultayı'nda parti başkanlığına seçilmesinin ve **Milli Şef** sanını almasının hemen ardından uygulamaya geçmişti. 31 Aralık 1938'de boş milletvekillikleri için yapılan ara seçimlerinde, başta Kâzım Karabekir olmak üzere, Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanlığı umut etmiş olan eski Başbakanlardan Fethi Okyar, gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın ve Atatürk'ün 'çevre'sinden sayılan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak TBMM'ne girmişlerdi. Bunlardan Soyak'ın doğrudan İnönü'nün karşıtı olduğu halde Çankaya'dan uzaklaştırılmak için aday gösterildiği anlaşılmaktadır.

İnönü Cumhurbaşkanı olduğunda, 1933'te Konya'dan seçilen Ali Fuat Cebesoy milletvekilliğini sürdürmekte idi. Karabekir ve onun gibi İzmir suikastı olayına karıştığı öne sürülüp de sonunda beraat etmiş olan Cafer Tayyar Eğilmez ve birinci dönemdeki ünlü **İkinci Grub**'un önderlerinden Hüseyin Avni Ulaş, birer telgrafla kendisini

kutlamışlardı. Böylece önceleri suçladıkları İnönü ile barışma yolunda ilk adımı atmışlardı. Avrupa devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan ve bloklaşmalardan kaygı duymakta olan İnönü de, yurtta iç barışı ve birlikteliği sağlamayı gerekli görüyordu. Örneğin, eski karşıtlarla işbirliğine karar verdiğinde, amacının **Terakkiperver Cumhuriyet Partisi** ve **Serbest Cumhuriyet Partisi** dönemlerinden geriye kalan huzursuzlukları gidermek olduğunu belirterek güncesine şunları yazmıştı:

"Atatürk'ün ölümünden sonra ilk iş olarak, dahilde emniyet tesisinin (içte güven sağlamanın) lazım olduğunu gördüm. Eski muhaliflerin teskini (yatıştırılması), mümkünse kazanılması kıymetli bir şeydi. İhtilaf ve nifak (anlaşmazlık ve bozgunculuk) esasen şahsiyattan (kişiliklerden) doğmuştu" (Hatıralar, II, 327).

İnönü'nün, bu girişiminde kırgınlıklar ya da anlaşmazlıkların kendisiyle değil de Atatürk ile olan ilişkilerden kaynaklandığını göstermek istemesi dikkat çekicidir. Gene onun günlüğünde yazdığına göre K. Karabekir, daha Atatürk'ün ölümünden 1-2 ay önce Bayar'la ilişki kurmuş ve onunla birlikte çalışmak istediğini bildirmiş:

"Kâzım Karabekir Hikâyesi: Atatürk ölmeden 1-2 ay evvel C. Bayar ile temas etmiş. Garpçı (Batıcı) hareketlerin, yeni inkılapların taraftarı olduğunu, bankalar sistemini takdir ettiğini söyleyerek C. Bayar ile beraber çalışmak, görüşmek istediğini söylemiş... Ben, meyus etmemek (üzmemek) muvafık olacağı mütalaasında bulundum."

Karabekir'e etkin bir görev verilmesini uygun bulan İnönü, 18 Aralık'ta onunla Ankara'da görüşmüştü. Böylece onun ara seçiminde aday gösterilmesi kararlaştırılmıştı. Esen bu iç barış havasından yararlanmak isteyen Dr. Rıza Nur da **İzmir suikastı** olayından beri yaşadığı yurtdışından İstanbul'a dönmüştü. Ancak ona adaylık önerilmemişti.

Ara seçimlerinde TBMM'ne giren Karabekir, H. C. Yalçın ve Okyar, birkaç gün sonra, 9 Ocak 1939'da bağımsız milletvekilleri A. F. Cebesoy ve Refet Bele ile birlikte CHP'ye katılmışlardı. Bundan sonra İnönü, **Lozan** barış görüşmeleri sırasında anlaşmazlığa düştüğü o dönemin başbakanı Rauf Orbay'ı da yanına almaya yönelmişti. Cebesoy, 16 Kasım'da Orbay'a yazdığı mektupta kendisinin Cumhurbaşkanı seçilen İnönü'yü kutladığını belirterek onun da böyle davranmasını dilemişti.

Orbay önce duraksama göstermiş fakat bir süre sonra İnönü ile buluşmayı kabul etmişti. 4 Mart 1939'da Dolmabahçe Sarayında dü-

zenlenen çayda Ali İhsan Sabis, Cafer Tayyar Eğilmez ve Halil Menteşe ile görüşen İnönü, Orbay'ı yemeğe alıkoymuştu. Orbay'ın anılarına göre, yemekten sonra koluna giren Cumhurbaşkanı, kendisine **"Rauf Bey kardeşim, sizinle çalışmak istiyorum"** demiş ve bunu sağlayacak uygun bir yol bulacağını eklemişti. Bununla birlikte Orbay, üç hafta sonra yapılan genel seçimde aday olmayı kabul etmemişti.

ç) 26 Mart 1939 Genel Seçimleri

TBMM, 27 Ocak 1939'da seçimlerin yenilenmesi kararını almıştı. **İki dereceli olarak yapılan seçimler,** 15 Mart'ta başlamış ve 26 Mart'ta sonuçlanmıştı. Bu seçimde Atatürk dönemi dargınları Meclis'e alınırken **Atatürk'ün çevresi**'nden sayılanlar aday gösterilmeyerek yönetimin dışında bırakılmışlardı. CHP bu seçimlerde toptan 420 aday göstermişti, 4 ilde, Afyon, Ankara, Niğde ve Eskişehir'de ise bağımsız adaylara ver verilmişti. Bilindiği gibi **parti listesinden bağımsız aday** gösterme sistemi ilk kez Atatürk döneminde 1931 seçimlerinde uygulanmıştı. O seçimlerde 20 bağımsız milletvekili seçilmişti. 1935 seçimlerinde bunların sayısı 16'ya inmişti. Seçimlerde **Atatürk'ün çevresi**'nden sayılan Dr. T. R. Aras, Şükrü Kaya ve Kılıç Ali aday gösterilmemişti. Ancak Aras, seçimlerden önce 12 Ocak 1939'da Fethi Okyar'dan boşalan Londra Büyükelçiliğine atanmıştı. Böylece, 1937'de Başbakanlıktan ayrılan İnönü'yü göndermek istediği Londra'ya kendisi yollanmıştı.

26 Mart seçimlerinde CHP'nin gösterdiği 420 aday milletvekili seçilmişti. Onların yanıbaşında 4 bağımsız üye de, Berç Türker (Afyon), Dr. Nikola Taptas (Ankara), İstamat Özdamar (Eskişehir) ve Dr. Abravaya Marmaralı (Niğde) Meclis'e girmişti. TBMM 3 Nisan 1939'da 424 milletvekili ile ilk toplantısını yapmıştı. **Hatay**'ın anavatana katılmasından (30 Haziran 1939) sonra Kasım ayında orada da milletvekili seçimlerinin yapılması gerekmişti, CHP 5 milletvekilliği için 12 aday göstermişti. Sonunda aralarında Hatay Devlet Başkanı Tayfur Sökmen'in de bulunduğu 5 üye de katılınca milletvekili sayısı 429'a yükselmişti.

Seçimlerden sonra TBMM'nin yapılan ilk toplantısında Abdülhalik Renda yeniden Meclis Başkanlığına getirilmişti... Cumhurbaşkanlığı için tek aday gösterilen İsmet İnönü de 413 üyenin oybirliği ile ikinci kez devlet başkanı seçilmişti. Bu yeni dönemde de İnönü, Rauf Orbay'ın milletvekili olması yolundaki girişimlerini sürdürmüştü. So-

nunda Cebesoy'un da aracı olmasıyla Orbay ilk ara seçiminde aday olmayı kabul etmiş, fakat çok önemli bir koşul öne sürmüştü: **İzmir suikastı** davasında **İstiklal Mahkemesi**'nce hakkında verilmiş olan 10 yıllık **sürgün** cezasının geçersiz sayılması!.. Yalın bir anlatımla bu koşul, İnönü-Orbay anlaşmasının bir pazarlığa dönüştürülmek istenmesi demekti. Çünkü daha Atatürk'ün ölümünden önce, 29 Haziran 1938'de kabul edilen **genel af** yasası ile, **150'likler** listesinde olanlarla birlikte **İstiklal Mahkemeleri**'nce cezaya çarptırılmış olanların tümü affedilmişlerdi. Böyle olmasına karşın Orbay, kararın geçersiz sayılmasını yani yanlış karar verilmiş olduğunun belirtilmesini istemişti. Bu, çözümü oldukça güç bir hukuk sorunu idi; olsa olsa TBMM'de ele alınabilirdi. Ama bir yol aranırken, Başbakan ve CHP Genel Başkan Vekili Refik Saydam'ın imzası ile bir açıklama yapılması uygun görülmüştü. Kamuoyuna değil de, ara seçiminde oy kullanacak olan ikinci seçmenlere seslenen 22 Ekim 1939 günlü bildiride şöyle denilmekteydi:

"Rauf Orbay hakkında evvelce İzmir İstiklal Mahkemesi tarafından verilmiş olan mahkûmiyet kararının ref'i (kaldırılması) için vaki müracaatı üzerine yapılmış olan hukuki tetkikte, araya girmiş olan umumi af kanunları, isnat olunan fiili bertaraf ettiği (atılı eylemi ortadan kaldırdığı) gibi, muhakemenin iadesini de gayri mümkün (davanın yeniden görülmesini olanaksız) kılmış ve muhakeme iade edilebilseydi, beraatın muhakkak olacağı kanaatına varılmış olduğu görülmüştür.

Sayın ikinci müntehiplere (seçmenlere) bildirir ve ilan ederim." (Refik Saydam, MŞD, II, 107 vd.)

Bu bildiriden sonra CHP adaylığını kabul eden Rauf Orbay, ölüm nedeniyle boşalmış olan Kastamonu milletvekilliğine aday gösterilmiş ve 22 Ekim 1939'da yapılan ara seçimi sonucunda TBMM'ne girmişti. Kendisi anılarında R. Saydam imzasıyla yayımlanan bildiri için, **"Hukukçular, isnat ve mahkûmiyetime mesnet (suçlama ve hüküm giymeme dayanak) bu iddiayı bertaraf eden (ortadan kaldıran) formülü bulmuşlar"** diye yazmakta ise de, CHP üst düzey yöneticilerinden Faik Ahmet Barutçu'nun da belirttiği gibi, gerçekte söz konusu bildiri **"İstiklal Mahkemesinin kararlarına karşı bir darbe"** niteliği taşıyordu (SA, 21). Çünkü, kesin sayılan ve af yasası ile de yaptırımı ortadan kaldırılmış olan bir yargı kararını, sanı ne olursa olsun, bir kişinin imzasını taşıyan bildiri ile, esastan geçersiz saymak, hukuk açısından olanaksızdı. Bulunan formüle karşın Rauf Orbay'ın milletvekilliği çok sürmemişti. 1942'de T. R. Aras'ın yerine Londra

Büyükelçiliğine atanmıştı. Bu atama ile Aras'ın da siyasal yaşamı sona ermişti.

Orbay'dan sonra, Atatürk'ün ölümünü izleyen günlerde uzun süredir yaşadığı Paris'ten İstanbul'a dönmüş olan Dr. Adnan Adıvar da milletvekili seçilmişti. Böylece İnönü'nün eski karşıtlarla işbirliği yapma girişimleri tamamlanmıştı. Eski küskünlükleri gidermeye çalışırken Mareşal Çakmak tarafından **"Boşuna çalışıyorsun"** diye eleştirildiğini söyleyen **Milli Şef,** girişimlerini şöyle savunmaktadır:

Onları **"Cemiyet hayatına katılmaya davet ederken, teklif veya rıza (kabullenme), yahut mecburiyet halinde, kesin istek olarak şunu ileri sürdüm: Atatürk'ün şahsı ie uğraşmak olmayacaktır... Eğer Cumhuriyeti ve inkılapları korumak ve devam ettirmek fikrindeysek, Atatürk'ü korumak vazifedir."** (İAD, II, 47.)

Buna göre, **Atatürk'ün eski arkadaşları** ile işbirliğinde İnönü'nün de Çakmak'ın da eski görüşlerinde tersine değişiklikler olmuş demektir. Şöyle ki, İnönü anılarında Atatürk'ün sağlığında Mareşal Çakmak'ın "Atatürk'ün eski arkadaşları ile işleri birlikte kararlaştırma"yı önerdiğini, ancak kendisinin bunu resmi devlet kuruluşları anlayışıyla bağdaşmadığı için uygun bulmadığını anlatmaktadır (II, 172). Ne ki Cumhurbaşkanı olduktan sonra görüşler değişmiş, o eski arkadaşları **"devlet kuruluşları"** içinde görevlendirerek bir orta yol bulmaya çalışmıştır. İnönü, girişiminin doğruluğunu belirtmeye çalışırken şunları da ekliyor:

"Onlarla temas, onlara fırsat verilmesi, aslında beni kuvvetlendirmiyordu. Aksine, partide birtakım şüpheler, endişeler yaratıyordu... Buna rağmen eski muhaliflerin kazanılması fikrini takip ettim ve Bayar bana yardımcı oldu. Maksat, Atatürk'ün ölümünün fırsat bilinerek bir tartışma havasının açılmamasıydı."

Yıllar sonra Kemal Satır'ın aktardığına göre de, İnönü yakınlarına bu konuda şu açıklamalarda bulunuyordu: **"Savaş bitinceye kadar birlik ve beraberlik içinde olmak zorundayız. Sonra demokrasiye geçeriz. O zamana kadar tıpkı Milli Mücadele'de olduğu gibi birlikte olacağız. Bu zaman içinde Atatürk'ü tenkit etmek yok, laiklik için tenkit yok. Demokrasiye geçtiğimizde, isteyen CHP içinde kalır, isteyen inanışına göre parti kurar, muhalefet eder, iktidar olmaya çalışır."** (Milliyet, 25, XII, 1983)

Bütün bunlar **Milli Şef**'in Atatürk'le anlaşmazlığa düşmüş olan eski arkadaşları yönetime katarken, Avrupa ufuklarını sarmış olan savaş bulutları karşısında içte birliği sağlamak kaygısıyla davrandığını yansıtmaktadır. Ancak bu girişimi **devrim** yerine **evrimi** savun-

muş olanları güçlendirdiğinden çok geçmeden devrimlerden ödün vermede etkili olacaktır. Öte yandan, birliğe çağırılanların Atatürk'ü, devrimi eleştirmeyecekleri varsayımı da boşa çıkmıştır. Çünkü K. Karabekir, milletvekili seçildikten sonra Atatürk dönemini suçlar nitelikte eleştirilere başlamıştır. 1939 seçimlerinden sonra TBMM'nin toplandığı 3 Nisan'da Tan gazetesinde yayımlanan bir söyleşisinde, son 15 yılı, **"modern hurafelerin etkisinde kalmış bir dönem"** olarak nitelemiş ve **"yalnız herhangi bir davacının ifadesine göre hüküm vermek doğru olmaz"** diye Atatürk'ü tek başına hareket eden bir davacı olarak nitelemişti. Bu savına kanıt olarak Atatürk'ün **Büyük Nutuk** diye anılan **Söylev**'inde, **üzerinde ehemmiyetle durulması gereken haksızlıklar ve yanlışlıklar** bulunduğunu öne sürmüştü.

Karabekir'in suçlamaları kamuoyunda büyük tepkiler doğurmuştu. Özellikle üniversiteli gençler toplantılar düzenleyerek bu yayını protesto etmişlerdi. Tepkiler üzerine gazete söyleşinin devamını yayımlamamıştı. CHP Meclis Grubunda söz alan Karabekir de **"Atatürk'e dil uzatmayı aklından geçirmediğini"** açıklamak gereğini duymuştu. İnönü ise düş kırıklığını güncesine yazdığı **"Karabekir serbest olur olmaz geniş neşriyata başladı. Eski fırkacılar (parti-ciler) endişeleniyorlar, bakalım?"** diye belirtmişti.

Gerçekte, tepkiler karşısında söyleşiyi kesen Karabekir, Kurtuluş Savaşı öncüsü kendisi iken bunun elinden alındığı, haksızlığa uğradığı ve **Söylev**'de tek yanlı ve çok yanlış bir durumun sergilendiği yolundaki iddiasından vazgeçmemişti. Öyle ki, **Söylev**'e ilişkin olarak **Hakikat Mihveri (Gerçek Ekseni) ya da Hata-Sevap (Yanlış-Doğru) Cetveli** diye hazırladığı eleştiri ve suçlamaları, yıllar sonra 2 Nisan 1945'te Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in yanında Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Müdürü Ord. Prof. Enver Ziya Karal ile tartışmaya kadar vardırmıştı (KKA, 163 vd.).

B) MİLLİ ŞEF KABİNELERİ VE YENİDEN YAPILANMA

1- REFİK SAYDAM KABİNELERİ

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçildiği 11 Kasım 1938'de, yeni kabinesini devlet başkanının istekleri doğrultusunda oluşturan Celal Bayar'ın geçici olacağı anlaşılan hükümeti, ancak 2,5 ay iş ba-

şında kalabilmişti. **Olağanüstü Kurultay**'dan sonra CHP Parti Divanı, TBMM'de de **"çevre düzenlemesi"**ni gerçekleştirebilmek için 25 Ocak 1939'da seçimlerin yenilenmesine karar vermişti. Durumu sezinleyen Bayar da aynı gün Başbakanlıktan istifa etmişti. Dilekçesinde buna gerekçe olarak, **"Partimizin intihaptan yeni ve taze bir kuvvetle çıkmasını maksat ve esasa daha uygun"** bulduğunu belirtmişti. İstifayı kabul eden İnönü de, kendisine teşekkür ederken, özellikle Atatürk'ün hastalığı ve ölümünü içeren dönemdeki tutumunu övgüyle anmıştı:

"Siyasi tarihimizin çetin bir devresini yüksek meziyetlerinizle idare etmenizi, milletimiz daima teşekkür ve takdir duyguları ile hatırlayacaktır." (İAD, 41 vd.)

Bu teşekkürün bir olguyu, bir gerçeği yansıttığı kuşkusuzdu. Perde arkasına gelince, istifayı isteyen ya da telkin eden İnönü'nün kendisi idi. Nitekim o, asıl nedeni güncesinde şöyle belirtiyor:

"Asıl mesele, Celal Bayar'ın mali ve iktisadi politikası idi. Demagojiye fazla yer vererek başlamış olan bu iktisadi politika, hiçbir temele istinat etmiyor (dayanmıyor). Devletin mali vaziyeti esasından harap oluyordu. Ticaret, mali para harap olmuştu. Eğer mali ve iktisadi anlayışını salim bir istikamete sevk etmek (doğru bir yöne yöneltmek) ümidim olsaydı, kendisini uzun müddet muhafaza edecektim.

"Sabahleyin erkenden Celal Bayar'ı çağırdım. İntihaba yeni hükümetle gitmek lüzumunu söyledim; kabul etti." (MŞD, I, 226 vd.)

İnönü'nün açıkça belirttiği gibi Bayar'ın Başbakanlıktan çekilmesi ikisi arasında daha **İş Bankası**'nın kurulmasından başlayarak 1930'larda **devletçilik** anlayışı ve ekonomideki uygulamalar konusunda beliren görüş ayrılığının bir sonucu idi. Başbakan İnönü, **Serbest Cumhuriyet Partisi** karşısında **devletçilik** ilkesini savunurken Ekonomi Bakanı Bayar liberal görüş sahibi olarak tanınmıştı. Bayar, kurulmasını üstlendiği **İş Bankası**'nın süratle gelişmesinden yararlanarak **şeker** ve **kâğıt endüstrisi**ne de yönelmek isteyince, özel sektörün bu alanlara girmesini doğru bulmayan İnönü ile anlaşmazlığa düşmüştü. Bu yüzden Türk ekonomisini yönetenler, Ahmet Hamdi Başar'ın deyimiyle, **"Paşacılar-Bankacılar"** diye ikiye ayrılmışlardı:

"1932 yılı inkılap tarihi bakımından bazı önemli akımlar ve olaylarla doludur. Açık olarak 2 cephe oluşmuş ve çarpışmaya başlamıştır. Korumalar sayesinde canlanan yeni sanayiciler ve yeni burjuva bir tarafta, devletin kuvvetlenmesi oranında kuvvet-

lenen memur sınıfı diğer tarafta... Bunlardan birincisi İş Bankası etrafında toplanmış, ikincisi de hükümet ve Meclis'te hâkim olmaya başlamıştır. İş Bankası Gazi'nin (M. Kemal) himayesinde... Gazi, işin, zenginliğin çoğalmasını istiyor. Bunun yapacağı fenalıklar üzerinde hiç durmuş değil. İkinci eğilim ise daha çok İsmet Paşa tarafından himaye görüyor." (Atatürk'le 3 Ay, 141)

Ancak öncelikle şunu da belirtmek gerekir ki, İnönü özel girişimciliğe tümüyle karşı değildi. Fakat uygulamada devletçiliğe öncelik tanınmasından yanaydı. Sermayesi ve alt yapısı bulunmayan ülkenin ancak devletin yapacağı yatırımlarla kalkınabileceğine inanıyordu. Öte yandan İnönü ve onun gibi devletçiliği savunan Recep Peker, bunu yalnızca bir ekonomi politika aracı olarak değil, siyasal ve toplumsal etkileri de olan bir ilke olarak algılıyorlardı.

Celal Bayar, 9 Eylül 1932'de, yani dünya ekonomik bunalımının sürdüğü bir dönemde İktisat Bakanlığına atanmıştı. Görevi üstlendiğinde Atatürk'e çektiği telgrafta "onun irade ve yaratıcılığının esiniyle" işe başladığını bildirmişti. Atatürk de ona verdiği yanıtta **"Milli iktisat** yolunda emin adımlar atarken" pratik önlemleri yeğlemenin en doğru yol olduğunu belirtmiş ve **"devletin iktisat işinde yorgunluğunu azaltmak"** gereğine değinmişti. Bu da hiç kuşkusuz **devletçilik** uygulamasında aşırıya kaçılmamasını öğütleme demekti. Bu değişikliği ve 1937'ye, İnönü'nün Başbakanlıktan ayrılışına kadar geçen dönemdeki ilişkileri Bayar şöyle özetlemektedir:

"Ben, İnönü'ye saygı gösterirdim; şefimdi... O da bana yardım ederdi; yani anlaşırdık... Atatürk, giderek dar devletçilikten beriye doğru geldi. İsmet Paşa olduğu yerde kaldı. Mesele budur." (Milliyet, 12.XI.1974)

Bayar'ın istifası üzerine İnönü yeni hükümeti kurma görevini 25 Ocak 1939'da İçişleri Bakanı Dr. Refik Saydam'a vermişti. Saydam, C. Bayar kabinesindeki bakanlardan yalnız ikisini değiştirmişti. Kendisinden boşalan İçişlerine Faik Öztrak, Tarım Bakanlığına da Faik Kurdoğlu'nun yerine Muhsin Erkmen getirilmişti. Bir başka anlatımla, Bayar kabinesinde olup da şimdi dışta bırakılanlar, Bayar'ın kendisi ile F. Kurdoğlu olmuştu.

Refik Saydam, hükümet programını 27 Ocak'ta TBMM'ne sunmuştu. Kısa bir metin olan programda, uygulamaya CHP programının esas alınacağı önemle vurgulanmıştı:

"Kabinenin programı, şimdiye kadar olduğu gibi, mensubu olduğumuz CHP'nin programını tahakkuk ettirmek (gerçekleştirmek) gâyesine dayanmaktadır.

"İnkılap kanunlarının milli bünyede sarsılmaz bir şekilde işlemesini ve adli teşkilatın devamlı gelişmesini temin yolunda alınmış olan önlemlerin uygulanmasına hassasiyetle devam etmek azmindeyiz."

Bu arada "Devletçilik" uygulamasında önceliklerin saptanmasına ve koşulların elverdiği ölçüde denetimlerin güçlenmesine çalışılacağı belirtilmişti:

"İktisadi alandaki çalışmalarımız, yönünü, her işimizde olduğu gibi parti programının ana hatlarından alacaktır. Devletçilik prensibine dayanan konularda çalışmamız, ihtiyaçları önemlerine ve bu bölümdeki olanaklara göre sıraya (koymak), işlemlerini ve bunların üzerindeki kontrolleri kuruluşlarındaki maksada cevap verecek şekilde ve koşulların elverdiği oranda geliştirmek yönünü izleyecektir." (TCH, I, 102-105)

Dr. R. Saydam hükümeti, beklendiği gibi TBMM'den kolayca güvenoyu almıştı. Hükümet, Cumhurbaşkanının görüşleri ve kendi programında vurgulanan **devletçilik** ilkesi doğrultusunda uygulamalara geçmişti. Ayrıcalıklı bazı yabancı şirketler millileştirilmiş, özel girişimciler elindeki bazı işletmeler de devletleştirilmişti. Örneğin, **İstanbul Tramvay ve Tünel Şirketleri** satın alınarak işletilmeleri belediyeye devredilmişti. Bursa, Adana ve Mersin elektrik işletmeleri ile **Ankara Elektrik ve Havagazı Şirketi** devletleştirilmişti.

İnönü'nün öngördüğü gibi 26 Mart 1939 genel seçimlerine Dr. Saydam başkanlığındaki yeni hükümetle gidilmişti. Seçimlerden sonra ilk toplantısını 3 Nisan'da yapan TBMM'de, Abdülhalik Renda Meclis Başkanı, İnönü de oylamaya katılan 413 üyenin oybirliği ile yeniden Cumhurbaşkanı seçilmişti. Genel seçimler sonuçlandığında istifasını sunan R. Saydam da yine aynı gün yeniden Başbakanlığa atanmıştı.

Yeniden oluşturulan Saydam kabinesinde bakanlık sayısı '11'den '13'e çıkartılarak, **Muhabere ve Münakale** (Haberleşme ve Ulaştırma) ile **Ticaret** adıyla 2 yeni bakanlık kurulmuştu. Yeni bakanlıklardan ilkine, ilk Saydam hükümetinde Bayındırlık (Nafia) Bakanı olan Ali Çetinkaya kaydırılmış, Ticaret Bakanlığına Cezmi Erçin atanmıştı. Çetinkaya'dan boşalan Bayındırlığa ise Ali Fuat Cebesoy getirilmişti.

Hükümet programını 10 Nisan 1939'da TBMM'ne sunan R. Saydam, amaçlarının şimdiye kadar olduğu gibi **CHP'nin programını gerçekleştirmek** olduğunu vurguladıktan sonra, yalnızca iç ve dış durumdan söz edeceğini belirtmişti:

"İçte devamlı bir huzur ve sükûnun (sessizliğin) bulunduğunun ve Türk vatandaşlarının samimi beraberlik ve güven havası içinde yaşadığı"nın belirtildiği programda, dünyadaki savaş havasına ilişkin olarak da şöyle denilmişti: **"Barışa hizmeti hükümetimiz dürüst siyasette buluyor... Ulusumuzun hayat ve refahını tehlikeye atabilecek hareketler hükümetimizden kaynaklanmayacaktır. Elverir ki iyi niyetlerimiz ve bütün devletlere karşı beslediğimiz içtenlikli ve dostça yansızlık, doğrudan doğruya veya dolaylı bozulmak girişimine uğramasın."** (Metin: TCH, I, 109-117)

Dış siyasaya ilişkin hükümet görüşünün İnönü'nün düşünceleri doğrultusunda programa alındığı kuşkusuzdu. Bakanlıklara atamaların da Cumhurbaşkanının önerisi ya da onayı ile yapıldığı söylenebilir. Kısacası Milli Şef İnönü kurdurduğu bu 3. kabine ile, istediği ekibi iş başına getirmeye yönelmişti.

Dr. Saydam'ın bu ikinci kabinesi TBMM'de 389 oybirliği ile güven almıştı. Böyle olmasına karşın çok geçmeden hükümette birçok değişiklik yapılmıştı. Dikkati çeken, kuruluşundan 1,5 ay sonra Adalet Bakanı Tevfik Fikret Sılay'ın ayrılması ve yerine Fethi Okyar'ın getirilmesidir. Ancak onun bakanlığı da uzun sürmemiş, 12 Mart 1941'de görevi Hasan Menemencioğlu'na bırakmıştır. Onun gibi, A. F. Cebesoy da Bayındırlık Bakanlığından ayrılmış ve yerine Hüsnü Çakır getirilmiştir. Saydam'ın 3 Mart 1939'dan 9 Temmuz 1942'de ölümüne kadar süren bu ikinci hükümeti döneminde kabinede yapılan değişikliklerin kuşkusuz ki birçok nedeni vardır. Ancak göze çarpan, İnönü'nün eski karşıtları hükümette biraraya getirme siyasasının pek sürekli olmadığıdır.

2 – CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN YENİDEN YAPILANMASI

1936 yılı olaylarından söz ederken belirttiğimiz gibi, CHP Genel Sekreteri Recep Peker ve kimi **parti müfettişleri** ile vali ve kaymakam gibi yöneticiler arasında başgösteren anlaşmazlık ve sürtüşmeleri giderebilmek için, partiye ilişkin bazı görevlerin idare amirlerine verilmesi yoluna gidilmişti. Atatürk'ün isteği doğrultusunda alınan bu karar o dönemde Başbakan ve Parti Genel Başkan Vekili olan İsmet İnönü'nün 18 Haziran 1936 günlü şu genelgesi ile açıklanmıştı:

"Cumhuriyet Halk Partisi'nin, memleketin siyasal ve sosyal hayatında güttüğü yüksek amaçların gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak ve partinin gelişmesini artırmak ve hızlandırmak için

bundan sonra parti faaliyetiyle hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli (pratik) bir beraberlik sağlanmasına Genbaşkurca (Genel Başkanca) karar verilmiştir. Bu amaçla:

1- İçişleri Bakanı, Genyönkurul (Genel Yönetim Kurulu) üyeliğine alınmış ve kendisine Partinin Genel Sekreterlik görevi verilmiştir.

2- Bütün illerde, il parti başkanlığına ilin valisi memur edilmiştir.

3- Genel müfettişler, bölgeleri dahilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi, parti faaliyet ve örgütünün de yüksek murakıp (denetleyici) ve müfettişidirler.

4- İllerde ilyönkurulca (il yönetim kurulunca) seçilmiş bulunan başkanlar, üye durumunu almış ve atanmış ya da mahallince seçilmiş milletvekili başkanların başkanlık görevleri sona ermiştir." (CHP, 116)

Ancak aradan geçen sürede, "parti-hükümet kaynaşması" denilebilecek bu uygulamanın bazı sakıncaları görülmüştü. Bu nedenle **Milli Şef** İnönü, "eski düşmanlıkları" gidermek amacıyla **çevre düzenlemesi'ne** girişirken, eleştirilere uğrayan bu birlikteliğe de son vermeyi gerekli görmüştü. "Halk egemenliği" kavramını pekiştirmek ve CHP'nin uluslararası düzeydeki yerini belirleyebilmek için de yeniden yapılanma zorunluydu.

Bu yolda ilk adım, C. Bayar'ın istifası ve Dr. Refik Saydam'ın Başbakanlığa atanması ile atılmıştı. 25 Ocak 1939'da oluşturulan yeni hükümette İçişleri Bakanlığına getirilen Faik Öztrak'a ek olarak CHP Genel Sekreterliği verilmemiş, o göreve Dr. Fikri Tuzer atanmıştı. Valilerin illerde parti başkanı olmalarına son vermek, bir tüzük değişikliğini gerektirdiğinden parti kurultayı toplantıya çağrılmıştı.

a) Beşinci Kurultay

29 Mayıs 1939'da toplanan ve 3 Haziran'a kadar süren **CHP V. Olağan Kurultayı**'nda tüzükte başlıca şu değişiklikler yapılmıştı:

a) Başbakanın **Parti Genel Başkan Vekili,** İçişleri Bakanının da **Parti Genel Sekreteri** olması zorunluluğunun kaldırılması.

b) İllerde valilerin **il başkanı** olması sistemine son verilmesi.

c) **Parti müfettişliklerinin** oluşturulması.

ç) Devlet memurlarının partiye üye olmalarına olanak tanınmaması.

d) Siyasal partiye üye olma yaş sınırının 18'den 22'ye çıkarılması.

e) TBMM'de denetimi sağlayabilmek amacıyla parti bünyesinde bir **Müstakil (Bağımsız) Grup** kurulması.

Gerçekten de kurultaydan sonra 7 Haziran 1939'da yayımlanan bir genelge üzerine valiler il başkanlığı görevinden ayrılmışlar, başkanlıklara partili üyeler arasından yeni atamalar yapılmıştı. **Parti müfettişliğine** gelince, CHP'nin kuruluş döneminde örgütü denetleyecek müfettişler atanması kabul edilmişti. Fakat kimi sakıncaları görüldüğünden 1931 kurultayında bu sisteme son verilmişti. Böylece aradan 8 yıl geçtikten sonra **parti müfettişliği** ikinci kez kurulmuş oluyordu. Kurultaydan sonra düzenlenen yönetmeliğe göre müfettişler parti içi denetlemelerin dışında "örgüt ve kuruluşlar" ile de ilgileneceklerdi. İlk aşamada '20' müfettiş atanmıştı. Bunlar arasında Aydın Milletvekili Adnan Menderes de Afyon bölgesinde görevlendirilmişti. Ertesi yıl (1940) müfettişlerin sayısı 26'ya çıkartılmış, ancak Menderes'e görev verilmemişti.

Kurultayda partiye üye olma yaşının 18'den 22'ye çıkartılması kuşkusuz büyük bir değişiklik idi. Bu bir yönüyle gençliğin siyasal yaşamla ilgilenmesini güçleştirmek, onları siyaset dışında tutmak demekti. Nitekim görüşmeler sırasında Manisa delegesi Haşim Gür, bu gerekçe ile değişikliğe karşı çıkmıştı.

29 Mayıs 1939'da toplanan V. Kurultay'da Parti Tüzüğü'nde yapılan önemli bir başka değişiklik, **Müstakil Grup** oluşturulması idi. Buna göre kurultayca seçilecek '21' milletvekili TBMM'de bir grup sayılacaklardı. Bunlar CHP Meclis Grubu toplantılarına gözlemci olarak katılabileceklerdi; ama söz ve oy hakkı olmayacaktı. Meclis görüşmelerinde ise kendi gruplarının kararlarına göre davranacaklardı. Grup Başkanı **Müstakil Grup Reis Vekili** sanını taşıyacaktı. Tüzüğün 128. maddesinde grubun görevi şöyle belirlenmişti:

"Devlet işlerinin iyi yürütülmesini, Parti Tüzük ve Programının ve Büyük Kurultay kararlarının en iyi uygulanmasını, Meclis Grup Kararına bağlı olmaksızın denetlemek."

Müstakil Grup üyeleri hükümette görev alamayacaklardı. **Grup Başkan Vekili**'ni CHP Değişmez Genel Başkanı seçecekti. Kurultayca seçilen üyeler arasında boşalmalar olursa yeni üyeleri de Parti Genel Başkanı atayacaktı.

Kurultayda seçilen "21" üyeli ilk **Müstakil Grup**'ta Zeki Mesut Alsan, Fazlı Güleç, Atıf Akgüç, Ali Rana Tarhan, Ahmet Şükrü Esmer, Fuat Sirmen, Nazım Poroy, Kemalettin Kamu, Ziya Karamürsel ve Na-

kiye Elgun gibi partinin önde gelen milletvekilleri görev almışlardı. Genel Başkan İnönü, Grup Başkan Vekilliği'ne A. Rana Tarhan'ı atamıştı.

Müstakil Grub'un oluşturulması, **tek partili yönetimde** kuşkusuz anlamlı bir değişiklikti. Böylece 1931 ve 1935 seçimlerinde bazı seçim bölgelerinde partili aday gösterilmeyerek bağımsızların seçilmesine olanak veren uygulamadan vazgeçilerek, onun yerine üyeleri, doğrudan partice seçilen örgütlü bir muhalefet grubu getirilmişti. İnönü, 1939 seçim sonuçlarını ve V. Kurultay'da alınan kararları, demokrasi yolunda halkın yönetime daha büyük oranda katılması olarak değerlendirmişti. Daily Telegraph muhabirinin **Atatürk rejiminin** demokratik bir yönde gelişmekte olduğunu söylemenin doğru olup olmadığı yolundaki sorusuna şu yanıtı vermişti:

"Rejim başlangıcından beri demokratiktir. Rejimin, halkın yararına ve halk tarafından denetlenmeye yönelik bulunmak itibariyle başlangıçtan bu yana demokratik bir esası olduğu şüphesizdir."

Devrim aşamasında "az-çok sıkı davranmak" gerektiğini, ancak hiçbir zaman "cebir ve şiddet" kullanılmadığını belirten İnönü, şimdi rejimi yeni durum ve koşullara uydurmaya çalışıldığını, **Müstakil Grub**'un kurulduğunu ve halkın yönetime daha çok katılmasına çalışıldığını eklemişti (MŞSD, 39 vd.). Hikmet Bila ise, kurultayda alınan kararları ve bu yeni sistemi haklı olarak, "Batı'ya benzeme ve aynı zamanda güçlü bir muhalefetten çekinme" olarak nitelemektedir (CHP, 163).

28 Şubat 1943 genel seçimlerinden sonra **Müstakil Grub**'un üye sayısı değişmişti. Atanan "21" üyeden 3'ü CHP Meclis Grubu'na alınmış, 1 üye de valiliği kabul edip ayrıldığı için üye sayısı "17"ye inmişti... Partinin 8 Haziran 1943'te toplanan **VI. Kurultay'ına Müstakil Grup** da bir yazanak sunmuştu. 4 yıllık çalışmaların özetini içeren bu yazanakta grup varlığını ve işlevini şöyle nitelemişti: **"Grubumuz, tek partili Türk idaresinin dehasından doğmuş yepyeni bir denetim organıdır."** (Metin: MŞD, II, 311-316) Değişmez Genel Başkan İsmet İnönü de o kurultayda grubun etkinliğini ve yararını şöyle anlatmıştı:

"Büyük Millet Meclisi içinde parti gruplarımızın çalışması hükümetleri başarılı etmek için samimi dikkate ve işbirliğine dayanmıştır... **Parti Müstakil Grubu**'nun ilk deneyim olarak 4 yıllık çalışması, verimli ve iyi neticeli sayılır. Kurultaydan aldığı görevi yerine getirirken Meclis'te ahengi koruyan; hükümete millet karşısında düşünce-

lerini söylerken, memlekette iyi geçinmeyi ve hükümete yardımcı olmayı göz önünde tutan **Müstakil Grub**'un üyelerine teşekkür etmeyi borç bilirim. (MŞSD, 162)

Partinin 8 Haziran 1943'te başlayıp 15'inde sona eren **VI. Kurultay'ında Müstakil Grub**'un üye sayısı "21"den "35"e çıkartılmıştı. Üyeler kurultayda seçilmiş ve İnönü, Grup Başkan Vekilliği'ne yeniden Ali Rana Tarhan'ı atamıştı. Bu, grup için yapılan son seçim olmuştu. Çok partili siyasal yaşama girildikten sonra artık bir işlevi kalmayan **Müstakil Grup**, 1946 Olağanüstü Kurultayı'nda yapılan tüzük değişikliği ile kaldırılmıştı.

b) 1943 Seçimleri ve VI. Kurultay

15 Mart 1939 seçimleriyle başlayan 4 yıllık dönemin sonuna yaklaşırken TBMM, 12 Ocak 1943'te seçimlerin yenilenmesi kararını almıştı. Aradan geçen sürede, **"Devlet örgütü A'dan Z'ye kadar bozuktur"** diyen (25 Mayıs 1942) Başbakan Dr. Refik Saydam'ın âni ölümü (8 Temmuz 1942) ile boşalan Başbakanlığa Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu atanmıştı.

9 Temmuz'da kabinesini kuran Saracoğlu, Bayındırlık, Tarım ve Ticaret Bakanlıklarında değişiklik yapmıştı. Bayındırlığa, Saydam hükümeti kurulduğunda bu görevi üstlenmişken sonradan ayrılan Ali Fuat Cebesoy yeniden getirilmişti. Muhlis Erkmen'in yerine Tarım Bakanlığına Şevket Raşit Hatipoğlu, Ticaret'e de Mümtaz Ökmen'in yerine İzmir Belediye Başkanlığında başarısı görülen, **Kültür Park**'ın yaratıcısı Dr. Behçet Uz atanmıştı. Saracoğlu ilk aşamada ayrıldığı Dışişleri Bakanlığını da üstlenmiş, ancak bir süre sonra bu göreve İstanbul'dan milletvekili seçilen Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu getirilmişti.

Şükrü Saracoğlu hükümetinin programı 5 Ağustos 1942'de TBMM'de okunmuştu. Bunda, hükümetin doğal olarak CHP programını izleyeceği vurgulanırken, savaş döneminin bir gereği olarak, tarafsız kalmak ve ekonomik sıkıntıları gidermek için alınacak önlemler üzerinde durulmuştu. Bu arada izlenecek ilkelerin de altı çizilmişti:

"Biz, ne sarayın, ne sermayenin, ne de sınıfların saltanatını istiyoruz! İstediğimiz sadece Türk ulusunun egemenliğidir. Hep birlikte bir tek yoldan ve bir tek hedefe doğru yürüyerek, Türk köyünü ve Türk köylüsünü behemehal (her ne olursa olsun) yükselteceğiz." (TCH, I, 123)

TBMM seçimlerin yenilenmesi kararını almadan, Saracoğlu hükümeti, seçim sistemindeki boşlukları doldurmak, bunu özel bir yasaya dayandırmak gereğini duymuştu. Cumhuriyet dönemindeki seçimler yıllar boyu, 20 Temmuz 1908 günlü **İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkati** (Mebus Seçimleri Geçici Yasası) ve onda yapılan değişikliklere göre yürütülmüştü. Hükümetin hazırladığı **Mebus Seçimi Kanunu** tasarısı TBMM'ce kabul edilmiş ve 14 Aralık 1942 gün ve 4320 sayı ile yasalaşmıştı. Bununla iller birer **seçim çevresi,** nahiyeler (bucak) de birer **seçim şubesi** kabul ediliyordu. Her '40.000' nüfusa bir milletvekili seçilecekti. Nüfusu 40.000'den az olan iller de birer milletvekili çıkarabilecekti. Seçmen yaşı "22", seçilme yaşı da "30" olarak saptanmıştı. Seçimler gene **iki aşamalı** olacaktı. Silahlı kuvvet mensupları ile askeri okul öğrencileri ve polisler seçmen olamayacak, oy kullanamayacaklardı. Milletvekili seçilebilmek için hukuki koşullar yanında **Türkçe okuma yazma bilme** de yer almıştı. Milletvekili olacakların ya bir siyasal partiden aday gösterilmeleri ya da o seçim bölgesinden en az '300' seçmenin yazılı önermeleri gerekliydi. Ancak kişisel başvurular da geçerli olacaktı. Tasarının Meclis'teki görüşmeleri sırasında Kâzım Karabekir, yabancı kadın ya da erkekle evli olanların milletvekili seçilmemelerini önermiş, fakat önergesi ilgi görmemişti.

CHP bu seçimlerde kimi illerde seçilecek milletvekili sayısından daha fazla aday göstermeyi kararlaştırmıştı. Böylece seçmenlere listeler içinde bir seçme olanağı tanınmak istenmişti. Örneğin İstanbul'dan seçilecek "23" kişi yerine "31" aday, Ankara için de "15" yerine "19" aday gösterilmişti. "38" ilde daha fazla aday çıkartıldığı için toplam "455" yerine "78" fazlasıyla "533" aday gösterilmişti. Genel Başkan İnönü, yayımladığı **Seçim Bildirisi**'nde, seçmenlerden, adaylara ilişkin küçük hislerden korunarak ve büyük bir görevin zevkini ve ağırlığını ruhlarında duyarak oy kullanmalarını dilemişti. Ayrıca şunları da vurgulamıştı: **"Küçük, büyük her ulus işinde denetim esastır... Küçük veya büyük olan her görevin sahibi, bulunduğu yerde ancak güvenle durabilir."** (MŞSD, 153)

İki dereceli yapılan seçimler 28 Şubat 1943'te sonuçlanmıştı. Nüfus artışına koşut olarak milletvekili sayısı da arttığından, bu kez 1939 seçimlerine göre "26" fazlasıyla TBMM'ne 455 üye seçilmişti. Meclis ilk toplantısını 8 Mart 1943'te yapmıştı. Meclis Başkanlığına yeniden Abdülhalik Renda getirilmişti. İsmet İnönü de oylamaya katılan 435 milletvekilinin oybirliği ile 3. kez Cumhurbaşkanı seçilmişti. Anayasa uyarınca Başbakan Şükrü Saracoğlu aynı gün istifa etmiş,

ancak görev yeniden kendisine verilmişti. 9 Mart'ta ikinci kabinesini oluşturan Saracoğlu hükümetinde eski bakanlardan "6"sı yer almamıştı. Ali Fuat Cebesoy da Bayındırlık Bakanlığından Ulaştırma'ya kaydırılmıştı. Dikkati çeken, sert bir politikacı olarak tanınan Recep Peker'in İçişleri Bakanlığına getirilmesiydi.

Saracoğlu, hükümet programı olarak 17 Mart 1943'te TBMM'de "dış ve iç politika"ya ilişkin bir konuşma yapmıştı. **"Tuttuğumuz yollar ve kurduğumuz esaslar sayesinde Atatürk'le beraber başlayan ve her gün biraz daha kökleşen rejimimizin insancıl ve uygar gayeler için örnek olacağına inanıyoruz... Mamur (bayındır) bir Türk vatanı... Mesut bir Türk ulusu... Kuvvetli bir Türk devleti... İşte bizim hedefimiz budur!"** diyen Saracoğlu, genellikle alınan ve alınacak ekonomik önlemler üzerinde durmuştu (TCH, I, 127 vd.).

Görüşmeler sonunda hükümet TBMM'den "425" oyla güven almıştı.

Seçimlerden sonra 8 Haziran'da CHP Kurultayı toplanmıştı. 15 Haziran'a kadar süren bu **VI. Kurultay**'da, 1939'da kabul edilmiş olan program ve tüzükte önemli sayılabilecek bazı değişiklikler yapılmıştı. Özellikle, partinin güttüğü ve 1937'de Anayasaya da girmiş olan **6 İlke**'nin tanımlamalarında dikkate değer değişiklikler ya da eklemeler yapılmıştı. '**Milliyetçilik**'in çok önemli olduğu vurgulanarak Türk toplumunun yüksek bir insanlık düzeyine ulaşması için gözetilmesi gereken bir ilke olduğu belirtilerek şöyle denilmişti: **"Parti, milliyetçiliği Türk milleti için en yüksek bir insanlık seviyesine varmanın kök şartı ve vasıtası bilir."** '**Laiklik**'in bir vicdan sorunu olduğu, herkesin yasaların izin verdiği ölçüde din ve inançlarını uygulamada özgür olduğu belirtilirken de, '**ulusal dil**'in ve '**kültür**'ün, din aracılığıyla etki altında kalmamasının gerekli olduğunu içeren bir ekleme yapılmıştı:

"Parti, milli dilin ve milli kültürün, diyanet yollarından, yabancı dil ve kültürlerin tesirlerinden masun kalmasını (korunmasını), Türk milletinin hâli (bugünü) ve geleceği için lüzumlu sayar."

II - EĞİTİM VE KÜLTÜR ALANINDA ATILIMLAR VE GEDİKLER

A) EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARINDA YENİ DÜZENLEMELER

1- İLKÖĞRETİM SORUNUNA ÇÖZÜM: KÖY ENSTİTÜLERİ

Milli Şef İnönü döneminin başarılı yönlerinden biri, Cumhuriyet'le yönelinen ve Atatürk'ün çok önem verdiği eğitim-öğretim ve kültür alanlarında planlı, programlı ve geniş çaplı uygulamalara girişilmesidir.

Cumhuriyet yönetiminin eğitim-öğretimde gözettiği ilk amaç, bilgisizliği gidermek, her vatandaşa okumayı yazmayı öğretmek ve bunun yanında ona kişisel sorunlarını çözecek, ülke sorunlarını kavrayacak bazı temel bilgileri vermek olarak saptanmıştı. Ancak bunun gerçekleştirilebilmesi, yeter sayıda okul, donanım ve öğretmeni gerektiriyordu. Öte yandan kent yaşamında yetiştirilen öğretmenlerin köylerde görevlendirilmeleri ve orada başarılı olmaları da ayrı bir sorun oluşturuyordu.

a) Köy Eğitimi ve Köye Öğretmen Yetiştirme

Köy koşullarına uyum sağlayacak ve köyde başarılı olacak öğretmen yetiştirme sorunu ilk kez Dr. Reşit Galip'in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde 1933'te ele alınmıştı. Bu amaçla çeşitli kuruluş temsilcilerinden oluşan bir yarkurul kurulmuştu. **Talim-Terbiye Kurulu** Başkanı Tevfik'in başkanlığındaki kurulda, milletvekillerinden Necip Ali Küçüka ile Hayrettin, öğretmen Afet İnan ile İsmail Hüsrev Tökin ve Şevket Süreyya Aydemir görev almışlardı. Üyelerin kimlikleri Atatürk'ün bu konu ile yakından ilgilendiğini açıkça göstermektedir.

Yarkurulun hazırladığı raporda, köyde görev alacak öğretmenle-

rin bazı nitelikler taşımaları ve bunların özel olarak yetiştirilmeleri gerektiği vurgulanmıştı: **"Öyle bir köy öğretmeni tipi yaratmalıyız ki o, yalnız köylünün inançlarını işlemek, toplumsal kurumlarını etkilemekle kalmasın; köyün yüzünü ve ekonomik hayatını da değiştirsin."** Bunu gerçekleştirebilecek öğretmenin nitelikleri de şöyle sıralanmıştı:

- Köyün inanışlarına etkin olabilmek için devrimci, cumhuriyetçi ve laik olmalı,
- Köyün toplumsal hayatını etkileyebilmeli,
- Köyün maddi ve ekonomik hayatında etkin olabilmeli. Bunun için tarımla uğraşmalı, pazarlamayı bilmeli,
- İyi yetişmiş bir aydın olmalı (İAD, II, 366 vd.).

Ş. S. Aydemir'in aktardığına göre, yarkurulda kendisi **Bölge Öğretmen Okulları** kurulmasını önermişti. Kent dışında açılacak bu okullarda yarım gün ders okunması, artakalan zamanda dışarıda uygulama yapılması öngörülmüştü. Her okul, bölgenin özelliğine göre bir tarım işletmesi olacaktı. Böyle bir okulun ilk olarak Balıkesir'in Kepsut ilçesinde açılması uygun görülmüştü. Ne ki Dr. Reşit Galip'in bakanlıktan ayrılması bu doğrultuda uygulamaya geçilmesini geciktirmişti.

Söz konusu proje, 3 yıl sonra Saffet Arıkan'ın Milli Eğitim Bakanlığı döneminde (1936) **Köy Eğitmenleri Projesi** olarak ele alınmıştı. Bunda İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne getirilmiş olan İsmail Hakkı Tonguç'un büyük katkısı olmuştu. Almanya'da resim-iş, spor ve iş okulu dallarında uzmanlık eğitimi görmüş olan Tonguç, köylerdeki eğitim-öğretimde, köylünün üretiminin artırılması, sağlığa zarar veren etmenlerin ortadan kaldırılması ve köylünün yaşam düzeyinin yükseltilmesi gibi sorunların da dikkate alınması gerektiği inancındaydı. Bu nedenle köy öğretmenlerinin eğitim-öğretim yanında tarım işlerini de başaracak yetenekte olmasını zorunlu görüyordu. Sonuçta yetiştirilmeleri daha uzun süre alan öğretmenler yerine ilk aşamada daha kısa sürede yetiştirilebilecek eğiticilerle işe başlamaya karar verilmişti. Bunlara **eğitmen** sanı verilecekti. Atatürk'ün önerisiyle de bunların, askerlikte başarıları saptanan **onbaşı** ve **çavuş**lar arasından seçilmesi uygun görülmüştü. **Eğitmen**lere devlet bütçesinden çok az bir ücret ödenecekti. Ancak onların birer çiftçi olarak yetişmeleri sağlanacak, bu amaçla kendilerine tarım araçları verilecekti.

1936 yazında köylerden seçilen **eğitmen** adaylarının Eskişehir yakınındaki Mahmudiye çiftliğinde eğitilmelerine başlanmıştı. "5" ay

süren kursta başarılı olanlar Ankara köylerine stajyer diye atanmışlardı. Bunlar 1937 baharında da "4" ay süren ikinci bir kursa alınmışlar, kursu bitirenlere değişik yerlerde görev verilmişti.

Bu ilk uygulamadan olumlu sonuç alınınca, 11 Haziran 1937'de çıkartılan **Köy Eğitmenleri Kanunu** ile eğitmenliğe yasal işlerlik kazandırılmıştı. Bu yasaya dayanılarak Çifteler (Eskişehir), Kızılçullu (İzmir) ve Karaağaç'ta (Edirne) "3" tane **eğitmen kursu** açılmıştı. Ertesi yıl bunlara 3 yeni kurs daha eklenmişti: Gölköy (Ordu), Arifiye (Adapazarı) ve Akpınar (Malatya).

1936'dan 1946'ya kadar "10" yıl içerisinde bu kurslardan "8.000" **eğitmen** yetiştirilmişti. Eğitmenlerin haftada en az "2" gece köyün yetişkinlerini de okutmaları öngörülmüştü. Ancak bu yöntemle köylerde ilkokul düzeyinde bir öğretimin sürdürülemeyeceği de düşünülerek **Köy Öğretmen Okulları** açılması gerekli görülmüştü. Bu amaçla 3704 sayılı yasa çıkartılmıştı. Bununla Kızılçullu, Çifteler ve Gölköy **eğitmen kursları, Köy Öğretmen Okulu**'na dönüştürülmüştü. Bir dördüncü okul da Edirne'de açılmıştı. **Köy Enstitüleri**'ne temel oluşturan da işte bu **Köy Öğretmen Okulları** olmuştu.

b) Köy Enstitüleri

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden 1,5 ay sonra, Celal Bayar kabinesinde Milli Eğitim (Maarif) Bakanı olan Saffet Arıkan'ın sağlık nedeniyle ayrılması üzerine yerine Hasan Âli Yücel atanmıştı (28 Aralık 1938). Bakanlıkta ondan önce İlköğretim Genel Müdürü olarak görev almış bulunan İsmail Hakkı Tonguç, köylerdeki eğitim-öğretim sorununu kısa sürede temelden çözecek yeni bir sisteme geçmeyi gerekli görmekteydi. Öngörülen proje, köylerden seçilecek öğrencilerin birer **öğretmen-eğitici** ve **önder kişi** olarak yetiştirilmeleri ve tekrar köylerde görev almaları esasına dayanıyordu. Öğretmen atanacak köylerde gerekli okulların, işliklerin, öğretmen evlerinin yapılması ve bunlara gerekli donanımın sağlanması, devletin ve köy halkının ortak katkılarıyla gerçekleştirilecekti.

Sistem üzerinde anlaşan Bakan Yücel ile Genel Müdür Tonguç, Cumhurbaşkanı İnönü'nün de desteğini sağlamışlardı. Köyde görev alacak öncü/önder kişi öğretmenlerin yetiştirileceği okullara **Köy Enstitüsü** denilmesi de uygun görülmüştü. Bakan H. Â. Yücel'in TBMM görüşmelerinde açıkladığına göre, yeni açılacak kurumlarda öğrencileri uygulamalı çalışmalara yönlendirecek, uygulama yaptırta-

cak ve yetenek kazandırıcı birtakım atölyelerle çalışmaların bulunması öngörüldüğü için açılacak okullara **enstitü** denilmişti.

İlköğretim sorununu bir insan olma, ulus olma sorunu olarak gören Cumhurbaşkanı İnönü, yeni uygulamaya desteğini verirken şu değerlendirmeyi yapmıştı:

"İlköğretimi olmayan memlekette Ortaçağ yönetimi bütün şekilleriyle devam eder. Resmi kanunlar ne derse desinler, ne haklar vatandaşlara tanınırsa tanınsın, hiç olmazsa ilköğretim derecesinde bilgi olmazsa, haklar ve vazifeler canlanmaz... **Hür vatandaşlardan birleşik bir ulus olmanın çarelerinin başında ilköğretim çaresi gelir... İlköğretim sorunu, insan olmak, ulus olmak sorunudur.**"

Hükümetçe TBMM'ne sunulan **Köy Enstitüleri Yasası** tasarısının görüşmelerine 1940 Nisanında başlanmıştı. Gerekçesinde şu saptamalara yer verilmişti: 1935 nüfus sayımına göre ülkede okur-yazar oranı erkeklerde % 23.3, kadınlarda % 8.2. Okula giden çocuklar, kentlerde % 80, köylerde % 26. Yaklaşık 40.000 yerleşim yerinden 31.000'inde okul yok. Gerçekten de 1936 verilerine göre köylerdeki okul-öğretmen-öğrenci sayısı şöyleydi:

İlkokul sayısı: 5.080; öğretmen sayısı: 6.091; öğrenci sayısı: 370.370.

Bu tempoyla gidilecek olursa ilköğrenim çağındaki bütün çocukların okutulabilmesi için en aşağı bir yüzyıl gerekli görünüyordu. Bu nedenle tasarının gerekçesinde, "Bu kadar öğretmenin çabuk, kolay ve iyi yetiştirilebilmesi için yeni ve pratik yöntemlere ihtiyaç vardır" deniliyordu.

Köy Enstitüleri'ne, 5 sınıflı köy okullarını bitirmiş, sağlıklı ve yetenekli çocuklar seçilerek alınacaklardı. Öğretmen olacaklar için süre "5" yıldı. Öğretmen atananlar "20" yıl görev yapmakla yükümlü olacaklardı. Kendilerine ayda "20" lira maaş ile ailelerinin geçimine yetecek ölçüde tarım arazisi verilecekti. Ayrıca kişisel donanımları için de "60" lira ödenecekti. Tarımsal üretim araçları da devletçe sağlanacaktı. Yasaya göre, **Köy Enstitüsü** mezunu öğretmenler, atandıkları köylerin her türlü öğretim ve eğitim işlerini göreceklerdi. Tarım işlerinin fenni bir biçimde yapılması için kendilerinin meydana getirecekleri örnek tarla, bağ, bahçe, atölye gibi yerlerde köylülere rehberlik edecek ve köylülerin bunlardan yararlanmalarını sağlayacaklardı (Madde, 6).

Yasa tasarısının TBMM'de görüşmeleri sırasında Kâzım Karabekir, enstitülere yalnızca köy çocuklarının alınmasının ülkede kentli-köylü ayırımı doğuracağını öne sürmüştü. "Parti programında sınıf

yok diyoruz ama onu elimizle yaratıyoruz" diyen Karabekir eleştirilerine şunu da eklemişti: **"Köylülerimizi kültür alanında az görgülü yarı aydınların etkisine, hatta maddi, manevi baskılarına bırakmayı, gelecek için çok tehlikeli görüyorum."**

Bakan H. Â. Yücel, bu eleştiriyi şöyle yanıtlamıştı: "Şehirde ve köyde oturanlar, ulusal vicdan ve ulusal bilinç bakımından ayrı bir özellik gösterir görüşü yanlıştır. Kentte otursun, köyde otursun ülkümüz birdir. Enstitüleri köy çevresinde kuruyoruz. Onlara kenti hiç göstermeyeceğiz kanısını nereden çıkardılar? 5 yıl okutacağımız bu kişilere yarı aydın dediler. 5 yıl ilkokulda, 5 yıl enstitüde okumuş kişi, yarı aydın değil, aydındır."

İbrahim Alaattin Gövsa da, köylü-kentli ayırımının söz konusu olmadığını belirtmişti. Getirilen sistemle "köylere yalnız ilköğretimin gereklerini değil, aynı zamanda meydana gelmiş büyük devrimlerin toplumsal, siyasal değişikliklerin esasını" vermenin öngörüldüğünü vurgulamıştı. Emin Sazak ise, tasarıyı "Bayram yapacak kadar çabuk meyve veren bir girişim" olarak gördüğünü söylemişti. Arkasından, "Kasabalı köye gitti mi, bunların sayısı çoğaldı mı, bunların her birisi köyün sadrazamı, cumhurbaşkanı olur" demiş ve "Köylünün şehirliden nesi noksandır?" diye sormuştu. Söz alan milletvekillerinden Halil Menteşe, tasarıyı "memleketin en önemli bir derdine deva" diye nitelemişti. Kâzım Nami Duru da, "Bu, köylüyü kente getirme girişimi değildir. Köylünün köyüne, arazisine sevgi ile bağlı olarak köyünde çalışması için yapılmıştır," demişti. Sonuçta K. Karabekir ile birlikte Feridun Fikri Düşünsel, H. Ekşi ve Dr. A. Arıkan'ın kasaba çocuklarının da **Köy Enstitüleri**'ne alınmalarını içeren önergeleri kabul edilmemişti.

Görüşmeler sırasında Emin Sazak ile K. Nami Duru, enstitülerin, Saffet Arıkan'ın bakanlığı döneminde **Köy Eğitmenliği** ve **Köy Öğretmen Okulları** olarak başlatılan atılımın bir gelişmesi olduğunu da ısrarla vurgulamışlardı. Öyle ki Bakan H. Â. Yücel de, **Köy Enstitüleri**'nin bize özgü bir girişim olduğunu belirtirken, "Bu bizimdir, kimseden almadık. Başkaları bizden alsın. Enstitüler, benden önceki Bakan Arıkan tarafından kurulmuş bir şeyin gelişmiş biçimidir" diyerek bu yargıya katılmıştı.

TBMM'deki görüşmelerde tasarıyı savunanların açıklamalarına karşın **Köy Enstitüleri**'nin kurulmasına kimi milletvekillerinin içten karşı oldukları oylama sırasında belli olmuştu. 17 Nisan 1940 günü yapılan son oylamaya "426" milletvekilinden "148"i katılmamıştı. Böylece tasarı "278" oyla kabul edilmiş ve 3803 sayı ile yasalaşmıştı.

Tasarı Karabekir'in dile getirdiği köy-kent ayırımı yaratılacağı ya da yeni bir toplumsal sınıfın ortaya çıkabileceği kuşkusuyla olumsuz karşılanmış, ancak **Milli Şef**'e cephe almamış olmak için karşıtlığın oylamaya katılmamakla belirtilmesi yeğlenmişti. Öyle de olsa, Bahir Mazhar Erüreten'in belirttiği gibi, "Bu direniş, daha o zaman ileride bu kuruluşun başına geleceklerin bir işareti" idi (Cumhuriyet Döneminde Sınıflaşma Süreci, 67).

Tasarının gerekçesinde, 15 yılda "20.000" köy öğretmeninin yetiştirilebilmesi için, var olan "4" **Köy Öğretmen Okulu** dışında 16 **'Enstitü**'nün açılmasının düşünüldüğü belirtilmişti. Bunlar için 1940-1945 yılları boyunca "3" milyonu yapım giderleri olmak üzere "28" milyon lira harcanacağı hesaplanmıştı. Yasanın yürürlüğe girmesiyle mevcut Köy Öğretmen Okulları **Köy Enstitüsü**'ne dönüştürülmüştü. Ayrıca 1940 yılı içinde "10" yeni enstitü açılarak sayıları "14"e çıkarılmıştı. Bunlara 1941 yılında "1"; 1942'de "2"; 1943'te "3" ve son olarak 1948'de de "1" enstitü daha eklenerek toplam sayı "21"e yükseltilmişti. (bk. EK, I)

Enstitülerin ve köy okullarının kuruluş yasası ise 1942'de çıkartılmıştı (No. 4274). Buna göre öğretim programları, mezun olacakların köyde klasik deyimiyle öğretmenlik yanında tarımda ve tarıma ilişkin iş kollarında uygulama yapacak ve köylüye öncülük edecek düzeyde birer teknik eleman görevini yürütecekleri anlayışına göre düzenlenmişti. Bu amaçla haftada "44" saatlik eğitim-öğretim "3" gruba ayrılmıştı:

Kültür dersleri: 22 saat Tarım dersleri ve çalışmalar: 11 saat Teknik dersler ve çalışmalar (Dülgerlik, Yapıcılık, Örgü, Dokumacılık): Tarım sanatları: 11 saat.

4274 sayılı yasa, köy öğretmen ve eğitmenlerini, okula gelecek öğrencileri eğitme ve öğretme görevleri dışında şunlarla da yükümlü kılmıştı:

– Köy okulunun, işliğinin ve bahçesinin kurulmasında çalışmak,

– Okul işliğini köylülere de yararlı olacak biçimde işletmek,

– Öğrencilerin sağlıklarına zarar verecek olayları önlemeye, gidermeye çalışmak,

– Köy halkının ulusal kültürünü yükseltmek, onları çağın gereklerine göre yetiştirmek,

– Köyün ekonomik hayatını geliştirmek için tarım, sanat ve teknik alanlarda örnek olabilecek işler yapmak.

Ancak, enstitü mezunu öğretmenlere verilen yetkilere karşı çıkanlar da olmuştu. Örneğin, kuruluşu olumlu karşılamış olan Emin

Sazak, tasarının görüşülmesi sırasında, şu savda bulunmuştu: **"Bunlara verdiğimiz yetki başbakanda yoktur... Ona diyoruz ki, sen öyle bir şahıssın ki, Allah tarafından köyleri ıslaha memur edilmişsin... Bunun muhakkak fena olduğuna Allahın birliği kadar eminim!.."** 1943 öğretim yılında Köy Enstitüleri içerisinde sağlık kolları adıyla ayrı bir birim de oluşturulmuştu. 4459 sayılı yasaya dayanılarak açılan bu birimlere, enstitülerin ilk "3" sınıfını (Birinci devre) bitirmiş öğrencilerden istekli olanlar alınıyordu. "2" yıllık bir eğitim-öğretim sonucunda başarılı olanlara köy sağlık memuru diploması veriliyordu. Onların da enstitü çıkışlı öğretmenler gibi, atandıkları bölgede "20" yıl zorunlu hizmet görmeleri gerekiyordu.

1944 yılında Ernis (Van) dışındaki "20" Köy Enstitüsü'nde okumakta olan öğrencilerin sayısı "16.400" idi. Kuruluştan bu yana geçen "4" yıl içinde "2.000" kişi mezun olmuş ve köy öğretmenliklerine atanmışlardı. Enstitülerde "306" bina, doğrudan doğruya öğrenciler tarafından yapılmıştı. Enstitü çevrelerinde 15.000 dönüm arazi öğrencilerce işlenip ekilmiş, "1.200" dönüm bağ, 41.500 dönümlük orman yetiştirilmişti. Köy okullarının sayısı da "5.080"den "12.207"ye çıkmıştı. Köy okulları ve öğretmen evleri, 1942 yılında yürürlüğe giren 4274 sayılı yasa uyarınca köylülerin parasal ve bedensel katkılarıyla yaptırılıyordu. Köye atanan öğretmenlere üretim yapacağı arazi ile, tarımda ve sağlık işlerinde kullanabileceği araçlar parasız olarak veriliyordu.

Öte yandan enstitülere, kendi sistemi içinde öğretmen yetiştirmek amacıyla da, 1943'te başkent yakınındaki Hasanoğlan köyünde bir yüksek kısım açılmıştı. Buradaki yapılanma, eğitim ve öğretim, ülkeye gelen yabancı uzmanlara ve konuklara övünçle gösterilen bir düzeye ulaşmıştı.

Köy Enstitüleri ile, Türk köyünün çehresi ve Türk köylüsünün kaderi değişmeye yönelmişti. Kendisinden sonra Türk ulusuna bırakacağı "2" eser ile, **Köy Enstitüleri** ve **Çok Partili Siyasal Yaşama** geçişle övüneceğini söyleyen İ. İnönü, yıllar sonra, 18 Nisan 1966'da da bu uyanışı şöyle dile getirecekti:

"Köy Enstitüleri ile, kapalı olan köylü hazinesi keşfolunmuştur. Bunun uzmanları cesaretle bunun içine girdiler. Başarıyı ilkönce burada değerlendirmek gerekir!.." (İAD, II, 374)

Köy Enstitüleri'nin açılmasına karar verildiğinde, ilköğretim sorununun 15 yılda çözüleceği umulmuştu. Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1940'da TBMM'ni açış konuşmasında ülkenin çeşitli yerlerinde açılan 14 enstitüde "6.000" öğrencinin yetişmekte olduğunu belir-

terek, tüm ilgililerin büyük emek ve çaba harcadıkları bu kuruluşlar aracılığıyla "15 yıl içinde Türkiye'de ilköğretim sorununun tam olarak çözülmesi olanağının doğduğunu" söylemişti. İlk yıl çok olumlu sonuçlar alınınca da bu sürenin "10" yıl sonunda çözüleceği umudu doğmuştu. 1941'de enstitü sayısı 17'ye, öğrenci sayısı da "9.000"e çıkmıştı. Ayrıca köylere 1.500 yeni **eğitmen** atanmıştı. Bu nedenle İnönü 1941 Kasımı başındaki TBMM konuşmasında, gözetilen amacın "10" yılda köylere, "15.000" eğitmen ve "30.000" öğretmen dağıtmak olduğunu söylemişti. "3" yıl sonra 1944 yazında **İlköğretim** dergisinde yayımlanan **İlköğretim Davamız** başlıklı yazıda da sorunu ve enstitülere bağlanan umudu sergilemişti:

"İlköğretim davası, 3-5 ay sürecek saman alevi cinsinden heveslerle neticelenemez. Biz, senelerce sürecek en kuvvetli irade ve sebatla bir meseleyi takip edecek kabiliyette adamlar olduğumuzun imtihanını milletimize karşı ilköğretim davasında göstereceğiz.

Türk milleti, ilköğretimde göz diktiğimiz amaca vardıktan sonra büsbütün başka kudrette bir varlık olacaktır. Üretimimiz yani kazancımız bu sayede çok artacak, memleket yüksek bir teknik kabiliyet edinecektir... Çok kuvvetli ve çok kıymetli bir millet olmanın çaresi, ilköğretimin tamamlanması ile elde edilmeye başlanır."

Daha sonra okul yapım giderlerine kaynak bulma sorununa değinen İnönü, kent okulları için de köylüler için uygulanan yükümlülüğe benzer bir sisteme geçilmesi gerektiğine işaret etmişti:

"Şehirlerde okul binaları meselesi de özel bir tertibe bağlanmak gereklidir... Esas olan fikir, köylerde olduğu gibi şehirlerde de ilkokul binalarının vatandaşlar tarafından her vergiden ayrı bir mükellefiyet (yükümlülük) olarak meydana getirilmesidir."

Cumhurbaşkanınca öngörülmesine karşın, köy okulları yapımında sürdürülen yükümlülüğün doğurduğu yakınmalar, kentlerde benzer uygulamaya gitmeye olanak bırakmamıştı.

Bölge Köy Okulları: 4274 sayılı yasa ile **Bölge Köy Okulları** açılması da öngörülmüştü. Bunlar, birbirine uzak köylerin hepsinde okul açılıncaya kadar, o köylerdeki çocukların eğitim-öğretimini üstleneceklerdi. Bölge okulları, 15-20 köyü içine alan, köy koşullarına uygun ve tarıma elverişli arazisi bulunan bucak merkezlerinde açılacaktı. 3 sınıflı köy okullarını ya da eğitmenli okulları bitiren köy çocukları buralarda "2" yıl daha okuyarak ilköğrenimlerini tamamlayacaklardı. "10" yıl içinde her ilde "3-4" bölge okulu kurulması düşü-

nülmüştü. Uygulamaya geçilmekle birlikte, istenilen sayıda okul açılamadı.

Öte yandan, **Köy Enstitüleri**'ni denetleme gezisine çıkan İnönü, kısa sürede elde edilen olumlu sonuçların etkisiyle, İlköğretim Genel Müdürü Tonguç'tan, "5" yıl içinde köy çocuklarından "200.000" tarımcının yetiştirilmesini ve enstitü sayısının "60"a çıkartılmasını, bu konuda Tarım Bakanlığı ile işbirliği yapılmasını istemişti. Bunun üzerine Tonguç da, "Tarımcı teknisyen" yetiştirmek için alınacak önlemler hakkında bir rapor hazırlamıştı. Bunda **Köy Bölge Meslek Okulları** kurulması önerilmişti. Köyden seçilecek çocuklar bir süre bu okullarda, bir süre de Köy Enstitüleri'nde öğrenim görerek tarım teknisyenleri olabileceklerdi. Tonguç'a göre, **Köy Enstitüsü** sayısının "40"a çıkartılması başlangıçta yeterli olabilecekti. Kurulmasına 1943 öğretim yılında başlanacak **Bölge Okulları**'nın sayısı "4.000"e çıkarılacak, böylece her "10" köy için bir **Bölge Okulu** hizmet verecekti. Bütün bu yapılanma için de 1942 birimlerine göre "43.668.000" liralık bir harcama yapılması hesaplanmıştı (Engin Tonguç, **Altmış Köy Enstitüsü, Dört Bin Köy Bölge Okulu).** Ancak, siyasal, toplumsal ve ekonomik nedenlerle bu projenin de uygulanmasına geçilememişti.

1945-1946 öğretim yılı başlarında, "1609" köye, **Köy Enstitüsü** mezunu "1.853" öğretmen ve "665" köy sağlık memuru atanmıştı. Bakan H. Â. Yücel'in 1946 yılı bütçe görüşmelerinde verdiği bilgilere göre, köylerde yeni yapım ya da ekleme/değiştirme yoluyla yapılan okul, işlik ve öğretmen evlerinin sayısı "3.490" parçayı bulmuştu. Enstitülerin açıldığı 1939'dan bu yana, ilkokuldan mezun olanların sayısında büyük artışlar sağlanmıştı. **Yeni Türk Abecesi**'nin kabulünden (1928) 1938'e kadar geçen "10" yıl içinde ilkokul diploması alanlar "262.000" iken, son 5 yılda bu sayı "478.000"e yükselmişti (MES, 299). 1947'de enstitü mezunlarının sayısı 5.447'yi bulmuştu.

c) Tepkiler ve Enstitülerin Kapatılması

Bu olumlu gelişmelere karşın Köy Enstitüleri'ndeki eğitim-öğretimde ve köy okullarının yaptırılmasında karşılaşılan güçlükler, kimi eleştirilere yol açmış ve bunlar giderek suçlamalara dönüşmüştü. Değişik nedenlerden kaynaklanan bu eleştiri ve suçlamalar genellikle şu noktalarda toplanmaktaydı:

1- Enstitülere yalnızca köy çocuklarının alınması ve mezunlarının da yine köylerde görevlendirilmesi, toplumda bir köylü-kentli ayrımı yani sınıf farklılığı doğurmaktadır. Bu bölünme, Anayasaya da girmiş olan **halkçılık** ilkesine ve anlayışına da ters düşmektedir.

2- Enstitülerde, aşırı solcu, hatta komünist ideolojiyi yansıtan bir eğitim-öğretim yaptırılmaktadır. Öğrencilerin okul yapımlarında, tarım ve teknik uygulamalarında, temizlik ve bakım işlerinde çalıştırılmaları, Sovyet Rusya'yı, komünist rejimleri andırmaktadır. Bu tür eğitim **milliyetçilik** ilkesiyle çelişmektedir. Nitekim, **Hasanoğlan** Yüksek Köy Enstitüsü'nde öğrencilere **Komünist Manifestosu** dağıtılmıştır.

3- Enstitülerin yönetici ve öğretim kadrosu, genelde solcu, Marksist tanınan kişilerle doldurulmuştur.

4- Yatılı olan enstitülerde uygulanan karma öğretim, yani kız-erkek beraberlikleri, Türk aile ve ahlak anlayışına uymamaktadır.

5- 4274 sayılı yasanın okul-işlik-öğretmen evi yapımında ve çocuklarını okula göndermede köylülere getirdiği yükümlülükler, yerine getirilemeyecek derecede ağırdır. Hele yurdun ulaşımı güç bölgelerinde tek tip okul binası projesinin uygulanması yapım giderlerini daha da artırmaktadır. Bu yükümlülükler, Anayasanın **eşitlik** ilkesine de aykırıdır.

İlk dört maddede özetlenen yakınma ve suçlamalarda, bilgiyi yaygınlaştırma, köylüyü okutma sorunu gibi dünya görüşüne ve siyasal ideolojilere dayanan, kısmen de duygusal değerlendirmelerin etken olduğu söylenebilir. Ama savaş koşullarının doğurduğu kısıtlamalar ve yokluklar ortamında, söz konusu yasanın öngördüğü yükümlülüklerin özellikle az nüfuslu ve geçim sıkıntısı çeken köylerde haklı yakınmalar, sızlanmalar doğurduğunu kabul etmek gerekir. Bunlar TBMM'ne de yansımıştır. 1946 bütçesi görüşmelerinde, köy okulları yapımında kereste ihtiyacının karşılanmasındaki zorluklar ve kimi yerlerde müteahhitlerle olan anlaşmazlıklar dile getirilmiştir. Özetle, daha kuruluş yasası Meclis'te görüşülürken Kâzım Karabekir'in öne sürdüğü itirazlar ve milletvekillerinin büyük bir kesiminin oylamaya katılmayarak gösterdikleri hoşnutsuzluk, uygulamaya geçildikten sonra giderek artmıştır.

Enstitülere yöneltilen eleştirilerde, 1945'te çok partili siyasal hayata geçişin ve CHP karşıtı partilerin oluşmasının da büyük payı olmuştu. Karşıt partiler, özellikle de Demokrat Parti, CHP hükümetlerini yıpratmak için Köy Enstitüleri'ni de bir koz olarak kullanmaya yönelmişti. İlginç olan, suçlamaların CHP içinden de taraftar bulması-

dır. 1946 genel seçimlerinden sonra 7 Ağustos'ta kurulan Recep Peker hükümetinde H. Âli Yücel'in yerine Milli Eğitim Bakanlığına Reşat Şemsettin Sirer getirilmişti. CHP'nin sağ kanadı da parti içinde egemen olmaya başlamıştı. Bu dönemde enstitülerde komünist eylemlerine ilişkin çeşitli ihbarlar yapılmaya başlanmıştır. Çifteler Enstitüsü'nde komünist bir şebeke kurulduğu, Hasanoğlan Yüksek Enstitüsü'nde komünist öğrenciler bulunduğu ihbarları birbirini izlemiştir. Bu yüzden enstitü mezunlarından bir kısmı yedeksubay okullarından er olarak çıkartılmışlardı. Hasonoğlan'daki öğrencilerden bir kesimi ise, komünist diye suçladıkları arkadaşlarını doğrudan o sırada TBMM Başkanı bulunan Karabekir'e şikâyet etmişlerdi. Böylece enstitü öğrencileri arasında **sağcı-solcu; milliyetçi-komünist** ya da **gerici-ilerici** ayrımı ve sürtüşmeleri başgöstermişti. Kızılçullu Enstitüsü **milliyetçi,** Hasanoğlan ve Çifteler ise **ilerici** diye anılır olmuştu. Köy Enstitüleri'nde komünizm propagandası yapıldığı yolundaki suçlamalar giderek yoğunluk kazanmıştı. Mareşal Fevzi Çakmak'ın da bu suçlamaya katılması, aşağıda özetleyeceğimiz önemli bir davaya, **H. Âli Yücel-Kenan Öner** davasına yol açmıştı.

O davada H. Â. Yücel'e yüklenen suçlamalardan biri, Köy Enstitüleri'ndeki komünist eğilimleri desteklemesi olmuştu. Mahkemede Yücel aleyhinde tanıklık yapanlardan biri de Kızılçullu Enstitüsü'nün eski müdürü milletvekili Emin Soysal olmuştu. Kenan Öner ise, bakanlıkça yayımlanan **Türkiye'de Modern Teknik** kitabında milli eğitimin nitelikleri belirtilirken hem **milliyetçi,** hem **hümanist** (insaniyetçi) denilmesini komünizm.propagandasının bir kanıtı olarak öne sürmüştü. Ona göre, **hümanizm** insaniyetçilik değil, **komünizm** demekti! Dolayısıyla bu kitapta sözü edilen **milliyetçilik,** "hiç şüphesiz hümanizmi ve bunun ifade ettiği komünizmi maskelemek için zehirli" bir eklemeden başka bir şey değildi.

Bu eleştiri ve suçlamalar yapılırken Yücel'in yerine R. Ş. Sirer'in getirilmesi de anlamlıydı. Çünkü onun daha Yükseköğretim Genel Müdürü olduğu dönemde, yani Köy Enstitüleri kurulurken bu sisteme karşı ve Bakan Yücel'e karşıt olduğu biliniyordu. 1941'de enstitülerde araştırma yapmak için kendisine başvuran Sosyoloji Doçenti Niyazi Berkes'ten böyle bir araştırmadan amacın ne olduğunu öğrenmek istemiş ve arkasından şu soruyu yöneltmişti: **"Siz köy analarının oğlanlarla birlikte okumasını doğru buluyor musunuz? Bu enstitülerin amacı nedir? Bunlar gelecekte neler yapacak?"** (UY, 251, 253)

Recep Peker hükümetinin 14 Ağustos 1946'da Meclis'te okunan

programında, köy okulları yapımında köylüyü bizzat çalıştırma yönteminin sürdürüleceği belirtilirken, Köy Enstitüsü öğrencilerinin **"tam bir milli duygu"** içinde yetişmelerine özen gösterileceği vurgulanmıştı (TCH, I, 151).

R. Ş. Sirer'in bakanlıkta yaptığı ilk önemli değişikliklerden biri, Köy Enstitüleri'nin kurulmasında çok büyük payı bulunan ve enstitülerce **"Baba"** sanıyla anılan İsmail Hakkı Tonguç'u İlköğretim Genel Müdürlüğünden uzaklaştırmak olmuştu (21.IX.1946). Onun kanısınca Tonguç, **Köy Enstitüleri** konusunda önce etrafını, arkasından İnönü'yü kandırmıştı! Önce Talim-Terbiye Kurulu'na atanan Tonguç, çok geçmeden bir ortaokulun resim öğretmenliğine gönderilmişti! Bunu solcu/Tonguççu olarak tanınan enstitü yöneticileri ile öğretmenlerin görevden alınıp başka yerlere ya da birimlere atanmaları izlemişti. Kendisinin 1951'de açıklağıdına göre "500" kişilik kadrodan "400 zararlı"sını böylece temizlemişti!

Değişiklikler bunlarla kalmamıştı. Ertesi yıl, 1947'de ilgili yasa ve yönetmeliklerde önemli değişiklik yapılarak sistemin işleyişi adeta durdurulmuştu. 4274 sayılı yasada yapılan değişiklik, köy okulları yapımındaki yükümlülüklerin çoğunu kaldırmıştı. Daha sonra çıkartılan 5210 sayılı yasa ile de, köy okullarının, öğretmen, sağlık memuru ve ebe evlerinin yapımlarının devletçe üstlenilmesi kabul edilmişti. Aynı zamanda, köy öğretmenleri ile sağlık memurlarına kendilerinin kullanacakları **geçim toprağı** ayrılmasına da son verilmişti. Evvelce kendilerine verilmiş olan canlı, cansız bütün demirbaşlar, donanım araçları geri alınmıştı. Bunların dışında, enstitülere öğretmen yetiştiren Hasanoğlan'daki **Yüksek Köy Enstitüsü** ile bütün **eğitmen kursları** kapatılmıştı. Mevcut olan **sağlık kollarının** sayısı da "1"e indirilmişti. Nihayet yapısal değişikliği tamamlamak amacıyla enstitülerin öğretim programlarında yeni düzenlemelere gidilmişti. Öğrencilerin 2. sınıftan başlayarak yapıcılık, marangozluk, demircilik vb. teknik sanat kollarına ayrılması yöntemine son verilmiş, bu okullardan mezun olacakların yalnızca öğretmen olarak görev almaları yeğlenmişti.

R. Ş. Sirer, **Köy Enstitüleri'**ni kuruluşlarında öngörülen sistemin dışına çıkartırken, muhalefetteki **Demokrat Parti'**nin de desteğine dayanmıştı. **Demokrat Parti** iktidara geldikten sonra enstitüler konusunda 11 Kasım 1951'de TBMM'nin kapalı oturumunda yapılan konuşmalar, Sirer'in Milli Eğitim Bakanı olduğunda **Köy Enstitüleri** için Adnan Menderes ile görüşüp bir işbirliğine yöneldiğini kanıtlamaktadır. O oturumda artık Başbakan bulunan Menderes, vaktiyle Sirer'le yaptığı görüşmeyi şöyle aktarmıştı:

"Kendileri Milli Eğitim Bakanlığına getirildikleri zaman Köy Enstitüleri'nin ne kadar fena maksatla kurulmuş olduklarını ve bu fena maksadın izlerini ve neticelerini silip ortadan kaldırmak için büyük gayretler sarfetmekte olduklarını ve fakat bu işin gizli açık birçok taraftarları bulunduğu için büyük müşkülat içinde bulunduklarını bana ifade etmişlerdi..."

Menderes'in arkasından söz alan Sirer de şu açıklamalarda bulunmuştu:

"1943 senesinin sonlarında idi; yahut 1944 senesinin ilk aylarında idi. Arkadaki Meclis gazinosunda Menderes'le bir masanın başında yine bu konuya temas ettik. Enstitülerin gidişatını ben beğenmiyordum... Biraz evvel ismi telaffuz edilen adam (İsmail Hakkı Tonguç) **etrafını kandırmıştı, iğfal etmişti. Bütün iyiniyet sahiplerini iğfal etmişti. Tonguç Baba'yı defederken hiçbir mukavemetle karşılaşmadım... İcraatıma devam ederken 500 kişilik kadrodan 400 kişiyi ayırırken hiçbir taraftan güçlük görmedim, yardım gördüm. Bana manen yardım edenler içinde Demokrat Partili arkadaşlarımız da vardı..."**

Aynı oturumda konuşan dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri de Köy Enstitüleri konusundaki davranışından ötürü teşekkürler ederek, **"Milli Eğitim Bakanlığına R. Şemsettin'in gelmiş olması, bu dava hesabına, memleket hesabına ve bizim bugün yapmakta olduğumuz işleri bir parça olsun hafifletmek hesabına daima şükranla kayıt ve yad ederim** (anarım)" demişti.

Köy Enstitüleri'nin kaderi Sirer'in uygulamaları ile artık belli olmuştu. CHP iktidarının son hükümeti olan Şemsettin Günaltay kabinesinde Milli Eğitim Bakanlığını üstlenen Tahsin Banguoğlu döneminde, 1949'da çıkartılan 5541 sayılı yasa ile enstitülere yalnızca köy çocuklarının alınması yönteminden vazgeçilmişti. Bundan böyle köylü çocukların yanında 1/4 oranında belediyesi bulunan kasabalardaki ilkokul mezunları da **Köy Enstitüleri**'ne alınacaktı. Bunun dışında enstitülerdeki **'karma eğitim**'e de son verilmişti. Enstitülerdeki bütün kız öğrenciler seçilen "2" **Kız Öğretmen Okulu**'nda toplanmıştı.

Böylece, 1938-1940 yıllarında **Köy Enstitüsü** sistemini ilköğretim sorununu kesin olarak çözecek bir model diye uygulamaya koyan CHP hükümetleri ve onun savunucusu **Milli Şef** İsmet İnönü, 1946'dan başlayan son "4" yıllık yönetimlerinde adım adım bu sistemi ortadan kaldırmaya yönelmiş görünüyorlardı. Bunda çok partili yaşama geçtikten sonra enstitülere ilişkin eleştiri ve suçlamaların da-

ha da artmasının, öte yandan İnönü'nün **Milli Şef** gücünü yitirmesinin ve CHP'de sağ eğilimli çevrelerin güç kazanmasının kuşkusuz büyük etkisi vardı. Ancak bu gelişmelerden, daha doğrusu atılan geri adımlardan sonra, 1950'de iktidara gelen **Demokrat Parti** döneminde **Köy Enstitüleri**'ni **Öğretmen Okulları** ile birleştirerek sisteme tümüyle son vermek güç olmamıştı.

Demokrat Parti iktidarının ilk yılında **Köy Enstitüleri** için kesin karar verildiği belli olmuştu. 19 Kasım 1951 günlü TBMM gizli oturumunda, bu konuda milletvekillerini aydınlatmak için konuşan Askeri Yargıç Şevki Mutlugil, enstitülere doğrudan Milli Eğitim Bakanlığı kanalıyla sol düşüncelerin ve eserlerin sokulduğunu öne sürmüştü. Söz alan Bakan Tevfik İleri, sorunun bir **komünizmle mücadele** sorunu olduğunu vurgulayarak, bunu önlemek için yıllar önce almış olduğu önlemlerden ötürü R. Ş. Sirer'e teşekkür etmişti. Burada dikkati çeken, **Köy Enstitüleri** açıldığında Samsun'da Bayındırlık Müdürü bulunan T. İleri'nin bu yeni sistemi övgü ile karşılamışken, şimdi ideolojik bir yaklaşımla bu kuruluşları suçlaması idi. Gerçekten de İleri, Samsun'da yayımlanan **19 Mayıs** dergisinde (Sayı: 66) **Köy Enstitüleri**'ne ilişkin olarak şunları yazmıştı:

"Bunların her biri bir köye öğretmen gidecek. Bir yandan o köye çiftçiliği, demirciliği, en iyi şekilde sokacak, bir yandan da köyün küçük çocuklarına bu enstitüden aldığı bilgiyi, ruhu aşılayacak... Bugün dileğimiz Türkiye için çok faydalı olan bu Köy Enstitüleri davasının muvaffak olması, gerçekleşmesidir."

Artık **Köy Enstitüleri**'ni birer zararlı kuruluş olarak gören ve sorunu **komünizmle savaşım** kapsamında gören Bakan T. İleri, İtalyan yazar Ignazio Silone'nin **Fontamava** adlı kitabını bir öğretmene armağan eden İ. H. Tonguç'u da komünizm propagandası yapıyor diye mahkemeye vermişti. Üstelik yargıda aklanıp beraat ettiği halde görevine döndürülmemişti. Bunun üzerine de **Tonguç Baba**, emekliliğini isteyip Milli Eğitim Bakanlığından ayrılmıştı.

Bütün bu değiştirmelerden sonra yine Tevfik İleri'nin bakanlığı döneminde çıkartılan 27 Ocak 1954 gün ve 6234 sayılı yasa ile **Köy Enstitüleri**, tümüyle öğretmen okullarına dönüştürülerek kapatılmışlardı.

2 - MESLEKİ VE TEKNİK ÖĞRETİMDE GELİŞMELER

Cumhuriyet yönetimi imparatorluktan ancak "4" **sanat okulu**

devralmıştı. Özel idarelere bağlı olan bu okullar gerekli donanımdan ve öğretmen kadrosundan da yoksundu. **Mesleki** ve **teknik öğretim** alanındaki bu denli boşluğu doldurabilmek için ilk atılım, Mustafa Necati'nin bakanlığı sırasında 1928'de Rüştü Uzel'in bu birimin başına getirilmesi ile başlamıştı. İlk aşamada başka kurumlarca yönetilen sanat okulları Milli Eğitime bağlanarak eksikleri giderilmişti. Arkasından 1938'e kadar geçen "10" yıl içinde bunlara "6" okul eklenmişti.

Milli Şef döneminde, ilköğretim sorununu çözeceğine inanılan **Köy Enstitüleri** ile ilgili düzenlemeler yapılırken, ülke kalkınmasında görev alacak ve **çağdaş uygarlık** düzeyine ulaşmada etken olacak her dereceden teknik elemanları yetiştirebilmek amacıyla yeni ve geniş çaplı bir programın da uygulanmasına girişilmişti. Bu bağlamda ilk olarak bu programı uygulayacak bakanlık biriminin genel müdürlükten **müsteşarlık** düzeyine çıkartılması gerekli görülmüş ve Milli Eğitim'de **Mesleki Teknik Öğretim Müsteşarlığı** adıyla ikinci bir müsteşarlık kurulmuştu (1941). Bu çerçevede **Öğretim Birliği** yasasında da öngörülmüş olduğu gibi başka kurumların elinde bulunan teknik öğretim yapılan okullar Milli Eğitime bağlanmıştı. Söz konusu müsteşarlığa Genel Müdür Rüştü Uzel atanmıştı. Böylece **Köy Enstitüleri**'nde olduğu gibi **teknik öğretim**i de geliştirmekte kararlı olan başka bir **üçlü,** Cumhurbaşkanı İnönü Bakan H. Â. Yücel Müsteşar R. Uzel üçlüsü oluşturulmuştu.

Bundan sonra yeni okullar açmaya ve teknik öğretim kurumlarını yurt düzeyine yaymaya yönelinmişti. 1941'de var olan "10" **Erkek Sanat Enstitüsü** kısa sürede "25"e çıkarılmak istenmişti. Bu amaçla mesleki ve teknik okulların açılmasına ve var olanlarının büyütülmelerine olanak veren bir yasa çıkartılmıştı (20 Ağustos 1942 gün ve 5198 sayılı yasa). Sağlanan yeni olanaklarla iki yılda "5" yeni **Erkek Sanat Enstitüsü** açılmıştı. Öğretim süreleri "5" yıl olan enstitüler bünyesinde "3" sınıflı **orta sanat okulları** da bulunuyordu. Ayrıca kimi yerlerede enstitülerin yalnızca orta kısımları açılmıştı. Ülkenin inşaat alanındaki gereksinimi dikkate alınarak özellikle bu alanda eleman yetiştirecek **Yapı Usta** ve **Kalfalık** okulları açılması da gerekli görülmüştü.

Erkek Sanat Enstitüleri'ne koşut olarak **Kız Sanat Okulları**'nın da yaygınlaştırılmasına çalışılmıştı. Örgün öğretime devam edemeyecek olan yaş ve durumdaki kız çocukları ve ev kadınları için de yerleşik ya da gezici **kurslar** düzenlenmesi yararlı görülmüştü.

Belirli bir plana göre yapılan uygulamalar sonucunda, mesleki

teknik öğretim yapılan orta ve yüksek dereceli okulların sayısı 1942-1943'te "113"e ve 1949'da "275"e çıkartılmıştır. Örgün öğretim dışında **yöresel** ve **gezici kursların** sayısı da "470"e yükselmiştir. Bunlardan başka, ortaöğrenim veren teknik okulların öğretmenlerini yetiştirebilmek için daha önceki yıllarda açılmış olan yüksekokullar yeni bölümler ve gerekli donanımlarla geliştirilmiştir. 1934-1935 öğretim yılında Ankara'daki **İsmet Paşa Kız Enstitüsü**'nde bir **Kız Meslek Yüksek Öğretmen Okulu** açılmıştı. Arkasından 1937-1938'de yine Ankara'da bir **Erkek Teknik Öğretmen Okulu** kurulmuştu. 1940'lı yıllarda bu kurumlar, yetiştirdikleri elemanların nitelikleri ve onların meydana getirdikleri eserlerle dikkatleri çekmiş, ülkenin sanayi yönünden kalkınmasında büyük rol oynamışlardır.

3 - ÖZERK ÜNİVERSİTE

Cumhuriyet yönetimi imparatorluktan açılmasına 1846'da karar verilen ve ancak "3" kez açılıp kapandıktan sonra sürekli olarak 1900'de öğretime başlama olanağı bulan tek bir **üniversite (Darülfünun)** devralmıştı. Osmanlı Darülfünununda, **Tıp, Edebiyat, Fen, Hukuk** ve **İlahiyat (Ulum-ı Şer'iye)** Fakülteleri (Şubeleri) bulunuyordu. Kurtuluş Savaşı başlarında İstanbul hükümeti, 11 Ekim 1919'da yürürlüğe koyduğu bir tüzük ile Darülfünun'a **bilimsel özerklik (ilmi muhtariyet)** tanımıştı. Ancak **Medreseler** varken **İlahiyat Fakültesi**'ne gerek yoktur düşüncesiyle bu fakülte **(Ulum-ı Şer'iye Şubesi)** kapatılmıştı. Cumhuriyet yönetimi 21 Nisan 1924'de kabul edilen yasayla **Darülfünun**'un bilimsel özerkliğini onaylamış, bu arada **İlahiyat Fakültesi** de yeniden açılmıştı.

Eğitim ve öğretimin her kademesinde atılımlara girişilirken **Darülfünun**'un da çağın gerektirdiği bir yapıya kavuşturulması zorunlu hale gelmişti. Bu dizinin Atatürk dönemini içeren kitabında açıklandığı gibi, bu amaçla 1933'te çıkartılan özel bir yasa ile **Darülfünun 'üniversite'**ye dönüştürülmüş, öğretim programlarında ve kadrosunda gereken değişiklikler yapılmıştı.

Öte yandan, daha Cumhuriyetin ilk yıllarında, başkent Ankara'da da yeni rejimin eseri olan ikinci bir **üniversite** kurulması öngörülmüştü. Bu yolda ilk adım, 1925'te atılmış ve **Ankara Hukuk Mektebi** açılmıştı. **Okul** deyimi de 1927'de Bakanlar Kurulu kararı ile **fakülte**ye çevrilmişti. **Hukuk Fakültesi**'ni, Cumhuriyetin 10. yılında 30 Ekim 1933'te öğretime başlayan **Yüksek Ziraat Enstitüsü** izle-

mişti. Bu enstitüde, Ziraat, Veterinerlik ve Ormancılık dallarında öğretim yapılmakta olup söz konusu dallar **fakülte** diye adlandırılmıştı. Üniversiter bir kavram olan **fakülte** adıyla başkentte açılan ilk kuruluş ise, 9 Ocak 1936'da resmen öğretime başlayan **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi** olmuştu.

Atatürk, 1 Kasım 1936'da TBMM toplanma yılını açış konuşmasında, bir **Tıp Fakültesi**'nin açılması ve böylece **Ankara Üniversitesi**'nin oluşturulması gereğini vurgulamıştı: **"Yükseköğrenim için Ankara Üniversitesi'ni kurmak yolunda, Tıp Fakültesi'ne de başlanarak yeni ve ağır bir hamlenin atılmasını dilerim."** (ASD, II, 3387)

Bu dilek doğrultusunda 9 Haziran 1937 gün ve 3228 sayılı yasa ile Ankara'da bir **Tıp Fakültesi**'nin açılması kabul edilmişti. Bunun için bir mimari proje hazırlanmasına da başlanılmıştı. Bu hazırlıklar sürerken ülkenin başlıca "3" kültür bölgesine ayrılması ve bunların her birinde bir '**üniversite**'nin yer alması uygun görülmüştü. Atatürk, 1 Kasım 1937 TBMM konuşmasında varılan bu kararı şöyle belirtmişti:

"Memleketi şimdilik üç büyük kültür bölgesi olarak düşünmek, batı bölgesi için İstanbul Üniversitesi'nde başlanmış olan düzenleme programını daha köklü biçimde uygulayarak Cumhuriyete gerçekten modern bir üniversite kazandırmak; merkez bölgesi için Ankara Üniversitesi'ni az zamanda kurmak lazımdır. Ve doğu bölgesi için Van Gölü sahillerinin en güzel bir yerinde, her şubeden, ilkokullarıyla ve nihayet üniversitesiyle modern bir kültür şehri yaratmak yolunda şimdiden eyleme geçilmelidir." (ASD, II, 401 vd.)

Ancak Atatürk'ün ölümü ve hemen arkasından başlayan **İkinci Dünya Savaşı**'nın getirdiği sıkıntılar, **Ankara Üniversitesi**'nin hızla kuruluşunu engellerken **Doğu/Van Üniversitesi** projesinin de tümüyle ertelenmesine yol açmıştı. İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı seçilişinin 4. ayında İstanbul Üniversitesi'ni ziyaretinde (2 Mart 1939), bilim düzeyi ve ders araçları yönünden üniversitenin "kıymetine genel olarak güvenebildiklerini" söylemiş ve **Ankara Üniversitesi**'nin de yavaş yavaş kurulacağını belirtmişti (MŞSD, 24).

Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığına getirilmesi, üniversiteler için öngörülen projelerin uygulanmasında ve onların özerk bir yapıya kavuşturulmasında büyük etken olmuştu. O, bakan olarak 1940 Şubatında İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, üniversitelerin yalnız öğretim yapılan kuruluşlar olmayıp, başlıca görev-

lerinin **"bilim yapmak ve bilim adamı yetiştirmek"** olduğuna işaret etmişti (MES, 44).

Çok geçmeden Adalet Bakanlığına bağlı olan Ankara Hukuk Fakültesi Milli Eğitim bünyesine alınmıştı (1940). 3 yıl sonra da başkentte 3. bir fakülte, **Fen Fakültesi** kurulmuştu. 17 Eylül 1943 gün ve 4492 sayılı yasa ile kurulan **Fen Fakültesi, Gazi Eğitim Enstitüsü** içinde öğretime başlamıştı. Yeni yapılarına ise 1954'de taşınabilmişti. Bunu 20 Haziran 1945 gün ve 4761 sayılı yasa ile ikinci kez kurulması öngörülen **Ankara Tıp Fakültesi** izlemişti. Böylece kuruluşuna ilişkin ilk yasanın kabulünden (1937) "8" yıl sonra 19 Ekim 1945'te öğretime başlayabilmişti.

Bu arada İstanbul'daki **Yüksek Mühendis Mektebi,** Bayındırlık Bakanlığından alınarak Milli Eğitime bağlanmıştı (22 Eylül 1941 ve 4121 sayılı yasa). Okul, 3 yıl sonra 20 Temmuz 1944 gün ve 4619 sayılı yasa ile **İstanbul Teknik Üniversitesi** adıyla üniversiter bir yapıya kavuşturulmuştu.

Bu gelişmeler olurken, üniversite ya da fakültelerin kuruluşlarına olanak veren özel yasalar dışında, tüm üniversitelerin iç yapılarını, organlarını ve işleyişlerini belirleyen genel bir yasanın hazırlanılmasına da başlanmıştı. Önceleri yalnızca üniversite öğretim kadrosuna ilişkin bir personel yasası olarak düşünülen tasarı, daha sonra üniversitelerin kuruluşlarını, amaçlarını, yetkilerini ve işleyişlerini saptayan hükümleri içeren çok kapsamlı bir metne dönüştürülmüştü. Bu nedenle Cumhurbaşkanı İnönü'nün, 1941 ve 1944 Kasım başlarında yakında TBMM'ne sunulacağını söylediği tasarıya ancak 1946 başlarında son biçimi verilebilmişti.

Tasarı Meclis görüşmelerinde kısmen değişikliklere uğramış ve 13 Haziran 1946'da yasalaşmıştı. Bu 4936 sayılı **Üniversiteler Kanunu** ile **İstanbul Üniversitesi** ve **İstanbul Teknik Üniversitesi** dışında Ankara'da da bir üçüncü üniversite kuruluyordu. **Ankara Üniversitesi** adı verilen bu yeni kuruluş **Dil ve Tarih-Coğrafya, Fen, Hukuk ve Tıp** Fakültelerinden oluşturulmuştu. Daha sonraki yıllarda **Yüksek Ziraat Enstitüsü** üniversiteler içine alındığında (1948), onun bünyesindeki **Ziraat ve Veteriner Fakülteleri Ankara Üniversitesi'ne, Orman Fakültesi** ise **İstanbul Üniversitesi'ne bağlanmıştı.** 1949'da **İlahiyat Fakültesi**'nin açılması ve ertesi yıl **Siyasal Bilgiler Fakültesi**'nin bağlanması ile de **Ankara Üniversitesi**'nin fakülte sayısı "8"e çıkmıştı.

Bu kuruluşlar dışında 4936 sayılı yasanın asıl önemi, **üniversitelere bilimsel ve yönetimsel özerklik** tanıması idi. 1919 Ekiminde

İstanbul Hükümetinin o zamanki adıyla **Darülfünun** olan kuruluşa tanımış olduğu **bilimsel özerklik (ilmi muhtariyet)**, 1933 reformunda kaldırılmıştı. Aradan 13 yıl geçtikten sonra üniversitelere **bilimsel özerklik yanında yönetim özerkliğ**inin de verilmesi, kimi Batı ülkelerinde bile bulunmayan ileri bir aşama idi. Dönemin Milli Eğitim Bakanı H. Â. Yücel, TBMM görüşmelerinde bu gelişmeyi şöyle açıklamıştı:

"Ana prensip üniversitelerin özerk olmasıdır... Üniversitelerin özerkliği, bir oluşun, erginliğin ifadesi olduğu vakit kıymetlidir. Onun içindir ki... 1933 yasası Darülfünunun özerkliğini kaldırmıştı. Çünkü hakikaten bu kuruluşun disipline ihtiyacı vardı; toparlanması gerekiyordu. 1933 yasası bunu yapmıştır. Bu yasayı kabul buyurduğunuz anda, o yasa artık bir tarihtir, maziye göçecektir. Bilimin özgürlük isteyişi açıkça ortadadır... Fakat bilim adamlarının da bu özgürlüğe layık olduklarını göstermeleri bir vazifedir... Bu yasa tasarısı Türk bilim hayatında ve Türk üniversitelerinde yeni bir gelişmenin, ilerlemenin müjdecisi olacaktır." (MES, 320)

Gerçekten de bilimsel özerklikle birlikte üniversitelerin kendi seçtikleri kişiler ve kurullar eliyle yönetilmelerine, öğretim ve araştırma programlarını siyasal etkiler dışında serbestçe düzenlemelerine olanak veren yönetimsel özerklik, kısa sürede olumlu gelişmeler sağlanmasında başlıca etkenlerden olmuştu. Ne ki çok partili siyasal düzene geçildikten sonra iktidara gelen ya da yönetime el koyan partiler ve gruplar, genellikle özerkliği kendi girişimlerine engel olan bir kalkan olarak görmüşlerdir. Dahası, çok yanlış bir değerlendirme ile üniversiteleri giderek terörizme varan ayrılıkların, çatışmaların kaynağı saymışlardır. Bu nedenle de 1946'da kurulan üniversiter düzeyi değiştirmeye, **yönetimsel özerkliğin** sınırlarını daraltmaya yönelmişlerdir. Daha CHP iktidarında gözardı edilen ve **Demokrat Parti** iktidarında başlıca sorunlardan biri halini alan üniversite özerkliği, 12 Mart 1972 ve 12 Eylül 1980 girişimlerinden sonra özerkliğin alınıp **YÜKSEK ÖĞRETİM KURUMU (YÖK)** düzeninin getirilmesiyle sonuçlanacaktır. Bu olumsuz değişimler aşağıda ilgili bölümlerde açıklanacaktır.

B) TÜRK HÜMANİZMASINA DOĞRU: KÜLTÜREL GELİŞMELER

Atatürk'ün bir **kültür devrimi** için her alanda giriştiği yenileşme ve çağdaşlaşma atılımları, savaş yıllarının doğurduğu sıkıntılara ve

olumsuzluklara karşın **Milli Şef** İnönü'nün ilk yıllarında da sürdürülmüştü. Öyle ki, eğitim ve öğretime koşut olarak, yazın, yayın, bilim ve sanat dallarının her birinde görülen gelişmelere ve ilerlemelere bakılarak bir **Türk hümanizmas**ından söz edilir olmuştu.

Bilindiği gibi, Latince **humanitas** sözcüğü **"insan ruhunu eğitmek, yüceltmek için yazın (edebiyat) çalışmaları" (humanae litterae)** anlamına gelmektedir. Sözcük, XIII. yüzyıl ortalarında İtalya'da başlayan düşün akımının adı olarak kullanılmıştır. İtalyanca **umanesimo** ya da **(umanismo)** diye anılan akım, genelde **"İnsanın birey olarak hiçbir sınırlamaya bağlı olmaksızın, mükemmel bir biçimde yetişmesini, ideal insanlığa erişmesini amaç edinen görüş"** olarak tanımlanmaktadır.

Rönesans hareketinin de öncüsü olan bu yazınsal, sanatsal (artistik) ve düşünsel akım, ilk aşamada eski Grek ve Latin yazarlarının dillerini, onların yücelttikleri insancıl değerleri araştırmaya, incelemeye ve örnek almaya yönelmiştir. Ancak ısrarla belirtilmesi gerekir ki **hümanizma** salt bir insan sevgisi olmayıp, bir kültürel aşama demektir. **Türk hümanizmi** sorununa eğilen Suat Sinanoğlu, bu hareketi tanımlayarak Türkiye'deki doğuşuyla ilgili olarak şunları belirtmektedir:

Tümüyle **batılılaşmak (çağdaşlaşmak)** isteyen bir toplumun, körükörüne bir taklitle Batı'nın istilasına uğramadan kişiliğini korumaya bilinçli olarak özen göstermesi, **hümanizm** davranışı olarak nitelenir... **Hümanist düşünce**nin ilk belirtileri Türkiye'de ancak XX. yüzyılın başlarında görülür. Bu da, Türk aydınlarının, **Batı Kültürü**'nün kaynaklarını merak etmelerinden, yani yazın (edebiyat) incelemelerinden kaynaklanmıştır... Ziya Gökalp de, **Yunan-Roma** dönemini, iyi bir estetik öğretiminin yapılabilmesi için incelemeye değer bulmuştur... **Klasik Çağ** denen o dönemin yazınını ve eğitimini ilk savunanlar ise Nurullah Ataç ile Nüzhet Haşim Sinanoğlu olmuştur (Türk Hümanizmi, 91-93).

1940'lı yıllarda **Türk hümanizmas**ından söz edilmesinde, kuşkusuz Cumhuriyet'le başlayan atılımların büyük payı vardır. Yeni **Türk Abecesi**'nin kabul edilmesi okuma yazmayı kolaylaştırarak öğretimi yaygınlaştırmış; dil çalışmaları Türkçeyi bir bilim ve kültür dili düzeyine çıkarmış; tarih çalışmaları bireyde yeni bir kimlik ve özgüven doğurmuş; güzel sanatlar alanındaki gelişmeler her yerde övgüyle karşılanan bir sanatçı kuşak yaratmıştır.

1 - DÜŞÜN YAŞAMININ GELİŞTİRİLMESİ: YAYINLAR VE ÇEVİRİLER

1928 Abece devrimi ve **okuma-yazma seferberliği,** ülkede okur-yazar ve dolayısıyla da okuyucu sayısını çoğaltırken, basılan kitap sayısında da artışlar sağlamıştı. İbrahim Müteferrika'nın ilk Türkçe kitabı **(Vankulu sözlüğü)** bastığı 1729'dan 1928'e kadar geçen 199 yılda basılan kitapların toplamı, en iyimser tahminlere göre, "30.000" dolaylarındaydı. Buna karşın 1928-1938 yıllarında yani "10" yılda yayımlanan kitaplar "16.063"ü bulmuştu.

H. Âli Yücel, Milli Eğitim Bakanlığına atandığında ilk girişimi, bir **Yayın (Neşriyat) Kongresi** düzenlemek olmuştu. 2 Mayıs 1939'da toplanan bu ilk kongre, kitaba yani okumaya ve bilgiye dayanmayan bir bilimin ve uygarlığın olamayacağı bilincine varıldığının göstergesi olmuştu. 5 Mayıs'a kadar süren kongreye, çeşitli kesim ve dallardan 186 delege katılmıştı. Yayınla ilgili her konu ele alındığından çalışmalar için "7" yarkurul oluşturulmuştu: Basım, Yayın ve Satış İşleri Yazar/Telif Hakkı (Edebi Mülkiyet) - Gençlik ve Çocuk Edebiyatı - Yayın Programı - Çeviri - Armağan, Yardım ve Propaganda İşleri - Dilekler.

Yarkurulların düzenledikleri yazanaklar ve yaptıkları öneriler, genel oturumlarda görüşülerek karara bağlanmıştı. Yayın yarkurulu programa girecek yani basılması gereken yayın türlerini şöyle sıralamıştı: Sözlük ve ansiklopediler - Yüksekokullar ders kitapları ve yüksek uzmanlıklara ilişkin bilim, sanat ve teknik kitaplar Halk için yayınlar - Köy için yayınlar - Çeviriler - Eski harflerle basılı ve el yazması kitapların yeni abece'ye dönüştürülmeleri.

Böylece öncelik **sözlük**lere verilmiş, ancak **ulusal bir ansiklopedi**ye olan gereksinim vurgulanarak Milli Eğitim Bakanlığının gereken hazırlıklara geçmesi uyarısında bulunulmuştu.

Yayın kongresinin üzerinde önemle durduğu konulardan biri de, Türkiye'de düşün, bilim ve sanat alanlarında özlenen gelişmenin yapılabilmesi için, Batı ve Doğu tüm dünya kültürlerinden bir dizi **çeviri** yapmanın gerektiği olmuştu. Kongrede konuşan Bakan Yücel, yalnız Türk yazarlarının yapıtlarını okumakla çağı anlamaya olanak bulunmadığını belirterek, **Klasik Çağ** sayılan **Yunan-Roma**'dan başlayarak Batılı ya da Doğulu **kültür** ve **düşünce topluluklarının** ünlü yapıtlarının Türkçeye çevrilmesi gerektiğini de vurgulamıştı. Yücel'e göre, **çeviriler,** Türkiye'nin **Batı kültür topluluğu**nun bir üyesi olmasına yardımcı olmanın yanında, şu konularda da yarar sağlayacaktı: Okullarda ileri ülkeler yazınını gençlere tanıtacaktır. Onların

düşünce yönünden gelişmelerinde etken olacaktır. Ünlü yapıtların çevirilerini geniş ölçüde yayımlamak, seçme ve okuduğu kitabı değerlendirme yeteneğini kazanmış bir okuyucu kütlesi yaratacaktır. Türk yazarları da bu yetişmiş okuyucu kütlesini doyurabilmek için daha özenle çalışmak, iyi yapıtlar vermek zorunluğunu duyacaklardır (Pazartesi Konuşmaları, 85).

Çeviri yarkurulu, ilk aşamada Türkçeye çevrilmesi öngörülen yapıtların bir dizgesini de hazırlamıştı. Bu sıralamada hümanist kültüre ilişkin olanlar dikkate alınmıştı. Yalnız Milli Eğitim Bakanlığının değil, özel kuruluşların da bunları gerçekleştirmeye çalışmaları istenmişti. Ayrıca, örnek çevirilerin ve çeviri yöntemlerinin yer alacağı bir **Tercüme (Çeviri)** dergisinin yayımlanması önerilmişti (BNK, 112-127).

Birinci Yayın Kongresi, salt görüşmelerde ele alınan konular ve varılan kararlar, yapılan öneriler bakımından bile Türk kültür yaşamında, geniş kapsamlı bir atılımın sıçrama tahtasını oluşturmuştur. Orada saptananların, vakit geçirilmeden uygulamaya konulması da ayrı bir önem taşımaktadır. Gerçekten de kongreden sonra Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir **Çeviri (Tercüme) Bürosu** kurulmuş ve yabancı dilleri çok iyi bilen uzmanlardan bir kurul oluşturulmuştu. Ayrıca, öngörülmüş olan **Tercüme dergisi**nin yayımına başlanmıştı. **Klasikler** adıyla anılan çeviri dizisindeki ilk kitaplar da 1940'da yayımlanmıştı. Bakan Yücel, diziye yazdığı önsözde, **Klasikler**'in **Türk hümanizması**nın doğmasına yardımcı olacağını vurgulayarak şunları belirtmişti:

"Hümanizma ruhunu anlama ve duymada ilk aşama, insan varlığının en somut anlatımı olan sanat yapıtlarının benimsenmesidir. Sanat dalları içinde edebiyat, bu anlatımın düşünce öğeleri en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir ulusun, diğer ulusların edebiyatlarını kendi dilinde, daha doğrusu kendi düşüncesinde yinelemesi; zekâ ve anlama gücünü o yapıtlar oranında artırması, canlandırması ve yeniden yaratması demektir. İşte çeviri etkinliğini, biz bu bakımdan önemli ve uygarlık davamız için etkili saymaktayız."

Arkası arkasına yayımlanan ve büyük bir okuyucu kitlesi bulan **Klasikler**'in sayısı H. Â. Yücel'in bakanlıktan ayrıldığı 1946'ya kadar geçen "6" yıl içinde "467"yi; CHP iktidarının sonlarında da (1950) "676"yı bulmuştu. **Demokrat Parti** yönetiminde hızı azaltılmakla birlikte dizinin yayını sürdürülmüştü. Böylece 1966'ya kadar devam ettirilen **Klasik** çevirilerin sayısı "973"e yükselmişti. Ayrıca bunlardan "274"ünün yeni basımları yapılmıştı.

Özgün ve çeviri yayınların artığı bu dönemde, belirtilmesi gereken başka bir olgu da, **yayın kongresi**nde alınan kararlar doğrultusunda **ansiklopedi** yayınlarına başlanılmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu alanda yayımlanan biricik yapıt, Şemsettin Sami'nin "6" ciltlik **Kamusu'l-Alâm**'ı olmuştu (1306-1316/1890-1900). Cumhuriyet'in 10. yılına girerken **Cumhuriyet** gazetesi 10 ciltlik **Hayat Ansiklopedisi**'ni yayımlamıştı (1932). Ancak, eğitim-öğretime ve genel bilgi düzeyinin artmasına büyük katkılar sağlamış olmalarına karşın bunlar ilerlemiş ülkelerdeki genel **ansiklopediler** düzeyinde olmaktan uzaktı. Çünkü çağımızda ansiklopediler, bir ülkenin kültür düzeyinin ölçütü olarak kabul edilmektedir.

Kongreden sonra yayımlanacak ulusal ansiklopedinin çağdaş ülkelerdeki benzerlerinin düzeyinde olması öngörülmüş ve bu yüzden, Fransızların "6" ciltlik **Larousse du XX siecle**'i örnek alınmıştı. Adını da **Milli Şef**'ten alması, **İnönü Ansiklopedisi** olması uygun görülmüştü. Yayını gerçekleştirmek için Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir büro kurulmuştu. **Ansiklopedi**nin ilk fasikülü 1941'de yayımlanmıştı. 1950'de iktidara gelen **Demokrat Parti** döneminde adı **Türk Ansiklopedisi**'ne çevrilmişti. Asıl önemlisi, başgösteren tartışmalar, kısır çekişmeler ve ilgisizlik nedeniyle yayın işleri aksadığından ülkenin adını taşıyan bu ilk genel ansiklopedi ancak yarım yüzyılda tamamlanabilmişti! (1988).

İnönü/Türk Ansiklopedisi ile birlikte belli alanları içeren ikinci bir ansiklopedinin de yayımına başlanılmıştı. **İslam Ansiklopedisi** adını taşıyan bu ansiklopedi için, 1927'de Leiden'de (Hollanda) Almanca ve Fransızca olarak yayımlanmış olan **Enzyklopaedie des Islam** esas alınmıştı. Ancak İslam ülkelerinin tarih, coğrafya, etnografya ve biyografya sözlüğü niteliğini taşıyan bu ansiklopedi Türkçeye aktarılırken, Türkiye'yi ve Türklüğü ilgilendiren maddelerin yeniden yazdırılması ilkesi kabul edilmişti. **İslam Ansiklopedisi**'nin yayımı için İstanbul Edebiyat Fakültesi bünyesinde bir kurul oluşturulmuş ve ilk fasikül de 1940'da yayımlanmıştı. Kimi duraksamalar yüzünden ancak 1988'de tamamlanan bu ansiklopedi, bilim çevrelerince önemsenen güvenilir bir kaynak niteliğini taşımaktadır.

1940'lı yıllarda yayımlanan üçüncü ansiklopedi, Celal Esat Arseven'in hazırladığı 5 ciltlik **Sanat Ansiklopedisi** olmuştu (1943-1952).

Birinci Yayın Kongresi'nden sonra ciddiyetle ele alınan ansiklopedi yayınları, 1960'lı, 1980'li yıllarda büyük bir açılım gösterecektir. Bir yandan dünyaca ünlü ansiklopediler Türkçeye çevrilirken, öte

yandan değişik adlarla özel konuları içeren ansiklopediler yayımlanacaktır. Fakat bunların çoğunda gereken özen ve titizliğin gösterildiği söylenemez.

O yıllardaki yayınlar, Milli Eğitim Bakanlığınca yürütülen Klasikler'in çevirisi ve ansiklopedilerle sınırlı kalmamıştı. Milli Eğitimin dışında öteki kamu kuruluşları ve özel girişimciler de geniş bir yayın kampanyasına girişmişlerdi. Bu etkinliğin, savaş yıllarının sıkıntıları içinde sürdürülmesi ayrıca dikkate değer. Burada özellikle **Varlık Yayınları**'nı anmak gerekir. Yaşar Nabi Nayır'ın yönettiği **Varlık** dergisinin 1946'dan başlayarak özgün ve çeviri olarak yayımladığı kitaplar, başlıbaşına bir kitaplık oluşturacak düzeye ulaşmıştır. Öyle ki 1973'te yeni baskılarıyla birlikte **Varlık** dizisinin "1.720"yi bulduğu hesaplanmıştır. Bu yayınların Türk bilim ve kültür yaşamına yaptıkları katkı nedeniyle de Y. N. Nayır'a 1979'da Kültür Bakanlığınca ilk **Kültür Büyük Ödülü** verilmiştir.

Yayınların artmasının yanında onların okuyucuya ulaştırılması da önemli olduğundan Milli Eğitim Bakanlığı, yurdun bellibaşlı kentlerinde **yayınevi** adını taşıyan satış yerleri açmıştır. Öte yandan her türlü yayını okuyucunun kolayca ulaşabileceği yerlerde bulabilmesi için de var olan kitaplıkların yeniden düzenlenmesine ve bunlara yenilerinin eklenmesine çalışılmıştır. Türkiye'de çağdaş ülkelerde olduğu gibi her türlü yayını toplayıp okuyucu ve araştırıcının hizmetine sunacak bir **ulusal kütüphane**nin bulunmadığı dikkate alınarak bu eksikliğin giderilmesine öncelik tanınmıştır. Bunun öncülüğünü de Almanya'da öğrenim gören Adnan Ötügen üstlenmiştir. **Milli Kütüphane** adını taşıyacak bu genel kitaplık için bir hazırlık bürosu oluşturulmuştu. Onun çabaları sonucunda Ankara Namık Kemal (Saracoğlu) Mahallesi'ndeki gazino binası kütüphaneye dönüştürülerek 16 Ağustos 1948'de hizmete açılmıştı. **Milli Kütüphane** kuruluş yasası ise, iki yıl sonra 29 Mart 1950'de çıkartılmıştı (No. 7469). Kütüphane 1984'de özel olarak yaptırılan yeni binasına taşınmıştır.

Birinci Yayın Kongresi'nde **edebi haklar** başlığı altında tartışılan **yazın (telif) hakları** sorunuyla ilgili yasal düzenleme ise, çok partili yaşama geçtikten sonra gerçekleştirilebilmişti. 5 Aralık 1951'de kabul edilen 5846 sayılı **Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu** günün koşullarına göre belli çözümler getirmişti. Ancak yayın türlerinin artışı ve teknolojinin devreye girmesiyle ortaya çıkan yeni sorunlar karşısında yetersiz kalmıştır. Bu nedenle de bu yasayla ilgili tartışmalar ve yapılması gereken değişiklikler daima güncelliğini korumuştur.

2 - GÜZEL SANATLAR ALANINDA ATILIMLAR

Atatürk gibi İsmet İnönü de, her topluluğun ya da ulusun günümüzün uygar dünyasında ancak kendi kültürel değerleri ile yer alabileceğine inanıyordu. Sanatı, **"güzelliğin ifadesi"** olarak niteleyen Atatürk, **resim** ya da **yontu (heykel)** yapmayan bir toplumun, uygarlık dünyasında yerinin olamayacağını belirtirken, **müziğin** de doğrudan doğruya **"yaşamın kendisi"** olduğunu vurgulamıştı. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlanarak güzel sanatların bütün dallarının gelişmesine büyük önem verilmişti. Öylesine ki Cumhuriyet'in başkentte açtığı ilk yükseköğretim kurumu **Musiki Muallim Mektebi** olmuştu (1924). Aynı yıl İstanbul'dan Ankara'ya getirtilen **Muzıka-i Hümayun**'a **Cumhurbaşkanlığı Musiki Heyeti** adı verilerek bugünkü **Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası**'nın kuruluşu sağlanmıştı. Çok geçmeden de **Musiki Muallim Mektebi, konservatuvar**a dönüştürülmüştü (1936).

1926'da öğretime başlayan **Gazi Eğitim Enstitüsü** ve ortaöğretmen okulu içinde **resim ve müzik bölümleri** de açılmıştı. İstanbul'daki **Sanayi-i Nefise Mektebi, Güzel Sanatlar Akademisi**'ne dönüştürülerek programları yeniden düzenlenmişti. Bunları 1937'de İstanbul'daki ilk **Resim ve Heykel Müzesi**'nin kurulması izlemişti. **Heykel**in bir **puta tapıcılık** olmadığını gösterebilmek için yalnızca kendi heykellerinin yaygınlaştırılmasını yeterli görmeyen Atatürk, başta Mimar Sinan olmak üzere Türk büyüklerinin heykellerinin yapılmasını dilemişti. Yazın ve şiiri de içeren tüm sanat dallarının geliştirilmesine çalışılırken, sanat ve yazın adamlarının korunup desteklenmelerine de önem verilmiş, bunların çoğu milletvekilliği, elçilik gibi üst yönetim kademelerinde çeşitli görevlere getirilmişlerdi.

Atatürk'ün yerine geçen **Milli Şef** de **güzel sanatlar** alanındaki etkinliklerin, gelişmelerin sürdürülmesini, yüksek bir kültür düzeyine ulaşmak için gerekli görmüştü. İnönü, yeni seçimler nedeniyle 23 Şubat 1943'te yayımladığı bildiride bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamıştı:

"Yüksek kültür ve her çeşit güzel sanatlarla yeni Türk toplumunun, yüksek bir insan toplumu olarak yaşaması, gözettiğimiz başlıca hedeftir. Sarsılmaz bir surette inanıyoruz ki. Cihan Savaşı içinden ve savaştan sonra doğabilecek bunalımlardan, bir ulusun selamet ve kudretle çıkması için, o ulusun gerçek değerlere dayanması gerekir" (MŞSD, 151).

CHP hükümetlerinin, kültürel gelişmeye verdikleri önemin bir

göstergesi ve sonucu olarak, 31 Ekim 1939'da Ankara'da ilk **Devlet Resim ve Heykel Sergisi** düzenlenmişti. Burada CHP'nin yurdun çeşitli yörelerine gönderip çalıştırttığı 10 Türk ressamının yaptıkları "101" yapıttan başka, "270" tablo ve "10" heykel sergilenmişti. Açış konuşmasını yapan dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, son 17 yıl içinde ülkede geniş bir sanat ortamının doğmaya başladığını anımsatarak bunun **sanatta ulusal benliği aramaya** yol açacağını belirtmişti. Gerçekten de iyi hazırlanmış bir yönetmeliğe göre düzenlenen ve seçilen yapıtlara **ödül** verilmesini öngören **Devlet Resim ve Heykel Sergileri,** 1939'dan bu yana düzenli olarak sürdürülmekte olup, resim ve heykel sanatının gelişip yaygınlaşmasında çok büyük etken olmuştur.

İnönü yönetiminin ilk yıllarında ve Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı sırasında **Ankara Konservatuvarı**'nın yeniden düzenlenmesi de gerekli görülmüştü. 1940'da kabul edilen yasa ile adı **Devlet Konservatuvarı** olarak değiştirilmiş ve kurumda **müzik** ve **temsil** (sahne oyunları) diye "2" kol oluşturulmuştu. Tasarının TBMM'deki görüşmeleri sırasında kimi milletvekilleri, okulun adının başına **"Milli"** sözcüğünün de eklenmesini istemişlerdi. Bakan Yücel bu eleştirilere yanıt verirken, bir kurumun **ulusal (milli)** olması için, adının başına bu nitelemenin getirilmesinin zorunlu olmadığını, **"ulusal renklerin, yaşamın ve ışığın"** yansıtılmasının önem taşıdığını belirtmişti. Ayrıca uluslararası bir ad verilen **konservatuvar**da halk müziği yapıtlarının derlenip değerlendirilmesine çalışıldığını da eklemişti.

Konservatuvarın **temsil** kolundan mezun olacakların geleceğin **Devlet Tiyatrosu** kadrolarını oluşturmaları düşünülmüştü. Oyunculuk yanında müzik yeteneğine sahip olanların da yakın bir gelecekte bir **Türk Operası**'nın kurulması ortamını hazırlayacakları öngörülmüştü.

1936'da kurulan ve 1940'da yeniden yapılandırılan **Devlet Konservatuvarı**'nın ilk mezunlarının diploma töreninde (3 Temmuz 1941) konuşan H. Â. Yücel, **Türk hümanizması**nın yeni bir aşamasına gelindiğini belirterek şunları söylemişti:

"Bir gün bizim gibi bütün insanlığın anlayacağına inanmış bulunduğumuz Türk hümanizmasının yepyeni bir aşaması, Devlet Konservatuvarı'nın bağrından doğmaktadır. Türk hümanizması, insanlık yapıtına ayırım yapmaksızın kıymet veren, ona zamanda ve alanda sınır tanımayan özgür bir anlayış ve duyuştur." (MES, 99)

Gerçekten de konservatuvar konusunda öngörülen gelişmeler kı-

sa sürede gerçekleşmişti. Başlangıçta oyunlar **Tatbikat** (uygulama) **Sahnesi** adına sergilenirken yeter sayıda elemanın yetiştirilmesi, bir resmi tiyatronun kurulmasına olanak vermişti. Böylece 10 Haziran 1949'da kabul edilen 5441 sayılı yasa ile Ankara'da **Devlet Tiyatrosu Genel Müdürlüğü** kurulmuştu.

Bu arada **müzik**te üstün yetenekli oldukları saptanan çocukların yurtdışında tanınmış kurumlarda ve uzman öğretmenlerin gözetiminde eğitim-öğretim görmelerini sağlamak için 7 Temmuz 1948'de özel bir yasa çıkartılmıştı. Söz konusu yasa, Milli Eğitim Bakanlığınca oluşturulacak bir yarkurulca seçilen bu gibi yetenekli çocukların yurtiçinde ya da dışındaki eğitimleri süresince ailelerinden bir kişinin de yanlarında bulunmasını ve onun masrafının da devletçe karşılanmasını öngörüyordu. Buna dayanılarak ilk aşamada İdil Biret ile Suna Kan **Fransa**'ya gönderilmişlerdi. Onları yine üstün yetenekli başka çocuklar izlemişti. 1956 Şubatında yasada yapılan değişiklikle (No. 9242), kapsamı daha da genişletilerek yalnız müzik alanında değil, güzel sanatların öteki dallarında da bu gibi yetenekli çocukların devletçe yurtdışında okutulmalarına olanak sağlanmıştır. Böylece de her biri ileride uluslararası ün kazanan bir müzisyenler ve sanatçılar grubu yetiştirilmiştir.

Bu dönemin kültürel atılımları dizisinde vurgulanması gereken bir alan da, Atatürk'ün ilk girişimlerini yaptığı **Türk Operası**'nın gerçekleşmesidir. Türkiye'de ilk opera temsilleri, XIX. yüzyılda ülkeye gelen yabancı topluluklarca sergilenmişti. Dönemin ünlü Naim Haum Tiyatrosu da yabancı bestecilerin yapıtlarını oynamıştı. Arkasından, **İkinci Meşrutiyet** döneminde ilk **Türk operaları** sayılabilecek bazı denemeler yapılmıştı. Atatürk, kendisinin açıkladığına göre ilk operayı **Sofya**'daki ataşemiliterlik yıllarında izlemişti. Çok etkilendiği bu sanat dalının Türkiye'de de tanınıp gelişmesini çağdaş uygarlığın bir gereği saymıştı. Onun dilek ve desteğiyle 1930'da bir **opera derneği** kurulmuştu. İlk özgün **Türk operası** ise, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin ziyareti sırasında 19 Haziran 1934'de **Ankara Halkevi**'nde sergilenmişti. **Özsoy** ya da **Feridun** adı verilen operanın **librettosu**nu Cumhurbaşkanlığı Sanat Danışmanı Münir Hayri Egeli yazmış, bestesini de Ahmet Adnan Saygun yapmıştı. Bunu aynı yıl Egeli-Saygun ikilisinin gerçekleştirdikleri **Taşbebek** ile Egeli ve Necil Kâzım Akses'e ait **Bayönder** operaları izlemişti.

Devlet Konservatuvarı'nda **opera bölümünün** açılmasıyla bu alanda öğretime başlanırken, **Tatbikat Sahnesi** adıyla temsillere de geçilmişti. 1947'de **Ankara**'da **Küçük Tiyatro**'nun, onu izleyen yıl

Büyük Tiyatro'nun hizmete girmesiyle **opera** temsillerinin daha düzenli olarak sergilenmesi olanağı doğmuştu.

1948'de **Türk balesi**nin de temelleri atılmıştı. 6 Ocak'ta İstanbul Yeşilköy'de bir **bale okulu** açılmış ve burası iki yıl sonra **Ankara Devlet Konservatuvarı**'nın bir bölümüne dönüştürülmüştü. Ancak ilk bale gösterisi, "10" yıl sonra, 28 Ocak 1961'de **Coppella** balesiyle gerçekleştirilmişti. Bu gelişmeler üzerine **Devlet Tiyatrosu Genel Müdürlüğü**'ne bağlı olan opera ve bale için 23 Temmuz 1970 gün ve 1309 sayılı yasa ile ayrı bir yönetim altında **Opera** ve **Bale Genel Müdürlüğü** kurulmuştu.

Öte yandan, döneminde en etkili bir kitle iletişim aracı olmanın yanında, bilimin, sanatın ve kültürün yaygınlaştırılmasında önemli bir araç olan **radyo** yayınlarında da artış sağlanmıştı. Ülkede ilk **radyo** yayınına 1926'da **İstanbul postanesinde** başlanmıştı. Cumhuriyet'in ilk güçlü **radyo istasyonu** ise **Ankara**'da kurulmuş ve 28 Ekim 1938'de hizmete girmişti. İkinci devlet radyosu ise, ondan "11" yıl sonra **İstanbul**'da yayına başlamıştı (19 Kasım 1949).

3 – TÜRKÇENİN BİR BİLİM VE KÜLTÜR DİLİ OLARAK YAYGINLAŞMASI

Milli Şef İnönü döneminin çağdaşlaşma ve uluslaşma açısından bir başka özelliği, Atatürk'ün üzerinde titizlikle durduğu **dil** ve **tarih çalışmaları**nın saptanmış ilkeler doğrultusunda sürdürülmesidir. Bilindiği gibi, Atatürk'ün dil konusunda güttüğü amaç, **Türkçenin yabancı diller boyunduruğu altından kurtarılması** ve tüm vatandaşların kolaylıkla konuşup yazabilecekleri **ulusal nitelikli bir bilim ve kültür dili** düzeyine kavuşturulması idi. Bunun için dil çalışmalarının siyasal etkilerden uzak **özerk** bir kuruluş aracılığı ile yürütülmesini zorunlu görmüştü. Böylece 12 Temmuz 1932'de **Türk Dili Tetkik Cemiyeti**'ni kurdurtmuştu. Bu derneğin adı 1936'da **Türk Dil Kurumu** olarak değiştirilmişti. Atatürk kendisinin de katıldığı Türkçenin özleştirilmesi ve geliştirilmesi çabalarının kendisinden sonra da aynı ilkelerle sürdürülebilmesi için gereken akçalı kaynağı da sağlamıştı. Ölümünden önce kendi el yazısıyla düzenlediği 5 Eylül 1938 günlü **vasiyetname**sinde, **İş Bankası**'ndaki payının yıllık gelirinin, belirli kişilere kısıtlı ödemeler yapıldıktan sonra kalanının **Türk Dil ve Tarih Kurumları** arasında eşit olarak bölüştürülmesini belirtmişti.

Abece devrimi ile başlayan **dil çalışmalarını** desteklemeyi görev bilen İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı olduktan sonra bu desteğini artan bir ölçüde sürdürmüştü. Daha **Dil Kurumu**'ndan önce dil çalışmalarını yürütmek amacıyla oluşturulan **Dil Kurulu** (Heyeti)'nun 17 Şubat 1928 günkü toplantısına Başbakan olarak katılan İnönü, orada bütünüyle öztürkçe sözcüklerle yazılmış ilginç bir konuşma yapmıştı. **"Ünlü efendiler!"** diye başlayan konuşmasında, Türkçenin o zamana kadar her **"türlü etkiye açık bir dil"** olarak kaldığını belirttikten sonra, öncelikle bir **Türkçe Sözlük** hazırlanması gerektiğine dikkatleri çekmişti. Arkasından, Türkçenin geliştirilmesi için önemli olan şu noktayı vurgulamıştı:

"Biz, iş edinenlerimizin öğretme yorgularını, kendi öz yaşayışlarının ve devlet düzenindeki duraklarının gereklerini tartabiliriz. Fakat dernekte çalışan her arkadaş, aynı bulunumdadır: Dilimizin varlığını koruma sevgisi! İşte yalnız bu işletidir ki, sinirlerimize güç, çalışmalarımıza zevk vermektedir" (TDK Arşivi).

Bu görüşte olan İnönü, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra 1 Kasım 1940'da TBMM'ni açış konuşmasında **dil** ve **tarih çalışmalarını** kültürün "2" esas temeli olarak nitelendirerek bunların sürdürülmesi gerektiğine de yer vermişti:

"Bizim inandığımız ve bağlandığımız esas şudur ki, ulusumuza layık olduğu kültür hazinesini az zamanda sağlayabilmek için dilimizin ulusal dil olarak işlenmiş ve yükselmiş olması gerektir. Türk kültürünün iki mühim ve esaslı temeli olan dil ve tarih işlerimize yakın alaka ile önem veriyoruz. Türk dili ve tarihi için çalışan iki kurumun, sözlük, yazım, gramer ve terim ve tarihimizin her dönemine ait incelemeleri için yeni hızla emeklerini yoğunlaştıracaklarına güvenim tamdır." (MŞSD, 76)

Cumhurbaşkanı İnönü'nün 26 Eylül 1941 **Dil Bayramı**'nda yaptığı konuşma ise, Türkçenin bilim ve kültür dili olmasını engelleyen psikolojik açmazları sergilemesi yönünden büyük bir önem taşımaktadır:

"Bizim inandığımız ve bağlandığımız esas şudur ki, milletimize layık olduğu kültür hazinesini az zamanda sağlayabilmek için dilimizin, milli dil olarak işlenmiş ve yükselmiş olması gerektir. Bu memleketin aydınları, belki yüzyıldan beri eksiği görmüşlerdir. Milli dili arıtmanın bu kadar uzun ve yavaş sürmesi, aydınların kendi zevklerinde çok kıskanç olmalarından ve herkesin kendi ölçüsünü en üstün tutmasındandır. Eğer Türkler, bilimin her dalında yabancı diller için çalıştıkları kadar kendi öz dilleri için

emek çekselerdi, Türk dili çok zamandan beri eksiklerinden tamamiyle kurtulmuş ve medeniyet dünyasının örnek dili olmuş bulunurdu. Aynı alışkanlık, bugün de bizi kolayca elde edeceğimiz çok ilerleyişten alıkoymaktadır. Ulusa söz işittiren ve okutabilen her aydınımız, dil işinde bir tek yabancı kelimenin eksik olmasını, özenmeye değer bir zevk saysa, birçok sıkıntıyı hiç fark etmeden geçirebiliriz." (MŞSD, 90 vd.)

Böylece İnönü, Türkçenin bilim ve kültür dili olacağına inandığını belirtmişti. Nitekim bir yıl sonra 1942 yılı Dil Bayramı'nda **Türk Dil Kurumu**'na gönderdiği telgrafta bunu bir kez daha dile getirmişti:

"Türk ulusunun varlığını, insanlığın büyük anıtı olarak ulusların gözleri önünde yükseltecek eserlerden birisi, dil devrimidir... Türk dili, büyük bir uygarlık dili olarak ilerliyor." (Agy, 130.)

Milli Şef İnönü'nün dil devrimine ve dili geliştirme çabalarına verdiği önem, doğal olarak o dönemde kurulan hükümetlerin ve CHP'nin programlarına, Milli Eğitim Bakanlığının uygulamalarına ve hatta TBMM çalışmalarına da yansımıştı. Nitekim Dr. Refik Saydam'ın kurduğu ilk hükümetin programında (27 Ocak 1939). **"Tarih ve dil inkılabımızın, ulusal ruhun doğuşuna ve kuvvetlenmesine verdiği hızı artıracağız"** vaadinde bulunulmuştu (TCH, I, 103).

Daha Atatürk döneminde düzenlenen tüzüğünde Milli Eğitim Bakanlarının aynı zamanda **Türk Dil Kurumu** başkanı olmaları öngörülmüştü. Böylece dil çalışmaları sonuçlarının öğretim kurumlarına yansıması amacı güdülmüştü. Bu sıfatla 10 Ağustos 1942'de toplanan **IV. Dil Kurultayı**'nı açan Milli Eğitim Bakanı H. Â. Yücel, şunları vurgulamıştı:

"Dil üzerinde yıllardan beri yapılan çalışmalar, gerçekten büyük verimlerle tarihte eşi görülmemiş bir devrim hamlesi yaratmıştır... 1928 alfabe devrimiyle başlayan Cumhuriyet dilciliği, bazen yazıcılarımızın bile yetişemediği başdöndürücü bir hızla yürümüş, büyük Türk devriminin bir safhası (aşaması) **olarak dünyanın hayret gözleri önünde yarınki çocuklarımıza yüksek ve ulusal bir dil anlayışı getirmiştir."**

Bakan Yücel, Türkçenin ulusallaşması için tüm eğitim kurumlarında öğretimin Türkçe yapılması gerektiğine de değinmişti. Ayrıca, dil çalışmalarının "dildeki yabancı kuralların yaşamasına son verdiğini, ilkokul çocuklarından başlayarak bilim adamlarına kadar hepsinde **Türkçe söyleme, Türkçe anlama, Türkçe düşünme istek ve alışkanlığı"**nı yarattığını eklemişti. (MSD, 156 vd.)

Dili ahlak ve tarihle birlikte ulusu ve kültürü oluşturan 3 ana öğeden biri olarak gören Yücel, İkinci Maarif Şurası'nı açış konuşmasında (15 Şubat 1943), özleştirme çalışmalarına yöneltilen eleştirileri şöyle yanıtlamıştı:

"Gerçek bir bilime varıp onu aydınlarımıza yayabilmemiz, ancak düşünüşümüze uygun bir anlatım sistemine sahip olmakla mümkündür. Böyle bir anlatımın özünü, Türk köklerinden üremiş sözcüklerin yapacağına kuşkumuz yoktur. Dilde ulusallaşma, uydurma bir davranış değil, gışa-i dahili, kasım-ı müşterek-i azam, şiraü'l-hanek vb... uydurmaları dilden atış ve kovuştur... Buluştaki bazı tam isabetsizlikleri örnek alarak sorunun ruhuna saldırmak, 'loi d'inertie' denilen süredurum kanununun bir belirtisinden başka bir şey değildir" (agy, 172).

Devlet kuruluşlarınca da desteklenen çalışmalar sonucunda özleşen, gelişen ve zenginleşen Türkçenin, artık yönetmelik ve tüzüklerden sonra TBMM'nin çıkartacağı yasalara ve Anayasaya yansıması aşamasına gelinmişti. Bu bağlamda ilk büyük adım Atatürk döneminde atılmıştı. **CHP Tüzüğü**, 1935 Kurultayında yeni türetilen sözcüklerle Türkçeleştirilmişti. Bu dönüştürmede "245" yeni sözcük kullanılmıştı. Aradan 64 yıl geçmesine karşın, bu sözcüklerden %60'ı güncel konuşma ve yazı dilinde kullanılmalarını sürdürmekte, %16'sı da küçük değişikliklerle varlığını korumaktadır (Türk Dili, 378, Haziran 1983). Ne ki Atatürk'ün ölümünden sonra 1939'daki CHP Kurultayında Türkçenin özleştirilmesi konusunda geri adım atılmıştı! 29 Mayıs 1939'da toplanan **V. Kurultay**'da tüzükte gerekli değişiklikler yapılırken dilde eskiye dönülmüş, **tüzük** yerine **nizamname** denilmesi yeğlenmişti. Delegelerden Şükrü Noyman, bu tutarsızlığı şöyle eleştirmişti:

"Bugün görüyorum ki yeni nizamnamede o ıstılahlar (terimler) **hemen hemen değişmiştir... Eğer o ıstılahlar, eski tüzükteki ıstılahlar, dilimizin ana bünyesine uygun değil idiyse, o gün ne için alkışlarla kabul ettik? Eğer uygunsa bugün neden onu beğenmeyerek geri dönüyoruz?.. Bari ismini değiştirmeyelim, ismi tüzük olarak kalsın."** (MŞD, II, 69)

Bu geriye dönüş, **devrim partisi olan CHP** içinde, Türkçenin özleştirilmesini, yani dilde devrimi benimsemeyen bir grubun bulunduğunun göstergesi idi. Ancak **CHP** aynı zamanda bir lider partisi olduğundan, örgütte **Şef**'in görüşleri ve davranışları egemendi. Nitekim 1939 Kurultayında dil konusunda ağırlığını koymayan **Milli Şef İnönü**'nün onu izleyen yıllarda **dil devriminin**in önemini belirten ko-

nuşmaları ve uyarılarından sonra yasa dilinin de yalınlaştırılmasına girilmişti. Tüm yasalarda geçen kavramların kaynağı olması bakımından da işe **Anayasa** ile başlanılmıştı. İnönü, **CHP'nin VI. Kurultayı**'nı açış konuşmasında yasaların **"vatandaşların kolayca anlayacağı dil"** ile yazılması gerektiğine işaret etmişti:

"Ulusal dilin ve ulusal kültürün gelişmesinde görülen ilerlemeler, siz arkadaşlarımın takdirine layıktır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun vatandaşın çok daha kolay anlayacağı açık Türkçe ile yazılmasını, en yakın zamanda gerçekleştireceğimizi umuyorum. Senelerden beri hususi alandaki dil çalışmaları, devletçe büyük resmi şeklini bu suretle vatandaşların gözleri önüne koymuş olacaktır. Ondan sonra ulusal dilin gelişmesinin, daha büyük bir hız alacağına şüphemiz yoktur." (MŞSD, 166)

Cumhurbaşkanının bu isteği doğrultusunda **Türk Dil Kurumu** ile yapılan işbirliği ve oluşturulan ortak yarkurulların çalışmaları sonucunda 20 Nisan 1924 tarihli **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu** metni öz Türkçe sözcüklerle yeniden yazılmıştı. Düzenlenen ve adına **Anayasa** denen metnin 10 Ocak 1945'te **TBMM**'ce kabul edilmiş ve 4695 numara ile yasalaşmıştı.

4 – BİLİM VE SANAT YAPITLARI İLE YENİ BULUŞLARI ÖDÜLLENDİRMEDE YENİ ADIM: İNÖNÜ ARMAĞANLARI

Cumhuriyet'in daha ilk yıllarından başlayarak bilim adamları ile sanatçıların korunmalarına, yaratıcı ürünler vermeleri için desteklenmelerine büyük önem verilmişti. Atatürk'ün bilimi, sanatı ve yaratıcılığı yücelten sözleri bu alanlarda çalışanları yüreklendirmede büyük rol oynamıştı. Ancak bununla da kalınmamış, bu alandaki eleman gereksinimini karşılayabilmek için gerekli öğretim kurumları açılmış ve yüzlerce genç eğitim-öğretim için yurtdışına gönderilmişti. Kamu yönetiminin her alanında TBMM'de ve devlet temsilciliklerinde bilim, sanat ve yazın adamlarına öncelik verilmişti. **Halkevleri** çatıları altında sanat dallarının her birinde sürdürülen çalışmalarda da sanatçılar büyük görevler üstlenmişlerdi. 1939'da uygulanmaya başlanan **Devlet Resim ve Heykel Sergileri** ile **Birinci Yayın Kongresi**'nden sonra büyük bir hızla yürütülen yayın etkinlikleri, bilim ve sanat adamlarını destekleyici, ödüllendirici yeni olanaklar getirmişti.

CHP, 1946'da sanatçıları ödüllendirmek için bir **şiir yarışması** açmıştı. Bu yarışma sonunda Cahit Sıtkı'nın **35 yaş** şiiri birinci; Atti-

lâ İlhan'ın **Gâvur Dağlarından Rivayet** şiiri ikinci; Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın **Çakır'ın Destanından** şiiri de üçüncü seçilmişlerdi.

Bütün bu gelişmelerden sonra yine 1946'da bilimsel araştırma ve sanat eserleri ile yeni buluşları ulusal düzeyde ödüllendirecek yasal bir düzenlemeye başlanılmıştı. Devlet adına verilecek ödüllere dönemin Cumhurbaşkanı İnönü'nün adının verilmesi uygun görülmüştü. Bu amaçla da 13 Haziran 1946'da **İnönü Armağanları Kanunu** çıkartılmıştı (No. 4933). Buna göre armağanlar şu 3 alandaki yapıtlara ve buluşlara verilecekti:

Bilim eserlerine Sanat eserlerine İnsan ve hayvan sağlığına, yurdun savunmasına ve istihsalin (üretimin) gelişmesine ve iyileşmesine yarayan keşif ve ihtira (buluş) sahiplerine.

Armağanlar **değerlendirme** ve **özendirme** diye "2" dereceye ayrılmıştı. **Değerlendirme** ödülleri için yapıt ve buluşların **dünya ölçüsünde yüksek değer taşıması** koşulu öngörülürken **özendirme** ödülleri için **yurt ölçüsünde yüksek değer taşıma** yeterli sayılmıştı. **Değerlendirme ödülleri** her yıl söz konusu "3" daldan yalnız birine verilecek, böylece "3" yılda bir yenilenecekti. **Özendirme ödülleri** ise her yıl verilecekti. Ödüllerin hangi yapıtlara ve buluş sahiplerine verileceği ilgili fakülte ve yüksekokullar profesörlerinden oluşturulacak bir jürice saptanacaktı. Ödül verilecek yapıtlar ve kişiler her yıl **Birinci İnönü Zaferi**'nin yıldönümü olan 10 Ocak günlerinde açıklanacaktı. Dağıtılacak ödüller için Başbakanlık emrinde "2.000.000" liralık bir kaynak oluşturulacaktı. Değerlendirme ödülü "25.000", özendirme ödülü de "5.000" lira olarak saptanmıştı. Bu rakamlar günümüz ölçütlerine göre gülünç denilecek derecede az görülebilir. Ancak Türk lirasının o yıllardaki değeri ve I. dereceden en yüksek devlet görevlisi maaşının "1.000" lira olduğu dikkate alındığında **ödül** sayılacak bir değer olduğu anlaşılır.

İnönü Armağanları'nın nasıl saptanacağına ilişkin ayrıntılı bir tüzük de hazırlanmıştı. İlk ödüller 1947'de dağıtılmıştı. Sanat eserleri dalında değerlendirme ödülü Halide Edip Adıvar'ın **Sinekli Bakkal** adlı romanına verilmişti. Ertesi 1948'de bilim eserleri alanında değerlendirme ödülünü ise **Arf Değişmezi** adı verilen teorisiyle matematikçi Cahit Arf kazanmıştı.

Ne yazık ki çok partili düzene geçildikten sonra artan eleştiriler yüzünden ondan sonraki yıllarda **İnönü Armağanları** yasası uygulanamamıştı. Yasanın ve armağanın adına itiraz eden **Demokrat Parti** liderleri, iktidara geldiklerinde **İnönü Ansiklopedisi** adını **Türk Ansiklopedisi** diye değiştirerek ansiklopedi yayınını sürdürdükleri hal-

de, bilim ve sanatı destekleyici armağanlar konusunda öyle davranmamışlardı. Yürürlükten de kaldırılmayan yasa böylece görmezlikten gelinerek unutulmaya bırakılmıştı. Daha da ilginci "42" yıl sonra 1988'de bu armağanlar canlandırılmak istenirken yalnızca yasanın jürilerin oluşumuna ilişkin 4. maddesi yeniden düzenlenmiş (3366 nolu Kanun Hükmünde Kararname), öteki maddelerine hiç değinilmemişti! Ödenecek paralar olduğu gibi bırakıldığından uygulama olanağı bulunmadığı düşünülmemişti. 1988'den bu yana da bu çelişkili durum sürmektedir.

5 - ULUSLARARASI EĞİTİM VE KÜLTÜR İLİŞKİLERİ: UNESCO'YA KURUCU ÜYELİK

Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan **Birleşmiş Milletler** örgütünün, yeryüzünde barışı sürekli kılmada alınacak önlemleri saptamak için düzenlediği **Eğitim, Kültür ve Bilim Konferansı**'na çağırılmıştı. 4-20 Kasım 1945 tarihlerinde **Londra**'da toplanan konferansta Türkiye'yi Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel temsil etmişti. Yücel, orada yaptığı konuşmada, Atatürk ün **"Yurtta barış dünyada barış"** ilkesi sonucunda ülkede sağlanan gelişmeyi şöyle belirtmişti:

"Biz buraya son 20 yıl içinde, insanlığın yeni isteklerine uymak için bütün kurumlarında devrim yapmış ve yeni kuşaklarını barış sevgisiyle, uluslararası dostluğa inanla yetiştirmiş bir ulusun temsilcileri olarak geliyoruz. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden bu yana kendi güven ve rahatını başka ulusların güven ve rahatında aramıştır." (MES, 295)

15 gün süren çalışmalar sonunda **Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO United Nations Educational Scientific and Cultural Organization)** adıyla **Birleşmiş Milletler** örgütüne bağlı bir kurumun oluşturulması kararlaştırılmıştı. Bunun sonucunda da kuruluşun Anayasası da hazırlanmıştı. Söz konusu Anayasada, savaşların öncelikle insanların düşüncesinde doğduğu gerçeğine dayanarak, **barış** kavramının ve değerinin de ilk aşamada düşüncede yaratılıp korunması gerektiği belirtilmişti:

"Madem ki savaşlar, insanların düşüncelerinde ve dimağlarında başlar, o halde barışın korunma siperlerini de önce insanların dimağlarında oluşturmalıdır."

Hazırlanan Anayasa konferansa katılan "44" ülkenin delegelerin-

ce imzalanıp üye ülkelerin onayına sunulmuştu. Böylece Türkiye ve onun adına H. Â. Yücel, UNESCO'nun kurucuları arasında yer almıştı. Türkiye, örgütün kuruluşuna ilişkin anlaşmayı, 20 Mayıs 1946'da onaylamıştı. Öteki ülkelerce de onaylanmasından sonra merkezinin **Paris**'te olmasına karar verilen örgüt, 16 Kasım 1946'da çalışmalarına başlamıştı. UNESCO'ya üye ülkelerde ulusal kurullar oluşturulması kararlaştırılmıştı. Bu nedenle 1949'da **Türkiye UNESCO Milli Komisyonu** kurulmuştu.

C) HALKEVLERİ VE HALKODALARI

1 – KURULUŞ VE GELİŞME

Devrim Tarihi dizimizin bundan önceki kitabında belirtildiği gibi **Halkevleri**, 3 Temmuz 1911'de kurulan **Türk Ocakları**'nın **Cumhuriyet Halk Partisi**'ne katılmasının ardından daha geniş kapsamlı bir örgüt olarak kurulmuştu. İmparatorlukta **Osmanlıcılık** ve arkasından **İslamcılık** akımlarına sarılındığı dönemde, **ulusalcılık** (milliyetçilik) eğilimini yansıtan, **"Türklerin kültürel birliğine ve uygarlıkta yükselmesine çalışmak"** amacıyla kurulan **Türk Ocakları**, İkinci Meşrutiyet döneminde ve özellikle **Mondros** silahbırakışması yıllarında etkili bir işlev görmüştü. Cumhuriyet'in ilanından sonra da **"Ulusçuluk, çağdaş uygarlık ve halkçılık"** ülkülerine dayanılarak ocakların amacı **"Ulusal bilincin kuvvetlenmesi, uygar, sağlıklı ilerleme ve ulusal ekonominin gelişmesi"**ni sağlamak olarak saptanmıştı.

Ancak **Türkiye Cumhuriyeti** adı verilen yeni devlette yurtiçinde ve dışında barışa önem verilirken, adının başında **Türk** olduğu vurgulanan siyasal ve kültürel bir kurumun, ülkedeki öteki etnik gruplar ve azınlıklar üzerinde aşırı milliyetçi **(şovenist)** bir izlenim yaratması ve kültürel bütünleşmeyi güçleştirmesi olasılığı belirmişti. Bu kaygısını dile getiren Atatürk, 24 Mart 1931'de verdiği demeçte, **"Bilim alanında halkçılık ve ulusçuluk ilkelerini yaygınlaştırmaya sadakat ve imanla çalışan"** Türk Ocakları'nın CHP ile **"tek bir vücut olarak"** çalışması gerektiğini belirtmişti (AH, II, 476). Gerçekten de bu demecin arkasından, 10 Nisan 1931'de toplanan **Türk Ocakları Olağanüstü Kurultayı**'nda derneğin kapatılmasına ve bütün haklarının CHP'ye devredilmesine karar verilmişti. Böylece de o tarihte

"257" şubesi bulunan **Türk Ocakları,** Cumhuriyet Halk Partisi'ne katılmıştı.

Bu bütünleşmeden sonra, ocakların yapageldiği görevlerin bundan böyle nasıl sürdürüleceğinin saptanması gerekmişti. Öncelikle, partinin eğitim ve kültür alanında etkinlikleri doğrudan yürütmeyip yeni bir kuruluşa gidilmesi zorunlu görülmüştü. O günlerde Çekoslovakya'daki **Sokol** adlı sivil toplum kuruluşuna ilişkin bir konferans veren Vildan Âşir Savaşır'ın Türkiye'de **Halkevleri** ya da **Halkın Evleri** adı verilecek benzer bir örgütlenmeye gidilebileceğini önermesi dikkatleri çekmişti. Atatürk de **Halkevi** adını uygun bulmuştu.

CHP'nin 10 Mayıs 1931'de toplanan III. Kurultay'ında bu konuda şu görüş egemen olmuştu:

"Cumhuriyet Halk Partisi'nin yaptığı büyük devrimin ulusal benliğe sindirilmesi lazımdır. Devrim, en derin anlamıyla bütün varlığımızı yeni bir hayata ve yeni bir yöne götürüyor. Bu yeni görüşü halka aşılayarak yeni zamanın anlayışına göre ulusu tek tek bireyler halinden çıkararak onları görüş, anlayış ve yapışta bir birlik haline sokmak ve onun iç varlığını geliştirmek ve benliğinin derinliklerinde kaynayan eşsiz değerleri meydana çıkarmak gerekir.

Partinin görüşüne göre, ulusumuzun özel niteliklerine uyacak yollardan yürüyerek her derecedeki resmi öğretim dışında onu bir halk eğitimiyle yükseltmek gereklidir. Bunun için toplum hayatının ve kültür hayatının yeni anlayışlar ile toplumumuzun kendi unsurlarından kurulacak yeni ulusal kuruluşun çalışmasıyla beslenmesi uygun olacaktır."

Kurultayda **Türk Ocakları**'nın yerini alacak yeni modele **Halkevi** denilmesi de olumlu bulunmuş ve parti tüzüğündeki madde buna göre düzenlenmişti. Yeni kuruluşu gerçekleştirmek görevini Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip üstlenmişti. Halkevleri'nin işleyişini belirleyen yönetmeliği hazırlamak için de Ziya Gevher Etili başkanlığında bir yarkurul oluşturulmuştu. Bunda Dr. Sadi Irmak, Şevket Süreyya Aydemir, Tahsin Banguoğlu, Hamit Zübeyir Koşay, Kerim Ömer Çağlar, Namık Katoğlu ve Vildan Âşir Savaşır görev almışlardı. Yönetmelik hazırlanırken, yabancı ülkelerdeki benzer kültür ve gençlik kuruluşlarının çalışmalarını belirleyen metinlerden de yararlanılmıştı. Ancak Türk Ocakları deneyimi ve ülke koşulları dikkate alınarak toplum koşullarına uygun bir örgütlenmenin sağlanmasına çalışılmıştı. Böylece yarkurulun düzenlediği Halkevleri Yönetmeliği, CHP Başkanlık Kurulu'nda da görüşüldükten sonra yürürlüğe konmuştu.

Halkevleri, bir siyasal kurum olarak düşünülmemişti. CHP'nin siyasal yapısından ayrı, siyasal çalışmaların tümüyle dışında ve yalnızca yönetim açısından partiye bitişik bir kuruluş olarak öngörülmüştü. Hazırlık yarkuruluna katılan Ş. S. Aydemir'in belirttiğine göre, **Halkevleri**'nin **"Ulusal And** (Milli Misak) **ulusalcılığının ruhu içinde ve CHP ilkelerine uygun birer Halk Eğitim Merkezi"** olarak çalışmaları uygun görülmüştü (İAD, III, 115 n). O dönemde parti genel sekreteri olan Recep Peker'in anlatımıyla CHP, siyaset alanında kendi esas programını uygulamaya devam edecekti. **Halkevleri "bu siyasal hayata girmiş ya da girmemiş vatandaşları, bir halk eğitimiyle geleceğe hazırlamak için"** kurulmuştu (Ankara Halkevleri, 10). Dolayısıyla **Halkevleri**'nin, CHP üyesi olsun olmasın, her kesimden her vatandaşın serbestçe girip çıkabileceği, tüm etkinlikleri izleyebileceği, olanaklarından yararlanabileceği ve dilerse görev alıp çalışabileceği bir kuruluş olması istenmişti. R. Peker bu amacı şöyle vurgulamıştı:

"Biz, Halkevleri'nin samimi ve bütün Türk vatandaşlarını eşit şeref mevkiinde gören anlayışla kurulmuş çatıları altında bütün vatandaşları toplamaya ve özenli bir kültür çalışması içinde ulusal birliği yükseltmeye kesin karar vermiş bulunuyoruz."

Yönetmelikte herhangi bir yerde bir Halkevi'nin açılabilmesinin önkoşulları şöyle sıralanmıştı:

a) Kurulması öngörülen "9" '**kol**'dan (şubeden) en az "3"ünün açılmasını sağlayacak üyenin bulunması,

b) En az "200" kişilik bir salon ile kitaplık, çalışma odası ve açık hava jimnastiği yapılabilecek bir avlusu olan binanın bulunması ve bunun kullanılmaya elverişli biçimde döşenmesi,

c) En az bir görevli ile bir hizmetlinin aylıklarını ve zorunlu giderlerin tümünü karşılayacak bir gelirin/bütçenin sağlanması,

ç) Yerel parti örgütünün bu koşulların oluştuğunu belirten önerisi üzerine CHP Genel Yönetim Kurulu'nun açılma kararı vermesi.

Yönetmelikte yeni oluşturulan Halkevleri'nin açılış törenlerinin örgütün kuruluş günü olan 19 Şubat gününü izleyen ilk pazar günü yapılması hükmüne de yer verilmişti.

Yapılacak çalışmalar gözönüne alınarak Halkevleri'nde "9" **kol** (şube) kurulması öngörülmüştü. Reşit Galip, Türklerde "9" sayısının kutsal sayıldığını anımsatarak o sayıda şube oluşturulmasının güzel bir rastlantı olduğunu belirtmişti. Söz konusu 'kol'lar şu adları taşıyacaktı:

1- Dil, Edebiyat, Tarih

2- Güzel Sanatlar

3- Temsil (Tiyatro ve seyirlik oyunlar)
4- Spor
5- Sosyal Yardım
6- Halk Dersaneleri ve Kurslar
7- Kütüphane ve Yayın
8- Köycülük
9- Müze ve Sergiler.

Ancak her **Halkevi**'nde bu 'kol'ların hepsinin oluşturulması şart koşulmamış, bölgesel özelliklere ve olanaklara göre bunlardan en az "3"ünün kurulması yeterli sayılmıştı. '**Kol**'larda görev alacaklar belirlendikten sonra üyeler **yönetim komitesi** denen yöneticileri kendileri seçeceklerdi. Halkevleri'nin **yönetim kurulları** ise, 'kol'ların temsilcilerinden oluşacaktı. Böylece demokratik bir örgütlenme ve çalışma düzeni öngörülmüştü.

Yönetmeliğin yayımlanmasından ve gereken hazırlıkların yapılmasından sonra, 19 Şubat 1932'de biri Ankara'da olmak üzere ilk aşamada "14" ilde **Halkevi** açılması kararlaştırılmıştı. Türk Ocağı'ndan devralınan yapıda **Ankara Halkevi**'nin açılış gününden önce Ankara halkına toplantıya katılmaları çağrısında bulunulmuş, ancak hiç kimseye davetiye gönderilmemiş ve yer ayrılmamıştı. 19 Şubat açılış töreni programı şöyle saptanmıştı:

İstiklal Marşı - Cumhuriyet Andı Canlı tablo CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in konuşması - Behçet Kemal Çağlar'ın açılış şiiri Aydın Milletvekili Dr. Reşit Galip'in Halkevleri'nin yapacakları çalışmalara ilişkin konuşması - **Çoban** piyesinin oynanması.

Törene katılacakların salona sığmayacakları düşünülerek salona yerleştirilen radyo teçhizatı ile törenin yurdun radyo bulunan her köşesinde izlenmesine olanak sağlanmıştı. Ayrıca **Çoban** piyesinin "4" kez daha sergilenmesi kararlaştırılmıştı.

Programın dikkate değer bölümlerinden biri kuşkusuz **Cumhuriyet Andı** idi. And, Atatürk'ün **Söylev**'de Türk gençliğine seslenişindeki son tümce ile ona gençliğin ağzından verilen yanıtın bestelenmesinden oluşmuştu. Bu müzikal anda salonda bulunanların tümü katılmışlardı. Topluca içilen **andı**, devrimi çeşitli yönleriyle yansıtan bir canlı tablo izlemişti. Halkevleri kurmakta güdülen amacı açıklamaya çalışan R. Peker, özellikle şunları vurgulamıştı:

"Bir ulusun yetişip geleceğe hazırlanması için klasik araçlar ve kuruluşlar, okullardır. Fakat çağdaş uluslar, ulusal bir varlık olarak yetişip örgütlenmek için okulların yalnız yöntemler, düzenlemeler altında çalışmasını yeterli görmüyorlar... Bu yüzyıl-

da, uluslaşmak için, ulusça kütleleşmek için okul öğretiminin yanında ve ondan sonra mutlaka bir halk eğitimi yapmak ve halkı birarada ve birlikte çalıştırmak esasının kurulması gereklidir. Okul binalarına, en güçlü ders araçlarına ve yetişkin öğretmen ordularına sahip olan en zengin memlekette bile halkı yetiştirmek, halkı kütle haline getirmek için ayrıca ulusal bir halk çalışması düzenlemeyi ihmal etmiyorlar.

Gençlik geleceğin ışığıdır. Gençlik sürekli olarak yetişen ve yetiştiren bir çalışmanın içinde yaşatılmalıdır. Fakat bu arada söyleyeyim ki, gençlik derken yalnız yaş gençliğini anlamamalıyız. Ömrünü ideal uğrunda yıpratmış, saçını başını ağartmış can gençleri, özden gençler de bizim yücelttiğimiz grup içine girer...

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Halkevleri'yle izlediği amaç, ulusu bilinçli, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde örgütlemektir."

Toplum içinde bireyin önemli bir işlevi bulunduğuna değinen Peker, "**Kültür, ideal, amaç ve ülkü birliği**"nin ancak örgütlenme (cemiyetleşme) yoluyla güçleneceğini belirterek şunları eklemişti:

"Biz, Halkevleri'nin arkadaşlık havasının hararetiyle ısınan çatıları altında, ulusumuzu tek tek olmaktan çıkararak, katılaşarak, toplumlaşarak, oylumu, yüksekliği ve özü ile kendisini görkemli bir granit kitlesi halinde geleceğe hazırlayacağı inancındayız.

Biz, güçlükleri hafif görmeyerek fakat zorluklardan da yılmayarak, bugün bu görevi yapmaya başlıyoruz. Metotlu, zamanlı, programlı ve yılları dar görmeyen sabırlı bir anlayışla çalışacağız. Çalışırken kendimize güveneceğiz, birbirimize inanacağız, birbirimizi seveceğiz, birbirimize dayanacağız. Her tekimiz hepimiz için olacak, günlük düşüncelerden, işlerden doğan anlaşmazlıklarda birbirimizi affedeceğiz. Bu çatılar altında çalışırken iyilik, doğruluk, güzellik ve birlik aşkımız sonsuza dek sönmeyecek, silinmeyecek... Ve başarılı olacağız!" (Ankara Halkevi, 9-14)

R. Peker'den sonra kürsüye gelen dönemin genç şairi Behçet Kemal Çağlar, Halkevleri için yazdığı "**Açılırken**" başlıklı şiirini okumuştu:

Her elde var bir kalem, bir pergel, balyoz sapı,
On dört milyon emekle yapılıyor bu yapı.
Ne gösteriş, ne taklit, ne özeniş, inkılap,
Neler yapmadın ey Türk; bu büyük işi de yap!

dizeleriyle başlayan şiir, inançlı bir seslenişle sona eriyordu:

Ne geride kalacak, ne yolda duracağız,
O bizi yürütecek, biz onu saracağız;
Gâyeye varacağız,
Gâyeye varacağız!

Şiir bittiğinde salonda bulunanlar son dizeyi hep birlikte yinelemişlerdi: **Gâyeye** (amaca) **varacağız!**

19 Şubat 1932 açılış töreninde daha sonra konuşan Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip, **Halkevleri**'nde kurulması öngörülen **'kol**'ların nasıl çalışacaklarına ilişkin geniş açıklamalarda bulunmuştu. O, öncelikle ulusal kimliği oluşturan, ulusal ruhu biçimlendiren ve güçlendiren öğeler arasında, **Dil, Tarih** ve **Edebiyat**'ın ilk sırayı aldığında kuşku bulunmadığını vurgulamıştı. Arkasından, bu adı taşıyacak **'kol**'un, ülkenin yakın ve uzak bütün köşelerinde bu alanda çalışanları birleştirmek amacıyla kurulduğunu belirtmişti. Türk dilinin, edebiyatının ve tarihinin yabancı öğelerin etki ve baskısından en çok korunmuş alanlar olması gerekirken, bunların "sürekli saldırılara uğramış ve derin yaralar almış" olduklarını anımsatmıştı. Bu durumun ancak gerçek uzmanlarla, bölgelerinde çalışmayı kendilerine uğraş edinen gönüllü yeteneklerin ortak çalışmalarıyla düzeltilebileceğini söylemişti.

Güzel Sanatlar Kolu, müzik, resim, heykel ve mimarlık alanlarını içermekteydi. Resmin ve heykelciliğin yüzyıllar boyunca **"puta tapıcılık"** olarak algılandığını, müziğin de **Kuran, mevlit ve ilahi** okuma dışında **ayıp ve günah** sayıldığını anımsatan Reşit Galip, Halkevleri'nin çatısı altında Güzel Sanatların canlanıp yaygınlaşacağını söylemişti. Yurt düzeyinde her türlü destekten yoksun olarak çalışan sanatçılar arasında, **"yarının büyük sanat ünlülerinin"** yetişeceğine inandığını da eklemişti.

Dr. Reşit Galip'e göre, **Temsil Kolu,** Halkevleri'nin en önemli görev alanlarından biri olarak düşünülmüştü. **Halkevleri sahneleri,** bir **"ulusal kültür okulu"** olacaktı. Burada görev alacak kadın ve erkekler, yorucu bir alan seçmiş olmaları karşılığında, "hayırlı ve verimli sonuçları pek çabuk görülecek hizmetleriyle ulusal kültür ve ulusal yükseliş tarihimizde zaman geçtikçe kıymeti daha iyi anlaşılacak şerefli bir hatıra bırakmış" olacaklardı.

Spor Kolu'nda yeni bir spor klübü kurmak değil, öncelikle çevrede bulunan spor örgütleri ile işbirliği yapılması ve onlara her türlü desteğin verilmesi düşünülmüştü. Bunun yanıbaşında da "2" amaç gözetilmişti: Bedence olduğu kadar ahlak ve düşünce yönünden de

sağlıklı vatandaşlar yetiştirmek Sporun yalnızca gençlere özgü bir etkinlik olmadığı bilinciyle her yaşta spor yapmak.

Toplumsal Yardım Kolu, bu amaçla kurulmuş dernekler ve öteki kuruluşlarla işbirliği yapıp yoksul, öksüz, hasta ve sakatlara gereken yardımlarda bulunacaktı.

Halk Dersaneleri ve Kurslar Kolu, büyük hizmetler beklenen bir dal olarak düşünülmüştü. Böyle bir 'kol'un oluşturulmasına karar verilirken, **Abece devrimi** sırasındaki **Ulus Okulları (Millet Mektepleri)** uygulamasının olumlu sonuçları göz önünde tutulmuştu. **Kurslar** vatandaşları okumaz-yazmazlıktan kurtarabilmek ya da kadın, erkek her kesime değişik alanlarda beceri kazandırmak amacıyla düzenlenecekti.

Kütüphane ve Yayın Kolu: Reşit Galip'in önemle belirttiğine göre, her Halkevi'nde öncelikle bir **okuma salonu** bulunması gerekliydi. Kollar, kütüphane oluşturma, geliştirme ve yönetme dışında, bağlı oldukları Halkevi'nin çalışmalarıyla ilgili yayınlar da yapacaklardı.

Köycülük Kolu: Milli Eğitim Bakanı R. Galip, Cumhuriyet'le birlikte köye ve köylüye gereken önemin verildiğini anımsatarak, bu 'kol'un, köylü ile kentli, köylü ile aydın arasındaki ilişkilerin artırılmasına çalışacağını açıklamıştı. Bu arada, köyü ve köylüyü olduğu kadar köyde çalışacakları aydınlatabilmek, onlara yol göstermek için, başkentte en az "50.000" adet basılacak haftalık bir gazete yayınlanacağını da eklemişti.

Halkevleri yönetmeliğinde kurulması öngörülen 9. ve son kol, **Müze ve Sergi Kolu** idi. Bu kol, bölge tarihinin incelenmesine, tarihi yapıların, anıtların korunmasına çalışacaktı. Bunun dışında, her gün bir kısmı iz bırakmadan kaybolup giden ulusal etnografya belgelerini ve ürünlerini toplayarak **bölgezel müzeler** kurmaya yönelecekti. Genelde her Halkevi bölgesinde bir **Devrim Müzesi** kurulması da önemle göz önünde tutulacaktı. Bu kol içinde oluşturulacak **Sergiler Grubu** ise, başlıca iki alanda sergiler düzenleyecekti. **Güzel Sanatlar - Ulusal Yapı ve Endüstri Ürünleri.** Reşit Galip açıklamalarında, **Zaloğlu Rüstem, Hayber Kalesi** ya da **Kesikbaş** öykülerindeki ilkel resim anlayışının artık yerini gerçek sanat yapıtlarına bırakması gerektiğinin de altını çizmişti.

Reşit Galip, **Halkevleri**'nin işleyişlerine ilişkin açıklamalardan sonra, bu yeni kuruluşla gözetilen ana amacın **ulusal ülkü** olduğu üzerinde de durmuştu. İmparatorluk döneminin son yüzyılında güdülen **Osmanlıcılık ve İslamcılık** siyasal ülkülerinin iflas ettiğini, **Milli Mücadele**'nin başlamasıyla önce düşmanın, arkasından

Sevr'in; girişilen **devrim** ile de köhne kuruluşların yıkıldığını, Cumhuriyet'in de **"gerçekleşmiş bir ülkü"** olduğunu belirten R. Galip, 1932 yılı için **'ulusal ülkü**'nün Atatürk'ün deyimiyle **Türk ulusunu uygarlık düzeyinde layık olduğu mevkie çıkarmak** olduğunu söylemişti. Bakan uzun konuşmasını şöyle tamamlamıştı: **"Uygarlık yolunda en ileri olmak hakkımız ve vazifemizdir. Yaptık, yapabiliriz, yapacağız!.."** (Agy, 18-32)

Ankara'da yapılan bu törenle o gün, 19 Şubat 1932 günü aynı saatte, değişik illerdeki 14 Halkevi hizmete girmişti. Bunlardan biri de Aydın idi. Aydın Halkevi'nin açılışında, ora milletvekili Adnan Menderes de bir konuşma yapmıştı. **Serbest Cumhuriyet Partisi** kurulduğunda oraya girmiş olan Menderes, partinin kapatma kararı almasından sonra Atatürk'ün isteği üzerine 1931 başlarında CHP'ye katılmıştı. O yıl yapılan seçimlerde Aydın'dan aday olmuş ve TBMM'ne girmişti. Bu katılımını **"Beni Atatürk keşfetti!"** diye dile getiren Menderes'in Aydın Halkevi'nin açılışında söyledikleri bir başka önem taşımaktadır. Çünkü, 1950'de iktidara geldikten sonra **"faşist örgüt"** diye suçladığı Halkevleri'ni kapatan **Demokrat Parti** lideri, 1932 Şubatında bu yeni kuruluş için övgüler yağdırmıştı. Aydın'da çıkan **Kültür** dergisinin 11.-12. sayısında (15 Şubat 1942) yeniden yayımlanan bu konuşmasında Adnan Menderes şunları söylemişti:

"Milletimizin yükselmesi yolunda her ihtiyacı gören ve sezen Büyük Gâzi, toplum hayatımızda, kültür hayatımızda çok derin bir boşluğu ve çok şiddetli bir ihtiyacı görmüş, bu boşluğu dolduracak ve bu ihtiyaca cevap verecek bir kurum ve kuruluşun esasını ve temellerini kurmak şerefini de kazanmıştır.

Milli mefkûreyi (ülküyü) **kökleştirecek, içtimai ve milli tesanüdü tarsin edecek** (birliği kuvvetlendirecek) **olan bu teşekkül çok samimi ve esaslı alakanıza layık ve muhtaçtır...**

Milli mefkûrenin dil, dilek ve duygu birliğinin birbirine perçinlediği insan kütlelerine millet namı veriliyor. İnsanları millet zümrelerine (gruplarına) **ayıran, milletleri yapan, kültür ve mefkûre ve vahdettir** (ülkü ve birliktir).

Arkadaşlar, içtimai ve milli hayatımız layıkıyla teşkilatlanmış ve uzuvlaşmış değildir... Bugün Halkevleri'ni açmakla atılan bu adım, içtimai ve milli bünyemizi kuracak ve kuvvetlendirecek bir teşkilatlanma ve uzuvlanma hareketinin başlangıcıdır ve hars (kültür) **hareketinin teşkilatlanmasıdır.**

Halkevleri, cemiyeti ve milleti yükseltmek için cem'i mesainin (tüm calışmaların) **toplandığı çatı olacaktır.**

Çünkü, dini ve siyasi sultanın tahakkümünü (buyurganlığını, baskısını) **yıkmakla terakki manialarını** (ilerleme engellerini) **yok eden inkılabımız, Halkevleri'yle medeniyet ve yükselme yolundaki zaferlerini tamamlayacaktır."**

19 Şubat'ta açılan 14 Halkevi'nden sonra 1932 yılı içinde 20 Halkevi daha hizmete girmiş, böylece ilk yıl açılanların sayısı 34'e yükselmişti. Örgüt genişlerken CHP genel merkezinde bu yeni birimin başına Necip Ali Küçüka getirilmişti. İkinci yıla girerken 21 yeni Halkevi daha açıldığından sayıları 55 olmuştu. İlk yıldönümünde **Ankara Halkevi**'nde düzenlenen törende bu kez Başbakan İ. İnönü konuşmuştu. Radyodan da yayımlanan konuşmasında kuruluşun önemini ve özelliğini şöyle anlatmıştı:

"Halkevi'ni, adı üstünde olduğu gibi, halkın külfetsizce ve yüksek gayeler için daima toplanmasını sağlayan bir araç ve bir yer saymak, yalnız bu kadarı bile, bunun büyük ulusal bir kuruluş olduğunu anlatmak için yeterlidir... Halkevleri'nde ulusal ve toplumsal hayatın temelleri, eğitim yoluyla, konuşma yoluyla sürekli kurulmalıdır; bunu öngörüyoruz.

CHP'nin Halkevleri aracılığıyla memleket içinde izlediği kültür politikası, bu yolla bilimi ve fenni, güzel sanatları yaymak, bu memleketin siyaseti, iktisadı hakkında en yeni, en doğru bilgiyi ortaya dökmektir. Halkevleri'nde güzel sanatlar için memleketin en derin ilgisini uyandırmayı ve güzel sanatlara olan sevgiyi ulus içinde her kesime her vesile ile yayıp öğretmeyi maksatlarımızın başında sayıyoruz."

Halkevleri'nin **CHP ilkeleri**'nin neler olduğunun ve nasıl uygulandığının halka açıklanmasına da olanak vereceğini belirten Başbakan, bu bağlamda şunu vurgulamıştı:

"Halkevleri, vakit vakit siyâsi icraatımızdan bile vatandaşlarımıza açık alınla, temiz yürekle hesap vereceğimiz bir yer olacaktır." (Atatürk ve Halkevleri, 42-49)

Halkevleri'nin birinci yıldönümü kutlamalarında **Birlik** adlı bir revü de sergilenmişti. Öğretmen Rasih'in yazdığı ve müziğini yaptığı revüde, **"tek"**e karşı **"toplum"** ve **"ben"**e karşı **"biz/hep"** kavramları işlenmekteydi.

Atatürk'ün yaygınlaştırılmasına ve etkin programlar izlenmesine büyük önem verdiği Halkevleri'nin sayısı, onun yaşamının sonlarında

210'u bulmuştu. O, Halkevleri'ni sosyal ve kültürel devrimin bir halkası, bir aracı olarak değerlendiriyordu. Bu görüşünü, 9 Mart 1935'te CHP kurultayındaki konuşmasında, **"Partimizin Halkevleri ile yurttaşlara kucağını açması, vatanda sosyal ve kültürel devrim yaptı"** biçiminde dile getirmişti.

Bu gelişmelerin dışında, İçişleri Bakanlığınca 10 Ekim 1935'te kapatılan **Türkiye Mason Locaları Genel Kurulu,** malvarlığının Halkevleri'ne verilmesini kararlaştırmıştı. Öte yandan 1936'da CHP içinde bağımsız bir **Parti Genel Sekreteri** seçme yöntemine son verilerek, İçişleri Bakanlarının aynı zamanda **CHP Genel Sekreterliği,** illerde de valilerin parti il başkanlığı görevini üstlenmeleri sistemine geçilmesi, **Halkevleri** açısından bir dönüm noktası oluşturmuştu. Bu **devlet-tek parti bütünleşmesi,** her yerde kamu personelinin, özellikle de öğretmenlerin Halkevleri örgütlerinde daha etkin görevler almalarına yardım etmişti. İ. İnönü, bu değişikliğin amacını ve yararlarını şöyle belirtmişti:

"Halkevleri bütün vatandaşların ortak malıdır. Halkevlerimizin temiz, verimli ve ilerler olması, bütün devlet memurlarının, vatandaki bütün entelektüel sınıfın, bütün ilerlemek isteyen unsurların ortak malı, ortak vasıtasıdır. Halkevleri'nin herhangi bir başarısızlığından doğacak herhangi bir sorumluluk, hepsinin boynundadır."

1938'de Halkevleri'ne kayıtlı üye sayısı "90.000"i aşmıştı. O yıl içinde bu kuruluşların çeşitli etkinliklerinden yararlananların sayısı ise "6.000.000" olarak saptanmıştı. 20 Şubat 1938 günlü **Cumhuriyet** gazetesi, o gün "42" Halkevi'nin daha hizmete gireceği haberini verirken, kurumun çalışmalarıyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştı:

"Halkevleri'nin özellikle konuşma ve konuşturma konusu üzerinde esaslı başarılar elde ettiği görülmektedir. Halkevleri, tarihi araştırmalara da kuvvet vermiş ve esaslı metotlu bir çalışma ile, tarihin karanlık dehlizlerini aydınlatacak birçok eserler meydana koymuştur. Halkevleri'nin sosyal yardım konusunda da şükranlara değer gayretleri görülmektedir. Yoksul aile ve öğrencilere taraf taraf yardım yapıldığı gibi, köylere de bandolar göndermek, arasıra temsiller vermek gibi çeşitli vasıtalarla halkımızın zevk ve kültür düzeyini yükseltecek tedbirlere başvurmaktan geri kalınmamıştır. Bundan başka radyonun kültür yayımındaki gücü göz önünde tutularak köylünün bu medeni araçtan da yararlanması olanaklarının taraf taraf sağlanmasına çalışılmaktadır... Halkevleri'nin girişimiyle birçok yerde müzeler kurulmuş, köyler-

de okuma odaları açılmıştır. Halkevleri bundan başka, gerekli gördüğü yerlerde, ilgiyi çekecek yarışmalar da düzenlemekte, halkımızı kendi evlerine bağlamak için hiçbir fırsatı kaçırmamaktadır. Özellikle köy odalarında parasız yapılan öğretimler, halkımız için çok faydalı olmaktadır."

Gerçekten de **Ankara Halkevi**'nin 1938 yılı içinde gerçekleştirdiği etkinliklere bakıldığında, bu kuruluşların ne kadar çeşitli ve kapsamlı programlar uyguladıkları kolaylıkla anlaşılmaktadır. Bir yılda başkentte değişik konularda 61 konferans verilmiş, 87 kez değişik oyunlar sergilenmiş, 36 halk ve 5 salon orkestrası konseri verilmiş, her ay değişen sergiler ve yükseköğrenim gençleri için hafta sonlarında 12 çaylı toplantı düzenlenmiştir. Ayrıca değişik tarihlerde kurtuluş ya da anma törenleri gerçekleştirilmiştir. Yükseköğretim kurumlarının son sınıflarında okutulan **Devrim Tarihi** dersleri de **Ankara Halkevi**'nde yapılmıştır.

İnönü Cumhurbaşkanı olduğunda, Halkevleri etkinliklerini yurdun en uzak köşelerine, hatta mahallelere yayabilmek için **Halkodası** adıyla daha küçük kuruluşlara yönelinmesi uygun görülmüştü. 29 Mayıs 1939'da toplanan **V. CHP Kurultayı**'nda bu yolda karar alınmıştı. Yönetmeliğe eklenen maddelere göre **Halkodaları**'nda **Halkevleri**'ndeki gibi '**kol**'lar oluşturulmayacak, fakat onlara ilişkin tüm etkinlikler yapılacaktı. **Halkodası** açılacak yerlerde en az 150 üyenin bulunması gerekliydi. İlk olarak 1940'da "141" **Halkodası** açılmıştı. O yıl sonunda Halkevleri'ne kayıtlı üye sayısı "145.000" olmuş, örgütten yararlananlar ise "10.000.000"u aşmıştı. En kısa zamanda yurt düzeyinde örgütlenmenin tamamlanmasını dileyen İnönü, bunun resmi ve özel girişimciliği, yani günümüzde çok kullanılan bir niteleme ile devlet-millet işbirliğini artıracağını söylemişti. **"Toplumumuzun kültürel ve sosyal eğitiminde Halkevleri ve odalarının büyük kıymetini anlatmayı başarırsak, resmi kuruluşlarla özel gayretler büyük ölçüde birbirine eklenmeye çalışırlar."** (MŞSD, 165)

Böylece 1946'ya gelindiğinde **Halkevleri**'nin sayısı "455"i, **Halkodaları**'nınki "4.066"yı bulmuştu. CHP iktidarının son "4" yılında yeni açılanlarla birlikte bu sayı, "1"i yurtdışında, Londra'da olmak üzere **Halkevleri**'nde "478"e; **Halkodaları**'nda ise '4.332'ye yükselmişti. 63 ilin hepsinde birer Halkevi bulunuyordu. İlçelerden "288"inde, bucakların 73'ünde, köylerden de 28'inde **Halkevi** açılmıştı. **Halkodaları** ise ilçe, bucak ve büyük çoğunluğu ile köylerde etkinliklerini sürdürüyorlardı.

Örgütün yaygınlaşması yıllara göre şöyleydi:

Yıllar	Varolan Halkevi	Varolan Halkodası
1932	34	
1933	55	
1938	210	
1939	373	
1940	379	141
1941	383	198
1942	389	217
1943	394	231
1944	406	365
1945	438	2.688
1946	455	4.066
1950	478 (477+1)	4.332 = **Toplam: 4.810**

2 – HALKEVLERİ VE HALKODALARINDA ODAKLAŞAN ETKİNLİKLER

Sayıları giderek artan **Halkevleri** ve **Halkodaları**, kuruluş amaçlarına uygun olarak çok değişik görevler üstlenmişlerdi. Tarık Zafer Tunaya'nın, "CHP'nin kültür politikasını gerçekleştirmek üzere kurduğu kurum" diye nitelediği bu kuruluşlar genelde bir **halk eğitim** ya da **yaygın eğitim** merkezi idiler. Ancak bunun yanında, İnönü'nün vurguladığı ve Pakistanlı devlet adamı Gnl. Gülzar Ahmed'in daha açık biçimde betimlediği gibi, **"Ülkenin sosyo-ekonomik kalkınmasında halk ile hükümet arasında anlaşmayı sağlayan bir araç"** demekti (AKD, 72).

Halkevleri'nin yapmaları gereken işler şöyle sıralanmıştı:

– Yörenin genel bilgisini yükseltmeye yarayacak konferanslar, konuşmalar düzenlemek,

– Ana Türk dilinin halk arasında yaşayan sözcüklerini, terimlerini, eski ulusal masalları, atasözlerini araştırmak, toplamak,

– Türkçenin sözdizimi üzerinde araştırmalarda bulunmak,

– Folklor üzerinde çalışmak,

– Ulusal tarihin yerel olaylarına ilişkin belgeleri araştırmak,

– Tarihi eserlerin ve yapıların korunmasına çalışmak,

- Araştırma sonuçlarını yayımlamak amacıyla dergi çıkarmak, ya da varolan dergilerde yazılar yazmak,

- Sağlanabilen araçlardan yararlanarak modern ve arsıulusal müzik ve şan yöntemleri ile halk türkülerimizi esas tutarak müzik zevkini artırmaya ve yükseltmeye çalışmak,

- Güzel sanatlar dallarında kurslar açmak,

- Bando, orkestra, koro heyetleri kurmak ya da bunların kurulmalarını ve yaşamalarını desteklemek,

- Bütün halkın ulusal marşları ve şarkıları öğrenmesine yardım etmek,

- Halk arasında ve oymaklarda söylenen halk türkülerini toplamak,

- Halkı tiyatro aracılığıyla yetiştirmek üzere Partice kabul edilen eserleri oynamak,

- Gezici veya yerli, sesli ve sessiz sinemalardan faydalanarak halkın kültürel ve artistik sevgisini yükseltmek,

- Kukla, karagöz, ortaoyunu gibi ulusal oyunları düzenleyip bunlardan halk eğitimi bakımından faydalanmak,

- Henüz hiç kulüp bulunmayan yerlerde kulüp kurulmasına ve mevcutların **Türk Spor Kurumu**'na (Beden eğitimi örgütü kurulmadan önceki kuruluş) girmelerini sağlamaya çalışmak,

- Sporun her çeşidine ön vermek; jimnastik ve beden hareketlerinin çeşitleriyle uğraşmak; jimnastik günleri düzenleyerek halka jimnastiği sevdirmek, yaya gezileri desteklemek,

- Yurtta bulunan bütün hayır derneklerinin etkinliklerini daha verimli kılacak çalışmalarda bulunmak,

- Bakım evleri, süt damları, kreş, öğrenci yurtları gibi sosyal yardım kurumlarıyla yakından ilgilenmek ve bunların yararlarını artırmak,

- Kimsesiz okul çocuklarının yemek, yatmak ve bakımlarıyla önemli biçimde ilgilenmek,

- İşsizlerin iş bulmalarına yardım etmek,

- Okuyup yazmak, yabancı dil ve fen dersleri, zanaat ve pratik hayat bilgileri öğretmek için kurslar açmak veya açılmışlarını desteklemek,

- Halk bilgisinin ilerlemesine yardım etmek üzere kütüphane ve okuma odaları açmak,

- Köylülerin sağlık, sosyal ve güzel sanatlar alanlarında gelişmelerine ve ilerlemelerine, köylü ile şehirli arasında karşılıklı sevgi ve danışma duygularının kuvvetlenmesine çalışmak,

- Halkevi'nin bulunduğu yerde resmi müzeler varsa onları zenginleştirmeye, eksiklerini tamamlamaya, yoksa, bunların kurulmasına çalışmak,

- Bağış veya para olanakları varsa, satın alma yoluyla tarihi değeri olan eski eserleri ve Türk etnografya belgelerini toplamaya çalışmak,

- Zaman zaman güzel sanatlar, ulusal mallar ve ürünler sergileri açmak,

- Ulusal bayramlarda genel halk gösterileri düzenlemek ve yönetmek.

Halkevleri sayısının henüz 379 olduğu 1940 yılında yapılan etkinliklerle bunlardan yararlanan kitleleri gösteren rakamlar bu kuruluşların ne denli büyük ve değişik hizmetler gördüklerini kanıtlamaktadır.

Etkinliğin Türü	Sayısı	Yararlanan ya da Katılanlar
Konferans	4.533	1.282.824
Konser	897	263.532
Sinema	1.628	768.559
Temsil (Tiyatro)	1.979	895.414
Resim ve Fotoğraf Sergisi	140	586.484
Yerli Mallar Sergisi	27	135.150
Diğer Sergiler	100	347.642
Aile Toplantıları (Nikâh, Nişan, Balo)	1.703	300.405
Köy Gezileri	1.765	153.173
Türkçe Kursu	395	19.813
Yabancı Dil Kursu	82	6.026
Resim ve Fotoğraf Kursu	13	374
Musiki Kursu	26	1.177
Biçki-Dikiş Kursu	29	1.525
Çiçekçilik, Şapkacılık	18	1.315
Muhasebe Kursu	17	1.936
Daktilo, Steno Kursu	8	199
Motorculuk, Şoförlük	8	580
Hastabakıcılık Kursu	10	557
Elektrikçilik Kursu	4	71
Temsil Kursu	1	79

Marangozluk Kursu	1	6
Zeytincilik Kursu	1	33
Atıcılık kursu	1	42
Köy Kâtiplerini Yetiştirme	1	16
Aile Bilgisi Kursu	3	542
Zehirli Gazlardan Korunma	9	3.040

(N. Karadağ, Halkevleri)

Kendilerine bu denli çok çeşitli ve ciddi görevler verilen Halkevleri'nin araştırma sonuçlarını bildirmek, etkinliklerini duyurmak amacıyla yaptıkları yayınlar, başlıbaşına bir önem taşımaktadır. Bunlar "3" öbeğe ayrılabilir:

a) Bölgesel tarih, coğrafya, etnografya ve yaşam biçimlerine ilişkin araştırmaları, gezileri, kutlamaları ve öteki etkinlikleri içeren rapor ve broşür ve kataloglar,

b) Çevrenin tarihini, coğrafyasını, dil özelliklerini, folklorünü inceleyen ya da yörede yetişmiş ünlü kişileri tanıtan kitaplar, derlemeler,

c) Yapılan araştırma sonuçlarını yaymak ve etkinlikleri duyurmak amacıyla çıkartılan dergiler, gazeteler.

1934 Ağustosuna kadar Halkevlerince yayımlanan kitap ve broşürlerin sayısı "492" olarak saptanmıştı. Bunların dışında CHP Genel Merkezindeki **Halkevleri Bürosu,** çeşitli Halkevleri'nde verilen konferansların da metinlerini bastırtmıştı. Böylece "246" konferans metni ile birlikte yayın sayısı "738"i bulmuştu. 1950 başlarına gelindiğinde bu sayının "1.000"i bulduğu sanılmaktadır.

Halkevlerince yayımlanan dergiler şöyle bir tabloda sıralanabilir.

Derginin Adı	**Yayınlayan Halkevi**
ÜLKÜ	Genel Merkez
ABANT	Bolu
AKGÜNLER	Adana
AKPINAR	Niğde
AKSU	Giresun
ALTAN	Elazığ
ALTINYAPRAK	Bafra
ANAFARTA	Çanakkale
ATAYOLU	Erzurum
BAKIRKÖY HALK DERGİSİ	Bakırköy

BARBAROS	Beşiktaş
BAŞPINAR	Gaziantep
BATI YOLU	Kırklareli
BOZKURT	Manisa
BOZOK	Yozgat
BURDUR	Burdur
BURSA	Bursa
ÇAĞLAYAN	Antalya
ÇAMDAĞI	Hendek
ÇORUH	Artvin
ÇORUMLU	Çorum
İÇEL	Mersin
İNAN	Trabzon
İNANÇ	Denizli
İSTANBUL	İstanbul Merkez
KARACADAĞ	Diyarbakır
KARAELMAS	Zonguldak
KAYNAK	Balıkesir
KILIÇÖZÜ	Kırşehir
KONYA	Konya
KÜÇÜK MENDERES	Tire
MARMARA	Tekirdağ
MUĞLA	Muğla
NOTLAR	Yozgat
OCAK	Urfa
ONDOKUZ MAYIS	Samsun
ORDU	Ordu
ORTA YAYLA	Sıvas
SAKARYA	Adapazarı
SULTANDAĞI	Akşehir
TAŞAN	Mersin
TAŞPINAR	Afyonkarahisar
TÜRK AKDENİZ	Antalya
ULUDAĞ	Bursa
ÜLKER	Niksar
ÜN	Isparta
ÇUKUROVA	Adana
DAĞARCIK	Mudanya
DERME	Malatya
DEVRİMİN SESİ	Bilecik

DIRANAZ	Sinop
DOĞUŞ	Kars
DÖRTEYLÜL	Sıvas
DUYGULAR	Bolu
EDİRNE	Edirne
EDİRNE'DE ALTIOK	Edirne
EGE	Edremit
ERCİYAŞ	Kayseri
ERZURUM	Erzurum
FİKİRLER	İzmir
GEDİZ	Manisa
GÖRÜŞLER	Adana
GÜNEY	Mersin
HALKBİLGİSİ HABERLERİ	Eminönü
HALK İÇİN	Fatih
HALKEVİ (PORSUK)	Eskişehir
HALKEVLERİ FOLKLOR DERGİSİ	Eminönü
HATAY	Antakya
ILGAZ	Kastamonu
YAYLA	Erzurum
YENİ DOĞUŞ	Manisa
YENİ MİLAS	Milas
YENİ TOKAT	Tokat
YENİ TÜRK	Eminönü
YEŞİLIRMAK	Amasya
YEŞİLORDU	Ordu

(Nurhan Karadağ, Halkevleri Tiyatro Çalışmaları, 203)

1944'de yayımlanmakta olan Halkevleri dergilerinin sayısı "50"yi bulmuştu. İstanbul **Eminönü Halkevi** "2" ayrı dergi birden çıkarmakta idi. Bunlardan **Yeni Türk** bir düşün ve sanat dergisi niteliğindeydi. **Halkbilgisi Haberleri** ise folklor ve çalışma ve araştırmalarının yayın organı özelliğini taşıyordu. **Manisa Halkevi** ise yayımladığı dergi adlarını iki kez değiştirmişti. Halkevi dergilerinin bir kısmı değişik nedenlerle kapanmıştı. 1950'ye gelindiğinde içlerinden ancak "20"si yayınını sürdürmekteydi.

Halkevleri'nin üstlendiği görevlerin başında çeşitli toplantılar, konferanslar, konserler, kurslar düzenlemek, kitaplıklar oluşturmak ve halkın bunlara katılımlarını sağlamak geliyordu. Değişik alan ve konularda açılan kursların türü giderek 22'yi bulmuştu. Bunlar

başlıca şu "4" grupta toplanabilir: **Okuma-Yazma / Yabancı Dil / Güzel Sanatlar / Pratik Bilgi ve Yetenek Geliştirme Kursları.** 1932'den 1950'ye kadar geçen 18 yıl boyunca bu kurslardan yüzbinlerce vatandaşın yararlandırıldıkları kolayca söylenebilir.

Halkevleri yönetmeliğinde bu kuruluşların her birinde bir kitaplık ve okuma odası oluşturulması şart koşulmuştu. İnönü bu gereksinmeyi şöyle açıklıyordu

"Halkevleri, memleketin ekonomik ve kültürel yaşayışında, her bakımdan, tarla ekmekten büyük bir fabrikayı işletmeye kadar bütün işlerde iyi hazırlanmış özel bilgiye ihtiyaç olduğuna inanmayı yaymalıdır. Okuma hevesini çoğaltma, Halkevleri'nin başlıca işlerindendir."

Halkevleri kütüphanelerini zenginleştirebilmek için, satın alma dışında bağış, devlet kuruluşları yayınlarını sağlama gibi olanaklardan da yararlanılıyordu. 1944'den 1950'ye kadar "6" yıl içinde "1.000" değişik kitaptan "100.000" adet genel merkezce satın alınarak dağıtılmıştı. Daha 1942'de Halkevleri'ndeki kitap sayısı "400.000" olarak hesaplanmıştı. 1950'de bunun "600.000"i bulduğu sanılmaktadır.

Halkevleri'nin **sosyal yardım** alanında gördükleri hizmetler de şöyle özetlenebilir:

a) **Poliklinik hizmetleri:** Yoksul hastaların muayenesi ve yardıma muhtaç görünenlerin ilaçlarını sağlamak,

b) **Öğrencilere yardım:** Yurtlarda barındırmak; yeme ve içmelerini ya da giyeceklerini sağlamak; Okul araç ve gereçleri vermek; parasal yardım yapmak,

c) İşsizlerin iş bulmalarına aracı olmak,

ç) Yoksul vatandaşlara yiyecek, giyecek, yakacak dağıtmak ve gerektiğinde yol parası vermek,

d) Yöredeki hayır kurumları için kaynak bulma amacıyla çeşitli etkinlikler, balolar düzenlemek...

Halkevleri'nin **köycülük kolu**'nun etkinliklerine gelince, yönetmelikte beklenen görevler şöyle belirtilmişti: **"Köycülük 'kolu'nun esas görevi, köylerin sağlık, uygarlık ve güzellik yönlerinden gelişme ve ilerlemelerine, köylü ile kentli arasında karşılıklı sevgi ve bağlılık duygularının güçlenmesine yardımcı olmaktır."**

Atatürk de yayımladığı mesajda, Halkevleri'nin **ulusal halk çalışmalarının merkezi** olması gerektiğini belirtmişti:

"Ulus, bilinçli, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde örgütlenmelidir. En güçlü ders araçları-

na, en yetişkin öğretmen ordularına sahip olmak yeterli değildir. Halkı yetiştirmek, halkı bir kütle haline getirmek için ayrıca ulusal halk çalışmalarının düzenlenmesini ihmal etmeyeceğiz."

Halkevleri de bu doğrultuda kentli, köylü her kesimden ve her yaş grubundan vatandaşları çatısı altında toplamaya çalışmıştı. Böylece kurslar, konferanslar, tiyatro ve sinema gösterileri, kutlama törenleri vb. yollarla bir kitlesel eğitim sağlanmıştı. Etkinlikleri izlemekle kalmayıp onlara katılan, giderek çeşitli programlar düzenleyen bireyler, kendilerini tanıtma yanında, birlikte çalışmanın, toplumsal dayanışmanın örneklerini de vermişlerdi. Halkevleri'nde, düzenlenen kurslara, sergilere, konserlere ve tiyatrolara katılıp görev alan birçok genç çok geçmeden tanınmış birer sanatçı, yazar ve ozan olarak ünlenmişlerdir.

3 - ÇOK PARTİLİ DÜZENE GEÇİŞTE KURUMLAŞTIRMA ÇABALARI

Çok partili siyasal yaşama geçildiği 1946 yılı başlarında, yukarıda da belirttiğimiz gibi ülkedeki **Halkevleri** ve **Halkodaları**'nın sayısı "3.126" iken yıl sonunda "4.521"e çıkmıştı. Ancak bu kuruluşların başta CHP il başkanı da sayılan valiler olmak üzere kamu görevlilerince desteklenmesi ve CHP'ye bütçeden yardım aktarılması, giderek artan eleştirilere yol açmıştı. Bu nedenle, CHP'nin 17 Kasım 1947'de toplanan **VII. Kurultayı**'nı açış konuşmasında Parti Başkanı ve **Milli Şef İ. İnönü,** Halkevleri'ne yeni bir biçim verilmesini önermiş, fakat nasıl bir yapılanma öngördüğünü belirtmemişti. Kurultayda konuyu incelemek amacıyla Fahrettin Kerim Gökay başkanlığında bir yarkurul oluşturulmuştu. Düşünülen, Halkevleri'nde tüm siyasal partili gençlere eşit haklarla çalışma olanağı sağlamaktı. Yarkurul ise, hazırladığı raporda öncelikle Halkevleri'nin tüzel kişiliğe sahip bir kuruluş haline getirilmesini önermişti. Böylece bir **"tesis"** olacak kuruluş için de şu koşullar saptanmıştı:

a) Yeni kuruluş yine CHP'ye bağlı olmalı,

b) **'Tesis**'in kamu yararına çalışır kuruluşlardan olması yasa ile sağlanmalı,

c) Kuruluş için düzenlenecek senette Halkevleri'nin kapanma kararı alması ya da kapanmış duruma düşmesi halinde, taşınır ve taşınmaz tüm mallarının ve kıymetlerinin CHP'ye geri verileceği hükmü yer almalı.

Yarkurul, öngörülen yapılanmanın gerçekleştirilmesi için yeni seçilecek parti divanına yetki verilmesini de önermişti. Rapor kurultayca kabul edilmişti. Hilmi Uran'ın belirttiğine göre, Parti Divanı da bunu benimsemişti. Ne ki **tesis** diye nitelenen yeni yapılanma için zorunlu olan mali kaynak bulunamadığı için uygulamaya geçilememişti (Hatıralarım, 481 vd.). Ancak CHP yönetiminin bu konuda yavaş davrandığı, 1950'ye kadar geçen "3" yıl boyunca **özerk bir tesis kurma** girişiminde ciddi adımlar atmadığı da anlaşılmaktadır. Böylece Halkevleri'ne partiler dışı bir statü kazandırılmadan 1950 seçimlerine gelinmişti. Bu arada yeni kurulanlarla **Halkevleri**'nin sayısı "478"e, **Halkodaları**'nınki de "4.332"ye yükselmişti. Toplam sayı da, **Londra Halkevi** ile birlikte "4.810"u bulmuştu.

1950 seçimleri ile iktidara **Demokrat Parti**'nin gelmesinin ardından toplanan **CHP Parti Divanı**'nda Halkevleri'nin nasıl bir düzene sokulacağı sorunu yeniden ele alınmıştı. Ancak kesin bir çözüme varılamamıştı. F. Ahmet Barutçu'nun belirttiğine göre, üyelerden çoğu bu yaygın ve etkin kuruluşun olduğu gibi elde tutulmasını ve elverdiği ölçüde, yerel parti örgütlerince amacına uygun biçimde yönetilmesi konusunda ısrarlı olmuşlardı. Bu eğilim, Barutçu'nun da vurguladığı gibi, o dönemdeki izlenimlere göre, Halkevleri'ni bir yasa ile ulusa maletmek isteyen DP liderlerinin işlerini kolaylaştırmak demekti (SA. 448). Bir süre sonra, 29 Haziran 1950'de Başlayan **CHP VIII. Kurultayı**'nın, tartışmalara, eleştirilere neden olan **Ankara Halkevi**'nde toplanması ise kuruluşların geleceği açısından başka bir talihsizlik olmuştu (DAY, 68 vd.).

Demokrat Parti iktidarı Halkevleri konusundaki kararını uygulamaya koyabilmek için öncelikle geçmiş yıllarda devlet bütçesinden CHP'ye yapılmış olan yardımları açıklamayı uygun görmüştü. Maliye Bakanı Halil Ayan, 1950 Eylülü başında yaptığı bir açıklamada 1935-1950 yılları arasında 15 yıl içinde hazineden Halkevleri'ne yapılan yardımın "26.000.000" olduğunu belirtmişti. Arkasından, örtülü ödenekten de doğrudan doğruya CHP'ye "9.500.000" lira aktarıldığı bildirilmişti.

Bununla birlikte Halkevleri sorununa iki taraf durumunda olan **CHP** ile **Demokrat Parti** arasında dostça yapılacak görüşmelerle bir çözüm bulunmasına çalışılmıştı. Demokrat Partililer, 1931'de dağılma kararı alarak mallarını CHP'ye devretmiş olan **Türk Ocakları**'nın canlandırılmasını istediklerinden o kuruluşa ait yapılarla kitapların ve araçların yine ocaklara verilmesini öngören yasa önerilerinde bulunmuşlardı. Bu nedenle 1950 sonlarında Meclis Anayasa komisyo-

nunda Halkevleri sorunu gündeme getirilmişti. Başbakan Adnan Menderes, mevcut durumun yani binaların ve kimi malların CHP'nin elinde bulunmasının yasal ama hukuki olmadığını öne sürmüştü. CHP adına konuşan Faik Ahmet Barutçu ise, tartışmalarla bir sonucu varılamayacağını ve sorunun iki parti arasında yapılacak görüşmelerle çözülebileceğini belirtmişti. DP yöneticileri de bu görüşe katılınca taraflar arasında "6" kez yinelenecek olan uzun görüşmeler dizisine başlanılmıştı.

Görüşmelerde genel olarak DP'yi Adnan Menderes, CHP'yi ise F. A. Barutçu temsil etmişlerdi. Ancak kimi kez iki taraftan başka kişiler de bu toplantılara katılmışlardı. 11 Aralık 1950'de başlayan ilk görüşmede Barutçu Halkevleri'ni kurumlaştırmak istediklerini, ancak parasal kaynak sorununu çözemedikleri için bunu gerçekleştiremediklerini ayrıntılarıyla açıklamıştı. Bununla birlikte bu kuruluşun sahipliğinden vazgeçmek istemediklerini de belirterek, **"Halkevleri bizim olarak kurumlaştırılabilir"** önerisinde bulunmuştu. Menderes'in yanında toplantıya katılmış olan Samet Ağaoğlu, buna karşı çıkarak Halkevleri'nin "bir devlet kurumu" olması gerektiğini söylemişti. Hamit Şevket İnce de üniversiteler örneğini vererek Halkevleri'nin onlara benzer özerk hale getirilebileceğini belirtmişti. Sonunda partilerarası ilişkilerin uyum içinde yürütülebilmesi için gereken önlemlerin alınması ve Halkevleri'nin hızla kurumlaştırılması konusunda görüş birliğine varılmıştı (SA, 470-475). Ertesi günü Başbakanla yeniden buluşan Barutçu, özellikle **Türk Ocakları**'ndan CHP'ye geçen yayın ve araçlarla Hazine'den yapılan yardımların hesaplanması üzerinde durmuştu. Buna karşılık Menderes, sorunu "herhangi bir biçimde" çözecekleri yanıtını vermişti.

F. A. Barutçu'nun Başbakan ve çevresi ile yürüttüğü görüşmeler İ. İnönü ve CHP yöneticilerince olumlu bulunmuştu. Bunun üzerine Halkevleri'nin bir kurum olarak nasıl çalışacağına ilişkin bir taslak hazırlanmıştı. Taslakta, Halkevleri'nin siyasal partilerle Yargıtay, Danıştay, Sayıştay, Barolar, Tarih, Dil ve Hukuk Kurumları temsilcilerinden oluşan bir genel yönetim kurulunca yönetilmesi öngörülmüştü. Söz konusu taslak 31 Ocak 1951'de Barutçu tarafından Menderes'e sunulmuştu. O da inceledikten sonra düşüncelerini söyleyecekleri yanıtını vermişti. Gerçekten de Menderes CHP'nin taslağını partisinin Meclis Grubu Yönetim Kurulu'na göndererek onların görüşünü almayı uygun bulmuştu. Barutçu ile biraraya geldiklerinde bunun gerekçesini de şöyle açıklamıştı: "Ben hükümetin düşüncesi budur desem, mutlaka tersini yaparlar, bu nedenle onları konuşturmak istedim!"

Gerçekte DP grubunda Halkevleri konusunda başka düşünceler egemen idi. CHP'nin taslağı beğenilmemişti. Menderes de Sıtkı Yırcalı ile Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Fuat Hulusi Demirel'i yeni bir taslak hazırlamakla görevlendirmişti. Yırcalı, DP'nin bu karşı projesini 11 Haziran'da Barutçu'ya vermiş ve birlikte konuşup danışarak bir anlaşmaya varabileceklerini söylemişti. DP taslağında, bedeli ödenerek alınmış olsun ya da olmasın CHP'nin bütün mallarının Halkevleri kurumu kapsamına alınması öngörülmüştü. Yönetim kurulunun oluşumunda da büyük değişiklik yapılarak öğretmen üyelere ağırlık verilmişti. Görünürde CHP mallarının kaynağı araştırılacak, ancak gerekenlerin yeni kuruma aktarılması istenecekti.

DP'nin tasarısı üzerine iki taraf temsilcileri Haziran sonlarında altıncı kez biraraya gelmişlerdi. Barutçu, hazırlanan metnin evvelce varılmış olan ilkeleri aştığına dikkati çekmişti. Bununla yalnız **Halkevleri** ve **Halkodaları**'nın değil, CHP'nin elindeki bütün malların Hazine'ye alınmak istendiğini belirterek buna kendi elleriyle olur diyemeyeceklerini açıklamıştı. Buna karşın Adnan Menderes tasarıyı okumadığını söylemiş ve "Çok güzel, bana veriniz okuyayım" diyerek görüşmeye son vermişti. Halkevleri'ne verilecek statüyü belirlemek amacıyla sürdürülen partiler arası görüşmeler de böylece son aşamasında kesilmişti.

4 - IŞIĞIN SÖNDÜRÜLMESİ: HALKEVLERİ VE ODALARININ KAPATILMASI

CHP ile görüşmelere son verilmesinin ardından DP'liler Halk Partisi'nin Halkevleri sorununda bir anlaşmaya varmak istemediğini öne sürmeyi yeğlemişlerdi. Bu arada 1950 seçimleri öncesi Başbakanı Şemsettin Günaltay'ın, **"Ben artık kavga etmeye kararlıyım"** biçimindeki sert çıkışı ve yine o dönemin bakanlarından Cemil Sait Barlas'ın, **"Halkevleri'ne el koyarlarsa biz de iktidara gelince onların kişisel mallarına el koruz"** yollu konuşması, DP'deki CHP karşıtlarının tutumlarını daha da katılaştırmalarında bir bahane oluşturmuştu. Parti grubuna da bu konuda "3" ayrı yasa önerisinde bulunulmuştu. Sonunda bunlar Refik Şevket İnce ve "7" arkadaşının ortak önerisi halinde birleştirilmişti. Yasa önerisine de içinde CHP ve **Halkevi** adlarının geçmediği uzunca bir ad bulunmuştu:

"Resmi Daire ve Müesseselerin Siyasi Partilere Bedelsiz Mal Devredemeyeceklerine, Bu Daire ve Müesseselerle Münfesih (da-

ğılmış) **Derneklere Ait Olup Siyasi Partilere Terk Edilmiş Olan Gayrimenkul** (taşınmaz) **Mallarla Bu Partiler Tarafından Genel Menfaatler İçin Yaptırılmış Olan Binaların Sahiplerine ve Hazineye İadesine Dair Kanun Teklifi"**

Önerenler: R. Ş. İnce Fethi Çelikbaş Zühtü Hilmi Velibeşe Sıtkı Yırcalı Kâmil Gündeş Osman Şevki Çiçekdağ Kemal Özçoban - Ferit Alpiskender.

Yasa önerisi yalnız **Türk Ocakları**'ndan **CHP**'ye geçmiş olan yapıların ve malların Ocağa geri verilmesini değil, parti tarafından kamu yararına yaptırılmış olan binaların da devlet hazinesine mal edilmesini öngörüyordu. Bu, Halkevleri ve Halkodaları'nın varlığına son vermek demekti. Öneri 1951 Ağustosu başında Meclis'e sunulmuştu. DP grubu da bunu desteklemek için karar almıştı. Meclis çoğunluğuna sahip olduklarına göre de önerinin yasaya dönüştürüleceği anlaşılıyordu. Şu halde görüşmelerde yapılabilecek olan şey, maddeleri hafifleştirmekten öteye geçemezdi. TBMM genel kurulunda 6 Ağustos'ta başlayan görüşmelerde İnönü ve Barutçu, Halkevleri'nin, herkesin yararlanabileceği bir kuruluş (tesis) haline getirilmesi görüşünü savunmuşlardı. Tasarıyla Halkevleri'nin "fiilen ilga" edildiğini, kapatıldığını vurgulamışlardı. Bu girişimle eski Türk Ocakları'ndan devralınan binaların yeni **Türk Ocakları**'na mal edilmek istendiğini, üstelik bağış ya da satınalma yoluyla CHP'nin sahibi olduğu malların bile kullanılmasına olanak tanınmadığını belirtmişlerdi. Tasarının, DP iktidarının kendisine rakip gördüğü CHP'yi adaletin güvencesinden bile yoksun bırakma girişimi olduğuna değinen İnönü, sözlerini şöyle sürdürmüştü:

"Kurmaya çalıştığımız demokratik rejimi, iflah olmaz bir hale düşürmesinden ciddi olarak endişe etsek yeridir. İktidar partisi, rakibi olan muhalefet partisine, yasa önerisi gerekçesinde görüldüğü üzere, her biri suç olan eylemler yüklüyor ve bu yüklemeleri gerçek sanarak zor alımlara (müsadereye) **gidiyor. Rakip siyasal parti, bu yüklenen eylemler bir hayal ürünü olduğu halde, kullanımlarının Anayasaya ve yasalara uygun bulunduğunu, bağımsız Türk yargıçlarının önünde ispat etmek hakkından –bu hak da Anayasa ile elde edilmiştir– bir olağanüstü yasa ile yoksun ediliyor. Bütün bu işlemler Anayasaya aykırı niteliktedir."** Ancak Demokrat Partililer, Halkevleri'ni özerk bir kurum haline dönüştürmeye yanaşmak yerine, İnönü'yü ve dönemini suçlamaya yönelmişlerdi.

Ertesi 7 Ağustos 1951 günkü oturumda İnönü'nün eleştirilerini yanıtlamak isteyen Adnan Menderes, F. A. Barutçu ile yaptığı görüş-

melerdeki ılımlı tutumunu tümüyle bir yana bırakarak İnönü, CHP ve Halkevleri hakkında ağır suçlamalarda bulunmuştu. Ona göre, daima Atatürk'ün kanadı ve gölgesi altında yaşamış olan ve "samimiyetsizliği bir hüner haline getirmiş olan" İnönü, Demokrat Parti'nin iktidara gelişinden bu yana **"Manzara karanlıktır, ne duruyorsunuz? Kalkın ey ehl-i vatan!"** diye toplumu ayaklanmaya çağırmaktaydı. Ayrıca CHP bütçeden, özel idarelerden, belediyelerden, köy sandıklarından aldığı paralardan önemli bir kısmını Halkevleri'ne harcamayarak zimmetine geçirmişti. Başbakan, CHP'nin 1947'de Halkevleri'ni kurumlaştırmaya yönelik bir öykü ortaya attığını ama bunu gerçekleştirmediği üzerinde de durmuştu. Menderes'in konuşmasının asıl can alıcı noktası, 1932 Şubatında CHP'li milletvekili olarak **Aydın Halkevi**'ni açarken, övgüler düzdüğü bu kuruluşu, şimdi, düzeltilmesine olanak bulunmayan **faşist bir kurum** diye nitelemesi idi:

"Bir siyasi partinin kendi siyasi maksatları dışında işlerle uğraşmaması gerekir.

Halkevleri, Halkodaları kurmak, gençlik teşkilatını ele almak, faşistvari anlayış ve düşüncelerin ürünü olsa gerektir. Bunlar, toplumsal bünyemiz içinde tamamiyle abes, boş, geri ve yabancı organ halindedirler... Bunları demokratik düşüncelerin açıklanması ve yaygınlaşması için bir okul haline getirmek hayali, gene arkaik, dar bir anlayışın ürünü olmaktan başka bir anlam ifade etmez!"

Eleştiri ve suçlamalarını sürdüren Menderes, bu yasa önerisi ile Halkevleri'nin **"ilga"** edilmediğini, kapatılmadığını, bu kuruluşların aslında çoktan beri **"fiilen mesdud"** (gerçekte kapatılmış) olduklarını öne sürmüştü. Sonunda da CHP'yi "demokratik ruh ve terbiyenin" sarsıntısız pekişebilmesi için, **"soysuzlaştırıcı, kin ve nefrete götüren yollardan yürümemeye"** çağırmıştı. (MMK, 77-84)

DP lideri ve Başbakan A. Menderes'in tutum ve söylemindeki bu büyük değişiklik, partisindeki CHP karşıtı **'şahinler'**in etkisi ve İnönü'ye karşı içten beslediği hınç dışında, kendi değişken ruhunun bir yansıması demekti. Partiler arası görüşmelerde Halkevleri'nin üniversiteler gibi özerk bir kuruluş olmasını dileyen R. Şevket İnce de, liderinden aldığı hızla İnönü'ye yüklenmişti. Ona göre, eğer DP iktidara geldiğinde bir genel af yasası çıkartmamış olsaydı İsmet İnönü'nün yeri TBMM kürsüsü değil, hapishane olacaktı!

Refik Şevket İnce ve arkadaşlarının önerileri, Meclis'in 8 Ağustos 1951 günkü toplantısında oya sunulmuştu. Taslak, oylamaya katılan 365 üyeden 362'sinin oyuyla kabul edilerek, 5830 sayı ile yasalaş-

mıştı. CHP'liler oylamaya katılmamışlar, olumsuz "3" oy da bağımsız üyelerce verilmişti. 15 maddeden oluşan yasanın 3. maddesine göre, **Halkevi** ya da **Halkodası** olarak yapılmış veya yapılmakta olan ve 1 Mart 1950 tarihine kadar kısmen ya da tamamen **Halkevi** olarak kullanılmış olan yapıların mülkiyeti devlete devrediliyordu. Meclis görüşmelerinde bu yapıların hazineye teslim edilmeleri için öngörülen süre de "3" aydan "1" aya indirilmişti! Yasada **Halkevleri** ve **Halkodaları**'nın kapatılması **"mülkiyetin devri"** perdesi arkasında gizlenmişti. Binalardaki kitap, belge, film, resim, plak vb. her türlü eşya da Hazine'ye devrediliyordu. Bunların nasıl kullanılacağı Bakanlar Kurulunca belirlenecekti.

5830 sayılı yasa gerçekten de, **Halkevleri** ve **Halkodaları**'nı kurumlaştırarak yaşatmak amacıyla değil, onları kapatmak düşüncesiyle hazırlanmıştı. **Cumhuriyet Halk Partisi**'ni bu önemli kuruluştan yoksun kılmak gözetilirken, 19 yıl boyunca o çıtalar altında sürdürülen eğitim, kültür, sanat ve toplumsal dayanışma etkinliklerinin bundan böyle nasıl yürütüleceği gözardı edilmişti. CHP'den alınan yapılardan başta **Ankara Halkevi** olmak üzere bir kısmı yeniden kurulan **Türk Ocakları**'na verilmiş, diğerleri de hazineye mal edilmişti. Ancak devralınan yapıların, araç ve gereçlerin, özellikle de Cumhuriyet'in 19 yılını aydınlatmada büyük payı olacak arşiv belgeleri ile toplam sayıları "600.000"i aşan kitap, dergi, film, plak, tablo, afiş vb. malzemenin hangi kuruluşlara verilecekleri ve nasıl kullanılacakları ayrıntılarıyla saptanmadığından, bunların pek çoğu dağılmış, kaybolmuş ya da kapanların elinde kalmıştır. Bu umursamazlık bir kültürel kıyım yaratmıştır. Söz konusu kıyımda, 1946 sonrasında bu kurumlara yasal bir düzen sağlama yolunda ağır davranan CHP'nin payı yadsınamaz. Ama ulusal bilinç ve devlet yaşamında süreklilik anlayışı yerine parti çıkarlarını ön plana alan Demokrat Parti iktidarının çözümü kapatmada bulmasını da savunma olanağı yoktur. Adnan Menderes yıllar sonra bu konuda yanlış davranıldığını kabul edecek yerde Halkevleri'ni suçlamayı sürdürmüştü. 1955'deki bir konuşmasında **"Halkevleri, içi boşalmış, tarihe karışmış, maksatsız birer varlık halinde idiler. Bunlar partileri için birer hicap mevzuu** (utanç konusu) **teşkil ediyordu"** demiş, ama CHP için ayıp olanı niçin ortadan kaldırdıklarını belirtmemişti.

İsmet İnönü ise, aradan yıllar geçtiğinde şu değerlendirmeyi yapmıştı: **"Halkevleri'nin kapanması gibi muazzam bir kültür yıkımı meydana gelmiştir. Kütüphaneler, halk için toplanma, tedavi ve eğitim salonları çöle dönmüştür!"**

Ama asıl acı gerçek, onun yeniden kurulan Halkevleri'nin yıldönümünde, 1971'de gönderdiği mesajdaki şu sözlerinde yatmaktadır:

"Yeni iktidar, Halkevleri'ne tamamiyle el koyabilir ve kendi iradesinde her türlü siyasi sakıncasını önlerdi. Bu yollarda harcadığımız çabalar fayda vermedi. Hayatımın en büyük başarısızlığı budur!" (Atatürk ve Halkevleri, 258)

Kaldı ki Demokrat Parti iktidarı, CHP'yi **Halkevleri** ve **Halkodaları**'ndan yoksun bırakmakla yetinmeyecek, onu **"haksız kazanım"**da bulunmakla suçlayarak partinin mallarına da el koyacaktı (1953).

5 – KAYBEDİLENİ CANLANDIRMA GİRİŞİMLERİ

Halkevleri'nin kapatılması toplumun belli bir kesimince "bir olup bitti" olarak karşılanmış, ancak Demokrat Parti iktidarı süresince herhangi bir girişimde bulunulmamıştı. 27 Mayıs 1960 dönüşümünden sonra, Atatürk'ün öncülük ettiği devrime sahip çıkma ve onu geliştirme düşüncesi doğrultusunda düzenlemeler yapılırken, kurumlaşmaya da önem verilmiş, böylece Halkevleri'ni canlandırma sorunu da gündeme gelmişti.

27 Mayıs'ın lideri Cemal Gürsel'in isteği üzerine **Halkevleri**'nin yerini tutacak yeni bir örgüt kurulması kararlaştırılmıştı. Ancak buna **Türk Kültür Dernekleri** adının verilmesi uygun görülmüştü. **Halkevleri**'nin yüklenmiş oldukları bütün etkinlikleri yapması öngörülen kuruluşun dernekler yasası çerçevesinde özerk bir örgüt olarak çalışması da kabul edilmişti. Kuruluş gerçekleştiğinde eski Halkevcilerle birlikte genç kuşaktan olanlar da **kültür dernekleri** içinde toplanmaya başlamışlardı. Ancak çok geçmeden **Halkevleri**'nin 1950 öncesinde sergiledikleri etkinlikler düzeyine ulaşmasının pek de olanaklı olmadığı anlaşılmıştı. Bu nedenle kurum adının çekiciliğine dönmenin yeni bir ivme kazandıracağı düşünülmüş ve 21 Nisan 1963'te toplanan olağanüstü kurultayda **Türk Kültür Dernekleri** adı **Halkevleri** olarak değiştirilmişti.

Bu yeni **Halkevleri** için, 1932 tüzüğüne benzer bir tüzük hazırlanmıştı. Eskiden olduğu gibi her birimde "9" ayrı **kol** oluşturulması kararlaştırılmış, yalnızca bunlara dönemin koşullarına uygun yeni adlar verilmişti: **"Toplumsal İlişkiler - Köycülük ve Halk Eğitimi - Kitaplık ve Yayın - Dil, Tarih ve Coğrafya - Plastik Sanatlar - Gösteri - Folklor ve Etnografya - Spor - Gezi ve Turizm."**

Tam bağımsız dernek durumunda olan bu ikinci dönem **Halkev-**

leri Bakanlar Kurulunca kamuya yararlı kuruluşlar olarak kabul edilmişti. Dönemin çoğu koalisyonlardan oluşan hükümetlerinden fazla destek görmemesine karşın, 12 Mart 1971 girişimine kadar geçen süre içinde yurt düzeyinde örgütlenmeye çalışılmış ve merkez Ankara'ya bağlı "208" şube açılmıştı. Ayrıca Atatürkçülüğü inceleyip yaygınlaştırmak amacıyla bir **Atatük Enstitüsü** ile folklor konularını araştıracak bir **Folklor Enstitüsü** kurulmuştu. Parasal kaynak sağlayabilmek için de **Halkevleri Kültür Vakfı** oluşturulmuştu. Derneğin etkinliklerini duyurmak ve görüşbirliği sağlanmasına yardımcı olmak için de **Halkevleri Dergisi** adıyla bir süreli yayına başlanılmıştı.

Fakat **Halkevleri**'nin bu çalışmaları, çok geçmeden politik ortama taşınmış, sağ ve sol gruplardan yöneltilen eleştiriler giderek suçlamalara dönüşmüştü. **Sağcı/dinci** kesim ve onların sözcülüğünü yapan gazeteler, dergiler, **Halkevleri** kuruluşlarını **"Komünist"**likle suçlarken, **solcu/sosyalist** kesim de **Atatürkçü düşünce** ve **girişimlere** cephe almıştı. Siyasal iktidarlardan da gereken desteği göremeyen **Halkevleri** parasal olanaksızlıklar yüzünden etkinliklerini sürdüremez duruma düşmüştü. Gidiş, **Halkevleri**'nin bir kez daha kapatılmak istendiğinin göstergesiydi. Bunun içindir ki kuruluşa bağlı **Atatürk Enstitüsü** Başkanı Mehmet Salihoğlu, 1973 Temmuzunda şu seslenişte bulunmak gereğini duymuştu: **"Halkevleri'ni ve Halkevciliğini bir kez daha öldürmek isteyenlere toptan sesleniyorum: Sizin suçunuz ötekilerden de büyük olacaktır; bilesiniz!"**

Beklenenler "7" yıl sonra gerçekleşmişti. Bu arada kuruluşlar eski etkinliklerini gösteremez olmuşlardı. **12 Eylül 1980 girişimi**nden sonra ülkedeki derneklerin çalışmaları durdurulurken **Halkevleri** de onların arasına alınmıştı. Ancak kısa bir süre sonra derneklerin yeniden açılmasına olanak verilirken Halkevleri ikinci kez kapatılmıştı. Genel Başkan Ahmet Yıldız tutuklanmış, kimi üyeler hakkında da dava açılmıştı. Ankara Sıkıyönetim Mahkemesinde 11 Nisan 1984'e kadar süren dava beraatla sonuçlanmış ama kuruluş yeniden açılamamıştı.

Aradan "4" yıl daha geçtikten sonra Halkevleri Yönetim Kurulu, Ankara Sulh Hukuk Mahkemesine başvurarak **Halkevleri**'nin açılmasına karar verilmesini istemişti. Mahkeme 23 Haziran 1987'de dileği yerinde görerek olumlu karar vermişti. Bunun üzerine gerekli hazırlıklar yapılarak 31 Ekim 1988'de kurultay düzenlenmişti. Orada kabul edilen tüzük ve alınan kararlarla yeniden çalışmalara başlanılmıştı. Günümüzde **Halkevleri**'nin bu üçüncü dönem etkinlikleri sürmektedir.

Ç) EĞİTİM - ÖĞRETİM BİRLİĞİNDE AÇILAN GEDİK

1 – ÖĞRETİMİN BİRLEŞTİRİLMESİ YASASINDAN SONRAKİ GELİŞMELER

Dizimizin üçüncü kitabının birinci bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun, **medrese** adıyla bilinen öğretim kurumlarının programlarına gelişen bilim ve teknolojiyi içeren dersleri zamanında almadığı için, XVIII. yüzyıl sonlarından başlayarak **usul-i cedide** (yeni sistem) denen okulların açılmasına gerek duyduğunu belirtmiştik. Böylece eğitim-öğretim kurumları genelde **medrese** ve **mektep** (okul) diye iki büyük gruba bölünmüştü. Ancak, **kapitülasyon**ların sağladığı ayrıcalıklardan yararlanan yabancı devletler de, imparatorluk düzeyinde kendi sömürgeci anlayışlarına yardım edecek her dereceden okullar açmaya başladıklarından, öğretim kurumlarındaki bölünmüşlük 2'den 3'e çıkmıştı: **Medreseler Yeni Sistem Okulları Yabancı Okullar.**

3 Mart 1924'de laiklik yasaları bağlamında kabul edilen 430 sayılı **Öğretimin Birleştirilmesi** (Tevhid-i Tedrisat) yasası ile bu bölünmüşlüğe son verilmiş ve bütün eğitim-öğretim kurumlarının Milli Eğitim Bakanlığına bağlanması öngörülmüştü. Ancak yasada, din alanında uzmanların ve imam hatiplik gibi dinsel hizmetleri yerine getirecek "**memur**"ların yetiştirilebilmesine olanak verecek öğretim kurumlarının açılmasını öngören bir maddeye de yer verilmişti. Söz konusu 4. madde şöyle düzenlenmişti:

"Milli Eğitim Bakanlığı, yüksek din uzmanları yetiştirmek üzere üniversitede bir İlahiyat Fakültesi kuracak, imamlık ve hatiplik gibi din hizmetlerinin yerine getirilmesiyle yükümlü memurların yetiştirilmesi için de ayrı okullar açacaktır."

Yasa metninden açıkça anlaşıldığı gibi, bununla öğretim kurumlarında yeniden bir ikilik yaratıp laik öğretim yapılan okullar yanında salt dinsel eğitim veren kurumları sürdürmek asla düşünülmemişti. **İlahiyat Fakültesi,** bilgili ve laikliği benimsemiş din adamları yetiştirecekti. Salt imamlık ve hatiplik görevlerini yapacak, ancak başka bir alanda kamu personeli olamayacak **imam** ve **hatip** yetiştirmek için de yeter sayıda okul açılacaktı.

Öğretimin Birleştirilmesi yasasının yürürlüğe girdiği 1924 Martında, ülkede "1" **İlahiyat Fakültesi** ile "29" **İmam-Hatip Okulu** bulunuyordu. İlahiyat Fakültesi, İstanbul **Darülfünunu**'na tüzel kişilik

veren 21 Nisan 1924 günlü yasayla kurulmuş ve **Süleymaniye Medresesi**'nin yerini almıştı. Öğretim kadrosunun yeterli olmasına karşın bu fakülteye kaydolan öğrenci sayısı giderek azalmıştı. İmparatorluk döneminde orta ve yükseköğretim kurumlarında okutulan Arapça ve Farsça ders programlarından çıkartılınca fakülteye girişte bu diller de aranmaz olmuştu. İşlevini yitirmekte olan fakülte bu yüzden 1933 Üniversite Reformu'nda **İslam Tetkikleri Enstitüsü**'ne çevrilmişti. Birkaç yıl sonra 1936'da bu enstitü de İstanbul Edebiyat Fakültesi'ndeki **Şarkiyat** (Doğu bilimleri) **Bnstitüsü**'ne bağlanmıştı.

İmam-Hatip Okulları'na gelince, **Öğretim Birliği**'nin kabul edildiği 1923-1924 öğretim yılında bunların sayısı "29" idi. İstanbul'daki okulun öğrenim süresi "4", öteki illerdekilerin ise "2" yıl idi. 1924-1925 öğretim yılında Edirne, Ödemiş, Hopa, Şavşat ve Niğde'de olanlar kapatılmış, ancak İzmir ve Artvin'de "2" yeni okul açılmıştı. Ne ki ertesi yıl bunlardan "6"sı daha kapanmış ve 1927-1928 öğretim yılında da sayıları "2"ye düşmüştü. Böylece yalnız İstanbul ve Konya'da bulunan **İmam-Hatip** Okulları da 1932'de kapatılmışlardı.

Ulusal, çağdaş ve laik eğitim-öğretimde gelişmeler sağlanırken, ilk ve ortaöğretim okullarındaki din derslerinin de programlardan çıkartılması gerekmişti... Çünkü, **laiklik** ilkesini açıklarken belirttiğimiz gibi Atatürk bu ilkeyi, salt vicdan özgürlüğü ya da din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak değil, kişilikte, toplumda ve devlet hayatında çağdaş değerlere ulaşmayı sağlayan bir düşünce biçimi olarak algılamış ve öyle değerlendirmişti. Bu nedenle laikliği belleklere, vicdanlara ve hukuka yerleştirmek için, adım adım ilerlemeye özen göstermişti. **'Halifelik**'in ve **Şeriye ve Evkaf Bakanlığı**'nın kaldırılması, **Öğretimin Birleştirilmesi** ile de **laiklik** ilkesinin hayata geçirilmesi yolunda ilk büyük adımlar atılmıştı. Bunları öğretimin ve hukukun laikleşmesini sağlayan, **medreselerle, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması,** dinsel sanılan **sarık** ve **fesin** yerine **şapka** giyilmesi ve **Medeni Yasa**'nın yürürlüğe konulması izlemişti. Daha sonra da **"şer'i hükümleri yerine getirme"**yi TBMM'nin görevleri arasında sayan bent ile Cumhurbaşkanı ve milletvekillerinin yeminlerinin sonundaki **"Vallahi"** (Tanrıyı tanık tutarım) biçimindeki dinsel deyim Anayasa metninden çıkartılmıştı (1928).

Bu gelişmeler doğrultusunda da Türk çocuklarının Müslümanlığın gereklerini okullarda değil, aile kucağında öğrenebilecekleri kabul edilmişti. 1923 Ocak ayı sonunda İzmir'de halkla konuşmasında medreseler konusunda kendisine yöneltilen bir soruya Atatürk şu yanıtı vermişti:

"Bizim dinimiz en makul ve en tabii bir dindir... Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz eşitiz ve dinimizin hükümlerini eşit olarak öğrenmeye mecburuz. Her kişi, dinini, diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır; orası da okuldur." (ASD, II, 190)

Ama bu konuşmanın yapıldığı tarihte henüz Cumhuriyet ilan edilmemiş, **halifelik** kaldırılmamış, **Öğretim Birliği** Yasası kabul edilmemiş, medrese-mektep karşıtlığına son verilmemişti. Dolayısıyla dinin okulda öğrenilmesi gerektiğini belirten Atatürk, medreseye karşı okulu savunmuştu. Ancak birkaç ay sonra 16 Mart 1923'te Adana'daki konuşmasında, din için gerekli bilgilerin aile içinde edinilebileceğini de belirtmişti:

"Tarihimizi okuyunuz, dinleyiniz... Görürsünüz ki, milleti mahveden, esir eden, harap eden fenalıklar hep din kisvesi (elbisesi) **altında küfür ve mel'anetten** (büyük kötülükten) **gelmiştir... Onlar her türlü hareketi dinle karıştırırlar. Halbuki elhamdülillah** (Tanrıya şükür) **hepimiz dindarız. Artık bizim dinin gereklerini öğrenmek için şundan bundan derse ve akıl hocalığına ihtiyacımız yoktur. Analarımızın, babalarımızın kucaklarında verdikleri dersler bile, bize dinimizin esaslarını anlatmaya yeterlidir."** (ASD, II, 127)

Öğretimin Birleştirilmesi'nden sonra da ilkokullarda ikinci sınıflardan başlayarak **din dersi** okutuluyordu. Süresi 2. ve 3. sınıflarda "2" şer, 4. ve 5. sınıflarda ise "1"er saatti. Ancak birkaç yıl sonra bu dersin yalnızca 3. ve 5. sınıflarda okutulması uygun görülmüştü. Ortaöğretime gelince, 1929'da ortaokullarla öğretmen okullarının 6. 7. sınıflarında haftada "2"şer saat **din dersi** bulunuyordu. 1931-1932 öğretim yılında ortaöğretim okullarındaki derslere son verilmiş, ilkokullarda ise **öğrenci velisinin isteğ**ine bağlanmıştı. Bu durum 1935'e kadar sürdürülmüş, o yıl **din dersleri** bütün öğretim programlarından çıkartılmıştı (YTİ, 82).

Okullardaki din öğretimine böylece son verilirken, çocukların aileleri dışında **Kuran kurslarında** da dine ilişkin bilgiler edinmelerine olanak sağlanmıştı. Atatürk döneminde **Türkçe Kuran** okutulması (1932) kısa süren bir deneme olmuş, sonunda **Diyanet İşleri Başkanlığı**'na bağlı Arapça Kuran okutulan kurslar açılmıştı. Milli Eğitim Bakanlığı, **Öğretim Birliği** Yasası'na dayanarak bu kursların da bakanlığa bağlanmasını istemiş, fakat Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi, bunların bir meslek okulu olduğunu savunarak bakanlığa devretmemişti. Üstelik sayıları da giderek artmıştı. Kuran kurslarında CHP iktidarının sonlarına, 1950'ye kadarki gelişme şöyle gösterilebilir (YTİ, 75 vd.):

Yıllar	Kurs Sayısı	Öğretmen	Öğrenci Sayısı	
			Erkek	Kız
1932-1933	9	9	232	
1934-1935	19	10	231	25
1936-1937	16	14	358	35
1940-1941	56	56	1.380	309
1945-1946	61	65	2.021	744
1949-1950	127	130	6.403	2.303

Bütün bu veriler, Atatürk ya da CHP döneminde Kuran öğreniminin tümüyle yasaklandığı, Kuran kurslarının hepsinin kapatıldığı ve Kuran'a saygı gösterilmediği yolundaki savların ve suçlamaların dayanaktan yoksun olduğunu göstermektedir.

2 – YENİDEN DİN EĞİTİMİNE GEÇİLMESİ İÇİN ZORLAMALAR

Öğretimin Birleştirilmesi Yasası'ndan sonra, **İmam-Hatip Okulları** ile **İlahiyat Fakültesi**'nin kapatılması ve resmi okullardaki din derslerinin programlardan çıkartılması, ancak 1947'lere kadar sürebilmişti. Atatürk'ün ölümünün hemen ertesinde, tutucu çevreler vakit kaybetmeden harekete geçmişlerdi. O kesimde devrimlerin bazılarından vazgeçilebileceği umudu doğmuştu. Bu yolda dile getirdikleri istekleri ve önerileri basına da yansımıştı. Özellikle yeniden Arapça kökenli eski **abece**'ye dönüleceği ve okullarda yeniden din öğretimine yer verileceği söylentileri yayılmaya başlamıştı. Öyle ki Celal Bayar'ın Başbakanlıktan istifası üzerine yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Dr. Refik Saydam bunları yalanlamak gereğini duymuştu (MŞD, II, 14 vd.).

Çok partili yasal düzene geçmek, dinci karşı devrimciler için yeni bir olanak sağlamıştı: Yeni partilerin din ve laiklik anlayışları. Aslında ana muhalefet durumundaki Demokrat Parti de laikliği savunuyordu. Parti Başkanı Celal Bayar, programlarının buna ilişkin maddesini şöyle açıklamıştı (7 Ocak 1946): "**Partimiz laikliği, devletin din ile ilgilenmemesi ve hiçbir din düşüncesinin kanunların yapılması ve uygulanmasında etkili olmaması anlamında anlar. Din özgürlüğünü, tıpkı başka özgürlükler gibi, insanlığın kutsal haklarından biri olarak tanır. Dinin siyasete âlet olarak kullanılmamasına, onun devlet işlerine karıştırılmamasına, başka dinler**

aleyhine propagandalarla yurttaşlar arasındaki sevgi ve birliğin bozulmasına ve serbest düşünceye karşı tutuculuk uyandırılmasına asla izin verilmemelidir." Ancak parti programında din öğretimine geçilmesi, din adamları yetiştirebilmek için bir **İlahiyat Fakültesi** ile benzer kurumların açılmasını öngören bir maddeye de (No: 14) yer verilmişti. 1948'de kurulan **Millet Partisi** antidemokratik bulduğu CHP ilkelerinin, yani içlerinde **'laiklik'**in de bulunduğu "6" ilkenin Anayasadan çıkartılmasını istiyordu. Ancak programında din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı tutulması hükmüne yer verilmişti. Böyle olmasına karşın, parti programında, **ilk ve orta öğretimde din dersleri okutulması** ve bir **İlahiyat Fakültesi** kurulması öngörülmüştü (Md. 12). CHP karşıtı partilerin kurulması, ötedenberi laikliği dinsizlik olarak algılayan ve din eğitimine geçilmesini isteyen tutucu/dinci çevreleri harekete geçirmişti. Kimi parti yöneticilerinin, kendilerine oy sağlayacağı düşüncesiyle bu yoldaki isteklere karşı çıkmamaları o çevreleri daha da cesaretlendirmişti. Böylece **laiklik** tartışması ve din öğretimi, giderek güçlenen bir propagandaya dönüşmüştü.

1946 seçimlerinde de bu tür propagandaların etkileri açıkça görülmüştü. Yeniden din eğitimine başlamada sorumluluğu bulunan ve 1948'de İkinci Hasan Saka hükümetinde Milli Eğitim Bakanlığına getirilen Tahsin Banguoğlu, o yıllarda CHP yönetiminde esen havayı şöyle özetlemektedir:

"CHP Meclis Grubu 1946 seçimlerinde sarsılmış, adeta paniklemişti. Meclise dönenlerin kafalarında, halkın din hizmetleri hususundaki dilekleri yer etmiş bulunuyordu. İlk gelen hükümeti, bunların hemen yerine getirilmesi yolunda zorladılar. Gerçekten ihmal edilmiş bulunan din adamları düşünülmeye, camiler onarılmaya başladı. Ancak din derslerinin okutulması ve mesleki din okullarının açılması hususlarında duraksamalar vardı. Çünkü bunlar laiklik ilkesine aykırı sayılarak kaldırılmış ve kapatılmıştı. Sonra iktidar henüz hürriyetlere şal örtme yolunu açık tutuyordu. Öyle olursa bu önlemlere gerek kalmayacaktı... Recep Peker hükümeti ve iki Hasan Saka hükümetleri '3' yıl geciktirme ve savsaklama politikası içinde kaldılar..." (Milliyet, 16 Şubat 1977)

CHP'de yıldızı giderek parlayan ve yeni atılımlar isteyen "35"lerin liderleri durumundaki Nihat Erim de, gerektiğinde **özgürlüklere şal örtülebileceğini** öne sürmüş olmakla birlikte yıllar sonra o dönemdeki durumu şu örneklerle belirtiyordu. "Çok partili yaşama geçilip az çok özgür düşünce tartışmaları başlayınca, ilk ele alınan konular arasında **laiklik** anlayışı da yer bulmuştu. CHP'nin karşısındakiler,

köylerde, kentlerde konuyu geniş ölçüde işlemekteydiler. CHP örgütü de vatandaşlarla görüşürken baskı altında kalıyordu. Ankara'da CHP ileri gelenleri arasında '**köylerde imam ve hatip kalmadı. Ölü yıkayacak kimse bulunamıyor**' gibi yakınmalar görülüyordu.

a) Din Bilgileri Dersaneleri (Temmuz 1947)

Din öğretimi sorunu TBMM'de ilk kez 24 Aralık 1946'da gündeme getirilmişti. CHP'li Muhittin Baha Pars ve Hamdullah Suphi Tanrıöver, din öğretiminin yeniden kabul edilmesini öne sürmüşlerdi. Demokrat Parti'den Adnan Menderes ile Fuat Köprülü de öneriyi desteklemişlerdi. Ancak Başbakan Recep Peker "**dini propagandaya kapı açmak**" diye nitelediği öneriye karşı çıkmıştı. Ne ki çok geçmeden 1947 Temmuzunda başında Reşat Şemsettin Sirer'in bulunduğu Milli Eğitim Bakanlığı, **Özel Din Öğretimi Ana Hatları** diye bazı koşullarla din öğretimi yolunda ilk adımı atmıştı. Buna göre, medeni hakları bulunan her Türk yurttaşı, **İslam dininin inançlarını ve ibadetinin esaslarını öğretmek** amacıyla, bakanlıktan izin alarak **Din Bilgileri Dersanesi** açabilecekti.

Söz konusu dersaneler ancak ilkokulu bulunan yerlerde açılabilecekti. Buralarda ders vereceklerin, devlet okullarında öğretmenlik etme hakkını kazanmış olmaları ve yüksekokul, üniversite ya da en az lise mezunu olmaları veya eski **İmam-Hatip Okulları**'nı bitirmiş olmaları zorunluluğu getirilmişti. **Din Bilgileri Dersaneleri**'nde hükümetçe kabul edilmiş ve yeni Türk abecesiyle yazılmış kitaplar okutulacaktı. Başka harflerle yazılmış kitaplar okutulmayacaktı. Bu amaçla Nurettin Artam ile Nurettin Sevin'e yazdırtılan **Müslüman Çocuğunun Kitabı** 1948 Nisanında yayımlanmıştı. Bunu başka ders kitapları izlemişti.

Öte yandan dersanelere öğretmen yetiştirmek ya da imam ve hatip olacaklar için de **din seminerleri** açılması kararlaştırılmıştı. Ortaokul mezunları için **seminer süresi** "5", liseyi bitirmiş olanlar için de "3" yıl olarak saptanmıştı.

Uygulamaya geçilmiş olmasına karşın özel din dersanelerinin açılması, **CHP Divanı**'nda bazı tepkiler doğurmuştu. Özellikle de "35"ler, Nihat Erim ve Tahsin Banguoğlu buna tepki göstermişlerdi. Ama tepkileri, alınan önlemleri yetersiz bulmalarından, "**yasak savma**" niteliğinde görmelerinden kaynaklanmıştı. Banguoğlu görüşlerini şöyle dile getiriyor: "**F. Ahmet Barutçu... Hükümet adına bir ya-**

sak savma teklifi getirmişti. Özel din dersaneleri açılabilecek ve çocuğuna din bilgisi vermek isteyen baba, herhalde paralı olarak, onu buraya gönderecek!.. Biz buna karşı çıktık. Derslerin okullarda gösterilmesini ve mesleki din okullarının üniversiteler ve bakanlık bünyesi içinde açılmasını istedik."

Tartışmalar ve görüş ayrılıkları doğal olarak basında da sürdürülmüştü. Ömer Rıza Doğrul'un başında bulunduğu **Selamet** dergisi, her aşamada kayıtsız koşulsuz din öğretimi yapılması için bir kampanya açmıştı. H. S. Tanrıöver de 1947 Aralığında bu dergide çıkan demecinde "2" önemli öneride bulunmuştu: **Önemli 3-4 merkezde İmam-Hatip Okulları açılmalı İstanbul Üniversitesi'nde bilim olarak dine ilişkin konular okutulmalı. Ayrıca bir Yüksek Din Öğretim Okulu açmak gerekir.** Tanrıöver'in bu son önerisi bir süre sonra **Demokrat Parti** iktidarında **Yüksek İslam Enstitüsü** olarak uygulanacaktı!

b) 1947 CHP Kurultayında Öneriler

CHP'nin VII. Kurultayı işte bu ortamda toplanmıştı. 17 Kasım'da başlayan ve 4 Aralık'a kadar süren kurultayda **laiklik, irtica ve din adamlarının durumları** sorunları da ele alınmıştı. Görüşmeler sonunda **laiklik** ilkesinin tanımlanmasında önemli değişiklikler yapılmıştı. 1935'te kabul edilen parti programında, **'laiklik'**in **"dini düşünceleri dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutma"** demek olduğu vurgulanmışken, bu kurultayda **"siyaset"** deyimi tanımdan çıkartılarak kavram, **"din ve devlet/dünya işlerinin birbirinden ayrı olması"** koşuluna indirgenmişti. Ayrıca maddenin sonuna, yurttaşların **"kanunun yasaklamadığı ibadet ve âyinler yüzünden rahatsız edilemeyeceği"**ne ilişkin bir tümce de eklenmişti. Kısacası, çok yönlü **laiklik** anlayışından vazgeçilerek dini siyasete kapayan kapı aralanmıştı. Böylece 1947 Kurultayında CHP programındaki **laiklik** tanımı Türkçeye de fazla özen gösterilmediği için şu biçimi almıştı:

"Partimiz, bütün kanunlar, nizamnameler ve talimatnamelerle (tüzükler ve yönergelerle) **devlet idaresindeki bütün yönetmeliklerin, çağdaş uygarlığa, ilim ve tekniğin gerektirdiği esaslara göre, dünyevi gerekliliklere uygun olarak hazırlanmasını ve uygulanmasını ve dini düşüncelerin devlet ve dünya işlerinden ayrılmasını, milletimizin her türlü ilerleme ve yükselmesi için en**

önemli başarı unsuru sayar. Din anlayışı bir vicdan meselesi olduğu için, her türlü hücum ve müdahaleye karşı korunmalıdır. Hiçbir yurttaş, kanunun yasaklamadığı ibadet ve âyinler yüzünden rahatsız edilmemelidir."

Kurultayda konuşan Sinan Tekelioğlu, ülkede safahat ve kumarın arttığına değinerek bunun nedeninin **dinsizlik** olduğunu öne sürmüş ve dinsiz bir ulus olamayacağı için **Diyanet İşleri Başkanlığı**'na etkinlik kazandırılmasını dilemişti. Kayseri delegesi Şükrü Nayman, "Türk gençliğinin manevi bir gıdaya muhtaç" olduğunu, bunu gidermek için de **"İslam dininin kabul ettiği ahlak kanunlarına"** başvurmak gerektiğini söylemişti. Ziya Kösemen ise, Türkiye'de Tanrısızlık propagandası yapılmadığını, ancak **laisizm**in yanlış anlaşıldığını savunmuştu. Maraş delegesi Emin Karpuzoğlu, ülkede irticanın söz konusu olmadığını, ulusun vicdanında yer etmiş olan dinin çıkarılamayacağını belirttikten sonra şu öneride bulunmuştu: **Yeni kuşağa mutlaka din ahlakı ve din eğitimi vermekle doğru yolu bulacağız!**

Onu destekleyen H. S. Tanrıöver ise öneriyi daha da somutlaştırmıştı: **"İmam-Hatip Okulları açmak gereklidir.** Millet bunu pekiyi karşılayacaktır. Doğu dünyası ile aramızdaki ilişkide dinin rolü vardır. Bu dayanışmayı kuvvetlendirerek devam ettirmek lazımdır." Tanrıöver'in ardından Çorum delegesi de, aydın din adamları yetiştirebilmek için bir **İlahiyat Fakültesi** açılmasını önermişti: **"Biz dinimize karşı ilgisiziz. Aydın hocalar yetiştirmek gerekir... Üniversitemizde bir İlahiyat Fakültesi kurulmalıdır."** Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer de bu önerileri olumlu bulan bir konuşma yapmıştı. Bakan, Türk ulusunun "2" büyük özelliği bulunduğunu öne sürmüştü: **Bütün uluslar arasında en insan ve en Müslüman ulus olma - Bütün İslam dünyasına laiklik yolunu göstermiş olma.**

Kurultayda din öğretimini savunan **İmam-Hatip Okulları** ile **İlahiyat Fakültesi** açılmasını isteyen görüşlere karşı çıkan kişi, şair Behçet Kemal Çağlar olmuştu. Ülkenin yüzyıllar boyunca geri kalmasının baş nedeninin din anlayışı olduğunu vurgulayan Çağlar, kafaların örümceklerden arındırılmasını, ukalalıklardan ve efsanelerden vazgeçilmesini dilemişti. Mustafa Kemal denen **"dev"**in ülkeyi dünün tutuculuğundan bugünün aydınlığına çıkardığını da anımsatarak bundan böyle ancak Batılı bir ulus olarak yaşanılabileceğini söylemişti. Sonuçta din öğretimi yapılan okullar açma yerine, özel din dersanelerinde gerekli din bilgilerinin verilebileceğini, ancak bunların denetlenmesinin de zorunlu olduğunu belirtmişti.

VII. Kurultay'da din öğretimi konusundaki konuşmalardan ortaya çıkan ortak istekleri, Tahsin Banguoğlu şöyle özetlemişti:

- Din öğretimi yapılmalı,
- Dinsel kurum ve kuruluşlara bakılmalı, özen gösterilmeli,
- Din adamları gözetilmeli, yaşam düzeyleri yükseltilmeli.

Banguoğlu, daha sonra konuşmasını şöyle sürdürmüştü: **"Bu dilekler, bu istekler karşısında bütün arkadaşların aynı duygu içinde olduklarını tahmin ediyorum. Bunları biz ortaklaşa istiyoruz. Madem bir dinimiz var, bunu öğrenmemiz gerekir."**

Böylesi bir görüşün Banguoğlu tarafından savunulması, ilginç olduğu kadar şaşırtıcı idi. Çünkü, o daha "3" yıl önce, **ırkçılık/Turancılık** görüşlerinin tartışıldığı dönemde, CHP'nin yayını **Ülkü** dergisinde **Kemalizmin** asla ödün veren bir siyasa olmadığını belirtmişti. Derginin 1 Haziran 1944 günlü sayısında **"Bizim Ülkelerimizde Taviz** (ödün) **Yoktur"** başlığı altında şunları yazmıştı:

"Bu politikacı ve entrikacıların en çok başvurdukları propaganda, Kemalizmin tavizli bir politika olduğu propagandasıdır... Bunlar, parti programındaki millet tarifinin (tanımının) **tavizli bir tarif olduğunu iddia etmişlerdir... Sağcısı solcusu, yerlisi yabancısı bu noktada birleşmişlerdir. Çünkü hepsinin gayesi, bizim milli birliğimizi bozmak ve bizi maceralara sürüklemek suretiyle yıpratmak ve parçalamaktır."**

Kurultayda dikkati çeken başka bir nokta da, önerileri kurultaya maleden Banguoğlu'nun, konuşmalar sırasında laiklik ilkesinin dışına çıkan bazı görüşler olduğuna değinerek, laikliğin "dini, toplumsal hayatta layık olduğu saygın bir yere yerleştirdiğini" söylemesine, H. Suphi Tanrıöver'in karşı çıkması idi! Dinin Allah ile kul arasında geçerli bir kavram, ya da değer olduğu görüşüne katılmayan Tanrıöver, şu savda bulunmuştu: "Ortada bir Türk ulusu ve onun gereksinimleri ve dinsel kurumları vardır. Böyle olmasaydı **Diyanet İşleri Başkanlığı** kurulmazdı, Kuran öğretimi dersaneleri açılmazdı, **vakıflar** hükümet örgütü arasına sokulmazdı." Tanrıöver, bu savı ya da savunması ile, belki de farkına varmadan yıllar sonra başlayan **"Laik devlette Diyanet İşleri örgütü olur mu? Olmalı mı?"** tartışmalarında ilk adımı atmış oluyordu! (DK, 270-273; YTİ, 85 vd.).

Böylece **CHP Kurultayı,** din öğretimine geçilmesi ve bu amaçla **İmam-Hatip Okulları ile İlahiyat Fakültesi'nin yeniden açılmaları yolunda ilke kararı almıştı.** CHP'de bu gelişme ya da değişmeler yaşanırken, basında da değişik görüşler doğrultusunda tartışmalar sür-

müştü. Sağcı/dinci basın ile yazarlar **laiklik** ilkesinin uygulanmasına ilişkin eleştirilerini yoğunlaştırırken, kimi yazarlar da bu kararların ileride doğuracağı **irtica** tehlikesine dikkati çekmişlerdi. Din öğretimini savunan dergiler arasında, Atatürk'e ve onun öncüsü olduğu devrimin tümüne hücum etmeye yönelmiş olan Necip Fazıl Kısakürek'in **Büyük Doğu** dergisi ayrı bir önem taşıyordu. Oradaki suçlamalara yanıt **Varlık** dergisi sahibi Yaşar Nabi Nayır'dan gelmişti. Nayır, **"En Büyük Tehlike"** başlıklı yazısında (1 Mayıs 1947) laikliğin tam anlamıyla ve bir bütün olarak korunması gerektiğini, bu bağlamda verilecek ödünlerin ileride büyük sakıncalar doğuracağını belirterek şunları söylemişti:

"Öteki 5 ülkümüz gibi Batıdan gelen laiklik, biz Batı uygarlığını tam olarak almadıkça tesirsiz kalacaktır. Tanzimat tam değildi, çünkü ümmet düşüncesi milletin hayatına hâkimdi ve onu tavizlere (ödünlere) **zorlamıştır. Ziya Gökalp bile milliyetçiliği ümmet düşüncesiyele uzlaştırmaya çalışmıştı. Abdullah Cevdet'in birliğe çağrısı boşuna olmuştu. Biz, esirler ve müstebitler** (diktatörler) **dünyası olan, Ağa Han'ın altınla tartıldığı ve yıkandığı suyun ilaç olarak içildiği Doğu'yu bıraktık. Doğu'da endüstride ve teknikte ilerlememiz için bize lazım olan hiçbir şey bulamadık. Geleneklerin övgüsüne aldanmayalım! Doğu bugün, Batı'ya uymadan ilerlemenin mümkün olmadığını anlamıştır. Atatürk'ün, Türklerin en büyük kahramanının yenmiş olduğu irticadan sakınalım!.. Gençliği, ne yazık ki her iki partide de taraftar bulan irtica ruhundan koruyalım!"**

Nayır, **CHP** ve **DP**'deki din öğretimi yanlılarına dikkatleri çekmişti. Bu sırada yeni kurulan **Millet Partisi**'nde (19 Temmuz 1948) ise dine saygı daha da ön plana alınmış ve ilkokullarla ortaokullarda din dersi okutulması öngörülmüştü. Parti programına göre, okul programlarına din dersi konulacak, ancak zorunlu olmayacaktı. Henüz ergenlik çağına gelmemiş olan öğrenciler aileleri izin verecek olurlarsa bu derslere gireceklerdi. Bunun dışında **Millet Partisi** yöneticileri "kanun korkusu"nun yerine "Allah korkusu"nun geçirilmesinden söz ediyorlardı. İstanbul'daki CHP karşıtı gazeteler de yayınladıkları ortak bildiride (23 Aralık 1948) "demokratik" bir Anayasa istediklerini açıklarlarken içlerinde **laikliğ**in de yer aldığı **"6" ilke**'nin Anayasadan çıkartılması gerektiğini öne sürmüşlerdi. İlerici tanınan Abidin Daver de söz konusu ilkelerin yalnızca CHP'yi ilgilendirdiğini söyleyerek o görüşe katılmıştı! **Cumhuriyet** gazetesinde Nadir Nadi de, ana ve babaların çocuklarına Tanrısal eğitim için başvuracakları din rehberle-

rinin gittikçe azaldığını, birçok köyde imam, camide müezzin bulunmadığını yansıtmıştı (12 Şubat 1948).

Ama hiç kuşkusuz, din eğitim ve öğretimine dönüşte dikkatleri en çok çeken kişi Hamdullah Suphi Tanrıöver idi. CHP Kurultayı'ndan sonra partiden istifa etmiş (29 Aralık 1947) ve yeniden kurulan Türk Ocakları'nın başına geçmişti. Tanrıöver, İstanbul'da üniversite öğrencilerine verdiği konferansta, "dinin Allahla kul arasında bir sorun olduğu" görüşünün tamamiyle yanlış olduğunu öne sürmüş, böylece de laiklik anlayışına karşı çıkmıştı. Ona göre kişisel dindarlık gibi, dinsel dayanışma da çok önemliydi. Bu yoldaki konuşmalarını sürdüren ve dini, "ulusların en eski ve dayanıklı kurumu, esaret altına düşen ulusların son kalesi" olarak nitelemişti. Tanrıöver'in tutumunu eleştiren Uluğ İğdemir, onun 20 yıl önceki konuşmalarından alıntılar vererek bir zamanlar böyle düşünmediğini, **"Türk milliyetperverliği** (ulusçuluğu) **her şeyden ziyade, şeriatçılığın savunulmasına karşı çıkmıştır. Şeriat, İslam dünyasında yerli hanedanların zaferini ne kadar sağladıysa, o kadar da Avrupa devletlerinin istilalarını kolaylaştırmıştır"** dediğini anımsatmıştı.

Din eğitim ve öğretimi sorunu 1948 yılı bütçesi görüşmelerinde TBMM'de de ele alınmıştı. **Demokrat Parti** adına konuşan Faruk Nafiz Çamlıbel, **laikliğin bir devlet anlayışı, dinin ise aile ve toplum anlayışı** olduğunu öne sürmüştü. Bu nedenle **laikliğ**in yönetim ve siyaset yönünden, dinin de vicdan ve iman yoluyla gelişebileceğini söylemişti. Buna karşılık Raif Ogan, dinin iki taraflı keskin bir kılıç olduğunu, bu kılıcın onu kullanmasını bilenlerin elinde erdeme, **hidayete** (doğru yöne) giden yolu açtığını, cahillerin elinde ise gerilemeye neden olduğunu belirtmişti. Bundan ötürü din eğitiminin hemen serbest bırakılmasını doğru bulmadığını, öncelikle yeter sayıda öğretim elemanı yetiştirilmesi gerektiğini eklemişti (YTİ, 86).

c) İsmet İnönü'nün Eğilimi

Bu gelişmeler karşısında, başlangıçtaki suskunluğunu bozan İnönü de, din eğitimine geçilmesini zorunlu olmasa da, partisi açısından yararlı görür olmuştu. Nihat Erim, sorunu Cumhurbaşkanına iletmesini ve **ilkokullara isteğe bağlı din dersi konulması, İmam-Hatip kursları** ile bir **İlahiyat Fakültesi** açılmasını içeren "3"lü önerisini şöyle özetliyor:

"Ankara'ya döner dönmez İnönü'ye durumu anlattım. Getirdi-

ğim broşürleri gösterdim. 'Bu durumu ilgisiz seyredemeyiz. Devletin kamu düzenini korumak için bu konuda alınması gerekli önlemler vardır. Laik olan ülkelerde devletin düzenleme yetkisi kabul edilmiştir. Örneğin Fransa'da böyledir. Ayrıca tek partili dönemde laiklikte ileri gidilmiş; şimdi bunu yürütemeyiz. Karşımızdaki partiler bizi köşeye sıkıştırırlar... İsteğe bağlı din dersini ilkokullara koyalım... Bugün Türkiyede ilkokulların hepsine din dersi hocası bulmak da bir mesele. Bunları da İmam ve Hatip kursları açarak yetiştirmek gerekiyor. Bu kurslarda yetiştiricilik yapabilecek kültür ve bilim düzeyinde yüksek din adamlarını da üniversitede İlahiyat Fakültesi açarak hazırlamaktan başka çaremiz yoktur' dedim.

...İnönü hem beni dinliyor hem de önüne serdiğim broşürlere bakıyordu... Biraz düşündükten sonra, 'Bu akşam yemeğe kimleri çağıralım?' diye sordu... O akşamdan başlayarak Çankaya yemeklerine CHP'nin bu konuda düşüncelerinden yararlanılabilecek milletvekilleri çağrıldı..." (Milliyet, 17.II.1977)

Çankaya'da yapılan ve Başbakan Hasan Saka, İçişleri Bakanı Münir Hüsrev Göle, Kemal Satır ve Nihat Erim'in de katıldıkları toplantıda bulunan Başbakan Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu, İnönü'nün açıklamalarını ve varılan kararları şöyle anlatıyor:

"**İnönü, ilkokullarda ders saatleri dışında seçmeli din dersi verilmesi, Milli Eğitim Bakanlığının gözetimi altında İmam ve Hatip yetiştirecek okullar açılması ve bir İlahiyat Fakültesi kurulması düşüncelerini açarak, girişimde bulunmanın zamanı geldiğini ileri sürdü. 'Bu düşünce bende artık olgunlaşmış hale gelmiştir' dedi.**

Laiklik ilkeleri kesinlikle zedelenmemek üzere ulusun toplumsal gerçeklerine arkamızı çevirmek doğru olmaz" diye ekleyen İnönü'nün şöyle devam ettiğini belirtti:

"**Kuran'ı Türkçeleştirmek, Türkçe Kuran ile namaz kılmak, bu Latin harflerinin hazırlayacağı bir sonuç olarak gelecektir. Şeriat bir sistemdir; Arap harfleriyle, medresesiyle, kıyafetiyle, hukuku ve dinsel siyasetiyle... Bu sistemin canlanmasına olanak yoktur. 25 yıllık bir zaman geçmiştir. Yeni düzenle de on yıl geçtikten sonra gücünü kaybeder. Çocuklarına din eğitimi vermek isteyen ana babalar, devlete şunu söyleyeceklerdir: Ya bize bırakın ya da siz yapın! Türk olmayan azınlıklara tanınan bu en doğal vicdan hakkının gereklerini yerine getirmekten, Türkleri yoksun bırakmak hangi hakka dayandırılabilir?**

Demokraside kör bağnazlığın, kör inadın yeri olamaz. Laiklik ilkesi saklı kalmak üzere, moral gereksinmelere cevap verecek bir duruma bir an önce gelmek, ülkede geniş bir ferahlık ve sempati havası estirecektir. Bunu da hükümet kaçırmamalıdır. Muhalefetin de sinsi silahını elinden düşürmüş olacağız!" (SA, 326 vd.)

O geceki görüşmelerin başlangıcında din eğitimi konusunda hayli kuşkulu olan Başbakan H. Saka, sonunda İnönü'nün önerilerine katılmış ve konunun önce Bakanlar Kurulu'nda görüşülmesi, orada varılacak sonucun parti grubuna götürülmesi kararlaştırılmıştı. Ancak kabine toplantısında bu önerilere karşı çıkanlar da olmuştu. Özellikle Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, partide bu yolda karar alınıp uygulanması hükümete bırakılacak olursa bakanlıktan ayrılabileceğini söylemişti. Buna karşılık F. A. Barutçu, demokrasilerde ülkenin yalnızca idealizm ile yönetilemeyeceğini savunmuş ve İnönü'nün düşüncesi doğrultusunda devrim ilkelerini zedelememek koşuluyla halkın isteklerini göz önüne almak gerektiğini belirtmişti. Bununla birlikte kesin sonuca varılamadığından sorunun **Çankaya**'da bir kez daha tartışılması gerekli görülmüştü. Ertesi akşam konu İnönü'nün yanında bir kez daha tartışılmıştı. Cumhurbaşkanı sorunu vatandaşların isteğine uyma bağlamında ele alarak şu değerlendirmeyi yapmıştı: **"Devrim döneminden yasa dönemine girdik. Önceleri vatandaş hakları yalnız yasalarda yazılırdı ve biz onu istediğimiz gibi uygulardık. Şimdi eski döneme dönemeyiz; vatandaş haklarını istediği gibi kullanacaktır."** İnönü'nün konuşması kabine üyelerinin tümünce olumlu karşılanmış ve din eğitimi ile ilgili önerilerin parti grubuna götürülmesi kararlaştırılmıştı.

ç) Yasa Önerisi ve CHP Grubu'nun Kararları

Bakanlar Kurulu'nun kararından bir süre sonra, 1948 Ocak ayında CHP milletvekillerinden İbrahim Arvas ile Fatin Gökmen, İmam-Hatip yetiştirmek amacıyla devlet okulları açılması için, TBMM Başkanlığına bir yasa önerisinde bulunmuşlardı. Öneriyi onlar dışında 18 milletvekili daha imzalamıştı. Bunlar arasında parti kurultayında bu yolda konuşmuş olan Sinan Tekelioğlu ile, M. Fehmi Gerçeker, Hamdi Şarlan ve Doç. Dr. Niyazi Çıtakoğlu da bulunuyordu.

İmam-Hatip Okulu ve **İlahiyat Fakültesi** deyimlerinin kullanılmadığı öneride, din görevlileri ve yüksek din bilgini yetiştirilmesi isteniyordu. Ayrıca, vakıflara bağlı olan din hizmetlerinin Diyanet İşleri

Başkanlığı'na devredilmesi öngörülüyordu. Bunlara ilişkin maddeler şöyle düzenlenmişti:

1- Diyanet İşleri Başkanlığı, imam-hatip, vaiz ve yüksek din bilgini yetiştirmek üzere meslek okulları ve kurslar açmaya yetkilidir.

2- Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı bütün imam-hatip ve vaiz gibi cami hizmetlileri, bütün kadro ve ödenekleriyle Diyanet İşleri Başkanlığına devredilmiştir. Evkaf gelirlerinden bunlara ayrılan paralar, her yıl Vakıflar Genel Müdürlüğünce Diyanet İşlerine ödenir.

Öneri basında da destek bulmuştu. Cihat Baban, köylerde çoğu kez ölüleri gömmek için bir hoca bulunmadığını belirterek **"Biz, din adamı yetiştirmezsek boş, tutucu inançlar yayılır. Biz, laiklik prensibini İslamlığı Türkiye'den atmak için almadık!"** diye yasa önerisini gerekli bulduğunu açıklamıştı (YTİ, 76 vd.).

Arvas ve Gökmen ile arkadaşlarının yasa önerileri TBMM'de ele alınmamıştı. Fakat gittikçe artan istek ve önerileri değerlendirip çıkar bir yol bulmak için, CHP grubunda bir yarkurul oluşturulmuştu (10 Kasım 1948). Bu yarkurulda Sadi Irmak, Tahsin Bekir Balta, Faik Öztrak, Cemil Bilsel, Ahmet Remzi Yüregir, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Rasih Kaplan, Nihat Erim ve Tahsin Banguoğlu gibi CHP'nin ya da ülkenin tanınmış kişileri yer almıştı. Yarkurul başkanlığına Feridun Fikri Düşünsel, sözcülüğüne Hamdi Şarlan, sekreterliğine de Sedat Pek getirilmişti. Yarkurul, hükümetten ya da milletvekillerinden gelen önerileri, bir yandan Anayasaya ve parti tüzüğüne göre **"halkın din ve vicdan özgürlüğünü"** düşünerek, öte yandan da **"Cumhuriyet'in ve devrimin dayandığı esaslara, özellikle de laiklik ilkesine karşıt ve karşı olmama"**yı gözeterek değerlendirmişti. Sonunda da şu kararlara varmıştı:

1- İlkokul öğrencilerine isteğe bağlı (ihtiyari) olarak din dersi verilmesi.

a) Dersler, İlkokulların son "2" sınıfında ve ders saatleri dışında verilecekti. Ancak derse girecek öğrenciler için velilerinin isteğinin alınması gerekli olacaktı.

b) Köy Enstitüleri'nin hazırlık sınıfı öğrencilerine de din dersleri verilecekti. İlkokulu bitirmiş olan 16 yaşına kadar çocuklar da bu derslere devam edebileceklerdi.

2- Müslüman vatandaşların imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerini görecek elemanlar yetiştirebilmek için İmam ve Hatip Okulları açılması.

Bu okulların Milli Eğitim Bakanlığına değil de, "devlet kadrosunda Müslüman halkın her nevi din işlerini denetleyen ve düzenleyen

ve halkı daha çok tatmin edeceği düşünülen" Diyanet işleri Başkanlığı'na bağlı olarak açılması uygun görülmüştü.

3- Yüksek din bilginleri ve düşünürleri yetiştirmek üzere üniversitede bir İlahiyat Fakültesi kurulması.

Yarkurul üyelerinden Nihat Erim ile Banguoğlu, İmam-Hatip Okulları'nın açılmasından yana olmakla birlikte bunların Diyanet İşleri'ne bağlı olmasını **Öğretim Birliği Yasası**'na aykırı bulmuşlardı. Bu yoldaki görüşlerini de şöyle belirtmişlerdi:

"Öğretimin Birleştirilmesi Yasası'yla sağlamak istediğimiz şey de, iki türlü aydını ortadan kaldırarak, bu kültür birliğini yaratmaktan ibaret idi. Şimdi biz, medrese zihniyetinin aşılanmış son temsilcilerini Diyanet İşleri Başkanlığı çerçevesinde toplanmış görüyoruz. Bunlar skolastik kültürün tohumluluklarıdır. Geçen devrim yıllarının bu kişilerin düşüncelerinde hiçbir değişiklik yapmamış olduğu ise, eserleriyle kanıtlanmıştır. Bu vatandaşlar eliyle açılacak öğretim kurumlarının da ne şekil ve ad altında olursa olsun, eski medreseden başka bir şey olmayacağı muhakkaktır." (DK, 279-283)

CHP Meclis Grubu, Erim ve Banguoğlu'nun karşıt görüşlerinin de etkisiyle, yarkurul raporunda bazı değişiklikler yapmıştı. **İmam-Hatip öğretimi yapacak kuruluşlar, Diyanete değil Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olacaktı.** Bu kuruluşlara okul değil, kurs denecekti. Kurslara askerlik görevini yapmış ortaokul mezunları girebilecekti.

CHP grubunun aldığı bu kararlarla, artık din eğitimine başlamak için tüm engeller aşılmış demekti. Bu arada Milli Eğitim Bakanlığına getirilmiş olan Tahsin Banguoğlu da, TBMM'de, ısrarla medreselerin yeniden açılmasının asla bahis konusu olmadığını ve medreselimektepli ayrılığına dönülmeyeceğini söylüyordu (3 Ocak 1949).

3 - DİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

a) İmam-Hatip Kursları

CHP grubunun aldığı karar doğrultusunda Milli Eğitim Bakanlığı 15 Ocak 1949'da biri **Ankara**'da diğeri **İstanbul**'da olmak üzere "2" **İmam-Hatip kursu** açmıştı. Bunların süresi "10" ay olarak saptan-

mıştı. Kurslar din alanındaki bilgileriyle tanınmış kişilerin denetimi altında olacaktı. Ankara'daki kurs için Prof. Yusuf Ziya Yörükân ile Hasan Hüsnü Erdem, İstanbul kursu için de Kilisli Rıfat Bilge ile Celal Hoca görevlendirilmişti.

İlk dönem kurslarına devam edenlerden "50" kadarı başarı göstererek diploma almışlardı. Ancak sürenin yeterli olmadığı anlaşıldığından ikinci dönemde "2" yıla çıkartılmıştı. Ayrıca meslek okullarını bitirmiş olanların da bu kurslara alınması uygun görülmüştü. Böylece başlayan **İmam-Hatip kursları** Demokrat Parti iktidarında okula dönüştürülecek, sayıları da giderek artacaktı...

b) İlkokullarda İsteğe Bağlı Din Dersleri

CHP grubunda, din derslerinin ilkokulların son iki sınıfında seçimlik ve velilerin isteklerine bağlı olarak okutulması kararlaştırılmıştı.

Nadir Nadi, devletin din eğitimini eline almasını ve sarıklı hocaların okullara sokulmasını antidemokratik bularak bu kararı eleştirmişti. **Cumhuriyet** gazetesinde **Sarığa Hasret** başlıklı makalesinde, sayıları "4" milyonu bulan **Alevi** vatandaşlardan din öğretimi giderlerine katılmalarının nasıl isteneceğini sormuştu. Ona göre, en doğru yol **Diyanet İşlerini tamamen bağımsız duruma getirmek ve din işlerini dinsel topluluklara** (cemaatlere) **bırakmaktı.**

İlköğretimde isteğe bağlı din derslerine başlanması ve **İlahiyat Fakültesi** açılması, Başbakan Hasan Saka'nın çekilmesinden sonra kurulan Şemsettin Günaltay hükümeti döneminde gerçekleştirilmişti. 24 Ocak 1949'da Meclise sunulan hükümet programında, din öğretimi vatandaşın hakkı olarak nitelendirilmiş ve şu vaatte bulunulmuştu:

"Din öğretiminin isteğe bağlı (ihtiyari) **olması esasına bağlı kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken olanakları sağlayacağız."** (TCH, I, 174)

Çok geçmeden de "1" Şubat'ta derslere başlanılmıştı. Ancak Meclis'teki bütçe görüşmeleri sırasında, din öğretimi ve din adamlarının durumları konusunda değişik görüşler öne sürülmüştü. Hamdi Şarlan ile Sinan Tekelioğlu, Diyanet İşleri bütçesinin ve müftülerin maaşlarının artırılması üzerinde durmuşlardı. Eminettin Çeliköz ise bazı illerde vatandaşlar tarafından açılmış olan Kuran kurslarına yardım edilmesini dilemişti. Başbakan Günaltay, **laik bir devletin laik Mec-**

lisi'nde dinin esasları üzerinde konuşulamayacağı gerekçesiyle soruları yanıtsız bırakmıştı. Fakat arkasından, 15 Şubat'ta CHP grubunda şu açıklamayı yapmıştı: **"Vicdan özgürlüğü maskesi altındaki her irtica hemen ezilecektir. Bu memlekette tekke ve türbeler yeniden hortlayamaz. Hükümet, dinsel efsanelerin ve memleketi tahrip edici düşüncenin güçlenmesine asla müsaade etmeyecektir."** O günkü grup toplantısında konuşan Ahmet Remzi Yüregir, **'kara kuvvet**'in yeniden başkaldırdığına dikkati çekmiş, Hüseyin Cahit Yalçın da, "Derviş Vahdeti'nin izinden gidenlerin, kolera ve vebadan daha tehlikeli" olduklarını söylemişti (YTİ, 101). Ama CHP grubunda din derslerinin tutuculuğa, şeriat özlemlerine yol açmadan denetim altında sürdürülebileceği ve bunun partinin de yararına olacağı görüşü egemen idi.

c) İlahiyat Fakültesi

CHP grubunun ve hükümetin almış olduğu kararlar çerçevesinde seçimlik din derslerinden sonra sıra üniversiteye bağlı bir **İlahiyat Fakültesi**'nin açılmasına gelmişti. Parti grubu, vaiz, müftü ve yüksek din adamı yetiştirmek için Ankara'da bir **İslam İlahiyat Fakültesi açılmasını önermişti.** Millet Partisi ise 22 Temmuz 1948'de açıklanan programında Ankara'dan başka İstanbul'da da ikinci bir **İlahiyat Fakültesi** açılmasını istemişti. Söz konusu fakülte için gereken ön hazırlıklar yapılır, yasa tasarısı hazırlanırken Diyanet İşleri Başkanı Hamdi Akseki, bir basın toplantısı düzenleyerek burada okutulması gereken dersler hakkındaki görüşlerini açıklamıştı.

Tasarıda parti grubu kararına uygun olarak, **İlahiyat Fakültesi**'nin Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulması öngörülmüştü. TBMM görüşmelerinde Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu fakültenin "irtica hareketlerine karşı çıkacağı" görüşünü savunmuştu. Tasarı 4 Haziran 1949'da kabul edilerek yasalaşmıştı. Öğretim kadrosunu oluşturan ilk atamalar yapıldıktan sonra da **Ankara İlahiyat Fakültesi** yeni ders yılı başlarında 21 Kasım 1949'da öğretime başlamıştı.

İlahiyat Fakültesi'nin Türkiye'nin aydın din adamı gereksinimini karşılaması yanında, "son dönemlerde kabuklaşmaya yüz tutmuş medrese zihniyetinden uzak, bilimsel kurallarla inceleme ve araştırmalarda bulunan bir merkez" olması da öngörülmüştü. İlk öğretim kadrosu da bunu gerçekleştirebilecek uzmanlardan oluşturulmuştu.

Ders programlarına Dinler Tarihi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Mantık, Türk ve İslam Sanatları gibi dersler konulmuştu. Ne ki fakültenin üniversiteye bağlı olarak kurulması, okutulacak derslerden bazıları ve atanan kimi öğretim üyeleri, sağcı/dinci çevreleri pek memnun etmemişti. Bu konuda **Türkiye'de Din Kavgası** kitabının yazarı Sadık Albayrak şunları yazıyor (s. 89):

"Bu fakültenin üniversiteye bağlı olması, istenen dini havayı bulmasına engel oluyordu. Zaten tayin olunan öğretim görevlileri reformist bir karakter taşıyordu... Halkın bu müesseseleri (kurumları) **ele alması ve sahip çıkması, bu fikrin akamete uğramasına** (sonuç vermemesine) **sebep olmuştur."**

Fakültenin reformist bir görünüm taşıdığı yolundaki eleştiriler ve tepkiler sonunda çok geçmeden ders programlarında kuruluşu salt bir **İslam İlahiyat Fakültesi**'ne dönüştüren değişiklikler yapılacak ayrıca üniversiteye bağlı olmayan **Yüksek İslam Enstitüleri** açılacaktır.

4 - LAİKLİK VE DİN EĞİTİMİ SORUNU

a) Bazı Türbelerin Açılması

CHP ve İnönü iktidarının son hükümeti olan Şemsettin Günaltay kabinesi döneminde dinsel bağlamda yapılan bir değişiklik de, 30 Kasım 1925 gün ve 677 sayılı yasa ile kapatılmış olan türbelerden bazılarının açılması olmuştu. **Laiklik** anlayışını pekiştirme doğrultusunda çıkartılmış olan söz konusu yasa ile tarikatçılığın önlenmesi, şeyhlik, müritlik, dervişlik gibi toplumda ayırım yaratan sanların kullanılmasına son verilmesi öngörülmüştü. Ancak çok partili siyasal yaşama geçtikten sonra türbelerin açılması yolundaki istekler de artmıştı. CHP hükümeti, karşıt partilerin kullandıkları bu kozu da onların elinden alma düşüncesiyle kendisi harekete geçmişti.

Hükümetçe hazırlanan tasarı 1950 Ocak'ında TBMM'ne sunulmuştu. Bununla 1925 tarih ve 677 sayılı yasanın I. maddesine bir ek yapılıyor ve yeniden açılacak türbelerin nitelikleri belirtiliyordu: **Türk büyüklerine ait olma ve yüksek bir sanat değeri taşıma.** Dolayısıyla tarikatlara ait türbelerin açılması düşünülmemişti. Ayrıca hangi türbelerin ziyarete açılacağı, Milli Eğitim Bakanlığının önerisi üzerine Bakanlar Kurulunca saptanacaktı. Tasarının Meclis'te görüşülmesi

sırasında söz alan Vehbi Kocagüney, girişimi destekleyerek, bunun "Atatürk'ün nurlu izinden giden gençlik için bir tarih dersi" olacağını öne sürmüştü. Bakan T. Banguoğlu da, tasarının 677 sayılı yasanın ruhu ile çelişmediğini savunmuştu. Bununla birlikte, türbelerin **"mum dikilen, iplik bağlanan hurafe kaynakları"**na dönüştürülmemesine dikkat edileceği söylenmişti. Söz alan CHP'li milletvekillerinden Hüdai Oral, Osmanlı padişahlarına ait türbelerin de açılmasını dilemişti... Hamdullah Suphi Tanrıöver ise Türkiye'ye hizmet etmiş büyük adamların türbelerinin de yasa kapsamına alınmasını istemişti. Sonunda, 1 Mart 1950'de kabul edilen 5666 sayılı bu yeni yasa ile, 677 sayılı yasanın birinci maddesine şu ek yapılmıştı.

"Türk büyüklerine ait olan veya yüksek sanat değerine haiz bulunan (taşıyan) **türbeler, Milli Eğitim Bakanlığının müsaadesiyle halkın ziyaretine açılabilir. Bunlara nezaret** (bakım) **için gerekli memur ve müstahdemler** (hizmetliler) **tayin olunur. Açılacak türbelerin listesi Milli Eğitim Bakanlığınca tanzim** (düzenlenir) **ve Bakanlar Kurulunca tasdik olunur."**

Yasanın yürürlüğe girmesinden sonra ilk aşamada şu "20" türbenin halkın ziyaretine açılması uygun görülmüştü:

Ankara'da: Hacı Bayram, İstanbul'da: Fatih Mehmet, Yavuz Selim, Kanuni Süleyman, II. Mahmut, Mustafa Reşit Paşa, Barbaros Hayrettin, Mimar Sinan, Gazi Osman Paşa, Eyüp Sultan. Bursa'da: Osman Gazi, Orhan Gazi, Çelebi Mehmet (Yeşil). Konya'da: Selçuklu Sultanları. Akşehir'de: Nasrettin Hoca. Kırşehir'de: Aşık Paşa. Bolayır'da: Gazi Süleyman Paşa. Söğüt'te: Ertuğrul Gazi. Göynük'te (Bolu): Akşemsettin. Caber Kalesi'nde (Suriye): Süleyman Şah.

Daha sonraki yıllarda bu yasa değişikliğinin Bakanlar Kurulu'na verdiği yetkiye dayanılarak birçok türbe daha ziyarete açılmıştı. Sonunda tarikat mensupları da eski türbelerine kavuşmuşlar ya da yeni türbeler açma olanağını elde etmişlerdir. Böylece türbelerin bir kısmı yasa değişikliğini savunan Banguoğlu'nun olanaklı görmediği biçimde yeniden "iplik bağlanan, mum dikilen hurafe" odaklarına dönüşmüştür...

b) Şeriatçı ve Komünist Düzen Değişikliği Girişimlerine Karşı Önlemler

CHP'nin 1947 Kurultayı'nda alınan kararlara uyarak ilkokullara isteğe bağlı din dersi koyan, **İmam-Hatip kursları** ve **İlahiyat Fakültesi**'ni açan Ş. Günaltay hükümeti, sağcı/şeriatçı ve solcu/sosyalist

akımların güçlenmesi karşısında, bazı yasal önlemler almak gereğini de duymuştu. Devlet düzenini değiştirmeye ya da ulusal duyguları sarsmaya yönelik yayın ve eylemlerde bulunanlara verilecek cezaların artırılması öngörülmüştü. Çünkü din eğitimi tartışmaları sürerken, kimi çevrelerin şimdiden dini siyasaya âlet etmeye çalıştıkları görülmüştü. 1949 yılı Diyanet İşleri bütçesi görüşmelerinde Başbakan Yardımcısı F. A. Barutçu, dinsel inançları kötü amaçlarla kullanmak isteyen **Evrakı Buhari, Şeyh Ahmet Vasiyetnamesi ve Mukaddeş Kürsüden** gibi bazı yayınların toplatıldığını, şeriat yanlısı eğilim gösteren Şemsettin Yeşil'in vaizlik belgesinin geri alındığını belirtmişti. Bu nedenle, aşırı sağcı/dinci ve solcu çevrelerle daha etkili olarak mücadele edebilmek amacıyla bir yasa tasarısı hazırlandığını da eklemişti.

Hükümet bu bağlamda iki ayrı tasarı hazırlamıştı. Bunlardan birincisinde, **Türk Ceza Yasası**'nın 141, 142 ve 163. maddelerinde, ikincisinde ise **Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına** ve kimi dinsel sanların yasaklanmasına ilişkin 677 sayılı yasada bazı değişiklikler yapılıyordu. Tasarı önce Başbakan Günaltay'ın düzenlediği basın toplantısında açıklanmış (21 Nisan 1949) ve arkasından TBMM'ne sunulmuştu. Dikkati çeken, Meclis görüşmelerinde değişikliklerin karşıt partiler, özellikle **Demokrat Parti** tarafından da desteklenmesiydi. Ceza yasasına ilişkin görüşmelerde, Osman Nuri Köni, **Fransa'daki laiklik** anlayışının ve uygulamasının örnek alınmasının gerektiği üzerinde durmuştu. Ama Günaltay, Türkiye'deki 'laiklik'in geçmişten gelen kendine özgü nitelikleri bulunduğunu savunmuştu. **Laiklik**ten ne 1.000 yıl önce Hicaz'da yaşamış **İmam Malik**'in, ne de **İmam Hanbeli**'nin kendi dönemlerine ve toplumlarına göre düzenledikleri **içtihat**'lara değil, TBMM'nin başka kaynaklara başvurmadan, ulusun yaşamsal gereklerine göre kabul edip yürürlüğe koyduğu yasalara bağlı olmayı anladığını söylemişti. İslamlığın "dinin ana hükümlerinden" oluştuğunu, sonradan tasarının bundan böyle **"Halife orduları ya da derviş tarikatları"** kurulmasını önleyeceği kanısında olduğunu vurgulamıştı. Başbakan **aşırı solcu/komünist** görüşlerin doğuracağı tehlikelere de dikkatleri çekmişti. **Komünistlerin,** eski **Batıniler** gibi açıkça saldırıya çok ender olarak geçtiklerini, genelde kendilerini bulundukları çevreye uydurarak değişik ad ve görüntülerle etkinliklerini sürdürdüklerini söyleyen Günaltay, yasa değişikliğinin **"zararlı mikroplar"**ın ülkeye girmesine de engel olacağını söylemişti.

Demokrat Parti adına konuşan Fuat Köprülü, aşırı sağ ve sol akımlar arasındaki ilişkiler üzerinde durmuştu. Komünizmin Müslüman ülkelere "başında koskocaman bir yeşil sarık"la girdiğini, din

propagandası yapanların da gerçek dindarlar değil birtakım "simsarlar ve bezirgânlar" olduğunu belirterek **Türkiye'deki laikliği Fransızların anlayışına göre daha sınırlı bir kavram olarak anlamak** gerektiğini söylemişti. Köprülü, sözlerine dinin kişisel bir siyasete âlet edilmesinin aslında onun yüceliğine karşı bir saygısızlık olduğunu da eklemişti. Başbakan Günaltay böylece yasa değişikliğine destek veren Köprülü'ye ve Demokrat Parti'ye teşekkür etmişti. Sonunda tasarı 10 Haziran 1949'da 5435 sayı ile yasalaşmıştı. Bu değişikliklerle **T. Ceza Yasası**'nın 141, 142 ve 163. maddeleri yeniden düzenlenmişti. Ancak 1950 seçimlerinden sonra iktidara gelen Demokrat Parti, aşırı solcu/komünist akımların güçlenmesi karşısında 141. ve 142. maddelerde öngörülen cezaları yeniden artırmak gereğini duymuştu. Bu nedenle de ceza yasasının söz konusu "3" maddesi ve onların uygulanması o günden başlayarak tartışmalara yol açmıştı (Metin: EK III).

1949'daki değişiklikle laikliğe ilişkin 163. madde şöyle olmuştu:

Md. 163- Laikliğe aykırı olarak, devletin içtimai veya iktisadi veya siyasi veya hukuki temel nizamlarını (düzenlerini) kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden (dernek kuran, oluşturan, düzenleyen ya da yönlendiren ve yöneten) kimse, iki yıldan yedi yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Böyle cemiyetlere girenler veya girmek için başkalarına yol gösterenler, altı aydan aşağı olmamak üzere hapis cezasıyla cezalandırılırlar. Dağılmaları emredilmiş olan yukarıda yazılı cemiyetleri sahte nam altında veya muvazaa şeklinde (danışıklı) olsa dahi yeniden tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare edenler hakkında verilecek cezalar, üçte birden eksik olmamak üzere artırılır. Laikliğe aykırı olarak, devletin içtimai veya iktisadi veya hukuki temel nizamlarını, kısmen de olsa, dini esas ve inançlara uydurmak maksadıyla veya dince mukaddes (kutsal) tanınan şeyleri âlet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse, bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Yukarıki fıkrada yazılı fiil (eylem) yayın vasıtasıyla işlendiği takdirde ceza üçte birden yarıya kadar artırılır. Yayın yeri veya yayın vasıtası veya yayın konusu bakımından az zarar umulan hallerde fâile (eylemciye) altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir.

Dinci/şeriatçı girişimlere karşı yasal önlemler ceza yasasının 163. maddesindeki cezaların artırılmasıyla sınırlı kalmamıştı. Bunun yanında tekke ve zaviyelerin kapatılmasını içeren ve kimi dinsel sanların kullanılmasını yasaklayan 30 Kasım 1925 gün ve 677 sayılı ya-

sada da önemli bir değişiklik yapılmıştı. **Şeyhlik, babalık ve halifelik** gibi kaldırılmış olan sanları kullananlara verilecek cezaları içeren bu değişiklik de 10 Haziran 1949'da TBMM'de kabul edilmişti. 677 sayılı yasanın birinci maddesine eklenen bentte, **hapis, para cezası ve sürgün**den oluşan üçlü bir cezalandırma öngörülmüştü:

"Şeyhlik, babalık ve halifelik gibi, mensupları arasında baş mevkiinde bulunanlar, altı aydan az olmamak üzere hapis ve 500 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasından başka, bir yıldan aşağı olmamak üzere sürgün cezası ile cezalandırılırlar."

Bu değişikliklerle 1950 öncesi Türkiyesinde **şeriat** ya da **komünist** düzen isteyenlere karşı laik Cumhuriyeti ve devrimi koruyacak önlemlerin alındığı sanılmıştı. Ancak 14 Mayıs 1950 seçimlerinin hemen arkasından salt cezalandırma yöntemlerinin bu tür akımları önlemeye yetmediği anlaşılmıştı. Üstelik cezalara ilişkin maddelerdeki soyutta kalan pek açık olmayan deyimler, sözcükler, uygulamada açılan davaların sürüncemede kalmasına ve kimi tutarsızlıklara yol açmıştı. Aslında, 141. ve 142. maddeler daha kabul edilişinden başlayarak solcu çevrelerin, 163. madde de sağcı/dinci kesimin eleştirilerine hedef olmuştu. **Demokrat Parti** iktidarının ilk yıllarında bu maddelere dayanılarak yapılan geniş çaplı tutuklamalar, arkasından öngörülen cezaların daha da artırılması (1957) eleştirileri yakınmalara ve suçlamalara dönüştürmüştü. Değişik aşamalardan geçerek yıllarca süren 141., 142. ve 163. madde tartışmaları **12 Eylül** girişiminden sonra işbaşına gelen **Anavatan Partisi** döneminde sağ ve sol kesimin ortaklaşa yürüttükleri bir kampanya ile noktalanmıştı. Aşırı, düzen değiştirmeye yönelik girişimleri önleyecek başka maddeler var savıyla, söz konusu "3" madde **Türk Ceza Yasası**'ndan çıkartılmıştı (1991). Ama olayların gelişmesi bu konuda bir yanılgıya düşüldüğünü göstermektedir.

c) Hükümet Programlarında Devrimler ve Kemalizm

İsmet İnönü, hiç kuşkusuz Atatürk'ü en iyi tanıyan, onun öncülük ettiği **devrim**de yanı başında yer alan, uygulamaları yapan ve gözeten kişi idi. Türk kamuoyu da onu böyle tanıyordu. 1937 Eylülünde Başbakanlıktan ayrılışıyla aralarında beliren kırgınlık Atatürk'ün hastalığı döneminde ortadan kalkmış görünüyordu. Cumhurbaşkanı seçilmesi yurtiçinde ve dışında olumlu karşılanmış, ferahlık yaratmıştı. Devrimin süreceği ya da en azından olduğu gibi bütünüyle korunacağı kanaati yaygındı.

İnönü de, 12 yıl süren Cumhurbaşkanlığı döneminde kamuoyuna karşı hep Atatürk'ü ya da **Kemalizm**i yücelten, devrim ilkelerinin önemini belirten konuşmalar yapmış, mesajlar vermişti. Atatürk'ü "devlet kurucusu, Türk ulusunun özverili ve candan bağlı hizmetlisi ve insanlık idealinin âşık, seçkin siması" olarak nitelemişti. Onun cenaze töreninde de **"Kemalizmin özel niteliği onun devamlılığında saklıdır"** demişti. Ülkede sağ ve sol akımların güçlendiği, **ulusçuluğun ırkçı/Turancı** bir içeriğe dönüştürüldüğü dönemde, 1944'deki ünlü 19 Mayıs konuşmasında da, **"6" İlke**'nin yüzyıllarca süren yıkımlar ve acı deneyimler sonucunda bulunduklarını belirterek, onları **"devletin niteliğini belirleyen özellikler"** olarak değerlendirmişti:

"Cumhuriyet, memleketin içerdeki yaşayışında ve dışarı ile ilişkilerinde açık ve dürüst hatlarla (çizgilerle) **ülküsünü tayin etmiştir. Vatandaşlarımızın, en yeni yetişen nesillerimizin** (kuşaklarımızın) **yüreklerini aşk ile dolduracak prensipler temel olarak alınmıştır. Devletimizin hüviyetini teşkil eden esas vasıflar, uzun felaket asırlarının** (yüzyıllarının) **tecrübe mahsulü ve gelecek asırların en feyizli** (verimli) **gelişme prensipleri olarak bulunmuştur."** (MŞSD, 196. Metin: Ek I)

Milli Şef'in Kemalizm ve devrime ilişkin görüşleri, belirli oranlarda da olsa onun döneminde kurulan CHP hükümetlerinin programlarına da yansımıştı. Celal Bayar'ın Başbakanlıktan istifası üzerine 27 Ocak 1939'da kurulan Dr. Refik Saydam hükümetinin programında, ana amacın "CHP'nin programını gerçekleştirmek" olduğu vurgulandıktan sonra şu tümceye yer verilmişti:

"İnkılap kanunlarının ulusal bünyede sarsılmaz bir şekilde işlemesini ve adli teşkilatın devamlı gelişmesini sağlama yolunda alınmış olan önlemlerin uygulanmasına duyarlılıkla devam etmek azmindeyiz." (TCH, I, 102)

Bu sırada son derecede önemli ve dikkate değer bir olgu, artık bazı devrimlerden vazgeçileceği yolunda çıkan ya da belirli amaçlarla çıkartılan haberlerdi. Ahmet Ağaoğlu, **Tan** gazetesinde çıkan yazısında (26 Ocak) geçmiş yılları, Atatürk dönemini kastederek "herkesten günahlarının hesabı"nın sorulmasını istemişti. Başbakan Saydam öncelikle bu söylentileri ve önerileri yalanlamak gereğini duymuştu. Aynı gazeteye verdiği demeçte, **eski abece'ye dönüleceği, okullarda din öğretimi yapılacağı** (henüz 1939 yılındayız!) **ve kadınların işten çıkartılacakları** ve bundan böyle çalıştırılamayacakları söylentilerinin aslı olmadığını belirtmişti.

Dr. Refik Saydam'ın ölümünden sonra Şükrü Saracoğlu'nun kurduğu hükümetin programında da (5 Ağustos 1942) parti programına bağlı kalınacağı vurgulanmış ve savaş yıllarının bir gereği olarak ağırlık ekonomik konulara verilmişti. Ancak bütün uygulamalarda "Atatürk'ün daima aramızda yaşamakta olduğu" varsayılarak hareket edileceği belirtilmişti. Program, devrimlere değinilmeksizin **halkçılık**tan ve **Türkçülük**ten söz etmesi bakımından ayrı bir özellik taşıyordu:

"Bizde imtiyazlar ve sınıflar asla mevcut olmadı. Demokratik Türk tarihinin derinliklerinden yuvarlanıp gelen büyük bir hakikattır. Biz halkçı idik, halkçıyız ve daima da halkçı kalacağız... Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük, bir kan meselesi olduğu kadar ve laakal (en aşağı) **o kadar vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz."** (TCH, 122 vd.)

İstifa ettikten sonra yeniden Başbakanlığa atanan Şükrü Saracoğlu'nun 17 Mart 1943'te TBMM'nde okuduğu ikinci hükümet programında ise Atatürk ilkeleri ve devrime ilişkin olarak şu paragrafa yer verilmişti: "Tuttuğumuz yollar ve kurduğumuz esaslar sayesinde Atatürk'le başlayan ve her gün biraz daha kökleşen rejimimizin insani ve medeni gayeler için örnek olacağına inanıyoruz." (TCH, 127). Ancak Başbakan, 1944 bütçesi görüşmelerinde **Kemalizm** ve **devrim** hakkında daha açık bir değerlendirme yapmıştı:

"Bizim için iç politika, idare işlerinden başlayarak, iktisadi ve içtimai (toplumsal) **bütün sahaları kapsayan bir politikadır ve bizi Kemalizm adı altında toplamış olan bu politikada, kelimenin bütün manasıyla Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçıyız.**

Her Türk gibi ben de Kemalist rejimin doğruluğuna ve sağlamlığına o kadar eminim ki, er geç bütün dünya milletlerinin bizim rejime benzeyen bir rejim etrafında toplanacaklarına kaniim." (MŞD, II, 355 vd.)

1946 seçimlerinden sonra kurulan Recep Peker hükümetinin programında **"Türk devrimi"**ne eğitim ve öğretimden söz edilirken değinilmişti: "Öğretimin her kademe ve türünde Türk gençliğinde ulusal duygunun kuvvetlenmesi ve gençlerimize **Türk devrimi**nin ana fikirlerinin benimsetilmesi... (TCH, I, 151)

R. Peker'den sonra yeni hükümeti kuran Hasan Saka'nın 13.10.1947'de okuduğu programa gelince, bunda, CHP ile DP arasındaki zıtlaşmaya son veren **12 Temmuz Bildirisi** doğrultusunda,

Cumhuriyet'in demokratik bir rejim olduğunun belirtilmesine ağırlık verilmişti:

"Hükümetimizin başlıca vazifesi, bu geniş demokrasi rejiminin kurucusu olan inkılapçı partimizin umdelerine (ilkelerine) **dayanarak memlekette gittikçe gelişen bu sistemin ve onun temeli saydığımız siyasi emniyetin inkişafını sağlamaya çalışmak olacaktır... Hükümetimiz, aynı zamanda bütün partilerin her şeyden üstün olan Cumhuriyet müesseselerine** (kurumlarına) **hürmet etmelerini, demokrasi hayatının kuvvetle mesnedi** (dayanağı) **bilmektedir."** (agy. I, 159)

İ. İnönü iktidarının son hükümeti olan Şemsettin Günaltay kabinesinin programında da (24 Ocak 1949), **"Türk devriminin ana prensiplerini titiz bir itina ile savunmakta devam edeceğiz... Fakat laiklik prensibinden ayrılmamıza asla imkân tasavvur edilmemelidir"** denilmişti (agy, I, 174).

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, İnönü döneminde kurulan **CHP hükümetlerinin** programlarında, daha çok devrimin bütününe değil de ana ilkelerine bağlı kalınacağının belirtilmesinin ve ilk yıllarda kullanılan **Atatürk ilkeleri, Kemalizm** gibi tanımlamalara son yıllarda yer verilmemesinin dikkat çekici olduğu söylenebilir.

ç) Laiklik Tartışmaları: Laiklik Dinsizlik mi?

Milli Şef İnönü ve CHP iktidarının son yıllarında seçimlik de olsa ilkokullarda **din derslerine** başlanılması, **Kuran ve İmam-Hatip kursları** ile **İlahiyat Fakültesi**'nin ve kimi türbelerin açılması, ister istemez **laikliğin** ne olduğu, ne olmadığı ve bu son girişimlerle **laiklik** ilkesinden ödün verilip verilmediği sorununu gündeme getirmişti. Gerçi salt yasal açıdan bakıldığında, din hizmeti görecek imam ve hatipler ile bilgili, kültürlü din adamı yetiştirecek bir fakültenin açılması, **Öğretimin Birleştirilmesi Yasası**'na aykırı sayılamazdı. Çünkü 3 Mart 1924 tarihli yasanın 4. maddesinde bu tür öğretim kurumlarının açılması öngörülmüştü. Ancak 1930'lu yıllardaki ya da başka bir deyimle Atatürk dönemindeki anlayış ve uygulamalara göre değerlendirildiğinde, hangi toplumsal ya da siyasal etkenden kaynaklanmış olursa olsun, **VII. CHP Kurultayı**'ndan sonra, dinsel alanda yapılan değişikliklerin, düzenlemelerin, **laiklik**ten ödün verme olarak nitelendirilmesi doğaldı. Kaldı ki 1946 seçimleri sonuçlarının doğurduğu he-

yecan ya da bunalım ortamında **laiklik** sorunu siyasal tartışmaların odak noktalarından birini oluşturmuştu. Bu ilkeyi başından beri benimsememiş, ona karşı çıkmış olanlar, **katı laisizm**den vazgeçilmesini memnunlukla karşılamıştı ama bu kez de **ancak devletin laik olabileceği, Müslüman bireyin, halkın laik olamayacağı** savını ileri sürmeye başlamışlardı. Buna karşın laikliğin düşünceyi, eğitim, öğretimi ve hukuku da içeren çok yönlü bir kavram olduğunu belirtme yerine, genelde onun dinsizlik olmadığı gibi dar alanda bir savunmaya girişilmişti.

Ayrıca, **İmam-Hatip kursları** ve **İlahiyat Fakültesi**'nin açılmasıyla da yetinilmemişti. Velilerin isteğine bağlı olma gibi bir önkoşulla ilkokullara din dersleri de konulmuştu. Böylece atılan adımın, yakın gelecekte büyük boyutlara varacağı düşünülmemişti. Bu nedenle son girişimler, laikliği devrimin mayası, Atatürk ilkelerinin ekseni kabul eden çevrelerde bazı kuşkular yaratmış, duraksamalara yol açmıştı. Bu durum dış basında da farklı biçimlerde değerlendirilmişti. Örneğin, çağdaş bir gözlemci, Peter Schimid, **Zurich**'de (İsviçre) yayımlanan Die Weltwoche gazetesindeki makalesinde (27 Mayıs 1949), Atatürk dönemindeki laikliği **"din düşmanlığı"** olarak suçlarken, son önlemlerin **laiklikten ödün verme** anlamına geldiğini de belirtmek gereğini duymuştu:

"Türkler, Kemal Atatürk'ün din düşmanlığına rağmen dindar olarak kalmıştır... Rejim, şimdiden kesin laikliğinden bazı fedakârlıklar vermek zorunda kalmıştır."

CHP iktidarının karşıt partilerin dürtüsü ile de olsa, yeniden din öğretimini başlatması, din görevlileri ve aydın din adamı yetiştirmeye yönelmesi, bu alandaki gereksinmeleri karşılarken, ülkede dinsel akımların giderek güçlenmesine ve **laik Cumhuriyet'ten şeriat düzenine** geçme isteklerine varan yolda önemli bir etken olmuştur. Üstelik, yukarıda tutanaklara dayanarak sergilediğimiz ve G. Jaschke' nin de belirttiği gibi CHP, karşıt partilerin fazla bir zorlaması olmadan kendi içinde bu değişikliğe yönelmiştir (YTİ, 98).

1950'de iktidara gelen **Demokrat Parti**, açılan yolda kendi anlayışına göre daha büyük bir hızla yürümekte güçlük çekmemişti. İlk olarak **ezan**ın Türkçe okunması zorunluluğunu ortadan kaldıran DP, daha sonra dinsel öğretimin yaygınlaştırılmasına girişmişti. İlkokullarda okutulan **din dersi**nin ortaokullarda da verilmesine geçilmişti. Özellikle de bu derslerin velilerin isteğine bağlı olması koşulu tersine çevrilerek, çocuklarının derslere girmesini istemeyenlerin yazılı olarak başvurmaları zorunluluğu getirilmişti (1956). Bunun ar-

kasından da **İlahiyat Fakültesi** dışında ve üniversiteye değil, doğrudan doğruya Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olan **Yüksek İslam Enstitüleri** açılmıştı (1959). Böylece öğretim birliğini parçalayan ve giderek bir yandan **İmam-Hatip Okulları** ve **İmam-Hatipliler** sorununa dönüşen, öte yandan **şeriat** özlemlerini güçlendiren bir sürece girilmiştir.

Öyle ki, 1990'lı yıllarda, "**1946 Demokrat Parti ruhu**"nun devam ettiğini sık sık yineleyen Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de, 1930'ların laiklik anlayışının yanlış olduğunu öne sürmektedir. **Turkish Dails News**'e verdiği demeçte (Cumhuriyet, 22 Nisan 1994), halkın din ve laiklik konusunda, laikliği savunanların da din hakkında bilgisiz olduklarını söyleyen Demirel, Atatürk dönemindeki laikliğin **Marksizm**'in etkisinde kaldığını ve **ateizm** (dinsizlik) olarak algılandığını öne sürmüştü:

"İslamın kalkınmaya engel olduğu iddiaları vardı ve laiklik ateizm olarak görülmüştü. O zamanlarda Marksizm dünyaya yayılıyordu ve Marksist ideoloji dini, kitlelerin afyonu olarak kabul ediyordu. Bu nedenle Türkiye, bu eğilimlerin etkisinden uzak kalabilirdi demek zordur.

Devlet laiktir, ama bireyler laik olamazlar. Çünkü insanlar ya Allaha inanırlar, ya da inanmazlar!"

Bu açıklamadan, Devlet Başkanının laik insanların Allaha inanmadıkları ya da inanamayacakları kanısında olduğu gibi bir anlam çıkmakta ise de, aslında kendisinin böyle düşünmediği umulmaktadır. Yine de birey laik olmaz, laik düşünceyi kabul etmeyecek olursa, devletin nasıl laik olabileceği, o ilkeyi kimin, nasıl uygulayacağı soruları ortaya çıkmaktadır.

Özetle, CHP iktidarının yöneldiği din eğitimi ve öğretimi, din adamları yetiştirme girişimleri, onu izleyen dönemlerdeki gelişmeler ve **laiklik**ten verilen ödünlerle, günümüzde bir sorunlar yumağı oluşmuş bulunmaktadır.

d) İsmet İnönü ve Devrim

Bu yumağın örülmesinde CHP iktidarının Atatürk'ten ve özellikle de çok partili siyasal düzene geçtikten sonra karşıt propagandaları etkisizleştirmek için aldığı önlemlerin de payı olduğu yadsınamaz. Dolayısıyla o yıllara damgasını vuran İsmet İnönü'nün Atatürk döneminde uygulamasına katıldığı devrimi geliştirip geliştirmediği, ya da

en azından bir bütün olarak ne ölçüde koruduğu, **devrim** dizgesinden ödün verip vermediği de tartışılmaktadır.

Yansız ve yalın bir gözle bakıldığında İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemine ilişkin olarak şu olgular ve noktalar saptanmaktadır. Onun, savaş ateşlerinin ülke sınırlarına dayandığı bir dönemde, yurtiçinde ulusal birliği ve dayanışmayı sağlayabilmek için Atatürk'ün devrim anlayışına ve uygulamalarına sıkıdan sıkıya bağlı olamayacağı, ödün sayılabilecek kimi sapmalara yönelebileceği kuşkusu daha başa geçişinin ilk yılında doğmuştu. **Kurtuluş Savaşı** döneminde Mustafa Kemal'le birlikte olup da **kuruluş** ya da **devrim** aşamasında ondan ayrılan, dahası Cumhurbaşkanına olduğu kadar Başbakan İnönü'ye de karşıt tavır takınan Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele grubunun milletvekili yapılmaları, içlerinden kimilerinin TBMM başkanlığı, büyükelçilik gibi önemli görevlere getirilmeleri, yukarıda **"Çevre Düzenlemesi"** bölümünde ayrıntılarıyla belirttiğimiz gibi kimi duraksamalara ve eleştirilere yol açmıştı. Günümüzde de Attilâ İlhan, bu girişimi, İnönü'nün Atatürkçülüğü çok başka türlü anladığına ve algıladığına kanıt olarak göstermektedir:

"Paşa'nın (İnönü), **Atatürkçülüğü çok farklı ve başka türlü anladığı, sonradan davranışlarıyla ortaya çıkacaktır ya; daha başlangıçta dikkati çeken ilginç ve şaşırtıcı bir jesti var: Terakkiperver Fırka zamanında, en ciddi siyasi hasımları** (düşmanları) **olan paşaları, yani Gâzinin akim** (sonuçsuz) **bıraktırılan müthiş komplo ile töhmet altında bıraktığı kişileri etrafına toplaması, onlara önemli görevler vermesi; böylece belki Müdafaa-i Hukuk döneminde çok hizmeti geçmiş Karabekir Kâzım Paşa gibi, Ali Fuat Paşa gibi şahsiyetlere, bir vefa borcu ödeniyor; ama aynı zamanda Gâzi Mustafa Kemal Paşa devrinin artık bitmiş olduğu ilan ediliyordu."** (Cumhuriyet, 18.VI.1997)

Böyle bir **"ilan"** düşünülmemiş olsa da, İnönü'nün eski karşıtları etrafına toplaması uzun süreli olamamıştı. Savaş yılları sona erip de çok partili düzene geçildiğinde, CHP içine alınan bu eski küskünlerden büyük çoğunluğunun, yine karşı kanatta, yeni kurulan **Demokrat Parti**'ye geçtikleri görülmüştü. Yalnızca K. Karabekir CHP'den kopmamıştı. Onların bu davranışları karşısında da İnönü, **"Şu Terakkiperver Cumhuriyetçileri memnun etmek mümkün olmuyor!"** diye yakınmaya başlamıştı. Bu da **"toplama"** girişiminde yanıldığının bir ifadesi demekti.

Milli Şef İnönü'nün, Atatürk'ten ayrılma olarak görülen davranışlarından biri de **paralar** ve **pullar üzerindeki Atatürk 'resimle-**

ri'ni kaldırtıp yerine kendi resmini koydurtması olmuştu. "Atatürk'ü unutturma" diye eleştirilen bu girişimi Erdal İnönü şöyle savunmaktadır:

"Devletin başı kimse, onun döneminde basılan para ve pullarda onun resminin bulunması, Türkiye'de yüzyıllardır süregelen devlet anlayışının bir sonucu idi... Babam için Atatürk'e saygı ile devlete saygı ayrı ayrı şeylerdi." (Anılar ve Düşünceler, I, 79 vd.)

Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun bir uzantısı ve bir saltanat rejimi olmadığı göz önüne alındığında bu savunmayı yerinde bulmaya olanak yoktur. Kaldı ki Ortaçağ geleneğinin aksine, çağdaş demokrasilerde paralar ve pullar üzerindeki resimler artık devlet başkanlarına göre değişmemektedir. Ayrıca, ABD'de olduğu gibi kimi ülkelerde devlet kurucularının imgeleri korunmaktadır. Bu nedenle Milli Şef döneminde de Atatürk figürleri sürdürülebilirdi.

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki uygulamaların artık sürdürülemeyeceğini, sürdürülmemesi gerektiğini en iyi bilenlerden biri de İnönü'nün kendisi idi. 1950'li yıllarda ziyaretine gelen Pakistan Büyükelçisinin konuşurken, düşüncelerini desteklemek için boyuna Kuran'dan sûreler okuması üzerine etrafındakilere şu değerlendirmeyi yapmıştı: **"Osmanlı döneminde biz de her görüşümüzü Kuran'dan güç alarak ifade etmeye çalışırdık. Bu üslubu Cumhuriyetle beraber bıraktık... Din istismarı edebiyatını ben herkesten iyi bilirim. Biz zaten o ortamda büyüdük. Ama ben de bir defa bu yola girersem, bu yarışı artık istesek de durduramayız. Kimse başkasının altında kalmak istemez. Sonunda laiklik elden gider."** (agy., I, 258)

Ne ki din öğretimine dönüş ve din adamı yetiştirme girişimiyle güncellik kazanan laiklik tartışmaları, İnönü'nün sezinlediği bu tehlikeyi doğuracaktı. Çünkü kapı aralanmış, devrimin bütünlüğü sarsılmaya başlamıştı. Önemli olan atılan ilk adımdı, onun arkası daha kolaylıkla getirilebilirdi. **Türk devrimi,** daha sonraki yıllarda İnönü'nün de vurguladığı gibi bir bütündü. O, 27 Mayıs girişiminden önce, 16 Ocak 1960'da üniversite öğrencilerine şunları söylemişti: **"İnkılapların hiçbiri şiir değildir. Her biri memleketin büyük bir millet olarak yaşamasını sağlayacak esaslı unsurlardır. İnkılaplar bir bütündür. Bir ucundan bertaraf etmek mümkün değildir."**

Fakat Cumhuriyet'le birlikte girişilen **devrim** hareketleri, doğal olarak karşıt bir grup, **karşı devrimci** bir kesim de yaratmıştı. Atatürk'ün daha 1920'li yıllarda vurguladığı gibi, bu kesim, yurdu ve

yurttaş çoğunluğunu saran devrim ateşi ve devletin gücü karşısında dermansız kalmışlardı. Ama, **Şeyh Sait ayaklanması** ve **Kubilay** olayında görüldüğü gibi, kendileri için uygun ortam bulduklarında karşı harekete geçecekleri de belli olmuştu. Çok partili düzene geçerken **laiklik** uygulamasındaki katılığı gevşetici önlemler, devrim karşıtları için yeniden elverişli bir ortam hazırlayabilirdi. Nitekim öyle de oldu. 1950 sonrası gelişmeler, bir ucundan tutularak sarsılan devrimin zedelendiğini ve giderek tümüyle tartışılır hale geldiğini gösterecekti!.. Dolayısıyla, laikliği tartışma haline getirmek, yeniden din öğretimine başlanırken öğretimin birliğinden sapmak, çok partili düzeni yüceltirken, Atatürk dönemini yerici açıklamalarda bulunmak, başlangıçta küçük, önemsiz görünen, ama giderek sakıncaları belirginleşecek olan ödünler demekti.

İsmet İnönü'nün genelde, Atatürk döneminde gerçekleştirilmiş olan devrimleri korumaya öncelik verdiği yadsınamaz. Örneğin, başlangıçta duraksama gösterdiği **abece devrimi**ni uygulamaya geçildikten sonra yaşamı boyunca korumaya ve yaygınlaştırmaya büyük özen gösterdiği bilinmektedir. Kendisi 1928 sonrasında **Osmanlıca** denen eski **abece**'yi kullanmadığı gibi, kullananları da eleştirmiş, ayıplamıştır. F. A. Barutçu'nun aktardığına göre, yalnızca bir kez, 1950 seçimlerinden sonra Adnan Menderes hükümeti programını eleştiren eski harflerle yazılı bir metni, "Eh, bir kez olursa, peki!" diye okumayı kabul etmiştir (SA, 496).

Ancak savaş yıllarının doğurduğu sıkıntılar, arkasından karşıt partilerin eleştiri ve suçlamaları ortamında yeni devrimci atılımlarda bulunamayan İnönü'yü **"Tanzimatçı bir bürokrat"** olarak nitelemek haksızlık olsa gerektir. Falih Rıfkı Atay ve ona dayanan Attilâ İlhan, İnönü için şu görüşü savunuyorlar:

"Kuvayı Milliye devri, İnönü'nün ilk ordunun kuruluşundaki müstesna kumanda hizmetleri dışında, Atatürk'ündür. İsmet Bey hiçbir zaman bir ihtilalci olmamıştır... O bir nizam (düzen) **adamıdır, ileri bir Tanzimatçıdır. Pek çalışkandır; binbir incelemeden geçirmedikçe bir mesele üzerinde karar vermez... Atatürk'le farklarından biri de, birincisinin hiç bürokrat olmaması, ikincisinin fazlaca bürokrat olmasıdır."** (Çankaya, II, 471 vd.; Cumhuriyet, 30.VI.1997)

Ayrıca A. İlhan, İnönü'nün, kazanılmış devrimleri koruma çabasının, onu ister istemez totaliterliğe ittiğini ve böylece, doğrudan Atatürk'ten kaynaklanmayan bir **"İkinci Kemalizm"** anlayışının doğup topluma yerleştiğini de öne sürmektedir. Ona göre, **"Atatürkçülük,**

daha ünlü ve yaygın tabiriyle Atatürk ilke ve inkılapları, İsmet Paşa'nın ona verdiği şekil sanılmıştır."

Bu görüşte gerçek payı bulunmakla birlikte, böylesi bir sınırlama fakülte ve yüksekokullarda 1934'den başlayarak okutulan ve 1942'de kurulan **Türk İnkılap Tarihi Bnstitüsü**'ne bağlı olarak yürütülen **Türk İnkılap Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi** derslerinin bir sonucu olsa gerektir. **Milli Şef** döneminin tek partili ve oldukça otoriter bir yönetim olduğu kuşkusuzdur. Yalnız İnönü'yü kavramın tam anlamıyla **totaliter** ya da **diktatör** olarak nitelemek de yerinde görülmemektedir. Kendisi de çok partili sisteme geçme kararını veren ve âdil bir seçim yasası hazırlatan bir devlet başkanının, İspanya'daki Franko ya da Portekiz'deki Salazar gibi bir **diktatör** sayılamayacağını belirterek şunları söylemişti:

"Bana diktatör diyorlar... Bütün bu demokrasi oyunları, bir diktatörün oyunlarıymış! Tutun ki bir diktatörün oyunlarıdır, başkaları bu kadarını da yapabiliyor mu? Franko yapabiliyor mu? Salazar yapabiliyor mu? Seçim yasası çıksın, çalışmayı görecekler!.."

Milli Şef'in çok yakınında bulunmuş olan F. A. Barutçu, onu İngiltere'yi **II. Dünya Savaşı**'ndan yengiyle çıkartan Churchill'e benzetmekte ve otoriter yönetimini şöyle özetlemektedir:

"Paşanın diktatörlüğü, manevi etkinliğinin yenilmezliğinden doğmaktadır. Recep Peker bu etkinliğe karşı koymayı denemiştir; parti grubunun bir kısmının güvenine karşın yine de tutunamamıştır. Paşa, hükümet ve parti işleriyle –bazen ayrıntılara da inerek– uğraşmaktadır. Bakanlar, kendi bakanlıklarıyla ilgili işleri kendisine anlatırlar. Dışişleri her işi kendisine bildirerek, düşüncelerini alır. Parti işleri de ayrıntıya varıncaya dek kendisine anlatılır. Böylece her işte onun düşüncesi ya önceden ya da sonunda öğrenilmiş olur.

Paşa, her sorunda tartışma yoluyla karar verir... Kendisi bir karara vardıktan sonra da onu tartışma yoluyla mutlaka kabul ettirmesini bilir. Tartışma yolu, işin demokratik yanıdır... Onun gölgesinde silinmeyen hiçbir kişilik yoktur. Onun düşüncelerinin egemenliği altına girmeyen düşünceler, sahibinin malı olarak, öylece kalırlar. Tartışmayı sever. Eğilimine uygun olmayan düşünceleri, kuramsal mantık gücüyle yenmek, onun hoşuna gider... Paşa, devlet yönetiminde tek odak noktasıdır. Ve bu, onun geniş kültürü, engin deneyleri ve büyük tarihsel kişiliğinin hakkıdır. İktidardayken Churchill ne ise, İsmet Paşa da bizde odur!" (SA, 380 vd.)

Kısacası, İsmet İnönü dönemini devrimler açısından değerlendirirken, Şevket Süreyya Aydemir'in vardığı sonuca katılmak gerekir sanırız:

"Yeni hamleleri, İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra pek çabuk başlayan İkinci Dünya Harbi'nin engellediği öne sürülebilir. Bu, yetersiz bir izah olur. Hulasa, İnönü'nün bir taraftan Milli Şef ve Değişmez Başkan sistemini kurup yeni ve kökten hareketlere el atacak gibi görünürken, diğer taraftan halkın sosyal yapısında etkili olacak inkılapçı müdahalelere yönelmemiş olması, onun hayat hikâyesini yazacaklar için, ileride de çözülemeyen bir istifham (soru) **olarak kalacaktır."** (İAD, II, 61)

III - İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN DOĞURDUĞU SORUNLAR

A) SİYASAL DALGALANMALAR

1 - UZGÖRÜ İLE KORUNABİLEN YANSIZLIK

Atatürk'ün hayata gözlerini kapadığı Cumhuriyet'in 15. yılında Türkiye toprakları, Suriye dışında, bir barış ve dostluk çemberi ile sarılmıştı. **1925 Türk Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması** ile başlayan barışçı dostluk ilişkileri **Balkan Antantı** ve **Sadabad Paktı** halkalarıyla tamamlanmıştı. **Sancak** diye anılan **Hatay sorunu**nda da bir kriz döneminden sonra bağımsız bir **Hatay Cumhuriyeti**'nin kurulmasıyla kesin çözüme yönelinmişti. Avrupa'da savaş olasılığının artması karşısında Fransa, Türkiye ile 23 Haziran 1939'da Ankara da yeni bir anlaşma yaparak bu soruna son vermeyi yararlı görmüştü. Arkasından **Hatay Meclisi,** 29 Haziran 1939'da yani Atatürk'ün ölümünden "7,5" ay sonra anavatana katılma kararı almış, TBMM de 7 Temmuz'da bu katılmayı onaylamıştı.

Türkiye açısından kaygı vermeyen bu duruma karşın, Avrupa devletleri arasındaki anlaşmazlıklar, dünyanın yeniden büyük bir savaşa sürüklenmekte olduğunu gösteriyordu. **Birinci Dünya Savaşı** yenilgisinden sonra **Wersailles** Antlaşması ile eli kolu bağlanmak istenen Almanya, Adolf Hitler'in **Nasyonal-Sosyalist** yönetiminde güçlenerek yeniden büyük devletlerle boy ölçüşme aşamasına girmişti. Amacına ulaşmak isteyen Hitler, eski **Roma İmparatorluğu** topraklarını ele geçirmeyi düşleyen **İtalya**'nın **faşist** diktatörü Benito Mussolini ile anlaşmıştı. Arkasından Japonya'nın da buna katılmasıyla **Mihver Devletleri** adıyla anılan üçlü ittifak oluşturulmuştu.

Wersailles Antlaşması'nı tanımadığını ilan eden Hitler, Avrupa'da **Germen** kökenlilerin çoğunlukta olduğu yerleri kendi topraklarına katmaya yönelince, İngiltere ile Fransa bunu önlemek için bazı diplomatik girişimlerde bulunmayı gerekli görmüşlerdi. Ancak Hit-

ler'in önce **Avusturya**'yı ülkesine katmasına, arkasından **Sudetler** bölgesi diye tanınan **Çekoslovakya**'nın bir kısmını almaya yönelmesine engel olamamışlardı.

Hitler'in girişimleri, Mussolini'yi de cesaretlendirmişti. 1935'lerde **Antalya** yöresini almaktan söz eden, ancak Atatürk'ten gördüğü tepki üzerine bundan vazgeçip **Habeşistan**'ı işgal eden İtalyan liderinin siyasal amaçları, bu dizinin 3. cildinin 2. bölümünde belirttiğimiz gibi, **Balkan Antantı**'nın kurulmasında başlıca etken olmuştu. 1939'da Hitler **Çekoslovakya**'yı işgal ederken Mussolini'nin de **Arnavutluk**'a saldırması (7 Nisan), İtalya'ya karşı duyulan güvensizliği daha da artırmıştı.

Avrupa'da siyasal ve ekonomik hayat alanlarını genişletmek isteyen **Nazi** ve **faşist** rejimlerin güttükleri savaş siyasası ve bunun sonunda büyük bir dünya savaşının patlak vermesi, Cumhuriyet Türkiyesi'nin, kendi bağımsızlık alanını oluşturmaya yönelik dış siyasa düzeninin sarsılmasına yol açmıştı. Bu nedenle büyük savaş yaklaşırken **Milli Şef** İnönü, Batı dünyası ile birlikte olmak zorunluluğunu duymuştu. Daha sonraki yıllarda yaptığı açıklamada bunu şöyle belirtmişti:

"İtalya, Nazilerle birleşmişti ve her ikisi açıktan Sovyetler ve Batı âleminin karşısındaydılar. Bu çatışma iki saf halinde olacaktı. Biz, Batı âlemi ile beraber bulunmalıydık... Nazilerin ve özellikle faşistlerin Türkiye'ye karşı tutumlarını fırsat bekleyen hırslı bir istila heveslisi görüyordum. Habeşistan seferinin başında ciddi bir endişe geçirmiştik. Naziler Balkanlara hemen hemen hâkim olma yolundaydılar. Bizim selametimiz Batı ile beraber olmaktaydı." (İAD, II, 104 vd.)

Batı demokrasilerine yönelme doğrultusunda atılan ilk adım **Amerika Birleşik Devletleri**'ne yönelik olmuştu. Açılan **Dünya Sergisi** nedeniyle 26 Şubat 1939'da ABD ulusuna Ankara Radyosu'ndan İngilizce olarak seslenen İnönü, coğrafya bakımından bize uzak olmasına karşın kendilerine, **"içtenlikli bir dostluğun güçlü bağlarıyla bağlı"** olduğumuzu vurgulamıştı (MŞSD, 22). Bu konuşmayı, iki devlet arasında imzalanan **Ticaret Antlaşması** izlemişti. 1 Nisan 1939'da yapılan antlaşma ile dışalım ve satım ile öteki alanlarda ABD, kendisine en çok öncelik tanınan (en fazla müsaadeye mazhar) ülkelerden biri kabul edilmişti. Anlaşma ile ABD endüstri ürünleri için %12-88 arasında değişen gümrük indirimleri getirilmişti. Denilebilir ki, bu antlaşma ile Türkiye'de ABD üstünlüğüne varan yolda kapı aralanmıştı.

Balkanlar'daki gelişmeler üzerine **Yunanistan** ve **Romanya**'ya saldırıya uğramaları halinde güvence veren İngiltere ile Fransa, Türkiye'ye de buna katılmayı önermişlerdi. Almanya'nın, Türkiye'nin böyle bir anlaşmaya katılmasını önleme çabalarına karşın İngiltere ile başlayan görüşmeler, 12 Mayıs 1939'da Ankara'da **Ortak Demeç** denen bir ön anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştı. **Hatay sorunu**nu çözen antlaşmanın yapıldığı 23 Haziran'da **Fransa** ile de aynı içerikte bir **Ortak Demeç** hazırlanmıştı. Karşılıklı yardımlaşmayı öngören **Ortak Demeç**'ler şu önemli hükmü içeriyordu:

"Kesin anlaşmanın yapılmasına değin, Türkiye Hükümeti ve Büyük Britanya (Fransa) Hükümeti, Akdeniz bölgesinde savaşa yol açacak bir saldırı ortaya çıktığında, edimsel işbirliği yapmaya ve birbirlerine ellerinden gelen tüm yardım ve kolaylığı göstermeye hazır bulunduklarını açıklarlar." (TSA, I, 592)

Bu demeçler, bir bakıma Türkiye'nin Cumhuriyet'ten bu yana izlediği **yansızlık** siyasetinden ayrılması anlamına geliyordu (CHP, 151 vd.). **Ortak Demeçler**'in ardından Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında üçlü ittifakı içeren bir metin de hazırlanmıştı. Ama Türkiye bu antlaşmayı imzalamadan önce, **Sovyet Rusya** ile de bir uyum sağlamayı gerekli görmüştü. Ne ki yeni bir dünya savaşının ne zaman patlayacağının beklendiği o günlerde umulmadık bir gelişme ile karşılaşılmıştı. 23 Ağustos 1939'da, **Sovyet Rusya ile Almanya arasında bir saldırmazlık paktı imzalanmış, bir hafta sonra da (1 Eylül), Almanya Polonya'yı işgal etmeye başlamıştı.** Sovyetler de bu arada Türkiye Dışişleri Bakanını Moskova'ya davet etmişlerdi!..

Ancak, Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'nun Moskova'da yaptığı uzun görüşmelerden bir sonuç alınamamıştı. Polonya'yı işgal eden Almanlarla **Saldırmazlık Paktı**'nın ardından bir **Dostluk Antlaşması** da imzalayan (28 Eylül 1939) Sovyetler, Türk Dışişleri Bakanından, **Üçlü İttifak** uyarınca Türkiye'nin Yunanistan ve Romanya'ya vermek durumunda olduğu güvenceden vazgeçmesini istemişler ve **Boğazlar**'a ilişkin **Montreux Sözleşmesi**'ni kendi lehlerine değiştiren yeni bir protokol taslağı önermişlerdi. Bunların kabul edilmesine olanak bulunmadığından 26 Eylül'de başlayan görüşmelere 16 Ekim'de son verilmişti.

Moskova görüşmelerinin çıkmaza girdiği anlaşılınca 19 Ekim 1939'da Ankara'da, Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında **Karşılıklı Yardım Antlaşması** imzalanmıştı. Bu antlaşma, bir esas metin ile ona ekli "3" Protokol ve "2" Sözleşmeden oluşuyordu (Metinler: TSA, I, 600-609). Antlaşmaya göre, bir Avrupa devletince girişilecek ve

Fransa ile İngiltere'nin sürükleneceği Akdeniz bölgesindeki bir saldırı durumunda Türkiye, söz konusu iki devlete elinden gelen tüm yardımı ve desteği gösterecekti (Md. 1). Buna karşılık, Türkiye'nin bir Avrupa devletinin saldırısına uğraması ya da Akdeniz'de savaşa sürüklenmesi durumunda da İngiltere ile Fransa gereken yardımı yapacaklardı. İngiltere ile Fransa, Yunanistan'a ve Romanya'ya verdikleri güvence gereği savaşa girdiklerinde ise, Türkiye onlara yardımcı olacaktı. Bu durumların dışında, taraflardan biri savaşa girdiğinde antlaşmayı imzalayanlar birbirlerine danışarak ona yardımcı olmaya çalışacaklardı. Taraflar, silahbırakışma ya da barış anlaşmasını birlikte yapacaklardı. Antlaşma "15" yıl için geçerli olacaktı.

Antlaşmaya ekli "2" Numaralı Protokol'de, Türkiye'nin üstleneceği yükümlülüklerin Sovyetler'le silahlı bir uyuşmazlığa sürüklenmesine neden olmayacağı belirtilmişti. Gizli tutulan "3" N**umaralı Protokol**'de, savaş tehlikesi Bulgaristan ya da Yunanistan sınırına vardığında, İngiltere ile Fransa'nın gereken yardımı yapmaları öngörülmüştü. Gizli **Askersel Sözleşme**'de ise, olası gelişmelere karşı yardımlaşmanın nasıl yapılacağı, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Türk topraklarından nasıl yararlanacakları saptanmıştı. Özellikle de **Selanik**'i elde tutmanın ve **Oniki Ada**'yı tehlikesiz duruma getirmenin önemi belirtilmişti. Ekli **Özel Anlaşma** ile de, Türkiye'nin gerekli savaş araç ve gereçlerini karşılayabilmesi için 25 milyon sterlin tutarında bir kredi açılıyordu. Ayrıca Türkiye'nin üstlendiği yükümlülükler, yani müttefiklerine yardım için savaşa girmesi, Avrupa'daki sınırlarına yönelik bir saldırıya etkinlikle karşı koyacak bir güce ulaşması için gereken yardımın yapılması koşuluna bağlanıyordu (Md. 2).

Türkiye-İngiltere-Fransa üçlü ittifakından sonra, Türkiye ile o tarihlerde **Fransa mandası** altında bulunan Suriye ve Lübnan ile olan ilişkilerin de yeniden düzenlenmesi gerekmişti. Bu amaçla Türkiye ile Fransa arasında 30 Mart 1940'da Ankara'da bir **Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi** imzalanmıştı (TSA, I, 611, 630). Ne ki ulaşım, gümrük, sağlık, veterinerlik gibi değişik alanları içeren "7" protokolün de ekli olduğu bu sözleşmenin onay belgeleri, Fransa'nın Alman işgaline uğraması nedeniyle değiştirilememişti. Buna karşın o yıllarda uygulamaya esas alınmış ancak Suriye bağımsızlığına kavuştuktan sonra **Hatay**'ın Türk topraklarına katıldığı anlamına gelebilecek herhangi bir sözleşme imzalamaktan kaçındığı için bunlar onaylanıp yürürlüğe konamamıştır.

Türkiye kendi açısından bu önlemleri alırken, Hitler'in 2 Eylül 1939'da **Danzig** (**Gdansk**) Koridoru isteğini reddeden Polonya'ya sal-

dırması ile, önlenmesine çalışılan savaş başlamıştı. İngiltere ve Fransa'nın Polonya'yı korumak amacıyla Almanya'ya savaş ilan etmeleriyle Avrupa'da alevlenen çatışmalar, Japonya'nın ve ABD'nin de katılmalarıyla yeni bir dünya savaşına dönüşecekti. **Milli Şef** İnönü'nün yönettiği dış politikada ana ilke, imzalanmış bulunan ittifak antlaşmalarında öngörülen yardımlara karşın olanakların elverdiğince savaşa katılmamak ve savaşan taraflarla ilişkileri dengeli biçimde sürdürmek olarak saptanmıştı. Avrupa'daki gelişmeler, **Mihver Devletleri** blokunun oluşması, 1934'de imzalanmış olan **Balkan Paktı**'nın etkinliğini azaltmıştı. Yeni bir savaş olasılığı artarken Türkiye'nin saldırıya karşı Balkan devletlerinin ortak bir tutum belirlemeleri ya da yeni bir paktın imzalanması yolunda yaptığı girişimler sonuç vermemişti. Bu durumda Türkiye'nin Batı Avrupa devletlerine yakınlaşması ise **Balkan Antantı**'ndaki çözülmeyi hızlandırmıştı. Nazi Almanya ile faşist İtalya'yı kışkırtmaktan çekinen Balkan devletleri, onlara karşı daha ılımlı bir siyasa izlemeye yönelmişlerdi. Bu nedenle Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın işgal edilmeleri sırasında kendisini **Balkan Antantı** gereğince yardıma koşmakla yükümlü saymamıştı.

Polonya'yı işgal eden Hitler'in bu ülkeyi Sovyet Rusya ile paylaşmasından sonra, 1940 baharında Danimarka, Norveç, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'u birbiri arkasına ele geçirip Fransa topraklarına girmesi üzerine, müttefiki İtalya'nın da İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmesi (10 Haziran 1940), **Üçlü İttifak Antlaşması** hükümlerine göre Türkiye'yi çok önemli bir karar alma durumuna getirmişti. İngiltere ve Fransa, bir **"Akdeniz devleti"** olan İtalya ile savaşa sürüklendiğine göre, söz konusu antlaşma uyarınca Türkiye'nin müttefiklerine yardım etmesi gerekiyordu. Nitekim müttefik iki devlet, İtalya'nın savaşa girmesinin hemen ertesinde, 11 Haziran'da büyükelçileri aracılığı ile Türkiye'den üçlü antlaşmanın 2. maddesinin uygulamaya konulmasını istemişlerdi. Fakat Ankara hükümeti, böyle bir girişimin ülkeyi Sovyetler Birliği ile silahlı bir anlaşmazlığa sürükleyeceğini belirterek savaş dışında kalmak istediğini açıklamıştı. Bu karar doğal olarak İngiltere'yi memnun etmemişti. Başbakan W. Churchill, Dışişleri Bakanı Eden'e yazdığı 26 Kasım 1940 günlü mektupta kırgınlığını şöyle belirtmişti: **"Türkiye böyle giderse yutulacaktır. O zaman Türkiye'ye yardım etmek bizim için imkânsız olacaktır!"**

İkinci Dünya Savaşı başlangıçta, 27 Eylül 1940'da imzalanan **Üçlü Pakt** devletleri **Almanya, İtalya** ve **Japonya**'nın lehine gelişmişti. Fakat Japonya'nın **Pearl Harbor**'a saldırması (7 Aralık 1940),

ardından ABD'nin savaşa girmesi üzerine denge değişmişti. Böyle olmasına karşın İnönü, değişik gerekçeler öne sürerek savaş dışı kalmayı başarmıştı. Ancak taraflardan birinin yenilgiye uğradığı kesinlik kazandığında, geleceğin siyasal yelpazesi dışında kalmamak için Almanya'ya ve onun müttefiki olan Japonya'ya savaş ilan etmek gereğini duymuştu (23 Ocak 1945).

Türkiye'nin ilk aşamada İngiltere ve Fransa'ya yardım için savaşa girmemesi, Sovyet Rusya ile Almanya'nın Ankara hükümetine karşı daha ılımlı bir siyasa izlemelerine yol açmıştı. Fransa'yı yenilgiye uğratan Hitler'in bir süre önce dostluk antlaşması imzaladığı Sovyetler'le anlaşmazlığa düşmesi Rusya'nın, İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşması sonucunu doğurmuştu. İngiltere de Türkiye'yi savaşa girmeye zorlarken Moskova ile Ankara arasındaki soğuk ilişkilerin düzelmesine yardımcı olmayı da gerekli görmüştü. Sonuçta İngiltere Dışişleri Bakanı Antony Eden'in Ankara'yı ziyaret etmesinden (28 Şubat 1941) sonra, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir **Ortak Demeç** yayımlanmıştı. 25 Mart 1941'de Moskova'da açıklanan demeçte, Türkiye savaşa girmek zorunda kalırsa Sovyetler'in bundan yararlanarak bu ülkeye saldıracağı yolunda yabancı basında çıkan haberler kesin olarak yalanlanıyordu. Rusya, böyle bir durumda 1925 antlaşması uyarınca yansız kalacaktı.

Öte yandan, Romanya'dan sonra 1941 baharında tüm Balkanları işgal eden Hitler'in Türkiye'ye saldıracağı ihtimalleri de belirmişti. Gerçi Führer sanıyla anılan Almanya diktatörü, 4 Mart 1941'de İsmet İnönü'ye gönderdiği mektupta, Türkiye'ye saldırmak niyetinde olmadığını bildirmişti ama kuşkuları gideremeyişti. Gerçekte, Sovyetler'e saldırmaya karar vermiş olan Hitler, Türkiye'nin yansız kalmasını yeğliyordu. Türkiye de saldırıya uğramadığı sürece savaşa katılmamada kararlı olduğuna göre bu durumda iki taraf arasında bir saldırmazlık anlaşması imzalanması her ikisinin de yararına demekti. Bu yaklaşım sonucunda Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ile Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz von Papen arasında, 18 Haziran 1941'de bir **Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması** imzalandı. Bununla taraflar, ülkelerinin toprak bütünlüğüne ve dokunulmazlığına saygı gösterip birbirlerine karşı her türlü hareketlerden kaçınmaya söz veriyorlardı (Metin: TSA, I, 639). Ayrıca taraflar, aralarındaki sorunları çözmek için dostça ilişkilerde bulunmayı kabulleniyorlardı. Bir başka özelliği de, her iki tarafın **"varolan yükümlülükleri"**ni saklı tutmasıydı. Giriş kısmında belirtilen bu ilke, Türkiye'nin öteki devletler, özellikle de İngiltere ve Fransa ile imzalamış olduğu ittifak ant-

laşması yönünden büyük bir önem taşıyordu. Söz konusu antlaşma imzalandığı gün yürürlüğe girecek ve "10" yıl süreli olacaktı.

Bu antlaşma ile Saracoğlu'nun deyimiyle İngiltere ile **müttefik** olan Türkiye, Almanya ile de **dost** olmuştu. Fakat Sovyetler'in Alman kuvvetlerini **Stalingrad** önünde durdurmaları, savaşın kaderini müttefikler lehine çevirince Türkiye iki yönden de gelen baskılarla karşılaşmıştı. Öyle ki İngiltere ile ABD liderleri, İnönü'yü savaşa katılmaya zorlamak için onunla doğrudan doğruya görüşmek gereğini duymuşlardı. 1942 sonlarında Kahire'de Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile buluşan M. Eden, Türkiye'nin savaşa girmesi çağırısını yinelemişti. Türk ordusunun Balkanlar'da girişilecek bir "temizleme harekâtı"na katılmasını düşünen Churchill, Türk ordusunun noksanlarının giderilmemiş olması karşısında bu kez Türkiye'deki hava ve deniz üslerinden yararlanılması isteğinde bulunmuştu. Ama İnönü'yü buna razı edememişti. Öyle ki **Milli Şef** "İki bayramı birden yapıyoruz, savaşa girmiyoruz" diye sevindirici bir demeç vermişti. Ama gerçekte kamuoyunda, basında ve TBMM'de hemen Almanya'ya karşı savaşa girmekten yana olanlar yok değildi. Türkiye'deki eğilimin İngiltere lehine olduğunu sezinleyen Almanya da kendi yandaşlarını memnun edebilmek için elinden gelen bütün çabayı harcıyordu. Öyle ki Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Ankara'daki elçisi F Papen e yazdığı mektupta (5 Aralık 1942), **"Türkiye'deki dostları"**nı destekleyebilmek için **"5 milyon altın reichs-mark"** göndermek gereğini duymuştu (GB, 113 vd.).

Kahire Görüşmeleri'nde sonuç alamayan Churchill, Türkiye'nin katılımıyla Balkanlar'da yeni bir cephenin açılmasını sağlayabilmek için çok geçmeden **Adana**'ya kadar gelmişti. 30 Ocak-1 Şubat 1943 günlerinde **Yenice** istasyonundaki bir vagon içinde yapılan görüşmelerde Churchill, İtalya'ya karşı bir cephenin açılacağını, onun yenilgiye uğratılmasıyla Sovyetler'in kuzeyden harekete geçeceklerini belirterek Türkiye'nin de müttefikler yanında savaşa katılmasını istemişti. Buna karşılık İnönü, Türkiye açısından durumu şöyle değerlendirmişti: Türkiye, Almanya'nın yenilmesiyle daha da güçlenecek olan Sovyet Rusya'ya güvenememektedir. Asıl önemlisi Türk ordusunun savaş araç ve gereçleri yetersizdir: eksikliklerinin ivedilikle giderilmesi gerekir. Bu nedenle savaşa girmesine olanak yoktur! Adana'da istediğini elde edemeyen Churchill, sonradan yazdığı anılarında görüşmeler sırasında şöyle düşündüğünü açıklamaktadır: **"Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamakla hata ettik. Ortadoğu'da kuvvetli bir Türkiye lazımdı. Acaba şimdi yine Türkiye'nin çekir-**

dek olacağı bir birliği, bu topraklarda kuramaz mıyız?" (İAD, II, 161)

Üç müttefik liderin buluştukları **Tahran Konferansı**'nda (28 Kasım 1 Aralık 1943) Stalin, Türkiye'nin savaşa zorlanması konusunda ısrar edince Roosevelt ile Churchill, İ. İnönü ile yeni bir görüşmeye karar vermişlerdi. Böylece **Tahran** dönüşünde İnönü'yü **Kahire**'de buluşmaya çağırmışlardı. **İkinci Kahire Konferansı** diye anılan bu toplantıda (16 Aralık) iki lider, Türkiye'yi yanlarına katmak için büyük bir çaba göstermişlerdi. Churchill öncelikle müttefik kuvvetlerin yararlanabilmesi için Türkiye'deki havaalanlarının süratle tamamlanmasını dilemişti. Fakat İnönü Türk ordusuna verilmesi öngörülen araç ve gereçlerin henüz yarısının bile verilmediğini belirterek o gün için savaşa girme durumunda olmadıklarını savunmuştu. ABD Başkanı ile İngiltere Başkanı bu kez de **Milli Şef**'i ikna edememişlerdi. Ancak müttefiklerini memnun etmek gereğini de duyan Türkiye, onlar lehine bazı kararlar almak gereğini duymuştu. Almanya'ya yapılan ve stratejik önemi bulunan **krom** ihracatı durdurulmuş, Alman eğilimli olarak tanınan Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu da görevden alınmıştı!

İkinci Cephe'nin açılması ve müttefiklerin **Roma**'ya girmeleri (14 Haziran) üzerine Hitler'in kesin yenilgiye uğrayacağı belli olunca da Türkiye, müttefiklerle ilişkilerini daha da düzeltebilmek amacıyla, 2 Ağustos 1944'te **Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesmişti.** Hükümetin bu yoldaki önerisi TBMM'de "411" oyla kabul edilmiş, ancak üyelerden "41"i toplantıya katılmamıştı. Bunu, "5" ay sonra, 6 Ocak 1945'te **Japonya ile ilişkilerin kesilmesi** izlemişti.

Savaşı kazandıklarına inanan müttefikler, geleceğin dünyasına yön verecek olan kararlarını uygulamaya yönelmişlerdi. 4-11 Şubat 1945'te **Yalta**'da buluşan Roosevelt, Churchill ve Stalin, daha önce ilan edilmiş olan **demeçte** kurulması öngörülen **Birleşmiş Milletler** örgütü için, 15 Nisan'da **ABD**'de **Sanfransisko**'da uluslararası bir konferans toplanmasını kararlaştırmışlardı. Savaşın ikinci yılında Churchill ile T. Roosevelt, Almanya'ya karşı Sovyetler'e yardım etme kararı alırken, **Atlantik Demeci (Atlantic Charter)** diye anılan bir bildiri yayımlamışlardı (14 Ağustos 1941). Bir süre sonra Washington'da buluşan iki lider, bu kez, Almanya'ya karşı savaşan "26" devletin de kabul ettikleri **Birleşmiş Milletler Demeci**'ni açıklamışlardı (1 Ocak 1942). Bu, kesin zafere kadar işbirliği ve savaş sonrasında barışı koruyacak uluslararası yeni bir örgüt kurmayı içeren bir anlaşma demekti. Üç lider bu kez **Sanfransisko Konferansı**'na karar

verirken, buna ancak mart ayına kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş olan devletlerin katılabileceklerini belirtmişlerdi. ABD ile İngiltere de Yalta Konferansı'ndan sonra Türkiye'nin söz konusu iki ülkeye savaş ilan etmesini istemişlerdi. Bunun üzerine 23 Şubat 1945'te olağanüstü toplanan TBMM, hükümetin değil, milletvekilleri A. Rana Tarhan, Kâzım Özalp, Faik Öztrak ve Memduh Şevket Esendal'ın önergeleri doğrultusunda **Birleşmiş Milletler Bildirisi'ne katılmayı kabul ederek, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmişti.**

2 – EGE ADALARINDAN BAZILARININ TÜRKİYE'YE VERİLMESİ ÖNERİLERİ

İkinci Dünya Savaşı döneminde gerek Almanya'nın gerekse Müttefikler'in, Türkiye'yi kendi yanlarına almak ya da çok önem taşıyan kimi önerilerini kabul ettirebilmek için, **Ege Adaları**'ndan bir kısmını ona vermek, Bulgaristan veya Yunanistan sınırlarında onun lehine düzeltmeler yapmak, hatta Batı Trakya'yı geçici olarak işgal etmesini istemek gibi değişik önerilerde bulunmaları, başlıbaşına bir önem taşımaktadır. Yunanistan ve Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp bağımsız birer devlet olmalarındaki tarihsel süreç dikkate alındığında, siyasal propaganda niteliğindeki bu önerilerin gerçekleştirilmesine pek az olanak bulunduğu kolaylıkla anlaşılır. Böyle olmasına karşın, İnönü yönetiminin kendisine sunulan bu fırsattan yararlanmadığı, iç siyasada büyük bir eleştiri olarak sürdürülmektedir. Bu nedenle bu sorunla ilgili gelişmeleri özetlemek yararlı olacaktır.

Savaş sonrasında Sovyetler'in yayımladıkları **Alman Gizli Belgeleri**'ne göre Almanya, Türkiye ile bir antlaşma yapmaya, Fransa'nın yenilgiye uğratılmasından sonra büyük önem vermeye başlamıştı. Dışişleri Bakanı Ribbentrop ile Ankara'daki elçisi von Papen arasındaki yazışmalarda Almanya'nın amacına ilişkin olarak şu noktalar dikkati çekmektedir:

1- Türkiye'yi, İngiliz-Fransız ittifakından ayırıp kendi tarafına çekmek ya da en azından tarafsız kılmak,

2- 1941'de Irak'ta yönetimi ele geçirmiş olan Raşit Geylani'ye yardım edebilmek için, Türkiye üzerinden savaş araç ve gereçleri ile personel nakletmek,

3- Bunları ya bir gizli antlaşma ya da açık bir antlaşmaya eklenecek gizli bir madde ile sağlamak.

Çünkü Türkiye'nin Fransa ve İngiltere ile ittifak yapma olasılığı başından beri Almanya'yı tedirgin etmişti. Von Papen de bunu önlemek için girişimlerde bulunmuştu. Hükümet çevrelerine Türkiye böyle bir ittifaktan vazgeçer yahut ittifak hükümlerini esnek tutacak olursa kendisine bazı avantajlar sağlanabileceğini belirtmeye koyulmuştu. Buna göre, Türkiye ile bir **saldırmazlık paktı** yapmanın dışında, İtalya'nın elinde bulunan **Meis** ile bazı adacıklar kendisine verilebilecekti. Ancak Türkiye bu önerileri ciddiye almamış ve Türk-İngiliz-Fransız üçlü ittifakını yeğlemişti. Ne ki Almanya Sovyetler'e karşı giriştiği savaşı kolay kazanamayacağını anlayınca yeniden Türkiye'yi kazanmaya yönelmişti. Ribbentrop 10 Nisan 1941'de **Berlin**'deki Türk Büyükelçisi Hüsrev Gerede'ye yeni bir tasarıdan söz etmişti. Türkiye Almanya'nın yanı başında yer alacak olursa gelecekte **Balkanlar**'da bazı sınır değişiklikleri yapılabilecekti. Ribbentrop da von Papen'e, Türkiye'ye Bulgaristan ve Yunanistan sınırlarında bazı yerler bırakılabileceğini bildirmişti. Çok geçmeden de Almanlar **Limni, Taşoz ve Semadirek** adalarını işgal etmişlerdi. Bu gelişmeler üzerine İngiltere, bir Alman saldırısına karşı savunulamayacak olan **Midilli, Sakız ve Sisam** adalarının Yunanistan'ın da onayını alma koşuluyla Türkiye'ye bırakılmasını önermişti... Ancak Dışişleri Bakanı Ş. Saracoğlu, Türkiye'yi savaşa sürükleyebilecek olan bu öneriyi kabul edemeyeceği görüşünde olduğunu belirtmişti. Aslında Yunanistan da buna razı olduğunu gösteren hiçbir açıklama ve girişimde bulunmamıştı. Böyle olmasına karşın İngiltere elçisi bu önerisini yinelemişti. Bunun üzerine hükümet, söz konusu "3" adayı savaş süresince işgal edebilmek için Almanya'nın görüşünü almak gereğini duymuştu (SA, 183 vd.). Saracoğlu konuyu von Papen'e iletmişti ama Almanlar buna "10" gün sonra **Midilli, Sakız** ve **Sisam**'ı işgal etmekle yanıt vermişlerdi! (11 Mayıs 1941). Türkiye'ye de adalarda İtalyan askerlerinin bulunmadığını bildirmekle yetinmişlerdi.

Bütün bunlara karşın Ribbentrop, von Papen'e gönderdiği telgrafta (17 Mayıs) eğer istekleri kabul edilecek olursa, Bulgar sınırında Türkiye lehine değişiklik yapılabileceği ve bir Ege adasının kendisine bırakılabileceği yolundaki önerisini yinelemişti. Birkaç gün sonra da bu ödünleri biraz daha açmıştı, ancak bunları önermeyi Ankara'daki elçisinin takdirine bırakmıştı:

"Türk hükümetine önereceğiniz en ilginç ödün, Edirne yakınındaki bir kısım toprakların kendilerine bırakılmasıdır. Bu bırakmadan, Bulgaristan'ın 1915 yılında kazandığı toprağı değil -orasını Kral Boris elden çıkarmaya razı olmayacaktır- o toprağın her-

halde Pition-Edirne yolunu kapsayacak kısmını anlıyoruz... Bir Ege adasının verilmesi konusunun anlaşma sırasında ele alınıp alınmaması sorununu takdirinize bırakmak isterim." (GB, 17, 22)

Von Papen, Dışişleri Bakanına verdiği yanıtta, şimdilik bir ada önermek niyetinde olmadığını, bu sorunların barış görüşmeleri sırasında Türkiye'nin de çıkarlarına uygun olarak çözülebileceğini belirtmişti. Tüm bu yazışmalardan sonra Alman Dışişleri Bakanlığınca hazırlanan antlaşma taslağında şöyle bir madde öngörülmüştü: **"Almanya, politik ve diplomatik olarak, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunması ve kendisi için hayati önem taşıyan Lozan Antlaşması'nın gözden geçirilmesinin sağlanması yolunda destek olacaktır."**

Türk-Alman antlaşmasına böyle bir madde alınmamıştı. Fakat Almanya kendisinin saptadığı koşulları kabul ettirebilmek için tehditte bulunmayı da denemişti. Ribbentrop'un Papen'e gönderdiği bir telgrafta (9 Haziran 1941), "Türk hükümeti, şunu kesin kesin olarak anlamalıdır ki, dolaysız yolla bile olsa, Almanya'nın bir ölüm-kalım savaşına giriştiği İngiltere ile işbirliği yapması, Türkiye'yi Almanya'nın düşmanları arasına alacaktır." (Agy, 27) Bütün bunlara karşın Türkiye İngiltere ittifakına bağlı kalmıştı. Sonunda da Almanya Türkiye ile **Dostluk ve Saldırmazlık Paktı**'nı imzalamakla (18 Haziran 1941) yetinmişti.

Daha sonraki dönemde adaların Türkiye'ye bırakılması, İngiliz-Sovyet görüşmelerinde söz konusu olmuştu. **Pearl Harbor** baskınından (7 Aralık 1941) "15" gün sonra Stalin, Moskova'da İngiltere Dışişleri Bakanı Eden ile, Avrupa'nın gelecekteki statüsünü görüşürken Türkiye'ye bırakılacak yerleri şöyle sıralamıştı: **12 Ada-Bulgaristan'ın güney kısmı-Suriye kuzeyinden bir kısım.** Moskova'daki bu görüşmenin içeriği bir süre sonra Ankara'da da duyulmuştu. Üstelik Türkiye'nin İspanya'daki büyükelçisi, **Boğazlar**'ın güvenliği açısından **Ege Adaları**'nın Türkiye'ye verilmesinin gerektiğini söylemişti. Ancak bütün bu söyleşilerden herhangi bir sonuç çıkmamıştı. İzlediği askeri ve siyasal strateji ile ülkesini savaş dışında tutmayı başaran İnönü bu gelişmeleri şöyle değerlendirmişti:

"Stalin'in Eden'e yaptığı bu önerileri İngiliz Büyükelçisi bana aktardığı zaman, 'Neye bedel?' diye sordum. 'Tarafsızlığa bedel' diyorlardı. Hatta Amerika savaşa girdikten sonra da, bizi hırslandıracak yani tutkuları kamçılayacak hedefler ileri sürüyorlardı... Biz bütün bunları, harp zamanının, temeli olmayan, gelip geçici hırslandırmaları olarak gördük." (İAD, II, 191)

Selim Deringil'in vurguladığı gibi, İnönü yönetimindeki Türkiye'nin 1939-1945 yıllarında izlediği dış politika, basit değil çok yönlü bir **denge oyunu**'dur.

3 - SOVYETLER'LE İLİŞKİLERDE GERGİNLİK: ABD'YE YAKLAŞMA

a) Sovyetler'in Toprak ve Üs İstekleri

Türkiye'nin Almanya'ya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi, ordusunu güçlendirmek için müttefik devletlerden istediği silahlarla araç ve gereçlerin verilmesini çabuklaştırmış ve **Sanfransisko**'da toplanacak uluslararası konferansa katılmasını sağlamıştı. Savaş kararının etkisi daha ilk günden belli olmuştu. TBMM'nin bu kararı aldığı 23 Şubat 1945'te Ankara'da **ABD'nin Ödünç Verme ve Kiralama Yasası** uyarınca yapacağı yardımla ilgili bir anlaşma imzalanmıştı (Metin; TSA, I, 642 vd.).

ABD, 11 Mart 1941'de kabul ettiği bir yasa ile, müttefiklere ve gerekli görülen devletlere askeri malzeme yardımı yapmaya yönelmişti. Türkiye de bilinçli bir denge siyasası izlemeye başlayınca, ABD ile ilişkileri geliştirmeye önem vermişti. Churchill ile yapılan **Adana** görüşmesinin ardından bu yöneliş daha da belirginleşmişti. Ş. Saracoğlu, 17 Mart 1943'te TBMM'ne sunulan ikinci hükümeti programında bu konuda şu paragrafa yer vermişti:

"İsmet İnönü'nün devlet başkanlığına seçilmesi (8 Mart 1943) haberini Amerika Meclisine bildirdiler. Amerika Meclisi de bu haberi alkış tufanıyla karşıladı... Şimdi ben de bu yüksek kürsüden sizin namınıza cumhuriyetçi ve demokrat Türkiye'nin demokrat ve cumhuriyetçi Amerika'ya selamlarını, sevgilerini ve saygılarını gönderiyorum." (TCH, I, 135)

23 Şubat 1945'te imzalanan anlaşma ile, ABD yönetiminin, Başkanın izin vermesi koşuluyla savunma gereç, hizmet ya da bilgilerini ödünç ya da kiralama yoluyla Türkiye'ye vermesi öngörülüyordu. Ancak **Türk hükümeti, ABD Başkanı'nın izni olmadan kendisine verilen savunma maddesi ya da bilgisinin mülkiyetini veya kullanılmasını bir başkasına geçiremeyecekti** (Md. 3). Bu hüküm NATO'nun kuruluşundan sonra yapılan yardım anlaşmalarında da yer

alacaktı. Ama söz konusu koşul, Türkiye'nin daha sonraki yıllarda karşılaştığı iç ve dış sorunlarda kendisine verilen silahları, araç ve gereçleri kullanıp kullanamayacağı tartışmalarına yol açacaktı.

Türkiye-ABD ilişkileri böylece gelişirken, Sovyetler'le ilişkiler giderek bir anlaşmazlığa dönüşmüştü. İkinci Dünya Savaşı başlarındaki görüşmelerde, 17 Aralık 1925 günlü **Dostluk ve Tarafsızlık Paktı**'nı yenilemeye yanaşmayan Sovyetler, savaş sona ererken, 19 Mart 1945'te söz konusu antlaşmayı geçersiz ilan etmişti. Alman saldırılarını püskürttükten sonra Avrupa içlerine doğru ilerleyen Moskova yöneticilerinde, **Çarlık** döneminin emperyalizmi yeniden canlanmıştı. Ülkesi doğudan ve batıdan işgal altına alınınca artık kurtuluş ümidi tükenen Adolf Hitler intihar etmişti (30 Nisan 1945). Müttefik orduları **Berlin**'e girince de **Almanya, 7 Mayıs 1945'te kayıtsız-koşulsuz teslim olmuştu.**

Bu zafer coşkusu ortamında Türk Büyükelçisi Selim Sarper'i kabul eden Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov (7 Haziran 1945), yeni bir ittifak antlaşması yapmadan önce aradaki pürüzlü sorunların çözülmesi gerektiğini öne sürerek şu önerilerde bulunmuştu:

1- 16 Mart 1921'de Moskova'da imzalanmış olan **Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması,** Sovyetler'in zayıf olduğu bir zamanda yapılmıştır. Bu nedenle de Ermenistan'ın ve Gürcistan'ın aleyhine birtakım arazi değişiklikleri içermiştir. Haksızlığı giderebilmek için öncelikle bu durum düzeltilmelidir.

2- **Boğazlar**'dan geçiş ve burasının savunulması "200" milyonluk Sovyet toplumunu çok yakından ilgilendirmektedir. Günümüzde savunma Türkiye'nin iradesine bağlı bulunmaktadır. Ancak bizim de bundan emin olmamız gerekir.

Nitekim Gürcü Profesörleri Brıdzneşvili ile Cananyşa, **Tiflis**'te yayımlanan **Komünist** gazetesinde büyük bir iddiada bulunmuşlardı. Kızılordu'nun **Kızılyıldız** gazetesi de, 19 Aralık 1945'te bu yazıyı olduğu gibi aktarmıştı:

"Gürcistan sınırları, 2.500 yıl önce Van Gölü'nden Karadeniz'e kadar uzanmaktaydı. Bu nedenle Kars, Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Giresun toprakları Gürcistan'a, dolayısıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne aittir."

Bu iddialar ve Molotov'un söyledikleri, Sovyetler'in Türkiye'den Giresun'a kadar Doğu Karadeniz şeridinin kendilerine bırakılmasını ve ayrıca **Boğazlar**'da bir üs verilmesini istediklerini gösteriyordu. Bu istekleri haber alan Moskova'daki ABD Elçisi Harriman, Sovyetler'in

girişimini **"Eyvah! Bir ülke daha Sovyet uydusu haline giriyor!"** diye kaygıyla değerlendirmişti (AD. I, 201). Ama Türkiye **uydu** olacak değildi ve olaylar başka yönde gelişiyordu.

Almanya'nın teslim olması üzerine üç büyükler, ABD'nin yeni Başkanı Harry S. Truman, Churchill ve Stalin, Avrupa'nın gelecekteki siyasal tablosunu saptamak amacıyla **Berlin** yakınındaki **Potsdam**'da yeniden biraraya gelmişlerdi. Günlerce süren görüşmelerde (17 Temmuz-2 Ağustos 1945) Stalin, Doğu Anadolu'da sınır değişikliği yapılmasını öne sürmüş ve **Boğazlar Statüsü**'nün değiştirilmesini önermişti. Sovyetler, Türkiye'nin **Boğazlar**'dan serbest geçişi sağlayamadığını öne sürerek, **Montreux Sözleşmesi**'nin kaldırılmasını ve **Boğazlar**'ın Türkiye ile Rusya'nın ortak denetimine verilmesini istiyorlardı. Ancak Churchill, bu istekleri Türkiye'nin egemenlik hakkına aykırı bulup reddetmişti. Truman ise, sınır değişikliğinin yalnızca iki ülkeyi ilgilendirdiğini belirtmişti. Boğazlar'a gelince, geçişin herkese açık olmasını istediklerini, bu nedenle de **Montreux Sözleşmesi**'nin değişmesi gerektiğini söylemişti! Sonuçta üçler, sözleşmenin Türkiye ile yapılacak görüşmelerin sonucuna göre değiştirilmesi konusunda birleşmişlerdi.

Potsdam Konferansı'ndan çok geçmeden Uzakdoğu'da savaşı sürdüren **Japonya** da, **Hiroshima** ve **Nagasaki** kentlerine düzenlenen atom bombası saldırılarından (6 ve 9 Ağustos) sonra barış dilemek zorunda kalmıştı. Böylece 2 Eylül 1945'te **Missuri** zırhlısında imzalanan teslim belgesiyle, "6" yıl süren ve yaklaşık "38" milyon insan kaybına yol açan **İkinci Dünya Savaşı** sona ermişti. Ancak **Mihver Devletleri**'nin kayıtsız-koşulsuz teslim olmaları, Sovyet yöneticilerinin siyasal isteklerini daha da kamçılamıştı. Stalin Türkiye'ye yönelik isteklerinde direnirken, İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin, **Avam Kamarası**'ndaki konuşmasında (21 Şubat 1946) bunların kabul edilemez olduklarını şöyle dile getirmişti: "Şunu açıkça söylemeliyim ki, Türkiye'nin bir uydu devlet haline geldiğini görmek istemem. İstediğim şey, Türkiye'nin bağımsız ve hür bir devlet olarak kalmasıdır.

Sovyet istekleri doğal olarak Türkiye'de büyük bir tepki yaratmıştı. Bu da Kurtuluş Savaşı'nda **Kars**'ın ve **Ardahan**'ın anavatana katılmasını sağlayan İstanbul Milletvekili Kâzım Karabekir'in, **"Boğazlar milletimizin hakikaten boğazıdır... Kars yaylası da milli belkemiğimizdir!"** nitelemesiyle özünü bulmuştu.

Sovyetler, Boğazlar'da denetimi ellerine almak konusundaki resmi görüşlerini daha sonra, 7 Ağustos 1946'da açıklamışlardı. Fakat ABD ile İngiltere, bu uluslararası geçidin, güçlü bir kara kuvvetine

sahip biricik ülke olan Türkiye'nin denetiminde ve savunmasında kalmasını yeğlediklerinden, bu sorunla ilgili nota alıp vermelerinden bir sonuç çıkmamıştı.

b) Türkiye-ABD Yakınlaşması

Sovyetler'in Türkiye üzerindeki baskıyı artırmakla kalmayıp kuzey İran'ı işgal etmeleri (Mart 1946) karşısında ABD yönetimi, Ortadoğu'da etkin bir siyasa izleme gereğini duymuştu. ABD kuvvet komutanlarının son gelişmelerle ilgili olarak düzenledikleri raporda, şu görüşe yer verilmişti:

"Rusya, Türkiye'yi barış döneminde emip yutabilirse, bizim Ortadoğu'yu savaşla savunma yeteneğimiz tümüyle yok olur." (ATN, 55 vd.) Bunun üzerine Başkan Truman, Yunanistan'ı ve Türkiye'yi desteklemek, Türk ordusunun savaş yıllarında karşılanmayan donanımını yenilemek kararını almıştı. Bu karar, "Silahlı azınlıkların ya da dış baskının boyunduruk sağlama çabalarına direnen özgür insanları destekleme" diye özetlenen **Truman doktrini**'nin bir gereği sayılmıştı.

1946 Ağustosunda işbaşına gelen Recep Peker hükümeti de, Türkiye'ye destek olan ABD ile işbirliğini artırmayı yararlı ve zorunlu görmüştü. Bu karar, TBMM'nce güvenoyu alan hükümet programında şöyle belirtilmişti: **"ABD ile olan ilişkilerimiz, karşılıklı sevgi, saygı ve işbirliği sayesinde sürekli olarak gelişme göstermektedir. Bütün gayretlerini aynı necip** (soylu) **ideallere vakfetmiş olan iki millet arasındaki tanışma imkânları arttığı oranda bugünkü mesut neticeleri daha olumlu gelişmelerin takip etmesi de muhakkaktır. Hükümetimiz bu yolda bütün gayretleri sarfetmektedir."** (TCH, I, 142)

Kiralama ve Ödünç Verme Programı çerçevesinde yapılan yardım Türk hükümetini iyiden iyiye ABD'ye yakınlaştırmış ve ona uygun bir siyasa izlemeye yöneltmişti. ABD yönetimi, yapılan yardımın '4,5' milyon dolarlık bölümü ödendiğinde geriye kalan alacaklarından vazgeçeceğini açıkladığında Başbakan Saracoğlu, Türkiye'nin bu ülkeye karşı onun bulunduğu blokta yer almak gibi bir **"manevi borcu"**nun da bulunduğunu söylemişti: "Biz bu parayı vermekle borcumuzun yalnız maddi kısmını ödüyoruz. Bir de manevi borcumuz vardır ki, onu da hürriyet, adalet, istiklal ve insanlık davalarında Amerika'nın bulunduğu saflarda bulunmak suretiyle ödemeye çalışacağız"

(Ulus, 9 Mayıs 1946). Bu arada Japonya'nın teslim anlaşmasının imzalandığı ünlü **Missuri** zırhlısının İstanbul'a gelmesi de ABD'nin Sovyetler'e karşı Türkiye'ye destek olduğunun bir göstergesi olarak algılanmıştı. Türk yönetimi ve İstanbul halkı, zırhlıyı ve Amerikan denizcilerini coşku ile karşılamıştı. Kentin her tarafının temizlenmesine özen gösterilmiş ve **Missuri**'ye armağan olarak bir Hereke halısı ile gümüş bir levha hazırlanmıştı. Tekel, özel harmandan **Missuri sigaraları** hazırlatmıştı. İktidar ve muhalefet kanadından gazeteler de Amerika'yı ve Amerikalıları öven yazılarla dolmuştu. Örneğin Falih Rıfkı Atay, **"Amerika'nın ne istediğini biliyoruz; hür, eşit ve egemen milletlerin güvenliğine dayanan harpsiz ve saldırışsız, sadece ahlak ve kanun, bağlaşma ve anlaşmalarının hüküm sürdüğü bir dünya! Böyle bir dünyada yaşamak isteyen herkes, Amerikan bayrağında kendi talih yıldızını da görür"** diyecek kadar abartılı nitelemelerde bulunmuştu (Ulus, 8.IV.1946). DP sözcüsü Mümtaz Faik Fenik de ABD'nin sınırının **Akdeniz**'den başladığını öne sürmüştü! Türkiye ve İstanbul, konuklarını böyle ağırlarken **Missuri** de sonradan ünlenecek ve bütün ülkelere yayılacak yeni bir içecek getirmişti: **Coca-Cola!**

ABD'nin yapacağı yardım, TBMM'de olduğu gibi basın ve kamuoyunca da olumlu karşılanmıştı. **Sanfransisko** Konferansı'nda Türkiye'yi temsil eden üyelerden biri olan Nihat Erim, ABD'nin, ilişkide bulunduğu ülkelerin "ekonomilerine ve bağımsızlıklarına ufak bir gölge dahi düşürmekten" özenle kaçınacağını öne sürüyor ve şunları ekliyordu: "Bu bir siyasettir." CHP milletvekillerinden H. S. Tanrıöver, ABD'yi, **ulusların yarına endişe ile bakmalarını önleyen ışık kaynağı** olarak niteliyor, Muhittin Baha Pars, Başkan Roosevelt'i, **"Peygamber gibi temiz ve kusursuz bir insan"** diye görüyordu. CHP karşıtlarının düşünceleri bunlardan pek farklı değildi. **Demokrat Parti** kurucularından Fuat Köprülü, ABD'nin asla emperyalist bir amaç gütmediğini belirterek, onun "bütün insanlığı korkunç bir çöküntüden kurtarmak için" harekete geçmesini, "Tarihte misli görülmemiş bir insani" girişim olarak övüyordu. Sol eğilimli gazeteci Zekeriya Sertel de, **Tan**'da, paranın, makinenin, teknisyenlerin ABD'de olduğunu vurgulayarak, **"Uzanacak en samimi yardım eli Amerika'dan gelebilir"** görüşünü savunuyor ve ABD'nin tek amacının "dünya barışını korumak" olduğunu öne sürüyordu (TAD, 19-21).

Ancak Türk hükümeti, Amerika'nın verilecek silah ve malzemenin kullanımını denetleyecek bir **misyon**'u, bir kurulu görevlendirmek istemesini kaygı ile karşılamıştı. Yapılan görüşmelerde ABD, bu

denetimin "sınırlı bir işbirliği" biçiminde olacağı yolunda güvence vermiş, bunun sonunda da 12 Temmuz 1947'de Türkiye'ye yapılacak yardım programının temelini oluşturan bir anlaşma imzalanmıştı.

Anlaşmada, yardımın, **Türk güvenlik kuvvetlerinin güçlendirilmesi ve ekonomik istikrarının sağlanması** için verildiği belirtilmişti. Yardım, gerekli bilgi ve teknik destekle birlikte, ABD'nin Türkiye'deki **misyonu** başkanının Türk hükümeti ile danıştıktan sonra saptayacağı biçimde verilecekti. Türkiye de yardım programının nasıl kullanıldığına ilişkin ayrıntılı raporlar verecekti. Anlaşmanın 3. maddesinde şu hüküm yer almıştı:

"Türkiye, ABD'nin onayı olmadıkça sözü geçen madde, hizmet ve bilgilerin sahipliğini, üçüncü taraflara devredemez, bunları resmi Türk yetkilileri dışında kimsenin kullanmasına izin veremez ve verildikleri amacın dışında kullanamaz." (ATN, 87 vd.)

Yardım için verilen silah, araç ve gereçlerin kullanımına konulan bu kısıtlama, ileride **Kıbrıs** barış harekâtında ve **Güneydoğu Anadolu** olaylarının bastırılmasında Türkiye'nin karşısına büyük bir engel olarak dikilecekti!

1947 anlaşması uyarınca Türkiye'ye ilk aşamada "100" milyon dolarlık askeri yardım yapılmıştı. CHP iktidarının sonlarına, 1950 Martına kadar bu miktar "236" milyon dolara ulaşmıştı. Askeri yardım dışında, **Marshall Planı** çerçevesinde ekonomik-mali yardımlar da yapılmaktaydı.

4 – GÜVENLİKLE İLGİLİ ÖNLEMLER: KARARTMA, SIKIYÖNETİM

İki bloka ayrılmış olan Avrupa'da başlayan savaşta, tarafların Türkiye'yi kendi yanlarına çakmek için çaba harcamaları, Balkanlar'ı saran ateşin ülkeye sıçraması olasılığını artırmıştı. Bu nedenle hükümet, daha Hitler'in Sovyetler'e saldırmasından önce savaşın doğuracağı zararlardan korunabilmek için bazı önlemler almayı gerekli görmüştü. İlk aşamada, sivil halkı ve kentleri, büyük rol oynayacağı anlaşılan olası hava saldırılarına karşı koruyucu önlemler alınmasına karar verilmişti. Bu düşünce ile 15 Kasım 1940'da büyük kentlerde geceleri **karartma yapılmasına** geçilmişti. Aralık ayından başlayarak da **karartma** tüm kentlere yaygınlaştırılmıştı. Karartma, sokakların aydınlatılmaması ve binalardan dışarıya ışık sızdırılmaması biçiminde uygulanmıştı.

Öte yandan büyük bir stratejik önem taşıyan **Boğazlar** çevresin-

de güveni ve düzeni sağlayabilmek için 20 Kasım 1940'da, **"6" ilde, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, İstanbul, Çanakkale ve Kocaeli'de sıkıyönetim** ilan edilmişti. **Anayasa** uyarınca hükümetin bir ay olarak öngördüğü sıkıyönetimi onaylama ve süre dolduğunda yenileme yetkisi TBMM'ne ait olduğundan ilk ilandan sonra hep bu yola gidilmişti. Böylece her seferinde "3"er ay olmak üzere "15" kez yinelenen **sıkıyönetim** dünya savaşı sonrasına, 22 Aralık 1947'ye kadar sürdürülmüştü. Buna göre **Boğazlar yöresi ve Trakya'daki sıkıyönetim, 1940 Kasımından başlayarak "7" yıl, "1" ay "2" gün sürmüştü.**

Savaş ve sıkıyönetim uygulaması, güncel yaşamla birlikte basına da kimi kısıtlamalar getirmişti. 1940 Nisanında **Basın Yasası**'nda yapılan değişiklikle ulusal duyguları incitir nitelikte yayınlar yapılması yasaklanmıştı. Ekonomik sıkıntılar nedeniyle de gazetelerin sayfa sayıları sınırlandırılmıştı. Bunun dışında, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü ile savcıların zaman zaman duyuru, talimat ve yönergelerle sürdürdükleri yasaklara, iç ve dış güvenlik nedenleriyle sıkıyönetim komutanlarının öngördükleri kısıtlamalar da eklenmişti. Örneğin, 1944'te **Üniversite Talebe Birliği** kongresi ile kordiplomatiğin yurtiçinde ya da dışında yapacakları gezilere ilişkin haberleri **Anadolu Ajansı** dışında gazetelerde yayımlanması yasaklanmıştı. Bu kısıtlamalara uymayan yayın organları belirli sürelerle kapatılıyorlardı. Sıkıyönetimin sürdüğü dönemde İstanbul'da çıkan **Tasvir** gazetesi "25" kez kapatılmıştı!

5 – BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÖRGÜTÜ'NE GİRİŞ

a) Örgütün Kuruluşu ve Türkiye'nin Katılması

Birleşmiş Milletler örgütü, dünyada barışı ve güvenliği korumak ve bunu destekleyici etkenler olan uluslararası ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliğini sağlamak amacıyla kurulmuştu. Böylesi bir örgütlenmeye yönelişte başlıca "2" etken rol oynamıştı:

– **İkinci Dünya Savaşı**'ndan önceki yıllarda geçirilen deneyimler. Özellikle de **Birinci Dünya Savaşı** ertesinde kurulan **Milletler Cemiyeti** örgütünün işleyişinde karşılaşılan sorunlar, ortaya çıkan aksaklıklar,

– **İkinci Dünya Savaşı**'nda devletlerin çoğunun Almanya'ya ve onun müttefiklerine karşı birleşmiş olmaları.

Yeni örgütlenmeye ilk adım, Roosevelt ile Churchill'in 14 Ağustos 1941'de imzaladıkları **Atlantik Bildirisi** ile atılmış, bunu 1 Ocak 1942'de **ABD, İngiltere** ve **Sovyet Rusya** arasında düzenlenen **Birleşmiş Milletler Bildirisi** izlemişti. Bir süre sonra (30 Ekim 1943) **Çin** de **üç büyüklere** katılmıştı. 1944 sonbaharında **Dumbarton Oaks**'da biraraya gelen "4" devlet temsilcileri örgütün şemasını belirlemişlerdi. **Üç büyükler** de **Yalta Konferansı**'nda (4-11 Şubat 1945) buna dayanarak, yalnızca **Mihver Devletleri,** Almanya, Japonya ve yandaşlarıyla savaş durumunda olan devletlerin katılabilecekleri ulus-lararası bir konferans toplanmasını kararlaştırmışlardı. 25 Nisan'da toplanan konferans, "2" ay süren (26 Haziran) görüşmeler sonunda, **Birleşmiş Milletler Anayasası** ile ona bağlı olacak **Uluslararası Adalet Divanı**'nın statüsünü belirleyen metni imzalamıştı. 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş olan Türkiye de **Sanfransisko Konferansı**'na bir heyetle katılmış, böylece **Birleşmiş Milletler**'in kurucuları arasında yer almıştı. Örgüt Anayasası 24 Ekim 1945'te yürürlüğe girmişti.

Birleşmiş Milletler Örgütü, "3" ana organ ile, bunlara bağlı olarak kurulan konsey, kuruluş ve komisyonlardan oluşmaktadır.

1- **Genel Kurul:** Örgüte üye devletlerin temsilcilerinden oluşmaktadır. Her ülke ya da üyenin bir oyu vardır. Uluslararası barışın ve güvenliğin korunması, yeni üye alınması, üyelikten çıkarma ve örgüt bütçesinin düzenlenmesi konularında karar organıdır. Ayrıca örgütün **Genel Sekreteri** ile **Güvenlik Konseyi**'nin sürekli olmayan üyelerinin, **Ekonomik ve Sosyal Konsey ve Vesayet Konseyi** üyelerinin seçimleri de bu kurulca yapılmaktadır. Ancak kararların, oy kullanan üyelerin 2/3 çoğunluğu ile alınması gerekmektedir.

2- **Güvenlik Konseyi:** Örgütün yürütme organı niteliğindedir. "11" üyeden oluşur. Bunlardan "5"i, İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri **ABD-İngiltere-Fransa-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği** (şimdilerde Rusya) **– Çin daimi üye** olup kesintisiz görev yapmaktadır. Öteki "6" üye ise, bölgeler dikkate alınarak **Genel Kurulca** "2" şer yıl için seçilmektedir. Konseyde her üyenin "1" oyu vardır, ama anlaşmazlığa taraf olan devlet, kendisini ilgilendiren konularda oy kullanamaz. Kararların en az "7" oyla alınması gerekir. Ayrıca "5" sürekli üyenin veto, yani alınan kararı durdurma, yürürlükten alıkoyma hakkı bulunmaktadır.

3- **Uluslararası Adalet Divanı:** Birleşmiş Milletler Yasası gereğince oluşturulan bir yargılama kuruludur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmuş olan **Milletler Cemiyeti**'ne bağlı olan **Lahey**

Adalet Divanı'nın yerini almıştır. 24 Kasım 1945'te kurulan divan "15" üyelidir. Bunlar **Genel Kurul**'ca "9" yıl için seçilmektedir. Üyelerin üçte biri "3" yılda bir yenilenir.

Birleşmiş Milletler Örgütü'ne bağlı olarak oluşturulan kuruluşlar ve kurullar arasında en etkin olanları şöyle sıralanabilir: **UNESCO - Uluslararası Çalışma Örgütü - Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası - Uluslararası Para Fonu.**

UNESCO - United Nations Educational Scientific and Cultural Organizasyon - Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü. 44 ülke temsilcisinin 4 Kasım 1945'te Londra'da yaptıkları toplantıda alınan karar üzerine kurulmuştur. Toplantıya Türkiye adına Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel katılmıştı. Bu nedenle Türkiye örgütün kurucuları arasındadır. Örgüt, **Londra Sözleşmesi**'nin ilgili devletlerce onaylanmasından sonra 16 Kasım 1946'da resmen kurulmuş oldu. Başlıca amacı, **Birleşmiş Milletler Anayasası**'na saygıyı sağlamak için uluslararasında eğitim, bilim ve kültür işbirliğini artırarak barışın ve güvenliğin korunmasına yardımcı olmaktır. Merkezi **Paris** olan örgütün başlıca "3" organı vardır: Üye devletlerin temsilcilerinden oluşan **Genel Kurul,** Genel Kurulca "4" yıl için seçilen "24" üyeli **Yürütme Kurulu** ve "6"yıl için seçilen **Genel Sekreter.** Ayrıca, örgütle ilişkilerin sürdürülmesi ve alınan kararların uygulanabilmesi için her üye ülkede **Milli Komisyon**'lar oluşturulmuştur.

ILO - Uluslararası Çalışma Örgütü: Birinci Dünya Savaşı sonrasında 1919'da kurulmuş olan **Uluslararası Çalışma Bürosu**'nun yerine 1948'de oluşturulmuştur. Üye ülkelerin, "3" ayrı kesiminin, yani **hükümet-işçi-işveren** kesimlerinin temsilcilerinden oluşur. Başlıca "3" organı bulunmaktadır. Karar organı **Genel Konferans, Yürütme Konseyi** ve yönetim organı olan **Çalışma Bürosu.**

Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası Dünya Bankası: Uluslararası alanda karşılaşılan ekonomik sorunları çözmek amacıyla Birleşmiş Milletler'ce düzenlenen **Bretton Woods Konferansı**'ndan sonra kurulmuştur. Buna ilişkin antlaşma 27 Aralık 1945'te yürürlüğe girmişti. Bankanın merkezi **Washington**'dadır. Üstlenilen görevler, genellikle üye ülkelerin yatırımlarına kaynak bulmak ve teknik yardım sağlamaktır. Bunların yerine getirilebilmesi için de **Uluslararası Finans Kurumu, Kalkınma Topluluğu** vb... adlarla bazı alt kuruluşlar oluşturulmuştur. Üst organı, üye devletlerin temsilcilerinden oluşan **Guvernörler Kurulu**'dur. Asıl yönetimle görevli olan **Yürütme Kurulu** "18" üyelidir. Bunlardan "5" üye, bankada en çok paya sahip devletlerce, "13"ü ise öteki devletlerce seçilmektedir.

Türkiye Dünya Bankası'na 14 Şubat 1947 gün ve 5016 sayılı yasayla üye olmuştur.

IMF - Uluslararası Para Fonu: Üye ülkeler arasında dış ticaret ilişkilerini kolaylaştırmak, gerektiğinde kredi sağlamak amacıyla 1946 Martında kurulmuştur. Merkezi **Washington**'dadır. **Fon,** üye devletlere ayrılan '**kota**'lar, yani paylarla oluşturulmuştur. **Fon**'a ait kaynakların kullanılması bazı koşullara bağlanmıştır. Örgüt temsilcilerinin, yardım için başvuran devletin mali ve ekonomik durumunu yerinde inceleyerek, bütçe, plan, program, Merkez Bankası kredileri vb. konularında önerilerde bulunmaları, eğer **enflasyon** varsa bunu giderecek önlemlerin alınmasını istemesi ve bütün bunların yerine getirilmesi gerekmektedir. Türkiye, **Para Fonu**'na daha kuruluşunda üye olmuştur.

b) İnsan Hakları Evrensel Bildirisi

Birleşmiş Milletler Örgütü'nün en kapsamlı ve etkili kararı **10 Aralık 1948**'de genel kurulca kabul ve ilan edilen **İnsan Hakları Evrensel Bildirisi**'dir. Bu bildiri, ABD'nin kuruluşuna varan savaş döneminde, 4 Temmuz 1776'da açıklanan **Virginia İnsan Hakları Bildirisi** ile, Fransız devrimi sırasında 26 Ağustos 1789'da yayımlanan **İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi**'ne dayanılarak hazırlanmıştır. Ancak yeni metinde söz konusu bildirilerdeki hükümler ve görüşler daha da somutlaştırılmış ve genişletilmiştir.

Bildiri "30" maddeden oluşmaktadır. Metin, **"Bütün insanların, hakları ve onurları ile eşit ve özgür doğduklarını, akla ve vicdana sahip olduklarını ve birbirlerine karşı kardeşlik duyguları ile davranmaları"** gerektiğini vurgulayarak başlamaktadır. Irk, renk, cins, dil, siyasal ya da başka bir inanış, ulusal ya da toplumsal köken, servet ve doğuş farkı gözetmeksizin herkesin açıklanan hak ve özgürlüklerden yararlanabileceğinin belirtildiği bildiride başlıca şu haklara yer verilmiştir:

1- **Yaşamak, özgürlük ve kişi güvencesi** (Md. 3)

2- **Hukuksal kişiliğin tanınması** (Md. 6)

3- **Yurttaşlık ya da yurttaşlığı değiştirme** (Md. 15)

4- **Mal mülk edinme özgürlüğü** (Md. 17)

5- **Silahsız ve saldırısız toplanma, dernek kurma ya da derneğe katılma** (Md. 20)

6- **Düşün ve anlatım özgürlüğü** (Md. 19)

7- Çalışma, sendika, meslek örgütü kurma ve bunlara katılma (Md. 23)

8- Evlenme ve aile kurma (Md. 16)

9- Temel haklara aykırı işlemlere karşı ulusal mahkemelere başvurma (Md. 8)

10- Özel yaşama, aileye, konut ve yazışma serbestliğine yönelik karışma ve saldırılara karşı yasal koruma (Md. 12)

11- Herhangi bir devletin toprakları üzerinde serbestçe dolaşma, ya da herhangi bir ülkeden ayrılma ve yeniden ülkesine dönme (Md. 13)

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde, toplumsal hayat için önemli olan düşün (fikir), vicdan ve din özgürlüğü ile eğitim-öğretim, kültürel yaşama katılma ve başka bir ülkeye sığınma hakkına ilişkin maddeler de şöyle düzenlenmiştir:

Md. 18 Herkesin düşün, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak, din veya inanışını değiştirmek özgürlüğünü, dinini veya inanışını tek başına veya topluca, açık olarak veya özel biçimde, öğrenim, uygulama, tapınma ve dinsel törenlerle açığa vurma özgürlüğünü kapsar.

Md. 26- a) Herkesin eğitilme hakkı vardır. Eğitim parasızdır; hiç değilse ilk ve temel eğitim evrelerinde böyle olmalıdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve meslek öğretiminden herkes yararlanabilmelidir. Yükseköğretim, yetenek ve becerilerine göre herkese tam ve eşitlikle açık olmalıdır.

b) Eğitim, insan kişiliğinin tam gelişmesi ve insan haklarıyla temel özgürlüklere saygının güçlenmesi amacına yönelik olmalıdır. Bütün uluslar, ırk ve din toplulukları arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğa özendirilmeli ve Birleşmiş Milletler'in barışın sürekli olması yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.

c) Çocuklara verilecek eğitimin türünü seçmek, öncelikle ana babanın hakkıdır.

Md. 27- a) Herkesin toplumdaki kültürel yaşama serbestçe katılma, güzel sanatların zevkini tatma, bilimsel alandaki ilerleyişe katılma ve bundan yararlanma hakkı vardır.

b) Herkesin sahibi bulunduğu her türlü bilim, yazın veya sanat yapıtlarından doğan manevi ve nesnel çıkarların korunmasına hakkı vardır.

Köleliğin, kulluğun, işkencenin ve insanlık dışı, onur kırıcı cezaların yasaklandığının açıklandığı bildiride, bireyin içinde yaşadığı topluluğa karşı ödevleri bulunduğuna da yer vermiştir. Böylece kişi-

nin hak ve özgürlüklerini kullanırken başkalarının haklarına saygılı olmasının, kamu düzenine ve ahlak kurallarına uymasının gerekli olduğu da belirtilmiştir. Bildiride siyasal sığınma hakkına ilişkin 21. madde şöyle düzenlenmiştir:

a) Herkesin, kıyım karşısında başka ülkelere sığınma ve bu ülkelerce kendisine sığınmacı olarak davranılmasını isteme hakkı vardır.

b) Bu hak, olağan bir suça veya Birleşmiş Milletler ilkesi amaçlarına aykırı eylemlere gerçekten dayanan kovuşturmalar durumunda ileri sürülemez.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin önemli bir maddesi de, bireylerin kamu yönetimine katılmasının gereği vurgulanırken, serbest ve genel oya dayalı demokratik yönetimlerin yeğlenmesidir.

21-c) Halkın istenci, hükümet gücünün temelidir. Bu istenç, gizli olarak veya serbestliği sağlayacak benzeri bir yönteme uyularak genel ve eşit oy verme yoluyla yapılacak ve belirli aralıklarla yinelenecek olan dürüst seçimlerle belirlenir. (Bildiri metni: EK, IV)

Türkiye, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne yayımlanmasından "4" ay sonra, 6 Nisan 1949 günlü Bakanlar Kurulu kararı ile katılacağını açıklamıştı. Ancak, bildiri metni 4 Kasım 1950'de imzalanmıştı.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun söz konusu bildiriyi kabul ettiği **10 Aralık** gününün, üye ülkelerde **İnsan Hakları Günü** olarak kutlanması kararlaştırılmıştı. Bu nedenle 1949'dan başlayarak 10 Aralık tarihleri, bildirinin yıldönümü olarak kutlanmaktadır.

B) EKONOMİK SIKINTILAR VE ÖNLEMLER

1 - SAVAŞ YILLARININ DOĞURDUĞU SIKINTILAR

İkinci Dünya Savaşı, savaşan ülkeler ölçüsünde olmasa da, savaş dışında kalma çabasını sürdüren Türkiye ekonomisinde de doğal olarak sıkıntılar yaratmıştı. İnönü hükümetleri, Cumhuriyetle birlikte izlenen denk bütçe uygulamasına, gelirden fazla harcama yapmama ilkesine savaş yıllarında da bağlı kalmaya özen göstermişlerdi. Bütçe verilerine bakıldığında bu çaba açıkça belli olmaktadır:

Yıllar	Gelir [x 1.000] Öngörülen	Sağlanan	Gider Öngörülen	Sağlanan
1938	250.094	322.933	294.954	303.888
1939	261.110	389.721	261.064	387.229
1940	268.483	550.209	268.476	535.863
1941	309.473	648.118	309.740	574.594
1942	334.328	978.133	394.326	885.102
1943	486.720	1.031.185	486.717	1.019.439
1944	537.843	758.759	603.404	600.676
1945	894.668	1.041.494	1.100.690	1.018.854

(İAD, II, 223 vd.)

Ulaşım sıkıntıları ve kimi ithal mallarının bulunamadığı dikkate alınmazsa, bu yıllarda dış ticarette de açık verilmediği görülmektedir. Tarımsal ürünlere ve sanayi ham maddesine dayalı ihracat hacminde artış bile söz konusudur:

Yıllar	Dışalım (İthalat) TL (milyon)	Dolar	Dışsatım (İhracat) TL (milyon)	Dolar
1938	149.8	115.2	114.9	111.5
1939	118.2	90.9	127.4	98.0
1940	68.9	53.0	111.4	87.7
1941	74.8	57.5	123.1	97.7
1942	147.7	113.6	165.0	126.9
1943	203.0	156.1	257.1	197.8
1944	164.9	126.8	232.5	178.8
1945	126.2	97.1	218.9	168.4

(MŞD, II, 369)

Ancak bu denkliğe karşın bütçe rakamlarının giderek arttığı da dikkati çekmektedir. Bu da dolanımdaki para miktarının artmasının, yani **enflasyonist** eğilimin bir göstergesi demektir. Özellikle 1942'den sonra artışın daha büyük oranda olduğu görülmektedir. Nitekim 1941'de dolanımdaki kâğıt **para miktarı** "512.473.000" TL iken, 1944'te "960.834.000"e yükselmişti. Buna koşut olarak **altın fi-**

yatları da boyuna artmıştı. 1938'de "1.077" kuruş iken, 1942'de "2.341" ve 1945'te "3.784" kuruş olmuştu.

Güdülen tarafsızlığa karşın, orduyu güçlendirme zorunluluğu, bütçeden milli savunmaya ayrılan ödenekler oranının artmasına neden olmuştur. 1938'de % 30.31 olan bu oran, savaş başladığında (1939) % 43.32'ye, 1941'de ise % 55.44'e kadar çıkmıştı. Savaşın son yılında ancak % 40.88'e indirilebilmişti. Öte yandan savunma önlemlerinin bir gereği olarak, silahlı kuvvetler mevcudunun "600.000"e çıkartılması ve bu nedenle genç üretici sınıfın silah altına alınması, üretici sayısını azaltırken tüketici sayısını artırmıştır. Tarımda ve tarıma dayalı endüstride **üretimin azalması, temel tüketim ve yiyecek malları fiyatlarının da artmasına yol açmıştır.** Başlıca tüketim mallarındaki fiyat artışları şöyle özetlenebilir:

	Fiyatlar (Kuruş)	
	1938	**1942**
Buğday	4,62	13,5
Pirinç	20	40
Sadeyağ	55,5	95
Urfa yağı	104	165
Et (canlı)	18,6	31
Pamuk	42	70
Çimento	1.920	2.070

(İAD, II, 222 vd.)

2 – MİLLİ KORUNMA KANUNU

Dr. Refik Saydam hükümeti, kaçınılmaz olduğu anlaşılan savaşın başlamasından önce, ulusal ekonomideki dengelerin nasıl korunacağına ilişkin hazırlıklara başlama gereğini duymuştu. Sanayi Tetkik Heyeti'nce düzenlenen rapor doğrultusunda da **Milli İktisadi Koruma Kanunu** adıyla bir tasarı hazırlanmıştı. Bunun gerekçesinde amacın, **"savaşın etkilerini önlemek"** ve ekonomik yönden gerekli **"koruyucu ve savunucu"** önlemleri almak olduğu belirtilmişti. Her türlü önlemi almak için de hükümete genel bir yetki verilmesi öngörülmüştü.

18 Ocak 1940'da TBMM'de görüşülen tasarı, 3780 sayı ve **Milli**

Korunma Kanunu adıyla yasalaşmıştı. Buna göre hükümet, üretimin gereksinmeleri karşılayabilecek ölçü ve nitelikte olmasını sağlayabilmek için, sanayi ve maden kuruluşlarını denetleyebilecek, bu kuruluşlara üretim programları verebilecekti. Buralarda çalışan uzmanlar ve işçiler, geçerli bir gerekçe olmadan işyerlerinden ayrılamayacaklardı. Hükümet, dışalımların miktarlarını ve cinslerini saptayabileceği gibi, kimi yasaklar da koyabilecekti (Md. 20). Ayrıca dışalım ve satımda fiyatları saptayabilecekti. Bazı maddelerin tüketim miktarları saptanabilecek ya da sınırlandırılabilecekti (Md. 21). İç piyasada satılan bazı malların en üst fiyatları ile cinsleri ve türleri de saptanabilecekti. "100" kuruşu aşkın alışverişlerde, dileyen müşteriye fatura verilmesi zorunlu olacaktı (Md. 31). Söz konusu yasa yürürlükte olduğu sürece taşınmazların kira bedelleri 1939 fiyatlarını aşamayacaktı (Md. 30). Hükümet, her türlü özel taşıt araçlarının kullanımını düzenleyebilecekti (Md. 36). Gerektiğinde, çiftçilik yapabilecek durumdaki kadın ve erkekler, kendi tarım işlerinin aksatılmaması koşuluyla, 15 km. uzaklıktaki tarım işletmelerinde ücretli olarak çalıştırılabileceklerdi. "8" hektardan daha geniş arazisi olanlara, bunun yarısına hububat ekme yükümlülüğü konabilecekti (Md. 40).

Milli Korunma Kanunu, alınacak bu önlemlere ve kararlara uymayanlar için çeşitli para ve hapis cezaları da içeriyordu. Yasayla öngörülen kararları almak ve bakanlıklar arasında eşgüdümü sağlayabilmek için hükümet içerisinde bir **koordinasyon heyeti** kurulacaktı. Bu kurul, Başbakanın belirleyeceği bakanlardan oluşacaktı.

Yasa, **"Tehlikeli zamanlarda ulusun bütün güçlerini ve yurdun bütün ekonomik hareketlerini kamunun kurtuluşu hedeflerine yöneltmek için düşünülmüş bir düzenleme"** olarak nitelendirilmişti. Gerçekte özel girişimciliği kollayan ve koruyan kimi hükümlerinin yanında, devletçilik ağırlıklı olup söz konusu kesime karşı tehdit sayılabilecek öğeleri de taşıyordu. Bu nedenle de TBMM'deki görüşmeler sırasında Anayasaya aykırı hükümler içerip içermediği sorunu üzerinde durulmuştu. Bu yasa ile hükümete verilen yetkiler ve ekonomik hayata getirilecek sınırlamalar, sermaye kesiminin kolayca kâr etme yollarını tıkayacak nitelikteydi. Nitekim tasarının görüşülmesinde eleştirilerin bir kısmı bu alanda yoğunlaşmıştı.

Milli Korunma Kanunu uygulamada daha çok dar gelirlilerin, emekçi kesimin aleyhine işlemişti. Tüm önlemlere karşın pahalılığın önü alınamamış, yer yer yiyecek ve giyecek sıkıntıları doğmuştu. Bu da giderek vurgunculuklara yol açmıştı. Kahve ve çayda **tekel** uygu-

laması (20 Nisan 1942) da bunlara ilişkin sorunu tümüyle çözememişti. Hükümet, yiyecek sıkıntısını giderecek önlemleri almak ve dağıtımı düzenlemek için 1941 Şubatında Ticaret Bakanlığına bağlı bir **İaşe** (yiyecek, içecek) **müsteşarlığı** kurmuştu. Müsteşarlığa Şükrü Sökmensüer, yardımcılığına da Şevket Süreyya Aydemir getirilmişti. Kentlerdeki sıkıntıyı giderebilmek için de, 1941-1942 ürünü tahıla Toprak Mahsulleri Ofisi'nce el konulması ve ekmek yapımında yalnızca buğday kullanılması kararlaştırılmıştı. Arkasından da pasta ve benzeri unlu maddelerin yapımı yasaklanmıştı (24 Kasım 1941). Bu da yeterli olmayınca, 13 Ocak 1942'de, büyük kentlerde ekmeğin karne ile dağıtılması kararlaştırılmıştı. Başlangıçta çocuklar için günde "175", büyükler için "375" ve ağır işçiler için "750" gram olarak saptanan ekmek dağıtımı, 1942'de büyüklere gün aşırı "150" ve "300" grama indirilmişti. 1944'te miktar yeniden "375"e ve ancak savaş erdiğinde "450" grama çıkartılmıştı. Ancak, ekmeğin karne ile dağıtılması kıtlığı gidermekle birlikte kimi aksaklıklar ve yolsuzluklar doğurarak genel bir yakınmaya yol açmıştı. Pasta yapımı 1942 Ağustosunda serbest bırakılmış, fakat ekmek karnesi, 1946'ya dek sürdürülmüştü.

Başta ordu olmak üzere köyde, kentte halkın yiyecek ve içecek gereksinmelerini karşılamada çekilen güçlükler, bu işle sorunlu dönemin Ticaret Bakanı Mümtaz Ökmen'i bir an intihar etmeyi düşünecek kadar ağırlaşmıştır. Ş. S. Aydemir, bakanın kendisine şunları söylediğini aktarıyor:

"Düşündüm ki, şu balkona çıkayım ve oradan kendimi sokağın taşları üzerine atayım! Yalnız üzerimize aldığımız şu yükten kurtulmak için değil, millet dediğimiz, ordu dediğimiz son varlıklarımıza karşı şu ülkede ve hele bu yüzyılda bu kadar aciz ve çaresiz kaldığımız için!.." (İAD, II, 200)

Refik Saydam'ın ölümü üzerine Başbakanlığa atanan Şükrü Saracoğlu, 5 Ağustos 1942'de TBMM'ne sunduğu hükümet programında, dar gelirli vatandaşların yiyecek dışında, içine düştükleri giyecek sıkıntılarını hafifletebilmek için kendilerine ayakkabı ile elbiselik kumaş vermeyi düşündüklerini belirtmişti:

"Yükünü biraz hafifletmek istediğimiz bu ailelerin reislerine şimdilik bir başlangıç olmak üzere, birer çift ayakkabı, yine bu ailelerin reislerine ve eşlerine birer elbiselik kumaşı parasız olarak vermek istiyoruz." (TCH, I, 121)

Gerçekten de TBMM, kasım ayında, dar gelirli vatandaşlara bedelsiz elbise ve ayakkabı verilmesine olanak sağlayan bir yasayı ka-

bul etmişti. Ne ki Saracoğlu, ikinci kabinesini kurduğunda söz konusu yardımı memur ve hizmetlilerle sınırlandırma yoluna gitmişti. Hükümet programında yardıma ilişkin olarak şunlar belirtilmişti: "140 liradan fazla ücret ve maaş alan geniş manasıyla bütün memur ve hizmetlilere, birer kat elbiselik kumaş; '140' liradan aşağı alanlar ikişer kat elbiselik kumaş; '70' liradan aşağı maaş ve ücret alanlara da ayrıca birer ayakkabı..." (Agy, I, 128). Bu çerçevede memur ve hizmetlilere Sümerbank ürünlerinden kumaş, kaput bezi ve ayakkabı verilmişti.

Devlet kurumlarının işlevlerini sürdürmesini sağlamak ve bürokrasiyi ayakta tutabilmek için getirilen bu sınırlamalar, memur ve hizmetlilere yapılan yardımlar, ne yazık ki toplumda halk-memur ayırımı yapılıyor kanısını doğurmuştu. Bu da yeni kırgınlıklara neden olmuştu. Sıkıntıların artaraktan sürmesi karşısında da Cumhurbaşkanı İnönü sorunun temelinde, toplum kesimlerinin alınan önlemlerde hükümete yardımcı olmayışının yattığını belirtmek gereğini duymuştu. 1942 Kasımı başında TBMM'nin yeni toplantı yılını açış konuşmasında, **batakçı çiftlik ağalarının, gözü doymaz vurguncu tüccarın, sıkıntıları fırsat sayan ihtiraslı ve yabancı devlet hesabına çalışan politikacıların, hükümeti başarılı kılmamak için zehirli hava estirmelerinden yakınmıştı.** Ama hemen arkasından eklemişti: **"Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır!"** (MŞSD, 136)

3 – VARLIK VERGİSİ

Milli Şef İnönü'nün bulunacağını açıkladığı **"yeni yol"**, çok geçmeden **Varlık Vergisi** olarak ortaya çıkmıştı. Dönemin İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın belirttiğine göre, mali sıkıntıyı gidermek için hükümetin düşündüğü ilk önlem, Türkiye'de çalışan ya da iş gören tüm firmalardan **"zorunlu bir borçalma"** (istikraz) olmuştu. Ancak Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, yabancı tüccarlara ve kurumlara böyle bir zorunluluk yüklemeye olanak bulunmadığını açıklayınca, vergi toplama yoluna dönülmüştü. (HAT, 387)

Ş. Saracoğlu hükümetinde Ticaret Bakanlığına getirilmiş olan Dr. Behçet Uz'un, uygulanmakta olan fiyat denetimlerini kaldırması ve buğday ihracına başlanması eşya fiyatlarında büyük bir artışa neden olmuştu. Buğday fiyatları "13,5" kuruştan "100"e, zeytinyağı fiyatları da "300"e fırlamıştı. Devlet harcamalarını karşılayabilmek için

de para gerekliydi. Bu ortamda, adına **Varlık Vergisi** denen yeni bir tür vergiyi öngören tasarının hazırlanmasında başlıca şu düşünce etken olmuştu: **Ülkemizde henüz gelir vergisi uygulanmamaktadır. Kazanç vergisi de adaleti sağlayamamaktadır. Dolayısıyla mevcut yasalar, savaş ve haksız kazanç edinme** (ihtikâr) **nedeniyle elde edilen büyük kazançları vergilendirmemektedir. Bundan ötürü özellikle azınlık durumundaki vatandaşların büyük servetler elde ettikleri görülmektedir.** Piyasada ivedi bir araştırma ile kimlerin bu tür kazanç sağladıkları saptanmalıdır. Bu düşünce tasarının gerekçesine şöyle yansımıştı:

"Gelir ve varlık sahiplerinin varlıkları ve olağanüstü kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere olağanüstü bir yükümlülük getirilmektedir. Vergi, kazanç ve gelir sahiplerini ve daha çok iktisat şartlarının darlığından doğan güçlükleri istismar ederek, yüksek kazançlar elde ettikleri halde, kazançları ile orantılı derecede vergi vermeyenlere yönelik bulunmaktadır."

Tasarının CHP grubunda görüşülmesi sırasında Başbakan Ş. Saracoğlu, amacı daha açık olarak dile getirerek şöyle demişti: **"Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz!"** Yusuf Kemal Tengirşenk, Ali Rana Tarhan, Muhittin Baha Pars ve Refik Şevket İnce de, girişimi şu düşünce ile desteklemişlerdi. **"Hukuk, toplum yaşamının gereklerini düzenlemelidir!"** Tengirşenk bunu şöyle belirtmişti: **"Servet toplumsal bir olaydır. Buna göre toplum yoksul olunca, serveti onun emrine vermek yerindedir."** TBMM'ndeki görüşmelerde ise Başbakan genelde fiyat artışları üzerinde durmuştu. Dolanımdaki para miktarının 600 milyon liraya yaklaştığını belirten Saracoğlu, fiyat artışlarını önleyebilmek için bunun bir kısmını geri çekmek istediklerini savunmuştu.

Varlık Vergisi alınacak başlıca "3" kesim öngörülmüştü. Tüccar- Emlak ve akar sahipleri Büyük çiftçiler. Alınacak vergiler, oluşturulacak komisyonlarca 1941 kayıtlarına göre saptanacaktı. Yıllık toplam geliri "2.500" TL olan, bina ve vergide kayıtlı değeri "5.000" lira olan arsa sahipleri yükümlü tutulacaktı. Şirketler ve kazanç dağıtan kooperatiflerde vergi miktarı 1941 saf kazancının % 50'sinden aşağı, anonim şirketlerde ise % 70'den çok olmayacaktı. Büyük çiftçiler varlıklarının % 5'ini vergi olarak vereceklerdi.

Komisyonlar, il ve ilçelerde en büyük mülkiye âmirinin başkanlığında, en büyük mal memuru ve Ticaret Odaları ile belediyelerce seçilecek "2"şer üyeden oluşacaktı. Ticaret Odası olmayan yerlerde ticaret ve tarımdan anlayan belediye meclisi üyeleri seçilecekti. Komisyonlar, vergi miktarlarını "15" gün içinde saptayacaklardı. Komisyon kararları kesindi, bunlara karşı dava açılamayacaktı.

Yükümlülükleri saptananlar, belirtilen miktarı 15 gün içinde ödemek zorundaydılar. Bir ay içinde vergilerini ödemeyenler, bedensel yeteneklerine göre, askeri nitelik taşımayan genel hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde çalıştırılacaktı. Çalışma karşılığında ödenen ücretin yarısı vergi borcu için kesilecekti. Ancak 55 yaşından büyük erkeklerle kadınlar çalıştırılmayabilecekti.

Yasa tasarısı Meclis'e sunulduğunda hemen o gün bir geçici komisyona gönderilmiş, komisyon da bütün gece çalışarak metne son şeklini vermişti. Ertesi 11 Kasım 1942'de TBMM Genel Kurulu'nda görüşülerek 4305 sayı ile yasalaşmıştı. CHP'nin ileri gelenlerinden Faik Ahmet Barutçu, söz konusu yasaya ilişkin olarak şunları söylemektedir:

"Savaş başladığında, 1939'da ilerisi için alınması gereken önlemler zamanında incelenip o anda kolaylıkla sağlanacak stoklar yapılmalıydı. Bir bütçe açığı demek olan olağanüstü bütçe ile âdi bütçe karıştırılarak, yıllarca 'denk bütçe, sağlam ödeme' edebiyatıyla, gerçekte ise sürekli para basmakla devlet maliyesi yönetilmişti. Bu önlemsizlikler, '2' yıl '4' ay sonunda devleti **Varlık Vergisi** gibi olağanüstü bir verginin alınmasına götürmüştür." (SA, 265)

Varlık Vergisi uygulamasına geçildiğinde yeni sorunlarla karşılaşılmış, bir dizi aksaklıklar ve haksız değerlendirmeler ortaya çıkmıştı. Bütün bunlar bu verginin bir facia olarak nitelendirilmesine kadar varmıştır. Yasanın en büyük aksaklığı ya da boşluğu, servet ve kazançlar için kesin bir ölçüt kabul etmeyip, vergiyi kişilerden oluşan komisyonların görüşüne ve kanaatine bırakması idi. Bu nedenle H. Uran, "günah, yasayı çıkaranların, dolayısıyla hepimizindir" demektedir. Dönemin İstanbul Defterdarı Faik Ökte'nin **Varlık Vergisi Faciası** adlı kitabında, yükümlülüklerin saptanmasında çok değişik etkenlerin rol oynadığı, yükümlülerin, Müslüman, Müslüman olmayan, dönme ve yabancı gibi gruplara ayrıldığı anlatılmaktadır. Aksak da olsa sonunda saptanan vergi miktarları illere göre şöyle olmuştu:

İller	Yükümlü Sayısı	Vergi Miktarı (TL)
İstanbul	61.673	345.000.000
İzmir		27.000.000
Ankara		14.000.000
Adana	1.057	8.500.000
Çukurova (Mersin)	311	4.214.000
Aydın	950	1.381.000
		400.095.000

F. Ökte'nin ülke çapında ödenecek vergi toplamını "400" milyon lira olarak göstermesine karşın, buna ilişkin yasayı yürürlükten kaldıran tasarı gerekçesinde "465.384.820" rakamı verilmektedir. Ş. S. Aydemir'e göre (İAD, II, 228) İstanbul'da saptanan "317.275.642"TL tutarındaki verginin "279.800.000" lirasının, yani % 94'ünün azınlıklardan alınması öngörülmüştü. Ancak yükümlü tutulanların birçoğu saptanan miktarları ödememiş ya da ödeyememişlerdi. Örneğin İstanbul'da Hamparsun Erkman, "400.000" lira yerine "5.000; Arsak Çuhaciyan "400.000" yerine "800"; Gad Franko "375.000" yerine "1.000" lira ödemiş, Paskalidis ise istenen "450.000" lira karşılığında hiç ödeme yapmamıştı.

Kendilerinden istenen parayı ödemeyenler, çeşitli makamlara, hatta TBMM dilekçe komisyonuna başvurarak itirazlarda bulunmuşlardı. İtirazcıların sayısı "24.316"ya yani tüm yükümlülerin % 21'i oranına yükselmişti. Ama Saracoğlu hükümeti gibi Cumhurbaşkanı İnönü de **Varlık Vergisi**'ni haklı bir girişim olarak kabul ediyordu. Aralık 1942'de Bursa'da halka seslenirken bu konuda şunları belirtmişti: **"Varlık Vergisi, bütün milletin vicdanında doğru ve haklı bir önlem sayılmıştır. Bu verginin hazine kudretine, sosyal ve iktisadi düzene faydalı tesirleri olacağı halkın her tabakasında anlaşılmıştır."** (MŞSD, 140) Saptanan vergi miktarlarının ödenmemesi ve bundan vazgeçilmesi yolundaki itirazların artması karşısında da 20 Ocak 1943'te verdiği demeçte vergiden vazgeçilemeyeceğini vurgulamış, hatta itirazcıları kınamıştı:

"Bu memleket tarafından gösterilen konukseverlikten yararlanarak, zengin oldukları halde, ona karşı nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun bütün şiddetiyle uygulanacaktır!"

Cumhurbaşkanının bu işareti üzerine, yasaya göre **Varlık Vergisi**'ni ödeme süresi bittiği için, borçlarını ödemeyenlerin mallarına el konulması kararlaştırılmıştı. Bu yolla da öngörülen miktar sağlanamazsa yükümlülerin bedenen çalıştırılmaları uygun görülmüştü. **Çalıştırma yeri olarak da Erzurum'un Aşkale istasyonu seçilmişti. İstanbul**'daki azınlıklardan oluşturulan "17" kişilik ilk kafile 27 Ocak 1943'te trenle **Aşkale**'ye gönderilmişti. Sonradan gelenlerle birlikte oraya gönderilenlerin sayısı "1.200"e yükselmişti. Bunlar İran'a giden transit kara yolunda taş kırmak ya da karla kaplı yerleri temizlemekle görevlendirilmişti. Bedenen çalışacaklar için günde "250" kuruş ücret saptanmıştı. Bunun "60" kuruşu kesilecekti. Geriye kalan "190" kuruşun yarısı yeme içme bedeli, öteki yarısı ise, yani "95" kuruşu vergi borcuna karşılık sayılacaktı (Agy, 497). Aşkale kampı'nda çalıştırılanların bir kısmı 1943'te **Sivrihisar**'a (Eskişehir) gönderilmişlerdi. 2 Aralık 1943'te kabul edilen bir yasa ile de, **Aşkale**'ye gönderilenlerin kalan borçlarını aileleri yanında çalışaraktan ödemeleri yoluna gidilmişti. Böylece çalışmaya gönderilenler, yaklaşık bir yıl sonra serbest kalmış, evlerine dönmüşlerdi.

Şükrü Saracoğlu'nun, 17 Mart 1943'te TBMM'de okuduğu ikinci hükümeti programında **Varlık Vergisi** uygulaması ile mali bunalımın giderildiği görüşüne yer verilmişti:

"Bu vergi, bugüne kadar hazineye 225 milyon lira verdi. Bu vergi sayesinde ufuktaki bulutlar giderildi. Bu vergi sayesinde maliyemiz genişledi. Hesapsız ve zararlı sarfolunan birçok para, yerinde olarak pazardan çıkarıldı. Emisyon miktarı artırılmadı. Hatta bu miktar '767' milyondan '720' milyona düştüğü gibi, Merkez Bankamız mühim kısmı son aylarda olmak üzere '30' ton altın aldı. Bununla Merkez Bankasındaki altınlar, bildiğiniz altınlardan '15' milyona varmıştır... Banka bunlardan başka, son birkaç ay içinde '12' milyon İngiliz lirası biriktirdi." (TCH, I, 131)

Ancak, uygulamada, toplanılacağı sanılan rakamlara ulaşılamamıştı. Başbakanın açıklamalarına göre de, 1943 Mayısına kadar öngörülen "465" milyon yerine "270" milyon lira toplanabilmişti. Bunun "105" milyonunu azınlıklar ve yabancılar ödemişlerdi. **Varlık Vergisi Kanunu** 16 aylık bir uygulamadan sonra 15 Mart 1944'te yürürlükten kaldırılmıştı. Buna ilişkin yasanın gerekçesinde belirtildiğine göre, "114.368" yükümlüye toplam "465.384.820" lira vergi saptanmıştı. Fakat 1944 Şubatına kadar "314.920.940" lira elde edilebilmişti. Böylece uygulamada % 74.11 oranında bir gelir sağlanabilmişti. Sonuçta küçümsenemeyecek sorunlar doğuran **Varlık Vergisi Yasası,**

geride **"kayırma, kandırma, rüşvet ve çalışma kamplarının yarattığı bir hınç"** bırakmıştı (CHP, 173).

1950'de iktidara gelen Demokrat Parti yöneticileri de, uygulamalardaki kimi haksızlıkların kamuoyunda doğurduğu tepki ve kırgınlığı çok iyi kullanmasını bilmişlerdi. Her fırsatta İnönü'yü ve CHP'yi suçlamayı sürdürmüşlerdi. Örneğin, DP iktidarının geniş kapsamlı bir **af yasası** çıkarmasından sonra, Sinan Tekelioğlu'nun bazı **Varlık Vergisi** yükümlüleri hakkındaki sorusu üzerine söz alan Başbakan Adnan Menderes, bu konuda soruşturma açılmasına olanak bulunmasa da **"manevi bir sorumluluğun"** olduğunu öne sürmüştü. Ona göre bunların kamuoyu önüne serilmesi, sorumluluğun sorumlular üzerine yüklenmesi yönünden gerekliydi (AMK, 36 vd.). DP'liler **Varlık Vergisi** uygulamasına karar veren dönemin Cumhurbaşkanı İnönü'yü ve Bakanlar Kurulu üyelerini seçilme haklarından yoksun bırakma girişiminde bile bulunmuşlardı. Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, 1953 Kasımında Meclis Başkanlığına, söz konusu kimselerin bundan böyle genel seçimlere katılmamalarını hükme bağlayan bir yasa önerisi sunmuştu! Bunun üzerine Nadir Nadi **"Tuhaf Bir Teklif'** başlıklı yazısında, önerinin "hukuk devleti prensiplerinden vazgeçtik, en basit akıl ve mantık prensiplerini alaya almak" niteliğinde olduğunu belirtmişti (Cumhuriyet 29.XI.1953).

Varlık Vergisi toplamaktan vazgeçilmesine karşın **Milli Korunma Kanunu,** daha uzun yıllar, 27 Mayıs 1960 ertesine kadar yürürlükte kalmıştı. Ancak uygulamada çıkan sorunlar ve yakınmalar dikkate alınarak yasada pek çok değişiklik yapılmıştı. Ne ki söz konusu yasa, alınan tüm kararlara ve denetlemelere karşın, savaş yıllarında hayat pahalılığının artmasını önleyememişti. Şöyle ki 1938 yılı endeksleri "100" kabul edildiğinde, geçinme endeksi 1941'de "132,5"; Mart 1945'te "345,7" olmuştu. Eşya fiyatları da "100"den "444,3"e yükselmişti. 1938'de "1.312" kuruş olan altın fiyatları da 1943'te "3.916" kuruşa fırlamıştı. Ancak **altın stoku** "26" tondan "195" tona çıkmıştı. Bütçe açıkları piyasaya yeni para sürmek yoluyla kapatıldığından, 1939'da "190" milyon olan dolanımdaki Türk lirası, 1945'te "1" milyarı bulmuştu...

Bütün bunlara karşın yasada gerekli değişiklikler yapılarak yürürlükte kalması yeğlenmişti. Böylece **Milli Korunma Kanunu,** 20 yıllık bir uygulamadan sonra, 27 Mayıs 1960'da iktidara gelen **Milli Birlik Komitesi**'nce, 15 Haziran 1960'da yürürlükten kaldırılmıştı.

4 - TOPRAK ÜRÜNLERİ VERGİSİ

Dünya savaşı sürerken **Milli Korunma Kanunu** ile alınan önlemlere, uygulanan fiyat saptamalarına karşın, gerek halkın gerekse ordunun beslenme sorunu çözülememişti. Bu yüzden "18" milyonu aşan (20 Ekim 1940 sayımına göre: 18.790.174) nüfusun toprak ürünlerine dayalı yiyecek gereksinimini karşılayabilmek için, bu ürünlerin doğrudan doğruya üreticiden alınması gerekli görülmüştü. **Ürünler daha tarlada iken saptanacak ve o belirlenen oranda ayni olarak** (yani ürünün kendisi) **alınacaktı.**

Saracoğlu hükümeti, bu amaçla hazırladığı yasa tasarısını 1943 baharında TBMM'ne sunmuştu. **Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu** denilen tasarının gerekçesinde, "ekonomik zorlukların toplumda dengeli bir biçimde paylaştırılabilmesi için, maliyet fiyatlarının birkaç misli derecesinde artan toprak ürünlerinden vergi alınması"nı gerekli kıldığı belirtilmişti. Vergi, ürünlerin olgunlaşması döneminde sahibinden alınacaktı. Elde edilmesi beklenen ürün miktarı üreticiler tarafından bildirilecekti ama bunlar daha sonra görevlendirilecek yetkili kişilerce denetlenecekti. Hasatta sağlanacak ürün miktarı bu yolla belirlenecekti. Tasarıda vergi oranı % 8-12 olarak yer almıştı. Her yıl uygulanacak kesin oran hükümetçe saptanacaktı. Saracoğlu, bu verginin imparatorluk dönemindeki âşara benzememesine çalıştıklarını vurgulamıştı. Hükümet bu yolla yılda "110-130" milyon liralık bir gelir sağlanacağı umudundaydı.

Tasarı, 4 Haziran 1953'te kabul edilerek yasalaşmıştı. İlk yıl vergi oranı % 8 olarak uygulanmıştı. Ancak kimi aksaklıkların ortaya çıktığı görülünce ertesi yıl yasada bazı değişiklikler yapılmış, illerde ve ilçelerde tahmin komisyonları kurulmuştu. Bunun dışında, itiraz durumunda yükümlülükleri kesin olarak saptayacak bilirkişi kurulları (ehli vukuf) oluşturulmuştu. Ancak kimi usulsüzlüklerin, yolsuzlukların önü alınamamıştı. Bu yüzden savaş sona erer ermez 23 Ocak 1946'da bu uygulamaya son verilmiş, yasa yürürlükten kaldırılmıştı. Böylece "3" yıl içinde toplam olarak "319" milyon liralık bir gelir sağlanacağı umulurken ancak "233.500.000" lira toplanabilmişti. Bunu elde etmek için devletçe "38.900.000" lira harcandığından, **Toprak Mahsulleri Vergisi**'nden sağlanan net gelir "194.600.000" lira olmuştu (MŞD, II, 525).

C) SAVAŞ SONRASI DÜZENLEMELERİ

Savaş yıllarında ekonomi alanında alınan önlemler, ülkede açlığı önlemiş, bununla birlikte denilebilir ki toplumun hemen her kesiminde değişik nedenlerle hoşnutsuzluklara yol açmıştı. **Toprak Mahsulleri Vergisi,** tarımla uğraşanların, **Varlık Vergisi** de Müslüman olmayan kesimin tepkilerini doğurmuştu. **Milli Korunma Kanunu** uygulamaları ise büyük vurgunları önleyemezken küçük esnaf ve satıcılara verilen cezalar nedeniyle genelde olumsuz karşılanmıştı.

Öte yandan fiyat artışlarına koşut olarak devletin iç ve dış borçları da yükselmişti. **1939'da "620" milyon TL olan iç borç, 1945'te "1,5" milyar olmuştu.** Ordunun silah gücünü artırabilmek için ABD'den **Kiralama ve Ödünç Verme Yasası**'na dayanılarak "95" milyon dolarlık silah alınmıştı. Zorunluluktan doğan bu yönelme dış borçları da artırmıştı. ABD yönetimi, söz konusu borçlar için "4,5" milyon dolar ödenecek olursa geriye kalan borcu silmeyi kabul edince, söz konusu hesap kapanmıştı. Ama mali yardım ve açılan krediler nedeniyle doğan borçlar devam etmişti. Üstelik **Sovyet** tehdidi yüzünden savaş sonrasında ABD'den "300" milyon dolarlık yeni bir kredi istenmişti. Böylece de yıldan yıla artacak olan bir borçlanma dönemine girilmişti. **1946 sonlarında dış borç, "65.100.00" sterlin** olarak hesaplanmıştı (MŞD, II, 537 vd.).

Bu olumsuzluklara karşın **Merkez Bankası**'nın biriktirdiği **"195" ton altın,** mali açıdan güven verici başlıca etken sayılmıştı. Yine de, hoşnutsuzlukları gidermek, ekonomik dengeleri sağlayabilmek için bazı önlemlerin alınması gerekmişti. Dünya savaşı sona ererken ülkede çok partili siyasal yaşama da geçilmişti. Yeni kurulan partiler, CHP'ye karşı, en çok ekonomiden kaynaklanan sıkıntıları kullanmaya başlamışlardı. Bu nedenle gecikmeksizin yeni önlemler almak kaçınılmaz olmuştu. İ. İnönü iktidarı döneminde, 1950'ye kadar bu bağlamda başvurulan önlemler, yeni girişimler şöyle sıralanabilir: **Devletçilik uygulamasında yumuşama - Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu - Çalışma Hayatının Düzenlenmesi - Türk Parasının değerinin düşürülmesi - Yeni genel vergiler.**

1 – DEVLETÇİLİK UYGULAMASINDA YUMUŞAMA

Savaş yıllarında zorunlu nedenlerle çıkartılan **Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi** yasaları, uygu-

lamada **devletçilik** ilkesine karşı tepkiler doğmasına neden olmuştu. Savaş sonrasında estirilen **demokrasi rüzgârları**'nın da etkisiyle çok partili rejime geçildiğinde ise, kurulan **Demokrat Parti**'nin ekonomide **liberalizm**i benimsemesi, **devletçiliğ**i toplumda tartışılır hale getirmişti. Bu nedenlerle CHP yönetimi bu ana ilkenin sınırlarını saptamayı, onu yeniden tanımlamayı gerekli görmeye başlamıştı. CHP içinde bu konuda görüş ayrılıklarının doğduğu, daha karşıt partiler kurulmadan önce, **İstanbul**'da vapur işletmeciliğini üstlenmiş olan **Şirketi Hayriye**'nin devletleştirilmesi sırasında ortaya çıkmıştı. 1945 başlarında hükümet, 1849'da kurulmuş olan bu şirketin satın alınarak **İstanbul Boğazı**'nda ulaşımın **Devlet Denizyolları** ile yapılmasını öngören bir yasa tasarısı hazırlamıştı. Gerekçesinde **Şirketi Hayriye**'nin imtiyaz süresinin bitmek üzere olduğu ve zarar etmekte olduğu için sahiplerinin satıştan yana oldukları belirtilmişti. Ancak tasarının görüşülmesi sırasında partinin ileri gelen milletvekillerinden bazıları, bu devletleştirme işleminin **özel teşebbüs** sahiplerini korkutacağını öne sürerek karşı çıkmışlardı. Onlara göre **özel girişimcilig**in savaş sonrası yurt kalkınmasında büyük payı olacaktı. Örneğin, Tahsin Bekir Balta, **devletçiliğ**in özel teşebbüslerin kurulmasını ve gelişmesini hedef aldığını belirtmişti. CHP'nin 1935 Kurultayında katı bir **devletçilik** uygulanmasını savunmuş olan Recep Peker ise, bu kez devlet işletmelerinin özel girişimcilere devredilebileceğini öne sürerek şöyle demişti: **"Biz fayda ve zararını inceledikten sonra, şimdi devlet elinde bulunan işlerden uygun olanları, özel teşebbüslere, mesela yarı hisseleri ile devretsek ne olur?"** Emin Sazak da, **devletçilik** kavramının belirsizliğini öne sürerek, ölmez de sağ kalırsa, gelecek parti kurultayında bu ilkenin mutlaka tartışılması gerektiğini savunmuştu. Ne ki bir dahaki kurultaya kalmadan kendisi CHP'den kopmuş, **liberalizm**i savunan **Demokrat Parti** kurucuları arasında yer almıştı! Bu tartışmalar yüzünden **Şirketi Hayriye**'nin devletleştirilmesini öngören tasarı 171 milletvekilinin katılmadığı toplantıda ancak 284 oyla yasalaşmıştı (MŞD, II, 530-535).

Demokrat Parti'nin kuruluşundan sonra Saracoğlu'ndan boşalan Başbakanlığa atanan Recep Peker, 1946 Ağustosunda okuduğu hükümet programında, özel girişimciliğe eskisine oranla daha büyük oranda yer verileceğini belirtmişti: "İktisadi faaliyetimizi de özel teşebbüs ve sermayeden yararlanmak, özel teşebbüslerle devlet işletmeleri arasında farklı bir işleme meydan vermemek, onların güvenle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek, devlet teşebbüsleri ile özel teşebbüs arasında işbirliği sağlamak, **devlet işletmelerinin özel**

girişimciliklerle başarılabilecek alanlara yayılmalarını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız. (TCH, I, 145) Programda ilk aşamada yapılacak işler, **Tekel**'den çıkartılıp özel sermayeye bırakılacak kimi alanlar da saptanmıştı. **"Harp şartlarının zorunlu kılmış olduğu kısıtlama tedbirlerinden artakalanlarını, gerekli şartları süratle hazırlayarak ortadan kaldıracağız... İthalat Birlikleri ve Ticaret Ofisi kaldırılacaktır... 1947 yılı başından itibaren Tekel'in tekel konusu olmayan gazoz, soda gibi şeyleri de yapmasına ve satmasına ve diğer kendi ürünlerini perakende olarak yine kendisinin satışa arz etmesine son verilerek, bu işler özel teşebbüslere bırakılacaktır."**

R. Peker'in istifasından sonra kurulan Hasan Saka hükümetinin programında ise daha kurumsal bir yaklaşımla, devlet işletmeleri ile özel girişimciliğin etkili olacağı alanların kesin çizgilerle belirtilmesine çalışılacağı vurgulanmıştı: **"Hükümetin bu meselede** (endüstri) **önem vereceği bir nokta da, devletçilik sahası ile özel sermaye ve teşebbüslere ayrılan yerin uzun vadeli bir planla kesin olarak kararlaştırılıp ilan edilmesi olacaktır. Devletin özel teşebbüslerle kendi alanı arasında rekabete girişmemesine dikkat edeceğiz."** (TCH, I, 161)

Hükümet programlarında belirtilen, ekonomide özel girişimciliğe daha çok yer verileceği eğiliminin, belli oranda da olsa devlet başkanı ve CHP'nin değişmez genel başkanı olan İsmet İnönü'nün görüşünü de yansıttığı kuşkusuzdu. Aksi durumda, 1947 Kasımında toplanan **CHP'nin VII. Kurultayı**'nda parti programında bu yönde değişiklik yapılmasına olanak bulunamazdı. 1935'teki IV. Kurultay'da devletçilik uygulamasına ağırlık veren bir program kabul edilmişti. Toplantılardan önce radyoda konuşan Genel Sekreter R. Peker, **"Ulusal çalışmayı yıpratan ve ulus yığınını sömüren liberalizme karşı cephemizi daha sıklaştırıyoruz"** demişti. Gerçekten parti programındaki **devletçilik ilkesi** 1931'e oranla daha da genişletilmiş, **özel teşebbüse yön verme,** yapılmakta olan işleri düzenlemek ve denetlemek gibi yeni boyutlar getirilmişti (CHP, 113). 12 yıl sonra 1947'de ise **devletçilik** ile **özel girişimcilik** arasına şu sınırın çizilmesi gerekli görülmüştü: **"Devlet, doğrudan ekonomik girişimlerde bulunmakla beraber, özel girişimcilere yön verir ve yapılmakta olanları düzenler ve denetler. Devletin doğrudan doğruya hangi ekonomik girişimlerde bulunacağını ancak ulusal yüksek yararlar gösterir."**

Savaş yıllarında ortaya çıkan sorunlar ve ekonomide **liberalizmi** savunan **Demokrat Parti** karşısında, 1947 Kurultayında yapılan de-

ğişiklikle **devletçilik ilkesi**, özel girişimciliğin güven içinde çalışması için gerekli önlemleri alma ile de yükümlü kılınmıştır. Ama devletçilik uygulamasına ilişkin tartışmalar bundan sonra da sürüp gitmiştir. Ancak bu değişiklikle "devletçiliğin özel girişimciliğin yardımcısı haline dönüştürüldüğü" savı biraz abartılı görülmektedir. Parti programındaki bu değişiklik, doğal olarak Ocak 1949'da kurulan Şemsettin Günaltay hükümetinin programına da yansımıştır: **"Özel sermayenin, ekonomik alanlarda girişeceği teşebbüsleri teşvik etmek ve kolaylaştırmak, hükümetin güdeceği başlıca yol olacaktır."** (TCH, I, 176)

CHP'nin, karşıt partilerin ve özellikle **Demokrat Parti**'nin kuruluş yıllarında, **devletçilik** anlayışında duraksamalara yol açan tutumu, onu izleyen yıllarda artan tartışmalarla bu ilkenin suçlanmasına ya da yadsınmasına kadar varacaktır.

2 - TOPRAK REFORMU GİRİŞİMİ: ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA YASASI

İkinci Dünya Savaşı yıllarında toprak ürünlerinin üretiminde ve dağıtımında yaşanan sıkıntılar, olumsuzluklar, büyük çoğunluğu, toprak sahibi zenginlerin, ağaların ve şeyhlerin arazilerinde boğaz tokluğuna ya da **yarıcı** olarak çalışan çiftçiyi bir an önce toprak sahibi yapmanın gerekli olduğunu bir kez daha göstermişti.

Aslında Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak hükümetler ve siyasal iktidarı oluşturan kadrolar, zaman zaman, üretimin artmasını ve ülkenin sanayileşmesini olumsuz yönde etkileyen bu **yarı feodal** ilişkilerin ortadan kaldırılması girişiminde bulunmuşlardı. Ancak **tek parti** düzeni içinde yerini almış bulunan ve onu her yönden desteklemekte olan büyük toprak sahiplerinin direnci, yapılmak istenen **toprak reformu**nun gerçekleştirilmesini engellemişti. Bu yüzden **toprak reformu**, Türkiye siyasal yaşamının gündeminde kalan en önemli sorunlardan biri niteliğine dönüşmüştü...

Kurtuluş Savaşı ertesinde Atatürk, büyük toprak sahiplerine karşı ölçülü davranmak zorundaydı. Nitekim 7 Şubat 1923'te Balıkesir'de, **"Ülkemiz çiftçi memleketidir... Ülkemizin genişliğine oranla hiç kimse büyük araziye sahip değildir. Bu arazi sahipleri de korunacak insanlardır"** demek gereğini duymuştu (ASD, II, 101). Ancak Doğu Anadolu'da Şeyh Sait ayaklanmasından sonra, o bölgede topraksız köylüye toprak dağıtımını öngören bir yasa çıkartılmasında

yarar görülmüştü. 1927 Haziranında kabul edilen "1097" sayılı yasa ile, ayaklanmaya katılan "1.500" aile Batı Anadolu'ya göç ettirilmişti. Onların topraklarına da, gidecekleri yerlerde kendilerine toprak verilmesi koşuluyla el konulmuştu. Arkasından **Şark Menatıkı Dahilinde Muhtaç Zürrâ'ya Toprak Tevziini (Doğu bölgelerinde muhtaç çiftçiye toprak dağıtımı)** öngören bir yasa çıkartılmıştı (Haziran 1929, No. 1505). Buna dayanılarak "20.000" dönüm arazi kamulaştırılmıştı. Bunun işlenebilir "11.000" dönümü doğudaki topraksız köylüye dağıtılmıştı... Bu uygulamadan sonra da Atatürk, 1 Kasım 1929'da TBMM'nin toplantı yılını açışta, **"Çiftçiye toprak vermek de bu hükümetin devamlı olarak üzerinde durması gereken bir konudur"** diye konuşmuştu (ASD, I, 380).

Doğu Anadolu'daki bu uygulama, bölgesel bir toprak dağıtımı niteliğindeydi. **Dersim** (Tunceli) olaylarının başlangıcında da bu yola gidilmişti. 11 Haziran 1934'de kabul edilen **Dersim İskân Kanunu** "4" yıl içinde bölgedeki "41.000'i göçmen ve "48.000"i yerli "88.000" aileye toplam "2.900.000" dönüm toprak dağıtılmıştı (H. R. Tankut, Köylerimiz).

Toprak reformu ya da çiftçiyi toprak sahibi yapmada, önemli sorunlardan biri de, dağıtılacak toprakların sahiplerinden nasıl alınacakları, yani nasıl kamulaştırılacağı idi. 1924 Anayasası'nın **kamulaştırma**ya ilişkin 74. maddesi, kamu yararı olmadıkça ve değer pahası peşin verilmedikçe, hiç kimsenin malının kamulaştırılmayacağı hükmünü içermekteydi. Peşin para ödeme zorunluluğu kamulaştırma işlemlerinin yürütülmesinde hayli güçlükler yarattığı için 5 Şubat 1937 Anayasa değişikliğinde bu maddeye bir esneklik getirmek gereği duyulmuştu. Yeni düzenleme ile maddeye şu bent eklenmişti: **"Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları devlet tarafından idare etmek için kamulaştırma bedellerinin ödeme biçimi, özel yasalarla belirlenir."**

Bu değişiklikten sonra sıra, girişilecek **toprak ya da tarım reformu**nun amacını ve ilkesini belirtmeye gelmişti. Atatürk, 1 Kasım 1937 TBMM konuşmasında, "her köylünün ve bütün vatandaşların kolayca kavrayabileceği bir **tarım rejimi**nin kurulmasının" gerekliliğine değindikten sonra, bunun ana ilkelerini şöyle sıralamıştı: **"Bir defa, memlekette topraksız bir çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir neden ve biçimle, bölünmez bir içerik almasıdır."** (ASD, I, 394)

Aynı doğrultuda konuşan Başbakan İnönü de şu gerçeği vurgula-

mıştı: **"Toprak, ürününü ancak bir vaziyette verir. Bu vaziyet de, o toprağın, işleyenin malı olmasıdır."** (TD, I, 488) İnönü'nün çekilmesiyle Başbakanlığa atanan Celal Bayar, hükümet programında bu soruna ilişkin olarak şunları belirtmişti: **"Topraksız çiftçi bırakmamak prensibi, parti programımızın 34. maddesine dayanır... Her çiftçi ailesinin çalışarak geçinebileceği toprağa sahip olmasını vatan için sağlam bir temel ve imar esası saymaktayız."** (TCH, I, 36) Hükümet, bu doğrultuda hazırlıklara da başlamıştı. Atatürk de kendisinin hazırladığı ancak hastalığı nedeniyle C. Bayar'ın okuduğu 1 Kasım 1938'deki son TBMM konuşmasında, sorunun çözümündeki öneri ve umudunu şöyle dile getirmişti: **"Cumhuriyetimizin on beşinci yılı, planlı, sistemli tarım ve köy kalkınmasının başlangıcı olmalıdır!.."**

İnönü, Cumhurbaşkanı olduktan sonra Dr. Refik Saydam'ın kurduğu ve Tarım Bakanlığını Muhlis Erkmen'in üstlendiği hükümette toprak dağıtımına ilişkin çalışmalara hız verilmiş ve bir tasarı da hazırlanmıştı. 1 Kasım 1941 TBMM'nin yeni toplantı yılını açış konuşmasında bunun müjdesini veren Cumhurbaşkanı, girişimin önemini şöyle belirtiyordu:

"Toprak kanunu Meclis'e sunulmak üzeredir. Birçok araştırmalardan anlıyoruz ki, toprağı hiç olmayan köylünün oranı sınırlıdır. Devlet malı toprak dağıtmak suretiyle, bu oran yıldan yıla azalmaktadır. Bununla beraber, toprağı olmayıp, kendi başına ocak kurmak isteyenlere toprak sağlanması, Cumhuriyet'in en çok önem verdiği bir sorundur. Nüfusun çoğalması ve başkasına geçme yoluyla parçalanması sonucunda elindeki toprağı bugünkü işleme ve güç araçlarına, çoğalan yaşama ihtiyaçlarına artık yetişmemeye başlayan az topraklı köyler ve köylüler vardır. Bunları kendilerine daha yüksek yaşama olanağı verecek miktarda toprak sahibi kılmak ve bu topraklarda iş yapma gücünü tam kıymetlendirecek verimli bir işleme için gerekli araçlarla donatmakta acele etmek lazımdır." (MŞSD, 99 vd.) İnönü, tasarının TBMM'nde en iyi biçimini alacağına inandığını da ekleyerek sözlerini **"Yasanın bir an evvel çıkarılmasını istiyoruz"** diye bitirmişti. Ama tasarı Meclis'e sunulamamıştı!

Refik Saydam'ın ölümü üzerine Başbakanlığa atanan R. Saracoğlu'nun kurduğu hükümette Tarım Bakanlığına Prof. Dr. Şevket Raşit Hatipoğlu getirilmişti. 5 Ağustos 1942'de TBMM'de okunan hükümet programında **topraklandırma** sorununa çok kısa bir değinide bulunulmuştu: **"Köylüyü topraksız, toprağı da köylüsüz bırakmayaca-**

ğız. Ve yavaş yavaş toprağı, sanatı ve tekniği yalnızca bilginin emrine vereceğiz." (TCH, I, 123) Bununla birlikte, 1943'te seçimlerin yenilenmesi, CHP kurultayının toplanması, bir kitle partisi niteliğinde olan CHP içinde başgösteren karşıt görüşler ve yaşanan ekonomik sıkıntılar, **toprak reformu**nu içeren bir tasarının Meclis'e sunulmasına olanak bırakmamıştı. Bu nedenle de İnönü, Meclis'i açış konuşmalarında ancak aradan "3" yıl geçtikten sonra topraklandırma sorununa değinebilmişti (1944):

"Eğer ümit ettiğim gibi, bu yıl toprak kanununu çıkarırsak, tarım bakımından büyük sonuçlar verecek ve toplumsal yapımızın esas bir sorunu olan davayı temel bir çözüme bağlamış olacağız!" (MŞSD, 217 vd.)

Gerçekten de Ş. R. Hatipoğlu tarafından hazırlanan ve hükümetçe de uygun görülen tasarı bir süre sonra, 1945 başında TBMM'ye sunulmuştu. **Çiftçiyi Topraklandırma Yasası** adı verilen tasarıda başlıca "2" amaç gözetilmişti:

a) Arazisi olmayan ya da yetmeyen çiftçileri ya da çiftçilik yapmak isteyenleri, aileleri ile birlikte geçindirecek araziye sahip kılmak,

b) Yurt topraklarının sürekli işlenmesini sağlamak, buraları boş bırakmamak.

Bu nedenle tasarı ile başlıca şu düzenlemeler getirilmek istenmişti: Topraksız çiftçiyi topraklandırmak Dağınık olan toprakları birleştirmek, toplulaştırmak - Bundan böyle toprağın parçalanmasını önlemek İşletilebilecek toprakların alt ve üst sınırlarını belirlemek Yüzyıllardır süregelen, **kiralama, kiraya verme, ortakçılık ve murabahacılık** (faizcilik, tefecilik) yöntemlerine son vermek Teknik olanaklardan yararlanmak.

Tasarı, TBMM'de "32" üyeden oluşan karma bir komisyona gönderilmişti. Komisyon başkanlığına İzmir Milletvekili Rahmi Öken, raportörlüğüne de Aydın Milletvekili Adnan Menderes seçilmişti. Adana Milletvekili Cavit Oral ile Eskişehir'den Emin Sazak da komisyonda görev almışlardı. Bu "4" üyenin ortak özellikleri, büyük çiftlik ya da toprak sahibi olmalarıydı. Bu nedenle de tasarıya karşı çıkmaları beklenirdi. Fakat bunların dışında, Aydın'dan Halil Menteşe, Diyarbakır'dan Şeref Uluğ ile, ilk dönemden beri Meclis'te bulunan ve devrimi destekleyen coşkulu konuşmaları ile tanınan Refik Koraltan da tasarıya karşıt olanlar arasında yer almışlardı. Karşı çıkışlar yer yer ideolojik suçlamalara dönüşüyordu. **Toprak reformu, Bolşeviklik** olarak görülüyordu. Devlet işletmeleri **kolhoza** benzetiliyor; toprakların bölünmemesi ve birleştirilmesi de, **nasyonal sosyalist** girişim ola-

rak görülüyordu! Tasarıya ilişkin komisyon görüşünü saptayacak olan Adnan Menderes de, tasarı yasalaşacak olursa, toprak mülkiyetinde güven kalmayacağını öne sürüyor ve toprakları dağıtmanın değil, birleştirmenin gerekli olduğunu savunuyordu:

"Tarım reformu adı altında, daha birçok yıllar kişisel üretim şekline mahkûm olan bir düzeni savunuyorsunuz. Halbuki küçük işletmeleri birleştirerek, büyük kolektif işletmelere geçmek gerekir!" (MD, 117)

Niyazi Berkes, A. Menderes'in toprak reformuna karşı çıkışını, onun nasyonal sosyalizmden esinlenmiş **Köylü Ocakları** ideolojisi yerine **Amerikan tarım kapitalizminden** etkilenen bir görüşten yana oluşuna bağlamakta ve **Demokrat Parti** iktidarındaki uygulamaların da bu doğrultuda olduğunu eklemektedir (UY, 314). Emin Sazak ise tasarıyı servet düşmanlığı olarak görüyordu: "Padişah devirdik, halife kovduk, Latin harflerini kabullendik, tekkeleri kapattık... Fakat bunu kabul edemiyorum. Ekonomik işler şakaya gelmez... **Bugün bizdeki görünüş varlık düşmanlığıdır... Bu gidilen yolda yürünemez... Devam edilirse ben hükümete güvenemem"** diyordu.

Karşı çıkışlar nedeniyle tasarının komisyondaki görüşülmesi "3" ay sürmüştü. Eleştiriler özellikle "17." madde üzerinde yoğunlaşmıştı. Söz konusu madde, toprağı doğrudan doğruya işletmeyip üzerinde başkalarını çalıştıranların elindeki yerlerin kamulaştırılıp topraksızlara dağıtılmasını öngörüyordu. Besim Atalay'ın deyimiyle, Cumhuriyet'ten bu yana birçok **devrim** yapılmışken, sıra **toprak reformu**na geldiğinde işin rengi değişmişti. Başbakan Saracoğlu'nun açıkladığına göre, Adnan Menderes, toprak sahibi bazı milletvekili ile kendisini ziyaret ederek, tasarıda kendi yararlarına bazı değişiklikler yapılmasını istemişti. Komisyon görüşmelerinin kilitlenmesi üzerine Cumhurbaşkanı İnönü devreye girmek gereğini duymuştu. Onun isteğiyle 17. maddeye ilişkin bir değişiklik önergesi hazırlanmıştı. Ancak bazı milletvekilleri bu önergeyi de imzalamak istememişlerdi. Bunların başında gelen Emin Sazak, **Çankaya**'ya çağırıldığında, köylüye para, tohum, hayvan vb. veren **ağa sınıfı**nı kaldırmaya çalışmanın doğru olmadığını savunmuştu (SA, 300). Ancak sonunda 17. maddede bazı değişiklikler yapılarak tasarıya son biçimi verilmişti.

Çiftçiyi Topraklandırma Yasası tasarısının Meclis genel kurulundaki görüşmelerine 14 Mayıs 1945'te başlanılmıştı. Bakan Ş. R. Hatipoğlu'nun sunuş konuşmasının ardından yine sert eleştirilerle karşılaşılmıştı. İlk çıkışı Cavit Oral yapmış. orta işletmelerin alanını daraltan tasarının aşırı olduğunu öne sürerek. sınırlandırmaların da-

ha az tutulmasını istemişti. Refik Koraltan, sosyal adalet ilkesine göre davranılmasını, kamulaştırmalarda elinden toprağı alınan vatandaşların mağdur edilmemesi gerektiğini belirtmişti. Aynı doğrultuda konuşan, Halil Menteşe, **"Yürürlükte olan sistemin büyük sakıncalarını görmeden, sosyal ve ekonomik bir baskıyla karşılaşmadan onu değiştirmenin nedenini anlamakta güçlük çekiyorum"** diyerek toprak reformu yapmak için, toplumdan büyük bir baskının gelmesinin, bir ayaklanma ile karşılaşılmasının şart olduğu gibi bir görüşü savunmuştu! Emin Sazak, hükümet tasarısındaki sakatlıkların komisyonda ancak % 40 oranında giderildiğini, büyük kısmının olduğu gibi kaldığını öne sürmüştü. Adnan Menderes de böyle bir yasaya gerek olmadığını, bunun koşullarının bulunmadığı görüşünü yinelemişti.

Eleştiri ve suçlamalara yanıt veren Bakan Ş. R. Hatipoğlu, Adnan Menderes'in, bir zamanlar **Serbest Cumhuriyet Farkası** üyesi iken şimdi CHP'de ve Partinin Meclis Grubu Yönetim Kurulu üyesi bulunduğunu belirterek, güttükleri ilkeler açısından iki parti arasındaki farka dikkatleri çekmişti. Emin Sazak'ın savunduğu **ortakçılık** sisteminin de gerçekte bir **sömürü** düzeni olup batıdan doğuya tüm yurtta böyle işlediğini açıklamıştı.

Bu tartışmalardan sonra **Çiftçiyi Topraklandırma Yasası**, 11 Haziran 1945'te TBMM'ce kabul edilmiş ve 15 Haziran'da "4753" sayı ile yayımlanarak yürürlüğe girmişti. Her yıl, 15 Haziran'ı izleyen pazar günlerinin **Toprak Bayramı** olarak kutlanması da kabul edilmişti. Ancak yasanın yürürlüğe girmesinin ardından CHP içindeki kaynaşmalar daha da artmış, büyük arazi sahiplerinin yasaya karşı tepkileri giderek yaygınlaşmıştı. Dönemin İçişleri Bakanı Hilmi Uran, bunu yasanın kamulaştırmaya ilişkin hükümlerinin katılığına bağlayarak şöyle demektedir: "Sahipli araziye hiç dokunmadan dağıtılacak birçok arazi vardı. Hiç de gereği yokken bizde bir toprak rejimine gidiyoruz zannı ve endişesi uyandırdı. Arazi sahipleri aleyhe döndü." (HAT, 421 vd.) Parti içindeki gelişmeler, **tek parti** dönemine son verip çok partili sisteme geçmeye yönelirken, CHP yöneticileri karşılaştıkları muhalefeti azaltmak için ödün verme yoluna gitmişlerdi. İsmet İnönü de partiden kopmaları önleyebilmek için yeniden bir **denge siyasası** uygulamaya başlamıştı. Topraksız çiftçiyi toprak sahibi kılacak olan yasayı çıkartan Ş. R. Hatipoğlu istifaya zorlanmış ve yasanın uygulanması adeta askıya alınmıştı. 1948'de ise Tarım Bakanlığına **toprak reformu**na karşı çıkan büyük arazi sahiplerinden Cavit Oral getirilmişti! Oral'ın hazırlattığı ve söz konusu yasada bazı değiş-

şiklikler öngören tasarı 27 Mart 1950'de TBMM'ce kabul edilmişti. CHP ileri gelenleri bu değişiklikle yaklaşan seçimlerde büyük toprak sahipleri ile onların istekleri doğrultusunda hareket eden gruplardan oy alacaklarını ummuşlardı. Ne ki 14 Mayıs 1950 seçimleri onların iktidarı yitirmeleri ile sonuçlanacaktı!..

3 - ÇALIŞMA HAYATININ DÜZENLENMESİ

Cumhuriyet yönetimi daha ilk yıllarda çalışma hayatında da yeni düzenlemeler yapmak gereğini duymuştu. 5 yıllık **sanayi planları** uygulamasıyla ülkede ağır sanayinin temelleri atılırken 1936'da bir **İş Yasası** da çıkartılmıştı. Ülkede **"işçi ve işveren"** kavramları, 8 Nisan 1936 gün ve 3008 sayılı bu yasa ile ilk kez tanımlanmıştı: "Bir iş akdi (sözleşmesi) dolayısıyla başka bir şahsın işyerinde bedenen veya fikren veya hem bedenen hem fikren çalışan kimseye işçi denir." Söz konusu yasada haftalık çalışma süresi "48" saat olarak saptanmıştı. Ancak tüm çalışanlar kapsam içine alınmamıştı. Deniz ve hava ulaşımında çalışanlarla tarım işçileri yasa kapsamı dışında tutulmuşlardı.

Aradan geçen sürede iş ve işçi sorunlarının artması ve çalışma hayatına yönelik uluslararası kuruluşların oluşturulması, ülkede bu alandaki etkinlikleri yönlendirecek, denetleyecek örgütlerin kurulmasını ve işverenlerle işçilerin görev ve sorumluluklarını belirleyen yasaların çıkartılmasını zorunlu hale getirmişti. Bu bağlamda atılan ilk büyük adım, **Çalışma Bakanlığı**nın kurulması olmuştu. Şükrü Saracoğlu'nun Başbakanlığı döneminde alınan kararla 22 Haziran 1945'te kurulan bakanlığa, Prof. Dr. Sadi Irmak atanmıştı. Bakanlık, çalışma hayatını düzenlemek, çalışanların yaşama düzeylerini yükseltmek, çalışanlar ile çalıştıranlar arasındaki ilişkilerin ülke yararına sürmesini sağlayacak ve çalışma gücünü artıracak önlemleri almak ve sosyal güvenliği gerçekleştirmekle görevlendirilmişti. Bakanlığın hemen ardından **İşçi Sigortaları Genel Müdürlüğü** kurulmuştu (9 Temmuz 1945). Onu takiben 23 Ocak 1946'da kabul edilen yasa ile (No. 4487) **İş ve İşçi Bulma Kurumu** adıyla her iki kesime, işçilere ve işverenlere hizmet gören bir örgütlenmeye gidilmişti. Dünyadaki değişme ve gelişmeleri yakından izleyip onlara uyum sağlayacak önlemleri zamanında almak amacıyla **Uluslararası Çalışma Örgütü**'ne **(ILO)** katılınmıştı. Bu arada dernekler yasasında yapılan değişiklikle sınıf ya da meslek esasına dayalı dernekler, örgütler kurulmasına olanak sağlanmıştı. Bunları, **İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri**

Hakkında Kanun izlemişti (20 Şubat 1947 gün ve 5018 sayı). Bakan S. Irmak'ın açıklamalarına göre, bu tasarı, dernekler yasasındaki değişiklikten sonra kurulan "100"e yakın işçi topluluğundan bir bölümünün bakanlığa başvurup kendilerine **rehberlik** edilmesini istemeleri üzerine hazırlanmıştı. Bakan, tasarıda gözetilen ilkeleri de şöyle sıralamıştı: "**Prensibimiz, özgürlükçülük, ulusalcılık ve devletçilik görüşünü bu yeni doğmakta olan derneklere yön olarak vermek ve bunlara gerek mesleklerine ve gerekse ulusa, kamu menfaatına yararlı olmalarını sağlamaktır.**" Yasa, sendikaların siyaset dışı olmalarını zorunlu kılıyordu. Sendikaların siyasal propaganda ya da yayın yapmaları, herhangi bir siyasal kuruluşun çalışmalarına katılmaları yasaklanmıştı.

Sendikalar Yasası'nın hazırlanmasında ülkede karşılaşılan sorunları çözme isteği ya da zorunluluğu dışında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan **demokrasi cephesi**ne ve onların kurdukları uluslararası örgütlere katılma koşulunun getirilmiş olması da etken olmuştu (TSH, 152). Öyle de olsa 1947 yasası, **grev** hakkını da içeren özgür sendikacılığa yönelik bir büyük adım olmuştu. Sendikaların siyaset dışı kalmaları görüşünü yeni kurulan **Demokrat Parti** de benimsemişti. Ancak bu parti, bir süre sonra işçiye **grev** hakkının da verilmesini savunmaya yönelmişti. **DP** liderlerine göre, **grev hakkı demokrasinin gereği idi.** Hatta 1949 Kongresinde **grev hakkı** tanınacağı parti programına da alınmıştı... Ne ki 1950'de iktidara gelen **DP** yöneticileri bu vaatlerini gerçekleştirmek için hiçbir girişimde bulunmamışlardı. Böylece **grev sorunu,** ancak 27 Mayıs 1960'dan sonra İnönü'nün **koalisyon hükümeti** döneminde Çalışma Bakanlığını üstlenen Bülent Ecevit döneminde yasal bir dayanağa kavuşturularak çözülebilmişti.

4 – TÜRK PARASININ DEĞERİNİN DÜŞÜRÜLMESİ (7 Eylül 1946 Kararları)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dış ticareti canlandırmak yoluyla ekonomiyi düzenleme çabalarında alınan önlemlerden biri de, büyük bir **devalüasyon**a gitmek olmuştu. R. Peker hükümetinin Maliye Bakanı Halit Nazmi Kişmir'in önerisiyle, 7 Eylül 1946'da **Türk parasının değeri, ABD doları karşısında % 216 oranında azaltılmıştı. Resmi kurdan "130" kuruş olan dolar "280" kuruşa çıkartılmıştı.** Ancak dışsatımı artırmak, yerli ürünlerin ihracını kolaylaştırmak için

yapılan bu **devalüasyon**, zaten yüksek olan fiyatları daha da artırmıştı. Hükümet geçim sıkıntısı ile karşılaşan memur ve hizmetlilerin ücretlerine de zam yapmak zorunda kalmış, böylece eşya fiyatları ile aylık ve ücret artışları arasında bir kısırdöngü sürecine de girilmişti. Öyle ki, hayat pahalılığının artması, 1950 seçimlerini etkileyen başlıca öğelerden biri olmuştu. N. Berkes, 7 Eylül kararlarını, savaş yıllarında izlenen, **"Nazi ekonomisi yörüngesinden Amerikan ekonomisi yörüngesine atlama olayının yarattığı ilk deprem"** olarak nitelemektedir. Ona göre, Türk parasının **Nazi** ekonomisinin etkili olduğu alandaki yüksek değeri, gerçekte Türkiye'ye fazla bir şey kazandırmıyordu. Nitekim savaş sonrasında, ABD'nin kurmakta olduğu örgütlerin etkisine giren dünya piyasaları ile karşılaşıldığında Türk lirasının değerinin bu yeni ölçütlere uymadığı görülmüştü. Bu yüzden de **devalüasyon**a gidilmişti. Fakat bunun doğurduğu depremin ilk sonuçları, savaş yıllarında biriktirilmiş olan **döviz ve altının**, çoğunluğu tüketim malları olan ithal mallar için harcanması, yani **dövizlerin azalması** olmuştu (UY, 383 vd.).

Ç) İDEOLOJİK TARTIŞMALAR VE DAVALAR

1 – TARTIŞMALARIN DOĞURDUĞU CADI KAZANI

Atatürk'ün ölümünden kısa bir süre sonra başlayan İkinci Dünya Savaşı, ülkedeki ideolojik görüşleri büyük ölçüde etkilemişti. Savaşan taraflardan Mihverci'lerin **nasyonal sosyalist ve faşist** ideolojileri, **aşırı ulusalcı/ırkçı** bir içerik taşımakta idi. Almanya ile ilişkilerin artması ve Alman ordularının Rusya içlerinde ilerlemeleri, zaten varolan **ulusalcı/Türkçü** görüşlerin güç kazanmasında büyük ölçüde etken olmuştu. Almanlar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ndeki Türk topluluklarının da desteğini kazanmayı gerekli gördüklerinden, Türkiye'deki Türkçü çevrelerle gizli ya da açık ilişki kurup onların yardımını sağlamaya yönelmişlerdi. Alman ordularının **Kafkaslar**'a doğru ilerlemeleri, eski **Turancı** çevrelerde, Birinci Dünya Savaşı'nda gerçekleştirilemeyen **Ortaasya Türklüğü ile birleşme** özlemlerini kamçılamıştı. İş başında bulunan hükümetlerden bazılarının Türkçü söylemleri de bu görüşlerin yaygınlaşmasında yardımcı olmuştu. Özellikle 1942 Ağustosunda Başbakanlığı üstlenen Şükrü

Saracoğlu'nun, hükümet programında **"Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve en aşağı o kadar vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz"** diye ideolojik bir tavır alması, **ırkçı/Turancı** görüş sahiplerini iyiden iyiye yüreklendirmişti. Ancak savaşın talihi **Stalingrad** savunmasıyla tersine dönüp Alman orduları Rusya'dan çekilmeye başladıklarında, bu kez de **toplumcu/sosyalist** görüşler güçlenmeye başlamıştı.

1938-1950 döneminde, söz konusu sağ ve sol ideolojilerin, gazeteler ve dergiler aracılığı ile yaygınlaştırılmasına çalışıldığı görülmektedir. Hükümetler bu tür yayınların çıkmasına izin vermekle birlikte, ileri gidildiği kanısına kapıldığında basın yasasının verdiği yetkiye dayanarak ya da yürürlükte olan **sıkıyönetim** kararları ile kolayca kapatabilmektedir. Nitekim o yıllarda **Vatan** gazetesi "9" kez, **Tasvir** "8", **Tan** "7" ve **Cumhuriyet** "5" kez kapatılmıştı. Bu yüzden **Vatan**'ın sahibi Ahmet Emin Yalman, bu tür kapatmalar yerine **sansür** uygulanmasının daha iyi olacağını öne sürmüştü. Ancak hükümete egemen olan, önlenmesine olanak bulunmayan bu akımları denetim altında tutabilmekti. Bu nedenle Başbakan Saracoğlu Yalman'a şu yanıtı vermişti: **"Ben sansür koymam; Anayasa dışına çıkmam... Fakat sen haddini bileceksin! Bunu aşmayacaksın, aşarsan cezanı göreceksin!"** (GG, III, 305)

Aşırı sayılan sağ ve sol ideoloji güdenler ya da bu akımların yandaşları, giderek karşı görüşte olan, hatta kendileri gibi düşünmeyenleri vatan hainliğine kadar varan çeşitli suçlamalarda bulunduklarından 1940'lı yıllarda birçok ideolojik içerikli dava açılacak ve ülkede bir **cadı kazanı** kaynatılacaktır.

a) Milliyetçi/Turancı Yayınlar ve Panturanizm

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dağılmasına yol açacak bir Alman zaferinin sonunda Ortaasya Türklüğü ve Turan sorununun önem kazanacağı kuşkusuzdu. Bu olasılığı dikkate alan İnönü ve CHP iktidarı, resmi düzeyde olmamakla birlikte Almanya'nın bu konudaki görüşünü öğrenmeye ve yurtiçindeki **Turanist** çevrelere belirli bir oranda hareket serbestliği tanımayı gerekli görmüştü. Böylece **ulusalcı** ya da **ırkçı** ve **Turancı** yayınlara izin verilmişti. **Solcu/sosyalist** yayınlar da gözetim altında tutulmaya çalışıldığından, bu

davranış o yıllarda güdülen dengeci siyasaya da ters düşmemişti. Önemli olan, savaşın gidişine göre taraflar, sağ ve sol arasında esneklik gösterebilmekti.

O dönemde yayımlanan **Türkçü/Turancı** dergilerin başlıcaları şunlardı:

Ergenekon: 1938 sonlarında yayımlanmasına başlanmıştı. Ancak "3" sayı çıktıktan sonra kapanmıştı.

Kopuz: İlk sayısı 1939 Nisanında çıkmıştı. Yazı kadrosunda Rıza Nur, Fethi Tevetoğlu, Necdet Sancar, Abdülkadir İnan, Hüseyin Namık Orkun gibi tanınmış kimseler yer almıştı.

Bozkurt: Reha Oğuz Türkkan tarafından 1939 Mayısında yayımlanmasına başlanmıştı. Nihat Atsız ile kardeşi Necdet Sancar burada yazmayı yeğlemişlerdi. Derginin kapağında **"Her ırkın üstünde Türk ırkı"** sloganına yer verilmişti. Aşırı bulunan yazılar nedeniyle 9. sayısında bir süre kapatılmıştı. 1942'de ise haftalık olarak yayımlanmıştı.

Çınaraltı: 1941 Ağustosunda yayın hayatına girmişti. Sahibi ve yayın sorumlusu Orhan Seyfi Orhon idi. Yazı kadrosunda Nihal Atsız, Ahmet Caferoğlu, Hüseyin H. Erkilet, H. N. Orkun, Zeki Velidi Togan ve Peyami Safa bulunuyordu.

Türk Yurdu: Türk Ocakları tarafından çıkartılan dergi, ocakların kapatılması ile (1931) yayımlanmaz olmuştu. 1 Eylül 1942'de yeniden yayımlanmasına başlanmıştı. Sorumluluğunu H. Ferit Cansever üstlenmişti. Z. V. Togan ile F. Tevetoğlu da yazı kadrosu içinde yer almışlardı.

Millet: Yayınına Mayıs 1942'de başlanılmıştı. Sahibi, Hukuk profesörü Hüseyin Avni Göktürk idi. Anadolucu olarak tanınan Remzi Oğuz Arık da buraya yazıyordu.

Gökbörü: "Bozkurt" anlamına gelen eski Türkçe bir ad verilen dergi, **Bozkurt** dergisinden, daha doğrusu N. Atsız'dan ayrılan Reha Oğuz Türkkan tarafından çıkartılmıştı. 5 Kasım 1942 tarihli ilk sayısında C. Savaş Fer, **"Hesap Veriyoruz"** başlığı altında **Türk Ocakları**'nın kapatılmasından sonraki dönemi eleştirmişti. **Türk Ocakları**'nın "fesatçı tahrikler" sonucu dağıtılıp **Türk Yurdu** dergisinin de kapatılmasıyla **Türkçülüğün iniş çağı**na girdiğinin öne sürüldüğü yazıda, bu eleştirilerin Atatürk'e yöneltildiği açıktı. Yazar bununla da yetinmeyip 1934'de Türkçülük hareketinin büsbütün susturulduğu, böylece zararlı akımların güç kazandığı, bu ülküsüzlüğün gençliği bitirdiği görüşünü savunuyordu. Ancak kendilerini **Bozkurtçu** diye niteleyen bir avuç gencin zamanı gelince Türkçülük ülküsünü diriltmeye and içtiklerini söylüyor ve şimdi ortaya çıktıklarını belirtiyordu

(TBD, 164). Öte yandan R. O. Türkkan, kimin safkan Türk olduğu konusunda Nihal Atsız ile bir tartışmaya da girmişti. Atsız, **Hesap Böyle Verilir** başlıklı bir broşör yayımlayarak etnik saflık üzerinde durmuş, Türkkan da buna **Kuyruk Acısı** adlı broşürle yanıt vermişti. Tartışmalar ve karşılıklı suçlamalar artınca dergi 20 Mayıs 1943'te kapatılmıştı.

Doğu: Kasım 1942'de Zonguldak'ta Ahmet Karauğuz tarafından yayımlanmasına başlanılmıştı. Aka Gündüz, Behçet Kemal Çağlar, Necip Fazıl Kısakürek gibi dönemin tanınmış yazar ve şairlerinden bir kısmı ile **Kırım** Türklerinin sözcüsü durumundaki Cafer Seydahmet Kırımer bu dergi etrafında toplanmışlardı.

Ülkede ulusalcılıktan başlayarak ırkçılığa ve Turancılığa kadar varan değişik tondaki sağ eğilimli dergiler ve yayınlar çoğalırken, bu akımlara Almanya'dan da destek gelmişti. Ana amacı Türkiye'yi Sovyet Rusya'ya karşı kendi yanında savaşa katmak ya da en azından onu tarafsız kılıp yardımını sağlamak isteyen Almanya, özellikle 18 Haziran 1941'de imzalanan **Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması**'ndan sonra, **ırkçı/Turancı** akımları desteklemeye yönelmişti. Hitler'in belli amaçlarla Ankara'ya büyükelçi olarak gönderdiği von Papen'e verilen başlıca görev, Türkiye'nin dostluğunu kazandıktan sonra onu İngilizlerden uzak tutmak ve Sovyet Rusya'daki Türk topluluklarını Stalin yönetimine karşı ayaklandırabilmek için ülkedeki **ırkçı/Turancı** akımları alevlendirmeye çalışmaktı. Bu amaç doğrultusunda Turan eğilimli kişilerle ilişki kurmaya, yayınlarını desteklemeye, önemli görülenleri Almanya'ya davet etmeye hatta kendilerine belirli paralar ödemeye yönelinmişti. Von Papen'in 5 Ağustos 1941 günlü gizli raporuna göre, **"Türk hükümet çevreleri, Rusya'daki Alman başarılarını gördükten sonra, Türk-Rus sınırının ötesinde bulunan yurttaşlarının ve özellikle Azerbaycan'daki Türk-Moğolların kaderiyle gitgide daha çok ilgilenmektedir."** Papen'e göre bu çevreler **"1918 olaylarına dönmeye hazırdır"** ve petrol yatağı **Bakü**'yü ele geçirmek istemektedirler. Bu amaçla bir uzmanlar kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul, konuyla ilgili yayınları toplamaya ve **Hazar**'a kadar uzanan bölgelerle Türkiye'nin birleşmesini isteyen Türkiye içindeki ve dışındaki göçmenlerin listesini yapmaya başlamıştır. Söz konusu kurulun başkanı İstanbul Milletvekili Şükrü Yenibahçeli'dir. Üyeleri arasında Enver Paşa'nın kardeşi Nuri ile Prof. Zeki Velidi Togan, Türkolog Ahmet Caferoğlu bulunmaktadır. Kâbil Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal da bu gruptan sayılabilir. Alman Büyükelçisi, raporunda, **Türk Hükümetinin Azerbaycan dışında Volga boyla-**

rındaki Türk, Moğol ve Tatarları da bağımsız bir devlet şeklinde birleştirmek istediğini öne sürmektedir. Bu hareketin lideri ise "eskiden olduğu gibi yine Mehmet Emin Resulzade" olup onun Türkiye'deki temsilcisi de Mirza Bala'dır. Von Papen bütün bu bilgileri "güvenilir bir kişiden" aldığını belirtiyor ve **Doğu Türk-Moğollar** sorununda güvenilir kişinin Tatar asıllı emekli General Hüseyin Emir Erkilet olduğunu da ekliyor (GB, 36-41).

Papen'in bu raporunun yazıldığı 5 Ağustos'ta Berlin'deki Türk Büyükelçisi Hüsrev Gerede ile konuşan Alman Dışişleri Genel Sekreteri Weiszeker de, **Hazar** doğusunda bağımsız bir Türk-Moğol devleti kurulmak istendiği izlenimi edindiğini belirtmektedir (agy, 41 vd.).

Savaş sonunda yayımlanan Alman gizli belgelerinden Türkiye'de esen bu hava doğrultusunda bazı girişimlerde bulunulduğu da anlaşılmaktadır. Alman yanlısı yazılarıyla tanınan emekli Gnl. H. Hüsnü Erkilet ile Ali Fuat Erden çağrılı olarak gittikleri Almanya'da Hitler'i de karargâhında ziyaret etmişlerdi. Papen, Almanya dönüşünde Gnl. Ali Fuat Erden'le konuştuktan sonra kendi dışişlerine şunu önermişti: **"Kırım harekâtı sona erince çoğunluğunu Tatarların oluşturduğu bir yönetim kurulsun.** Bu, Türkiyeyi politik bakımdan büyük ölçüde etkileyecektir." Hüseyin Emir Erkilet de, Elçi Hentig'e 27 Kasım 1941'de yolladığı mektupta, Kırım asıllı avukat Müstecip Fazıl ile, "iyi öğrenim görmüş" diye nitelediği Edige Kemal'in "Alman-Türk ortak çıkarlarını geliştirmeye çalışmak üzere **Kırım**'a gönderilmesini" rica etmişti (agy, 50). Türk gazetelerinde çıkan yazılarda da **Sovyetler Birliği**'nde "32" milyon Türkün yaşadığı belirtiliyordu. Ayrıca Enver Paşa'nın Ortaasya macerasını anlatan dizi yazılar yayımlanıyordu... Öte yandan R. Saydam'ın ölümünden sonra Başbakanlığa atanan Şükrü Saracoğlu ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile görüşen Papen de, **Kırım**'da ve **Kafkaslar**'da oralardaki Türk ve Tatarlardan yararlanmak gerektiğini savunmuştu. 27 Ağustos 1942 günlü raporunda bunu şöyle belirtmişti: **"Kafkas ve Hazar** ötesi ülkelerde, yönetici makam olan hükümetin başına geçecek ora aslından bize uygun bir kişi bulmalıyız. Bu kişinin yanına, görünüşte danışman olarak, fakat yöneten bir Alman tayin etmek gerekir!.." (agy, 92 vd.) Açıkça görülüyor ki **Kırım**'ı ve **Kafkaslar**'ı da ele geçireceklerine inanan Alman yetkilileri, Türkiye'nin de yardımıyla buralardaki Türk ve Tatar topluluklarının desteğini sağlamaya ve işgalden sonra da, başında Türk asıllı birinin bulunacağı, gerçekte kendi egemenlikleri altında bir kukla devlet kurmayı düşlüyorlardı. Ancak olayların umulan dışında gelişmesi karşısında bu tasarımından vazgeçen Hitler ve yandaşları,

Kırım ve yöresini tümüyle Almanlaştırmaya ve bu yüzden **Kırım Tatarlarının başka bölgelere nakledilmelerine** karar vermişlerdi. Bu yüzden de Alman Dışişleri Bakanlığı, von Papen'e bu tür sorunları artık ele almaması ve konu açılırsa fazla bir şey söylememesi talimatı vermişti (12 Eylül, 1942, agy, 106). Bununla birlikte Almanya Türkiye'deki yandaşlarını ve **ırkçı/Turancı** yayınları desteklemeyi sürdürmüştü. Dışişleri Bakanı Ribbentrop, 5 Aralık 1942'de, Papen'e **"Türkiye'deki dostlarımızı içinde bulundukları güç durumdan kurtarmak üzere size 5 milyon altın Alman markı iletilmesini emrettiğini"** bildirmişti.

Savaş talihi 1943'te artık kendi aleyhine döndüğünde Almanya ister istemez Türkiye'deki sağcı, ırkçı çevrelere desteğini çekmek zorunda kalmıştı. Ne var ki aradan geçen sürede etkinliğini artırmış olan aşırı sağcı basın ile o ölçüde olmasa da sesini duyuran solcu/sosyalist çevreler arasında başlayan tartışmalar, olumsuz sayılacak sürtüşmelere, davalara yol açmıştı.

b) Sol Yayınlar ve Tartışmalar

Dünya savaşının bütün şiddetiyle sürdüğü 1940'lı yılların başlarında Türkiye'deki sağcı, ırkçı/Turancı yayınlara koşut olarak sol ve sosyalist görüşleri savunan sol yayınlarda da bir artış görülmüştü. Bunlardan başlıcaları şunlardı:

Yurt ve Dünya: 11 Ocak 1941'de yayınına başlanan aylık dergi. 21. sayıya kadar sahibi ve sorumlu müdürü Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Doçenti Dr. Behice Boran idi. Ancak Boran 1942 Kasımında dergiden ayrılınca sahipliğini aynı fakültede Halkbilim Doçenti Pertev Boratav üstlenmiş, sorumlu müdürlüğüne de öğretmen Adnan Cemgil getirilmişti. Yayın kadrosunda söz konusu fakülteden Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif, Orhan Burian, Saffet Korkut ve Nusret Hızır ile Halil Vedat Fırat, Cemil Meriç, Melih Cevdet Anday ve Orhan Kemal bulunuyordu. Bu nedenle dergi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne dayalı akademik bir görünüm taşıyordu. Dergide adına uygun olarak, yurdun ve dünya ülkelerinin güncel sorunlarını içeren yazılar yayımlanıyordu. Türkiye'ye ilişkin olarak da Namık Kemal, Ziya Gökalp gibi ünlülerin tarihsel ve düşünsel kişilikleri, köy sosyolojisi, psikoloji, folklor vb. konular işleniyordu. Arada, Lenin'den aktarmalara da yer veriliyordu. Başlangıçta antifaşist bir edebiyat ve sanat dergisi niteliğindeydi. Boratav'ın nitelemesiyle de, **Yurt ve Dünya,**

popülarize edilmiş bilimsel yazı ve incelemelerle ülke sorunlarına ilişkin yazıların çıktığı **"biraz Atatürkçü, biraz sosyalist"** bir dergi idi.

Milli Eğitim Bakanlığı başlangıçta dergiye abone olmuştu. Ancak Sabahattin Âli ile Nihal Atsız davası sırasında Bakan Hasan Âli Yücel'in isteği üzerine yayınını durdurmuştu. Çok geçmeden de 16 Mayıs 1944'de basın yasasının 50. maddesine dayanılarak süresiz olarak kapatılmıştır.

Adımlar: Yurt ve Dünya'dan ayrılan Behice Boran tarafından 1943 Mayıs başında yayınına başlanmıştı. Muzaffer Şerif de bu dergiye yazıyordu. Ancak yayın hayatı bir yıl sürmüş, 12 sayı çıkartılabilmişti... 16 Mayıs 1944'de **Yurt ve Dünya** ile birlikte süresiz olarak kapatılmıştır.

Görüşler: Celal Bayar'ın CHP'den ayrılıp yeni bir parti kuracağı kesinleştiğinde yayımlanmaya başlanmıştı. **Türk solu** olarak tanınan kimi aydınlar, kurulacak partinin **burjuva demokratik devrimini** gerçekleştireceği umuduyla Bayar'ın girişimini desteklemeyi gerekli görmüşlerdi. Bunların başında **Tan** gazetesini çıkaran Sabiha ve Zekeriya Sertel çifti geliyordu. Serteller böylece **antifaşist bir cephe** oluşturacaklarını sanmışlardı. Onların dışında, Atatürk döneminin ünlü Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras ile Câmi Baykurt da, Celal Bayar ve Mareşal Fevzi Çakmak ile ilişki kurarak ortak hareket etme olanaklarını aramışlardı. Bu amaçla da birlikte bir dergi çıkarma kararı almışlardı. **Görüşler** adı verilen dergi 21 Kasım 1945'te yayın hayatına girmişti. Birlikte hareket etme girişimine öncülük edenler dışında Pertev Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes ve Adnan Cemgil de dergiye yazmayı kabullenmişlerdi. Demokrat Parti kurucuları C. Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün de yazı verecekleri umulmuştu. Ama daha ilk sayısı yayımlandığında, böyle bir derginin çıkmasını gerekli görüp ona yazacaklarını söyleyenlerin tepkisiyle karşılaşılmıştı. Bu ilk sayının kapağında "6" fotoğrafa yer verilmişti: Bayar, Aras, Köprülü, Menderes, Sabiha Sertel, C. Baykurt. Fotoğrafların altında da dergiye yazı vereceklerden bazılarının, P. N. Boratav, B. Boran, Aziz Nesin ve Sabahattin Âli'nin adları yazılmıştı. **Görüşler** yayımlanır yayımlanmaz C. Bayar ile T. R. Aras, dergiyle bir ilişkilerinin bulunmadığını açıklamışlardı. F. Köprülü ile A. Menderes ise girişimi bir **"oyun"** diye suçlayıp bunda yerlerinin olmadığını belirtmişlerdi. Bu tepki, sağcı/ulusalcı çevrelerin de suçlamalarına yol açmıştı. **Demokrat Akşam** gazetesi **"Kızıl Yapraklar Açarken"** başlıklı bir yazıda (2 Aralık 1945) **Tan ve Vatan** gazetelerinin kurmak istediği **solcu cephenin** son açıklamalar karşısında "tuzla buz" olduğunu,

çöktüğünü öne sürmüştü. Ertesi günü de **Tanin**'de Hüseyin Cahit Yalçın, **Görüşler**'de sol kışkırtmaların artık ortaya çıktığını belirterek **"Kalkın Ey Ehli Vatan!"** diye vatanseverleri buna tepki göstermeye çağırmıştı. Bunların sonunda, 4 Aralık 1945'te çoğunluğu üniversiteli öğrencilerden oluşan bir grup, **Tan** basımevini basarak tahrip etmişlerdi. Bu arada **Görüşler** de saldırıya uğradığından yayınına son vermek zorunda kalınmıştı.

Ulusalcılıktan ırkçılık ve Turancılığa, ılımlı solculuktan sosyalizme varınca değişik görüşleri savunan gazete ve dergilerin yayımlandığı dönemde, 1943 baharında İstanbul Belediyesi memurlarından Faris Erkmen imzasıyla çıkartılan **"En Büyük Tehlike! Milli Türk Davasına Aykırı bir Cereyanın İçyüzü"** adlı broşür, **Turancı** ve **sosyalist** kesimler arasında büyük bir tartışmaya yol açmıştı. Broşürde, **Panturancı akım** çok sert biçimde eleştiriliyor, hatta suçlanıyordu. Türkçülerin güttükleri davada samimi olmadıkları, bencil çıkarlar gözetip Türk gençliği arasında propaganda yaptıkları, bu çıkışları ile de ulusal gelişmelere engel oldukları öne sürülüyordu. Bu nedenle söz konusu akımın **Kemalizm**e ve hükümetin güttüğü siyasaya ters düşmekle kalmayıp, **Cumhuriyet**'i yıkmayı amaç edindiği görüşü savunuluyordu. Erkmen'e göre **Panturancı** akımın öncüleri, Z. V. Togan, Ayaz İshaki, Muharrem Fevzi Togay, Resulzade ve Ahmet Caferoğlu gibi Tatar ya da Azerbaycan kökenli Türklerdi. Em. Generaller H. H. Erkilet ve Ali İhsan Sabis ile N. Atsız, Peyami Safa, Yusuf Ziya Ortaç ve Orhan Seyfi Orhon da onlara yardım edenler arasındaydı.

Bunun üzerine **ırkçı/Turancı** diye tanınan kesim de solculara karşı saldırıya geçmişti. R. Oğuz Türkkan **"Solcular ve Kızıllar"**, F. Oğuzkan, **"Asıl Tehlike"**, Nihal Atsız da **"Sinsi Tehlike"** başlıklı birer broşür yayımlayarak haklarındaki suçlamaları reddederken tehlikenin sosyalist kesimde bulunduğunu savunmuşlardı. Bu kampanyaya sağcı başka yazarlar da katılmıştı. Örneğin **Kopuz** dergisinde Dr. İhsan Unaner, **"ırkçılık bir milletin öz malıdır"** görüşüyle **"her ırkın üstünde Türk ırkı"** dediklerini, ancak Alman ırkçılığı ile ilişkilerinin bulunmadığını belirterek F. Erkmen'in broşürünün "bir Yahudi bezirgânın işi" olduğunu öne sürmüştü. Tartışmalara CHP'den Falih Rıfkı Atay da katılmıştı. **Ulus**'taki yazısında (7 Temmuz 1943), Türkçülüğün ırkçılık olmadığı üzerinde durarak, Ş. Saracoğlu'nu andırır bir anlatımla şunları yazmıştı: **"Türküz, bir! Türkçüyüz, iki! Türkiyeciyiz, üç! Ne ırkçıyız ne de sınırdışı herhangi bir dava peşindeyiz... Ne kuklalar, ne de onların iplerini kullananlar, iyi bir sahne seçmemişlerdir!"** (MŞD, II, 213 vd.)

Basında bu tartışmalar dozunu artıraraktan sürerken, **Vatan**'da Ahmet Emin Yalman, aşırı sağ ve sol akımların topluma zarar veren hastalıklar olduğunu belirtmişti. Konu TBMM'ye de yansımıştı. Dışişleri Bakanı N. Menemencioğlu, ülkede **Turancı** bir akım bulunmadığını söylemiş, hükümetin güttüğü siyasanın da Türkiye'deki Türklerle sınırlı olduğunu vurgulamıştı.

Bütün bunlar olurken Ankara'daki ABD Büyükelçiliğinin de **Turancı** akımlarla ilgilenmesi dikkatleri çekmektedir. Uğur Mumcu'nun açıkladığına göre büyükelçilik, Ali Nur Bozcalı adlı bir Türk vatandaşından, ülkedeki ideolojik akımlara ilişkin olarak kendilerine bir rapor vermesini istemiştir. Bozcalı da hazırladığı 14 Haziran 1943 günlü raporunda, İkinci Meşrutiyet döneminde, **"Jöntürk rejimindeki Panturanizme benzer bir Türkçülüğü canlandırma"**ya çalışanların bulunduğunu, **Pantürkizm** yanlılarının, totaliter sistemlere yakınlık duyduklarını, hatta **Almanya**'ya sempati beslediklerini, ancak tüm Türkleri biraraya toplamaya yönelik bir hükümet siyasasının bulunmadığını belirtmişti. Ayrıca söz konusu akım yanlıları karşısında son derece güçlü, müttefikler yanlısı gazeteler ve dergilerin bulunduğunu da eklemişti. Bozcalı'ya göre yaygın kanaat, F. Erkmen'in broşürünün bir solcu propoganda olduğu idi. Nitekim broşür **Rusça**ya da çevrilmiş ve **Pravda**'da basılmıştı! ABD Büyükelçisi Laurence A. Steinhardt da, bu rapor üzerine hükümetine, Türk kamuoyunda, diğer ülkelerde yaşayan Türk ırkından olanlara karşı doğal bir sempati beslenmekle birlikte, gerek hükümetten gerekse kamuoyundan yayılmacılığa yönelik bir desteğin görülmediğini bildirmişti.

c) Sabahattin Âli - Nihal Atsız Davası

'Turancılık'a kadar varan **"milliyetçi"** ideolojinin öncülüğünü üstlenmiş bulunan Nihal Atsız, **komünizm ile savaşma**yı ana ilke olarak saptamıştı. Öyle ki bu savaşımı oğluna vasiyet etmeyi bile gerekli görmüştü. Oğlu Yağmur henüz "1,5" yaşında bir bebek iken, 4 Mayıs 1941'de kaleme aldığı **'vasiyetname**'sinde ona savaşacağı düşmanları sıralayarak şöyle seslenmişti: **"...Öğütlerimi tut iyi bir Türk ol! Komünizm bize düşman bir meslektir. Bunu iyi belle, Yahudiler bütün milletlerin düşmanıdır. Ruslar, Çinliler, Acemler, Yunanlılar tarihi düşmanlarımızdır. Bulgarlar, Almanlar, İtalyanlar, İngilizler, Fransızlar, Araplar, Sırplar, Hırvatlar, İspanyollar, Portekizliler, Romenler yeni düşmanlarımızdır. Japonlar, Af-**

ganlılar, Amerikalılar yarınki düşmanlarımızdır. Ermeniler, Kürtler, Zazalar, Çerkezler, Abazalar, Boşnaklar, Arnavutlar, Pomaklar, Lazlar, Lezgiler, Gürcüler, Çeçenler, Çingeneler içeriki düşmanlarımızdır. Bu kadar çok düşmanla çarpışmak için iyi hazırlanmalı. Tanrı yardımcın olsun!"

N. Atsız, **Orhun** dergisinin 1 Mart 1944 günlü sayısında **"Başvekil Saracoğlu Şükrü'ye Açık Mektup"** adlı bir yazı yayımlamıştı. Bunda solcu tanınan kişilere hoşgörülü davranılmasından yakınmış ve "Siz bunlara nasıl göz yumuyorsunuz? Bu vatan düşmanı fikrin, bazen devletçi, bazen vatancı, bazen insancı, bazen ilimci kılıklarla Türk milletini zehirlemesine niçin müsaade ediyorsunuz?" diye sormuştu. Bu açık mektubu, bir ay sonra yine **Orhun**'un nisan sayısında çıkan ikinci mektup izlemişti. Bu kez, ülkedeki komünistlerin, **Halk Partisi**'nin "6" ilkesinden **halkçılığ**ın arkasına sığındıklarını öne sürerek, "Türk ırkının hususi yapısına aykırı" gördüğü **komünizmi** "Irk ve aile düşmanlığı, din ve savaş aleyhtarlığı, milleti baltalama, yurdumuzdaki azınlıklara aşırı sevgi, her şeyi iktisadi gözle görme" olarak tanımlamıştı. Böyle olmasına karşın tanınmış birçok komünistin önemli mevkilere geçip köşe başlarını tuttuklarını, bunların özellikle Milli Eğitim Bakanlığında örgütlendiklerini öne süren Atsız, Bakan Hasan Âli Yücel'in bunlara kayıtsız kaldığını söylüyordu. İddiasını kanıtlamak için de başta Sabahattin Âli olmak üzere, Pertev Boratav, Sadrettin Celal Antel ve Ahmet Cevat Emre'yi, korunan komünistler olarak sıralıyordu.

Ankara Konservatuvarı öğretmenlerinden Sabahattin Âli'nin kendisini tanıyanların hemen hemen tümünce komünist olarak bilindiğini, onun 1931'de Atatürk'ü, İsmet İnönü'yü ve Cumhuriyet rejimini suçlayan bir şiirinden ötürü "14" ay hapse mahkûm edildiğini anımsatarak şimdi "bu vatan haini"nin nasıl olup da kültür işlerinin önemli bir mevkiinde Türk ulusunun parasıyla yaşadığına dikkatleri çekiyordu. Atsız, Pertev Boratav'ın "nasıl bir komünist olduğunu" en iyi kendisinin bildiğini vurgulayarak, onun 1936'da gittiği Almanya'da da komünistliğini sürdürdüğü için Milli Eğitim Müfettişi Reşat Şemsettin Sirer tarafından suçlu görülerek geri çağrıldığını söylüyordu. İstanbul Üniversitesi Pedagoji Profesörü Sadrettin Celal Antel de 1920'de **Moskova**'daki **Komünist Enternasyonal**'e katılmış, dönüşünde **Aydınlık** dergisini çıkarmış ve komünizm propagandası yüzünden hapis cezasına çarptırılmıştı. Ahmet Cevat Emre'ye gelince, Atsız'a göre o da eski bir komünist idi. 1920'lerde **Türk Komünist Partisi Merkez Komitesi** üyeliği yapmıştı. Mustafa Suphi ve arka-

daşlarının "Anadolu burjuvaları" tarafından barbarca öldürüldüklerini öne sürmüştü. Bu açıklamalarda bulunan Atsız, mektubunun sonunda, Başbakandan bütün komünistlerin bulundukları görevlerden alınmalarını istemişti. Onun kanısınca, "Şimdiye kadar her nasılsa bir gaflet eseri bunları vazifede tutmaktan doğan utancı silebilmek için" Bakan H. Â. Yücel'in de "o makamdan çekilmesi çok vatansever bir jest" olacaktı!..

Bu mektup üzerine Sabahattin Âli, kendisini **"vatan haini"** diye suçlayan N. Atsız aleyhine dava açmıştı. Dilekçesinde, yapılan hakaretin vatandaşların kin ve düşmanlıklarını kendi üzerine yöneltecek, kişisel ve mesleki mevkiini ve onurunu sarsacak, öğrencileri karşısında şeref ve itibarını kıracak nitelikte olduğunu belirtmişti.

S. Âli - N. Atsız davasında duruşmalara, 26 Nisan 1944'de Ankara Üçüncü Asliye Ceza Mahkemesinde başlanmıştı. S. Âli, Atsız'ın sözünü ettiği mahkûmiyetinin nasıl oluştuğunu açıklamış, "hiçbir zaman kabul etmediği bir şiirden ötürü" bir yıl hapse mahkûm edildiğini, cezasını çektiğini, ancak 1933'te Cumhuriyet'in 10. yılı nedeniyle çıkartılan **af yasası** uyarınca cezasının idare ve disiplin önlemlerini de kapsayacak şekilde affedildiğini, Atatürk'ün de izni alınaraktan memuriyete döndüğünü anlatmıştı. O günden bu yana hiç siyasal faaliyette bulunmadığını, "8"i telif, "5"i de çeviri olan "13" kitap yayımladığını, bunların baskı sayısının "60.000"i bulduğunu da sözlerine eklemişti. Duruşmalar sırasında yükseköğrenim ve lise öğrencilerinin adliye binası önünde ve içinde hatta Başbakanlık önünde Atsız lehine gösteri yapmaları dikkatleri çekmişti. Bu sırada açık mektupların yayımlandığı, **Orhun** dergisi, 6 Mayıs 1944'te Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmıştı. Atsız'ın avukatlarından Hamit Şevket İnce de son duruşmadan bir gün önce, savunduğu kişinin **Atatürk devrimlerine** karşıt olduğunu anladığını belirterek davadan çekilmişti. Dava, 9 Mayıs 1944'de sonuçlanmıştı. N. Atsız, S. Âli'ye hakaretten "4" ay hapis ve "60" TL para cezasına çarptırılmış, ancak cezası ertelenmişti.

Ne ki bu davanın sonuçlanmasının ardından solcu yayınlar yaptığı savlanan **Yurt ve Dünya** ile Necip Fazıl Kısakürek'in çıkardığı sağcı **Büyük Doğu** dergileri de kapatılmıştı. Bu yüzden F. R. Atay, **ırkçılık/Turancılık** akımını ve S. Âli Atsız davasını, yurt için bir bela olarak nitelemişti. "Türkiye'yi içinden dağıtıp tahrip etmek için gökten bir bela ısmarlanırsa, ırkçılıktan beteri inmez, diyen Atay, Irkçılığı **"iç savaş"**, Turancılığı da **"dış savaş"** sayıyordu... Ona göre bu gibilerin ilk hedefi "Anayasayı yıkmak, bugünkü düzenin yerine

Avrupa'da gördüğümüz örneklerine benzer bir diktatorya kurmak" idi (Ulus, 10 Mayıs 1944).

ç) İnönü'nün 19 Mayıs 1944 Konuşması ve Irkçılık / Turancılık Davası

İdeolojik dalgalanmaların arttığı dönemde Milli Eğitim Bakanlığı 4 Nisan 1944'de bir genelge yayımlayarak öğretmenlerin bu tür tartışma ve suçlamaların dışında kalmaları gerektiğini belirtmişti. Bunun üzerine o dönemde bakanlığa bağlı olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Türk öğretim üyeleri şöyle bir bildiri hazırlayıp imzalamışlardı:

"Ebedi Şefimizin mutlu eliyle kurulmuş olan fakültemizin biz Türk öğreticileri, bugün, 11 Nisan 1944 tarihinde toplandık. Partimizin programını yeniden madde madde okuduk. Partimizin prensipleri hakkında şimdiye kadar taşıdığımız imanı ve duyduğumuz heyecanı bu sefer de hep birlikte ve bir kere daha teyit ve tekit ettik (doğruladık ve yineledik). **Kemalizmin milliyetçi, halkçı, laik, inkılapçı ve Cumhuriyetçi umdelerinin** (ilkelerinin) **kayıtsız şartsız hizmetkârı olduğumuzu, bize tevdi edilmiş** (verilmiş) **olan gençliği, bu umdeler içinde yetiştirdiğimizi ve yetiştirmeye devam edeceğimizi, bu umdelerin mana ve değerine aykırı herhangi bir fikir ve kanaate şimdiye kadar olduğu gibi şimdiden sonra da yer vermeyeceğimizi ve Partimizin Genel Başkanı İnönü'ye bağlılığımızı derin saygılarımızla bildiririz."** (UY, 157)

Atatürk'ün belirli amaçlarla açılmasına öncülük ettiği ve adını kendisinin koyduğu bir fakültenin öğretim üyelerinin, hangi vesileyle olursa olsun yetiştirmekle görevli oldukları gençleri, artık Anayasaya da girmiş olan **Kemalizmin** ilkelerini göz önüne alarak eğitmeye çalıştıklarını belirtmeleri çok doğaldı. Ama tek parti döneminde de bulunulsa bildiride, **Cumhuriyet Halk Partisi**'nden **"partimiz"** diye söz edilmesi, parti programının okunduğunun belirtilmesi ve İsmet İnönü'ye Cumhurbaşkanı oluşundan değil de parti genel başkanı kimliğinden ötürü bağlılığın vurgulanması, kuşkusuz yadırganacak noktalardı. Ama bütün gelişmeler **Milli Şef** İnönü'nün yakında son olaylara ilişkin görüşlerini açıklayacağını göstermekteydi. Nitekim Cumhurbaşkanının 19 Mayıs 1944 **Gençlik ve Spor Bayramı** konuşması bunu doğrulamıştı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin **"milli bir devlet"** olduğunu, **"Anayasa-**

nın, tarif ettiği Türk vatandaşına, vatansever bir Türk milliyetçisi olmanın" bütün olanaklarının verildiğini ve Türk kültürü içinde yetişerek Türk milliyetçisi olmak isteyenlere de bütün kapıların açık olduğunu vurgulayan İnönü, **"Türk milliyetçisiyiz, fakat memleketimizde ırkçılık prensibinin düşmanıyız"** diyerek, bu ulusalcılığın etnik ayırıma dayanmadığının altını çizmişti. Turancılığı "son zamanların zararlı ve hastalıklı göstergesi" olarak niteleyen Cumhurbaşkanı ülkedeki Turancı akıma ilişkin olarak şu değerlendirmede bulunmuştu:

"Turancılar, Türk milletini bütün komşularıyla onulmaz bir surette derhal düşman yapmak için bir tılsım bulmuşlardır. Bu kadar şuursuz ve vicdansız fesatçıların tezvirlerine (yalanlarına) **Türk milletinin mukadderatını kaptırmamak için elbette Cumhuriyet'in bütün tedbirlerini kullanacağız. Fesatçılar, genç çocukları ve saf vatandaşları aldatan fikirlerini, millet karşısında açıktan açığa münakaşa edemeyeceğimizi sanmışlardır. Aldanmışlardır, daha da aldanacaklardır..."**

Vatandaşlardan, ırkçı ve Turancıların gizli örgütler ve tertipler peşinde koşmalarının nedenlerini ve bu gibilerin dünyanın o günkü durumunda hangi ulusa yararlı olabileceklerini düşünmelerini isteyen Cumhurbaşkanı İnönü konuşmasını şöyle sürdürmüştü:

"Bunlar o şeylerdir ki, ancak devletin kanunları ve esas teşkilatı ayak altına alındıktan sonra başlanabilir. Şu halde yaldızlı fikirler perdesi altında doğrudan doğruya Cumhuriyet'in, Büyük Millet Meclisi'nin varlığı aleyhine teşebbüsler karşısındayız... Türk milletine yalnız bela ve felaket getirecek olan bu fikirleri yürütmek isteyenlerin Türk milletine hiçbir hizmetleri olmayacağı muhakkaktır. Bu hareketlerden yalnızca yabancılar faydalanabilirler."

İnönü, 19 Mayıs konuşmasını, **"Vatandaşlarım! Emin olabilirsiniz ki vatanımızı bu yeni fesatlara karşı da kudretle müdafaa edeceğiz,"** diye bitirmişti (Metin: Ek II).

Gerçekten de hemen bu konuda gereken önlemlerin alınmasına girişilmişti... **Irkçı/Turancı** ideoloji sahipleri olarak nitelenenlerin tutuklanmalarına başlanılmıştı. İstanbul, Ankara ve Samsun'da tutuklanan "25" kişi hakkında İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi'nde dava açılmıştı. Sanıklar, hükümeti devirmek için **"cemiyet"** (örgüt) kurmak, hükümetin ve TBMM'nin manevi kişiliğine hakaret etmek ve ulusal çıkarlara aykırı hareket ettikleri savıyla yargılanacaklardı. Sıkıyönetim Komutanı Korgnl. Sabit Noyan imzasıyla, konuyla ilgili olarak şu bildiri yayımlanmıştı:

"Irkçılık, Turancılık gayeleriyle gizli cemiyet kurarak millete ve vatana karşı hıyanet hareketlerine teşebbüs ettiklerinden dolayı, tahkikatları mevkufen (tutuklu olarak) **yapılan şahıslar hakkında alınan son tahkikat kararı umumi efkara** (kamuoyuna) **aynıyla arz olunur."**

Tutuklanıp haklarında dava açılan "25" kişi genelde **ırkçı/ Turancı** sayılan dergilerde yazı yazanlardı: Bunlardan "7"si öğretmen ya da öğretim üyesi, "6"sı değişik rütbelerde subaylardı: Nihal Atsız, Necdet Sancar, Zeki Velidi Togan, Hüseyin Namık Orkun, Orhan Şaik Gökyay, Ahmet Ellez, Haluk Karamağaralı, Dr. Yzb. Hasan Ferit Cansever, Dr. Ütgm. Fethi Tevetoğlu, Üsteğmen Alparslan Türkeş, Tgm. Nurullah Barıman, Astgm. Zeki Sofuoğlu ve Fazıl Hisarcıklı. Geriye kalanlar da hukukçu memur ve öğrenci idi: Reha Oğuz Türkkan, Sait Bilgiç, Cebbar Senel, İsmet Tümtürk, Hamza Sadi Özbek, Saim Bayrak, Hikmet Tanyu, Cihat Savaşer, Fehiman Altan, Muzaffer Elis, Cemal Oğuz Öcal ve Yusuf Kadıgil.

7 Eylül 1944'de başlayan duruşmalar 29 Mart 1945'te sona ermişti. Sanıklardan "10"u çeşitli hapis cezalarına çarptırılmışlardı. Z. V. Togan'a "10" yıl, Atsız'a "6" yıl, R. O. Türkkan'a "5" yıl "5" ay. C. Savaşer ile N. Barıman'a "4"er yıl, F. Tevetoğlu'na "11" ay "20" gün. C. Şenol ve C. O. Öcal'a "11"er ay, A. Türkeş'e de "9" ay "10" gün hapis cezası verilmişti. Öteki sanıklar beraat etmişlerdi. Ancak karar 29 Ekim 1945'te Askeri Yargıtay'ca bozulmuş ve tutuklular serbest bırakılmışlardı. Yeniden yapılan yargılama sonunda da 31 Mart 1947'de bütün sanıkların aklanmasına karar verilmişti. Bununla birlikte sanıklar tutukluluk dönemlerinde kendilerine işkence yapıldığını, **"tabutluk"** denen hücrelere konulduklarını öne sürdüklerinden bu konudaki tartışmalar yıllarca sürmüştü. Sanıkların bu yoldaki iddiaları Danıştay'ca geçerli görülerek bu olayda suçlu görülenler hakkında dava açılmasına karar vermişti. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanlığı sıkıyönetim mahkemesi üyeleri ve savcısı hakkında soruşturma açmıştı. Ancak bu davalar 1950 seçimleri sonucunda çıkartılan **af yasası** ile düşmüştü. Öte yandan, söz konusu davalar sürerken, Turancı çevreyle ilgisi olan **Turkishpost** gazetesi sorumlu müdürü Em. Gnl. Ali İhsan Sabis, değişik yerlere imzasız mektuplar göndererek suçlamalarda bulunduğu için hakkında açılan dava sonunda "11" ay "20" gün hapis cezasına çarptırılmıştı.

Uğur Mumcu, **"40'ların Cadı Kazanı"** adlı araştırmasında Turancılarla ilgili davayı şöyle değerlendirmektedir:

"1944 ırkçılık-Turancılık davası, nereden bakarsanız bakın

bir siyasal davaydı. Her siyasal davada olduğu gibi, bu davanın sorgularında da sanıklara işkence yapıldı. Yapıldı ama Almanlarla işbirliği yaptıklarını ortaya koyacak bir kanıt çıkmadı... 1944'te yargılanan bu kadro, daha sonra siyasal yaşamda etkili roller oynamıştır. Ve oynuyor da!"

2 – SOL YAYINLARIN VE KİŞİLERİN SUSTURULMASI

Irkçılığa/Turancılığa yönelen sağcı görüş ve yayınlar böylece önlenmiş, susturulmuştu. Ama izlenen **"denge siyasası"** uyarınca şimdi sıra sol yayınlara gelmişti. Bunlardan bir kısmı, sağcı dergilerin kapatılmasından ve kurulacak olan **Demokrat Parti**'den destek görecekleri umuduyla eleştiri dozunu artırıp CHP yönetimini ağır biçimde eleştirmeye, dahası suçlamaya girişmişlerdi. Onların bu tutumu kendilerine yönelik hareketlerin ivmesini artırmıştı.

a) Tan Basımevine Saldırı

Sol görüşleri savunan gazetelerin başında Sabiha ve Zekeriya Sertel'lerin çıkardıkları **Tan** gazetesi geliyordu. Z. Sertel, 1 Aralık 1945 günlü yazısında, yönetimin üst kademelerinde bulunanlardan bazılarının haksız kazanç sağladıklarını öne sürerek bu gibilerin hesap vermelerini istemişti. Üstelik bu tür yolsuzlukların 1923'ten, yani Cumhuriyet'in ilanından başlayarak devam ettiğini savunarak şöyle demişti:

"1923'ten beri kazançları sınırlı ve belli birçok kimseler bugün büyük servetlere sahip olmuşlardır. Kazançlarıyla ölçülemeyecek han, hamam ve arazi sahibi olanlar pek çoktur. Bu zatların bu serveti nasıl ve hangi yollardan sağladıklarını öğrenmek bütün vatandaşların arzusudur. Kaç nasiye (alın) **vardır çıkacak paküdrahşan?** (temiz ve parlak)."

Arkasından (2 Aralık), **demokrat, sosyalist** ya da **komünist** herkesi **faşizm** ve **irtica**ya karşı birleşmeye çağırmıştı:

"Harpten sonra dünyanın her tarafında demokratik unsurlar faşizme ve irticaya karşı birleşerek ortak bir cephe kurmak ihtiyacını duydular. Sosyalistler, demokratlar, komünistler, Hıristiyan-Sosyalistler, aralarında fikir ve ideoloji ayrılıklarını unutarak elele verdiler. Gaye, harpten önce ve harp içinde kökleşen fa-

şizme bir daha başkaldırma imkânı vermemek... Memleketin demokratik unsurları birleşiniz!"

Zekeriya Sertel'den "daha sert kalem" kullanan Sabiha Sertel de basına özgürlük tanınması ve **Milli Şef** yönetiminden demokrasiye geçilmesine yönelik yazılarındaki eleştiri dozunu artırmaya koyulmuştu. Bu nedenle **Tan**'cı Serteller'le CHP Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın'ın başyazarlığını yaptığı **Tanin** gazetesi arasında, rejim ve sağ-sol tartışması başlamıştı. **Tan**'cıların 1 Aralık 1945'te haftalık **Görüşler**'i yayımlamaya başlamaları tartışmaların içeriğini ve dozunu daha da artırmıştı. **Görüşler,** yeni bir muhalefet partisi kuracak olan Celal Bayar ve arkadaşlarının desteğini de sağlayaraktan yayımlanmıştı. Kurulacak partinin görüşlerini savunacak bir derginin yayımlanması, Ankara'da Tevfik Rüştü Aras'ın evinde yapılan ve Zekeriya Sertel ile Bayar ve Adnan Menderes'in de katıldıkları bir toplantıda kararlaştırılmıştı. Dergiyi Sabiha Sertel çıkaracaktı. Bu nedenle yeni yayın organına onun **Tan**'daki köşesinin başlığı, **Görüşler** adı verilmişti. Daha önce de belirttiğimiz gibi **Demokrat Parti**'nin görüşlerini yansıtacak olan bu yeni dergiye Behice Boran, Pertev Boratav ve Niyazi Berkes'ten başka, Bayar, Menderes ve Fuat Köprülü'nün de yazmaları öngörülmüştü.

Görüşler'in aralık başında çıkan ilk sayısında yeni parti kuracaklardan hiçbirinin yazısı yoktu. Bu sayıda Serteller, T. R. Aras, Câmi Baykurt, Behice Boran, Adnan Cemgil, Sabahattin Âli ve Aziz Nesin gibi solcu tanınan yazar ve düşünürlerin yazılarına yer verilmişti. Ancak dergi çıkar çıkmaz büyük yankılar uyandırmıştı. İçerdiği yazılar eleştirilirken adının ilk harfi olan "**G**"nin yazılışı **orak-çekiç**'e benzetilmişti. Bu tepkiler karşısında Sabiha Sertel, kendi yazılarını **Yeni Osmanlılar** döneminde Namık Kemal'in yazılarının çıktığı **İbret** gazetesine ve **Jöntürkler**'den Ahmet Rıza'nın çıkardığı **Meşveret**'e benzetmişti. Bu anlayış doğrultusunda 3 Aralık 1945'te **Tan**'daki köşesinde, **"Halk Partisi'nin Meclis'te çoğunluk değil, bir ittifak partisi"** olduğunu öne sürmüş ve bu ittifakı, **"Bütün bunlar, senelerce ihtikâr, suiistimal, tahakküm altında dilini, şuurunu paslandıran halkı şaşırtmak içindir. Halkın muhalefetini boğmak içindir"** diye, yolsuzluk ve baskı yapmakla suçlamıştı.

Öte yandan yine aynı 3 Aralık günü **Tanin**'de H. C. Yalçın'ın **"Kalkın Ey Ehli Vatan!"** başlıklı yazısı yayımlanmıştı. **Tan**'daki ve **Görüşler**'deki eleştirilere sert bir yanıt veren Yalçın, Namık Kemal'in dizesini başlık yaptığı yazısında alt başlık olarak da şu öneride bulunmuştu: **"Bir vatan cephesine lüzum vardır!"** Yazı şunları içeriyordu:

"Düşman istilası şimdi komünist propagandası halinde içimize sızmaya başlamıştır. Yeni Dünya'nın, Görüşler'in intişarı (yayımlanması) **bu hususta tereddüte yer bırakmamıştır. Vaziyet açıktır. Beşinci Kol faaliyettedir ve hücuma geçmiştir. Hitler de göz koyduğu memleketlerde bozgunu bu surette evvelden temin etmiştir. Büyük vatanperver Namık Kemal'in sesi bugünün parolasıdır. Kalkın ey ehli vatan, mücadele başlıyor."**

Yalçın, başlatmak istediği mücadelenin silahlı bir savaş, ya da zor kullanmak, baskı yapmak olmayıp bir düşünce savaşımı olması gerektiğini vurgulamıştı: **"Mücadelenin silahı yalnızca söz ve yazıdır. Fikirler fikirlerle yıkılır. Cebir ve şiddet onların ekmeğine yağ sürer..."** Ancak bu görevin hükümete değil basın mensuplarına ve vatandaşlara düştüğünü de eklemişti: **"Bunları susturmak için cevap vermek hükümete düşmez. Söz, eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarındır."**

Tanin, Tan ve Görüşler'e ilişkin eleştirilerini ertesi gün de sürdürmüştü. Bunların o dönemlerde **"Beşinci Kol"** diye nitelenen bir ülkeyi içten çökertmeye yönelik komünist propagandaya benzetildiği yazıda, aşırı solcuların amaçlarına ulaşabilmek için Atatürk'ü kullanmaya çalıştıkları öne sürülmüştü:

"Atatürk'e karşı bu memlekette beslenen hürmet ve hayranlık, düşmanların elinde Türkiye'ye karşı bir propaganda olmuştur... Aynı silahı Ruslar ellerine aldılar. Türk hükümetini Atatürk'ün yolundan şaşmakla ve Hitler'e meyletmekle itham ettiler (eğilim göstermekle suçladılar). **Şimdi Yeni Dünya ve Görüşler aynı silahı kullanıyor."**

H. C. Yalçın'ın **'Beşinci Kol'**a karşı halkı savaşıma çağıran bu yazıları, aslında bir süreden beri sol yayınlardan huzursuzluk duyan, solcu yazar ve düşünürlere karşı hoşgörülü davranamayan çevreleri harekete geçirmekte gecikmemişti. Bunlar arasında yolsuzluk ve baskıcı davranmakla suçlanan Cumhuriyet Halk Partisi'nden kimi yöneticilerin de bulunması, yapılacak eylemin boyutunu genişletmişti. Görgü tanıklarından Tekin Erer'e göre, **İstanbul**'daki **CHP Örgütü** 3 Aralık akşamı yükseköğretim öğrencilerinin kaldığı yurtlarda, ertesi sabah **Tan** gazetesi ve basımevine karşı bir gösteri yapılacağını belirterek öğrencileri buna katılmaya çağırmıştı. Bu çağrı başlangıçta düşünülen, **Tan**'cılara ve sol yayın yapanlara bir gözdağı verecek, onları sindirecek bir yürüyüş, bir eylem olduğunu göstermektedir. Nitekim ertesi 4 Aralık 1945 sabahı İstanbul Üniversitesi bahçesinde toplanan öğrenciler, Ankara yokuşunda **Tan** basımevine doğru yürüyüşe

geçmişlerdi. Bunu haber alan Z. Sertel, Vali Dr. Lütfi Kırdar'a başvurarak gereken önlemlerin alınmasını dilemişti. Vali durumu bildikleri yanıtını vermiş ve polis, basımevi çevresini sarmıştı.

Sayıları giderek '10.000'e yaklaşan yürüyüşçüler basımevine yaklaştıklarında içlerinden bazılarının ellerinde sopalar, balyozlar, baltalar olduğu görülmüştü. Bunlar "Kahrolsun komünistler, kahrolsun Serteller!" diye bağıraraktan basımevine saldırdıklarında polis kendilerine engel olmamıştı. Böylece basımevi kısa sürede tahrip edilmişti, baskı makineleri kırılmıştı. Göstericiler oradan Câmi Baykurt ile Sabahattin Âli'nin çıkardıkları **La Turquie** gazetesi ile Esat Âdil Müstecaplıoğlu'nun yayımladığı **Yeni Dünya** dergisinin basıldığı basımevlerine yönelmişlerdi. Bu iki basımevindeki baskı makineleri ve öteki araçlar da kırılmış, arkasından **ABC** ve **Berrak** kitabevleri tahrip edilmişti. Saldırganlar daha sonra Serteller'in oturdukları Moda'ya gitmek için bir vapura binmişlerdi. Fakat gemi valiliğin talimatı üzerine Moda'ya değil Adalar'a yönelmişti.

Olayların kışkırtıcısı olan '8' kişi polisçe gözaltına alınmıştı. Ama sorgulamalar bitince onlar aleyhine değil de Serteller ile basımevleri sahipleri Câmi Baykurt ve Halil Lütfi Dördüncü aleyhine dava açılmıştı! Bunlar Şubat 1946'da tutuklanmışlar ve ağır cezada başlayan yargılamaları sonunda da birer yıl hapis cezasına çarptırılmışlardı. Bununla birlikte Yargıtay cezaları onaylamadığı için '4' ay hapis yattıktan sonra serbest bırakılmışlardı. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım** adlı anılarında, Sahaflar Çarşısı'ndan satın aldığı bir kitabın içinde, dönemin Başbakanı Şükrü Saracoğlu'na yazılan bir mektubun müsveddesini bulduğunu belirtmektedir (s. 260 vd.). O yıllarda faşizm eğilimiyle tanınan Yaşar Çimen'in imzasını taşıyan ve "Beyefendi! Emrinizi yerine getirdim, şimdi mükâfatını bekliyorum!" denilen mektup, kuşkusuz ki olaydaki tertibi yansıtmaktadır.

b) Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Olayları

Siyasal iktidarı suçlayıcı nitelikteki sol düşünce ve gruplarla ilgili olaylar, **Tan** basımevinin tahrip edilmesi ve ona bağlı davalarla bitmemişti. **Görüşler** dergisine yazı yazan ya da yazma sözü verenler hakkında da soruşturma açılması yoluna gidilmişti. Bunlar, genelde Ankara'daki **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi** öğretim kadrosundaki bilim adamlarıydı. Sosyoloji Doçenti Behice Boran ile Halkbilim Doçenti Pertev Naili Boratav, söz konusu dergiye kendi uzmanlık alanla-

rıyla ilgili birer yazı göndermişlerdi. Yine Sosyoloji Doçenti olan Niyazi Berkes ile eşi İlmi Yardımcı Mediha Berkes ise yazı göndermeyi kabul etmişlerdi. Aslında onlar hakkında soruşturma açılması, Boratav'ın **Yurt ve Dünya,** B. Boran'ın da **Adımlar** dergilerini çıkarmalarından kaynaklanıyordu.

O dönemde aynı fakülteden Doç. Muzaffer Şerif Başoğlu da Boratav, Boran ve N. Berkes gibi sol görüşlü olarak tanınıyordu. O, 1944 Martındaki **komünizm** soruşturması sırasında tutuklanmış ancak birkaç gün sonra (12 Nisan) serbest bırakılmıştı. Arkasından ABD'den gelen bir çağrıyı kabul ederek 1945 başlarında bir yıl izinli olarak oraya gitmiş, bir daha da dönmemişti.

Tan basımevinin ve **Görüşler** dergisinin saldırıya uğramasından (4 Aralık 1945) bir süre sonra Milli Eğitim Bakanlığı, öğretim üyelerinin ve öğretmenlerin siyasal yazı yazamayacaklarına ilişkin bir genelge yayımlamıştı. Genelge TBMM'de tartışmalara yol açmış, Muhittin Baha Pars, bunu özgürlüğü kısıtlayıcı bir girişim diye eleştirmişti. Ancak Bakan H. Â. Yücel, üniversitede de özgürlüğün sınırsız olmadığını savunarak, söz konusu siyasal içerikli yayınların "gençlerin yetişme özgürlüğüne engel" olduğunu söylemişti. Genelgenin arkasından **"solcu"** olarak tanınan ve bu tip dergilerde yazı yazan öğretim üyeleri ile öğretmenler hakkında soruşturma açılmıştı. Bu arada **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi** Dekanlığı da, kuşkusuz hükümet çevrelerinin etkisiyle, bu öğretim üyelerinin davranışlarını **"akademik kariyer düşünce ve çalışmalarına"** aykırı bulmuştu. **Üniversite özerkliğ**inin henüz bulunmadığı o yıllarda fakülte doğrudan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olduğu için dekanlık, bu saptamasını bakanlığa duyurmak gereğini duymuştu. 23 Aralık 1945 günlü ve E. Z. Karal imzalı yazıda şöyle denilmişti:

"...**Politika eğilimi, ilmi düşünceyle uzlaşma kabul etmeyecek karakterde olan bu dergiye** (Görüşler), **Doçent Behice Boran ile Doçent Pertev Boratav'ın ihtisaslarıyla ilgili de olsa yazı göndermelerini, Doçent Behice Boran'ın yayımlamasını, Doçent Niyazi Berkes'in yazı vaadetmesini, İlmi Yardımcı Mediha Berkes'in yazı vaadetmiş olduğunu söylemesine rağmen mecmuayı** (dergiyi) **gördükten sonra kendi hakkındaki ibareyi yayımlamamasını** (yalanlamasını olmalı?) **akademik kariyer düşünce ve çalışmalarına aykırı gördüğümü ve yukarıda adı geçenlerin bu hareketleriyle fakülte içindeki durumlarının göz önüne alınması gerektiğini saygılarımla arzederim.**"

Haklarında soruşturma açılan öğretim üyeleri ile öğretmenler çok

geçmeden **"Bakanlık emri"**ne alınmışlar, yani soruşturma bitiminde verilecek karara kadar görevlerinden uzaklaştırılmışlardı. İlk alınan da **konservatuvar**daki Sabahattin Âli olmuştu. 15 Aralık'ta da Boratav, Boran ve N. Berkes hakkında, **"görülen lüzum üzerine"** aynı işlem yapılmıştı. Bakanlık müdürler komisyonunun bu yolda aldığı karara karşı çıkan tek üye, İlköğretim Genel Müdürü Hakkı Tonguç olmuştu. Yine de bakanlık emrine alma uygulaması, öğretmen Adnan Cemgil ve **Yurt ve Dünya**'da yazıları çıkan İzmir öğretmenlerinden Kemal Bilbaşar ile sürdürülmüştü.

DTCF'li söz konusu "3" öğretim üyesi, bakanlık emrine alma işleminin iptali için **Danıştay**'a başvurmuşlardı. **Danıştay V. Dairesi de, öne sürülen suçun gerçekleşmediği gerekçesiyle bakanlığın kararını oybirliği ile kaldırmıştı** (26 Mart 1946). Böylece Boratav, Boran ve N. Berkes nisanda yeniden görevlerine dönmüşlerdi. Ancak kendileri hakkında bakanlıkta açılan soruşturma aleyhlerine sonuçlanmıştı. Fakülte dekanlığının yazısına ve Yükseköğretim Genel Müdürü Necmettin Halil Onan'ın ön incelemesine dayanılarak bakanlık müfettişlerince sürdürülen soruşturma ocak ortalarında (15.1.1946) sonuçlanmıştı. Müfettişler, söz konusu öğretim üyelerinin, açıkladıkları düşüncelerinden vazgeçmemeleri durumunda, **"bilimin istediği tarafsızlıkla yetişmeleri gereken yükseköğretim gençliği ile ilişkilerinin kesilmesinin uygun olacağını"** önermişlerdi. Ayrıca bakanlık, **Danıştay**'ın bu öğretim üyeleri lehine vermiş olduğu karara itiraz etmeyi tasarlamıştı.

Böyle olmasına karşın, ülkedeki politik gelişmeler, mevcut durumun olduğu gibi sürdürülmesine neden olmuştu. Çok partili düzene geçme kararı alınınca önce **Milli Kalkınma Partisi**, arkasından 7 Ocak 1946'da **Demokrat Parti** kurulmuş ve 21 Temmuz'da da **genel seçimler** yapılmıştı. Seçimlerden sonra kurulan yeni hükümette H. Â. Yücel'in yerine Milli Eğitim Bakanlığına Reşat Şemsettin Sirer getirilmişti. Bu arada, **İnsan Hakları Derneği**'nin kurulması (20 Ekim) ve kurucular arasında Câmi Baykurt ile Zekeriya Sertel'in bulunması da **komünizm** tartışmalarına yol açmıştı. İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in bir soruya yanıt olarak TBMM'de yaptığı açıklamalar, bu çerçevede Mareşal Fevzi Çakmak'ın komünistlere âlet olmakla suçlanması beklenmedik gelişmelere yol açmıştı. Komünistleri korumakla suçlanan H. Â. Yücel, bu iddiada bulunan Kenan Öner hakkında yargıya başvurmuş, başlayan duruşmalarda **"DTCF'deki solcu profesörler"** yeniden gündeme gelmişti.

Bu arada Mediha Berkes'in imtiyaz sahipliğini üstlendiği **24 Saat**

adlı yeni bir gazete yayımlanmıştı (22 Şubat 1947). "4" gün sonra da yazı işleri müdürlüğüne Adnan Cemgil getirilmişti. Mart başında DTCF'den "67" öğrenci, Başbakanlık ile, İçişleri ve Milli Eğitim Bakanlıklarına verdikleri ortak bir dilekçe ile, **Yurt ve Dünya** ile **Adımlar** dergilerine yazı yazan öğretim üyelerinin "faaliyetlerine kısa sürede son verilmesini" dilemişlerdi. Dilekçe sağcı **Bayrak** gazetesinde de yayımlanmıştı. Bunda, söz konusu dergilerin, Bakan Ş. Sökmensüer'in de belirtmiş olduğu gibi **"Marksist"** oldukları vurgulandıktan sonra onları çıkaranların kürsülerinde gençliği zehirlemeye devam ettikleri hatırlatılarak **"Kökü hariçte olan ve memleketimizi yabancı ellere teslim edecek bir idealin peşinde koşan kimselerin"** etkinliklerine son verilmesi istenmişti. Buna ilk yanıt yine aynı fakülte öğrencilerinden gelmişti. "108" öğrenci, adları geçen öğretim üyelerini savunan, onların kendilerini zehirlemediklerini öne süren bir başka dilekçe yayımlamışlardı. 5 Mart'ta **24 Saat** gazetesinde çıkan bu dilekçeden sonra beklenildiği gibi fakültede karşıt görüşlü öğrenciler arasında sürtüşmeler başlamıştı.

Fakültece düzenlenen konferanslar dizisinde, aynı gün Türkiye'deki folklor çalışmalarına ilişkin bir konuşma yapacak olan Pertev Boratav'ın konferansına engel olunmuştu. Salonu dolduran **"milliyetçi"** grubun artan gösterileri karşısında Rektör Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, "elimizde olmayan nedenlerden dolayı" diye bu konferans dizisinin kaldırıldığını açıklamak gereğini duymuştu (5 Mart 1947). Ertesi günü DTCF'de toplanan yaklaşık "1.000" kişilik bir grup ise rektörden, konferansların tümden kaldırılmamasını, yalnızca **"mukaddesat karşıtı"** konuşmalara izin verilmemesini ve solcu öğretim üyeleri ile öğrencilerin fakülteden kovulmalarını istemişlerdi. Arkasından da **Ulus** meydanına doğru yürüyüşe geçmişlerdi.

Bu durum karşısında fakülte öğretim üyelerinden "10" kadarı rektörlüğe bir dilekçe vererek olayları protesto etmişlerdi. O gün toplanan üniversite senatosu da sorunun bir komisyonca incelenmesini kararlaştırmıştı. Birkaç gün sonra da **"yabancı ideolojileri yayarak Türk gençliğine zehir saçmak"**la suçlanan Prof. Boratav ile Doç. B. Boran ve N. Berkes hakkında soruşturma açılmıştı (11 Mart). Soruşturmacı olarak da Hukuk Fakültesi'nden Prof. Baha Kantar ile Doç. Faruk Erem seçilmişlerdi. Söz konusu "3" öğretim üyesinin ifadeleri "sanık" olarak alınırken fakültedeki öteki öğretim üyeleri ve öğrencilerin ifadelerine de başvurulmuştu. Soruşturmacılar, düzenledikleri 28 Kasım 1947 günlü **fezleke**lerinde **"sanıkların soruşturma konusu olan suçu işlediklerini kanıtlayacak delil bu-**

lunmadığı" sonucuna varmışlardı. **Fezleke**, yasa gereği Danıştay'a gönderilmişti.

Öte yandan daha Kantar-Erem soruşturması sürerken, sorun TBMM'ne de yansımıştı. Eğitim komisyonunun 16 Mayıs günkü toplantısında, solcu öğretim üyeleri ile onları görevlerinde tutan üniversite senatosunu suçlayan konuşmalar yapılmıştı. Bunun üzerine Milli Eğitim Bakanı R. Ş. Sirer, üniversite rektörlüğüne sorunun biran önce çözüme bağlanmasını isteyen bir yazı göndermişti. Bakanlığın dürtüsüyle bu "3" öğretim üyesi hakkında **"disiplin"** soruşturması başlatılmıştı. İlk önlem olarak da, Felsefe Enstitüsü'ne bağlı derslerle, Boratav'ın verdiği **"Türk Halk Edebiyatı ve Folklor"** dersinin "geçici" olarak **"tatil"** edilmesine karar verilmişti (1 Temmuz). Arkasından Senato, salt çoğunlukla "3" kişinin öğretim üyeliğinden çıkartılmasını kararlaştırmıştı. Ama suçlananların savunması alınmadan verilen bu karar uygulanamamış, savunmaların alınması gerekmişti... Bu kez de senato karar verememişti. TBMM'den 4936 sayılı Üniversiteler Yasası'nın öğretim üyelerinin görevlerini ve öğrencilerin yetiştirilmelerinde gözetilecek esaslara ilişkin 3. maddesi ile 46/d bendinin yorumlanmasını istemeyi uygun görmüştü.

Üniversite senatosunun karar almada duraksaması, Bakan R. Ş. Sirer'in de dürtüsüyle TBMM'de hararetli tartışmalara neden olmuştu. Fahri Kurtuluş bu konuda tüm üniversite çevrelerini suçlarken, Sadi Irmak da, solcuları, **"işbaşına gelecek olurlarsa kuracakları sokak mahkemeleri vasıtasıyla idam edecekleri milliyetçilerin listelerini taşımak"**la suçlamıştı. Fuat Köprülü, Tahsin Banguoğlu ve Emin Soysal da senatonun işi savsakladığını öne sürmüşlerdi. Konu doğal olarak basında da tartışmalar doğurmuştu. Cihat Baban'ın **Tasvir**'deki yazısında (21 Aralık 1947) bir çözüm olarak, **"kaldı ki derslerin kürsüleri de nihayet lağvedilerek gençlerin irtibatları bu solcu hocalardan kesilebilir!"** diye söz konusu öğretim üyelerinin kürsülerinin kapatılabileceğinden söz etmesi ise çok düşündürücü idi. Nitekim birkaç gün sonra üniversite senatosu Boratav, Boran ve Berkes'in "derslerden ve öğrencilerle ilişkiden" alıkonulmalarına karar vermişti! (26 Aralık).

O günlerde İngiltere'nin 1878'den bu yana elinde bulundurduğu adadan çekileceği ve burayı Rumlara bırakacağı haberleri kamuoyunda büyük bir duyarlılık yaratmıştı. **Yunanistan** içsavaşı nedeniyle **Kıbrıs**'ta da **komünist** bir yönetimin iş başına gelmesi olasılığı belirmişti. Bu ortam içinde yükseköğrenim gençliğinin katılacağı bir miting düzenlenmişti. Ama iddia edildiğine göre, **CHP Demirtepe Ocağı**

bu gösterinin **"solcu profesörler"** sorununun çözüme bağlanması için kullanılmasında yarar görmüştü. Bunda da Şair Behçet Kemal Çağlar'ın büyük rolü olmuştu. **Dikimevi** alanında başlayan toplantıda, Kıbrıs'ın Türklüğünü ve komünizmin kötülüğünü açıklayan konuşmalar yapılmıştı. Arkasından **"Yeşil ada, kızıl olamaz!"** sloganıyla Sıhhiye'ye doğru yürüyüşe geçilmişti. Orduevi önündeki Atatürk anıtına gelindiğinde ortaya atılan bir gencin, "Siz komünizmden bahsediyorsunuz, şurada, yanıbaşımızda DTCF'de komünistler var!" demesiyle topluluk bir anda fakülteye yönelmişti. Fakültenin konferans salonu göstericilerle dolarken bu işi önceden tasarlamış oldukları anlaşılan Talebe Birliği Başkanı M. Ali Arıkan ile yanındakiler rektörlüğe çıkıp Rektör Kansu'yu komünistlerin üniversiteden uzaklaştırılması için zorlamışlar, arkasından istifasını istemişlerdi. Bir gün önce böyle bir yürüyüş yapılacağını haber alıp önlem alınması için gereken yerlere başvurmuş olan rektör, yapılanların kanunsuz olduğunu söyleyerek direnmeye çalışmış, ancak hakarete uğrayınca "istifa ettim" diye bir yazı vermek durumunda kalmıştı. Ancak Kansu, resmen 8 Ocak 1948'de rektörlükten istifa edecektir. Onun ayrılmasıyla kalan süresini doldurmak için aynı fakülte dekanı Enver Ziya Karal rektör seçilecektir.

27 Aralık olayları üzerine, üniversite senatosu rektörlüğü basan öğrenciler hakkında soruşturma başlatmıştı. Öte yandan TBMM'den istenen yorum gelmediği için, öğretim üyeleri hakkında süren soruşturmanın nasıl sonuçlandırılacağı tartışmaları başlamıştı. Sonuçta fakültenin önerisine uyularak, Boratav, Boran ve N. Berkes'in Üniversiteler Yasası'nın 46/d bendi uyarınca **"öğretim mesleğinden çıkartılma"**larına karar verilmişti (10 Ocak 1948). Onlara yüklenen suç yasanın 3. maddesinde belirtilen, öğrencilerini **"Türk devriminin ülkülerine bağlı ve milli karakter sahibi vatandaşlar olarak yetiştirme"** görevini yerine getirmemek idi.

Karar açıklandığında bunu eleştiren tek gazete **Cumhuriyet** olmuştu. Haklarında uzaklaştırma kararı alınan öğretim üyeleri de **üniversitelerarası kurul**a itiraz etmişlerdi. Yasaya göre bu kurula başkanlık etme yetkisi bulunan Milli Eğitim Bakanı R. Şemsettin Sirer, itirazın **red**dedilmesini sağlayabilmek için kurul üyelerini toplantıdan önce Başbakan Hasan Saka'ya götürmüştü. Sorun orada tartışılırken İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar, böylesi bir davranışın üniversite özerkliği ile bağdaşmadığını belirtmişti. Ancak Başbakan Saka bu konuda gerek TBMM'nin gerekse kendilerinin kararlı olduklarını belirten bir davranışla, **"Bu Meclis'in**

önünde durulmaz, isterse muhtariyeti kaldırır!" diye yanıt vermişti! Bununla birlikte **üniversitelerarası kurul** hükümetin etkisi altında kalmamış ve senatonun verdiği çıkarma kararını kaldırmıştı. Bu gelişme yeniden sağcı basının eleştirilerine yol açmıştı. Cihat Baban **"Solcu hocalar kürsülerine dönemezler!"** diye karara cephe almıştı.

Bu sırada ceza soruşturmasına ilişkin fezleke de Danıştay II. Dairesi'nde görüşülmüş ve atılı suçu kanıtlayıcı delil bulunmadığı için dava açılmasına gerek olmadığına karar verilmişti (30 Ocak 1948). Fakat Milli Eğitim Bakanlığı bu karara itiraz etmişti. Bununla da kalınmamıştı. Uzun süredir devam eden disiplin ve ceza soruşturmalarında, yargı denetimi yüzünden istenen sonucun alınamaması karşısında, sorunu yasama yoluyla çözmeye yönelinmişti. Aslında Cihat Baban da, çıkar yolun **"solcu profesörleri kürsülerinden uzaklaştırmak"** olduğunu daha önceden açıklamıştı! Milli Eğitim Bakanlığı bu amaçla Ankara Üniversitesi kuruluş kadrolarında değişikliği öngören bir tasarı hazırlamıştı. Hükümetce de kabul edilen tasarı nisan başında Meclise sunulmuştu. Başkanlığını Cevat Dursunoğlu'nun, sözcülüğünü de Prof. Suut Kemal Yetkin'in yaptığı Meclis Milli Eğitim Komisyonu, Boratav, Boran ve N. Berkes'in kadrolarının tümüyle çıkartılmasını önermişti. Ancak bütçe komisyonu, kadroları tümüyle kaldırmanın, bu öğretim üyelerinin okuttukları derslerin verilmesinde güçlükler çıkartacağı düşüncesiyle, onların boşaltılıp "L" cetveline alınmasını, yani yeni bir yasama kararına değin kullanılmamasını uygun görmüştü. 28 Haziran 1948'de alınan bu karara yalnızca "2" üye, Dr. Adnan Adıvar ve Gnl. Sadık Aldoğan karşı çıkmışlardı. Meclis genel kurulunun bununla ilgili görüşmelerinde de söz alan Aldoğan, **"Üniversitelerde milliyetçiliği hâkim hale getirirsek, üniversitenin içine siyaseti biz kendimiz sokmuş oluruz!"** diye sonraki yıllarda sıkıntısı çekilecek bir olguya dikkatleri çekmişti. TBMM'nin bu kararına uygun olarak P. Poratav, B. Boran ve N. Berkes'in kadroları "L" cetveline kaydırılarak kendileri kürsülerinden ve öğrencilerden uzaklaştırılmışlardı.

Milli Eğitim Bakanlığının bu öğretim üyeleri hakkında Danıştay'ın ilgili dairesinin kararına yaptığı itiraz sonuçlanmadan, hükümetin ve TBMM'nin kadro değişikliği yoluyla gerçekleştirdiği cezalandırma, hukuka aykırı olup olmamasının yanında, dolaylı yoldan da olsa yargıyı etkileme özelliği taşımaktaydı. Nitekim **Danıştay Genel Kurulu,** 30 Nisan 1948'de, II. Dairenin almış olduğu kararı bozarak, "3" öğretim üyesinin yargılanmaları gerektiğine karar vermişti. Bu-

nun üzerine de Ankara 4. Asliye Ceza Mahkemesi'nde dava açılmıştı. 15 Haziran'da başlayan yargılama, "1,5" yıl sonra 10 Şubat 1950'de sonuçlanmıştı. Mahkeme, görevlerini kötüye kullanmaktan sanık Pertev Naili Boratav'ı beraat ettirirken, Behice Boran ile Niyazi Berkes'e Ceza Yasasının 240. maddesi uyarınca "3"er ay hapis ve aynı süreyle memuriyetten alıkoyma cezası vermişti. Ancak Boran ve Berkes, bu kararın kaldırılması için Yargıtay'a başvurmuşlardı. Yüksek mahkeme kararı bozmuş ve bu kez dava Birinci Asliye Ceza Mahkemesi'nde görüşülmüştü. Sonuçta 30 Haziran 1950'de her iki sanık için de beraat kararı verilmişti. Böylece "3" yıl boyunca çeşitli aşamalardan geçerek süren soruşturmalar yargıda "solcu"lukla suçlanan öğretim üyelerinin aklanmalarıyla sonuçlanmıştı ama her üçü de kürsülerinden alınmış, üniversiteden uzaklaştırılmışlardı (Ayrıntı: UY ve ÜCK).

Kadroları kaldırılanlara **"açık maaşı"** ödenmesine başlanmıştı. B. Boran, **Türkiye Barışseverler Derneği** Başkanı olarak, **Kore**'ye asker gönderilmesine karşı kampanya başlattığı için, açılan davada "1" yıl, "3" ay hapis ve "5" ay emniyet gözetimi cezasına çarptırılınca üniversite senatosu kendisini devlet memurluğundan da çıkarmıştı (15.XI.1951). Fakat cezası 27 Mayıs 1960 dönüşümünden sonra çıkartılan **genel af** kapsamına girdiği için aktif politika hayatına girme olanağına kavuşmuştu. Niyazi Berkes, fakülteye dönemeyince, Muzaffer Şerif Başoğlu gibi yurtdışında görev almaya yönelmişti. 1952'de **Kanada**'daki **Mc Gill Üniversitesi**'nde görev almış ve emekliliğine değin orada çalışmıştı. Pertev Boratav'a gelince, o da önce **ABD**'ye gitmiş, oradan da **Fransa**'ya geçmişti. Önceleri **Centre National de Recherche Scientifique**'de arkasından **Ecole des Hautes Etudes**'de uzman olarak görev almıştı.

c) Sabahattin Âli'nin Öldürülmesi

DTCF olayları ve solculukla suçlanan "3" öğretim üyesinin üniversiteden uzaklaştırılması sırasında sol kesimde yeni olumsuzluklar da görülmüştü. Yurtdışına çıkmaya çalışan Sabahattin Âli, bir komploya getirilerek öldürülmüştü (2 Nisan 1948). Onu, kapatılan **Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi** kurucusu Dr. Şefik Hüsnü ve arkadaşlarının çeşitli cezalara çarptırılmaları izlemişti (14 Temmuz 1948). İçişleri Bakanlığından 24 Ekim 1945'te Milli Eğitim'e gönderilen yazıda, **Moskova**'da çıkan **Yeni Zamanlar** dergisinin 1

Eylül sayısında, Sabahattin Âli'nin yazılarından esinlenerek **Bugünkü Türk Köyü** başlıklı bir yazı yayımlandığı bildirilmişti. Bir Bulgar dergisi ile **Tasvir** gazetesince de alıntı yapılan bu yazıda köylerimizdeki yaşamın aşağılandığı öne sürülerek gerekenin yapılması istenmişti. Bunun üzerine de Milli Eğitim Bakanlığı, **"siyasal hayata karıştığı"** açıkça belli olan Sabahattin Âli'nin konservatuvarda öğretmen olarak çalışmasını sakıncalı görerek kendisini bakanlık emrine almıştı.

Sabahattin Âli, bunun üzerine yayın hayatına girmişti. Önce, Aziz Nesin ile birlikte **Marko Paşa** adıyla bir güldürü dergisi çıkarmaya başlamıştı. Ancak dergi **"Topunuzun Köküne Kibrit Suyu"** başlıklı bir eleştiri yazısından ötürü kapatılmış, S. Âli de bir süre gözaltına alınmıştı. Onun arkasından **"Nereye Gidiyoruz"** başlıklı bir broşür yayımlayan Aziz Nesin de gözaltına alınmıştı. S. Âli serbest bırakılınca, **Marko Paşa** yerine **Merhum Paşa**'yı çıkartmıştı. Bu kez, **İçimizdeki Şeytan** adlı yazısında **ırkçılık/Turancılık** davasını eleştirdiği için yazıda adları geçen Cemil Sait Barlas ile Rasin Tümtürk onun hakkında hakaret davaları açmışlardı. Daha sonra yayımladığı **Sırça Köşk** ise Bakanlar Kurulu kararı ile toplatılmıştı. Arkasından, C. Sait Barlas'ın açtığı dava sonucunda mahkûm edilen Sabahattin Âli hapse girmişti.

Hapisten çıkan Sabahattin Âli taşımacılık işine başlamıştı. Bütün bu olup bitenler üzerine yurtdışına çıkmaya karar vermiş ve pasaport alıp normal yollardan bu isteğini gerçekleştiremeyeceği için de Bulgaristan sınırından kaçmayı tasarlamıştır. Bu amaçla Yugoslavya göçmenlerinden olup astsubayken ordudan çıkartılmış olan Ali Ertekin ile anlaşmıştır. Ne ki kendisine kılavuzluk eden Ertekin, 2 Nisan 1948'de Kırklareli'nin Üsküp bucağı Sazara köyüne vardıklarında Sabahattin Âli'yi sopa darbesiyle öldürmüştü! Bir ajan olduğu anlaşılan Ali Ertekin, o yılın aralık ayında tutuklanarak hakkında dava açılmıştı. Kırklareli Ağır Ceza Mahkemesi'nde süren dava sonunda da "4" yıl hapis cezasına çarptırılmıştı (15 Ekim 1950). Fakat hemen o yıl çıkan **genel af yasası** üzerine serbest bırakılmıştı!

Yurt ve Dünya ile **Görüşler**'in susturulmasından sonra sol yayınları sürdüren Sabahattin Âli de ortadan kaldırılınca o gruptakilerden Mehmet Ali Aybar yalnız kalmış gibiydi. İstanbul Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Aybar, 1946'da **Vatan** ve **Gün** gazetelerinde yazmaya başlamıştı. Üniversiteden ayrılınca da 1947 Şubatında **Hür** adını verdiği gazeteyi yayımlamıştı. Fakat gazete bir süre sonra sıkıyönetim komutanlığınca kapatılmıştı. Bunun üzerine Aybar gazetesi-

ni **İzmir**'de **Zincirli Hürriyet** olarak çıkarmıştı. Bu kez de basımevi saldırıya uğramış ve gazeteyi basacak başka yer bulamamıştı. Üstelik daha önceki yazılarında Cumhurbaşkanına hakaret ettiği savıyla açılan davada "4" yıl hapse mahkûm olmuştu. Bu nedenle 1949'da hapse girmiş ve ancak 1950 seçimleri sonunda DP iktidarının çıkardığı **af yasası**ndan yararlanarak serbest bırakılmıştı. M. A. Aybar, 27 Mayıs 1960'dan sonra kurulan **Türkiye İşçi Partisi**'nin başkanı olarak siyasal yaşamda etkin bir rol oynayacaktır.

IV - ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAMA GEÇİŞ

Kökeni Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dayanan Cumhuriyet Halk Partisi, Atatürk dönemindeki "2" girişimin olumlu sonuç vermemesi yüzünden varlığını **tek parti** olarak sürdürmüştü. **Terakkiperver Cumhuriyet Partisi** ile **Serbest Cumhuriyet Partisi** deneyimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının temelinde, imparatorluk dönemindeki **İttihat ve Terakki** ile **Hürriyet** ve **İtilaf** partileri arasındaki zıtlaşmanın, parti anlayışındaki sakatlık yatmaktaydı. Faik Ahmet Barutçu'nun aktardığına göre, İkinci Dünya Savaşı sona ererken Cumhurbaşkanı İnönü, ikinci siyasal parti girişimlerinde yapılan yanlışlıkları şöyle dile getirmişti:

"İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf girişimini her ne pahasına olursa olsun, anlayışla karşılayabilmiş olsaydık, iki parti geleneği ve eğitimi şimdi yerleşmiş olacaktı. Sonradan Hürriyet ve İtilaf işbaşına geçti ve kör tutkuları onları hainliğe kadar götürdü. Cumhuriyet döneminde Terakkiperver Fırkası'nı bizim arkadaşlarımız kurdular. Şeyh Sait isyanı bizi korkuttuğu için, yeni olan devrimi koruma kaygısıyla bu partiyi kapattık. Korusaydık şimdi bu gelenek de yerleşmiş olacaktı. Serbest Fırka girişimine gelince, bunu ben aşıladım, bu gereği Atatürk'e ilk ben anlattım. Çünkü kendi partimizin içinde gizli amaçların zaman zaman kendini gösteren belirtilerinden usanmıştık... Serbest Fırka kuruldu. Fethi Bey 1931'de iktidara gelmek istiyordu. Kendisine, 1935'de iktidarı kendi ellerimle teslim edip muhalefete geçmekle, nöbet değiştireceğimizi söyledim, kabul etmedi. Bu da onun hatası oldu. Atatürk kuvvetli ve korkusuz bir adamdı. Ama isminin dedikodu konusu olmasına katlanamazdı. Bir gazete, Serbest Fırka büyüklerinin Rumelili olduklarını, genel sekreterin (Nuri Conker) **Selanikli olduğunu yazdı. Rumelili... Anadolulu!.. Hedefin kendisi olduğunu anlayınca tepkisi şiddetli oldu. Ama yine de hata ettik. Her ne pahasına olursa olsun koruyacaktık ve ikinci partiyi yaşatacaktık."** (SA, 285)

A) CHP İÇİNDE GELİŞMELER

1 - ELEŞTİRİ VE KARŞIT GÖRÜŞLER

Milli Şef'in bu değerlendirmesi, savaş dönemi sona ererken CHP içinde başlayan sert eleştiriler karşısında düşünülen yeni bir yönelmenin yansıması idi. Çünkü daha 1943 yılı sonlarında parti içindeki karşıtların ve kırgınların sayısının arttığı ve bunların giderek seslerini yükselttikleri, etkinliklerini artırdıkları görülmekteydi. Özellikle 1939 başlarında Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra kendisini gizlemiş olan ve neredeyse adından hiç söz edilmeyen Celal Bayar, varlığını göstermeye başlamıştı. Atatürk'ün çevresinde iken İnönü'nün Cumhurbaşkanı oluşuyla Bayar gibi yönetimden uzak kalanlar yavaş yavaş onun etrafında toplanmaya başlamışlardı. Londra Büyükelçiliğinden alındıktan sonra kendini boşlukta hisseden Dr. Tevfik Rüştü Aras, Atatürk döneminin Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, ekonomi konularındaki yetkisiyle tanınan Ahmet Hamdi Başar, Em. Gnl. Cafer Tayyar Eğilmez ile zaman zaman biraraya gelen Bayar, onlarla ülke sorunları, özellikle de dış politika konularında görüş alışverişinde bulunmaya başlamıştı. Bu toplantılarda yapılan değerlendirmeler sonucunda da parti grubunda görüşlerini açıklayıp, kimi eleştirilerde bulunmuştu. Örneğin aralık ayındaki bir grup toplantısında **Varlık Vergisi** sorununa ilişkin bazı sorular yöneltmiş, Maliye Bakanı Fuat Ağralı da bunları yanıtlamak zorunda kalmıştı. Bu tür çıkışlar karşısında Cumhurbaşkanı İnönü'nün Bayar'a CHP Grup Başkan Vekilliğini üstlenmesini önerdiği, ancak Bayar'ın onun yerine **Müstakil Grup** Başkan Vekilliğini yeğlediği, bu yüzden bir anlaşma sağlanamadığı söylentileri yayılmıştı.

Artık Celal Bayar, grup ve Meclis toplantılarında eleştirilerini sürdürmeye ve kimi kez de olumsuz oy kullanmaya başlamıştı. 1944 Mayısındaki **Muvazene-i Umumiye Bütçesi** görüşmelerinde eleştirilerde bulunduktan sonra sözlerini "Alacağım cevap, bütçe hakkında vereceğim oyun rengini belirleyecektir" diye bitirmişti. Bakan Ağralı'nın verdiği yanıtları yeterli bulmadığı gerekçesiyle de bütçeye olumsuz oy vermişti. "392" kabul oyuna karşılık "1" olumsuz **red oyu** ondan gelmişti.

Bayar'ın hükümeti eleştiren bir tavır alması kısa zamanda kimi milletvekillerini de yanına çekmişti. Saracoğlu hükümetinin 1945 Mayısında TBMM'ye sunduğu "7" aylık bütçenin görüşmelerinde, ekonomik sıkıntıların da etkisiyle alışılmadık bir muhalefet ile karşılaşılmış-

tı. Her zaman eleştirilerde bulunan Yusuf Hikmet Bayur dışında, özellikle Adnan Menderes, Emin Sazak ve Refik Koraltan'ın hükümete eleştiri yöneltmeleri dikkatleri çekmişti. Bayur, bütün iyimser görüşlere ve söylemlere karşın işlerin kötüye gittiğini, ülkede yararlı hiçbir şeyin korunamadığını öne sürmüştü. Aydın Milletvekili Adnan Menderes de mali durumun kötüye gittiğini, kendisinin bu konuda iyimser olmadığını, bu nedenle savaştan sonra ekonomi alanında gerekli olan atılımın yapılamayacağını vurgulamıştı. R. Koraltan ise hiç de iyi olmayan bu göstergeler karşısında ve gerçekleri bu denli çırçıplak ortaya koyduktan sonra, "Bu bütçenin uygulanmasını hangi kurula emanet edeceğiz?" diye sorarak, hükümete pek güven duymadığını anlatmak istemişti. Bu eleştirilerden sonra geçici bütçe oylamasına "77" milletvekilinin katılmadığı görülmüştü. Böylece bütçe "5"e karşı "368" oyla kabul edilmişti. Asıl önemlisi "5" olumsuz oyun C. Bayar, A. Menderes, E. Sazak, R. Koraltan ve Fuat Köprülü'ye ait olmasıydı.

Bu tablo karşısında Başbakan Ş. Saracoğlu, **güvenoyu** istemek gereğini duymuştu. Bu kez "359" milletvekili hükümete güvenini belirtirken olumsuz, yani güvensizlik belirten oyların sayısı "7"ye çıkmıştı. Geçici bütçeye olumsuz oy veren "5"lere, Hikmet Bayur ile Recep Peker de katılmıştı! Böylece, çok geçmeden **Demokrat Parti**'nin kurulmasına varacak ünlü **"4'lü Önerge"** (takrir) sahipleri ortak hareketleriyle ilk kez kendilerini belli etmişlerdi. Cumhuriyet'in kuruluşundan başlayarak parti içinde ve hükümette etkin görevler almış olan R. Peker'in, Saracoğlu kabinesine güvensizlik oyu vermesi ise, CHP içindeki çalkantıların ve anlaşmazlıkların bir başka boyutunu göstermişti.

Giderek artan eleştiriler ve hükümet önerilerine olumsuz oy vermeler karşısında CHP liderleri kabinede ve parti yönetiminde bazı değişiklikler yapmak gereğini duymuşlardı. Ekonomik sıkıntılar ve hayat pahalılığı nedeniyle en çok eleştirilen, özellikle de Hikmet Bayur'un suçlamalarına hedef olan Ticaret Bakanı Celal Sait Siren, geçici bütçenin kabulünden "2" gün sonra görevden ayrılma durumunda bırakılmış ve yerine Raif Karadeniz getirilmişti. CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal da aynı gün (31 Mayıs 1945) görevden ayrılmış ve yerine daha ılımlı olarak tanınan Nafi Atuf Kansu atanmıştı. Bu değişiklikleri izleyen günlerde, daha önce verilmiş olan karar gereğince "6" ilde **ara seçimleri** yapılması gerekmişti. CHP yöneticileri, parti aleyhine gelişen durumu dikkate alarak bu seçimlerin yapılacağı İstanbul, Burdur, Çorum, Kocaeli, Sıvas ve Zonguldak illerinde resmen aday göstermeyip, 1931 ve 1935 seçimlerinde olduğu gibi seç-

menlere bağımsız adaylara oy verme olanağı tanımayı uygun görmüşlerdi. Dr. T. R. Aras da bundan yararlanarak Zonguldak'tan adaylığını koymuş, fakat 17 Haziran'da yapılan seçimi kazanamamıştı.

Ne ki son yıllardaki gelişmeler ve dalgalanmalar, bir grubun CHP içinden kopmaya yöneldiklerinin güçlü belirtileri olmuştu. Yönelmeyi güçlendiren ve hızlandıran en büyük etken de **Milli Şef** İnönü'nün, çok partili siyasal yaşama geçme kararını vermiş olmasıydı.

2 – İNÖNÜ ETKENİ

Erdal İnönü'nün aktardığına göre, 1937 sonlarında Başbakanlıktan ayrılan İsmet İnönü, İngilizce çalışırken **İngiliz Parlamento** tarihini de incelemeye koyulmuş. Kendisini ziyarete gelenlere, muhalefet partili bir Meclis'in çalışmasına hayran olduğunu belirtmiş. F. A. Barutçu'nun da belirttiği gibi, **Serbest Cumhuriyet Partisi**'nin devam ettirilmemesinin yanlış olduğunu söyleyip eğer "Atatürk dayanabilseydi, biz dayanabilseydik 15-20 yıl kazanmış olacaktık" dermiş. Bundan da öte, basına yansıdığına göre de, bazı arkadaşlarına **"Avrupa'da bize yakın ülkelerde seçimler yapıldığını okuduğumda, utancımdan duvarlara bakamazdım"** diye üzüntüsünü belirtirmiş (AD, I, 65).

Atatürk döneminde çok partili düzene geçme, daha serbest seçim yapma için girişilen "2" deneyimin olumlu sonuçlanmamasından ötürü o dönemin Başbakanı olarak sorumluluk taşıyan İnönü'nün duvarlara bakamayacak kadar utanç duyması biraz abartılı olsa gerektir. Onun **İttihat ve Terakki**'den başlayarak çok partili sistemin tutunamamasına ilişkin olarak F. A. Barutçu tarafından aktarılan değerlendirmesi kuşkusuz daha gerçekçi bir nitelik taşımaktadır.

Kimi araştırmacılar, bu arada Metin Toker, İnönü'nün ilk kez Cumhurbaşkanı seçilmesinden bir süre sonra 6 Mart 1939'da İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada tek partili rejime son verileceğine işaret ettiğini öne sürmektedirler. Ancak Cemil Koçak'ın da belirttiği gibi, bu konuşmada karşıt partilerin kurulmasına olanak verecek açık bir belirti olmayıp, bunu bir "demokrasi müjdesi" olarak kabul etmeye de olanak yoktur (MŞD, II, 26 vd.). Seçimlere gidilirken yapılan bu konuşmada, üniversitenin ve üniversite gençliğinin önemini belirten İnönü, genelde CHP'nin ve TBMM'nin bundan böyle daha etkin bir işleyişe kavuşturulacağını vurgulamıştı: **"CHP şimdiden memleketin büyük menfaatlerini ve bütün evlatlarını kucaklayan**

bir siyasi aile haline gelmiştir... Partinin bu mahiyeti, istikbalde daha ziyade kendini gösterecektir... Milletin murakabesi (denetimi), **idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe, halk idaresi vardır denemez. Onun için BMM'nin vazife ifa etmesi** (görmesi), **en ufak bir tereddüte mahal vermeyecek salabette** (sağlamlıkta) **olacaktır.**" (Metin: MŞSD, 23-26)

İkinci Cumhurbaşkanının bu konuşması, halk egemenliğinin pekiştirileceği, yönetime ilişkin karar ve uygulamalarda ulusal denetimin güçlendirileceği vaadini içermesi yönünden kuşkusuz ki büyük bir önem taşıyordu. Fakat tek partili sistemden çok partili sisteme geçileceğinin kanıtı değildi. İnönü, aradan 5 yıl geçtikten sonra ve 2. Dünya Savaşı sonlarına doğru **demokrasi**den ve demokrasi ilkelerinin giderek geliştirildiğinden söz etmişti. 1 Kasım 1944'de TBMM'nin yeni toplantı yılını açarken şunları söylemişti:

"Devlet işlerini, size açık olarak söylediğim, Türkiye Cumhuriyeti iç idaresinde, sağlam, demokratik ve milli bir siyaset takip eder... Hükümet işleri BMM'nin kesiksiz kontrolü altında, iç ve dış politikada, her yapılan milletin gözü ve bilgisi önündedir. Hiçbir hakikat Türkiye'de milletten gizlenemez... Bu idare, demokrasi prensiplerini Türkiye'nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekâmül ettirmektedir. Türkiye halk idaresinin ameli (uygulamalı) **tedbirlerini bulurken, ilk günden itibaren taklit bir idareye düşmekten sakındık ve daima sakınacağız!"**

Dikkati çeken, 1944 sonlarında yalnız **Milli Şef** İnönü'nün değil, basında da **demokrasi**den, onun yararlarından söz edilmeye başlanmasıdır. DTCF öğretim üyeleri Boratav, Boran ve arkadaşlarının çıkardıkları **Yurt ve Dünya** dergisinin aralık sayısındaki **"Günün Terimleri: Demokrasi"** başlıklı yazıda savaşın sona ermesiyle demokratik rejimlere geçme dönemine girildiği belirtiliyordu. Ancak bunun toplumun belirli kesimine hizmet veren bir **zümreler demokrasisi** değil de, her kesimi gözeten ve içinde çelişkiler taşımayan bir **çelişkisiz demokrasi** olması gerektiği üzerinde duruluyordu:

"Faşizmin sonu yaklaşırken demokrasi fikri, tarihin kaydetmediği bir ölçüde geniş halk kitlelerini sarmış bulunuyor... Bugün milletler, istibdada, köleliğe, zulme ve taassuba yer vermeyen yeni bir demokrasiye doğru güvenle yürüyorlar. Bu, yıkılma şartlarını kendi elleriyle hazırlayan bir zümreler demokrasisi değil, herkese çalışmak ve emeğinin karşılığını alarak insanca yaşamak imkânlarını sağlayan, tezatsız bir demokrasi olacaktır. Her

milli kültürde, ne kadar az gelişmiş olursa olsun, böyle bir demokrasi kültürünün unsurları vardır."

Hangi düzeyde olursa olsun her kültür toplumunda gerçek demokrasiye geçişe olanak verecek öğelerin vurgulanması ayrıca dikkat çekiciydi. Bu, Türkiye'de de demokrasiye geçiş için bir çağrı demekti. Basında bu tür yazılar çıkarken CHP grubunda da kapalılığın bırakılıp daha açık bir uygulamaya geçilmesi dilekleri artmaya başlamıştı. Muhittin Baha Pars, nisan başlarında grup başkanlığına verdiği önergede, görüşmelerin dış siyasete ilişkin olanlar dışında açık olarak yapılmasını ve tutanakların gazetelerde yayımlanmasını istemişti. Önerge sert tartışmalara yol açmıştı. M. B. Pars, önergesini savunurken TBMM ile ülke ve millet ile milletvekilleri arasında ilişki bulunmadığını, adeta uçurumlar oluştuğunu, **Birinci BMM** döneminde milletvekillerine karşı büyük saygı duyulurken şimdi kimsenin yüz vermediğini belirterek grupta gerekli denetimlerin yapıldığını yansıtmak için açık görüşme yapılmasının ve tutanakların yayımlanmasının gerektiği üzerinde durmuştu. Fuat Köprülü, milletvekillerine önem verilmemesinden utandığını belirtirken Hikmet Bayur, hükümeti güçsüz ve beceriksizlikle suçlamıştı. Sonuçta görüşmelerin açık olması ve tutanakların yayımlanması değil de görüşmelerin basına yansıtılması kabul edilmişti.

Gittikçe dozunu artıran bu eleştiriler karşısında Cumhurbaşkanı İnönü, kimi milletvekillerini **Çankaya**'da bir toplantıya çağırma gereğini duymuştu. Başbakan Ş. Saracoğlu, Parti Genel Yönetim Kurulundan Atıf Akgüç, **Müstakil** (Bağımsız) **Grup'tan** Münir Birsel ve Alaattin Tiritoğlu, Grup Yönetim Kurulundan Atıf Tüzün, Necmettin Sadak, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, milletvekillerinden Emin Sazak, Faik Ahmet Barutçu, Falih Rıfkı Atay, Kemal Satır ve Gnl. Kâzım Sevüktekin'in katıldıkları toplantıda tek parti uygulaması ve çok partili sisteme geçiş denemeleri ele alınmıştı. Atatürk döneminde bu amaçla yapılan girişimlerin başarılı olmadığını hatırlatan İnönü, demokrasilerde birden fazla siyasi parti bulunmasının gerekli olduğunu belirterek şöyle devam etmişti:

"Bu eksiği tamamlayacağız. Bu kadar devrim yapmış olanlar bunu da başaracaktır. Bu kuvveti ben kendimde görüyorum. Yalnız '10' yıllık bir uğraş ister. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bütün uluslar, Sırplar, Bulgarlar, Yunanlılar hatta Araplar ve Mısır becerirler de Türkler yapamazlar mı?.. İkinci partiyi koruyacağım, büyük partiye ezdirmeyeceğim. Bu parti Meclis'te kurulursa, ona karşı da durumumuz aynı olacaktır."

Barutçu'nun aktardığına göre, İnönü bu konuda uzun uzun konuşarak demokrasilerin nasıl geliştiğini, bizde de bu gelişmenin zorunlu olduğunu anlatmıştı (SA, 285 vd.). Toplantıda bulunanlardan Kemal Satır, Cumhurbaşkanının, çağrılılara teker teker **"Demokrasiye geçiş için ne dersin?"** sorusunu yönelttiğini, hemen herkesin **"İyi olur"** yanıtını verdiğini, sıra kendisine geldiğinde ise şöyle dediğini belirtmektedir:

"Siz ve Atatürk bu memlekette bir dizi inkılaplar yaptınız. Bütün bunları benimseyenler kadar benimsemeyenler de var. İnkılap dediğiniz, halka rağmen halkın yararına işler yapmaktır. Siz çok şeyi halka rağmen yaptınız ve şimdi demokrasi deyip halktan rızasıyla kendinize, partinize rey (oy) **verilmesini isteyeceksiniz. Bu bence erkendir. Rey alamayız, irtica hortlar, ortalık karışır!"** (Cumhuriyet, 25.XII.1983)

Yıllar sonra İnönü'nün Ş. S. Aydemir'e açıkladığına göre, bu toplantılarda Başbakan Saracoğlu da K. Satır gibi hemen çok partili sisteme geçmenin **irtica**ya yol açabileceğine dikkati çekmiştir (MD, 315). Ancak 10 Kasım 1962'de yaptığı bir radyo konuşmasında "Atatürk yönetiminin, demokrasi rejimini hazırlama dönemi" olduğunu savunan İnönü, Meclis'te ve basında giderek artan istek ve eleştirilerle, dünya savaşı sonrasında **demokrasi**yi yaygınlaştırmayı amaçlayan uluslararası akım ve baskılar karşısında artık kesin kararını vermişti: **"Tek partili sisteme son verme zamanı gelmiştir."** Bu kararını da bir süre sonra **19 Mayıs 1945 Spor ve Gençlik Bayramı** konuşmasında açıklamıştı:

"Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi kurumumuz olan TBMM, ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda sürekli olarak ilerletmiştir."

Türkiye'de tek parti düzenine son verilerek çok partili rejime geçmede iç etkenler kadar dış dinamiklerin de büyük payı olduğu yadsınamaz. Ancak bunu yalnızca "dıştan gelen baskılar"ın sonucu olarak açıklamanın da abartılı olduğu görülmektedir. Örneğin Çetin Yetkin'e göre, İnönü'nün **İkinci Dünya Savaşı** süresince izlediği zikzaklı politika, başta ABD olmak üzere Batılı devletlerce olumsuz tepkiler doğurduğu ve **Sovyetler'in Boğazlar'da üs istemeleri** de başka bir tepkiye yol açtığı için CHP yöneticileri, "Batı kamuoyunu yatıştıracak ve Sovyetler'e karşı bu ülkelerin desteğini sağlayacak" tek çözümü çok

partili düzene geçmekte bulmuşlardı (ÇPD, 6). İlgili bölümlerde ayrıntıları ile açıkladığımız gibi bu istek ve baskıların varlığı gözardı edilemez. Ancak ABD ve İngiltere gibi demokrasi öncülüğü yapan devletlerin başkanları ve yöneticileri dışında "Batı kamuoyunun ağır bir baskısı"ndan da pek söz edilemez. Bu nedenlerle, CHP yöneticileri ve İnönü'nün **"çıkar yol"**un çok partili sisteme geçmek olduğunu görmeleri bile başlıbaşına olumlu bir yöneliş olsa gerektir. Kaldı ki **Milli Şef** İnönü yalnız tek partili sistemi sona erdirmeye karar vermekle kalmamış, kendisinin karşıtlarından olan Samet Ağaoğlu'nun da belirttiği gibi, **"memleketi büyük sarsıntılara düşürmeden çok partili rejime eriştirmek için inançlarını ve maddi, manevi koltuklarını feda etmeyi kabul"** etmiştir (DPD, 146). 1 Kasım 1945 TBMM açış konuşmasında, 19 Mayıs söylevinde olduğu gibi, Cumhuriyet yönetiminde **'demokratik karakter'**in bulunduğunu bir kez daha vurguladıktan sonra muhalefet çevreleri ile basının izlediği yöntemlerden yakınmış ve **"Hürriyet ve demokrasi ile tecavüz ve anarşi arasındaki unsurların kanun yolu ile bulunması"** gerektiğine işaret etmişti. Arkasından, 1947 seçimlerinin tek dereceli olarak yapılacağını ve bu arada yeni siyasi partilerin kurulmasına olanak tanınacağını belirtmişti:

"O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulup kurulamayacağını ve kurulursa bunun Meclis dışında mı ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların kanaatları ve programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol; milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur." (İSD, 400)

Bu konuşması ile **Milli Şef** İnönü, daha önceki aylarda 7 Temmuz'da kurulmuş olan **Milli Kalkınma Partisi**'ni yeterli görmediğini, onun dışında güçlü bir muhalefet partisinin kurulmasını teşvik etmekle kalmıyor, CHP içinde bir **hizip** şeklinde muhalefet yapan **Dörtlü Önerge** sahipleri ve yandaşlarının partiden ayrılıp bu yeni partiyi kurmalarının daha doğru olacağını belirtiyordu... İnönü'nün bu konuşması Washington'daki Türk Basın Ataşesince **ABD Temsilciler Meclisi** üyelerinden birine verilmiş ve onun tarafından **Senato**'da okunmuştu. Bu, ABD yönetiminin Türkiye'deki eğilimleri yakından izlediğinin somut bir kanıtıdır. Ama, Necip Fazıl Kısakürek'in öne sürdüğü gibi bu ilgiyi, tek parti sisteminden vazgeçmeyi, **"Amerika'nın dikte ettiği, yani cebren ve kahren** (zorlayarak ve korkuta-

rak) **benimsemeye zorladığı bir antibiyotik ilaç**" olarak değerlendirmeye de olanak yoktur. Özetle, iç ve dış etkenler ne olursa olsun tek partili rejime son vermeyi sağlayan İnönü'nün bu dönüşümdeki payı küçümsenemez. Nitekim kendisi de bu yoldaki girişimini, ulusu için gerçekleştirdiği ikinci büyük eser olarak nitelemiştir. 1946'daki bir konuşmasında, "**Bütün siyasi ve askeri hayatımdaki vazifelerin hiçbirini kale almadan diyebilirim ki, öldüğüm zaman Türk milletine iki eser bırakmış olacağım: Bunlardan biri köy okulları, diğeri de müteaddid** (çok sayıda) **partilerdir**" demişti (AD, 94). Demokrasiye geçiş zamanının iyi hesaplanmadığı, yeni parti kuracakların önceden seçilip görevlendirilmedikleri yolundaki eleştirilere gelince, oğlu Erdal İnönü'nün aktardığına göre kendisi, aldığı kararı şöyle savunmuştur:

"**Hep o yolu denedik. Birisini seçip, gel sen parti kur dersek, bu ciddi bir hareket olmuyor. Yararlı olmadığı görülüyor. Yasal dayanakları da daha önce hazırlama düşüncelerinize gelince, bu hiçbir zaman bitmeyecek bir gayrettir. Çok partili rejime geçişe ne zaman başlarsak da çeşitli güçlükler o anda karşımıza çıkacaktı. Bunu yaşayıp görmedikten sonra, önceden öğrenmek gibi bir tutum takınmak olmaz!**" (Cumhuriyet, 26.IX.1984)

Bununla birlikte çok partili düzene geçişte, zorunlulukların yanı başında bazı dış etkenlerin de rol oynaması, Türk demokrasisini "**doğuştan özürlü**" (ÇPD, 7) kılmasa bile partilerarası tartışmalarda kimi aksaklıklar doğurmuştur.

Demokrasiye geçilmesini isteyen çevreler ve karşıt partiler, ABD'nin yalnızca demokrasi ile yönetilen ülkelere yardım yapmayı öngören siyasasını, zaman zaman iktidar üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmayı denemişlerdir. Yeni partiler kurmaya yönelirken **Tan** ve **Vatan** gazeteleri ile **Yurt ve Dünya** ve **Görüşler** dergilerinin yayınları ile başlayan bu davranış daha sonraki yıllarda da sürmüştür. Öte yandan CHP yönetimi de, kendi üzerinde dış baskıların ağırlığını hissetmiştir. Örneğin, **Demokrat Parti**'nin başlangıçta 1946 seçimlerine girmeyeceğini açıklaması, CHP yöneticilerini telaşlandırmıştır. Ahmet Şükrü Esmer, **Yalta Konferansı**'nda Nazi işgalinden kurtarılan Avrupa ülkelerinde partilerin anlaşarak seçimlere girmelerinin öngörüldüğünü belirterek, DP'nin seçime katılmamasının ulusal açıdan "bağışlanamaz bir suç" olacağını öne sürmüştü (Ulus, 11 Mayıs 1946). Cumhurbaşkanı İnönü de CHP Kurultayı'nda, seçimi boykot etmenin "**yabancı devletlere karşı memleketin iç yönetimini suçlamak**" anlamına geleceğini söylemişti!

3 - DÖRTLÜ ÖNERGE VE YANKILARI

Milli Şef'in 19 Mayıs 1945 günlü konuşmasının ardından bir yanda yukarıda belirtilen gelişmeler yaşanırken, CHP grubu içinde de "4" milletvekili tarafından verilen bir önerge ile karşılaşılmıştı. Söz konusu önergenin Kurtuluş Savaşı'nda ve Türk siyasal yaşamında Başbakanlığa varıncaya kadar üst görevler üstlenmiş Celal Bayar, devrim yasalarının kabulünde öneri sahibi olarak ya da bunları destekleyici konuşmalarıyla bilinen Refik Koraltan, son yıllarda sesini duyurmaya başlayan Adnan Menderes ve bilimden siyasete atlamış Fuat Köprülü tarafından verilmiş olması kadar içeriği de çok çarpıcı idi. Koraltan'a göre böyle bir önerge verilmesi düşüncesi kendisinden gelmişti. Arkadaşları bunu kabullenince CHP yönetimini eleştirmekle ünlü Y. Hikmet Bayur'a da buna katılması önerilmişti. Fakat o, önergenin yalnızca Koraltan tarafından imzalanmasını isteyince anlaşmaya varılamamıştı.

Önergedeki ilk imzanın Celal Bayar'a ait olması çok doğaldı. Çünkü o, daha Atatürk döneminde izlenecek ekonomi sistemi konusunda İnönü ile anlaşmazlığa düşmüş ve **devletçiliğe** karşı **liberalizm/serbest ekonomi** taraftarı olarak tanınmıştı. Öyle ki 1937'de Başbakan olduğunda hazırladığı hükümet programında **devletçilik** uygulamasında bir esneklik yaratmaya çalışmıştı. Bu yüzden ekonomi politikasının başına **"Mülkiyet ve ferdi mesai"** (bireysel/özel çalışmayı) yerleştirmişti:

"Kemalist rejim, mülkiyet, ferdi mesai ve çalışma kıymetini, ekonomik politikanın esası olarak almaktadır. Fakat Kemalist rejim, milli menfaate uymayan devamlı bir şahsi mülkiyet kabul etmemektedir ve etmeyecektir... Fert tarafından yapılabilecek işlerin fertlerce yapılmasını himaye ve teşvik edeceğiz... Fakat ferdi mesai ve sermayenin bugün için yetmediği işlerde, milli korunmanın gerektirdiği hususlarda milli emniyeti ve umumi menfaati temin etmek, ferdi mesai ve sermayenin çeşitlenip büyümesini kolaylaştırmak için devlet işbaşına geçecektir." (TCH, I, 71, 74)

İnönü'nün, Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanı seçilmesinde büyük payı olan Bayar, Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra bir süre sessiz kalmıştı. Fakat CHP yönetimine karşı tepkiler doğmaya başladığında 1943'ten bu yana, parti grubunda ve Meclis'te karşıt tavrını göstermeye başlamıştı. Aydın Milletvekili Adnan Menderes özellikle **Çiftçiyi Topraklandırma Yasası** görüşmelerinde tasarıya karşı çıkan zengin toprak sahipleri arasında yer almıştı. Fuat Köprülü de son yıl-

larda partiyi ve hükümeti eleştirenler arasına katılmıştı. 1920'li yılların **devrim yasalarını** önerenler ve savunanlardan biri olan Koraltan'ın, **Dörtlü Önerge**'yi imzalaması ise yeni bir oluşumun içinde yer alacağının işaretiydi... Dikkati çeken, parti içindeki karşıtların başında gelen Emin Sazak ile son aylarda muhalif olarak ortaya çıkan Muhittin Baha Pars'ın önergeyi imzalayanlar arasında bulunmamaları idi.

Dörtlü Önerge 7 Haziran 1945'te F. Köprülü tarafından TBMM Başkanı Kâzım Özalp'e verilmişti. Önerge, kuruluşundan başlayarak Cumhuriyet'in ve CHP'nin en köklü ilkesinin **demokrasi** olduğunu belirten şu sözlerle başlıyordu:

"Daha ilk kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin en esaslı ilkesini oluşturan demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk ulusunun ancak bu ilkelerin tümüyle uygulanması yoluyla refah ve saadete kavuşacağı kanısına bağlanmış olan vatandaşların bütün ülkede ve özellikle partimiz üyeleri arasında en büyük çoğunluğu oluşturduğu kuşkusuzdur."

Önerge sahipleri, işte bu demokrasi inancıyla ulusça özlenen amaca ulaşabilmek için gerekli gördükleri önlemlerin alınmasını önermeyi bir "borç" bildiklerini söylüyorlardı. **1924 Anayasası**'nın **"belki de dünyanın en demokratik anayasası"** olduğu, ancak olumsuzlukla sonuçlanan **Serbest Parti** girişiminden sonra "siyasal özgürlüklerin kısıtlanması yoluna gidildiği", buna karşın seçimlerde **bağımsız milletvekili** seçilmesine olanak sağlandığı hatırlatılıyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu tehlikeler yüzünden siyasal özgürlüklerin bir kat daha sınırlandırıldığına da değiniliyor ve **Müstakil** (Bağımsız) **Grub**'un kuruluşundaki aksaklık nedeniyle olumlu sonuç alınamadığı, böylece **Anayasa**nın **"demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşıldığı"** öne sürülüyordu. Daha sonra, "bütün dünyada özgürlük ve demokrasi akımlarının tam bir zafer kazandığı" bu dönemde, Anayasamızdaki demokratik ruhu, "bugünkü siyasal hayat ve örgüt"lerde meydana çıkarmak zamanının geldiğine inanan "dörtler", bunun gerçekleşmesi için alınması gereken önlemleri "3" maddede sıralıyorlardı:

a) TBMM denetiminin Anayasanın yalnız şekline değil, ruhuna da uygun olarak sağlanması.

b) Yurttaşların Anayasaya dayanan siyasal hak ve özgürlüklerinin gerektirdiği genişlikte kullanabilmelerine olanak verilmesi.

c) Parti çalışmalarının belirtilen esaslara uygun olacak biçimde yeniden düzenlenmesi.

Dörtler, Cumhurbaşkanının 19 Mayıs konuşmasında siyasal ve düşün yaşamında demokrasi ilkelerine daha çok yer verileceğini açıklamasının kendilerine, bu önerileri yapmada güç verdiğini de belirterek, önergelerinin CHP grubunun **"açıkoturumunda"** görüşülmesini diliyorlardı (Özgün Metin: EK, V).

Dörtlü Önerge, ilk olarak CHP Genel Yönetim Kurulu'nda ele alınmıştı. İnönü, Bayar'ın yönetime karşıt tavır almasının nedenlerinden birinin, Ruslarla iyi ilişkiler kurulmasını istemesine dayandığını, ancak bunun tek yanlı değil, her iki tarafın niyet ve eğilimine göre çözülecek bir sorun olduğunu belirterek önerge girişimini şöyle değerlendirmişti: **"Ne yapayım? Bu küçük grubu memnun edemedim."** Önerge üzerindeki asıl görüşmelere ise Parti Meclis Grubu'nun 12 Haziran 1945 günkü toplantısında başlanılmıştı. "7" saat süren görüşmelerde ilk konuşan F. Köprülü, önergeyle güttükleri amacı açıklamış, **"Atatürk yolu"**ndan söz etmişti. Bunun üzerine Saffet Arıkan, Atatürk öldüğünde Köprülü'nün "ondan kurtulduk" dediğini hatırlatarak şimdiki sözlerinde samimi olmadığını söylemişti. Söz alan Celal Bayar daha ılımlı bir konuşma yaparak önergelerini savunmuştu. Ancak bu arada bazı milletvekilleri Bayar'a, "Beğenmiyorsan git, başka parti kur" diye sataşınca Bayar parti kurmanın zorluğunu belirterek buna niyeti olmadığını söylemişti. Başbakan Saracoğlu ise, parti olarak uyum içinde yollarına devam edebilmek için önergenin geri alınmasını istemişti. F. Köprülü bu dileği kabul edip önergeyi geri almaya yeltenince bu kez Bayar onu eteğinden çekerek engellemişti. Sonunda oya konulan önerge reddedilmişti! (SA, 305-309) **Dörtlü Önerge**'nin, kabul edilmemesi, CHP'den çok yakında başlayacak kopmalarla yeni siyasal partilerin doğacağı varsayımlarını güçlendirmişti. CHP Meclis Grubu, ertesi 13 Haziran'da yayımladığı bildiride, **Dörtlü Önerge**'nin, "Yasalarda istenen değişikliklerin usulüne göre hazırlanmış bir önerge ile ele alınabileceği, tüzük değişikliklerinin ise ancak kurultayda görüşülebileceği" gerekçesiyle reddedildiğini açıklamıştı. Ancak Bayar ile Menderes, grupta sorguya çekildiklerini, kendilerine hakaret edildiğini öne sürerek yakınmaya başlamışlardı. K. Karpat, **Dörtlü Önerge**'de sıralanan istekler tümüyle yerine getirilmiş olsaydı belki de önerge sahiplerinin CHP'den kopup yeni bir parti kurmayacaklarını öne sürmekte ise de (TDT, 345), Bayar ile İnönü arasında yılların gerisine giden görüş ayrılığı ile Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nda başlayan karşıtlığın ergeç bir kopmaya yol açacağı kuşkusuzdu.

Öte yandan kamuoyu ve basında da çok partili sisteme geçmenin yararları ya da doğuracağı zararlar konusunda yayınlar ve tartışma-

lar başlamıştı. Gazeteler, iktidar yanlıları ve karşıtları olmak üzere "2" gruba ayrılmıştı. Karşıtları Ahmet Emin Yalman'ın **Vatan**'ı ile Serteller'in **Tan**'ı temsil ediyordu. İktidarı ise **Ulus**'ta Falih Rıfkı Atay, **Tanin**'de Hüseyin Cahit Yalçın, **Vakit**'te Asım Us ve **Akşam**'da Necmettin Sadak savunuyorlardı. Bunlardan Asım Us, CHP ile birlikte, çok partili hayatın parti mücadelelerine yol açacağını öne sürerek **tek parti rejimi**ni de savunuyordu. Örneğin, 28 Haziran 1945 günlü yazısında, "Şimdi etrafımızda... parti mücadelelerinin lüzumundan bahseden insanlar türemiştir... Demokrasi adına... parti mücadelelerini tavsiye edenler, şayet gaflet içinde fikri muvazenelerini (düşünsel dengelerini) şaşırmış olanlar değilse, mutlaka Türk milletinin birliğine düşman olanlar, yahut bu düşmanlara hizmet edenlerdir" diyordu (TBD 169). Buna karşın H. C. Yalçın, **"Yeni Parti"** başlıklı yazısında, demokrasilerde en az "2" partinin bulunması gerektiğini, en iyi çözümün de, yeni partinin CHP'den ayrılacak bir grupla kurulması olduğunu belirterek şöyle diyordu: "En iyi çarenin, mevcut parti içinden bazı zatların (kişilerin) ayrılarak, esas programda müttefik kalmakla beraber, bir kontrol partisi vücuda getirmeleri olacağı... Böyle sayıyoruz ve doğuşunu istikbal hakkında bir müjde gibi görüyoruz." (Tanin, 5 Aralık 1945).

N. Sadak da yeni bir ulusal parti kurulması gerektiğini belirtiyordu ama onu ayakta tutacak paranın bulunamayacağını öne sürüyordu. Ona göre yalnız enternasyonal komünist partiler kolaylıkla kurulabilirdi, çünkü onlar için gerekli kaynak hemen sağlanıyordu (Akşam, 11 Eylül 1945).

CHP karşıtı olarak yeni bir partiyi destekleyen organların başında gelen **Vatan** ise, sütunlarını yeni kuruluşta görev alması beklenen kimi siyasilere de açmıştı. Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu ile F. Köprülü de burada yazıyorlardı. Karaosmanoğlu, 31 Ağustos günkü yazısında, CHP yönetimini **"münevver** (aydın) **istibdadı"** olarak nitelemişti. **Tan**'da Sabiha Sertel de CHP grup toplantıları hakkında basına bilgi verilmesi kararı üzerine parti içindeki karşıtların seslerinin duyulmaya başlandığını belirterek, CHP'nin bir çoğunluk partisi değil içinde karşıtlarını da barındıran bir "ittifak partisi" olduğunu öne sürmüştü (3 Eylül).

Yeni parti kurulmasına ilişkin yayınlar dışında, basında **faşistlik-komünistlik** tartışmaları da başlamıştı. H. C. Yalçın ve **Tanin,** Sertelleri ve **Tan**'ı komünistlikle suçlarken onlar da karşısındakileri faşist diye niteliyorlardı. Giderek Sabiha Sertel, Halk Partisi'ni **düşünsel irtica**nın temsilcisi olarak suçlar olmuştu: "Bugün Halk Parti-

si, fikri irticanın mümessili olarak, sağında yalnız dini irtica, solunda inkılapçı cereyanlar görmektedir. (Tan, 15 Kasım 1945)

B) YENİ SİYASAL PARTİLER

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra üçüncü kez çok partili düzene geçme kararı verilmesinin ardından yeni kuruluşlar biribirini izlemişti. Öyle ki 1945'ten 1950 seçimlerine kadar geçen '5' yıllık sürede CHP dışında yeniden '23' parti kurulmuştu. Bir örneğini 1908'de İkinci Meşrutiyet döneminde gördüğümüz bu gelişme ya da parçalanma, Türk siyasal hayatı bakımından kuşkusuz ki vurgulanması gereken bir özelliktir. Buna benzer bir partileşme yarışı da 1960 dönüşümünde Demokrat Parti'nin kapatılmasının ardından yaşanacaktır. 1945'te başlayan dönemde ılımlı sağdan muhafazakârına, ılımlı soldan sosyalistine varan geniş bir yelpazede ortaya çıkan partilerin başlıcaları şunlardı:

1 – MİLLİ KALKINMA PARTİSİ (18 Temmuz 1945)

CHP'den kopacakların kuracakları yeni karşıt parti beklenirken, ikinci parti sürpriz sayılacak bir biçimde ortaya çıkmıştı. İstanbul'da kurulan partinin her yönden dikkati çeken '3' kurucusu vardı. Nuri Demirağ, becerikli bir işadamı ve müteahhit olarak tanınmıştı. Atatürk döneminde Sıvas-Erzurum demiryolu yapımını gerçekleştirmiş, Karabük Demir-Çelik Fabrikaları binalarını yapmıştı. 1940'da da İstanbul Yeşilköy'de özel bir uçak fabrikası ve pilot okulu kurmuştu. Hüseyin Avni Ulaş, Birinci TBMM'de İkinci Grub'un önde gelen yöneticilerinden biri idi. Mustafa Kemal'in hem Meclis hem de Bakanlar Kurulu Başkanı olmasına ve Başkomutanlık yetkileriyle donatılmasına karşı çıkmıştı. 1926 İzmir Suikasti olayına karıştığı savıyla yargılanmış ancak sonunda aklanmıştı. Bu nedenlerle Atatürk ve İnönü karşıtlarından sayılıyordu. Cevat Rıfat Atılhan ise emekli bir subaydı. Kurtuluş Savaşı yıllarında İstanbul'da Harbiye Bakanı olan Mersinli Cemal Paşa'nın yaverliğini yapmıştı. Muhafazakâr biri olarak tanınıyordu. Parti kurma girişimini N. Demirağ üstlendiği için başkanlığa o getirilmişti.

Milli Kalkınma Partisi, milliyetçi, muhafazakâr, devletçilik karşıtı ve dış siyasada Doğu-İslam yanlısı bir kuruluş olarak ortaya çıkıyordu. Tüzüğünde (Nizamname) kuruluş amacı şöyle belirtilmişti:

"Cihan huzurunda, tarihin kaydettiği devirden beri adalet timsali olarak hâkim yaşamış milletimizin, azametli tarihinden kuvvet alarak bizlere emanet ettikleri ananelere sadakat ve hürmet göstererek zamanın ihtiyaçlarına göre terakki ve inkişaf yolunda milletimizin layık olduğu mevki ve refahın ahlakan ve iktisaden büyük bir kuvvet haline gelmesini temin maksadıyla, Anayasa hükümlerine göre Milli Kalkınma unvanıyla bir parti teşkil ettik.

Devlet yönetiminde ve toplum yaşamında önemli değişiklikler öngören partinin savunduğu başlıca ilkeler şöyle özetlenebilir.

1- Hükümet Şekli: Vicdan, fikir ve yayın özgürlüklerine dayanan ve halkın kesin biçimde yönetimini sağlayacak anlamına gelen Cumhuriyet.

2- Yönetimde yerel kuruluşlara yetki tanıma. (Tevsii mezuniyet, Md. 4)

3- Bütün seçimlerin tek dereceli olması. (Md. 5)

4- Seçimlerde orantılı sistemin (nisbi temsil) uygulanması. (Md. 6)

5- Ayan adıyla ikinci bir Meclis'in oluşturulması. Bu meclis Meşrutiyet dönemindeki Ayan Meclisi gibi görev görecekti. Bunun '40' üyesi olacak ve vatandaşlarca seçilecekti. (Md. 10-11)

6- Cumhurbaşkanı tüm seçmenlerce '5' yıl için seçilecek ve ancak bir dönem işbaşında kalabilecekti.

7- Adalet örgütünde kaldırılmış olan ara mahkemelerin (istinaf) yeniden kurulması. (Md. 22)

8- Ekonomi alanında insanlığın ulaştığı aşamaya varabilmek için "ferdi hâkimiyet tesiriyle uyuşturulan bütün kabiliyet ve enerji"nin harekete geçirilmesi. Sanayide ve ticarette rekabetin esas alınması. Devletin bütün üretim alanlarında yalnızca örnek oluşturacak girişimlerde bulunarak daha iyisini millete yaptırmaya çalışması. (Md. 27-28 ve 31)

9- Gençliğin küçük yaştan başlayarak vatan savunması için askerliğe hazırlık sporlarıyla yetiştirilmesi. (MD. 21. Tüzük metni: TSP, 640-645)

Böylece Milli Kalkınma Partisi, serbest ekonomiden ve özel girişimcilikten yana, Ayan Meclisi ve İstinaf Mahkemeleri gibi kimi Meşrutiyet dönemi kuruluşlarını geri getirmeyi isteyen, ancak tek dereceli seçim gibi Serbest Cumhuriyet Partisi programında öngörülmüş ve CHP'nin 1931 Kurultayı'nda da kabul edilmiş olmasına karşın gerçek-

leştirilemeyen ilkeyi savunan bir parti olarak CHP'nin karşısına çıkıyordu. Üstelik seçimlerde çoğunluk yerine orantılı sisteme geçilmesini istiyordu.

Örgütlenmeye başlandığında da ilginç bazı söylem ve girişimlerde bulunulmuştu. Bunlardan birisi Müslüman doğu ülkeleri öğrencilerini toparlayacak bir Teknik ve Ahlak Üniversitesi açma eğilimi olmuştu. Gençliği sporla askerliğe yetiştirme ilkesi de parti propagandalarında "zorunlu askerliğin kaldırılacağı, paralı ordu" düzenine geçileceği biçimine dönüştürülmüştü. Genel Başkan Nuri Demirağ, yandaş toplayabilmek için büyük çapta kuzu ziyafetleri düzenlediği için MKP, kamuoyunda "Kuzu Partisi" diye adlandırılmıştı!

İlk karşıt parti olmasına karşın MKP büyük bir varlık gösterememişti. Kurucularından H. Avni Ulaş ile Cevat Rıfat Atılhan 1946 yılı başlarında partiden ayrılmışlardı. Nuri Demirağ da partiden çıkartılmış ve ancak yargı kararıyla geriye dönebilmişti. 1946 belediye seçimleri ile 1950 genel seçimlerine katılan MKP, hiçbir yerde başarılı olamamıştı. Tabanı oluşturamayan Demirağ 1954 seçimlerinde Demokrat Parti listesinde yer almıştı. Giderek etkinliğini büsbütün yitiren parti, uzun süre genel kurul yapmadığı için 1958 Mayısında yasa uyarınca dağılmış sayılmıştı.

Siyasal yaşamda yeni oluşumlar filizlenirken, CHP, 17 Haziran 1945'te "6" milletvekilliği için yapılan ara seçiminde resmi aday göstermeyerek yeni bir tavır takınmıştı. Ancak yeni kurulan **Milli Kalkınma Partisi** örgütlenme yoluna girebilmiş, fakat CHP karşısında bir karşıt parti varlığı gösterememişti. Bu nedenle İnönü, 1 Kasım 1945 konuşmasında, iktidar karşıtı bir parti bulunmamasının, Türk demokrasisinin tek eksiği olduğunu bir kez daha dile getirmişti. Ayrıca CHP içinde bir **hizip** gibi çalışanların, ayrılıp inandıkları ilkeleri içeren yeni bir programla bir karşıt parti kurmalarını açıkça desteleyerek şunları belirtmişti:

"Bir siyasi kurul içinde, prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip halinde çalışmalarından fazla, bunların kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasi hayatımızın gelişmesi için daha yapıcı bir tutumdur."

2 – DEMOKRAT PARTİ

İnönü'nün bu konuşması, aslında kuruluş hazırlıkları sürdürül-

mekte olan yeni karşıt partinin ön duyurusu gibi olmuştu. Çünkü Celal Bayar bu konuşmadan çok önce, TBMM'nin yeni çalışma döneminin açılmasını beklemeden 17 Eylül'de milletvekilliğinden istifa etmişti. Parti içinde eliştirilerle yetinmeyip **Vatan** gazetesinde çıkan yazılarıyla açıkça iktidar karşıtı bir tutum gösteren Adnan Menderes ile Fuat Köprülü de, disiplin kurulu kararıyla CHP'den çıkartılmışlardı (21 Eylül). **Dörtlü Önerge** sahiplerinden "3"ü böylece CHP'den kopmuşlardı. Dördüncüleri olan Refik Koraltan, **Vatan**'a verdiği demeçte, arkadaşlarının partiden çıkartılmalarının tüzüğe aykırı olduğunu öne sürünce çıkartma kararı onun için de uygulanmıştı (2 Ekim). O zamana kadar yalnızca milletvekilliğinden ayrılmış olan Bayar, 1 Aralık 1945'te basına arkadaşlarıyla birlikte yeni bir parti kuracaklarını açıklamış ve arkasından CHP'den de istifa etmişti (3 Aralık). Oysa Bayar'ın CHP içinde eleştirilere başladığı, huzursuzluk duyduğu sırada Şemsettin Günaltay kendisine "Şu halde ayrılın bir başka parti kurun" önerisinde bulunmuştu. Fakat Bayar, vaktiyle **İttihat ve Terakki** partisinde iken oradan ayrılıp **Hürriyet ve İtilaf** partisini kuran Alb. Sadık'ı anımsatarak "Hayır! Ben Miralay Sadık Bey olmak istemem!" diye yanıt vermişti. (İAD, III, 23) M. Toker'in aktardığına göre, Cumhurbaşkanlığının çağrısı ile **Çankaya**'ya çıkan Bayar (4 Ocak 1946) kuracakları partinin programını İnönü'ye vermiş ve onun onayını almıştı (TPÇP, 112 vd.). Nihayet 7 Ocak 1946'da, yani İnönü'nün 1 Kasım konuşmasından "66" gün sonra, R. Koraltan'ın İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a verdiği dilekçe ile **Demokrat Parti** resmen kurulmuştu. Parti kurucuları **Dörtlü Önerge** sahipleri C. Bayar, A. Menderes, F. Köprülü ve R. Koraltan idi.

Yeni parti için hazırlık çalışmalarına 1945 Ağustosunda başlanılmıştı. Parti programı ve tüzüğünün hazırlanmasında "4"ler'e en çok yardım eden Ahmet Hamdi Başar olmuştu. Onun dışında T. R. Aras ile Zekeriya Sertel'in de katkıları görülmüştü. Ancak ilk taslağı hazırlamakta etken olan Başar, **"hürriyet"** (özgürlük) kavramı konusunda aralarında beliren görüş ayrılığı nedeniyle kuruculardan ayrılmıştı. Kendi anlatımına göre, özgürlüğün, salt özgürlük ilan etmek ve onu savunmakla elde edilemeyeceğine, bunun için idealist ve devrimci bir yönlendirmeye gerek olduğuna inanan Başar, İstanbul'da Refik Koraltan'la birlikte bu esasa dayalı bir parti programı hazırlamıştı. Ancak bu metin Ankara'da değiştirilmiş ve özgürlüğün ilan edilmesiyle her şeyin değişeceği, ülkenin saadet ve refaha kavuşacağı varsayımına dayanan yeni bir program hazırlanmıştı. Bu da ideoloji yönünden, Fethi Okyar'ın 1930'da kurduğu ekonomide serbestliği ve özel giri-

şimciliği savunan Serbest Cumhuriyet Partisi programının benzeri idi. Dolayısıyle bir "Hürriyet Buhranı" (bunalımı) söz konusu idi. Başar'ın kanısınca bu değişiklikte de en büyük rolü Adnan Menderes oynamıştı. Bu yüzden Başar, kuruluş çalışmalarından ayrılırken Celal Bayar'a şöyle demişti: "Menderes'ten sakınınız; en kuvvetli adamınız en tehlikeli adamınızdır. (YDİ, 28-34) T. R. Aras da **"sosyalizm"**e kaçan bir "sosyal adalet" konusunda ısrarlı olunca "akidesi" (inanışı) farklı diye dışlanmıştı. Parti için **"Cumhuriyetçi Parti, Milli Demokrat Parti, Köylü ve Çiftçi Partisi, Kemalist Demokrat Parti, Demokrat Halk Partisi"** gibi değişik adlar üzerinde durulmuştu. Sonunda A. E. Yalman'ın ABD'de liberal görüş yanlılarının 1825'te kurdukları partinin **Demokrat Parti** adını taşıdığını belirten yazısından da (Vatan, 3 Aralık 1945) esinlenerek **Demokrat Parti** adı kabul edilmişti (TDP, 140-148).

Hazırlanan tüzüğüne göre partinin kuruluş amacı şöyle saptanmıştı:

Md. 1- **"Siyasi hayatımızın birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inanan Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasimizin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadıyla kurulmuştur."**

Demokrat Parti tüzüğünde başlıca "3" organ öngörülmüştü: Parti Başkanı - "10" kişiden oluşan Genel Yönetim Kurulu - Merkez Haysiyet (Onur) Kurulu. Bu organlar iki yılda bir toplanacak olan büyük kongrece seçileceklerdi. Milletvekili adaylarını saptama yetkisi Genel Yönetim Kurulu'na verilmişti. Partinin taşra örgütü ise CHP'ye koşut olarak **İl-İlçe-Bucak-Ocak** olarak "4" basamağa ayrılmıştı. Kurucular ilk toplanacak kongreye kadar Parti Genel Başkanlığına beklenildiği gibi Celal Bayar'ı seçmişlerdi.

Parti programında, partinin, Anayasada da yer almış olan **Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik** ve **İnkılapçılık** ilkelerine bağlı olduğu belirtilmişti. Ancak bunlardan **devletçilik** ve **laiklik** kavramlarına, parti anlayışına, felsefesine uygun yeni tanımlar, yorumlar getirilmişti. Ayrıca partinin, **"demokrat ve sosyal adaletçi"** olduğu belirtilmişti. "Partimiz, demokrasiyi, milli menfaate ve insanlık haysiyetine en uygun prensip olarak tanır ve Türk milletinin siyasi olgunluğuna inanır. (Program, Md. 3)

"Geniş ve ileri manasıyla demokrasi, bütün devlet faaliyetlerinde milli iradeyi ve halkın menfaatini hâkim kılmak, yurttaşın ferdi ve içtimai (bireysel ve toplumsal) bütün hak ve hürriyetlerine sahip olma-

sını gerçekleştirmek, yurttaşlar arasında hukuk eşitliğini, karşılıklı sevgi ve saygıyı ve iktisadi menfaatlerde ahengi sağlamaktır." (Md. 4)

Dikkati çeken bir başka yenilik, çalışma grupları arasında işbirliğini savunacağı vurgulanan DP'nin her alanda sendika kurulmasına ve işçilere grev hakkı tanıyacağına ilişkin hüküm idi (Md. 7):

"Umumi hayatta her bakımdan muvazeneli (dengeli) ve ahenkli bir gelişmenin sağlanması için, yalnız siyasi partiler kurulmasını, yani sadece siyasi sahada teşkilatlanmış olmayı kâfi görmüyoruz. Milletimizin içtimai ve iktisadi sahalarda da süratle teşkilatlanmasını ve daha şuurlu bir birliğin tecellisi (oluşması) için, işçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslek mensuplarının, memur ve muallimlerin, yükseköğretim talebesinin, mesleki içtimai (toplumsal çalışma alanları) ve iktisadi maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz.

"Bütün bu meslek ve tesanüt teşekküllerinin (dayanışma kuruluşlarının) manevi şahsiyet olarak her türlü siyasi tesir ve maksatlar dışında kalmaları şartıyla, işçi sendikalarının grev hakkının tanınması fikrindeyiz."

Böylece program "2" temel ilkeye dayandırılmıştı: **Siyasette demokrasi - Ekonomik hayatta serbestlik/liberalizm.** Dolayısıyla **Demokrat Parti,** 1930'ların **Serbest Cumhuriyet Partisi** doğrultusunda ortaya çıkmış oluyordu.

CHP'nin güttüğü **devletçilik,** 1937'de Anayasaya da geçirilmiş olduğu için, DP kurucuları, programlarında, "özel kuruluşların desteklenmesinin **devletçilik** ilkesinin başlıca gereklerinden biri olduğu" biçiminde göstermek gereğini duymuşlardı. Programda **devletçilik** şöyle açıklanmıştı:

"Devletçiliği, iktisadi alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu bir an evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya iktisadi faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlama (düzenleme), **teşvik ve yardım yolları ile hususi teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması manasında anlıyoruz.**

Özel teşebbüs ve sermaye faaliyet ve tasarruflarının devlet tarafından nizamlanması, özel teşebbüs menfaatiyle genel menfaatin te'lifi (uzlaştırılması) **ve korunması zaruretinden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz, iktisadi şartlarımızın çizdiği yoldur."**

Ekonomik hayatta "özel teşebbüs ve sermaye faliyetinin esas" olduğu, kesin zorunluluk bulunmadıkça piyasalara karışılamayacağı

vurgulanan programda, **"verimlilik" gözetilerek devlet kuruluşlarının özel girişime devredilebileceği** de belirtilmişti (Md. 47). Ayrıca, **ülke kalkınmasının tarım kesimine dayandırılacağı** hükmüne de yer verilmişti.

DP programının CHP anlayışından ayrılan önemli bir yönü de **laiklik** kavramı üzerinde yoğunlaşmıştı. Bunda, laikliğin "din düşmanlığı" olarak yorumlanamayacağı belirtilerek, CHP dönemindeki uygulamalar dolaylı bir biçimde eleştirilmiş ve **din özgürlüğü**nün kutsal olduğu vurgulanmıştı:

"Partimiz, laikliği devletin siyasette, din ile hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir (etkili) **olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder. Din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır."**

"Gerek dini tedrisat (öğretim) meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler (kurumlar) kurulması hususunda mütehassıslar (uzmanlar) tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil müesseseler (benzer kurumlar), Milli Eğitim Bakanlığının bu kabil müesseseleri gibi muhtar (özerk) olmalıdırlar.

"Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanüdü (dayanışmayı) bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre (düşünceye) karşı taassup duygularını harekete geçirmesine müsamaha olunmamalıdır. (Md. 14)

Böylece DP kurucuları, laiklik kavramını, yalnız din ile devlet işlerinin değil, din ile siyasetin de biribirinden ayrılması olarak algılamayı sürdürürken, din öğretimine dönülmesini ve din adamları yetiştirilmesi için bir İlahiyat Fakültesi ile ona benzer kurumların açılması gerektiğini de savunuyorlardı. Üstelik henüz üniversite özerkliği gerçekleşmemişken bu kurumların özerk olmasını öneriyorlardı.

DP' programında vaktiyle Serbest Cumhuriyet Partisi'nin ve yeni dönemde Milli Kalkınma Partisi'nin öngörmüş oldukları gibi tek dereceli seçim sistemine geçilmesi ve seçimlerin gizli oyla yapılması esası getirilmişti (Md. 9,10). Ancak MKP'nin önerdiği seçimlerde orantılı (nisbi) sistem ve Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi usulü kabul edilmemişti. Ayan ya da başka bir adla ikinci bir Meclis de düşünülmemişti. Oldukça ayrıntılı hükümleri içeren 88 maddelik programda, yine MKP gibi, ilk basamak yargı kuruluşları ile yüksek yargı oranları arasında ikinci bir kaza (yargılama) kademesi oluşturulmasının (Md. 27) gerekli olduğu belirtilmişti. Ayrıca herhangi bir suçtan

sanık olanlarla suçlu oldukları için cezalarını çekmekte olan tutukluların birarada yaşamamaları için cezaevleri ile tutukevlerinin ayrılması ve çocuk suçlular için çocuk mahkemeleri kurulması (Md. 31-32) önerilmişti. Bunların dışında üniversitelere bilimsel ve yönetimsel özerklik verilmesine ilişkin madde de (38) dikkat çekiciydi. (Metin, TSP, 662-673)

3- SOSYALİST PARTİLER

Milli Kalkınma ve Demokrat Parti'den sonra kurulan bir dizi siyasal parti içerisinde sosyalist eğilimli ya da doğrudan doğruya sosyalizmi amaçlayan partilerin çokluğu dikkat çekicidir. Türkiye tarihinde sosyalizm ilkelerine dayalı ilk parti İkinci Meşrutiyet döneminde kurulmuştu. "Sosyalist" anılan Hilmi Bey'in 1910'da kurduğu **Türkiye Sosyalist Partisi** pek etkili ve uzun ömürlü olmamıştı. Parti Mondros silahbırakışması döneminde Hilmi Bey'in öldürülmesi üzerine kapanmıştı. Aynı dönemde Fransa'da tıp eğitimi görmüş olan Dr. Şefik Hüsnü Dermer ise 22 Eylül 1919'da **Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi**'ni kurmuştu. Tüzüğüne göre partinin amacı "Bilimsel sosyalizm esaslarına göre Türkiye işçi ve çiftçilerinin, ekonomik hukuk ve yararlarını korumak ve savunmak" olarak saptanmıştı. 1924 yılına kadar çalışmalarını sürdüren parti o yıl kapatılmış ve İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan Şefik Hüsnü hapis cezasına çarptırılmıştı.

Kurtuluş Savaşı yıllarında **Yeşilordu** örgütü sosyalist bir kuruluş olarak ortaya çıkmıştı. Onun kapatılmasından sonra hükümetçe kurulan **Türkiye Komünist Partisi** ile **Yeşilordu**'nun devamı niteliğindeki **Halk İştirakiyun Partisi**, sosyalist eğilimi sürdürmüşlerdi.

1945'te başlayan çok partili düzende kurulan ilk sosyalist parti, **Türkiye Sosyalist Partisi** olmuştu. Avukat Esat Âdil Müstecaplıoğlu, Macit Güçlü, İhsan Kabalıoğlu ve Aziz Uçtay tarafından 14 Mayıs 1946'da kurulan partinin merkezi İstanbul idi. Demokrat, sosyalist, milliyetçi, laik, beynelmilelci (uluslararası etkinlikçi) ve barışçı olarak ortaya çıkan partide sosyalizm şöyle vurgulanmıştı:

"Türk milletinin refah, kültür, sağlık ve adalet düzeyini yükseltmek, vatandaşların bireysel gelişmelerini köstekleyen bütün nedenleri ve bu bakımdan varolan her türlü ekonomik ve toplumsal adaletsizliği ortadan kaldırarak emek ve kabiliyetleri değerlendirmek. TSP bu prensipte sosyalisttir. (Md. 2)

Programda doğal olarak çalışma hayatına ve işçi haklarına ağırlık verilmiş ve "düşünce, söz, basın, gösteri, toplantı, örgütlenme özgürlükleriyle birlikte grev hakkının da mutlak olduğu belirtilmişti. (Ayrıntı: TSP, 696-701)

Partinin yayın organı **Gerçek** gazetesi idi. Ancak İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, kuruluşundan '4' ay sonra parti çalışmalarını durdurmuş ve yöneticilerini **Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi** yöneticileri ile birlikte mahkemeye sevketmişti. Bununla birlikte mahkeme Marksizmden söz etmenin suç olmadığı ve partinin komünist amaç güttüğünün saptanamadığı gerekçesiyle beraat kararı vermişti. Yeniden çalışmalarına başlayan parti girdiği seçimlerde başarı sağlayamadı. 1952'de de mahkeme kararı ile kapatıldı.

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi: 20 Haziran 1946'da kurulan ikinci büyük sosyalist parti idi. Dr. Şefik Hüsnü'nün başkanlığında Ragıp Vardar, Fuat Bilge, Emin Aydınlatan, Müntakim Öçmen, Hayrettin Emin Manoğlu, İstefo Papadopulos ve Dr. Habil Amato tarafından kurulmuştu. Başlıca amaçları şöyle saptanmıştı:

"Memleketin ekonomik, politik ve sosyal hayatının bütün gelişmelerinde, emekçi halkın demokrasi hak ve özgürlüklerden gerçekten faydalanmasını, iç ve dış siyasetinin saptanmasında doğrudan doğruya söz sahibi olmasını sağlamak Türkiye emekçi ve köylüsünü ve doğal müttefikleri olan sosyal zümreleri ırk, mezhep farkına, deri rengine ve yerli ve göçmen olmasına bakmaksızın, yerli ve yabancı sermaye sahiplerinin (kapitalistlerin) istismarlarına, siyasi baskılarına karşı korumak ve irticaya, faşizme karşı sistemli bir mücadele yürütmek - Emekçi ve köylü yığınlarının, gittikçe daha geniş ölçülerde örgütlenmelerine ve iktisadi, siyasi hareketlere girişmelerine yardım yoluyla, memlekette sosyalist bir topluma geçiş koşullarını olgunlaştırmak." (Agy, 704-706)

Parti, komünistlik propagandası yapıyor savıyla 16 Aralık 1946'da sıkıyönetim komutanlığınca kapatılmış ve mahkemeye verilen yöneticileri '5' yıl hapse mahkûm edilmişlerdi. 1950 af yasası ile cezaevinden çıkan Ş. Hüsnü bir yıl sonra yeniden tutuklanacaktır.

Bu dönemde **Türkiye Sosyalist İşçi Partisi** (24 Mayıs 1946), **Liberal Demokrat Parti** (11 Mart 1946), **Çiftçi ve Köylü Partisi** (24 Nisan 1946), **Türkiye Sosyal Demokrat Partisi** (26 Nisan 1946), **İslam Koruma Partisi** (19 Temmuz 1946), **Türk Muhafazakâr Partisi** (8 Temmuz 1947), **Türkiye Yükselme Partisi** (3 Temmuz 1948), **Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi** (30 Eylül 1949) gibi adlarından da anlaşılacağı gibi değişik amaçlarla kurulan pek çok parti

bulunmakta ise de genelde bunlar siyasal yaşamda etkin olamamış, tabela partileri olarak kalmışlardır.

C) YENİ DÜZENE UYMA ÇABALARI: TEK DERECELİ İLK SEÇİM

Demokrat Parti'nin kuruluşu ile, İnönü'nün tasarımı gerçekleşmiş, CHP karşısında kendisinden kopanların öncülüğünde güçlü bir muhalefet partisi kurulmuştu. Kaldı ki yeni siyasal örgütlenmeler bununla da kalmamıştı. DP'yi bir dizi yeni parti izlemişti.

Ancak bu **solcu/sosyalist** partilerin hepsi de yalnızca İstanbul'da tutunmaya çalışmışlardı. Buna karşın **Demokrat Parti,** beklenmedik bir biçimde yurt düzeyinde örgütlenmeye koyulmuştu.

Bu gelişmeler, İnönü'yü ve CHP yöneticilerini, çok partili düzene uyum sağlayabilmek ve üstünlüklerini koruyabilmek için yeni önlemler almaya yöneltmişti. DP'nin güdeceği **devletçilik** karşıtı **liberal** ekonomi siyasasının etkisini azaltabilmek için ilk olarak, savaş yıllarında konulan ve birçok sıkıntı yaratan **Toprak Mahsulleri Vergisi**'nin kaldırılması gerekli görülmüştü (23 Ocak 1946). Arkasından da **İşçi Sigortaları Yasası** çıkartılmış ve **üniversitelere özerklik** tanıyan bir yasanın hazırlanmasına hız verilmişti. Bunları partinin yeniden yapılanması ve seçimlere ilişkin önlemler, atılımlar izlemişti. Daha önce, 13 Nisan'da yapılmasına karar verilmiş olan ara seçimlerinde CHP'nin bir yıl önce yaptığı gibi aday göstermemesi, vatandaşları serbest bırakması yeğlenmişti... Ama belediye seçimlerinin öne alınmasında yarar görülmüştü. Hükümetin bu amaçla hazırladığı tasarının Meclis'teki görüşmeleri sırasında (29 Nisan), Demokrat milletvekilleri buna şiddetle karşı çıkmışlardı. Henüz kuruluşunun 4. ayını doldurmamış ve ilk genel kurulunu toplayamamış olan partisi adına söz alan Adnan Menderes, İnönü'nün 1 Kasım 1945 günkü konuşmasını anımsatarak evvelce tek dereceli seçimlerin 1947'de yapılacağı açıklanmışken, şimdi gösterilen acelecilikteki amacın, "karşıt partiye gelişme zamanı bırakmamak" olduğunu belirtmişti. Yine de CHP çoğunluğunun oylarıyla belediye seçimleri öne alınınca DP, boykot kararı alıp bu seçime katılmamıştı. 26 Mayıs'ta yapılan belediye seçimlerine CHP dışında yeni kurulan partilerden yalnızca **Milli Kalkınma Partisi** katılmıştı. Ama o da seçimlerin yapıldığı gün öğle saatlerinde birtakım baskılar ve yolsuzluklar yapıldığını öne sürerek seçimlerden çekilmişti. Seçimlere katılma oranı çok düşük olmuştu. DP'ye göre

bu oran yer yer % 40-60 arasında değişmişti. Ayrıca muhalefet seçim sırasında birçok yolsuzluklar yapıldığını öne sürmüştü. Bir süredir CHP iktidarını eleştirmekle ünlenen Hikmet Bayur, başkent Ankara'da bile CHP'ye çıkan oyların %16'yı geçmemesinin halkın iktidarı protesto ettiği anlamına geldiğini belirtmişti. Ancak İçişleri Bakanı Hilmi Uran TBMM'deki tartışmalar sırasında, "61" ilden "44"ünde seçime katılma oranının % 50'nin üstünde olduğunu, bunu da normal saymak gerektiğini belirtmişti. Bakana göre bazı yerlerdeki seçimlere yalnız **Milli Kalkınma Partisi** ya da **Demokrat Parti** değil CHP de itiraz etmişti. Bu arada önemli bir başka gelişme, CHP Kurultayı'nın olağanüstü toplantıya çağrılması olmuştu.

CHP'nin İkinci Olağanüstü Kurultayı, 10 Mayıs 1946'da toplanmıştı. İki gün süren görüşmelerde parti tüzük ve programında "4" önemli değişiklik yapılmıştı. Bu değişikliklerde partiye yöneltilen ve çok partili sisteme geçtikten sonra daha da yoğunlaşan eleştiriler ve kurulan karşıt DP'nin benimsediği ilkeler dikkate alınmıştı. Sonunda:

a) Parti tüzüğünün 4. maddesindeki **"Partinin Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'dür"** hükmündeki "değişmez" sözcüğü çıkartılmıştı. Böylece Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü'ye verilmiş olan "Değişmez Genel Başkanlık" sanındaki "değişmezlik" genel başkanlığa dönüştürülmüştü. İsmet İnönü de kurultayda yaptığı konuşmada, "ölünceye kadar CHP'nin bir üyesi" olarak kalacağını belirtmişti.

b) 1939 Kurultayında parti karşısında bir başka siyasal grup görevi üstlenmesi için oluşturulmuş olan TBMM'de **Müstakil** (bağımsız) **Grup** kaldırılmıştı.

c) Programın, "Yurdumuzun umumi şartlarına göre vatandaşın yakından tanıdığı ve emniyet ettiği kimselere rey vermesini temin eden iki dereceli seçimi ameli icaplara (uygulama gereklerine) uygun buluruz," biçimindeki **iki dereceli seçimi** öngören 4-c maddesi hükmü değiştirilerek **seçimlerin tek dereceli olarak yapılması kabul edilmişti.** Daha önce de belirttiğimiz gibi iki dereceli seçimlerden tek dereceliye geçme, 1930'da kurulan **Serbest Cumhuriyet Partisi** programında öngörülmüştü. CHP'nin 10 Mayıs 1931'de toplanan Üçüncü Kurultayında da "Tek dereceli seçim ilkesinin gerçekleştirilmesine çalışılması" kabul edilmişti. Fakat değişik nedenlerle uygulamaya geçilememişti.

ç) Sınıf, ırk ve bölge ayırımı esasına dayalı dernek kurulmasını yasaklayan 22. madde tümüyle programdan çıkartılmıştı. Söz konusu madde şöyleydi: "Türkiye'de cins (ırk) ve sınıf ve rejiyonal fikirleri koruma ve yayma, sınıf mücadelesi uyandırma maksatlarıyla cemiyet

kurulamaz. Devlet, hususi idare ve belediyelerle devlete bağlı müesseselerden hizmet karşılığı aylık ve ücret alanlar, bulundukları vazifenin sıfat ve hüviyeti ile cemiyet kuramaz."

Tek dereceli seçim ilke olarak kabul edilince, uygulanabilmesi için ilgili yasalarda değişiklik yapılması zorunluluğu doğmuştu. Bu nedenle daha kurultay toplanmadan önce **Belediyeler Yasası**'nda (25 Nisan) ve kurultayın sona erdiği gün de (11 Mayıs) **İller Yasası**'nda bununla ilgili değişiklikler yapılmıştı. Bu arada **Cemiyetler** (dernekler) **Yasası**'nın dernek kurmayı hükümetin iznine bağlayan hükmünde de değişikliğe gidilmişti. Ahlaka ve genel âdaba (davranışlara) aykırı olmamak koşulu ile dernek kurma serbestliği getirilmiş, yalnızca kuruluşun hükümete bildirilmesi zorunluluğu konulmuştu. Böylece meslek ya da sınıf esasına dayalı derneklerin kurulmasına da olanak sağlanmıştı (5 Haziran).

Öte yandan hükümetçe hazırlanan **Seçim Yasası** tasarısı da 31 Mayıs'ta TBMM'ne sunulmuştu. Tasarıya göre seçimler, **"açık oy, gizli sayım"** yöntemiyle yapılacaktı. Sayım yapıldıktan sonra da seçmen pusulaları yakılacaktı. DP'liler, oy gizliliğini ve güvenliğini sağlayamadığı ve toplum kesimlerinin düşüncelerinin Meclis'e yansıtılmasına olanak vermediği için tasarıya karşı çıkmışlardı. Onlar seçim güvenliğinin yargıca sağlanmasını ve **nisbi** (orantılı) **temsil** sisteminin kabul edilmesini savunmuşlardı. Fakat tasarı, 177 milletvekilinin oylamaya katılmamasına karşın 5 Haziran 1946'da çoğunlukla kabul edilerek 4918 sayı ile yasalaşmıştı. Oylamaya katılan DP'lilerden A. Menderes olumlu, E. Sazak ise olumsuz oy kullanmıştı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu döneminden başlayarak süren **iki aşamalı seçim sistemi** sona ermişti.

Bu yasal düzenlemeler sürerken 26 Mayıs 1946'da **Belediye Seçimleri** yapılmıştı. Bu, Türkiye'de **tek dereceli** olarak yapılan ilk seçim idi. **CHP** ülke düzeyinde seçimlere katılırken **DP** ile **MKP** ancak belirli yerlerde aday gösterebilmişti. Seçim sonuçları aynı gün alınmış ve beklendiği gibi **CHP** lehine sonuçlanmıştı. Seçime katılma oranı illere göre % 24 (Bursa) ve % 94 (Kars) arasında değişmişti. Oy verme işlemleri genellikle olaysız geçmiş ve sonuçlara ilişkin anoak 54 kişisel başvuru yapılmıştı.

Ancak iktidarın genel seçimleri öne almak istemesi **DP**'nin itirazlarına ve kamuoyu/basında tartışmalara yol açmıştı. Bu konudaki tartışmalar sürerken CHP'den Prof. Nihat Erim –herhalde DP'lilere gözdağı vermek için olacak– gerekirse **"özgürlüklerin üzerine şal örtmekten"** söz etmişti. **Ulus**'ta çıkan **"Demokrasi Gâye midir, Va-**

sıta mıdır?" başlıklı yazısında (29, 30 Mayıs) şunları söylemişti: **"Sosyal bünyede derin rahatsızlıklar belirdiğinde, bunun giderilmesinin yolu, bir müddet için hürriyet ilahının üzerine bir şal örtmek ve yukarıdan aşağı bir otorite kurmaktır. Siyaset ilmi ve siyaset sanatı üzerine zihin yormuş, devlet nazariyelerini ortaya atmış olan belli başlı yazarların ortak kanaati budur!.."**

Erim'in bu görüşüne en sert tepki DP'yi destekleyen A. E. Yalman'dan gelmişti. O, "Bunlar milletvekili Nihat Erim'in şahsi fikirleri midir? Eğer öyleyse milletvekili N. Erim'in, hukuk profesörü N. Erim'le her türlü fikir alakalarını kesmek için politika kâsesinden bir iki yudum içmesi kâfi gelmiş demektir" diye, öne sürülen görüşün hukukla bağdaşmadığını alaylı bir anlatımla belirtmişti. CHP yöneticileri, belediye seçimlerinin arkasından, "4" yıllık süresi 1947'de dolacak olan milletvekili seçimlerini de öne almayı kendi açılarından uygun görmüşlerdi. Meclis'teki DP'li üyelerin itirazlarına karşın seçimlerin 21 Temmuz 1946 günü yapılması kararlaştırılmıştı (10 Haziran). Saracoğlu hükümeti, seçimlere giderken karşıtlarının, özellikle de DP'nin öne süreceği istek ve eleştirileri azaltabilmek için önemli yasal düzenlemelerde de bulunmuştu. Bir süredir hazırlanmakta olan ve **üniversitelere bilimsel ve yönetimsel özerklik tanıyan 4936 sayılı Üniversiteler Yasası,** 12 Haziran'da kabul edilmişti. Bunun hemen arkasından (13 Haziran), **Basın Yasası**'nın hükümete gazete ve dergileri kapatma hakkı tanıyan 50. maddesi değiştirilerek bu yetki yargıya verilmişti.

Demokrat Parti kurucuları öne alınan seçimlere girip girmeme konusunda örgütlerine danışmayı gerekli görmüşlerdi. Bu amaçla düzenlenen toplantıda (16 Haziran), seçimlere girmeye karar verilmişti. Yayımlanan bir bildiri ile de, CHP'nin "memlekette ciddi bir muhalefete yer vermemek maksadıyla hareket ettiği", antidemokratik yasaların değiştirilmediği, vatandaşların vereceği oyların güvence altına alınmadığı, Cumhurbaşkanının parti başkanlığından ayrılmamasının sakıncalar doğurduğu belirtilmiş ancak tüm bu olumsuzluklara karşın DP'nin "ülke çıkarlarını gözeten bir fedakârlıkla" seçimlere katılmaya karar verdiği açıklanmıştı. Bunun üzerine o zamana kadar henüz tüm il ve ilçelerde örgüt kuramamış olan Demokratlar, çok ateşli bir seçim kampanyası başlatmışlardı. Bu arada belirtilmesi gereken önemli bir davranış, Parti Genel Başkan Vekili Refik Şevket İnce imzasıyla illere gönderilen bir genelgede, **"Seçim propagandaları sırasında dinin siyasete âlet edilmemesine özen gösterilmesinin ve CHP'liler böyle davranacak olurlarsa savcılığa başvurulma-**

sı"nın istenmesiydi (CBSD, 447 vd.). Demokratlar hemen her kentte büyük kalabalıkların katıldıkları mitingler düzenleyerek Cumhuriyet'in ilanından bu yana, özellikle de Atatürk'ten sonraki CHP iktidarı hakkındaki eleştirilerini halka ulaştırmaya çalışmışlardı. Parti sözcüleri eleştirilerini genelde savaş yıllarındaki sıkıntılar, **Varlık Vergisi, Toprak Ürünleri Yasası, Milli Korunma Kanunu** uygulamalarındaki haksızlıklar ya da yolsuzluklar ile **laiklik ve devletçilik** anlayışları üzerinde yoğunlaştırmışlardı. Bu taktiği, İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, "Bizim seçim propagandamız, Halk Partisi'nin bugüne kadar yaptıklarıdır" diye özetlemişti.

Bu arada DP'liler, Mareşal Fevzi Çakmak'ın desteğini de sağlamışlardı. 1930'lu yıllarda Atatürk ve İnönü'nün yanıbaşında üçüncü önder olarak posterlerde yer alan ve İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinde etkili olan Genelkurmay Başkanı Çakmak, 1943'te yaş sınırından emekliye ayrılmıştı. Gerçi Cumhurbaşkanı İnönü, o günlerde gönderdiği mektupta (12.XII.1943), kendisinden "devletimize yeni büyük hizmetler" dilemişti ama, Çakmak emekli edilmesini yönetim dışı bırakılma sayarak alınganlık göstermişti. Bu durumu sezinleyen İnönü onu yeniden kazanabilmek için Şükrü Saracoğlu ve Memduh Şevket Esendal aracılığı ile kendisine milletvekilliği önermişti. Ancak Mareşal, "ben siyasal hayata girmek istemiyorum. Bırakın, bana ilişmeyin!" diye bu önerileri kabul etmemişti (SA, 282). Gerçekte bu yanıt kırgınlık yüzünden verilmişti. Çünkü kimi tanıklara göre F. Çakmak, İnönü'ye duyduğu kızgınlık nedeniyle vaktiyle savunduğu **CHP ilkelerine,** yani Atatürk tarafından saptanan **"6 Ok"**a bile karşı çıkar olmuştu. 1946 seçimlerinden sonra bir tanıdığı aracılığı ile İstanbul'da Çakmak'ı ziyaret eden Niyazi Berkes, onun CHP yöneticileriyle ilgili olarak şöyle söylediğini aktarmaktadır. **"Onların o altı okları yok mu, onları birer birer kırıp g...e sokacağım!.."** Bu çıkışa şaştığını söyleyen Berkes, Çakmak hakkında şu değerlendirmede bulunuyor: "Alınyazımızla oynayan insanlar bunlardı demek!.. Mareşal hiçbir ideolojik yönü olmayan bir zattı. Hepsi bu paslı demirden bir çakmak çeliği yaratacaklarını sanıyordu!" (Uy, 360 vd.) Bu kişisel görüş ne olursa olsun, hiç kuşkusuz ki Türk kamuoyunda siyasal mücadeleye girişine kadar Mareşal Çakmak'a karşı büyük bir saygı ve bağlılık vardı. **Demokrat Parti**'yi kuranlar da bundan yararlanmak istemişlerdi ve T. R. Aras ile C. Bayar'ın aracılığı ile onun bu yeni partiyi desteklemesini sağlamışlardı. Böylece Çakmak, DP listesinde **bağımsız aday** olarak yer almıştı. Çakmak bu davranışına gerekçe olarak, iki parti arasında bir fark gözetmemekle birlikte, "partiler arasında

bir denge sağlamak" istediğini, bu nedenle güçlü olan CHP'ye karşı DP'yi desteklediğini, bunun da kendisi için bir fedakârlık olduğunu öne sürmüştü (TDP, 205). Onun dışında, son yıllarda tek başına da olsa CHP hükümetlerine yönelttiği sert eleştirileri ile tanınan Y. Hikmet Bayur ile Kurtuluş Savaşı yıllarında Meclis İkinci Başkanlığını yapmış olan ve İnönü'nün **"çevre düzenlemesi"** girişiminde TBMM'ne girmiş olan Dr. Adnan Adıvar da DP listelerinden bağımsız aday olmayı kabullenmişlerdi. TBMM'nin ilk Dışişleri Bakanlarından olan Yusuf Kemal Tengirşenk ise doğrudan DP'ye girmişti. Hükümetin idare amirlerinin CHP'lilerle birlikte çalışmalarını dileyen bir genelgesini protesto eden Akçakoca (Bolu) Kaymakamı Fuat Arna'nın istifa edip DP'ye katılması da partiye CHP karşısında psikolojik bir destek olmuştu.

21 Temmuz 1946 Seçimleri işte bu ortam içinde yapılmıştı. Bu **tek dereceli** yapılan ilk seçimdi. CHP bütün illerde seçime girerken, DP, henüz örgütlenemediği "15" ilde, Ağrı, Bitlis, Çorum, Diyarbakır, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt ve Van'da seçime katılamamıştı. Seçimlerden sonra 21 Ekim'de yapılan sayıma göre Türkiye'nin nüfusu, "18.790.174" idi. Dönemin İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın TBMM'deki konuşmasında verdiği rakamlara göre, seçmen sayısı "4.490.876"sı kadın, "4.060.673"ü erkek olmak üzere "8.551.549" olarak saptanmıştı. Ancak bunlardan "6.373.543"ü seçimde oy kullanmıştı. Katılma oranı %75 olmuştu. **Demokrat Parti** örgütlenebildiği yerlerde seçime katılmıştı. Seçilecek "465" milletvekili için de "273" aday göstermişti.

"Açık oylama, kapalı sayım" yöntemiyle yapılan seçimlere CHP ve DP dışında bağımsız adaylar da katılmıştı. 24 Temmuz'da açıklanan sonuçlar şöyle gerçekleşmişti:

Partiler	Çıkardığı Milletvekili Sayısı
Cumhuriyet Halk Partisi	395
Demokrat Parti	64
Bağımsızlar	6
Toplam	465

Ancak seçimlerde DP aleyhine olabilecek pek çok usulsüzlük ve baskı yapıldığı görülmüştü. Oy verme öncesinde ve sırasında CHP lehine baskılar yapıldığı, sandıklardan çıkan sonuçların da iktidar le-

hine değiştirildiği iddia edilmişti. DP yöneticileri daha sonuçlar alınmadan durumu Cumhurbaşkanı İnönü'ye duyurarak haksızlığın düzeltilmesini dilemişlerdi. Sonuçlar açıklanınca da İzmir'den başlayarak düzenledikleri mitinglerle yapılan yolsuzlukları protesto etmişlerdi. DP listesinden İstanbul milletvekili seçilen F. Çakmak'ın Ankara'da karşılanışı da CHP iktidarını eleştiren bir gösteri niteliğinde olmuştu. Demokrat Parti liderleri, örgütten kendilerine ulaşan bilgilere göre, seçimlerde DP'nin "279", CHP'nin ise "186" milletvekili çıkarması gerektiğini savunuyorlardı (BAM, 62).

Seçimlerden sonra TBMM 5 Ağustos 1946'da toplanmıştı. CHP, grupta yapılan seçimler sonucunda 360 üyeden "357"sinin oyunu alan Gnl. Kâzım Karabekir'i TBMM Başkanlığına; "366" oyun tümünü alan, İsmet İnönü'yü de Cumhurbaşkanlığına aday göstermişti. Buna karşılık DP'liler, TBMM Başkanlığına Yusuf Kemal Tengirşenk'i, Cumhurbaşkanlığına da Fevzi Çakmak'ı önermişlerdi. Böylece İnönü ve Çakmak karşı karşıya gelmişlerdi. Ancak her partinin kendi adayına oy vereceği açıktı. Nitekim ilkönce yapılan TBMM Başkanlığı seçimini "379" oy alan Kâzım Karabekir kazanmıştı. Cumhurbaşkanı seçimlerine ise "451" milletvekili katılmıştı. Oylar şöyle dağılmıştı:

İsmet İnönü	388
Fevzi Çakmak	59
Y. Kemal Tengirşenk	2
Boş	2

Cumhurbaşkanı seçilen İnönü yemin için Meclis toplantı salonuna girdiğinde de, Cumhuriyet'in ilanından o güne kadar görülmedik bir tutumla karşılaşılmıştı. Demokrat Partililer, görünüşte Meclis'in üstünde hiçbir gücün bulunmadığı ilkesine bağlı kalaraktan, ama iç dünyalarında İnönü'ye duydukları kızgınlıktan ötürü, Cumhurbaşkanına karşı ayağa kalkmamışlardı. Meclis, 12 Ağustos'ta çalışmaya başladığında karşılaşılan ilk sorun, milletvekillerinin **seçim mazbatalarının**, yani tutanaklarının onaylanması olmuştu. Çünkü o zaman yürürlükteki seçim yasasına göre seçim sonuçları ancak, tutanakların TBMM'nce onaylanmasıyla kesinleşmekteydi. 21 Temmuz seçimlerinde "36" ilde seçimlere toptan itiraz edilmiş, "27" milletvekilinin de çeşitli nedenlerle mazbatalarının onaylanmaması istenmişti. Seçim belgelerini incelemek için oluşturulan komisyonda, DP listelerinden seçilen Zeki Rıza Sporel ile, Abdurrahman Münip Berkan, Senihi Yürüten, Burhan Cahit Morkaya ve Salamon Adato'nun seçim tuta-

nakları onaylanmamıştı. Böylece bu "5" kişinin milletvekillikleri düşmüştü.

Seçim sonuçları üzerinde itirazlar yoğunlaşınca bu konuda basında da tartışmalar başlamıştı. Ancak hükümet, yürürlükteki sıkıyönetimden yararlanarak bu tartışmaları yasaklama yoluna gitmişti. İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Gnl. Asım Tınaztepe, 25 Temmuz 1946'da şu bildiriyi yayımlamıştı:

"Bazı gazetelerin bilhassa seçim sonuçları hakkında vatandaşları şüpheye düşürücü ve bu yüzden memleketin huzurunu sarsıcı ağır yayına devam ettiği görülmektedir. Sıkıyönetim bölgesinde bu gibi tahriklerin devamına izin verilmeyeceği ve bu gibi yazılara karşı sıkıyönetim komutanlığının harekete geçeceği tebliğ olunur!"

Ama sıkıyönetim yasağı seçim tartışmalarını önleyememişti. C. Bayar, bildirinin hemen ertesi günü, "İşte ben itham ediyorum: Seçim işlerine fesat karıştırılmıştır" diyerek eleştirilerini sürdüreceklerini belirtmişti. Yalnız bu demecin yayımlandığı **Yeni Sabah** ve **Gerçek** gazeteleri, sıkıyönetimce kapatılmışlardı. **İzmir** ve **İleri Demokrasi** gazeteleri hakkında da, seçim yolsuzlukları bahanesiyle halkı ayaklanmaya kışkırttığı savıyla dava açılmıştı. Bu yoldaki eleştiri ve suçlamalar bir aile faciasına bile yol açmıştı. **İzmir** gazetesinde çıkan **"Nesebi Sahih Olmayan Çocuk"** (Kimin olduğu bilinmeyen çocuk) başlıklı yazı nedeniyle açılan davada yazı işleri sorumlusu Müçteba Üstündağ tutuklanmış, 8 ay hapse mahkûm olmuş ve hapishanede doğum yapmıştı. Bunun üzerine yazının gerçek sahibi olan, ancak askerlik yaptığı için başlangıçta ortaya çıkmayan eşi Bülent Üstündağ (DP ileri gelenlerinden Ekrem Hayri Üstündağ'ın oğlu) intihar etmişti!.. Bu kısıtlamaları, kapatmaları ve acı olayları A. Emin Yalman şöyle özetlemişti: **"İşin doğrusu şudur ki seçimi Demokrat Parti kazanmıştır, sadece Halk Partisi kaybetmiştir!"** (Vatan, 28 Temmuz 1946) İnönü de kimi yerlerde, özellikle de İstanbul'da "5" milletvekilliği kazanmak için bazı usulsüzlükler yapıldığını kabul etmişti. Ancak Cevdet Kerim İncedayı gibi kimi partililerin yöneldikleri bu haksızlığın tüm ülkede yapılmış gibi gösterilmesinden yakınarak "Ne olurdu, '5' milletvekilliğini de kaybetseydik?" diye eklemişti (SA, 385 vd.). Gerçekten de 1946 seçimlerindeki haksızlıklar ve usulsüzlüklere ilişkin tartışmalar, 1950'de **Demokrat Parti**'nin iktidara gelmesi ile de sona ermemiş, bundan sonra 27 Mayıs 1960 dönüşümüne kadar da İnönü'ye ve CHP'ye yönelik eleştiri ve suçlamalar olarak sürdürülmüştü.

V - 1946'DAN 1950'YE İNİŞ ÇIKIŞLAR

İ. İnönü ve CHP yönetimi, 21 Temmuz 1946 seçimlerinde iktidarı kaybetme olgusu ile karşı karşıya gelmişlerdi. İlan edilen sonuçlara göre ve muhalefetin yoğun eleştiri ve suçlamaları arasında işbaşında kalırken, bundan böyle izleyecekleri siyasada bazı değişiklikler yapmak gereğini duymuşlardı. Bunda ana amaç şöyle özetlenebilir: **"Özgürlükçü demokrasi ve liberal ekonomi ile karşılarına çıkan Demokrat Parti'nin kozlarını elinden almak. Böylece muhalefete yönelen seçmen oylarının akışını önlemek."**

Bu doğrultuda uygulamada izlenen yöntemler de çelişkili olarak "3" yönlü olarak belirmektedir:

1- Dünya Savaşı nedeniyle alınmış olan kısıtlayıcı kararları kaldırmak, tek parti dönemi yasalarındaki ağır hükümleri hafifletmek, yeni bir seçim sistemine geçmek. Dahası, belli çevrelerce çok eleştirilen ve suçlanan **laiklik** anlayışına –ileride **ödün** sayılacak– bir genişlik getirmek.

2- Ekonomik hayatı düzenleyici, hayat pahalılığını azaltıcı, dış satımı artırıcı önlemler almak. Bunları gerçekleştirirken, **devletçilik** ilkesine, özel girişimciliğe daha fazla yer veren bir içerik kazandırmak.

3- Siyasal partilerle ilişkileri belirli bir düzeyde tutmak. Bunun için muhalefete ve muhalefeti tutan basına zaman zaman gözdağı vermek.

Ne ki bu yönelme, bir devrim partisi olan CHP'nin **Kemalizm** ilkelerinden, devrimlerden ödün verme yoluna girmesi sonucunu doğuracaktır. Böylece devrimlerin ve ilkelerinin tartışılmasından günümüzdeki toptan suçlamalara varan kapı da aralanmış olacaktır.

A) PARTİLERARASI İLİŞKİLER SORUNU

1 – RECEP PEKER HÜKÜMETİ

1946 seçimlerine yöneltilen eleştiriler ve suçlamalar sürerken, TBMM'de çoğunluğu elinde bulunduran CHP hükümetinin kurulması

görevinin Recep Peker'e verilmesi ve onun Meclis'e sunduğu hükümet programındaki görüşler, partilerarası ilişkilerin giderek daha da sertleşeceğinin bir göstergesi olmuştu. Her şeyden önce, Peker, 1930'lu yıllardan başlayarak parti içinde ve kamuoyunda sertliği ile tanınmıştı. Parti Genel Sekreteri iken hazırladığı tüzük taslağı, faşizmden esinlenmiş olduğu gerekçesiyle Atatürk tarafından işleme konulmamıştı. Şükrü Saracoğlu'nun ilk kabinesinde İçişleri Bakanı iken ölen Dr. Fikri Tüzel'in yerine bu bakanlığa getirildiğinde de (1943), parti arkadaşı F. A. Barutçu şu değerlendirmeyi yapmıştı: "Bu beklenmedik atanmayı, iç durumun bir gereği saymak doğru olur. Milli Şef'in son Kayseri gezisinde halkın, 'Açız!' diye otomobilinin üstüne çıkması, önlemler isteyen bir gösterinin belirtisiydi. İçeride otoritenin, yolsuzluk ve kötü yönetim sonucu en ufak bir gevşekliğe tahammülü yoktur... Bu atamayla kabine, bir Saracoğlu-Peker kabinesi olmuştur denebilir. R. Peker, kabinenin sıradan bir vekili gibi kalmaz. O, kendisini yeniden bir başvekil adayı gibi göstermeye başlayacaktır... O, İngilizlerle yapılan anlaşma gereğince savaşa girme yanlısı olan sadece '2' milletvekilinden birincisiydi!.." (SA, 260)

Cumhurbaşkanı İnönü'nün, 7 Ağustos'ta hükümet kurmakla görevlendirdiği Peker, kabinesini sağ eğilimli olarak tanınan bakanlarla güçlendirmeyi yeğlemişti. İçişleri Bakanlığına kendisi gibi sertliğiyle ün yapan Şükrü Sökmensüer getirilmişti. **Çiftçiyi Topraklandırma Yasası** ile toprak reformunu gerçekleştirmeye çalışan Şevket Raşit Hatipoğlu'nun yerine Tarım Bakanlığı Faik Kurdoğlu'na verilmişti. Milletvekili seçilemeyen Hasan Âli Yücel'den boşalan Milli Eğitim Bakanlığı için de onunla anlaşamadığı bilinen Reşat Şemsettin Sirer uygun görülmüştü.

14 Ağustos 1946'da TBMM'de okunan hükümet programında, Meclis'in "başlıca '2' partiden ve bağımsız milletvekillerinden kurulmuş olmasının, devlet işlerinin daha iyi görülmesini" sağlayacak önemli bir etken olduğu belirtilerek, seçim tartışmalarının **"yüreklerde acı duygular"** oluşturmasının önlenmesi dileğinde bulunulmuştu. Arkasından, Demokrat Parti'nin sarıldığı **özgürlük** ve **demokrasi** kavramlarına büyük yer verilerek **"hürriyeti hürriyet düşmanlarına karşı koruma"**nın gerekli olduğu vurgulanmıştı. Ülkenin, aşırı sağ ve solun etkisi altına girmemesi için partilerarası bir anlayış birliğine varılması dileğinde bulunulmuştu. Özgürlüğün otoriteden yoksunluk demek olmadığına da değinilerek, yürürlükteki yasaların eksiksiz uygulanacağı belirtilmişti. Bu görüşler şöyle dile getirilmişti:

"Milli partilerin hürriyetçi, inkılapçı ve istiklalci anlayıştaki bera-

berliğini her birimiz yayarsak, millet bünyesinde kemirecek zayıf noktalar arayan en sağ ve en sol, imhacı unsurların tesirini karşılamak ancak mümkün olabilir... Yeni hükümetimiz demokrasiyi memlekette en üstün akide (inanış) olarak kökleştirmek azmindedir... Sonu parlak fakat güzergâhı sarp ve çetin olan bu yolda mesafe alırken karşımıza çıkacak sayısız güçlükleri yenmek için elimizdeki kanun vasıtalarını cesaretle kullanacağız!..

"Bütün vatandaşların hakkı olan hürriyeti, hürriyet düşmanlarından korumak lazımdır. Her iyi şeyin suiistimalinden zararlar doğacağı pek belli bir gerçektir. Fakat bir cemiyet için düşünülebilecek nimetlerin en değerlisi olan hürriyetin suiistimalinden doğacak tehlikeler günümüzün şartları içinde hiçbir benzeriyle ölçülemeyecek kadar büyüktür. İdeolojik mefhumların tağşişe uğradığı (kavramların karıştırıldığı) bir zamanda yaşıyoruz. Yurttaşın Anayasada gösterilmiş ve kanunlarla sınırları çizilmiş olan hürriyet hakları yanında, bu hürriyetlerle beraber bütün devlet varlığının teminatını teşkil eden meşru (yasal) ve kanuna dayanan otorite, ekseriya totaliter zihniyetle karıştırılarak çürütülmek isteniyor... Bizim bahsettiğimiz ve mutlaka hürmet edilmesini isteyeceğimiz otorite, şahısların hâkimiyeti değil, tatbiki bizlere emanet edilen kanunların otoritesidir. Kanunun durduğu yerde, evvela sokağa sonra da dağ başlarına şakavetin hâkimiyeti başlar. Kanunlara aykırı gürültülü istekler ne kadar zorlayıcı gösteriler halinde görünürse görünsün, gözümüzü kırpmadan vazifemizi yapacağız. Ve ancak mevcut kanunlar devlet nizamını tutmaya yetmezse yeni kanun teklifi ile huzurunuza geleceğiz." (Metin: TCH, I, 138-140)

R. Peker'in hükümet programını okumasından sonra Demokrat Partili A. Menderes ve F. Köprülü, bununla ilgili görüşlerini açıklayabilmeleri için görüşmelerin iki gün ertelenmesini istemişlerdi. Ancak bu dilekleri kabul edilmemiş, Demokrat milletvekilleri de topluca salondan çıkmışlardı. CHP'li Cemil Sait Barlas, bu davranışı "Demokrasi demek milletin iradesinin parlamentoda tecellisi (ortaya çıkması) demektir; sözün sokağa dökülmesi, düşmesi değildir" diye eleştirmişti. Bunun da etkisiyle olacak, DP'liler güven oylamasına katılarak aleyhte oy kullanmışlardı (DP, 17). Peker hükümeti de "53"e karşı "378" oyla güven almıştı.

Peker hükümeti döneminde CHP ile DP, **İl Genel Meclisleri Seçimleri**nde bir kez daha karşı karşıya gelmişlerdi. 1 Eylül 1946'da yapılan seçimlere DP, baskı yapılıyor gerekçesiyle birçok yerde katılmamıştı. CHP genelde kazanırken, Afyon, Ankara ve İzmir merkez ilçelerinde yitirmişti.

Hükümetin aşırı sağ ve sol akımlara ve kuruluşlara izin verilmeyeceği yolundaki görüşü çok geçmeden etkisini göstermişti. Basın yasasında değişikliği öngören hükümet tasarısı Meclis'e sunulmuştu. Süreli yayın çıkarmada kısıtlamaları öngören tasarı, yayın içeriklerinde de kimi yasaklar getiriyordu. Özellikle **resmi görevlilerin şeref ve onurları hakkında kötü kanaat** (sui zan) **doğuracak, ya da halkın devlet güçlerine karşı güvenini sarsacak nitelikteki yayınlar** için "5" yıla kadar ağır hapis cezaları öngörülüyordu. Bu yüzden tasarı DP'liler tarafından "muhalefet yanlısı basını susturmaya yönelik bir girişim" olarak eleştirilmişti. DP listesinden bağımsız milletvekili seçilen Dr. Adnan Adıvar, bu tasarıyı "22 yıldır, demokrasi alanında yerinde saydığımız"ın göstergesi saymıştı (DP, 18). Ama bu eleştirilere karşın tasarı kabul edilerek yasalaşmıştı. Arkasından Sıkıyönetim Komutanı Korgnl. Asım Tınaztepe'nin imzasıyla 16 Aralık 1946'da yayımlanan bir bildiri ile, bir toplumsal sınıfın öteki sınıflar üzerinde baskısı amacını taşıyan **Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi** ile **Türkiye Sosyalist Partisi,** merkez ve şubeleri ile **İstanbul İşçi Sendikaları Birliği** ve **İstanbul İşçi Kulübü** kapatılmıştı. Ayrıca bu partilerin düşüncelerini yaydıkları gerekçesiyle **Sendika, Ses, Nor Or, Gün, Yığın, Dost** gazete ve dergileri ile bunların basımevleri de kapatılmışlardı (TBD, 209).

Peker hükümeti aşırı akımları önlemek ve yasa hükümlerini uygulamak amacıyla bu önlemleri alırken, DP milletvekilleri, 1947 yılı bütçesi görüşmelerinde TBMM toplantılarını bir kez daha boykot etmişlerdi. Hükümet, **il genel meclisi** seçimlerinden hemen sonra 7 Eylül 1946'da büyük bir **devalüasyona** gitmişti. DP'liler ekonomiyi olumsuz yönde etkilediğini iddia ettikleri **7 Eylül Kararları**'nı, daha Meclis açılır açılmaz 13 Kasım'da bir soru ile gündeme getirmişlerdi. Ahmet Oğuz'un sorusuna yanıt veren Başbakan Peker, "Ben de, hükümet de, partimiz de alınan kararların gerekli ve yararlı olduğuna inanıyoruz" diyerek **devalüasyonu** savunmuştu. 1947 bütçesi görüşmeleri başladığında da DP sözcüleri, **7 Eylül Kararları**'nı almış olan hükümeti ağır biçimde suçlamışlardı. Özellikle de, parti içinde sivrilmeye başlayan Adnan Menderes, 18 Aralık 1946 günkü toplantıda, ekonomik hayatın gittikçe bozulduğunu, buna karşın köklü önlemlerin alınamadığını, "1.000.139.000" lira olan bütçenin iktisadi devlet kuruluşlarının getireceği yükle "2" milyara yaklaşacağını belirterek bazı harcamaların kısıtlanması gerektiğini öne sürerek şunları söylemişti:

"Milletten alınan paraların millet adına murakabesi (denetlenmesi) **esastır... Bütçede sıhhat yoktur, isabet yoktur. Milli politi-**

ka, her şeyden evvel iktisadi teşkilatlanma ve cihazlanma işidir... Maliyeci zihniyetiyle iktisadi kalkınma olmaz. İsraf ve lüks almış yürümüştür. Bütün memleketin içinde bulunduğu ıstırap, bu hatalı tasarrufların neticesidir... Yoksa güzel yurtta, bu büyük ve çalışkan milletin kaderi bu olmamak lazım gelirdi... Bu ıstıraplı akışa dur diyebilmek, işleri bu hale getiren ve gösterişe kolayca kaçan görüş ve zihniyetten beklenemez. Bu müşahademiz (gözlemimiz) **bir parti, bir şahıs görüşü değil, memlekette son yüzyıl içinde görülen siyasi gelişme ve kaynaşmalarda ifadesini bulmuş bir hakikattir!.."**

DP'lilerin eleştirilerine ilkönce Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir yanıt vermişti. Arkasından kürsüye çıkan Başbakan R. Peker ise sözcü Menderes'i hasta ruhlu bir psikopat olarak suçlamıştı: **"Demokrat Parti adına dinlediğiniz Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve psikopat bir ruhun hasta, karanlıklar içinde sebatlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan, azametli, şan ve şerefli bir istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir devletin hayatını, bir boşluk halinde ifade eden bir ruh halinin akislerini dinledik. Demek ki her şeyi geriye çeken anlaşılmaz hareketler bu ruhtan doğuyor!.."**

Peker'in bu suçlayıcı konuşması üzerine DP Genel Başkanı Celal Bayar, **"Kalkın arkadaşlar, müzakereyi terk edelim!"** çağrısında bulunmuş ve DP'li milletvekilleri toplu olarak genel kurul salonundan dışarıya çıkmışlardı. Ama onlar salondan ayrılırken CHP'li Meclis Başkanı arkalarından "Devam buyurun!" diyerek görüşmeleri sürdürmüştü.

Çok partili sisteme geçişi izleyen seçimlerden sonra toplanan TBMM görüşmelerinin daha ilk aylarında iktidar ve muhalefet partileri arasında patlak veren bu gerginlik, kamuoyunda ve basında da tepkiler uyandırmış, değişik yorumlar yapılmıştı. CHP'li N. Erim bunu **"Meclis'i terk etmek, vazifeden kaçmaktır"** diye nitelemiş (Ulus, 19.XII.1946), Nadir Nadi ise, iktidarın büyük çoğunlukta olduğu Meclis'te küçük bir muhalefet grubunu hırpalamasının doğru olmadığını belirterek demokrasinin yaşatılması için çaba gösterilmesi gerektiğine dikkatleri çekmişti (Cumhuriyet, 20.XII.1946). Cumhurbaşkanı İnönü, sürtüşmeleri gidermek ve DP'lilerin boykottan vazgeçmelerini sağlayabilmek için C. Bayar ile Fuat Köprülü'yü çağırarak görüşlerini almış ve kendilerinden güvenliklerinin korunacağı güvencesini vererek Meclis'e dönmelerini dilemişti... Başbakan Peker ile de yapılan görüşmeden sonra, anlaşmazlığın giderildiği ve bu tür davra-

nışların tekrarlanmayacağı açıklanmıştı. Böylece Demokrat Partililer 28 Aralık'ta Meclis'e dönmüşlerdi. TBMM tarihinde görülen bu ilk uzun süreli boykot "9" gün devam etmişti.

2 – DEMOKRAT PARTİ'NİN İLK KONGRESİ VE ÖZGÜRLÜK ANDI (HÜRRİYET MİSAKI)

Demokrat Parti'nin seçimler nedeniyle toplanamayan ilk genel kurulu, partinin birinci kuruluş yıldönümü olan 7 Ocak 1947'de Ankara'da çalışmalarına başlamıştı. Parti sözcüsü durumundaki Mümtaz Faik Fenik, bu ilk kongreyi Kurtuluş Savaşı döneminin **Erzurum** ve **Sıvas Kongreleri**'ne benzetmişti. Ona göre, **"demokrasi fikrinin zaferi"** olan bu kongre, Anadolu'da yeni bir dirilişin, direnişin simgesi idi (Vatan, 8.I.1947). Kongreyi açış konuşmasında Demokrat Parti'nin herhangi bir kişinin emri ya da izniyle değil, yasaların verdiği hakka dayanılarak kurulduğunu vurgulayan C. Bayar, kuruluştan bu yana geçen olaylar ve gelişmeler hakkında bilgi verdikten sonra, demokratik hayatın gelişmesi için zorunlu gördüğü "3" temel konu üzerinde durmuştu:

1- Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eder mahiyette (bozar nitelikte) olan ve Anayasamızın metnine ve ruhuna uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması,

2- Vatandaş oyunun emniyet ve masuniyetini (dokunulmazlığını) sağlamak ve milli hâkimiyet prensibini teminat altına almak maksatları ile seçim kanununda değişiklik yapılması,

3- Devlet başkanlığı ile fiili parti başkanlığının bir kişi üzerinde birleşmemesi esasının kabul edilmesi.

"906" delegenin katıldığı ve 11 Ocak'a kadar "5" gün süren toplantılar sonunda tüzükte gereken değişiklikler yapılmış, Parti Genel Başkanı ile Genel Yönetim Kurulu üyeleri belirlenmişti. Kongrede beklenmeyen gelişme, başını Kenan Öner'in çektiği bir grubun, Mareşal Fevzi Çakmak'ın parti genel başkanlığına getirilmesi için yaptığı girişim olmuştu... Ancak 'Mareşal'ın kendinden gelmeyen bu istek destek bulmamıştı. Oylamaya katılan "548" delegeden "541"inin oylarıyla Celal Bayar yeniden genel başkan seçilmişti. Öteki kurucu üyeler, A. Menderes, F. Köprülü ve R. Koraltan da üye sayısı "15"e çıkartılan Genel Yönetim Kurulu'nda yer almışlardı.

DP Kongresi, toplantılarda estirilen özgürlükçü hava, iktidara yöneltilen sert eleştiriler ve uyarılar yanında, yayımladığı **Özgürlük**

Andı (Hürriyet Misakı) ile dikkatleri çekmişti. Cem Eroğul'un değerlendirmesiyle, Cumhuriyet'ten bu yana, ilk kez başarılı bir muhalefet partisi, baştan sona özgürlükçü bir kongre topluyor ve iktidara açıkça kafa tutarak, aldığı kararların uygulanmaması durumunda onu ulusun yargısına terk edeceğini gür bir sesle ilan ediyordu (DP, 22).

A. Menderes, CHP'yi **"devlet kılıcını kuşanmış, hükümet arabasına binmiş, cansız ve idealsiz bir kadro"** olarak nitelerken Sadık Aldoğan, yapılması gerekenin, **"Anayasayı değiştirmek değil, Anayasaya aykırı yasalar yapan CHP'yi yaptığı yasalarla beraber süpürüp atmaktır"** diye konuşmuştu. Kongrede oluşturulan **Ana Davalar Komisyonu,** Bayar'ın açış konuşmasında belirttiği temel sorunları içeren önerisine ilişkin olarak düzenlenen raporun bir bildiri halinde yayımlanmasını kabul etmişti. İzmir delegesi Mustafa Kentli'nin önerisiyle bu bildiriye **Hürriyet Misakı (Özgürlük Andı)** adı verilmişti. Genel kurulda oybirliği ve alkışlarla kabul edilen bu belge, başlıca şu "3" öneriyi içermekteydi:

1- Vatandaş hak ve özgürlüklerini zedeleyici nitelikte olan ve Anayasanın metnine ve ruhuna uymayan yasa hükümlerinin kaldırılması,

2- Vatandaş oyunun güvenini ve dokunulmazlığını sağlamak ve ulusal egemenlik prensiplerini güvence altına almak amacıyla seçim yasasında değişiklikler yapılması,

3- Devlet başkanlığı ile eylemli parti başkanlığının bir kişi üzerinde birleşmesi yönteminin kaldırılması.

Bir başka anlatımla, Demokrat Partililer, partinin kuruluşundan bu yana dile getirdikleri, **antidemokratik yasaların ya da yasalardaki hükümlerin yürürlükten kaldırılmasını,** Temmuz 1946 seçimlerinde aksaklıkları görülen **seçim yasasında gerekli değişikliklerin yapılmasını ve Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığı görevlerinin ayrılmasını,** yani İnönü'nün CHP başkanlığını bırakmasını istiyorlardı. Bunlardan başka, **Özgürlük Andı**'nda, bu isteklerin gerçekleştirilmesi için çalışılmasını, olumlu sonuç alınamayacak olunursa Meclis'ten çekilinmesi sorununun bir yaptırım olarak düşünülmesini içeren bir bölüme de yer verilmişti:

"Tek parti zihniyetinin milli vicdana malolan meseleler karşısında gidiş istikametinde memleketin demokratik inkişafını sağlayacak mahiyette küçük belirtiler göstermemekte devam etmesi karşısında grubumuzun Meclis'ten çekilmesi, partimiz için içtinabı (kaçınılması) **mümkün olmayan tabii bir karar olacaktır."** (Metin: Ek, VI)

Eroğul, özgürlükler adına dile getirilen bu istekler için, biraz da abartılı olarak, "Bu belge ile Türkiye halkı biçimsel olarak da olsa, siyasal yönetimin sahnesine çıkarılmıştır" yargısında bulunmaktadır (DP, 25).

3 - İNSAN HAKLARI DERNEĞİ VE YÜCEL-ÖNER DAVASI

DP'nin **Özgürlük Andı**, iktidar çevrelerinin tepkileriyle karşılanmıştı. Bildiriyi bir "baskı" diye niteleyen Nihat Erim, TBMM'nin bu tür baskılara boyun eğmeyeceğini belirtiyordu. Hükümet de bazı fırsatlardan yararlanarak muhalefete dolaylı yoldan da olsa gözdağı vermeye yönelmişti. Peker hükümetinin izlediği iç sert siyasa, **İnsan Hakları Derneği**'nin kurulması ile (20 Ekim 1946), yeni bir boyut kazanmıştı. Derneği destekleyen Mareşal Fevzi Çakmak çok geçmeden "komünistlerle işbirliği yapıyor, onlara âlet oluyor" diye suçlanmış, onun açıklamaları da, Cumhuriyet döneminin önemli olaylarından biri olan **Hasan Âli Yücel-Kenan Öner davası**na yol açmıştı.

Demokratik Parti'nin kuruluşunu desteklemiş olan Zekeriya Sertel, Câmi Baykurt, Tevfik Rüştü Aras grubu, **Görüşler** dergisi ve **Tan** basımevinin tahrip edilmesinden sonra C. Bayar ve arkadaşlarından umutlarını kesip yeni bir örgütlenme çabası içine girmişlerdi. Sonunda **İnsan Hakları Derneği** adıyla bir örgütlenmeye karar verilmişti. Söz konusu öncü "3" kişi dışında, F. Çakmak, Hasan Rıza Soyak, Em. Gnl. Sadık Aldoğan, DP İstanbul İl Başkanı Avukat Kenan Öner, Raşit Erer ve eski büyükelçilerden Hamdi Arpağ da kurucu üyeler olarak belirlenmişti. Derneğin amacı şöyle saptanmıştı:

1- TC Anayasası ile vatandaşlara sağlanmış olan hak ve özgürlüklerin yasal veya yasal olmayan yollarla onun elinden alınmasına karşı çıkmak.

2- ABD Başkanı F. D. Roosevelt'in ünlü "4" özgürlüğünün korunmasına çalışmak.

ABD Başkanı F. D. Roosevelt, 6 Ocak 1942'de **Kongre**'de yaptığı konuşmada, insanın "4 **temel özgürlüğü**" olduğunu vurgulayarak bunların güven altına alınması gerektiğini belirtmişti. Bu özgürlükleri de şöyle sıralamıştı:

"Bu özgürlüklerin ilki, dünyanın her yerinde konuşma ve ifade özgürlüğüdür. İkincisi, her yerde, herkesin Tanrı'ya kendi istediği biçimde tapabilmesi özgürlüğüdür. Üçüncüsü, yokluktan kurtulma özgürlüğüdür. Bu, dünyanın her yerinde her ulusa halkı

için sağlıklı bir barış ortamını sağlayacak evrensel bir iktisadi yakınlaşmanın kurulması anlamına gelir. Dördüncüsü, endişeden kurtulma özgürlüğüdür. Bu, dünyanın her yerinde her devletin komşusunu silah zoruyla istila edemeyecek duruma gelene değin sürdürülecek etkin ve genel bir silahsızlanma anlamına gelir." (Metin: Hürriyet Bildirgeleri, 176)

İnsan Hakları Derneği'nin başkanlığını F. Çakmak üstlenmişti. Çakmak, Demokrat Partililerin TBMM'nden çekilmeyip toplantılara katılma kararı almaları üzerine DP liderlerinden uzaklaşmaya başlamıştı. Dernek toplantılarının Kenan Öner'in yazıhanesinde yapılması da DP'lilerce iyi karşılanmamıştı. C. Baykurt ile T. R. Aras ise, S. Ağaoğlu'nun belirttiği gibi Demokratlarca sevilmiyorlardı. Tüm bu nedenlerle **İnsan Hakları Derneği**, CHP'ye olduğu kadar DP'ye de karşıt bir kuruluş olarak kabul edilmişti. İlk aşamada Bayar, A. Menderes ve F. Köprülü, Kenan Öner'i aldandığını belirten bir açıklama yaparak dernekten istifa ettirmişlerdi (ARM, 82).

Arkasından CHP'liler sorunu Meclis'e taşımışlardı. CHP milletvekillerinden Ahmet Ulus'un, ülkede son günlerde komünist kışkırtmalarının arttığına değinerek bu konuda sıkıyönetim komutanlığınca yürütülen soruşturmalar hakkında verdiği bir soru önergesi, **İnsan Hakları Derneği** çalışmalarına yönelik eleştirileri suçlamaya dönüştürmüştü. TBMM'nin 29 Ocak 1947 günlü oturumunda bu soruya yanıt veren İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, ülkede Kurtuluş Savaşı döneminden başlayarak görülen komünizm hareketlerine ilişkin geniş bilgiler vermişti. Bu arada Mareşal Çakmak'ı komünist çevrelerle ilişkili kılarak suçlamaya yönelmişti.

Bakan, 1919'dan 1947 başlarına kadar komünizm propaganda ve girişimlerini "5" evreye ayırmıştı. N. Berkes'e göre, Sökmensüer'in asıl amacı, komünizmin yalnız büyük kentlerde değil **Köy Enstitüleri** aracılığı ile köylerin içine girecek kadar etkili olduğunu göstermekti. 1940-1941'de Zonguldak'ta öğrencilerden oluşan bir komünist grubun yakalandığından, **Çifteler Köy Enstitüsü**'nün komünist kışkırtıcıların yuvası haline geldiğinden ve Akhisar'da çoğu öğrenci "31" kişilik bir grubun ele geçirildiğinden söz etmesi hep bu amaçlaydı (UY, 369 vd.).

İçişleri Bakanı, son yıllarda kurulan Şefik Hüsnü'nün **Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi** ile Esad Âdil'in **Türkiye Sosyalist Partisi**'ni "örtülü komünist örgütler" olarak nitelemişti. Gizli **Türkiye Komünist Partisi**'nin yeni kurulan **Demokrat Parti**'yi desteklemek ve hatta "kışkırtmak" kararı aldığını öne sürmüş ve Câmi

Baykurt ile Zekeriya Sertel'in ortaklaşa yazdıkları bir mektuba dayanarak da Mareşal Çakmak'ı komünist amaçlarına araç olarak göstermişti. 2 Eylül 1946 günlü bu mektupta temmuz ayındaki milletvekili seçimleri sonuçlarının kuşku ile karşılandığına değinilerek Çakmak'a, Meclis kürsüsüne çıkıp seçimlerin yasal olmadığını söylemesi ve arkasından Meclis'ten çekilmesi önerilmekteydi:

"Zatı devletlerinin (saygın kişi olan sizin) **Meclis kürsüsünden kısa, veciz ve fakat kat'i** (kesin) **bir nutukla Meclis'in, hükümetin ve Cumhurreisinin** (Cumhurbaşkanının) **gayrimeşru** (yasalara aykırı) **olarak kurulduğunu, böyle bir Meclis'te bulunmakla onun mesuliyetlerine iştirak edemeyeceğinizi bildirerek çekilmenizi, gemisi batmak üzere olan bir amiral gibi bayrağınızı alarak dışarıda halkla beraber onun hakkını ve davasını müdafaa etmenizi en tabii** (doğal) **bir hareket olarak görüyoruz. Bütün milletin böyle bir hareket karşısında arkanızdan geleceğine emin bulunuyoruz."**

Sökmensüer'e göre, mektup T. R. Aras tarafından 'Mareşal'a getirilmiş, o da bunu alınca Sertel'e ve Baykurt'a "sönmez muhabbet"lerini göndermişti. Türkiye'de gizli, açık komünizm çalışmalarına ilişkin açıklamalar yapan Bakan, **İnsan Hakları Derneği**'nden de söz ederek, yasal olan muhalefetin yasal olmayan muhalefete, yani CHP'li olan DP'lilerin ya da başka kişilerin, gizli komünist kışkırtmalarına araç olduklarını göstermek istemişti.

İçişleri Bakanının bu konuşması doğal olarak yalnız partilerde değil kamuoyunda da büyük yankılar uyandırmış, değişik yorumlar doğurmuştu. Mareşal Çakmak, basına yaptığı açıklamada, "Ben komünist değilim ve hiçbir komünist partiyle hiçbir ilişkim yoktur" diye suçlamayı reddetmişti. Ayrıca, yönetimden yakınan herkesin komünist olarak suçlanamayacağını vurgulayarak şu değerlendirmeyi yapmıştı: "Milletin yüreğinde hürriyet ateşi yanmıştır ve sönmez! Yer yer dolaşmalarımda, dertlerini, yakınmalarını ve arzularını dinlediğim ve hak verdiğim vatandaşlara komünistlerdir denilebilir mi?"

Ama öte yandan CHP ve DP yanlısı gazeteler birbirlerini komünistlerle ilişki kurmak ya da onları desteklemekle suçlamaya koyulmuşlardı. C. Bayar'ın da katıldığı bu tartışmalar sürerken, gittikçe daha sert tepkiler gösteren F. Çakmak, komünizmi bu memleket için çok zararlı olarak gördüğünü, bu nedenle komünistlerin orduya ve donanmaya sokulmak istenmesini şiddetle karşıladığını, hükümet bu akımlara hoşgörülü davransa bile kendisinin mücadele edeceğini belirttikten sonra CHP ve İnönü iktidarı için şu iddiada bulunmuştu:

"Ben daha işin başında eski bir Milli Eğitim Bakanının bu faa-

liyeti destekleyen hareketinden dolayı hükümeti resmen ikaz ettim. Kimse kulak asmadı. Sonra da Hamidiye Köy Enstitüsü'ndeki komünist yuvasından bahsettiler!" (Yeni Sabah, 5 Şubat 1947) Bu suçlama karşısında 1946 Temmuz seçimlerine kadar Milli Eğitim Bakanı bulunan Hasan Âli Yücel, söz konusu bakanın kendisi olup olmadığını sormuştu. Yanıt ise Çakmak'tan değil, Adalet Bakanlığı Müsteşarlığı yapmış olan ve Nihal Atsız'ın avukatlığını üstlenen Kenan Öner'den gelmişti: **"Evet, o Maarif Nazırı sizsiniz! Siz yalnız komünistleri bakanlığınızda beslemekle, uğradıkları hücumlara karşı onları savunmakla kalmadınız. Bakanlığınızın telkinleriyle milliyetçilik belasını başlarına soktuğunuz tam 23 genci, İspanyolların engizisyonlarına rahmet okutacak işkencelerle ezdirdiniz, harap ettiniz, hırpaladınız!"** (Yeni Sabah, 11 Şubat 1947)

Bunun üzerine Yücel, kendisini komünistlikle suçlayan K. Öner ve onun demecinin yayımlandığı **Yeni Sabah** gazetesi hakkında yargıya başvurmuştu. Böylece 19 Mart 1947'de Ankara Üçüncü Asliye Ceza Mahkemesi'nde başlayan **Yücel-Öner davası,** Demokrat Parti'nin, komünist suçlamalarından nasıl yararlandığını kanıtlayan bir dava olmuştu (KCK, 10). Çeşitli aşamalardan geçerek 28 ay süren ve ancak 1949 Temmuzunda sonuçlanan davada ilginç gelişmelerle karşılaşılmıştı. 1947 Şubatında yapılan duruşmada Kenan Öner, beklenmedik bir yönteme başvurmuştu. Kendisini savunacak yerde, H. Â. Yücel'e yönelttiği suçlamaları kanıtlamak için kendisine **"ispat hakkı"** verilmesini istemişti. Yargıcın bu hakkı tanıması üzerine de saldırıya geçmiş, gösterdiği tanıklarla savlarının doğruluğunu kanıtlamaya çalışmıştı. Tanık olarak dinlenenlerin genelde 1944 yılındaki Sabahattin Âli N. Atsız davasında adı geçenlerden ya da **ırkçılık/ Turancılık** suçlamasıyla yargılanıp beraat edenlerden oluşu dikkat çekiciydi. İlk dinlenenlerden Nihal Atsız, **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi** öğretim üyelerinden Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes, Behice Boran ile Mediha Berkes'in, İstanbul Edebiyat Fakültesi'nden Sadrettin Celal Antel ile Abdülkadir Gölpınarlı'nın, konservatuvardan Sabahattin Âli'nin, öğretmen Adnan Cemgil'in, ABD'de bulunan Muzaffer Şerif Başoğlu'nun ve devlet basımevi memurlarından Hasan Âli Ediz'in **"sabıkalı komünist"** olduklarını ve hepsinin de H. Â. Yücel tarafından korunduklarını öne sürmüştü. Öner'in öteki tanıklarından Sait Bilgiç, Hüseyin Namık Orkun, Sadri Maksudi Arsal, Zeki Sofuoğlu ile Milli Eğitim Bakanlığı ileri gelenlerinden Ziya Karamuk ile Adnan Ötügen de Yücel'i suçlayan ifadelerde bulunmuşlardı. Alparslan Türkeş de, bakanlığın Boratav ve B. Boran'ın çıkarttıkları **Yurt ve**

Dünya dergisine abone olduğunu belirterek, Bakan Yücel'in "komünistleri himaye ettiği ve binnetice (sonuç olarak) komünist olduğu kanaatinde" olduğunu söylemişti.

Savcı Abdullah Pulat Gözübüyük, esas hakkında iddianamesini okurken, **ırkçılık/Turancılık** davası sanıklarının tanıklıklarının geçerli olamayacağını belirtmişti. Ama Yargıç Saffet Ünan, 19 Kasım 1947 günkü son duruşmada **"Kenan Öner'in yaptığı isnatların doğruluğu sabit olmuştur"** kararını vermişti. Böylece Öner beraat etmiş ve Yücel yargı kararıyla, komünistleri koruyan kişi olmuştu. Fakat Yücel'in Yargıtay'a yaptığı başvuru üzerine IV. Ceza Dairesi, soruşturmanın eksik yapıldığı ve bakanların eylem ve işlemlerinden dolayı ancak **Yüce Divan**'da yargılanabilecekleri gerekçesiyle bu kararı bozmuştu. Ne ki Yargıç S. Ünan bu bozmaya uymayıp verdiği kararda direndiğinden, sorun Yargıtay Ceza Daireleri Kurulu'nca ele alınmıştı. Genel kurul 16 Mart 1948'de şu karara varmıştı: "Bir bakan hakkında hakaret suçundan yargılanan sanıklar, hakarete konu olan savlarını yargılandıkları mahkemede ileri süremezler."

Bunun üzerine Yücel'in açtığı davaya yeniden başlanılmıştı. Sonuçta yargıç, sanıkların **ispat hakkı**'nın ellerinden alınmış olmasını "suçu hafifletici" bir neden sayarak Öner ile Yeni Sabah sorumlusu Cemalettin Saracoğlu'nu "4"er ay "20"şer gün hapse mahkûm etmiş ancak bu cezaları ertelemişti. Yargıtay bu kararı, 21 Temmuz 1949'da onaylamıştı. H. Â. Yücel sonunda davayı kazanmıştı, Kenan Öner ise bu arada vefat etmişti (8 Mart 1949). Ama yargı açısından saptanmamış da olsa İnönü iktidarının önde gelen ve etkili bir Milli Eğitim Bakanının komünistleri korumakla suçlanması, açılan davanın yıllarca sürmesi CHP'yi de yaralamıştı. Hele Yücel'in yerine bakanlığa getirilen Reşat Şemsettin Sirer'in suçlamaları doğrular biçimde davranması, komünist oldukları söylenen öğretmenleri ve görevlileri işbaşından uzaklaştırması, Yücel dönemindeki kültürel girişimlerin, yayınların toptan suçlanmasına yol açmış, milliyetçi çevrelerin güçlerini daha da artırmıştı.

4 – DEVLET BAŞKANLIĞI HAKEMLİĞİ: 12 TEMMUZ 1947 BİLDİRİSİ

Komünistlik tartışmaları davalarla da sürüp giderken, köy ve mahalle muhtarlıkları seçimlerinde de yer yer baskılarla karşılaşıldığı yolunda yakınmalar başlamıştı. Karşıt partililerin İzmir'de düzenle-

mek istediği mitinge karşılık hükümetin de aynı eyleme girişmesi taraflar arasında söz düellosuna dönüşmüştü. Demokrat Partililerin davranışlarını eleştiren Başbakan R. Peker, yeni bir tehdit öğesi olarak, **İstiklal Mahkemeleri** yasasının henüz yürürlükte olduğunu hatırlatmıştı. Bir süre sonra da A. Menderes, F. Köprülü, Emin Sazak ve Sadık Aldoğan gibi önde gelen DP'li "4" milletvekilinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasını öngören bir Başbakanlık yazısı Meclis'e sunulmuştu (Mayıs 1947). Ardından sıkıyönetimin uzatılması görüşmeleri sırasında, sıkıyönetimin "mutlakiyet yönetimine rahmet okutacak zalimane bir yönetim biçimi" olduğunu öne süren Aldoğan, bir Anayasa kurumuna hakaret etti gerekçesiyle, Meclis görüşmelerinden "15" gün süreyle uzaklaştırılmıştı. Demokrat milletvekillerinin tüm itirazlarına karşın Peker'in, "dış tehlikenin ortadan kalkmadığı ve devletin güvenliği açısından kimi kısıtlamalara gitmenin gerekli olduğun" savunması sonucunda da sıkıyönetim, yeniden "6" ay süreyle uzatılmıştı.

Hükümet ve CHP Meclis Grubu ile DP arasındaki söz düellosunun giderek dozunu artırıp kimi tehditleri içeren bir sertliğe dönüşmesi ve bu tartışmaların yurttaşlar arasında da kimi sürtüşmeler doğurması karşısında Cumhurbaşkanı İ. İnönü, bir tür arabulucu olarak duruma el koyma gereğini duymuştu. Aslında kişiliği bilinen Peker'in muhalefete karşı beklenenden daha sert ve susturmaya yönelik bir politika izlemesi, onu hükümetin başına getiren İnönü'yü de rahatsız etmeye başlamıştı. CHP Meclis Grubu içinde de Başbakanın tutumunu beğenmeyen bir grup oluşmuştu. "35" kişiden oluştuğu için **Otuzbeşler** diye anılan grubun liderliğini İnönü'ye yakınlığı ile tanınan Prof. Nihat Erim üstlenmiş görünüyordu. **Birleşmiş Milletler** örgütünün kurulması amacını güden **Sanfransisko Konferansı**'ndaki Türk delegasyonu içinde yer alan Erim'in, Cumhurbaşkanının isteği ya da izni ile böyle bir grup oluşturduğu kuşkusuzdu. Nitekim partinin ileri gelenlerinden Hilmi Uran da bu değerlendirmede bulunmaktadır. Ona göre, R. Peker İnönü'nün "vesayetinden" (koruyucu kanadından) kurtulmak için taraftarlarını çoğaltmaya çalışırken, İnönü de Meclis'te ona karşı bir "hizip" yaratmak istemişti. **"35"ler** böylece oluşmuştu (HAT, 476 vd.).

CHP ile DP arasındaki ilişkilerin giderek sertleştiği dönemde TBMM'den bir heyetin İngiltere'ye çağırılması, taraflar arasındaki havayı yumuşatmada ilk adımın atılmasını sağlamıştı. Bu heyette bulunan N. Erim ile F. Köprülü, süregelen sertliğin olumsuzluğunu gidermek gerektiğinde görüş birliğine varmışlardı. Öte yandan partilerarası havayı yumuşatmaya yönelik ilginç bir girişim de işadamların-

dan gelmişti. CHP'li tanınan Vehbi Koç ile DP'li Üzeyir Avunduk, partilerarası ilişkinin düzelmesi için bazı görüşmelerde bulunmuşlardı. Bu durum karşısında İnönü de çok partili yaşamı normal sınırlar içine sokabilmek için, bir tür arabuluculuk yapmak, muhalefet lideri C. Bayar'ın şikâyetlerini ve önerilerini dinlemek gereğini duymuştu. Cumhurbaşkanı ile karşıt parti başkanı arasında 7 Haziran'da başlayan görüşmeler, 10 Temmuz'a kadar bir aydan fazla sürmüştü. Bayar'ın hükümetten gelen baskılardan yakınması üzerine tarafları biraraya getirmek isteyen Cumhurbaşkanı, görüşmelere Başbakan Peker ile yardımcısı Mümtaz Ökmen ve "2" Devlet Bakanını da katmıştı. Böylece hükümetin ve muhalefetin tutumlarını ve önerilerini saptayan İnönü, sonuçta vardığı kararı, bir bildiri ile açıklamaya karar vermişti. Nitekim görüşmeler bittiğinde bir yurt gezisine çıkan Bayar, Sıvas'ta. "Cumhurbaşkanından baskının kaldırılması için delaletlerini (aracı olmasını) rica ettim. Herhalde hükümetle görüştükten sonra olacak, baskının kaldırılacağını hükümetin vaat ettiğini söylediler" diye bir açıklamada bulunmuştu (DP, 29). İnönü yayımlanacak bildirinin metnini Bayar'a verip DP'nin olurunu da almak istemişti. Bayar partinin kurucu üyeleri ile görüştüğünde metinde bazı değişiklikler yapılması istenmiş ve bunlar İnönü'ye iletilmişti. Bayar, Cumhurbaşkanına R. Peker'e cevap olarak bir demeç hazırladıklarını bildirmiş, fakat İnönü, hayli sert olduğu belirtilen bu demeci görmek istememişti. İnönü, DP'nin isteği doğrultusunda kimi değişiklikler yaparak son biçimini verdiği bildiri metnini 10 Temmuz sabahı Bayar'a vermişti. Böylece bildiri DP Genel Yönetim Kurulu'nun aynı günkü toplantısında ele alınmıştı. Kurulda farklı "2" görüş ortaya atılmıştı. F. Köprülü'nün sözcülüğünü yaptığı kesim, bildiriyi olumlu bulurken, Ahmet Oğuz, Ahmet Tahtakılıç, Y. Kemal Tengirşenk, Hasan Dinçer ve Enis Akaygen'in içinde bulundukları grup, İnönü'nün parti başkanlığını bırakmaksızın bir "demokrasi oyunu" oynadığını öne sürerek bildirinin kabul edilmemesini istemişlerdi. Ancak **Çankaya** görüşmelerine ilişkin ayrıntılı bilgiler veren Bayar, partinin içinde bulunduğu koşulların doğal olmadığını, şimdi bu koşulları düzeltmek ya da hükümet ile düşmanlığı sürdürmek gibi "2" seçenekle karşı karşıya bulunduklarını belirterek şu değerlendirmeyi yapmıştı:

"Bildiriyi kül halinde (bütün olarak) **reddettiğimiz takdirde karşı tarafın halka, 'biz hüsnüniyetle hareket ettik, Demokratlar fikri sabit** (saplantı) **içindedirler' demek suretiyle bizi müşkül duruma düşürebilirler... İnönü bu yolda giderse kendisini ve memleketi batıracağına inanmıştır ve bu sebeple hareketini değiştirmek**

istemiştir... Şimdi yeni bir devreye giriyoruz. Karşı tarafın beyannameye sadakatını gösterip göstermediklerine bir müddet intizar edeceğiz (bekleyeceğiz). **Sadakat gösterirlerse ne ala; göstermez bizi aldatmak isterlerse husumeti** (düşmanlığı) **doğrudan doğruya Çankaya'ya tevcih edeceğiz** (yönelteceğiz)... **Görüşüme göre İnönü işi düzeltmek istiyor. Bunda samimidir."** (Ayrıntı: DPK, 12-16)

Sonunda DP Genel Yönetim Kurulu, bildiriyi Tengirşenk'in olumsuz oyuna karşın büyük çoğunlukla kabul etmişti.

12 Temmuz 1947 günü yayımlandığı için **12 Temmuz Bildirisi** olarak anılan bildiriye, Cumhurbaşkanı İnönü, ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili olarak Başbakan ve muhalefet lideri ile yaptığı konuşmalar sonunda edindiği kanaatleri ve bu konuda kendi düşüncelerini açıklamak zamanının geldiğini belirterek başlıyordu. İlk olarak 7 Haziran'da **Çankaya**'ya çağırdığı DP lideri Bayar'ın yönetim mekanizmasının kendilerine yönelik baskılarından şikâyetçi olduğunu ilettiğini, bunun üzerine 14 Haziran'da Başbakan ve yardımcısı ile Bayar'ı biraraya getirdiğini, ancak "1,5" saat süren tartışmanın olduğu yerde bittiğini açıklıyordu. Bu toplantıda Bayar baskı altında oldukları konusunda ısrar etmiş, Başbakan Peker ise baskıyı reddederek muhalif partinin çalışma yöntemlerini değiştirmesi gerektiğini öne sürmüştü. Arkasından C. Bayar'ı 17 ve 24 Haziran günlerinde yeniden kabul ettiğine değinen Cumhurbaşkanı, yine de karşılıklı iddialar açısından düğümün çözülemediğini vurgulayarak şöyle devam ediyordu:

"Şimdi ben bu düğümü çözmeye çalışacağım... Ben, idare mekanizmasının baskı yaptığını hükümet reisinin kabul etmemesini, böyle bir hareketi tasvip etmeyeceğini (doğru bulmayacağını) **katiyetle beyan eylemesini, bir teminat ifadesi olarak aldım ve bunu Bay Bayar'a söyledim. Ben, muhalefet liderinin kanun dışı maksatlar ve metodlar isnadını** (yüklemesini) **reddetmesini, muhalif parti çalışması için şart olan kanun içinde kalmak esasının göz önünde tutulduğuna ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat olarak kabul ettim ve Başbakana bunu söyledim."**

İnönü, bütün bunlardan sonra gelecek için öngördüğü önlemleri şöyle açıklıyordu:

"Benim bu son dinlediğim karşılıklı şikâyetler için mübalağa payı ne olursa olsun, hakikat payı da vardır. İhtilalci bir teşekkül (kuruluş) **değil, bir kanuni siyasi partinin metodlarıyla çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır. Bu zeminde ben, devlet reisi olarak kendimi her**

iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm... Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir." (Metin:. EK, VII)

Bu sözler, H. Bila'nın da vurguladığı gibi "muhalefetin kendini iktidara zorla kabul ettirmesi" ve Başbakan R. Peker'in "harcanması" demekti (CHP, 217). Harcayan da artık kendini genel başkanı olduğu CHP ile karşıtı DP karşısında eşit uzaklıkta yansız sayan Cumhurbaşkanı idi. Peker de bunun bilincindeydi. Bu nedenle bildiriyi, Cumhurbaşkanının Anayasal yetkilerini aşan bir davranış olarak nitelemişti. **12 Temmuz Bildirisi**'nden sonra ancak "2" ay Başbakan olarak kalabilmişti. İki taraf militanlarının sertliği sürdürmek istemelerine karşın CHP Meclis Grubu içinde kendine yönelik muhalefetin artması sonunda istifa etmek zorunda bırakılmıştı.

26 Ağustos 1947'de CHP grubunda Cavit Oral'ın bir önergesi tartışılırken, R. Peker güvenoyu istemişti. Grup "303" oyla hükümete güvenini belirtirken **"35'ler"** güvensizlik oyu vermişlerdi. Bir süre sonra (4 Eylül) Peker gruptan bazı bakanları değiştirmek için izin istemişti. Bu kez olumsuz (red) oy verenlerin sayısı "47"ye yükselmişti. Peker aldığı yetkiye dayanarak ertesi günü Tarım ve Çalışma Bakanlarını değiştirmişti. Faik Kurdoğlu'nun yerine Tarım'a Şevket Adalan'ı getirmiş, Ekonomi Bakanı Tahsin Bekir Balta'yı, Dr. Sadi Irmak'ın kabine dışı bırakılmasıyla boşalan Çalışma'ya kaydırmış, Balta'dan açılan Ekonomi Bakanlığını da Cavit Ekin'e vermişti. Ancak İnönü, bu değişiklikten sonraki ilk kabine toplantısına, Anayasanın verdiği hakkı kullanarak katılmış ve başkanlık yapmıştı. Bunun sonucu da ertesi günü İçişleri Bakanı Münir Hüsrev Göle'nin yayımladığı bildiride görülmüştü. Bakan, amaçlarının **12 Temmuz Bildirisi**'ndeki esasları gerçekleştirmek olduğunu açıklamıştı. Artık Recep Peker için çekilmekten başka bir seçenek kalmamıştı. O da 9 Eylül 1947'de, "sağlık" sorununu öne sürerek Başbakanlıktan istifa etmişti.

5 – CHP VE DP'DE DEĞİŞİM VE GELİŞMELER

a) Hasan Saka Hükümeti

Cumhurbaşkanı İnönü, çekilmek zorunda bıraktığı Recep Peker'den sonra yeni hükümeti kurma görevini onun kabinesinde Dışişleri Bakanı olan Hasan Saka'ya vermişti. **Lozan barış görüşmeleri**n-

de 3. delege olarak bulunan Saka, İnönü ile olan ilişkileri dışında, ılımlı bir siyaset ve devlet adamı olarak tanınmıştı. Nitekim 10 Eylül 1947'de oluşturduğu kabinesinde, M. H. Göle'yi İçişleri Bakanlığında tutarken, Başbakan Yardımcılığına ciddiyetiyle bilinen Faik Ahmet Barutçu'yu, kendisinden boşalan Dışişlerine de ünlü bir gazeteci olan sosyolog Necmettin Sadak'ı getirmişti. Bayındırlık Bakanlığını da ABD türü bir siyaset yönetimi izleyeceği anlaşılan Kasım Gülek'e vermişti.

H. Saka, bir iyi niyet jesti de yaparak, daha Meclis'te okumadan önce hükümet programının bir örneğini DP grubuna vermişti. 13 Ekim'de Meclis'e sunulan program, **12 Temmuz Bildirisi** ile iç siyasada yepyeni bir döneme girildiğinin vurgulanmasıyla başlıyordu. Bu yeni dönemde hükümetin başlıca görevi de şöyle belirtiliyordu:

"Bu geniş demokrasi rejiminin kurucusu olan devrimci partimizin ilkelerine dayanarak memlekette gittikçe gelişen bu sistemin ve onun temeli saydığımız siyasal güvenin gelişmesini sağlamaya çalışmak olacaktır."

Programda, iktidarda ya da muhalefette olsunlar, siyasal partilerin, devlet yönetimi karşısında farklı işlem görmemelerinin, yasaların verdiği haklara dayanarak serbestçe çalışma olanağı bulmalarının, girişilen sistemin doğal gereği olduğunun altı çiziliyordu. Bu, bundan böyle karşıt partilere daha geniş hareket olanağı tanınacağı demekti. Daha sonra, ekonomiyi dengeleştirmek, hayat pahalılığını giderebilmek için üretimin artırılmasının gerektiği hatırlatılıyor ve **Çiftçiyi Topraklandırma Yasası** uygulanmasının sürdürüleceği belirtiliyordu. Ancak bu işe "adalet dairesinde devam edilecek ve devlete ait arazinin ilkönce dağıtılması göz önünde tutulacaktır" denilerek, DP muhalefetinin önü alınmak isteniyordu.

Saka hükümetinin programında, **liberal/serbest** ekonomiden yana olan DP'nin, **devletçilik** uygulamasına yönelik eleştirilerini azaltabilecek bazı görüşlere de yer veriliyordu. Devletçiliğin sınırlarının belirlenerek, özel girişimcilerle rekabet edilmeyeceği ve yerli ya da yabancı sermayenin destekleneceği belirtiliyordu.

"Devletçilik alanı ile özel sermaye ve girişimlere ayrılan yerin uzun vadeli bir planla kesin olarak kararlaştırılıp ilan edilmesi olacaktır. Devletin özel girişimlerle kendi alanı arasında rekabete girişmemesine dikkat edeceğiz... Hükümet, her türlü girişimlerde yerli olduğu kadar yabancı sermayeye de geniş yer ayırmak ve bunları teşvik etmek kararındadır." (Metin: TCH, I, 159-163)

Hasan Saka, bu ılımlı ve hoşgörüye dayalı programıyla CHP çoğunluğunun bulunduğu Meclis'ten kolaylıkla güvenoyu almıştı. Peker'in gidişi ve Saka hükümetinin kurulması kamuoyunda da genellikle olumlu karşılanmıştı. Ahmet Emin Yalman, Peker'in çekilmek zorunda bırakılışını **Vatan**'da **"Atlattığımız Tehlike"** başlığı altında değerlendirmişti. İnönü de çıktığı yurt gezisinde ilk kez olarak yanına DP milletvekili Nuri Özsan'ı da almıştı. Erzurum'da DP il merkezini ziyaret etmiş ve her yerde yerel yöneticilerden partilere eşit davranılmasını istemişti. Buna karşılık C. Bayar da "iki parti arasındaki kardeşçe ilişkileri" övmüştü. Bu ortam içinde tartışması sürdürülen konuların başında, yasalardaki antidemokratik hükümlerin kaldırılması geliyordu. CHP'nin toplayacağı kurultayda bu yolda da önemli kararlar alınacağı umuluyordu.

b) CHP Yedinci Kurultayı: Partiye Yeni Kimlik

Kuruluşundan başlayarak 24 yıl süreyle ülkeyi **tek parti** olarak yönetmiş olan CHP'nin çok partili düzene geçişi izleyen 1946 seçimlerinden sonra toplantıya çağırdığı kurultay, partinin kendisine yöneltilen eleştiri ve suçlamaların ışığında karşılaştığı güçlükleri aşacak bir kadro çıkarıp çıkaramayacağı ve demokratik hayata uygun bir yeniden yapılanmayı gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceği yönünden büyük önem taşıyordu. Hasan Saka hükümetinin partilerarası havayı yumuşatmasından sonra şimdi gözler CHP kurultayına çevrilmişti. Bu denli önem verildiği ve tüzük ve program değişikliği dışında bazı konularda ilke kararı almak da gerektiği için **VII. CHP Kurultayı,** parti tarihinin en uzun süren kurultayı olmuştu. 17 Kasım 1947'de başlayan çalışmalar ancak 20 gün sonra 4 Aralık'ta tamamlanabilmişti.

Toplantıyı açan Genel Başkan İnönü, son gelişmeleri özetledikten ve hazırlanan tüzük ve program değişikliklerine değindikten sonra önemli "2" soruna ilişkin görüşlerini de açıklamıştı: Karşıt partilerin ısrarla üzerinde durdukları Cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığının birbirinden ayrılması ve tek parti döneminin özelliği içinde kurulmuş olan **Halkevleri**'ne herkesin yararlanabileceği yeni bir düzen verilmesi. İnönü, kendisi Cumhurbaşkanı kaldığı sürece kurultayın seçeceği birisinin tüm yetkiyle Parti Genel Başkanlığı yapmasını önermişti. Fakat kurultay bu öneriyi değiştirerek kabul etmişti. Genel başkanın Cumhurbaşkanı ya da Başbakan olması halinde, parti

yönetiminin kurultayca seçilecek Genel Başkan Vekili'ne bırakılması uygun görülmüştü. Tüzük bu yolda değiştirilmiş ve Cumhurbaşkanı İnönü partinin **"Fahri** (Onursal) **Başkanı"** sayılmıştı. Kurultaya kadar Parti Genel Sekreteri olan Hilmi Uran **Genel Başkan Vekili** seçilmiş, ondan boşalan genel sekreterliğe de Dr. Fikret Sılay getirilmişti.

Bunun dışında parti tüzüğünde küçümsenemeyecek başka değişiklikler de yapılmıştı. Genel Başkanlık Divanı kaldırılarak yerine "40" üyeden oluşan Parti Divanı kurulmuştu. Ayrıca "12" kişilik bir yönetim kurulu öngörülmüştü. Bu kurul Parti Divanı üyeleri arasından seçilecekti.

18 Haziran 1936 günlü genelge uyarınca başlayan valilerin illerde CHP başkanı olmalarına son veriliyordu. Böylece parti-devlet içiçeliği sorunu çözülmüş oluyordu.

Genç kuşakları siyasal yaşama çekebilmek için partiye girme yaşı "22"den "18"e indiriliyordu.

Liberal/serbest bir ekonomi politikası ile ortaya çıkan DP'nin **devletçilik** uygulamasına ilişkin eleştirilerin etkisiyle olacak, bu ilkeye H. Saka hükümetinin programında açıklanan sınır getiriliyordu. Bu amaçla programa şu bölüm eklenmişti: **"Partimiz, özel teşebbüsün güvenlik içinde çalışmasına ve yeni iş alanlarına girişmesine meydan vermek amacıyla, devletin üzerine alacağı işleri kesin olarak ve süreleri belli programlarla çerçevelemesini ve bu işlerin sınırlarıyla niteliklerini önceden belli etmesini uygun bulur."**

Parti programında önemli bir başka değişiklik, **devrimcilik**le ilgili maddede yapılmıştı. O zamana kadar programda bulunan, **"parti, devlet ve millet işlerinde tedbir bulmak için evrimci prensiple kendini bağlı tutmaz"** bendi metinden çıkartılmıştı. Bu kuşkusuz devrimcilik anlayış ve uygulamasına bir sınır getirme yani bir ödün verme demekti. Çok partili düzene geçişle CHP karşıtlarının **devrimde** aşırılığa kaçıldığı yolundaki eliştirileri, CHP'yi gerektiğinde gelişmeyi kendi doğal akışına bırakma anlayışına yani **evrimci** görüş çizgisine çekmiş görünüyordu.

CHP VII. Kurultayı'nda yapılan değişiklik ve alınan kararlardan önemli bir kısmı da **laiklik** ve **din eğitimi** alanında olmuştu. Yukarıda ilgili bölümde ayrıntıları ile belirttiğimiz gibi, muhalefetin **laiklik** uygulamasına yönelttiği suçlamalar ve laikliğin dinsizlik olmadığı biçimindeki sloganı yüzünden seçimlerde oy kaybettikleri kanısında olan CHP'lilerden bir kesim, kurultayda bu ilkenin yeniden tanımlanmasını ve din öğretimine geçilmesini savunmuşlardı. Partiye yeni bir devingenlik getirdiği savunulan **"35'ler"**in de bu görüşü savunmaları

sonunda parti programının **laikliği** tanımlayan maddesi değiştirilmişti. Programdaki "**dini düşünceleri dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutma**" biçimindeki tanımdan "**siyaset**" deyimi çıkartılmış, böylece **laiklik** kavramı "din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması" boyutuna indirgenmişti. Ayrıca maddenin sonuna, kanunların yasaklamadığı ibadet ve âyinlerin serbestçe yapılacağına ilişkin bir bent eklenmişti. Bundan başka, din öğretimine geçilmesi ve yeniden **İmam-Hatip Okulları** ile bir **İlahiyat Fakültesi** açılması için ilke kararları alınmıştı.

Halkevleri sorununa gelince, İnönü, açış konuşmasında bu kurumlara yeni bir biçim verilmesi gerektiğini belirtmiş ancak herhangi bir model göstermemişti. Yukarıda **Halkevleri** bölümünde açıkladığımız gibi kurultay, sorunu incelemek amacıyla bir yarkurul oluşturmayı gerekli görmüştü. Yarkurul ilke olarak **Halkevleri**'nin partiye bağlı tüzel kişiliği olan bir kuruluş haline getirilmesini önermişti... Genel kurulca da kabul edilen yarkurul raporunun uygulanması oluşturulacak **Parti Divanı**'na bırakılmıştı.

Kurultayda genel başkan seçimine geçildiğinde, alışılmışın dışında İ. İnönü karşısına bir başka aday çıkmıştı: Recep Peker!.. Seçimde İnönü "645" delegeden "595"inin oyunu alırken Peker'e de "25" oy çıkmıştı. Bu da **12 Temmuz Bildirisi**'nin CHP içinde ciddi bir ayrılığa yol açtığının göstergesiydi. Kısacası **VII. Kurultay**, her yönüyle yalnız CHP tarihinde değil, Türk demokrasi tarihinde de önemli bir dönemeç olmuştu.

Kurultaydan sonra H. Saka hükümeti basın ve parti çalışmalarının daha serbestçe sürdürülmesinde etkili olacak olumlu bir adım daha atmıştı. 23 Aralık 1940'dan başlayarak **İstanbul ve çevresi "6" ilde süregelen sıkıyönetim** 22 Aralık 1947'de kaldırılmıştı. Böylece Cumhuriyet tarihinin en uzun süren "7" yıllık sıkıyönetim uygulaması sona ermişti. Ancak DP iktidara geldikten "5" yıl sonra **6-7 Eylül 1955** olayları üzerine **İstanbul**'da yeniden sıkıyönetim ilan edilecekti.

c) DP'de Bölünmeler: Millet Partisi'nin Doğuşu

Partilerarası ilişkilerin yumuşaması, CHP içinde olduğu gibi DP içindeki sertlik yanlılarını da memnun etmemişti. CHP Kurultayında Cumhurbaşkanının parti başkanlığından ayrılmasını zorunlu kılan değişiklik yerine, başkanlık yetkilerinin başkanvekiline bırakılmasını öngören bir orta yolun yeğlenmesi, başını Kenan Öner'in çektiği

DP'deki sert politika yanlılarının eleştirilerini daha da artırmıştı. Onlar bunu **Özgürlük Andı**'nda saptanan isteklerin yerine getirilmediği biçiminde yorumluyorlardı. Ayrıca **Polis Vazife ve Selahiyeti Yasası**'nda yapılması beklenen değişikliklerin de gerçekleşmediğini belirterek 'And'ın gereğinin yerine getirilmesini, Meclis'ten çekilinmesini istiyorlardı. Parti örgütünden de yer yer bu durumda TBMM'den çekilip **"sine-i millete dönme"** yolunda istekler, baskılar gelmeye başlamıştı. CHP sözcüsü **Ulus**, "aşırılara kapılıp Meclis'ten ayrılanlar olursa, bunların yeri boş kalmayacaktır" diye tepki gösterince, parti ilişkilerindeki hava yeniden sertleşmişti.

Ama DP içinde bölünmeye varan görüş ayrılıkları, 1946 sonlarında milletvekili maaşlarının artırılmasını öngören yasa önerisinde belirginleşmişti. İki parti yetkililerince yapılan öngörüşmeden sonra CHP milletvekillerince yapılan öneriyi DP'den de iki milletvekili, Fikri Apaydın ile Haydar Aslan imzalamışlardı. Ancak DP Meclis Grubu, kamuoyu karşısında maaşlarını artıran milletvekilleri durumuna düşmemek, girişimin toplumda yaratacağı olumsuzluğu tümüyle CHP'ye yüklemek gibi siyasal bir amaçla yasa önerisine karşı çıkmış ve DP milletvekillerinin imzalarını geri almaları kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine tasarıyı geri çeken CHP milletvekilleri bir süre sonra yeniden maaşların artırılması önerisinde bulunmuşlardı. DP Meclis Grubu ise eski kararına uygun olarak tasarıya kırmızı oy verilmesi kararına varmıştı. Ancak öneri yasalaşırsa alınacak maaş farklarının ne yapılacağı belirtilmemişti. Gerçekte İ. Rüştü Aksal, Tezer Taşkıran ve Behçet Kemal Çağlar gibi kimi CHP milletvekilleri de maaş artırımının karşısında olduklarını belirten demeçler vermişlerdi. Bununla birlikte öneri 22 Aralık 1947'de TBMM'ce kabul edilmişti. Oylamada DP'li Ahmet Kemal Silivrili de grup kararına aykırı olarak olumlu oy kullanmış ve bu davranışın red oyu verip parayı almaktan daha "namuslu" olduğunu savunmuştu. Nitekim bundan sonra kamuoyundan gelen baskıların da etkisiyle DP grubunda alınacak paraların ne yapılacağı tartışması başlamıştı. Aslında maaş farklarının artış dışında bir ikinci boyutu daha vardı. TBMM 1946 Haziranında seçimleri yenileme kararı aldığında milletvekilleri 1946 yılı sonuna kadar olan tüm aylıklarını almış bulunuyorlardı. 21 Temmuz'da seçimi kazananlar ise ağustostan aralığa kadar olan maaşlarını da aldıklarından "5" ay için bir çifte ödeme söz konusu idi!.. Maaş farklarının Hazine'ye bırakılmasından ya da geri verilmesinden yana olmayan Celal Bayar, böyle bir davranışın "gereksiz bir cömertlik" (fuzuli bir semahat) olacağını söylerken, Fuat Köprülü, **"kırmızı oy sandığa, maaş zammı**

cebe!" diyerek salt politik düşüncelerle tasarıya karşı çıktıklarını belirtmişti. 26 milletvekili ise DP Grup Başkanlığına verdikleri bir önergede, alınan zamların ne yapılacağının kişisel bir "vicdan" sorunu olduğunu belirterek bununla ilgili bir karar alınmasının doğru olmadığını öne sürmüşlerdi. Bütün bunlar, partide başlayacak olan çözülmenin ilk işareti olmuştu.

Bu sırada DP'nin İstanbul il örgütünde İl Başkanı Kenan Öner ile kurucu F. Köprülü arasında devam eden görüş ayrılığı ve sürtüşme, Öner'in partiden istifası ile yeni bir huzursuzluğa dönüşmüştü. Sert ve atak kişiliğiyle tanınan Öner, partinin kurucularını "CHP ekolünden yetişmiş" kimseler olarak eleştiriyordu. Kurucular A. E. Yalman'ın **Vatan**'da çıkan yazıları ile onun parti içindeki etkisini azaltmaya çalışıyorlardı. Eleştirilerini artıran Yalman, **İnsan Hakları Derneği** olayını anımsatarak K. Öner'i "komünistlerin oyununa gelmek"le de suçlamıştı. Bunun üzerine, İstanbul il kongresini toplamakta olan Öner, önce il başkanlığından ve kongreye "2" gün kala da DP'den istifa etmişti (7 Ocak 1948). Basına verdiği demeçte de **"parti içinde demokrasi kalmadığını"** öne sürerek, "parti adamı veya zümre uşağı" olmadığını belirtmiş ve "partinin kurucularına hayırlı olmasını" dilemişti (MP, 68 vd.).

Sert tartışmaların yapıldığı İstanbul il kongresinde milletvekilleri maaşlarının artırılmasına olumlu oy veren A. K. Silivrili'nin partiden ihraç edilmesi istenmişti. DP listesinden milletvekili seçilen Hikmet Bayur da **Kudret** gazetesindeki yazılarında DP kurucularını eleştirmeye başlamıştı. Öte yandan DP Meclis Grubu'nda da kaynaşmalar hızlanmıştı. Görüş ayrılıkları ya da sürtüşmeler "3" noktada yoğunlaşmıştı: Maaş farklarının partiye bağışlanıp bağışlanmaması sorunu – **12 Temmuz Bildirisi**'nin kabul edilerek İnönü'nün parti için bazı girişimlerde bulunmasına olanak hazırlandığı kuşkusu ve Parti Meclis Grubu'nu kurucu üyelerin özellikle de Köprülü'nün sultasından kurtarmak isteği. Kimi milletvekillerinin kuruculara karşı tavır takınması, kısa sürede kuruculardan yana olan C. Bayar ile grup arasında bir seçim düellosuna dönüşmüştü... Grup Yönetim Kurulu'nun yenilenmesi için verilen önergenin kabulüyle yapılan seçimlerde (4 Şubat 1948) F. Köprülü'nün yerine Fuat Hulusi Demirelli Grup Başkanvekili seçilirken, Köprülü yönetim kurulu dışında bırakılmıştı. Üstelik Genel Yönetim Kurulu'nun parti tüzüğüne aykırı diye bu seçimi bozması üzerine yenilenen seçimde Köprülü yine kazanamamıştı. Ancak Bayar, genel başkanlık ile grup başkanlığının birarada yürüyemeyeceği gerekçesiyle ikinci kez grup başkanlığından istifa etmişti. Meclis

grubu da başkanlığa, F. H. Demirelli'yi, ondan boşalan grup başkanvekilliğine de Ahmet Tahtakılıç'ı seçmişti (11 Mart).

Bu sırada Bayar, hangi milletvekillerinin maaş zamlarını partiye bağışladıklarını, hangilerinin vermediğini açıklayarak kurucu üyelere karşı olanları bağış yapmadılar diye küçük düşürmek istemişti. DP milletvekilleri arasındaki anlaşmazlık artık parti örgütüne, illere de taşmıştı. Parti Genel Yönetim Kurulu 6 Mart 1948 günkü toplantısında anlaşmazlığa neden oldukları öne sürülen "9" milletvekilini adeta sorguya çekmişti. Arkasından, parti disiplinine aykırı davrandıkları gerekçesiyle A. K. Silivrili, Osman Nuri Köni, Mithat Sakaroğlu, Necati Erdem ve Sadık Aldoğan'ı Onur Kurulu'na vermiş ve kurulun 10 Mart 1948 günlü kararı ile bu "5" milletvekili partiden çıkarılmıştı. Bunun üzerine Genel Yönetim Kurulu üyesi bulunan Y. K. Tengirşenk, Enis Akaygen, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Hasan Dinçer ve Emin Sazak aynı gün bu görevlerinden istifa etmişlerdi. Ne ki DP yöneticileri bu milletvekillerini de ihraç istemiyle Onur Kurulu'na vermiş, böylece onlar da DP'den uzaklaştırılmışlardı. Kopmalar bununla da kalmamıştı. Suphi Batur ile Enver Kök de, ayrılan arkadaşlarını desteklercesine DP'den istifa etmişlerdi. A. Rıza Kırsever, Asım Gürsu, Mehmet Ökte ve Şahin Laçin'in içinde bulunduğu "10" milletvekili ise bir bildiri yayımlayarak kurucuları diktatörlükle suçlamışlar ve büyük kongre toplanıncaya kadar grup toplantılarına katılmayacaklarını açıklamışlardı (Ayrıntı: DPK; MP, 72-75).

DP'den çıkartılan ya da grup toplantılarına katılmayacaklarını belirten milletvekillerinden bir kesimi, ilk aşamada TBMM'de birlikte hareket edebilmek için, **Müstakil Demokratlar Grubu** adıyla bir grup oluşturmuşlardı. Böylece "16" milletvekili, Enis Akaygen, Sadık Aldoğan, Hazım Bozca, Hasan Dinçer, Necati Erdem, Ahmet Oğuz, Mithat Sakaroğlu, A. Kemal Silivrili, Ahmet Tahtakılıç, Y. Kemal Tengirşenk, Mehmet Aşkar, Asım Gürsu, Ali Rıza Kırsever, Şahin Laçin, Bahattin Öğütmen ve Mehmet Öktem biraraya gelmişlerdi. Emin Sazak, Suphi Batur, Enver Kök ve ötekiler gruba katılmamışlardı. Gruba bir başkan seçilmemiş ve her toplantıya abece sırasıyla bir üyenin başkanlık etmesi uygun görülmüştü. Grup sekreterliğine ise A. Tahtakılıç, yardımcılıklarına da H. Dinçer ile H. Bozca seçilmişlerdi. 18 Mayıs 1948'de yayımlanan bildiride, **Müstakil Demokratlar Grubu**'nun "demokrasinin süratle gelişmesi ve bütün icaplarıyla gerçekleşmesi yolunda samimi ve muvazaasız (danışıklılık yapmadan) çalışmak maksadıyla" kurulduğu belirtilmişti.

DP yöneticileri, partiyi parçalayacak olan bu gelişmeler üzerine

Müstakil Demokratlar Grubu'nu kuran bütün milletvekillerinin partiden uzaklaştırılmasını gerekli görmüştü. 28 Mayıs'ta yayımlanan bildiride de parti tüzüğü gereğince partili milletvekillerinin Meclis grubuna devam etmek zorunda oldukları açıklanmıştı. Öte yandan DP'den uzaklaştırılan ya da ayrılan milletvekillerinden bir kesimi de yeni bir parti kurmak için hazırlıklara başlamışlardı. Bu grubun başında kurucularla anlaşmazlığa düştüğü için istifa eden Kenan Öner ile DP listesinden bağımsız seçilmişken gidişi beğenmeyen Hikmet Bayur yer almışlardı. Bu yüzden gelişemeyen ve aksine 1949 Haziranında üye sayısı "12"ye düşen **Müstakil Demokratlar Grubu** üyeleri, sonunda **Millet Partisi** adıyla kurulan yeni partiye katılmak gereğini duymuşlardı.

Daha 1948 Ocak ayı sonlarında Kenan Öner'in yeni bir parti kurma girişiminde bulunduğuna, buna, H. Bayur dışında Mareşal Fevzi Çakmak ile damadı Şefik Çakmak'ın, Hüseyin Avni Ulaş, Mustafa Kentli, Mustafa Selek ve Em. Gnl. Cafer Tayyar Eğilmez ile Emir Erkilet'in de destek verdikleri haberleri yayılmaya başlamıştı. Çok geçmeden Enis Akaygen ile Sadık Aldoğan da bu girişim içinde yer almışlardı. Kurulacak partiye katılacağı söylenen Dr. Tevfik Rüştü Aras ise bunu yalanlamıştı.

Nihayet "6" ay süren bir hazırlıktan sonra **6 Temmuz 1948**'de **Millet Partisi** adıyla yeni bir parti kurulduğu açıklanmıştı. Parti kurucuları Mareşal Fevzi Çakmak, H. Bayur, K. Öner, Enis Akaygen, Mustafa Kentli, Osman Nuri Könü, Osman Bölükbaşı ve Sadık Aldoğan olarak belirtilmişti. Mareşal Çakmak dışında kurucuların hepsi DP'den çıkartılan ya da ayrılanlardı. Fevzi Çakmak Onursal Başkan kabul edilmiş, Parti Genel Başkanlığına Hikmet Bayur, Başkanvekilliğine O. N. Köni, Genel Sekreterliğe M. Kentli, Saymanlığa da Şefik Çakmak seçilmişlerdi. Partinin kurulduğu açıklanınca, Bahattin Öğütmen, Mehmet Ökte, Asım Gürsu ve Reşat Aydınlı'nın da katılmasıyla TBMM'deki üye sayısı "8"e çıkmıştı.

Millet Partisi'nin yasal kuruluşu için 19 Temmuz'da Ankara Valiliği'ne başvurulmuş ve işlemler 20 Temmuz'da tamamlanmıştı. Onursal Başkan Mareşal Çakmak, bir bildiri yayımlayarak (22 Temmuz) amaçlarını ve güdecekleri ilkeleri açıklamıştı. Gerçek amaçlarının ülkede **"dürüst ve âdil bir seçim yapılmasını, her alanda ahlakın etkin kılınmasını sağlamak"** olduğunu vurgulayan Çakmak, **"çocuklara din eğitimi verilmesi"**nin de hedefleri arasında olduğunu belirtmişti.

Hazırlanan programda partinin amacı şöyle belirtilmişti:

Md. 2- "Partinin gâyesi, samimi ve emin (güvenilir) **seçim ile tezahür edecek** (meydana çıkacak) **milli iradeyi ve insan haklarına uygun bir hükümetin tesisine ve bekasına** (kurulması ve korunmasına) **çalışmaktır."**

Partinin bağlı kalacağı temel ilkeler de, **"Cumhuriyet, adalet, liberallik ülküleri ve milliyetçilik"** olarak saptanmıştı (Md. 1). Gerçek demokrasinin samimi yandaşı ve savunucusu olacak parti, Anayasanın hakiki demokrasiye uymayan hükümlerinin ve özellikle de **"Cumhuriyet Halk Partisi siyasi umdelerini devletin ana vasıfları haline sokan ikinci maddesinin kaldırılmasını"** istemekteydi (Md. 6). Böylece "6 İlke"den yalnız "2"si (Cumhuriyetçilik ve milliyetçilik) olduğu gibi benimsenmekteydi. Nitekim **"Türkiye Cumhuriyeti'nin ana vasıflarından olan milliyetçilik partimizin ana prensiplerinden biridir"** denilmekteydi (Md. 9). **Devletçilik** yerine ona karşıt olan **liberal** görüş kabul edilmiş, **halkçılık** ve **devrimcilik** ilkelerine yeni tanımlar ve içerik getirilmişti. **Halkçılık,** toplumda hiçbir sınıf ve gruba ayrıcalık tanımayan ve bütün vatandaşları kapsayan bir kavram olarak kabul edilmişti (Md. 14). **Devrimcilik** ise, dıştan zorlama olmayan doğal ama sürekli bir ilerleme, bir **'evrim'** niteliğine indirgenmişti. "Bizim kabul ettiğimiz devrimcilik, insan tabiatını ve içtimai âmil (etken) ve şartları zorlamadan daima ilerlemek manasında tekâmülcülüğün (ilerlemeciliğin) başka bir kelime ile ifadesinden ibarettir." (Md. 13)

Yeni partinin bu **"evrimci"** anlayışı, artık **Kemalist devrimci** dönemin kapandığı ve yerini "milli intibah"a (ulusal uyanış) bırakması gerektiği görüşünün bir yansıması demekti. Bundan böyle **ulusal kültürü** yaratmak için, **gelenek, örf ve âdetlerden** yararlanılması gerekecekti (MP, 100).

Milliyetçi olmanın yanında yeni partinin belirgin bir başka niteliği de farklı bir **laiklik** anlayışıyla ve **muhafazakâr** olarak ortaya çıkışı idi. Programın çeşitli maddelerinde yer alan hükümler bunun kanıtıydı. **"Parti, din müesseselerine ve milli ananelere hürmetkârdır"** denilirken (Md. 8), ilk ve ortaöğretimde din derslerinin programlara alınması ve değişik din ve mezhepte olanların bu amaçla örgüt kurmalarına izin verilmesi, dini vakıfların da bu kuruluşlara devredilmesi öngörülmüştü:

Md. 12- "Parti, din işlerinin devlet işlerinden ayrı tutulmasını kabul eder. Herkesin vicdan ve itikat (inanç) **hürriyetini dilediği dilde ve dilediği şekilde ibadet etme hakkını mukaddes** (kutsal) **tanır. Türkiye'de muhtelif din ve mezheplere mensup cemaatle-**

rin dini maksatla teşkilat vücuda getirmelerini ve dini vakıfların bu teşkilata devredilmesini tasvip ve müdafaa eder. Bu teşkilat, kendi mensuplarının din işlerini tanzim ve idareye salahiyetli olmalıdır.

Parti, ilk ve orta tedrisata din dersleri ilave edilmesini ve üniversitelerde İlahiyat Fakülteleri ihdasını muvafık (kurulmasını uygun) **görür. Fakat din derslerine iştirak, öğrenciler reşit oluncaya** (ergenliğe) **kadar, aile reisinin irade ve ihtiyarına tâbidir** (istenç ve istemine bağlıdır.)"

Millet Partisi programında bunların dışında, toplum düzeninin oluşmasında "**itikatların, ahlakın, örf ve âdet**"in büyük payı olduğu belirtilerek bunların devlet gücüyle de olsa değiştirilmemesi gerektiğine (Md. 7) ve toplumun "temeli ve yüksek manevi bir kıymet olan aile kurumunun kendisini tehdit eden tehlikelerden korunmasına" ilişkin maddelere de (Md. 10) yer verilmişti.

Ekonomide **liberalizmi** kabul eden **Millet Partisi** programında bunun "mutedil" **ılımlı bir liberallik** olduğu ve asla "bırakın yapsınlar!.." anlamında olmadığı vurgulanarak şöyle denilmişti: "Biz gerek devlete, gerek fertlere ait her türlü tekele, sermayenin haksızlıklarına, aşırı kâr ihtirasına, hileli ticarete, haksız istismara, milli ve milletlerarası ekonomi ahenk ve muvazenesinin (uyum ve dengesinin) bozulmasına lakayt kalamayız!"

Bunların dışında belirtilmesi gereken önemli bir nokta da Millet Partisi'nin, TBMM yanında yine halk tarafından seçilecek bir **Âyan Meclisi** istemesiydi (Md. 35). Cumhurbaşkanının da her iki meclisin yapacakları ortak toplantıda yalnız bir dönem için seçilmesi öngörülmüştü. Buna göre aradan bir dönem geçmeden ayni kişi ikinci kez Cumhurbaşkanı seçilemeyecekti. Üstelik Cumhurbaşkanı siyasal parti ile ilişkisini keserek tarafsız kalacaktı.

Kimi yeni ve değişik görüşlere karşın genelde, **Millet Partisi,** DP'ye oranla daha fazla **milliyetçi ve muhafazakâr** bir kuruluş olarak ortaya çıkmıştı. İlk günden başlayarak da gerek iktidardaki CHP'ye, gerekse ana muhalefet durumundaki DP'ye karşı çok sert bir cephe almıştı. CHP baskıcılıkla, DP ise iktidarla danışıklı bir siyaset izlemekle suçlanıyordu.

Millet Partisi'nin kurulması değişik yorumlarla karşılanmıştı. Cihat Baban, partiye "**Millet** " adının verilmesini eleştirirken bu yeni kuruluşun "mücadele silahını" iktidardaki CHP'ye yöneltmesi gerektiğini, öyle davranmayıp DP aleyhine genişlemeye çalışırsa bunun CHP'ye yarayacağını, bu yüzden de memlekete hizmet yerine "emsal-

siz bir fenalık yapılacağını öne sürmüştü. Nadir Nadi de partiye **"Millet"** adının verilmesini tuhaf bulduğunu belirttikten sonra, programdaki maddeleri bir hayli acemice bulduğunu söylemiş ve özellikle "şef" sistemine karşı çıkan kurucuların kendilerine bir başka **"şef"** (F. Çakmak) seçmelerindeki çelişki üzerinde durmuştu (Cumhuriyet, 23, 24 Temmuz 1948). A. Emin Yalman ise yeni kuruluşu "bir ifrat partisi" olarak nitelemişti. DP yöneticileri de kendilerinden kopanların kurduğu yeni partiyi tepki ile karşılamışlardı. C. Bayar, "isnat ve iftiralarla DP'nin şerefli hizmetlerini inkâr etmenin" olanağı bulunmadığını söylemişti (Vatan, 23.8.1948). A. Menderes de yeni partideki "Onursal Başkanlık" ile CHP'deki "Değişmez Başkanlık" arasında bir fark olmadığını, ulusun artık üniformalı yönetim değil, kendi dertleriyle uğraşacak sivil yönetim istediğini belirtmişti... Çeşitli yönlerden gelen ve giderek artan eleştirileri K. Karpat şöyle sıralamaktadır:

– Sanki bütün milleti içine alıyormuş gibi **Millet Partisi** adını aldığı için,

– Harp öncesi Balkan memleketleri partileri veya Latin Amerika partileri gibi, aşırı bir parti temayülüne (eğilimine) sahip olduğu için,

– Muhafazakâr, dinci eğilimler gösterdiği için,

– Her şeye peşinen itiraz etmeye niyetlendiği için,

– Ve hepsinden fazla, muhalefeti parçaladığı için, yeriliyordu (TDT, 192).

Millet Partisi, Ankara, İstanbul, Aydın ve Edirne'de örgütlendikten sonra mitingler düzenleyerek CHP ve DP'ye yönelik eleştirilerini yurt düzeyine yaymaya başlamıştı. Parti sözcülüğünü üstlenmiş olan Osman Bölükbaşı ile DP'den ayrılıp partiye giren Fuat Arna başkent sokaklarında C. Bayar'a hakaret etmekten bile çekinmemişlerdi. Parti Sinop'ta örgütlenince bura milletvekilleri Y. Kemal Tengirşenk, Suphi Batur ve Enver Kök de partiye girmişlerdi. Bu sırada **Müstakil Demokratlar Grubu** üyelerinin de yeni partiye girmeleri söz konusu olmuştu. Ancak kesin karar veremeyen bu üyeler önce TBMM'nin yeni çalışma döneminin başlamasını, ardından DP'nin toplanacak olan II. Kongresini beklemeyi uygun görmüşlerdi. Nitekim o kongrede umdukları gelişmeler olmadığını görünce, varlıklarını ve etkinliklerini **Millet Partisi**'ne katılarak sürdürmek yolunu seçmişlerdi.

DP'den çıkartılan ya da kendi istekleriyle ayrılanlardan bir kısmı, **Müstakil Demokratlar Grubu** adıyla birlikteliklerini korumak ister, bir başka kısmı **Millet Partisi** çatısı altında yeni bir güç olarak ortaya çıkarlarken, bir üçüncü kesim de **Öz Demokratlar Partisi**'ni kur-

muşlardı. Afyon'dan seçilmiş olan milletvekillerinden "5"inin DP'den uzaklaştırılması, bu il örgütünde tepkiyle karşılanmıştı. Örgüt bu durumu görüşmek amacıyla 18 Mart'ta bir toplantı düzenlemişti. Ancak toplantıya gelen A. Menderes ile F. Köprülü, çıkartılan milletvekilleri de bulunuyor diye hiçbir açıklama yapmadan oradan ayrılmışlardı. Bu davranış huzursuzluğu daha artırmıştı. Sonuçta DP'den çıkartılan milletvekili Hazım Bozca'nın babası Halil Hilmi Bozca ile Hüseyin Haşim Tiryakioğlu ve Yusuf Mazhar Aren, 27 Ağustos 1948'de **Öz Demokratlar Partisi**'ni kurmuşlardı. Ancak bir kırgınlık ve kızgınlık sonucu kurulan ve Afyon dışında örgüt kuramayan bu parti de, DP'nin İkinci Genel Kongresinden sonra, 1949'da **Millet Partisi**'ne katılmak gereğini duyacaktı.

Bölünmeler ve **Millet Partisi**'nin yönelttiği suçlamalar, DP yöneticilerini iktidara karşı asık suratlı ve daha sert davranmaya sürüklemişti. Hasan Saka hükümetinin hazırladığı yeni seçim yasası tasarısı, yargıç güvencesini getirmediği için DP'lilerce olumsuz karşılanmış ve oylamaya katılmamışlardı. Yeni kurulan **Millet Partisi** de yapılacak ara seçimine katılmama kararı aldığından, 11 Ekim'deki seçimlerde CHP tek başına kalmıştı. Katılımın az olduğu bu seçim de yeni yakınmalara neden olmuştu.

Bu arada H. Saka, 1948 Haziranında hükümette değişikliğe de giderek Nihat Erim ve Tahsin Banguoğlu gibi **"35'ler"**den sayılan gençleri kabinesine almıştı. Yalnız Tarım Bakanlığına Cavit Ekin'in getirilmesi, bir yıl önce öngörülen **çiftçiyi topraklandırma** girişiminden vazgeçileceğinin işareti olmuştu. Nitekim 10 Haziran 1948'de TBMM'de okunan programda, "hükümetin bir parti programına bağlı olduğu" belirtilmişti. Ayrıca, "iktidarın azlığı ezmesinin, azlığın da meşru ve yasal haklarının sınırı dışına çıkarak zorlama yoluna sapması"nın, ulusun asla katlanamayacağı "istibdat" biçimlerinden sayılacağı vurgulanmıştı. Ancak toprak dağıtımından hiç söz etmeksizin, **"başlıca tarım ve diğer ekonomik alanları kavrayan, yıllara ayrılmış kalkınma planı** hazırlanacağının belirtilmesiyle yetinilmişti." (TCH, I, 167-170)

Hükümetin devrim anlayışını ve izleyeceği siyasayı kesinlikle saptayamaması, çeşitli tartışmalara ortam hazırlamıştı. Son CHP Kurultayı'nda din öğretiminin öngörülmesi, İmam-Hatip Okulları ile bir İlahiyat Fakültesi açılmasına karar verilmesi, dinci kesimi ve basını cesaretlendirmişti. Bunlar, çoğunlukla DP'yi zorlayarak onun siyasi gücüyle isteklerinin gerçekleşmesine çalışıyorlardı. Örneğin Eşref Edip, **Sebilürreşad** dergisinde (c. II, sa. 27), **din siyaseti** konusunda

DP'ye önemli sorular yönelterek onu CHP'nin laiklik anlayışı ve uygulamasından tümüyle ayırıp **Millet Partisi** çizgisine çekmeye uğraşıyordu:

"DP, din meselesindeki görüşlerini daima böyle kapalı tutamayacaktır... **Milletin en ziyade merak ettiği nokta şudur: DP'nin din hürriyeti anlayışı ve din siyasetiyle Halk Partisi'nin bu hususta ki anlayış ve siyaseti arasında ne fark vardır?**

"Türk milleti, ibadetinde peygamberinin lisanını kullandığı için '3' ay zindana atılmasını... dini inkişafı yolunda bir cemiyet teşkil edememesini Halk Partisi din hürriyetiyle kabil-i te'lif (bağdaşır) göremediği gibi, DP de bu hususta Halkçılarla aynı fikirde midir?

"Sonra, din ile devletin ayrılması meselesinde Diyanet Riyasetinin (başkanlığının) **hükümet ve Meclis'e bağlı resmi bir müessese halinde kalması, mekteplere dini tedrisatın kabulü, birtakım dini müesseselerin hükümet tarafından açılma teşebbüsleri, laiklik telakkisi, tamamiyle hükümetten ayrı hür ve müstakil bir Cemaat-ı İslamiye teşkili** (İslam topluluğu kurulması) **gibi mühim meselelerde Halk Partisi ile DP arasında ne gibi görüş farklılıkları vardır?**

"Sonra, Millet Partisi din meselesinde görüşlerini Halk Partisi'nin mesela Anayasaya soktuğu hususi parti umdelerinin (ilkelerinin) Anayasadan kaldırılması, milletin istediği lisanla ibadette serbest olması gibi bazı hususatta bir dereceye kadar açıklamıştır. Acaba bu hususta DP, Halk Partisi ile omuz omuza olarak Millet Partisi'ne karşı müşterek bir siyaset-i diniye (din siyaseti) mi takip edecektir?

"İslam dini aşikâre (apaçık) olduğu gibi, partiler de eğer davalarının halk olduğuna inanıyorlarsa bunu saklı tutmamaları icap eder."

Bu arada devletçilik ilkesi de ağır biçimde suçlanır olmuştu. Dahası, **Millet Partisi** programında belirtilen ve **Sebilürreşad** dergisince de desteklenen 1937'de Anayasaya alınmış olan **"6 İlke"**nin oradan çıkartılması yolundaki istekler artmaya başlamıştı. İzmir'de çıkan **Dava** dergisinin ilk sayısında (4 Aralık 1948), "Devletçilik yalnız demokrasiye değil, insanlık ve ahlaka da aykırıdır, başlıklı bir yazı yayımlanmıştı. CHP'li Necmettin Sadak bile **Akşam**'da **"Anayasada devletçilik prensibi kalırsa memlekette liberal parti kurmak imkânsızlaşır"** görüşünü savunur olmuştu. Neşet Halil ise **"6 İlke"**yi ideoloji ve sınıf ayrılığına dayalı yeni partilerin kurulması açısından, **Atatürk devrimlerinin** önünde büyük bir tehlike sayarak şöyle diyordu:

"Anayasada **laik** prensibi yazılı kalırsa dinci; **cumhuriyetçilik**

prensibi yazılı kalırsa padişahçı; **inkılapçılık** prensibi yazılı kalırsa muhafazakâr; **halkçılık ve milliyetçilik** prensipleri yazılı kalırsa sınıfçı bir parti kurulabilir mi?.. Bizim Atatürk inkılaplarının önünde bulunduğunu söylediğimiz büyük tehlike budur. CHP'nin üst kademelerinde, kuvvetler birliğinden başlayarak inkılap prensiplerini Anayasadan çıkarmak için sistemli bir çalışmanın başlamış olmasıdır." (Büyük Yol, 29 Ocak 1949)

N. Halil'in CHP yöneticilerinin **"6 İlke"**nin Anayasadan çıkartılması yolunda hazırlıklar yaptıklarını yansıtan son tümcesi **devrim** ve **Kemalizm** açısından büyük önem taşımaktaydı. Böyle bir eğilim CHP liderlerinin çok partili düzene geçerken, karşıtlarının eleştirilerinin yoğunlaştığı yönlerde yeni düzenlemelere giderek onların etkilerini azaltmak istediğini göstermektedir. Nitekim bir süre sonra 1950 seçimlerine giderken İnönü'nün **"6 Ok"**un Anayasa metninden çıkarılacağını söylemesi (CHP, 241) bu eğilimi doğrulamaktadır.

Hasan Saka hükümeti döneminde belirtilmesi gereken önemli olay ve gelişmelerden biri de, Anayasada değişiklik için yapılan önerilerdir. Konuyu daha da çarpıcı kılan, bu önerilerin muhalefet partilerince değil de CHP ve basın mensuplarınca yapılmış olmasıdır. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Başkanı da olan Hüseyin Cahit Yalçın, **Anayasa Meselesi** başlıklı yazısında (Ulus, 20 Aralık 1948), CHP'nin **"kuvvetler dengesi"** ilkesinden yana olduğunu belirterek Anayasada **kuvvetler ayrılığını** gerçekleştirecek bir değişiklik yapılmasını istemişti. Arkasından 23 Aralık'ta da A. E. Yalman, Cihat Baban, S. Ragıp Emeç, Sedat Simavi, Doğan Nadi, Bahadır Dülger, Kâzım Şinasi Dersan ve Reşat Fevzi Yüzüncü gibi gazete temsilcileri, ortak bir bildiri yayımlamışlardı. Başta Cumhurbaşkanı olmak üzere TBMM Başkanına, Başbakana, parti başkanlarına ve üniversite rektörlerine gönderilen bildiride şu öneride bulunulmuştu:

"...Yurdumuzdaki demokratik inkişafın ve kurulacak olan çok partili rejimin, milli birliği bozmayacak, denetimi en iyi biçimde işletecek, vatandaşlara demokratik hayatın istikrarlı nizamını temin edecek (kararlı düzenini sağlayacak) **kuvvetlerin ayrılığı esasına dayanan bir Anayasa değişikliği.**"

Öneri yalın görünmesine karşın **kuvvetler birliği** ilkesine dayalı 1924 Cumhuriyet Anayasası'nda köklü bir değişiklik anlamına geliyordu. İktidardaki CHP ile ana muhalefet olan DP ileri gelenleri öneriyi sempati ile karşılamışlardı. Hilmi Uran, bu düşünce ve gayretin ülkenin hayrına olacağına inandığını söylemişti. C. Bayar da "istikrarlı bir hürriyet nizamının gerçekleşmesi" girişimini heyecanla karşı-

ladığını açıklamıştı. **Millet Partisi** ise bir Anayasa değişikliğinden önce varolan Anayasa hükümlerinin eksiksiz uygulanması gerektiği görüşünde idi. Partinin yayın organı sayılan **Kudret** gazetesinde çıkan yazıda (29 Aralık), ülkede bir diktatörlüğün hüküm sürdüğü öne sürülmüş ve Cumhurbaşkanının, yetkilerini daha da artıracak bir değişikliğin sıkıntıları daha da artıracağı endişesi dile getirilmişti. Bu ortamda Anayasa değişikliği girişimi, düşünce aşamasında kalmış, gerçekleştirilememişti (HAT, 518-524).

B) PARTİLERARASI UZLAŞMA

1 – ŞEMSETTİN GÜNALTAY HÜKÜMETİ

Hasan Saka hükümeti 14 Ocak 1949'da çekilmek zorunda kalmıştı. Cumhurbaşkanı, İ. İnönü'nün Başbakanlık önerisinde bulunduğu bazı CHP milletvekilleri, bu görevi yüklenemeyeceklerini bildirince, yeni hükümeti kurma görevi partinin yaşlı ve deneyimli kesiminden Ord. Prof. Şemsettin Günaltay'a verilmişti.

Günaltay'ın kurduğu kabinede, **"35'ler"**e geniş yer verilmişti. Tahsin Banguoğlu Milli Eğitim Bakanlığını korurken, Nihat Erim Başbakan Yardımcılığına yükseltilmiş, Maliye İsmail Rüştü Aksal'a verilmişti. Bir süre sonra Cemil Sait Barlas'ın Devlet Bakanlığına kaydırılmasıyla boşalan Ekonomi-Ticaret Bakanlığına Vedat Dicleli getirilmiş, İçişleri Bakanlığına da ılımlı bir bilim ve siyaset adamı olarak tanınan Emin Erişirgil atanmıştı.

24 Ocak 1949'da hükümet programını Meclis'e sunan Günaltay, içinde bulunulan koşulların önemini kavramış olarak görev yüklendiklerini vurguladıktan sonra, iç siyasada izleyecekleri yolu şöyle belirtmişti:

"Gelişmekte ve kökleşmekte olan demokratik rejimin memleketimiz için vadettiği aydın geleceği yaklaştıracak önlemleri daima artan bir kararlılıkla almak... 1950 seçimlerinin hiçbir vatandaşın yüreğinde şüpheye yer bırakmayacak en teminatlı bir biçimde yapılması için bilimin ve deneyimin duyumsatacağı (telkin edeceği) **önlemleri göz önünde tutmak..."**

Programda **devrim ilkelerinin** titizlikle savunulacağı söylendikten sonra, buna biraz çelişkili olarak, **vicdan özgürlüğü/laiklik** kav-

ramına da yeni boyutlar çiziliyordu. CHP Kurultayında alınmış olan kararlar doğrultusunda seçime bağlı **din öğretimi** yapılacağı açıklanırken, dinin siyasal amaçlar ve kişisel çıkarlar için araç olarak kullanılmasına, eski hurafelerin hortlamasına olanak verilmeyeceği vurgulanıyordu:

"Türk inkılabının ana prensiplerini titiz bir itina ile savunmakta devam edeceğiz. Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini mukaddes tutarız. Din öğretiminin ihtiyari olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkânları hazırlayacağız. Fakat laiklik prensibinden ayrılmamıza asla imkân tasavvur edilmemektedir. Bilhassa din perdesi altında bu milleti asırlar boyunca uyuşturmuş olan hurafelerin yeni baştan belirmesine asla meydan vermeyeceğiz. Dinin siyasete ve şahsi menfaatlere âlet edilmesine de müsamaha etmeyeceğiz. Bu konuda alınmasını gerekli sayacağımız tedbirleri yüksek tasvibinize (onayınıza) **sunmakta tereddüt etmeyeceğiz."**

Hükümet programında **devletçilik** deyimi kullanılmaksızın, devlet sermayesi ile yalnızca Kömür İşletmeleri'nin teknik donanımına çalışılacağı açıklanıyordu. Özel girişimcilik için de şöyle deniliyordu:

"Hususi sermayenin iktisadi sahalarda girişeceği teşebbüsleri teşvik etmek ve kolaylaştırmak hükümetin başlıca şiârı olacaktır." (Metin: TCH, I, 174-176)

Günaltay hükümetinin programında **din** ve **vicdan özgürlüğüne** ağırlık verilerek, **isteğe bağlı din öğretiminin** ve **İmam-Hatip** yetiştirmeye başlanacağının açıklanması, CHP'nin 1947 Kurultayında alınan kararların uygulamaya konulması demekti. Ancak bu yöneliş, **laiklik** ilkesinden bir ödün niteliğinde olup, günümüzde büyük bir soruna dönüşen **dinsel eğitim/öğretime** varan yolun da başlangıcı olacaktı. Bu nedenledir ki K. Karpat bu girişimi "Bu, laiklikten kısmi bir ayrılıştı. Bir taraftan tepkiler uyandırırken, diğer taraftan da muhafazakârlara, rejimin modern temellerini çökertmeye çalışmak konusunda büyük cesaret verdi" diye değerlendirmektedir (TDT, 199).

Aslında bu alandaki uygulamaya, daha yeni hükümet programı hazırlanmadan önce, H. Saka hükümetinin istifasının hemen ertesinde başlanılmıştı. 15 Ocak 1949'da biri İstanbul'da diğeri Ankara'da olmak üzere **"2" İmam-Hatip kursu** açılmıştı.

Günaltay hükümeti programı görüşmelerinde DP sözcüsü olarak konuşan A. Menderes aşırılığa kaçmayan eleştirilerde bulunmuştu. Ağır sayılabilecek eleştiri ise CHP'li Behçet Kemal Çağlar'dan gelmiş-

ti. 24 Ocak'ta yapılan oylamada ise hükümet "42" olumsuza karşı "349" oyla güven almıştı.

Hükümetin güvenoyu almasından bir süre sonra, 4 Şubat'ta TBMM dinleyici locasında **Ticani tarikatı** üyesi "2" kişi **Arapça ezan** okumaya kalkışmıştı. Aynı tarikattan bir başkası da, birkaç gün sonra (11 Şubat) Yozgat'taki Büyük Cami'de yine ezanı Arapça olarak okumuştu. Bunlar, dinci çevrelerin durumdan yararlanarak harekete geçmeye hazırlandıklarının göstergesiydi. Basında buna tepkiler sürerken Cihat Baban, olayın belirli çevrelerin bir düzeni olduğunu, ancak hükümetin "irtica korkusuyla irkilmemesi" gerektiğini öne sürmüştü. Öte yandan dinci basın kabine programını sert biçimde eleştirerek hükümetin dinsel sorunlarla uğraşmasının **laiklik** ilkesiyle bağdaşmadığını öne sürmeye başlamıştı. Örneğin Eşref Edip **Sebilürreşad**'da (c, II, sa. 29) şöyle diyordu: "Programdaki ifade serttir. Adeta müfritlerin (aşırıların) diline benziyor... **'Dini siyasete âlet' sözü, 25 senedir Halk Partisi'nin din üzerindeki baskısını yürütmek için öne sürdüğü paslı bir silahtır.** Din perdesi altında siyaset değil, siyaset perdesi altında dinin kolu kanadı sımsıkı bağlanmıştır. Şimdi bu kâfi değilmiş gibi, demokrasi şerefine, mülga idare-i örfiye (kaldırılmış olan sıkıyönetim) kanunları gibi kanunlar mı yapılacak?.. Hükümet, hurafelere meydan vermeyeceğini,' buna karşı kanuni tedbirler alacağını söylüyor... Mutlak olarak böyle **hurafe** kelimesinin kanuna konulması, esasat-ı hukukiye ile kabil-i telif değildir (hukuk esasları ile bağdaşmaz)... Hem **laik bir hükümetin böyle dini meselelerle uğraşması nasıl tecviz edilebilir?** (uygun görülebilir?)"

Ana muhalefet lideri durumundaki C. Bayar ise, **laiklik** ilkesinin önemli, din sorununun da çok nazik olduğunu vurgulayarak, **din öğretiminin** laiklik esasları çerçevesinde yürütülecek olursa kendilerinin de hükümete yardımcı olacaklarını açıklamıştı. Aslında kurultayda alınmış olan kararları uygulamak ve böylece karşıt partilere yönelen sağcı, dindar kesim oylarını durdurmak eğiliminde olan hükümet yeni girişimlerde bulunmuştu. Önce, **İstiklal Mahkemeleri Kanunu** yürürlükten kaldırılmıştı (4 Mayıs 1949). Arkasından, 4 Haziran 1949'da kabul edilen yasa ile Ankara Üniversitesi'ne bağlı bir **İlahiyat Fakültesi** kurulmuştu. Günaltay bununla ilgili görüşmelerde kendisini ve hükümetini şöyle övmüştü:

"**İlk mekteplerde din dersleri** okutturmaya başlayan hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkatmak için **İmam-Hatip kursları** açan hükümetin başka-

nıyım. Bu memlekette Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için **İlahiyat Fakültesi** açan bir hükümetin başkanıyım!.."

Öte yandan aşırı akımları önleyebilmek için **Ceza Yasası**'nın 141. ve 142. maddelerindeki cezalar artırılmıştı (10 Haziran). Bununla ilgili görüşmeler sırasında kimi milletvekilleri dinsel propagandalarla ilgili 163. maddeye karşı çıkmışlardı. Ama Günaltay, "Memlekette gericilik yoktur diyorlar, fakat gericilik komünizmle gelebilir" diyerek maddeyi savunmuştu. Ceza Yasası'ndaki bu değişiklikten sonra **Tekke** ve **Zaviyelerin Kapatılması ile Dinsel Unvanların Kullanılmamasına** ilişkin 657 sayılı yasada da değişiklik yapılarak, evvelce öngörülmüş olan cezalar indirilmişti. Bunu da **Osmanlı hanedanından** olup da o aile ile evlilik bağı kalmayanların yurda dönmelerine olanak veren yasa değişikliği izlemişti (13 Haziran).

Hükümetin Meclis'teki çoğunluğuna dayanarak devrimin bir gereği olarak vaktiyle alınmış olan kısıtlamaları ortadan kaldırmaya ve kendisine yarar sağlayacağını sandığı değişikliklere öncelik vermesi, bir an önce seçimlere gidilmesini isteyen DP ile ilişkilerin yeniden gerginleşmesine yol açmıştı.

2 – DEMOKRAT PARTİ İKİNCİ BÜYÜK KONGRESİ: MİLLİ TEMİNAT MİSAKI (MİLLİ HUSUMET ANDI)

DP'nin İkinci Kongresi 20 Haziran 1949'da toplanmıştı."1.100" delegenin katıldığı toplantıda Kongre Başkanlığına Ekrem Hayri Üstündağ seçilmişti. Genel Yönetim Kurulu'nun düzenlemiş olduğu raporu C. Bayar okumuştu. CHP'nin "özgürlük ve demokrasi hareketinin karşısına dikilmiş" bir kuruluş olarak suçlandığı raporda, **12 Temmuz Bildirisi**'nin umut verici olduğu, ancak seçimi güvence altına alacak bir yasanın yapılmadığı vurgulanmıştı. Sonunda kongreden, beklenen yasal düzenlemeler yapılmaz ve 1946 seçimlerindeki baskıcı yönetim sürdürülecek olursa nasıl hareket edilmesi gerekeceğini belirtir bir karar alması istenmişti: "Antidemokratik kanunlar değiştirilmez, seçim kanunu güven verecek ve adli teminatı ihtiva eder (içerir) bir şekle konmaz, az veya çok farklarla 21 Temmuz metotlarının önümüzdeki umumi seçimlerde de tatbikine kalkışılacak olursa, vaziyet ne olacaktır?"

Görüşmelerde delegeler bu soruya değişik önerilerle yanıt vermişlerdi. İzmir'den Mehmet Erçetin "Bir ulusun oyu namusudur! Bu kut-

sal namusa tecavüz edenlere ne gibi muamele yapıyorsak, onlara aynı muameleyi yapacağız derken, Ali Çetin, "Mevzuatımız müsait değildir, ama bizim de imza koyduğumuz **Birleşmiş Milletler Anayasasının 13. maddesi, zulme karşı isyan hakkı vermiştir**" diye, haksızlığa karşı ayaklanmayı önermişti. Hüseyin Balık da, bu öneriyi destekleyerek, "**Biz millet olarak, Anayasamıza, Birleşmiş Milletler prensiplerine bağlıyız. Olmazsa, zulme karşı isyan edeceğiz!**" diye haykırmıştı. Mümtaz Uçkan da ayaklanmanın biraz ötesini düşleyerek "Hürriyet yolunda akacak kardeş kanı"nın sorumlusunun iktidar partisi CHP olacağını öne sürmüştü.

Kongrede parti tüzüğünde bazı değişiklikler yapılmıştı. Milletvekili adaylarının % 80'inin örgütçe, % 20'sinin de genel merkezce saptanması uygun görülmüştü. Genel başkanlık seçimlerine 917 delege katılmış ve C. Bayar "901" oyla başkan seçilmişti. Bir teşekkür konuşması yapan Bayar, Recep Peker'in kendilerini hastalıklı gösteren sözleri üzerine Meclis toplantısını terk etmişlerken, **ihtilal** yöntemleri izlemedikleri için geri döndüklerini belirtmiş ve **irtica** tehlikesine dikkatleri çekmişti: "**Biz irticanın aleyhindeyiz. Memlekette irtica yoktur amma irticaya doğru beliren istidatları zamanında görüp önlemezsek, bu memleketin felaketini kendimiz hazırlarız.**"

Kongrede bazı önemli dileklerde de bulunulmuştu. Bunlar arasında "3"ü, daha da çarpıcı idi: **Devletçilik uygulamasının sınırlandırılarak devlet sermayesiyle kurulmuş işletmelerin % 75'ine halkın katılmasının sağlanması - Milletvekili sayısının azaltılması - Siyasal amaç gütmemek ve etki altında kalmamak koşulu ile işçi sendikaları kurulması ve grev hakkının tanınması.** Bununla birlikte bu kongreyi asıl önemli kılan, "**seçim güvencesi**" konusunda ısrar edilmesi ve buna ilişkin bir raporun bildiriye dönüştürülerek yayımlanması olmuştu.

Demokrat Parti İkinci Genel Kongresi, 6 gün süren çalışmaları sona ererken Ana Davalar Komisyonu'nun hazırladığı bir raporu alkışlar arasında kabul etmiş ve kongre hep birlikte söylenen **Dağ Başını Duman Almış** marşıyla kapanmıştı. Söz konusu komisyon Bayar'ın okuduğu raporda yer alan, "Âdil ve güven verici bir seçim yasası hazırlanmaz, ya da seçimlerde 1946'da olduğu gibi yolsuzluklara, baskılara başvurulacak olursa ne yapılması gerekir?" sorusunu tartışarak vardığı sonucu içeren bir rapor hazırlamıştı. Partinin ilk genel kongresinde ilan edilen **Hürriyet Misakı (Özgürlük Andı)** ruhuna bağlı kalınarak düzenlenen rapora **Milli Teminat Misakı (Ulusal Güvence Andı)** verilmişti. Ancak son tümcesinde "**millet husume-**

ti"nden söz edilmesi nedeniyle karşıt partiler ve basınca **Milli Husumet Andı** olarak nitelendirilmişti.

Bildiri, "2" madde halinde düzenlenmişti. İlkinde seçimler güven içinde yapılmayacak olursa bu durumun, vatandaşların **direnme hakkına** yol açacağı vurgulanarak, **"Haklarına tecavüz edilen bütün vatandaşların, meşru müdafaa halinde kalmaları, haklarını Anayasa ve Türk Ceza Kanunu müeyyidelerine dayanarak hareket etmeleri kaçınılmaz bir zaruret olacaktır"** deniliyordu. İkinci maddede de CHP'nin alman bu kararı **"ihtilal"** olarak suçlayacağına değinilerek, **direnme** hakkının bir ihtilal değil, "yasal hakların ve yasallığın" savunması olduğu belirtiliyordu. Sonunda da şu hükme varılıyordu: **"Aksi yoldan harekete teşebbüs edenlerin ise, milli vicdanın iradesi olan millet husumetine maruz kalmak** (uğramak) **gibi ağır ve tarihi bir mesuliyete mahkûm olacakları muhakkaktır."** (Metin: Ek, VIII)

DP ileri gelenlerinden Samet Ağaoğlu, kongrede böyle bir bildiri yayımlanmasında başlıca rolü Sıtkı Yırcalı'nın oynadığını söylemektedir. Ona göre Bayar da, Menderes de böyle bir bildiriden yana değillerdi fakat buna engel olamamışlardı. Bunun üzerine Menderes metinde daha da sert olan sözcükleri yumuşatmaya çalışmıştı (ARM, 146).

Gerçekten de bildiri, kongreden böyle bir sonuç beklemeyen hükümette tepki ile karşılanmıştı. Başbakanlıktan yapılan açıklamada bildirinin, vatandaşları korku ve baskı altında tutmaya yönelik olduğu, devlet memurlarını da tehdit ettiği öne sürülerek bu davranışın hukuk devleti kavramıyla bağdaşamayacağı belirtilmişti. **Ulus** gazetesinde çıkan bir yazıda (26 Haziran) DP Kongresi'nin "totaliter bir nizam yıkıcılığına sürüklendiği", memleketi **"kan, kıtal ve sehpa demokrasisi"** denebilecek garip bir demokrasi anlayışı karşısında bıraktığı söylenmişti. Bildiriyi **Milli Husumet Deklarasyonu** diye adlandıran Yavuz Abadan bunu kaleme alanları "sözde özgürlük kahramanları" olarak nitelendirerek şöyle demişti: "Ne hazin tecellidir ki **Milli Mücadele**'nin üzerinden daha 30 yıl geçmeden, vatan toprağında ayrık otları gibi türeyen sözde hürriyet mücahitleri, şimdi **Milli Husumet**'i vatanı kurtaran parti mensuplarına çevirmek istiyorlar" (Ulus, 30 Haziran). Buna karşın **Cumhuriyet**'te Nadir Nadi, ihtilalcilik suçlamasına katılmayarak kongrenin DP'nin "bütünlüğünü ve sağlamlığını" kanıtladığını öne sürmüştü. DP yanlısı Cihat Baban suçlunun CHP olduğunu savunmuş, DP milletvekili Hakkı Gedik ise (**Zafer**, 24 Haziran) İ. İnönü'yü "ulusun sinesinde yer alabilmesi" için CHP'den istifa etmeye çağırmıştı! (TDP, 341, 350).

C) DEMOKRATİKLEŞME YOLUNDA DÖNÜŞÜM

1 – YENİ SEÇİM YASASI

Ne ki **Milli Husumet Andı**'na ilişkin tartışmalar çok sürmemişti. Hükümetin demokratikleşme yönünde yeni adımlar atması, seçim yasası tasarısı hazırlıklarının sona erdirilmesi ortamı yatıştırmıştı. Evvelce değindiğimiz gibi **İstiklal Mahkemeleri Yasası** yürürlükten kaldırılmıştı. 1925'te kabul edilmiş olan **Tekke** ve **Zaviyelerin Kapatılması**'na ilişkin yasada değişiklik yapılarak "Türk büyükleri" diye nitelenenlere ait kimi türbelerin açılmasına izin verilmişti (1 Mart 1950). Bu arada beklenmeyen bir gelişme, **Özalp Olayı** diye anılan ve muhalefetin CHP yönetimini suçladığı olay hakkında soruşturma açılması olmuştu. 1943 Temmuzunda **Van**'ın **Özalp** ilçesinde yaşayan ve bir kesimi İran'da bulunan **Milan** aşireti köylülerinin büyük bir hayvan sürüsünü İran'a kaçırdıkları ihbarı alınmıştı. Bunun üzerine aşiretten "40" kişi hakkında dava açılmıştı. Mahkeme bunlardan yalnızca "5"ini tutuklamış, "35"ini serbest bırakmıştı. İddia edildiğine göre o sırada III. Ordu Komutanı bulunan Gnl. Mustafa Muğlalı bu köylülerden "33"ünü sorguları yapılmak için "2" asteğmen komutasındaki bir birliğe teslim etmişti. Sonunda bunlar sınıra yakın bir yerde kurşuna dizilmişti. Ancak içlerinden yaralı olarak kurtulan birisi ilgili makamlara ihbarda bulunmuş, fakat o yıllarda bundan bir sonuç alınamamıştı. Muğlalı, korgnl. iken Kubilay olayında kurulan askeri mahkeme başkanlığında bulunmuş deneyimli bir komutan olarak tanınmıştı. Çok partili düzene geçildikten sonra muhalefet, bu olayı CHP ve İnönü yönetimini suçlamada bir dayanak olarak kullanmaya başlamıştı. Bunun üzerine Em. Gnl. Muğlalı ve olayda adları geçenler hakkında dava açılmıştı. Genelkurmay Askeri Mahkemesi'nde görülen davada Muğlalı, emri kendisinin verdiğini kabul etmişti. Sonuçta ölüm cezasına çarptırılmış, ancak hafifletici nedenlerle cezası "20" yıl hapse çevrilmişti (2 Mart 1950). Bu sonuç değişik tepkiler doğurmuş, toplumda belirgin bir "adalet" rüzgârı estirmişti. Askeri Yargıtay verilen hükmü bozmuştu fakat yeni yargılama başlamadan hapiste bulunan Muğlalı 11 Aralık 1951'de ölmüştü. O zaman İstanbul Edirnekapı mezarlığına gömülen Muğlalı'nın mezarı 1988'de Ankara **Atatürk Orman Çiftliği**'nde oluşturulan **Devlet Mezarlığı**'na taşınmıştır.

Bir süreden beri hukukçulardan oluşan 11 kişilik bir bilim kurulunca hazırlanmakta olan seçim yasası, 17 Aralık 1949'da TBMM'ye

sunulmuştu. Kurul, "yalnızca bilimsel, tamamiyle bağımsız, kesinlikle yansız ve sorumluluğuyla orantılı yetkilere sahip" olarak partilerden de görüşlerini bildirmelerini istemişti. Amaçlarının "vatandaşlara kesin güven verecek, bilimin ve demokrasinin verilerine ve ülkenin gerçeklerine uygun bir seçim yasası yapmak olduğunu da belirtmişti. Ancak **Millet Partisi,** 1946 seçimlerinde yolsuzluk yapanlar cezalandırılmadıkça yeni bir tasarının yararlı olamayacağını öne sürerek görüş bildirmemişti. Partiler dışında kimi yabancı uzmanlardan da görüş alınmıştı.

Tasarıda **"gizli oy, açık tasnif"** (sıralama) ve **yargı denetimi** ilkeleri kabul edilmişti. İl ve ilçe seçim kurulları başkanlıklarının yargıçlarca üstlenilmesi, merkezde de Yargıtay ve Danıştay üyelerinden oluşan bir **Yüksek Seçim Mahkemesi** öngörülmüştü. Tasarı DP tarafından olumlu karşılanmış fakat MP buna karşı çıkmıştı. Bayar, bu tasarı ile, yıllardan beri ıstırabı çekilen "siyasal güven bunalımı"nın ortadan kalkacağını belirtmişti. Meclis'te "28" üyeden oluşan bir geçici komisyonda görüşülürken kimi değişikliklere uğramıştı. Bunlardan en önemlisi, DP'nin de desteklediği merkezdeki yüksek mahkemenin kurula dönüştürülmesiydi. Böylece seçimleri yönetecek organın adı **Yüksek Seçim Kurulu** olmuştu. Komisyon görüşmelerinde CHP'li Atıf Tüzün'ün "henüz memlekette uygulanabilir olmadığını" öne sürerek tasarının tümüne muhalif kalması da dikkatleri çekmişti!

Meclis Genel Kurulu'ndaki görüşmelerde ise DP'lilerin isteğine uyularak, bir kişinin "2" ayrı seçim bölgesinden milletvekili adayı gösterilmesi benimsenmişti. DP adına konuşan Fuat Hulusi Demirelli, tasarıyı "seçmenin oy hakkına ve bu hakkı kullanarak verdiği oya hürmet ettirecek, yolsuzluklara, baskılara meydan vermeyecek ya da hiç olmazsa o gibi hareketlerde bulunmak ihtimalini en alt düzeye indirecek bir yasa" olarak övmüştü. **Millet Partisi** adına konuşan Osman Nuri Köni ise, ordu mensuplarına seçme hakkı tanınmamasının Anayasaya aykırı olduğunu savunmuştu. Aynı partiden Ahmet Tahtakılıç da seçim tutanaklarının TBMM'ne gelmeden yargıçlarca onanmasını, seçimlerde **nisbi** (orantılı) **temsil** ya da **dar bölge** sisteminin uygulanmasını, Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılmasını ve **Halkevleri**'nin bağımsız kuruluşlar haline getirilmesini dilemişti. Sonunda 16 Şubat 1950'de oya sunulan tasarı MP'li "11" üyenin olumsuz oyuna karşın "342" oyla kabul edilmişti. DP'liler de olumlu oy kullandıklarından, seçimlere giderken demokratik içerikli bir **seçim yasası** iktidar-ana muhalefet işbirliği ile gerçekleştirilmişti.

A. Menderes, güvenli bir seçime olanak veren yasayı, **"Demokra-**

sinin Sakarya zaferi" diye nitelemişti. Yasanın kimin eseri olduğu yolunda ise değişik görüşler öne sürülmüştü. Bu sonuca ulaşmada, muhalefetin, basının ve daha başka çevrelerin katkılarının bulunduğu yadsınamaz. Ancak Meclis'te çoğunluğa sahip iktidar partisi açısından bakıldığında bundaki büyük payın İnönü'ye, ondan sonra da tasarının titizlikle hazırlanmasına çalışan Nihat Erim'e ait olduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim F. A. Barutçu da bunda Erim'in çabasının rol oynadığını, onu Günaltay'a mal etmenin doğru olmadığını söylemektedir: "TBMM'de DP ile anlaşarak Seçim Yasası'nı çıkartmamız büyük başarı oldu. Muhalefeti N. Erim, bizim partideki bağnaz arkadaşları da ben yola getirdim. Erim çok çalıştı ve yasayı da gerçekten güzel savundu... Bu, İnönü'nün başarısıdır, yasa onun eseridir. Şemsettin Günaltay'ın bunu kendi eseri gibi göstermesi yerinde değildir. O bundan önceki seçim yasasının değişikliğini bile aşırılık olarak görüyordu." (SA, 387)

2 – CHP İKTİDARININ SONA ERMESİ: 14 MAYIS 1950 SEÇİMLERİ

Seçim Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle, yaklaşan seçimler için partilerarası mücadele de hızlanmıştı. Ülke çapında bir heyecan uyandırılmıştı. DP'nin **Milli Husumet Andı** adı verilen bildirisinin seçimlerde ve seçim sonrasında olumsuz olaylara yol açması olasılığı vardı. Bunu dikkate alan İnönü'nün ve kimi CHP yöneticilerinin bir an için de olsa, seçimlere gitmeden önce bu andı kaldırması karşılığında DP ile bir **koalisyon** kurma konusunu düşündükleri anlaşılmaktadır. **Çankaya**'da bu konu konuşulduktan sonra Başbakan Yardımcısı N. Erim, **Yeni Asır** gazetesi başyazarı Şevket Bilgin'e ana muhalefet partisiyle koalisyona taraftar olduklarını söylemişti. Ancak bu haber gazetede çıkınca basında ve CHP içinde tartışmalar, tepkiler doğurmuştu. Erim'in, hükümeti aşarak muhalefetle bir koalisyondan yana olduğunu açıklaması karşısında Başbakan Ş. Günaltay, Başbakan Yardımcısının bu davranışını "adım adım çıkılması gereken bir yere gelen bir gencin durumu" olarak eleştirmişti. Böylece Erim aleyhine doğan olumsuz havayı İnönü güçlükle yatıştırmıştı (agy, 381, 384). Ama bir süre sonra koalisyon ya da bazı konularda işbirliği önerisi bu kez DP'den gelmişti. DP'li Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, CHP'li Sedat Dikmen'e, seçimlere bir anlaşma yapılarak girilmesini önermişti. Örnek olarak da iki tarafın liderlerinin ve ileri gelenlerinin

her iki partinin listelerine alınabileceğini, kimi yerlerde listelerde boş yer bırakarak karşı tarafa kontenjan tanınabileceğini belirtmişti. Bunun üzerine CHP'den Genel Sekreter T. F. Sılay, Grup Başkanvekili Barutçu ve S. Dikmen ile DP'den A. Menderes, Karaosmanoğlu ve F. Köprülü biraraya gelerek konuyu görüşmüşlerdi. Demokratlar, seçim için bir koalisyon hükümeti kurulmasını, kendilerine "2" Devlet Bakanlığı verilmesini ve seçimlerde iki parti liderinin rakipsiz olarak aday gösterilmesini önermişlerdi. C. Bayar koalisyonu desteklerken, öneri basında da olumlu karşılanmıştı. DP lideri mart ortalarında şu açıklamada bulunmuştu: "Birçok defalar söylediğimiz gibi, seçim devresine münhasır (sınırlı) olmak üzere bir koalisyon kabinesi kurulursa, yani bizden de kabineye eleman alınırsa, seçimlerin dürüst yapılacağına ve dürüst yapıldığı hakkında kanaat o derece kuvvetli olur." Fakat CHP yöneticileri koalisyon hükümetini gereksiz bulmuşlar ve partilerin belirli yerlerde karşı tarafa **kontenjan** tanınmasından yana olduklarını bildirmişlerdi. A. Menderes'in 20 Şubat 1953'te TBMM'deki konuşmasına göre de, bu görüşmelerde CHP'liler DP'ye "50" kişilik **kontenjan** tanıyacaklarını belirtmişlerdi. Bunu da DP'liler kabul etmemiş, böylece her partinin kendi başına seçimlere katılması gerekmişti (agy, 391-398).

Seçimlerin ne zaman yapılacağına ilişkin karar, TBMM'nin 29 Mart 1950 günkü toplantısında alınmıştı. Demokratlar 15 Nisan'ı önermişler, fakat 22'ye karşı "229" oyla seçimlerin 14 Mayıs'ta yapılması kararlaştırılmıştı.

İki parti arasında görüşmeler sürerken İ. İnönü, arkadaşlarına seçimlerde izlenmesi gereken yöntemi şöyle belirlemişti:

"İşte demokratik sisteme girdik. Seçimler olacak. Seçimlerde dövüşeceğiz, candan dövüşeceğiz... Ama seçimler bir defa bittikten sonra laf yok. Millet kimi seçerse onlar '4' yıl vazife görecek. Yeniden seçim devresine girdikten sonra tekrar dövüşeceğiz!" (AMK, 146)

DP ile işbirliği ya da kontenjan konusunda anlaşamayan CHP, karşıt partilerin programlarındaki bazı ilkelerin ve kendisine yönelik eleştirilerin etkisiyle muhalefete kayan oyları durdurmaya yönelik girişimlerine yeniden hız vermeye yönelmişti. **Tekke** ve **Zaviyelerle Türbelerin Kapatılmasına** ilişkin yasada yapılan değişikliklerden sonra 19 Nisan'da Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesi devlet töreni ile açılmış, bunu diğer Türk büyüklerinin türbelerinin ziyarete açılması izlemişti. Bu arada **Ticani** tarikatı şeyhi ve mensuplarının çıkardığı olaylar kamuoyunda geniş tepki uyandırmıştı. **Zafer** gazetesi,

bir süre önce Meclis'in dinleyici locasından **Arapça ezan** okuyan **Ticani**'lerin şeyhi Kemal Pilavoğlu'nun CHP'ye girdiğini ve müritlerinden bu partiye oy vermelerini istediğine ilişkin bir başyazı yayımlamış (11 Nisan) ve bunu "taassubun etrafı sarması" olarak niteleyerek Atatürk'ten sonra gelen hükümetlerden hiçbirinin şimdiki hükümet kadar hazin duruma düşmediğini öne sürmüştü. Bu haberler üzerine Pilavoğlu tutuklanmıştı. Ancak onun yargılandığı sırada Ankara Adliye binası önünde gösteri yapan müritleri **"Tekbir"** getirerek protestoda bulunmuşlardı. Gerici hareketlerin başkaldırması niteliğindeki bu olayların yaşandığı gün, Atatürk aleyhine yazılar yazmakla ünlenmeye çalışan **Büyük Doğu** gazetesi sahibi Necip Fazıl Kısakürek de **"Altı Parmak"** başlıklı yazısında hükümetin manevi kişiliğine hakaret ettiği gerekçesiyle tutuklanmıştı.

Hükümet aşırı sağcı/dinci çevrelere karşı sert davranmaya çalışırken, sola karşı da bazı girişimlerde bulunmayı gerekli görmüştü. DTCF'den Doç. Niyazi Berkes ve Behice Boran hakkında açılan davanın sonuçlanması üzerine bu iki öğretim üyesi görevlerinden uzaklaştırılmıştı. 22 Mart'ta da sınırlı bir **af yasası** çıkartılmıştı. Bununla 29 Ekim 1948'den önce işlenmiş olan suçlar affediliyordu. Ancak, **'Eski Putları Kıralım'** başlıklı yazısı nedeniyle "Donanmayı ayaklanma için kışkırtıyor" savıyla hakkında dava açılıp 29 Ağustos 1938'de '12' yıl hapis cezası verilen Nazım Hikmet, bu af kapsamının dışında tutulmuştu. Kendisinin daha duruşmalar sürerken **"deli, serseri, mürteci, satılmış, inkılap ve yurt haini"** olmadığını, devrime ve Atatürk'ün başına and içerek böyle bir suç işlemediğini, dolayısıyla yurdunun ve **"inkılapçı"** Cumhurbaşkanının karşısında alnının açık olduğunu belirtmek için yazdığı 2 Nisan 1938 günlü mektup, hasta olan Atatürk'e ulaştırılamamıştı (Metin: Ek, IX). Sonunda hapse mahkûm edilen ve 12 yıllık cezası bitmekte iken, affın dışında bırakılan Nazım, Bursa cezaevinden buna itiraz etmişti. Bundan da bir sonuç alamayınca açlık grevine başlamıştı. Onu desteklemek isteyen Orhan Veli Kanık, Melih Cevdet Anday ve Oktay Rifat da "2" günlük açlık grevi yapmışlardı. Ama tüm bu eylemler sonuç vermemişti. Üstelik bu olumsuz gidişe **Bizim Köy** romanının yazarı öğretmen Mahmut Makal'ın da solculuk yaptığı savıyla tutuklanması eklenmişti!

İktidar seçim şansını artırmaya çalışırken işçi kesiminin istediği ve DP'nin programına aldığı sınırlı **grev hakkına** karşı çıkmayı sürdürmüştü. Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, "grevin değersiz eski bir silah olduğunu" yinelemişti! İnönü de görüşlerini "Belki bir gün biz de grev hakkını kabul ederiz. Fakat ondan evvel yapacağımız

işleri tamamlamak lazımdır" diye açıklamıştı. CHP'liler grev hakkı ile çalışan kesimi kazanmak yerine, İstanbul ve İzmir'de ekmek fiyatlarını "1 ya da 2 kuruş" ucuzlatmaya, yiyecek sıkıntısı çeken Karadeniz bölgesine "20" ton mısır göndermeye ve Amerika'dan getirtilen "5.000"den fazla traktörü köylü küçük çiftçilere değil, büyük toprak sahiplerine dağıtmaya önem veriyorlardı (TDP, 370-380).

CHP bununla da yetinmeyerek, 27 Nisan'da yayımladığı seçim bildirisinde karşıtlarının istedikleri bazı önemli değişikliklere gideceğini de ilan etmişti. Buna göre eğer seçimi kazanacak olursa:

- Anayasa, Batı demokrasileri örnek alınarak yeniden düzenlenecekti.
- TBMM dışında ikinci bir Meclis ya da Senato oluşturulacaktı.
- "6" ilke partinin temel prensipleri olarak kalacak, ancak tek partili hayatın gereği olarak yer aldığı Anayasadan çıkartılacaktı.
- İşçilere yeni haklar tanınacaktı.
- Devletçilik uygulaması daraltılacaktı. Ekonomik alanda devletin rolü kısıtlanacak, özel girişimciliğe daha çok fırsat verilecek, yabancı sermayeye olanak sağlanacaktı.
- Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri tanımlanacak, sınırlandırılacaktı.

DP Başkanı Bayar düzenlediği basın toplantısında CHP'nin bildirisiyle ilgili olarak sorulan soruları şöyle yanıtlamıştı: **İkinci Meclis** konusu incelenmeye muhtaçtır. Asıl sorun antidemokratik herhangi bir yasanın çıkartılmasına olanak vermeyecek bir mekanizma kurmaktır. Devlet ve parti başkanlığı sorununa gelince, "bu bir Anayasa sorunu değildir. Memlekette bir Anayasa bunalımı yoktur. Olsa olsa bir Devlet Başkanlığı bunalımı vardır." (DAY, 22) Böylece DP'nin İkinci Meclis ya da Senato'dan yana olmadığı anlaşılmıştı.

Demokrat Parti ise seçim mücadelesini, bir yandan iktidarı eleştirme, öte yandan **Millet Partisi**'nce kendisine yöneltilen **"muvazaa"** (danışıklı siyasa izleme) suçlamasına karşı savunma olarak "2" bağlamda yürütmek durumunda kalmıştı. Partice düzenlenen mitinglere o zamana kadar görülmemiş katılımlar dikkat çekiciydi. Bu arada, açık bir sağ el ayası ile **"Yeter, söz milletindir!"** yazısından oluşan DP afişleri, ulusal egemenliğin vatandaşa yüklediği görevi yerine getirmede önemli bir dürtü olmuştu.

Milletvekili olmak için DP'ye yüzlerce aday başvururken CHP, adaylık önerdiği kimi ünlülerden red cevabı almaya başlamıştı. Örneğin, yalnızca Elazığ'da DP'ye başvuran adayların sayısı "600"ü aşmıştı!.. CHP'nin adaylık önerdiği Rauf Orbay, Dr. Adnan Adıvar, Halide

Edip Adıvar ve Gnl. Refet Bele bunu kabul etmemişlerdi. Orbay, hastalığını öne sürmüştü... Halide Edip ise "muhalefeti güçlendirmek için DP'nin İzmir adaylığını kabul ettiğini" bildirmişti. Gerçekte Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü'nün yönetime ya da Meclis'e katarak kazanmak istediği bu ünlü kişilerden çoğu, daha başka aydınlarla birlikte DP'ye yönelmişlerdi. Bunlar arasında Meclis Başkanlığına kadar yükselmiş olan Ali Fuat Cebesoy'un CHP'den kopması daha da çarpıcı olmuştu. Çünkü Cebesoy, partiden istifa ederken "İktidar partisi bu lideri ile yerinde kalırsa, yurt işleri iyi gitmeyecektir" diye bir açıklama yaparak (Zafer, 29 Mart) İnönü'yü suçlamıştı. İnönü'nün buna yanıtı ise **"Terakkiperverlere, eski arkadaşlarımıza çok iyilik yaptık, ama bilinmedi!"** olmuştu (SA, 402).

Cebesoy'dan başka Yargıtay Başkanı Halil Özyörük'ün ve CHP hükümetlerinde görev almış kimi politikacılarla tanınmış yazarların DP'ye girmeleri ya da onun listesinden bağımsız aday olmaları muhalefetin gücünü daha da artırmıştı. Özyörük bağımsız aday olarak siyasete atılırken "Bugün yurtta bir adalet bunalımı değil, bir adalet huzurluğu vardır" diye demeç vermişti. Eski bakanlardan Suat Hayri Ürgüplü, Hamdullah Suphi Tanrıöver ile, tanınmış milletvekillerinden Sinan Tekelioğlu, Korgeneral Fahri Belen, **Cumhuriyet** başyazarı Nadir Nadi bunlar arasında yer almışlardı.

DP'nin aday listesi 24 Nisan'da açıklanmıştı. "8"i bağımsız olmak üzere toplam "478" aday gösterilmişti. Meslek açısından çoğunluklar, bürokrat (69 aday), çiftçi (56), tüccar (55) ve doktor (52) olarak sıralanmıştı. Seçim bildirisi ise 8 Mayıs'ta yayımlanmıştı. Bunda öncelikle CHP'nin seçim bildirisi "hayali vaatler" olarak eleştirilmişti. Arkasından, vergilerin indirileceği, ekonomiye devlet müdahalesinin en alt düzeye indirileceği, **özel girişimciliğin hızla geliştirileceği,** siyasal rejimin demokratik bir zihniyetle yeniden düzenleneceği, ancak **devr-i sabık yaratılmayacağı,** yani kimseye geçmişe yönelik hesap sorulamayacağı, vatandaşların iktidar değişikliğinden dolayı hiçbir sıkıntıya düşmeyecekleri ve **"millete mal olmuş inkılapların ve son demokratik inkılabın sonuçlarının korunacağı"** belirtilmişti. Demokrat Parti'nin seçim bildirisi, kamuoyunda ve basında olumlu karşılanmıştı. Ama devrimin "ulusa mal olan-olmayan" diye iki gruba bölünmesi DP iktidara geçtiğinde doğacak sorunların ilk işareti gibiydi.

Öte yandan, seçim döneminde CHP aleyhine olumsuz bazı olay ve olgularla da karşılaşılmıştı. Bunların ilki ve belki de en önemlisi Mareşal Fevzi Çakmak'ın ölümünün kamuoyunda uyandırdığı tepki

idi. Çakmak İstanbul'da prostat ameliyatı olurken ölmüştü (10 Nisan). Radyoların normal yayına devam etmesi onu sevenlerin tepkisine yol açmıştı. Ankara'dan gidenlerle birlikte üniversite gençleri İstanbul Radyosu'nu basıp susturmak istemişlerdi. Askeri tören yaptırılmamış ve cenaze **"Tekbir"**ler arasında Eyüp'e götürülüp defnedilmişti. İki gün süren olaylar nedeniyle kentte hükümet otoritesi iyice sarsılmıştı. Bu nedenle "38" kişi tutuklanmıştı, ancak bunlardan yalnız "4"ünün öğrenci olduğu anlaşılmıştı. Bu kargaşa CHP'nin İstanbul'da yitireceği şeklinde yorumlanmıştı. Seçim öncesi Ege bölgesinde geziye çıkan Cumhurbaşkanı İnönü İzmit üzerinden trenle **Haydarpaşa Garı**'na geldiğinde beklenmedik bir kalabalık tarafından karşılanmıştı. Ertesi gün konuşma yaptığı **Taksim** Meydanı da tıklım tıklım doldurulmuştu. Bunun CHP'ye duyulan sevginin bir yansıması olduğunu sanan Vali Fahrettin Kerim Gökay, Cumhurbaşkanına **"İşte İstanbul Paşam!.."** diye onun seçim umudunu yükseltmek istemişti. Ancak kalabalığın yakalarındaki parti rozetlerini gizleyen DP'liler olduğu anlaşılmıştı!

Millet Partisi'ne gelince, seçimlerden önce bu parti açısından en büyük gelişme, DP'nin İkinci Genel Kongresi'nden sonra **Müstakil Demokratlar Grubu** ile **Öz Demokratlar Partisi**'nin kendilerine katılması olmuştu. Böylece partinin TBMM'deki sandalye sayısı "23"e yükselmişti. MP, 14 Mayıs seçimlerine örgütlenmeyi tamamladığı "22" ilde katılmıştı. Ancak Amasya'da örgütlenmiş olmasına karşın aday bulamadığından orada seçime girmemişti. Partinin seçim bildirisi 9 Nisan'da açıklanmıştı. Mareşal Çakmak'ın imzasını taşıyan bildiride, seçimin kazanılması halinde yapılacak düzenlemeler şöyle belirtilmişti:

- Yurtta hükümet ve zabıta baskısına son vermek, bunun yerine hürriyet havası getirmek,
- Devlet sermayeciliğine son vererek her türlü girişimciliği serbest bırakmak,
- İşçilere grev hakkı tanımak,
- İsrafı önlemek, köylüyü refaha kavuşturacak önlemleri almak,
- Ülkede güveni yeniden kurmak,
- Şef yönetimini tümüyle ortadan kaldırmak (MP, 121 vd.).

Ancak seçimlerden önce parti açısından bazı olumsuz olaylarla karşılaşılmıştı. Parti sözcülerinin Cumhurbaşkanına ve hükümete yönelik sert eleştirilerinden yakınan CHP Genel Sekreterliği, Adalet Bakanlığına başvurarak bu sözcüler hakkında ne yapıldığını sormuştu. Bunun üzerine savcılıkça başta parti genel başkanı Hikmet Bayur

olmak üzere yöneticiler A. Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Osman Bölükbaşı, Ertuğrul Akça ve diğerleri hakkında soruşturma açılmıştı. MP, bir parti genel sekreterliğinin böyle bir soruşturma açtırmaya yetkili olamayacağını, bunun Anayasaya aykırı olduğunu öne sürmüştü. Soruşturmadan da herhangi bir sonuç alınamamıştı (Ekim-Kasım 1949). Ancak bunun arkasından bir **suikast** ihbarı yapılmıştı. MP milletvekillerinden Reşat Aydınlı, partili arkadaşları Sadık Aldoğan, Osman Bölükbaşı ve Fuat Arna'nın İ. İnönü ile C. Bayar'a karşı bir suikast düzenledikleri ihbarında bulunmuştu (17 Aralık). Bu yüzden Bölükbaşı ile Arna tutuklanmış, milletvekili olan Aldoğan'ın da dokunulmazlığının kaldırılması istenmişti. Bununla birlikte ihbarın asılsız olduğu anlaşılmış ve bu kez R. Aydınlı'nın dokunulmazlığı kaldırılarak tutuklanmıştı. Bu ihbar olayını Bayar'ın MP'yi kapattırmak için bir tertibi olarak gören parti sözcüleri, DP ve Bayar hakkındaki suçlamalarının dozunu daha da artırmışlardı. Öyle ki tutuklanmaları kaldırıldığında başkentteki Sıhhıye parkı yakınında Bayar'a rastlayan Bölükbaşı ve Arna ağır sözlerle hakarette bulunmuşlardı (24 Mart). Bu tür saldırılar parti açısından kamuoyunda olumsuz yankılar doğurmuştu. Çok geçmeden partinin koruyucu başkanı Mareşal F. Çakmak'ın ölümü, Sadık Aldoğan'ın dokunulmazlığının kaldırılmasının ardından radyodaki konuşmasından önce tutuklanması, **Kıyamet** adlı yazısıyla bu kararı eleştirirken hükümeti aşağılayıcı ifadeler kullanan Fuat Arna'nın da gözaltına alınması, MP'nin seçim gücünü oldukça azaltmıştı. Çakmak'ın cenaze töreninde tekbir getirilerek dinsel gösteriler yapılması partinin gerici hareketleri desteklemesi olarak eleştirilmişti. İstanbul gazeteleri 14 Nisan'da yayımladıkları ortak bildiride cenazedeki olayları kınamışlardı. Partinin DP'ye yönelik **muvazaa** suçlaması da umulan sonucu vermemişti. Seçim günü yaklaştıkça DP'nin üstünlük sağlayacağı kanısı daha da artmıştı. Öyle ki Bayar, düzenlediği basın toplantısında geleceğe yönelik görüşlerini de açıklamaktan çekinmemişti. Yeni seçim yasası ile partilere radyodan da propaganda konuşması yapmaları olanağı tanındığından liderler ve sözcüler partilerinin görüşlerini bu yoldan da duyurmuşlardı. Seçim propagandaları sırasında muhalefet çevrelerinin CHP'ye yönelttikleri ve etkisi görülen suçlamalardan biri **"laikliğin dinsizlik olduğu"** idi. Bu yüzden Konya'da CHP adayları, CHP'ye oy vermenin **"günah"** olmadığı hakkında müftüden fetva almak gereğini duymuşlardı (SA, 428). Giderek İnönü de CHP'nin seçimleri kazanacağından kuşku duymaya başlamıştı. Ankara Valisi Avni Doğan'a yaptığı uyarı bunu kanıtlamaktadır:

"Halk Partisi seçimi kaybedebilir. İçişleri Bakanı hatta bütün bakanlar milletvekili seçilmeyebilirler. Bu duruma düşen bakanlar sorumluluktan kaçınırlar. Ankara'nın her türlü karışıklıktan korunması, güven ve huzurun sağlanması, vali olarak senin omuzlarındadır." (KKS, 265 vd.)

14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimlere **CHP, DP,** tüm ülke düzeyinde, **Millet Partisi** ise başta Ankara, İstanbul, İzmir ve Kırşehir olmak üzere "22" ilde katılmıştı. Bu "3" parti dışında kurulmuş olan "22" küçük partiden de "4"ü örgüt kurup seçime girme olanağını bulmuştu. Bunlardan **Milli Kalkınma Partisi,** İstanbul, Tekirdağ ve Çanakkale illerinde, **Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, İşçi ve Çiftçi Partisi** ise yalnızca İstanbul'da seçime girmişlerdi.

Oy kullanacak seçmen sayısı, "8.905.567" olarak hesaplanmıştı. Bunlardan "7.916.091"i oy kullanmıştı. Böylece seçime katılma oranı % 88.88 olmuştu. Seçimler genelde büyük bir olgunluk ve sessizlik içinde geçmişti. Seçim sırasında yalnızca Trabzon, Konya ve Diyarbakır'da yöneticilerin baskı yaptıklarından şikâyet edilmişti. Bu yüzden Konya'da bir kaymakam hile yaptığı gerekçesiyle tutuklanmış, Diyarbakır'da da iki kaymakam mahkemeye verilmişti. **Seçimler beklenildiği biçimde Demokrat Parti'nin zaferiyle sonuçlanmıştı.** TBMM'de tablo şöyle oluşmuştu:

Partiler	Aldığı Oy Top.	% Oranı	Çıkardığı Milletvekili
DP	4.242.831	53.59	408
CHP	3.165.096	39.98	69
MP	240.209	3.03	1
Milli Kalkınma	868	0011	
Bağımsızlar	257.087	3.40	9
			487

Seçim sonuçları alındığında iktidarı yitirdiğini anlayan İnönü eşine **"Yarından sonra Çankaya'dan Ankara'ya artık otobüsle inmeye hazır mısınız?"** diye sormuş ve şu yanıtı almıştı: **"Hazırız Paşam!"** (İAD, II, 478)

DP, "45" ilde tam liste halinde, "6" ilde de kısmen kazanmış, Hakkâri'de ise hiç oy alamamıştı. Seçim yasasından yararlanarak iki

ayrı ilden seçime giren Bayar, Bursa ve İstanbul'dan, Menderes ile F. Köprülü Aydın ve İstanbul'dan, Koraltan, Balıkesir ve İçel'den; DP'den bağımsız aday olanlardan A. F. Cebesoy, Eskişehir ve İstanbul'dan, Halil Özyörük ise İstanbul ve İzmir'den milletvekili seçilmişlerdi. Yine DP listesinde bağımsız olarak yer alan Halide Edip Adıvar İzmir'den; Nadir Nadi Muğla'dan, Suat Hayri Ürgüplü Kayseri'den, Sinan Tekelioğlu Seyhan'dan ve Kemal Türkoğlu da Mardin'den seçimi kazanmışlardı.

Sonuçlar DP'nin sosyal ve ekonomik hayat düzeyi düşük olan ve feodal ağalık/şeyhlik ilişkilerinin etkili olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da fazla oy alamadığını, seçimleri CHP'nin kazandığını göstermişti. CHP bu yörelerden "50" milletvekili çıkarırken, büyük kentlerde ve Batı Anadolu'da büyük yenilgiye uğramıştı. DP liderleri gibi "2" yerden Malatya ve Ankara'dan aday olan İnönü'nün başkentten seçilmeyişi ayrıca düşündürücü idi. Son CHP hükümetinden Başbakan Ş. Günaltay dışındaki bütün bakanlar seçimi kaybetmişlerdi. Eski başbakanlardan Hasan Saka milletvekilliğini korurken, Şükrü Saracoğlu seçilememişti. CHP toplam olarak "71" milletvekili çıkarmıştı ama bunlardan Yozgat'tan seçilen Avni Doğan ile Zonguldak'tan seçilen Sebati Ataman'ın **seçim tutanakları TBMM**'de onaylanmadığı için milletvekili sayısı "69"a düşmüştü.

Millet Partisi'nde ise, yalnızca Osman Bölükbaşı Kırşehir'den seçilerek Meclis'e girebilmişti. Öteki partilere gelince, **Milli Kalkınma Partisi** Çanakkale ve Tekirdağ'da toplam "868" oy toplayabilmiş ancak İstanbul'dan hiç oy alamamıştı. Yalnızca İstanbul'dan aday gösteren **İşçi ve Çiftçi, Sosyal Demokrat** ve **Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs** partilerine de oy çıkmamıştı!..

14 Mayıs seçimleri "halk egemenliği"nin zaferi demekti. Atatürk döneminde "2" kez girişilen çok partili siyasal yaşama sarsıntısız geçilebileceğinin de göstergesi olmuştu. Cumhuriyet'in ilanından başlayarak "27" yıl süreyle iktidarı elinde tutan CHP'nin, halkın eğilimi doğrultusunda yönetimi devretmesi, katılımcı demokrasi yolunda atılmış büyük bir aşamaydı. Gerçi sonuçlar, halkın oylarını tümüyle Meclis'e yansıtmamıştı. Bu da izlenen çoğunluğa dayalı seçim sisteminin bir sonucu idi. Örneğin DP, kendisine verilen her "9.776" oya bir milletvekili çıkarırken, CHP'de bir milletvekili "60.867" oya; MP ise "240.249" oy demekti! İnönü de aldıkları oy oranına göre milletvekili çıkaramamalarını, uygulanan **"çoğunluk"** sisteminin bir sonucu olarak değerlendirmişti. A. Menderes ise haklı olarak onlar için "Ebu Cehil gibi kazdıkları kuyuya düştüler!" demişti.

Gerçekten de seçimler her iki parti, CHP ve DP için umulmadık bir tablo ile sonuçlanmıştı. Bu nedenle C. Bayar da bunu, "İktidarı düşünüyorduk, ancak bu kadar büyük çoğunluk beklemiyorduk... Zaferin böyle büyük olacağını hayal etmemiştim doğrusu" diye değerlendirmişti.

F. A. Barutçu'nun aktardığına göre seçimin kaybedildiği anlaşıldığında İnönü, iktidara gelecek DP yönetimi için başlıca "2" noktada endişelerini belirtmişti:

1- ABD ile ilişkiler. "Biz çekişerek, devletin saygınlığını koruyarak dostluklar sağlıyorduk. Onlar (yani Demokratlar) dostluğu kuvvetlendireceğiz diye devleti kul durumuna düşürecekler" demişti.

2- Milli Savunma Bakanlığına bir asker bakanın getirilmesi: İnönü'ye göre, general bakanlar dönemi artık geçmişti. En değerli, yüksek komutan, Genelkurmay Başkanı idi. Bakan seçilecek eski bir askerin kendini bilgin sanarak her işe karışması zararlı olacaktı (SA, 423 vd.).

İktidarı gecikmeden halkın seçtiklerine bırakmak isteyen İnönü, daha yeni milletvekilleri toplanıp TBMM açılmadan önce hükümeti Demokratlara devretmek istemişti. Fakat bu amaçla **Çankaya**'ya çağırılan Bayar, henüz arkadaşlarını tanımadığını belirterek öneriyi kabul etmemiş ve Meclis toplanıncaya kadar Günaltay kabinesinin iş başında kalmasını dilemişti (DAY, 16). Bu görüşmenin ardından hükümet, **19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı** törenlerini ertelemeyi uygun bulmuştu.

Demokrat Parti, 17 Mayıs'ta yayımladığı bildiride, muhalefete güven içinde çalışma olanağı tanınacağını belirterek şunları vurgulamıştı:

"Halk Partisi'nin, kaderini millet iradesine bırakmasını, memleket hesabına büyük memnunlukla karşılamaktayız. Azınlıkta kalan siyasal kuvvet ve kanaatlerin muhalefet kadroları içinde kendilerini yasaların kesin güvencesi altında hissetmeleri hususunda partimiz elden gelen hiçbir gayreti esirgemeyecektir."

CHP ertesi 18 Mayıs günkü **Ulus**'un başyazısında buna yanıt vererek bundan böyle izleyeceği siyasayı açıklamıştı:

"Kişiliklerle uğraşmayacağız. Söz ve eleştiri özgürlüklerine dokunulmazlık isteyeceğiz. Hoşgörülüyüz ve hoşgörü isteyeceğiz. İktidara karşı daima dostluk eli uzatarak bununla övüneceğiz. Kara irticaya ve kızıl komünizme karşı mücadele edeceğiz."

19 Mayıs törenlerinin ertelenmesine karşın, seçimlerde yenilgiye

uğramış olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, o sabah yanına yalnızca dönemin Ankara Valisi olan Avni Doğan'ı alarak **Etnografya Müzesi'ndeki Atatürk'ün geçici kabrini** ziyarete gelmişti. Binanın dışındaki merdivenleri çıkarken valiye yaslanmak gereğini duymuştu. Bunu gören müze görevlisi bu satırların yazarı da onun öteki koluna girerek kendisine yardımcı olmaya çalışmıştı.

14 Mayıs 1950 seçimlerinin dürüstlükle ve âdil olarak yapılması ve çeyrek yüzyılı aşan CHP iktidarının hiçbir olaya ve sızlanmaya yol açmadan halkın seçtiklerine bırakılması, siyasal anlamda bir **devrim** idi. Bu nedenle de daha ilk günden başlayarak kimi çevrelerce **Ak Devrim** olarak adlandırılmıştı. Ayrıca **14 Mayıs'ın ulusal bayram** kabul edilmesi önerileri de yapılmıştı. DP listesinden bağımsız milletvekili seçilen Nadir Nadi'nin belirtiğine göre de, bu yolda ilk öneri yine DP'den seçilen Halide Edip Adıvar'dan gelmişti (OŞD, 10).

1950 seçimlerinde milletvekili seçilenlerin tutanakları (mazbataları) **Yüksek Seçim Kurulu**'nca verildiği halde, bunları onaylaması gereken TBMM'ne sonuçlara ilişkin "122" itiraz yapılmıştı. Bunlardan CHP listelerinden Yozgat'tan seçilen Avni Doğan ile Zonguldak'tan seçilen Sebati Ataman'ın tutanakları onaylanmamıştı. Zonguldak'ta en çok oy alan DP adayı, sayıma geçilmeden vefat ettiği için ondan sonra gelen Ataman seçilmiş sayılmıştı. Ancak Meclis'teki DP çoğunluğu bunu kabul etmemişti. Böylece Demokratlar, 1946 seçimlerinde tutanağı onaylanmayan Zeki Rıza Sporel'in de öcünü almışlardı! Seçim sonuçlarının Meclis'ce onanması tartışmalara ve yer yer haksızlıklara yol açtığı için 1954 seçimlerine gidilirken yasada yapılan değişiklikle bu yönteme son verilmişti.

Seçim yenilgisi doğal olarak CHP çevrelerinde büyük üzüntü yaratmıştı. Öyle ki Muhittin Baha Pars, İnönü'ye gönderdiği mektupta, "60" kişi ile Meclis'te oturmaktansa tümden çekilip **"sine-i millete"** (ulusun bağrına) dönmeyi önermişti. O sırada **Çankaya**'da bulunan Ş. Günaltay bunu ileride düşüneceklerini söylemiş, Barutçu ise, Meclis'ten çekilmenin ulusu protesto etmek demek olacağını belirtmişti. Böylece öneri İnönü tarafından da kabul edilmemişti (SA, 422).

Burada çok partili sisteme geçme ve onun getireceği sonuçlara katlanma konusunda İnönü'nün rolü bir kez daha meydana çıkmaktadır. DP listesinden bağımsız milletvekili seçilen A. F. Cebesoy'un o günlerde İnönü ve demokrasi sorununda Hüsamettin Tugaç'a şöyle dediği aktarılmaktadır:

"İsmet Paşa iktidarda iken demokrasi olamazdı; çünkü onun düşüncelerine karşı çıkılamazdı. Onunla muhalefetteyken de demokrasi

olamaz; çünkü düşüncelerini arkadaşlarına aşılamaktan onu hiçbir güç ve görüş alıkoyamaz.

F. A. Barutçu kısmen bu görüşe katılmakla birlikte soruna bir başka açıdan bakıyordu:

"Kanımca Churchill Muhafazakâr Parti'de ne ise, onun gölgesinde silinmeyen nasıl hiçbir renk yoksa İsmet Paşa da Halk Partisi'nde odur. Bu bir gerçektir. Bizim etkimiz ancak düşüncelerimizi söylemek olarak kalıyor. Bu düşünceler onun görüşlerine uyarsa yürüyor." (agy, 486)

Kabul etmek gerekir ki bu eleştiri ya da nitelemeler İnönü'nün kişiliğini ve etkisini belirtmektedir. Dolayısıyla iç ve dış etkenler ne olursa olsun çok partili yaşama geçmede onun rolü yadsınamaz. **Çankaya**'yı yeni Cumhurbaşkanına bırakıp muhalefete geçecek olan İnönü, durumu değerlendirirken geleceğe ilişkin olarak arkadaşlarına şöyle söylemişti:

"Kurduğumuz rejimin iktidar değiştirme geleneğini elimizle yerleştirdik. Şimdi muhalefet yapmanın örnek geleneklerini kuracağım. Gücüm ve yaşam sürem yeterse, yine iktidara geldiğimizde, hükümeti yetişmiş ve yetişecek arkadaşlara kurduracağım. Kendim siyasal yaşamdan çekileceğim... İş başına gelmeyeceğim diyorum ama, koşullar olağanüstü bir durum alırsa, örneğin gelecek hükümetin yaptıklarını düzeltmek, yıkımlarını onarmak zorunluluğuyla iş başına gelmiş olursak, bu benim için sorumluluk almak konusunda bir zorunluluk yaratabilir."

Böylece gelecekteki iktidarına da kapıyı aralayan İnönü, Cumhurbaşkanlığı süresince başbakanların "Vekil" olarak yürüttükleri CHP Genel Başkanlığı'nı üstlenerek muhalefet lideri olmuştu. Karpat'a göre İnönü ve CHP'nin iktidardan onu denetleyen konuma geçmeleri, eşine pek rastlanamayan önemli bir olaydı:

"İdari kadrolarını kurmuş, kendine mahsus bir sosyal yapı ve siyasi felsefe yaratmış ve kuvvetini bunlara dayandırmış bir partının, yani CHP'nin, bir muhalefetin kurulmasına müsaade etmesi, hatta bu muhalefeti ilk sıralarında desteklemesi, dünya siyasi tarihinde görülmemiş bir olaydır." (TDT, s. III)

Türkiye'de halk egemenliğinin zaferi dış dünyada da olumlu karşılanmıştı. Savaş yıllarında Türkiye'yi yanıbaşına çekmek için uğraşan ve bu amaçla **Adana**'da ve **Kahire**'de "2" kez İnönü ile buluşmuş olan, siyasal alandaki başarıları nedeniyle de kendisine "dünyayı uyutan adam" denen W. Churchill, İsmet İnönü'ye, 31 Mayıs 1950'de gönderdiği mektupta şunları söylemişti:

"Aziz Generalim,

"Her ne kadar benim Türk politika işlerine karışmaklığım doğru olmayabilirse de, Türkiye'nin kaderine başkanlık ettiğiniz uzun devrenin kapanmış olduğunu, şahsen büyük üzüntü duyarak öğrenmiş bulunuyorum.

Bana öyle geliyor ki, tarih, general olarak kazandığınız zaferlerden başka, Türkiye Cumhuriyeti'ni İkinci Dünya Savaşı'nın vahim tehlikeleri içinden nasıl sıyırıp geçirdiğinizi ve aynı zamanda Mustafa Kemal tarafından kurulmuş olan özgürlükçü ve gelişmiş hükümet sistemini nasıl koruduğunuzu kaydedecektir..."

EKLER

EK : I

KÖY ENSTİTÜLERİ'NİN KURULUŞ YILLARI VE DAĞILIMLARI

Adı	İli	Kuruluşu
1– Kızılçullu	İzmir	1940 (1937'de Köy Öğretmen Okulu)
2– Çifteler	Eskişehir	1940 (1937'de Köy Öğretmen Okulu)
3– Kepirtepe	Kırklareli	1940 (1938'de Öğretmen Okulu)
4– Gölköy	Kastamonu	1940 (1938'de Köy Öğretmen Okulu)
5– Aksu	Antalya	1940
6– Akpınar	(Ladik) Samsun	1940
7– Akçadağ	Malatya	1940
8– Beşikdüzü	Trabzon	1940
9– Arifiye	Adapazarı	1940
10– Cılavuz	Kars	1940
11– Düziçi	Adana	1940
12– Gönen	Isparta	1940
13– Savaştepe	Balıkesir	1940
14– Pazarören	Kayseri	1940
15– Hasanoğlan	Ankara	1941 (Ekim 1942: Yüksek Köy Enstitüsü)
16– İvriz	Konya	1941
17– Yıldızeli	Sıvas	1942
18– Pulur	Erzurum	1942
19– Dicle	Diyarbakır	1944
20– Ortaklar	Aydın	1944
21– Ernis	Van	1948

EK : II

Milli Şefimiz ve Cumhurreisimiz İsmet İnönü'nün Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle 19 Mayıs 1944 tarihinde Ankara'da 19 Mayıs Stadyumu'nda söyledikleri nutuk.

Aziz Türk Gençleri!

Bugün gençlik bayramını kutluyoruz. Sevinçler içindeyiz. Sizin bayramınızı düşünmek bizim için bahtiyarlık duygularının kaynağıdır. Büyüklerinizin sizi neşeli ve sevinçli görmekten ne kadar derin zevk duyduklarını, bir gün sizin de daha genç arkadaşlarınızla görüşürken hatırlamanızı isterim. Sizler, bizim bütün ümitlerimizi taşıyorsunuz. Geleceğin yeni meselelerini siz halledeceksiniz. Kendinize güveninizin sağlam, temelli olmasını isteriz. Bugünkü hazırlanmanızın tam ve mükemmel olmasını özlüyoruz. Vatana hizmet aşkı, ülkümüzün başındadır. İleri insan, ileri millet ve yüksek insan cemiyeti, bütün çalışmalarınızda hedef olarak gözünüzün önünde durmalıdır. Kudretli, vatansever bir nesil olarak Türk milletini omuzlarınızda taşıyacaksınız.

Türk Gençleri!

Cumhuriyet sizi bu ümitlerle yetiştiriyor. Sizin yetişmenizde vazifeli olan başlıca devlet müessesesi, Cumhuriyet Maarifidir. Cumhuriyet Maarifi, Türkiye'de öğretim ve eğitim işlerini geniş, etraflı ve bütün konuları kavrayan bir bütün halinde takip ediyor. Maarifimiz her bakımdan, şimdiye kadar geçirdiğimiz seviyelerin en yükseğine varmıştır. Daha arzu ettiğimiz pek çok şey olmakla beraber öğretim ve eğitim işinde bugünkü maarifimiz en ileri vukuf ve ehliyet derecesinde olduğunu ispat etmiştir. Büyük Millet Meclisi ve Cumhuriyet hükümeti, geniş ölçüde dikkat ve fedakârlıkla, sizin yetişmenizi kolaylaştırmaya çalışıyorlar. Büyük Millet Meclisi'nin fedakârlıklarını, verimli, faydalı ve en feyizli bir şekilde tatbik eden Cumhuriyet Maarifi iftiharımız ve istikbal için sarsılmaz bir güvenimizdir. Türk milleti huzurunda maarif heyetimize teşekkürlerimi söylemekten zevk duyuyorum.

Vatandaşlarım!

İlköğretim, hiçbir devirde bugünkü ölçüsüyle ele alınmamıştır. Cumhuriye-

tin ilk günündenberi arkasından koştuğu ilk öğretim ülküsü, hakiki ve tam manasıyla başarılmak yolundadır. Bu seneden itibaren, binlerce sayılarla köy okullarının açılacağı bir devre giriyoruz. Hazırlıklar tamamdır. Makine kurulmuştur. Bundan sonra yalnız ameli neticeler alacağız. Yakın uzak, büyük küçük, toplu dağınık bütün köylerin kız erkek bütün çocukları, çok değerli öğretmenlerinin karşısında dersaneleri dolduracaklardır. Nihayet on sene zarfında Türkiye'de ilk öğretim meselesinin halledilmiş olacağını, açık ve kesin olarak görebiliyoruz.

Orta ve yükseköğretimde durumumuz, bizim gençliğimize nispetle kıyas edilemeyecek derecede ileridir. Bu durumun en ileri memleketlerle ayarlanması için her gün yeni bir hamle düşünüyoruz. Vasıtalarımızı daima artırıyoruz. Öğretmenlerimizin sayısı ve değeri, yüksek vazifelerini yapabilmek için, geniş ve müspet bir gelişmeden bir an geri kalmıyor. Cumhuriyet öyle bir müesseseler kurmuştur ki, dünyanın her yerinde iyi sayılabilir. Fakat asıl yeni kuracaklarımızdır ki bizim hayalimizi sevindirip süslemektedir.

Teknik öğretim, Cumhuriyetin başlıca konularından biridir. Büyük Millet Meclisi ve Cumhuriyet hükümeti, teknik öğretim davasını, dikkatle göz önünde tuttuğu meselelerin ilerisine almıştır. Gençlerin, hatta geçkin vatandaşların, vatanın her köşesinde kendi işlerini en verimli bir şekilde yürütebilmeleri için her türlü öğrenme ihtiyaçlarına yetişmeye çalışıyoruz. Türk gencinin hayat mücadelesine iyi hazırlanması ve bu asrın istediği en karışık ve en ince teknik işleri başarı ile yapabilmesi için iyi yetişmesine, bütün dikkatimizi harcıyoruz. Şimdiye kadar elde ettiğimiz neticelerden çok ümitliyiz. Uzun zamanlar sürecek olan bu çalışmaların ameli ve çok faydalı neticelerini yakın zamanda almaya başlayacağız.

Milli eğitimde esaslı bir yeri olan güzel sanatlar işlerimiz, milletin büyük bir meselesi gibi Cumhuriyet Maarifinin dikkati karşısındadır.

Sevgili Vatandaşlarım!

Bugün öğretim ve eğitim için devlet eline alınan çocuklar ve gençler, milyonu çok geçiyor. Yakın zamanda ise iki milyonu geçecektir. Bu sayılarda, vatanın büyük kudretini görüyoruz. Bu görüşümüz Cumhuriyet anlayışıdır. Her vatandaşın kâfi derecede öğretimle iyi yetişmiş olmasında, esaslı yükselme ve kalkınma tedbiri tasavvur ediyoruz. Bu söylediklerim, bütün dereceleriyle öğretmenlerimize düşen vazifelerin genişliğini ve ağırlığını gözönünde canlandırsa yeri vardır. Bugün öğretmenlerimiz on binlercedir. Bunlar bir nesil geçmeden yüz binleri bulacaklardır. Türk milletinin yeni ve yüksek cemiyetini kurmak için beslediğimiz bütün ümitler, öğretmenlerimizin değerine, karakterine ve gücüne dayanıyor. Eğer Türk öğretmeninin esaslı vasıflarının büyük ülküyü başaracak yaradılışta olduğuna inanılmazsa, bu kadar büyük bir davanın arkasına düşülecek cesaret bulunamaz. Biz öğretmenlerin büyük ülküye ehil yaradılışta olduğuna inanıyo-

ruz. Onun için onların her türlü müspet neticeler alacaklarına ve her türlü hastalıklarla uğraşıp hakkından geleceklerine güveniyoruz.

Vatandaşlarım!

Gençliği yetiştirmenin ve milli terbiyenin en tehlikeli hastalığı, öğretmenin vazifesini politika vasıtası yapmasıdır. Bir cemiyet içinde hiçbir emniyetin kötüye kullanılması, bir öğretmenin kendisine emanet edilen vatan evlatlarına kendi hususi politikasını telkin etmeye çalışması kadar vicdansız ve zararlı olamaz. Öğrenmek için ailesinin bütün teşvikleriyle hazırlanan genç dimağ ve temiz yürek, vicdansız bir politikacının sözlerinden ve derslerinden en derin zehirleri alabilir. Devlet, vatan için en zararlı olan bu cinayetlere yer vermemek için sert tedbirleri esirgemeyecektir. Fakat milletin halini ve istikbalini tehdit eden bu cinayetlere karşı asıl teminatı, öğretmen heyetinin vazife haysiyeti ve ortak vicdanı verebilir. Hiçbir devlet makamı, bir öğretmen kadrosu içinde bulunup kötü yola sapmış olan vicdansız fesatçıyı, diğer öğretmenlerden daha kolay ve daha çabuk keşfedemez. Fesatçı, yanlış telakkilere ve zararlı hareketlere sevketmek için ufaktan başlayarak, her türlü vatansever ve masum çehreye bürünerek, okşayarak, mükâfat ve mücazatı, numarayı ve sınıf geçip ilerlemeyi, ders içinde ve ders dışında münasebetlerini kullanarak gençleri istediği istikamete yürütmeye yeltenecektir. Bunlar öyle zararlı ve kötü hareketlerdir ki bunlara karşı bir milletin dayanması için, ailenin, öğretim çağında bulunan gençlerin, nihayet büyük öğretmen heyetlerinin dikkatleri lazımdır. Kanun tedbirleri en sonra gelir; bu tedbirlere sıra geldiği zaman, az çok geç kalınmıştır; ve elbette ilaçlar ister istemez acı, sert olacaktır.

Aziz Vatandaşlarım!

Cumhuriyet, memleketin içerdeki yaşayışında ve dışarı ile münasebetlerinde açık ve dürüst hatlarla ülküsünü tayin etmiştir. Vatandaşlarımızın ve yeni yetişen nesillerimizin yüreklerini aşk ile dolduracak prensipler, temel olarak alınmıştır. Devletimizin hüviyetini teşkil eden esas vasıflar, uzun felaket asırlarının tecrübe mahsulü ve gelecek asırların en feyizli gelişme prensibi olarak bulunmuştur. Milliyetçi Türkiye, Anayasanın tarif ettiği Türk vatandaşına, vatansever bir Türk milliyetçisi olmanın bütün imkânlarını vermiştir. Devletimiz, milli bir devlettir. Bütün milletlerle iyi ve samimi münasebetler beslemek isteyen, milli menfaatler ve milli ülküler üzerinde kurulmuş bir müessesedir. Kendi içinde yapıcı, iyi niyet sahibi bütün vatandaşları birleştirici, uzlaştırıcı ve kaynaştırıcı bir zihniyettir. Azlık diye tanınmış olan vatandaşlar, her Türk vatandaşı gibi, kanunun bütün himayesine ve bütün vatandaş haklarına sahiptirler. Bundan başka Türk kültürü içinde yetişecek Türk milliyetçisi olmak isteyen her vatandaş için imkân kapıları açıktır.

Cumhuriyetin layık olması bir tesadüf eseri değil, kolayca takılıvermiş bir sı-

fat da değildir. Devletimizin halde ve istikbalde en ileri bir kültür ve medeniyete ermesi için esaslı çarelerden biri olarak kabul olunmuştur. Bütün vatandaşlara vicdan hürriyetini temel hak olarak tanıyan devletimizin layık olması, kaybettiğimiz asırların az zamanda telafisi için esas şartlardandır.

Halçılık, Türk milletinin karakterine uyan en iyi bir vasıftır. Şehirde ve köyde bütün vatandaşların, bütün haklarında eşitlik huzuru içinde bulunmaları, hiçbir Türkün aksini düşünemeyeceği tabii bir şeydir. Türk halkı, bir araya geldikleri zaman kendi işlerini düşünecek, tedbirler bulacak ve onları tatbik edecek iktidardadır. Milli Kurtuluş bu sayede oldu. Büyük Millet Meclisi, halk idaresinin canlı misali olarak böyle kuruldu.

Bizim devletçiliğimiz, Cumhuriyetin feyizli bir prensibidir. Yıpranmış ve fakir bir memleket, az bir zamanda ancak prensiplerinin tabiiliği, sağlamlığı ve verimliliği sayesinde hürmet edilir bir mevkie yükselmiştir.

Cumhuriyet inkılapçı olmasaydı ve inkılapçı kalmasaydı Türk milleti, kapalı kalmış birçok vasıflarını bu kadar az zamanda kıymetlendiremezdi.

Gençler ve Öğretmenler!

Sade ve kısa bir şekilde anlattığım prensipler, hayatlarınızı ve yüreklerinizi dolduracak pek kıymetli ülkülerdir. Fikirlerimizi anlatırken yalnız müspet konuşmamız ve resmi ağızla münakaşaya girmekten sakınmamız kötü niyetli olanların bizim ülkülerimize saldırmalarına cesaret verirse buna çok teessüf ederiz. Yarım asırdan beri birbiriyle zararlı bir surette uğraşmış olan politika akımlarından uzak ve temiz zihniyette kalmak istiyoruz. Bu gayretimiz, zararlı bir susma derecesine varmamalıdır ve varmayacaktır. Çünkü, ne kadar kuvvetli olursa olsun, Cumhuriyet prensiplerimiz aleyhine sistematik, sebatlı bir politika mekanizması kurulur ve bu düzen hiç karşılık görmeden işlerse az veya çok zaman sonra en kuvvetli temelleri yerinden oynatabilir. Tabiat kanunları dışında hayallere kapılamayız. Son zamanların olayları, bize, karşı koyma ve insafsız saldırmalara karşı uğraşma vazifelerini yeniden hatırlatmıştır.

Türk milliyetçisiyiz, fakat memleketimizde ırkçılık prensibinin düşmanıyız. Memleketimizde politika garezleri için uydurulan ırkçılık önderlerinin çok acıklı faciaları, hatıralarımızda canlıdır. 1912 senelerinde Rumelide tutunmak için tırnaklarıyla kayalara yapışarak son gayretlerini sarfeden Türk erlerine Arnavut Priştineli Hasan ve Derviş Hima ile beraber arkadan hücüm tertipleyenlerin Türk ırkçı politikacısı olduğu, Büyük Millet Meclisi'nde ispat olunmuştur. "Politika icabı" diye tefsir etmekte en ufak bir güçlük çekmeyen bu adamlar, sözlerine inanıp daha büyük bir felakete uğradığımız zaman gene "politika icabıdır" diyerek yeni bir fesat prensibi yaratmaktan geri kalmayacaklardır.

Köy enstitülerinde, her çeşit okullarımızda, müesseselerimizde, ordumuzda müşterek vatanın ülkülerini Türk çocuklarına, eşit adalet ve şefkat hisleriyle vermeye çalışıyoruz. Onları büyük Cumhuriyet potasında kaynatıp meydana Türk

vatanseveri çıkarmaya uğraşıyoruz. Vatandaşlarım emin olabilirler ki, muvaffakıyetlerimiz esaslıdır ve gelecek zamanda daha göz alıcı olacaktır.

Türk Milliyetçiliği içinde vatan çocuklarının temiz ülkülü ve vatan fikirli olarak birbirine dayanan sağlam bir millet olması, erişilmez ve yanlış bir hayal değildir. Bunun doğru bir fikir ve erişilir bir hedef olduğunu, elle tutulur ve gözle görülür neticeleriyle tamamiyle anlıyoruz. Şimdi insaf ediniz. Türk vatandaşı yetiştirmek için bütün iyi şartları özünde toplamış olan bu feyizli yolu bırakır da ırkçıların milleti binbir parçaya ayıracak fesatlı ve nifaklı zehirlerine cemiyeti kaptırır mıyız?

Turancılık fikri, yine son zamanların zararlı ve hastalıklı gösterisidir. Bu bakımdan Cumhuriyeti iyi anlamak lazımdır. Milli kurtuluş sona erdiği gün yalnız Sovyetler'le dosttuk ve bütün komşularımız eski düşmanlıklarının bütün hâtıralarını canlı olarak zihinlerinde tutuyorlardı. Herkesin kafasında, biraz derman bulursak sergüzeştçi, saldırıcı bir siyasete kendimizi kaptıracağımız fikri yaşıyordu. Cumhuriyet, kuvvetli bir medeniyet yaşayışının şartlarından bir esaslısını, milletler ailesi içinde bir emniyet havasının mevcut olmasında görmüştür. İmparatorluktan son zamanlarda ayrılmış olan komşularıyla da iyi ve samimi komşuluk şartlarının temin edilmiş olmasını, milletin saadeti için lüzumlu saymıştır. Görülüyor ki milli politikamız memleket dışında sergüzeşt aramak zihniyetinden tamamen uzaktır; asıl mühim olan da bunun bir zaruret politikası değil, bir anlayış ve bir inanış politikası olmasıdır. Ancak bu inanışa vardıktan sonradır ki etrafımızda bulunan milletleri daha yakından tanımak imkânlarını bulduk. Nereden zarar gelir ve nereden zarar gelmez, bunu ayırdetmek için zihinlerimizde ayarlı ölçüler hasıl oldu. İçerde milletin hayrı ve saadeti için çalışma imkânları ve dışarıya karşı milletin emniyet ve müdafaası için lazım olan tedbirler, salim ölçülerle gözümüzün önünde belirdi. Ve nihayet asırlar ve asırlar süren köklü düşmanlıklar yerine, 20 sene gibi kısa bir müddette, hürmet ve itimat duygularının uyanmasına imkân verdi.

Turancılar, Türk milletini, bütün komşularıyla onulmaz bir surette derhal düşman yapmak için birebir tılsımı bulmuşlardır. Bu kadar şuursuz ve vicdansız fesatçıların tezvirlerine Türk milletinin mukadderatını kaptırmamak için elbette Cumhuriyetin, bütün tedbirlerini kullanacağız. Fesatçılar, genç çocukları ve saf vatandaşları aldatan fikirlerini millet karşısında açıktan açığa münakaşa edemeyeceğimizi sanmışlardır. Aldanmışlardır ve daha çok aldanacaklardır.

Şimdi vatandaşlarımdan iki suale zihinlerinde cevap bulmalarını isteyeceğim: Irkçılar ve Turancılar gizli tertipler ve teşkillere başvurmuşlardır. Niçin? Kandaşları arasında gizli fesat tertipleriyle fikirleri memlekette yürür mü? Hele, doğudan batıdan ülkeler, gizli Turan cemiyetiyle zaptolunur mu? Bunlar o şeylerdir ki ancak devletin kanunları ve asas teşkilatı ayak altına alındıktan sonra başlanabilir. Şu halde yaldızlı fikirler perdesi altında doğrudan doğruya Cumhuriyetin, Büyük Millet Meclisi'nin mevcudiyeti aleyhinde teşebbüsler karşısında-

yız. Tertipçiler, 10 yaşında çocuklarımızdan bize kadar derece derece, perde perde, hepimizi aldatmak iddiasındadırlar.

Vatandaşlarıma ikinci sualimi soruyorum; Dünya olaylarının bugünkü durumunda Türkiye'nin ırkçı ve Turancı olması lazım geldiğini iddia edenler, hangi millete faydalı, kimlerin maksadına yararlıdırlar? Türk milletine yalnız bela ve felâket getirecek olan bu fikirleri yürütmek isteyenlerin Türk milletine hiçbir hizmetleri olamayacağı muhakkaktır. Bu hareketlerden yalnız yabancılar faydalanabilirler. Fesatçılar, yabancılara bilerek mi hizmet ediyorlar? Yabancılar fesatçıları idare edecek kadar yakından münasebette midirler? Bunları hüküm olarak kestirmek bugün mümkün değildir. Ama yabancıya hizmet kastı ve yabancının yakın ilişiği hiçbir zaman meydana çıkmasa dahi hareketlerin, Türk milletine, Türk vatanına zararlı olması ve bunlardan yalnız yabancıların faydalanmış olması, söz götürmez bir hakikattir.

Vatandaşlarım!

Emin olabilirsiniz ki vatanımızı bu yeni fesatlara karşı da kudretle müdafaa edeceğiz.

Sevgili Evlatlarımız!

Bu güzel bayram gününde bana yurdumuzun köşelerinden bayrak ve sınır boylarından toprak getirdiniz. Değerli armağanınıza yürekten teşekkürler ederim. Sınır toprağı ve Türk bayrağı gibi aziz olasınız. Vatan sizden yurdun müdafaasını, yurdun mamurluğunu istiyor. Cemiyetimiz ve aileleriniz, faydalı olmanızı bekliyor. Neşe ile istikbale güvenerek, yetişmeye çalışınız. Sizin elinizde Türkiye yüksek ve çok mamur olsun. Bu bayram günümüzde Atatürk'ün kutsal adını, vicdanlarımızın engin sevgi ve saygıları ile yadedelim. Atatürk, geleceğin en kıymetli teminatını sizlerde gördü ve gösterdi. Bugün de ailelerinizin ve hepimizin en iyi dileklerimiz ve en ince dikkatlerimiz sizin üzerinizdedir.

EK : III

CEZA YASASININ 141, 142 ve 163. MADDELERİ

(Şefik Güner tarafından yalınlaştırılmış metin)

MADDE 141- (Değişik: 5844-3.12.1951) 1- Toplumsal bir sınıfın öbür toplumsal sınıflar üzerinde zorla egemenlik kurmaya ya da toplumsal bir sınıfı ortadan kaldırmaya ya da ülke içinde kurulu ekonomik ya da toplumsal temel düzenlerden herhangi birini devirmeye yönelik örgütleri her ne biçim ve ad altında olursa olsun kurmaya girişenler ya da kuranlar ya da bunların çalışmalarını düzenleyen ya da yürütüp yönetenler ya da bu konularda yol gösterenler sekiz yıldan on beş yıla değin ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar. (Ağır Ceza)

Bu tür örgütlerin birkaçını ya da tümünü yürütüp yönetenler hakkında ölüm cezası hükmolunur. (Ağır Ceza)

2- Devletin siyasal ve tüzel düzenlerini bütünüyle yok etmek amacını güden örgütleri her ne biçim ve ad altında olursa olsun kurmaya girişenler ya da kuranlar ya da bunların çalışmalarını düzenleyen ya da yürütüp yönetenler ya da bu konularda yol gösterenler sekiz yıldan on beş yıla değin ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar. (Ağır Ceza)

3- Amacı Cumhuriyetçiliğe aykırı olan ya da demokrasi ilkelerine aykırı olarak devletin tek bir kişi ya da kümece yönetilmesini öngören örgütleri kurmaya girişenler ya da kuranlar ya da bunların çalışmalarını düzenleyen ya da yürütüp yönetenler ya da bu konularda yol gösterenler sekiz yıldan on beş yıla değin ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar. (Ağır Ceza)

4- Anayasanın tanıdığı kamu haklarının, soy düşüncesiyle, bir kesimini ya da tümünü kaldırmayı öngören ya da ulusal duyguları yok etmeye ya da zayıflatmaya yönelik bulunan örgütleri kurmaya girişenler ya da kuranlar ya da bunların çalışmalarını düzenleyen ya da yürütüp yönetenler veyahut bu konularda yol gösterenler bir yıldan üç yıla değin ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar. (Ağır Ceza)

5- 1, 2 ve 3. fıkralarda yazılı örgütlere girenlere beş yıldan on iki yıla değin ağır hapis (Ağır Ceza) ve dördüncü fıkrada yazılı örgütlere girenlere altı aydan iki yıla değin hapis cezası verilir. (Asliye)

6- Yukardaki fıkralarda yazılı eylemleri devlet kuruluşları, belediyeler ya da

anamalı bir bölümü ya da tümüyle devletin olan ekonomik kuruluşlar, sendikalar, işçi kuruluşları, okullar, yükseköğrenim kurumları içinde ya da bunların memur, hizmetli ve ilgilileri arasında işleyenler hakkında verilecek ağır hapis ve hapis cezaları üçte bir oranında arttırılır.

7- Bu maddede yazılı suçları işleyenlerden biri suçu ve öbür suç işleyenleri son soruşturma açılıncaya değin yetkili katlara bildirdiğinde ve bu bildirmenin doğruluğu anlaşıldığında durum ve koşullara ve olayın özelliklerine göre ölüm cezası yerine on yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası ve ağır hapis ve hapis cezaları da dörtte bire değin indirilerek hükmolunabilir.

8- Bu maddede yazılı olan örgüt iki ya da daha çok kimselerin aynı amaç çevresinde birleşmeleriyle varolur.

MADDE 142- (Değişik: 5844-3.12.1951) 1- Toplumsal bir sınıfın öbür toplumsal sınıflar üzerinde zorla egemenliğini kurmak ya da toplumsal bir sınıfı ortadan kaldırmak yahut yurtiçinde kurulu ekonomik ya da toplumsal temel düzenlerden herhangi birini devirmek ya da devlet siyasal ve tüzel düzenlerini bütünüyle yok etmek için her ne yolla olursa olsun propaganda yapan kimse beş yıldan on yıla değin ağır hapis cezası ile cezalandırılır. (Ağır Ceza)

2- Cumhuriyetçiliğe aykırı ya da demokrasi ilkelerine aykırı olarak devletin tek bir kişi veyahut bir kümece yönetilmesi için her ne yolla olursa olsun propaganda yapan kimse aynı ceza ile cezalandırılır. (Ağır Ceza)

3- Anayasanın tanıdığı kamu haklarının, soy düşüncesiyle, bir kesimini ya da tümünü kaldırmayı amaç edinen ya da ulusal duyguları yok etmek ya da zayıflatmak için her ne yolla olursa olsun propaganda yapan kimse bir yıldan üç yıla değin hapis cezası ile cezalandırılır. (Asliye)

4- Yukardaki fıkralarda yazılı eylemleri övenler, birinci ve ikinci fıkralarda yazılı durumlarda beş yıla değin ağır hapis (Ağır Ceza) ve üçüncü fıkrada yazılı durumda altı aydan iki yıla değin hapis cezaları ile cezalandırılırlar. (Asliye)

5- Yukardaki fıkralarda yazılı eylemleri 141. maddenin altıncı fıkrasında yazılı kimseler arasında ya da aynı fıkrada belirtilen yerler içinde işleyenlere verilecek veza üçte bir oranında artırılır.

6- Yukardaki fıkralarda yazılı eylemler yayın aracılığı ile işlendiğinde verilecek ceza yarı oranında artırılır.

7- Bu maddede yazılı suçları işleyenlerden biri suçu ve öbür suç işleyenleri son soruşturma açılıncaya değin yetkili katlara bildirdiğinde ve bu bildirmenin doğruluğu anlaşıldığında durum ve koşullara ve olayın özelliklerine göre ağır hapis ve hapis cezaları dörtte bire değin indirilerek hükmolunabilir.

MADDE 163- (Değişik: 5435-10.6.1949) Laikliğe aykırı olarak, devletin toplumsal ya da ekonomik ya da siyasal ya da tüzel temel düzenlerini, bir bölümüyle de olsa dinsel temel ve inançlara uydurmak amacıyla örgüt kuran, oluşturan, düzenleyen ya da yürütüp yöneten kimse iki yıldan yedi yıla değin ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.

Böyle örgütlere girenler ya da girmek için başkalarına yol gösterenler altı aydan aşağı olmamak üzere hapis cezasıyla cezalandırılırlar.

Dağılmaları istenmiş olan yukarıda yazılı örgütleri düzme ad altında ya da danışıklı biçimde olsa da yeniden kuran, oluşturan, düzenleyen ya da yürütüp yönetenler hakkında verilecek cezalar üçte birden eksik olmamak üzere artırılır.

Laiikliğe aykırı olarak, devletin toplumsal ya da ekonomik ya da siyasal ya da tüzel temel düzenlerini, bir bölümüyle de olsa, dinsel temel ve inançlara uydurmak amacıyla ya da siyasal çıkar ya da kişisel erk sağlamak ve kurmak amacıyla dini ya da dinsel duyguları ya da dince kutsal tanınan şeyleri araç yaparak her ne yolla olursa olsun propaganda yapan ya da düşünce aşılayan kimse bir yıldan beş yıla değin ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.

Yukarki fıkrada yazılı eylem yayım araçlarıyla işlendiğinde verilecek ceza üçte birden yarıya değin artırılır. (Ağır Ceza)

Yayım yeri ya da yayım aracı ya da yayım konusu bakımından az zarar umulan durumlarda suçu işleyene altı aydan iki yıla değin hapis cezası verilir. (Asliye Ceza)

EK : IV

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İNSAN HAKLARI EVRENSEL BİLDİRİSİ

BAŞLANGIÇ

İnsanlık ailesinin tüm üyelerinin sahip olduğu onurun, eşit ve devredilemez hakların tanınması, dünyada özgürlüğün, adaletin ve barışın temeli olduğu için;

İnsan haklarının tanınmaması ve horgörülmesi insanlık vicdanında derin yaralar açan barbarlıklara neden olduğu, korkudan ve yokluktan kurtulmuş insanların içinde konuşma ve inanç özgürlüklerine sahip olacakları bir dünyanın kurulmasının insanlığın en yüksek amacı olarak ilan edilmiş olduğu için;

İnsanın istibdat ve baskıya karşı son çare olarak ayaklanmak zorunda kalmaması amacıyla insan haklarının bir hukuk rejimi ile korunması gerekli olduğu için;

Uluslar arasında karşılıklı dostane ilişkilerin geliştirilmesi gerekli olduğu için;

Birleşmiş Milletler halkları andlaşmada, insanın temel haklarına, insan şahsının onuruna ve değerine, erkek ve kadınların eşitliğine olan inancı bir kez daha güçlendirdikleri ve toplumsal ilerlemeyi kolaylaştırmaya, daha geniş bir özgürlük içinde daha iyi yaşam koşulları sağlamaya karar verdikleri için;

Üye devletler, Birleşmiş Milletler kuruluşuyla işbirliğine giderek insan haklarının ve temel özgürlüklerin tüm dünyaca gözetilmesini ve yerine getirilmesini sağlamayı yükümlendikleri için;

Bu hakların ve özgürlüklerin herkesçe aynı biçimde anlaşılması yukardaki yükümlülüğün yerine getirilmesi açısından son derece önemli olduğu için;

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu;

İnsanlık topluluğunun tüm fertleriyle organlarının bu Bildiriyi sürekli gözönünde bulundurarak öğretim ve eğitim yoluyla bu hakların ve özgürlüklerin gözetilmesini artırmaya, ulusal ve uluslararası alanlarda gitgide çoğalan önlemlerle, gerek bizzat üye devletler ahalisi, gerekse bu devletlerin idaresi altındaki ülkelerin ahalisi arasında bu hakların genel ve fiili tanınmasını ve uygulanmasını sağlamaya çaba göstermeleri amacıyla işbu İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ni, tüm halklar ve uluslar tarafından ulaşılması gereken ortak bir ülkü olarak ilan eder:

Madde 1

Tüm insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik anlayışı içinde hareket etmelidirler.

Madde 2

1) Herkes ırk, renk, cins, dil, din, siyasal ya da diğer herhangi bir inanç, ulusal ya da toplumsal köken, servet, doğuş ya da herhangi başka bir durumdan dolayı ayrım yapılmaksızın işbu bildiride ilan olunan haklardan ve özgürlüklerden yararlanabilir.

2) Dahası bir şahıs hakkında, uyruğu bulunduğu ülkenin ya da bölgenin bağımsız mı, vesayet altında mı, özerk mi ya da egemenliği herhangi başka bir kısıtlama altında mı diye sorulmaksızın, o ülkenin ya da bölgenin siyasal, hukuki ya da uluslararası konumundan dolayı hiçbir ayrım yapılmayacaktır.

Madde 3

Yaşam, özgürlük ve şahsın güvenliği her insanın hakkıdır.

Madde 4

Hiç kimse kölelik ya da kulluk altında bulundurulamaz; kölelik ve köle ticareti her türlü biçimiyle yasaktır.

Madde 5

Hiç kimse işkenceye, zalimane, insanlık dışı, onur kırıcı cezalara ya da uygulamalara tabî tutulamaz.

Madde 6

Herkes, nerede olursa olsun, hukuk kişiliğinin tanınması hakkına sahiptir.

Madde 7

Yasa önünde herkes eşittir ve hiç ayrım yapılmaksızın, eşit derecede yasanın korumasından yararlanma hakkına sahiptir. Herkes işbu bildiriye aykırı her türlü ayırdedici uygulamaya ve böyle bir ayırdedici uygulama için yapılacak her türlü kışkırtmaya karşı eşit derecede korunma hakkına sahiptir.

Madde 8

Her insan kendisine Anayasa ya da yasayla tanınan temel haklara aykırı uygulamalar karşısında, bu işle görevli, ulusal mahkemeler önünde hak ve hukukun fiilen korunmasını talep edebilir.

Madde 9

Hiç kimse keyfi olarak yakalanamaz, alıkonulamaz ya da ülke dışına sürülemez.

Madde 10

Herkes hakları, sorumlulukları ya da kendisine karşı yöneltilen cezai nitelikte herhangi bir suçlama üzerinde karar vermekle görevli, bağımsız ve yansız bir

mahkeme önünde davasının tam bir eşitlik içinde, nesafetle ve açık olarak görülmesi hakkına sahiptir.

Madde 11

1) Bir suç işlemekten sanık herkes, savunması için kendisine gerekli olan tüm koşulların sağlanmış bulunduğu açık bir yargılanma ile yasa uyarınca suçlu olduğu kanıtlanmadıkça masum sayılır.

2) Hiç kimse, işlendikleri sırada ulusal ya da uluslararası hukuka göre suç oluşturmayan edimlerden ve savsamalardan dolayı yargılanamaz. Bunun gibi, suçun işlendiği sırada uygulanan cezadan daha ağır bir cezaya da çarptırılamaz.

Madde 12

Hiç kimsenin özel yaşamına, ailesine, konutuna ya da yazışmalarına keyfi olarak karışılamaz, onur ve ününe karşı tecavüzlerde bulunulamaz. Her insan bu tür karıştırma ve tecavüzlere karşı hukuki açıdan korunma hakkına sahiptir.

Madde 13

1) Her insanın bir devletin toprakları içinde serbestçe yolculuk etmeye ve yerleşeceği yeri serbestçe seçmeye hakkı vardır.

2) Her insanın, kendi ülkesi de dahil olmak üzere, herhangi bir ülkeyi terketmeye ve ülkesine yeniden geri dönmeye hakkı vardır.

Madde 14

1) Her insanın zulüm karşısında başka ülkelere iltica etmeye ve bu ülkelerde mülteci muamelesi görmeye hakkı vardır.

2) Bu hak, siyasal olmayan cürümlerden ya da Birleşmiş Milletler ilke ve amaçlarına aykırı etkinliklerden dolayı açılan kovuşturmalar halinde ileri sürülemez.

Madde 15

1) Her insanın vatandaşlık hakkı vardır.

2) Hiç kimse keyfi olarak vatandaşlığından ya da vatandaşlığını değiştirmek hakkından yoksun bırakılamaz.

Madde 16

1) Evlilik çağına varan her erkek ve kadın, ırk, vatandaşlık ya da din bakımlarından hiçbir sınırlamayla karşılaşmaksızın evlenmek ve aile kurmak hakkına sahiptir. Evliliğin kuruluşunda, sürdürülüşünde ve feshedilişinde eşit haklara maliktirler.

2) Evlilik ancak müstakbel eşlerin serbest ve tam rızalarıyla kurulabilir.

3) Aile toplumun doğal ve temel unsurudur; toplum ve devlet tarafından korunmak hakkına sahiptir.

Madde 17

1) Her insanın tek başına ya da başkalarıyla birlikte mal ve mülk sahibi olmaya hakkı vardır.

2) Hiç kimse keyfi olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılamaz.

Madde 18

Her insanın düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır; bu hak, din ya da inanç değişitrimek özgürlüğünü, dinini ya da inancını tek başına ya da topluca, açık olarak ya da özel surette, öğretim, uygulama, ibadet ve âyinlerle açığa vurma özgürlüğünü de kapsar.

Madde 19

Her insanın düşüncelerini serbestçe ifade etme özgürlüğüne hakkı vardır; bu hak düşüncelerini rahatsız edilmeden başkalarına aktarmak, ülkenin sınırlarına bakılmaksızın haber ve düşünceleri her türlü iletişim aracıyla aramak, elde etmek ve yaymak özgürlüğünü de kapsar.

Madde 20

1) Her insan barışçıl amaçlarla toplanma ve dernek kurma ve bir derneğe katılma hakkına sahiptir.

2) Hiç kimse bir derneğe girmeye zorlanamaz.

Madde 21

1) Her insanın doğrudan doğruya ya da serbestçe seçilmiş temsilciler aracılığıyla, ülkenin kamu işleri yönetimine katılmaya hakkı vardır.

2) Her insanın eşit koşullar altında kamu hizmetlerinden yararlanmaya hakkı vardır.

3) Halkın iradesi iktidar yetkesinin temelini oluşturur; bu irade, kapalı oy usulüyle ya da buna eşdeğerde başka bir serbest oy usulüyle yerine getirilecek olan genel ve eşit seçim hakkına dayalı periyodik ve dürüst seçimlerle ifade edilmelidir.

Madde 22

Her insanın, toplumun bir üyesi olarak toplumsal güvenliğe hakkı vardır; her devletin kuruluşu ve kaynakları göz önüne alınarak gerçekleştirilecek olan ulusal çabalar ve uluslararası işbirliği yoluyla, şahsiyetinin serbestçe gelişmesi ve onuru için kaçınılmaz olan iktisadi, toplumsal ve kültürel haklardan yararlanmaya da hakkı vardır.

Madde 23

1) Her insanın çalışmaya, mesleğini serbestçe seçmeye, âdil ve doyurucu çalışma koşullarına ve işsizliğe karşı korunmaya hakkı vardır.

2) Herkesin hiçbir ayrım yapılmaksızın eşit iş karşılığında eşit ücrete hakkı vardır.

3) Çalışan her insanın kendisine ve ailesine insanlık onuruna denk düşen bir yaşam sağlayacak ve gerekirse diğer toplumsal güvenlik önlemleriyle tamamlanabilecek âdil ve doyurucu bir ücrete hakkı vardır.

4) Her insanın, çıkarlarının korunması amacıyla meslek örgütleri kurmaya ve bunlara katılmaya hakkı vardır.

Madde 24

Her insanın dinlenmeye, eğlenmeye, özellikle de çalışma süresini makul sınırlar içinde tutmaya ve belli aralıklarla ücretli izne çıkmaya hakkı vardır.

Madde 25

1) Her insanın, yiyecek, giyecek, konut, tıbbi bakım ve gerekli toplumsal hizmetler de dahil olmak üzere, kendisinin ve ailesinin sağlığını ve refahını sağlayacak uygun bir yaşam düzeyine hakkı vardır; işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık ya da geçim olanaklarından iradesi dışında yoksun kaldığı diğer hallerde güvenlik hakkına sahiptir.

2) Annelerin ve çocukların özel bakıma ve yardıma hakları vardır. Evlilik içi ya da evlilik dışı tüm çocuklar aynı toplumsal güvenceden yararlanırlar.

Madde 26

1) Her insan eğitim hakkına sahiptir. Eğitim en azından ilk ve temel öğretim evrelerinde parasız olmalıdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki öğretimden herkes yararlanabilmelidir; yükseköğretim herkese yeteneklerinin ve başarılarının el verdiği ölçüde, tam bir eşitlikle açık olmalıdır.

2) Eğitim insan şahsiyetinin tam gelişmesini ve insan haklarıyla temel özgürlüklerin gözetilmesini güçlendirmeyi amaçlamalıdır. Tüm uluslar, tüm ırk ve din toplulukları arasında anlayışı, hoşgörüyü ve dostluğu teşvik etmeli ve Birleşmiş Milletler'in barışın korunması yolundaki çalışmalarına destek olmalıdır.

3) Çocukların hangi eğitimden geçeceklerini belirlemek herkesten önce ebeveynlerinin hakkıdır.

Madde 27

1) Her insanın, topluluğun kültürel yaşamına serbestçe katılmaya, güzel sanatlardan zevk almaya, bilimsel ilerlemeden ve bunun nimetlerinden pay almaya hakkı vardır.

2) Her insanın, sahibi bulunduğu her türlü bilimsel, edebi ve sanatsal yapıttan doğan manevi ve maddi çıkarlarının korunması hakkı vardır.

Madde 28

Her insanın, işbu bildiride açıklanan hak ve özgürlüklerin tam anlamıyla uygulanmasını sağlayacak bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı vardır.

Madde 29

1) Her insanın, şahsiyetinin serbest ve tam gelişmesi ancak içinde yaşamasıyla mümkün olan topluluğa karşı ödevleri vardır.

2) Her insan haklarından ve özgürlüklerinden yararlanırken, ancak yasanın, sadece başkalarının hak ve özgürlüklerinin tanınmasını ve gözetilmesini sağlamak ve demokratik bir toplumda ahlak, kamu düzeni ve genel refahın yerinde gereklerini karşılamak amacıyla koyduğu kısıtlamalara tabidir.

3) Bu hak ve özgürlükler hiçbir surette Birleşmiş Milletler'in amaç ve ilkelerine aykırı olarak kullanılamaz.

Madde 30

İşbu bildirinin hiçbir hükmü, içinde ilan olunan hak ve özgürlüklerin bir devlet, topluluk ya da fert tarafından yok edilmesini güden bir etkinliğe girişmeye ya da bilfiil bunu işlemeye herhangi bir hak getirir nitelikte yorumlanamaz.

(10 Aralık 1948)

EK : V

DÖRTLÜ TAKRİR (ÖNERGE)

Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Yüksek Başkanlığı'na

7 Haziran 1945

"Daha ilk kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerin tamamiyle tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatına bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatladır ki, milletce özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri partimizin Meclis Grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik.

"Atatürk'ün ölmez adına bağlı olan mukaddes kurtuluş savaşımızdan doğan Türkiye Cumhuriyeti ilk Teşkilatı Esasiye Kanunu ile dünyanın belki en demokratik anayasasını meydana getirmiş ve bu sayede gerek ferdi hürriyetleri, gerekse milli murakabeyi en geniş suretle sağlamak imkânını vermişti.

"Memleketi Ortaçağdan kalma birtakım zararlı müesseselerden kurtarabilmek ve irticaı kırmak maksadıyla 1925'den sonraki yıllarda siyasi hürriyetlerin bazı takyitlere uğratıldığını biliyoruz. Lakin Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Teşkilâtı Esasiye Kanununun demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve Cumhuriyetin kurucusu büyük Atatürk, bunu tamamiyle demokratik bir şekle ulaştırma idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştır.

"Burada izahına lüzum görmediğimiz türlü sebeplerden dolayı muvaffakıyetsizlikle neticelenen Serbest Fırka tecrübesinin uyandırdığı tepkiler neticesinde siyasi hürriyetlerin yeni birtakım tahditlere uğratıldığı inkâr edilemez. Bununla beraber Cumhuriyet idaresinin her şeye rağmen demokratik tekâmül yolunda ilerlemek istediğini gösteren teşebbüsler de vardı. Büyük Millet Meclisi seçimlerinde müstakil mebuslara gittikçe daha artacak bir nisbette yer ayrılması tecrübesini buna bir delil olarak zikredebiliriz.

"İkinci Dünya Savaşı'nın belirmeye başlaması ve harb tehlikesinin memleketimizi daimi bir tehdit altında bulundurması, pek tabii olarak siyasi hürriyetleri bir kat daha tahdide sebep olmuş ve bu suretle Teşkilatı Esasiye Kanununun demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşılmıştı. Gerçi Cumhuriyet Halk Partisi içinde ayrıca bir Müstakil Grup teşkili milli murakabe işinin daha esaslı bir şekilde sağlanması ve tek parti usulünden doğan zararların karşılanması yolunda bir tecrübe olmakla beraber kuruluşundaki gayri tabiilik dolayısıyla bundan da müspet bir netice alınmadığını görüyoruz. Bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde memleketimizde de Cumhurbaşkanlığından en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez.

"Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiye'de, hatta okuyup yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasi hürriyetlerini şuurla kullanacak bir seviyede bulundukları inkâr edilemez bir hakikattir. Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasında bile dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş olan milletimizin bilhassa Cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri yapılan büyük hamleler neticesinde bundan yirmi yıl evveline nispetle çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu övünülecek bir gerçektir.

"İşte bir taraftan iş hayatımızdaki bu mesut tekâmülün yarattığı siyasi olgunluk diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumi şartları daha ilk Teşkilatı Esasiye Kanunumuzda hâkim olan demokratik ruhu bugünkü siyasi hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatına bizi sevketmiş bulunuyor. Bunun bir an evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hülasa ediyoruz:

1- Milli hakimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesini, Anayasamızın yalnız şekline değil ruhuna da tamamiyle uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması.

2- Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilme imkânının sağlanması,

3- Bütün parti çalışmalarının yukarıki esaslara tamamiyle uygun bir şekilde yeniden tanzimi.

"Muhterem milletvekili arkadaşlarımızın yüksek tasviplerine sunduğumuz bu teklifimizde, daha ilk kuruluşundan beri milli hâkimiyet gayesine erişmeyi, onu gerçekleştirmeyi hedef tutan Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve bütün Türk milletinin yüksek arzularına tercüman olduğumuza Atatürk'ün idealine sadık kaldığımıza tamamiyle inanmış bulunuyoruz.

"Cumhurbaşkanımızın 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında 'siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği' hakkındaki ifadeleri bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir.

"Milletimizin bütün kuvvet ve iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi Grubu arkadaşlarımızın Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Türk milletine dünya demokrasileri arasında şerefli bir mevki sağlayacak olan bu teklifi kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar eder ve bu takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica ederiz."

İzmir	İçel	Kars	Aydın
C. Bayar	R. Koraltan	F. Köprülü	A. Menderes

EK : VI

HÜRRİYET MİSAKI

Yüksek heyetimiz dört maddeyi ihtiva eden takririn incelenmesini ana meseleler diye adlandırarak ve diğer dilekler ve meselelerden ayırmak suretiyle hususi bir heyete atfederek ayrıca seçtiği komisyonumuza havale etmiştir.

Bu takririn ana meseleler diye ayrılmasının ve adlandırılmasının çok yerinde olduğunu bildirmekle söze başlayalım.

Dört maddelik bu takrire dikkat edilecek olursa, bütün olarak mütalaayı icabettirecek ve birbirine bağlı ve birbiri içinde bulunan meseleleri ihtiva ettiği kolayca görülebilir. Filhakika takririn ihtiva ettiği maddeler, Anayasaya aykırı kanunlar, idare cihazı karşısında partimizin durumu, seçim kanunun değiştirilmesi ve Demokrat Parti Meclis Grubu'nun durumu gibi meseleler olduğuna göre bunların birinin halli diğerinin halline bağlı ve müessir olduğu açıktır.

Bu takririn verilmesini icabettiren sebepler olarak kısaca, partimizin kuruluşundan beri karşılaştığı gayri tabii şartlar gösterilebilir. Bunlar üzerinde partimiz genel başkanının açış konuşmasında da ehemmiyetle durulmuştur.

Kanunlar arasında Anayasanın ruhuna ve metnine aykırı olan kanun hükümlerinin mevcut olduğuna ve bunların vatandaş hak ve hürriyetlerini baskı altında bulundurmakta ve milli iradenin serbestçe tecellisine engel teşkil etmekte olduklarına şüphe yoktur.

İdare cihazının tek partili devrede olduğu gibi kayıtsız şartsız iktidar partisi emrinde çalışmakta devam ettiği ve partimizin kurulmasını önlemeye, geciktirmeye ve partimiz mensupları ile partimize taraftar olan vatandaşlar üzerinde her türlü tazyiklere tevessül ettiği, kuruluşundan beri partimizin muhtelif faaliyetlerinde vazifeler almış olan sizlerce de gayet iyi bilinmektedir.

Devlet faaliyet ve idaresine milletçe el konmamasına ve topluluk hayatımızda millet murakabesinin bir türlü tahakkuk ve bir kelime ile millet hâkimiyetinin teessüs edememesine başlıca âmil olan vatandaşın reyini kullanırken her türlü tesirden azâde olarak vicdanının emrettiği gibi reyini kullanabilmesi ve kullandığı reyin de emniyet altında bulunması ve âmme vicdanının buna inanması şartlarının temin edilememesine sebep olan seçim kanununun değiştirilmesinin bütün milleti alâkalandıran bir mesele haline geldiğini takdir etmeyen kalmadığı gi-

bi taşıdığımız temsil sıfatı dolayısıyla hepiniz bu meselenin hallini başta gelen bir vazife olarak deruhte etmiş bulunuyorsunuz.

Grubumuzun Meclis'teki durumuna gelince: Tek parti zihniyetinin devam etmekte olmasının türlü tecellileri, bilhassa milletvekili seçimlerinin malum şartlar altında cereyan etmiş olması neticesi olarak grubumuzun Meclis'teki durumunun nezaket ve ciddiyet arzetmekte olduğu hiç kimsenin gözünden kaçmayacak açıklıktadır. Son günlerde grubumuzun Meclis'i terketmek mecburiyetinde kalması bu halin yeni bir delilini teşkil etmektedir ki yüksek heyetinizin henüz bu hâdisenin tesir ve teessürü altında bulunduğunu da bugüne kadar devam eden idare cihazının vatandaşları ve muhtelif partileri tesir altına alabilmesi Anayasanın ruhuna ve metnine aykırı olan birtakım kanuni hükümlerin meriyette bulunmasına; vatandaşlar ve muhtelif partiler üzerindeki böyle bir baskının ise seçimlerde vatandaş iradesinin serbest tecelli edememesine, reylerin masun bulunmamasına sebep olduğu ve bunun ise doğrudan doğruya millet hâkimiyetinin tamamen tahakkuk edememesine ve hatta devletin kuruluşuna kadar tesirler icrasına yol açtığı ve nihayet bütün bunların da partimizin grubunun Meclis'teki vaziyetini ağırlaştırarak tehlikeler doğurduğu, reddine imkân bulunmayacak bir hakikat olarak ortada durmaktadır. Görülüyor ki takririn ihtiva ettiği meseleler tamamen birbirine bağlı ve birbirinin sebep ve neticesidir.

Yüksek heyetinizin Ana Davalar diye adlandırdığı ve bir bütün teşkil eden bu meselelerin hal yolunun bulunması partimizin kuruluş maksatlarıyla doğrudan doğruya alâkalı olduğu kadar Türk demokrasisinin gerçekleşebilmesi için de halli mutlak zaruri meseleler olarak ortada durmaktadır. Kongremizin ruznamesine dahil diğer meseleler bugün arzettiğim manzara karşısında tâli bir ehemmiyette kalmaktadır.

Diğer taraftan yukarıda da temas ettiğimiz gibi kongre açılış nutkunda üç maddede ifade edilen ve her hangi bir partinin görüşü olmaktan ileri, milli vicdanda şuurlaşan dâvalar olarak ele alınan üç meseleyi hatırlatmak isteriz:

1- Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eder mahiyette olan ve Anayasamızın ruhuna ve metnine uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması,

2- Vatandaş reyinin emniyet ve masuniyetini sağlamak ve milli hâkimiyet prensiplerini teminat altına almak maksatlarıyla seçim kanununda değişiklikler yapılması,

3- Devlet reisliği ile fiili parti reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi esasının kabulü.

Kongre açılış nutkunun ve binnetice bu üç esasın yüksek heyetinizce tasvip edilmiş olması ve takrir muhteviyatının da bu meselelerle sıkı sıkıya bağlı ve hatta aynı mahiyet taşımakta bulunmasını bir defa daha müşahade etmek yerinde bir iştir.

Asıl kayda şâyan olan nokta, gene yukarda da temas ettiğimiz veçhile vilayetlerden gelen delegelerin ekserisinin de komisyonumuza tevdi edilen takririn ihtiva ettiği dört meseleyi ele almış olmasıdır. Nitekim bu delillerin hemen hep-

sinde seçim kanununun vatandaş iradesinin serbest tecellisini, reylerin masuniyetini teminat altında bulunduracak şekilde tadilinin temini, Anayasaya uygun olmayan kanun hükümlerinin ortadan kaldırılması ve idare cihazının tarafsızlığından doğan ve bir arada mütalaası her vatandaşın yüreğini sızlatan, endişeye düşüren idari tasarrufların nihayete ermesinin ilk şartı olmak bakımından da devlet reisliği ile fiili parti reisliğinin bir zatın uhdesinde birleşmemesinin kabulü, milli hâkimiyet esasının zaruretleri olarak tespit edilmiş ve bu meseleler karşısında parti grubumuzun Meclis'teki durumunun günün şartlarına göre mütalaa edilerek bu hususta bir karar alınması yüksek heyetinize bırakılmış bulunmaktadır.

Bu itibarla komisyonumuz takririn ihtiva ettiği ilk üç mesele hakkında ayrıca bir mütalaa serdine lüzum görmeyerek üç günlük çalışmalarını parti Meclis Grubumuzun durumu üzerinde toplamıştır.

Çok kısa bir zamanda yurdun her köşesinde, geniş ölçüde vatandaşların partimiz etrafında toplanmış olması ve bilhassa seçimlerde milyonlarca vatandaşın reylerini partimiz lehinde kullanması ve seçimlerden sonra da cereyan eden hâdiselerin ümit kırıcı ve üzücü olmalarına rağmen parti içinde çalışmalarına azimle devam etmesi ve bu azim kararını yüksek heyetimizle temsil edecek kadar bütün bir varlık meydana getirmesi elbette ve elbette muayyen milli maksatların elde edilebilmesi için yapılmış fedakârlıklardır. Grubumuzun Meclis'teki faaliyetleri bu maksatlar istikametinde en küçük bir inkişaf elde edilmesi şöyle dursun bilakis tek parti zihniyetinin bütün devlet faaliyetlerini tanzim edecek olan Büyük Millet Meclisi'nde de eskisi gibi hüküm sürmekte olduğu meydandadır.

Demokratik gelişmemizin uzun bir sürüncemeye düşmesi demek olan ve parti faaliyetlerimizin akamete uğraması gibi bir netice doğurabilecek bu hâli daima göz önünde bulundurmak lazım gelmektedir.

Doğuşundan beri her istikametteki faaliyetlerini kanunlara ve meşruiyet esaslarına göre devam ettirmekte olan, her hâl ve kârda daima bu yolda yürümek azminde olan partimizin, Meclis Grubumuzun durumunu ciddiyetle ele alması bir zarurettir.

Tek parti zihniyetinin milli vicdana malolan meseleler karşısında gidiş istikametinde memleketin demokratik inkişafını sağlayacak mahiyette küçük belirtiler göstermemekte devam etmesi karşısında grubumuzun Meclisten çekilmesi partimiz için içtinabı mümkün olmayan tabii bir karar olacaktır.

Partimiz kuruluş maksatlarını sürüncemeye ve sürüklenmeye bırakmak suretiyle memleketimizde demokratik inkişafın gecikmesine göz yummak Demokrat Parti'nin asla kabul edemeyeceği bir neticedir. Bu sebeple böyle bir kararın devlet kuruluşunda meydana getireceği akisler üzerinde durmayarak bu tarihi kararı almak partimiz için zaruret olacaktır.

Yüksek heyetimizin toplanmasıyla ve parti faaliyetlerine el koymasıyla bir dönüm noktasına ulaşmış olan partimiz grubunun Meclis'teki faaliyeti hakkında bugünden kati bir karar almayarak hâdiselerin inkişafını bundan sonra da sıkı

sıkıya takip ederek her yolda bir karar alması salâhiyetini seçiminizle teşekkül edecek Genel İdare Kuruluna vereceğimiz bu selâhiyet ve bu salâhiyetin gerektiği zaman kullanılması keyfiyeti Parti Meclis Grubumuzu demokrasi aleyhindeki tecellilerine şahitlik etmek mevkiinde kalmak gibi bir durumdan kurtaracak ve yüksek heyetimizde tam ve katî ifadesini bulmuş olan Türk demokrasisi davasının mutlak gelişmesini temin yolundaki azim ve kararımızın bir ifadesini teşkil edecektir.

Hâdiselerin icabettirdiği zaman karar almak üzere yüksek heyetimizin toplanabilmesindeki müşkülatın bu yetkinin Genel İdare Kuruluna kayıtsız ve şartsız olarak verilmesi hususunda ayrı bir sebep teşkil ettiğini arzetmek isteriz.

Karar yüksek heyetinizindir.

11 Ocak 1947
(DP Büyük Kongresi)

EK : VII

12 TEMMUZ BİLDİRİSİ

Hükümet reisi ve muhalefet lideri ile son günlerde memleketin iç durumu üzerindeki konuşmalarımı ve bu hususta kanaatlerimi ve fikirlerimi söylemek zamanı gelmiştir.

7 Haziran tarihinde görüşmek üzere çağırdığım Bay Celal Bayar bana, Demokrat Parti'nin, idare mekanizmasının baskısı altında bulunduğunu beyan ve şikâyet etti. Haberdar ettiğim Başbakan aynı mevzuları daha evvel aralarında görüştüklerini hikâye ederek, böyle bir baskının olmadığını, idare mekanizmasının memleketin huzurunu bozacak mahiyette tahriklere karşı çok güç durumda kaldığını beyan eyledi. Bundan sonra, iki tarafı bir arada dinlemek için 14 Haziran tarihli buluşmayı tanzim ettim. Başbakan ve yardımcısı Devlet Bakanı ile Demokrat Parti Başkanı hazır bulundular. İki taraf arasında karşılıklı tartışma içinde iki buçuk saat devam eden bu konuşma, başladığı noktada bitti. Demokrat Parti Başkanı, partisinin baskı altında bulunduğu noktasında ısrar ve partisinin kanun dışı maksatlar ve ihtilâl usulleri takip ettiğine dair ithamları reddetti. Hükümet reisi, idare mekanizmasının baskı yaptığı iddiasını kabul etmeyeceğini ve şikâyet vesikalarını tetkik ve takibe hazır olduğunu tekrar söyledi ve muhalif partinin çalışma usullerini düzeltmesi lazım olduğu iddiasında kaldı.

17 Haziran tarihinde Bay Bayar'ı tekrar kabul ettim. Bana vaziyeti arkadaşları ile görüştüğünü, benim durumuma karşı teşekkürle mütehassis olduklarını söyledikten sonra, baskı vardır kanaatinde olduklarını teyit eyledi. Bunun üzerine, iki defa görüştüğüm Başbakan, iktidar partisi ile muhalefet partisinin Büyük Meclis'teki münasebetleri ve karşılıklı çalışmaları yolunda hayırlı terakkiler olduğunu takdirle söyledikten sonra, 'biz de kendimize düşen vazifeleri sadakatla ifa edeceğiz, size söz veriyorum' dedi ve iki ay sonra Büyük Millet Meclisi toplanıncaya kadar partilerin münasebetlerinde itimadı arttıran terakkiler olacağına ümidi kuvvetli olduğunu ilave eyledi.

Bu beyanatı Bayar'a 24 Haziran tarihinde naklettim. Bay Bayar bana, fiili neticeye intizar edilmesi lazım geleceğini bildirdi. Bundan sonraki tartışmalar, muhalefet liderinin Sıvas nutkunda ve hükümet reisinin 2 Temmuz tarihli beyanatında ve ondan sonraki karşılıklı cevaplarda görülmüştür. Vaziyet hulâsa olunursa, iki taraf şikâyetlerinde ve savunmasında ısrar etmiş ve şiddetli tartışma-

lar esnasında karşılıklı iyi niyetlerinin ifadesi olan bazı tatmin edici parçalar hatırda kalmıştır. Siyasi havayı yumuşatan bir iyilik olmak üzere, dertleri bilenlerin, kendilerinden, karşı tarafı teskin edici tedbirler alacakları ümidi uyanmıştır. Bunun dışında olarak, durum, muhalefet partisi liderinin "fiili bir netice bekleme" şeklinde ifade ettiği hükümde görülür. Yani, bir başka türlü söylenirse, vaziyet karşılıklı iddialar bakımından düğüm halini muhafaza etmiştir.

Şimdi ben, bu düğümü çözmeye çalışacağım. İki tarafın şikâyet ve müdafaalarının delillerini tafsil etmekte faide görmüyorum. Zaten bunlar umumi efkârca da kâfi derecede bilinmektedir. Gördüm ki taraflardan hangisinin haksız, yahut hangisi daha evvel karşısını kırmaya başlamış olduğunu aramakta da fayda yoktur. Ben, idare mekanizmasının baskı yaptığını hükümet reisinin kabul etmemesini, bir teminat ifadesi olarak aldım ve bunu Bay Bayar'a söyledim. Ben, muhalefet liderinin kanun dışı maksatlar ve metodlar isnadını reddetmesini, muhalif parti çalışması için şart olan kanun içinde kalmak esasının göz önünde tutulduğuna ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat olarak kabul ettim ve Başbakana bunu söyledim. Her iki tarafla uzun konuşmalardan çıkardığım bu neticelere inanmak istiyorum ve inanıyorum. Bizi bu inanışa getiren bugünkü durumu, memlekette siyasi partilerin çalışıp gelişebileceğine kâti ümit veren en mühim merhale sayıyorum. Şimdiye kadar, memlekette geçen iktidar ve muhalefet tecrübesinin muvaffak olmamasını bir seneden beri geçirdiğimiz tecrübelere, onların dayanamamış ve bugünkü siyasi durumu elde edememiş olmalarında görüyorum. Benim kanaatimce, bir buçuk seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler ağır ve bazen ümit kırıcı olmuştur. Ama gelecek için her türlü ümitleri haklı çıkaracak bir muvaffakıyet de temin edilmiştir. Bu durumu muhafaza etmek ve onun gelişmesini sağlamak, iktidar ve muhalefet partilerinin vazifeleri olmak lazım gelir.

Gelecek için tedbirler, benim kabul ettiğim gibi, şu noktadan hareket etmekle bulunabilir. Benim bu son dinlediğim karşılıklı şikâyetler içinde mübalağa payı ne olursa olsun, hakikat payı da vardır. İhtilalci bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metotları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmesi lazımdır. Bu zeminde ben, devlet reisi olarak kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm.

İdare mekanizması, yani valilerimiz ve maiyetleri bir seneden beri çok ağır bir tecrübe geçirmişlerdir. Öyle zamanlar oldu ki, memlekette hükümetin mevcut olup olmadığı bile şüphe götürür idi.

Sorumlu hükümetin huzur ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez. Fakat, meşru ve kanuni siyasi partilere karşı tarafsız, eşit muamele mecburiyeti, siyasi hayat emniyetinin temel şartıdır. Bu arada, siyasi partilere mensup olan veya görünen hususi maksat sahiplerinin şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkat göstermeleri icabeder. Siyasi partilerin hangisi iş başına gelirse gelsin, onlar idare mekanizmasında çalışanların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyette olacaklarına inandıracaklardır.

Zannediyorum ki, hükümet reisi ile muhalefet lideri arasında son tartışma-

da, iki tarafı sebat ettikleri noktadan ayırmak gayretine düşmeksizin, her iki tarafın bekledikleri şeyleri söylemiş ve temin etmiş oluyorum.

Vatandaşlarıma, Hükümetle ve iktidar Partisi ile Muhalefet arasında görüşme ve araya girme safhalarını olduğu gibi anlatmış olduğumu ümit ederim. Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan memleketin emniyeti manasını taşıdığı için gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kütlesi ise, iktidarın şu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir. Bu neticeye varmak için karşılaştığım güçlükler, çok zaman yalnız ruhi mahiyette olan âmillerdir. Bu güçlükleri yenmek için siyasi hayatımızı idare eden, iktidarda ve muhalefetteki liderlerin samimi yardımlarını isterim.

Bu beyanatımı, neşrinden önce, Başbakanla muhalefet lideri görmüşlerdir.

İsmet İnönü
(12 Temmuz 1947)

EK : VIII

MİLLİ TEMİNAT MİSAKI
(MİLLİ HUSUMET ANDI)

Kongremize sunulan Genel İdare Kurulu raporunun "antidemokratik kanunlar değiştirilmez, seçim kanunu emniyet verecek ve adlî teminatı ihtiva eden bir şekle konmaz, az veya çok farklarla 21 Temmuz metotlarının önümüzdeki umumî seçimlerde de tatbikine kalkışılacak olursa ne olacaktır?"

Suallerini inceleyen komisyonumuz birinci büyük kongrede tespit edilen Hürriyet Misakı ruhuna sadık kalarak aşağıdaki hususatı yüksek kongrenin tasvibine arzeder:

1- Seçim kanununun ve seçimlerle alâkalı hükümlerin vâzından maksat millet iradesinin serbestçe tecellisini teminden ibarettir. Mevzu kanunlara ve müesses nizama aykırı hareket kuvvet darbesi, millet ve vatandaş haklarının ihlali neticesine varacağından buna meydan verilmemek üzere memleket için büyük zarar ve tehlikeleri mucip olacak bu hale müsaade edilmemesi, bu mevzuda haklarına tecavüz olunan bütün vatandaşların meşru müdafaa halinde kalmaları, haklarını Anayasa ve Türk Ceza Kanununun müeyyidelerine dayanarak hareket etmeleri kaçınılmaz bir zaruret olacaktır. Bu hususların rey sahibi bütün partililere ve Türk umumî efkârına bildirilmesi, ayrıca hükümetin ve vazifelilerin keyfiyetten haberdar edilmelerinin temini zaruri görülmüştür.

2- Ancak tek parti zihniyetinin ve Halk Partisi iktidarının, kanunların ihlâli pahasına da olsa, devamını kararlaştırmış olanlar kongremizin bu kararı almış olmasını, ihtilale teşvik mahiyetinde tefsir etmeye kalkışabilirler.

Halbuki ihtilal mevcut ve müesses içtimai ve siyasi nizamın cebren değiştirilmesine matuf bir hareket olup, yukarıda tavsif edilen hareketler, ihtilal tâbirinin tamamiyle şumulü dışında, meşru hakların ve meşruiyetin müdafaası mahiyetindedir. Bu itibarla vatandaş siyasi hak ve hürriyetlerinin kullanılmasına ve milli hâkimiyet esaslarının tahakkukuna herhangi bir surette engel olacak kanundışı

hareketlerden tevakki olunması lüzumunu memleketin en yüksek menfaatleri hesabına belirtmek isteriz.

Aksi yolda harekete teşebbüs edenlerin ise, milli vicdanın ifadesi olan millet husumetine maruz kalmak gibi ağır ve tarihi bir mesuliyete mahkûm olacakları muhakkaktır.

25 Haziran 1949
(DP İkinci Büyük Kongresi)

EK : IX

NAZIM HİKMET'İN ATATÜRK'E MEKTUBU

"Cumhurreisi Atatürk'ün yüksek katına,

Türk ordusunu isyana teşvik ettiğim iddiasıyla on beş yıl ağır hapis cezası giydim. Şimdi de Türk donanmasını isyana teşvik etmekle töhmetlendiriliyorum.

Türk inkılabına ve senin adına and içerim ki suçsuzum.

Askeri isyana teşvik etmedim.

Kör değilim ve senin yaptığın her ileri dev hamleleri anlayabilen bir kafam, yurdumu seven bir yüreğim var.

Askeri isyana teşvik etmedim.

Yurdumun ve inkılapçı senin karşında alnım açıktır.

Yüksek askeri makamlar, devlet ve adalet, küçük bürokrat, gizli rejim düşmanlarınca aldatılıyorlar.

Askeri isyana teşvik etmedim.

Deli, serseri, mürteci, inkılap ve yurt haini değilim ki, bunu bir an olsun düşünebileyim.

Askeri isyana teşvik etmedim.

Senin eserine ve sana aziz olan Türk dilinin inanmış bir şairiyim. Sırtıma yüklenen ve yükletilecek hapis yıllarını taşıyabilecek kadar sabırlı olabilirdim. Büyük işlerinin arasında seni bir Türk şairinin felaketi ile alakalandırmak istemezdim.

Bağışla beni. Seni bir an kendimle meşgul ettimse, alnıma vurulmak istenen bu 'İnkılap askerini isyana teşvik' damgasının ancak senin ellerinle silinebileceğine inandığımdandır.

Başvurabileceğim en inkılapçı baş sensin!

Kemalizmden ve senden adalet istiyorum.

Türk inkılabının ve senin başına and içerim ki suçsuzum."

Nazım Hikmet RAN

(**Yön**, 3 Şubat 1967, Sa. 201)

KISALTMALAR

AD	E. İnönü, Anılar ve Düşünceler
AGY	Adı geçen yapıt
AH	H. R. Soyak, Atatürk'ten Hatıralar
AİU	N. Nadi, Atatürk İlkeleri Işığında Uyarmalar
AKD	Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi
AMK	M. Doğan, Adnan Menderes'in Konuşmaları
ARM	S. Ağaoğlu, Arkadaşım Menderes
AS	Atatürk, Söylev
ASD	Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
ATN	Mc Ghee, Amerika-Türkiye-NATO
BAM	C. Bayar, Başvekilim Menderes
BMM	Büyük Millet Meclisi
C.	Cilt
CBSD	Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi ve H. Bila, CHP Tarihi
CK	Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
ÇPD	Ç. Yetkin, II. Dünya Savaşı Bitiminde Çok Partili Düzene Geçiş
DHİA	T. Z. Tunaya, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük
DK	S. Albayrak, Türkiye'de Din Kavgası
DP	Demokrat Parti - C. Eroğul, Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi
DPD	S. Ağaoğlu, Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri
DPK	Demokrat Parti Kurucuları
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
GB	İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri
GG	A. E. Yalman, Gördüklerim, Geçirdiklerim
HAT	H. Uran, Hatıralarım

HAY	Salih C. Bozok, Hep Atatürk'ün Yanında
İAD	Ş. S. Aydemir, İkinci Adam
İKT	M. Barlas, 10 Kasım'a Doğru İktidar Kavgası
İSD	İnönü'nün Söylev ve Demeçleri
KKA	U. Mumcu, Kâzım Karabekir Anlatıyor
KKS	A. Doğan, Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası
LDP	E. Yavuzalp, Liderlerimiz ve Dış Politika
MD	Ş. S. Aydemir, Menderes'in Dramı
MES	H. Â. Yücel, Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler
MP	M. Atabay, Millet Partisi
MŞD	C. Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi
MŞSD :	K. K. Kop, Milli Şefin Söylev, Demeç ve Mesajları
OŞD	N. Nadi, Olur Şey Değil
PA	N. Nadi, Perde Aralığından
S.	Sayfa
SA	F. A. Barutçu, Siyasi Anılar
Sa	Sayı
TBD	A. Kabacalı, Türk Basınında Demokrasi
TBMM :	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCH	Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri
TDP	M. Albayrak, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti
TDT	K. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi
TPÇP	M. Toker, Tek Partiden Çok Partiye
TSA	İ. Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları
TSP	T.Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler
UY	N. Berkes, Unutulan Yıllar
ÜCK	Üniversitede Cadı Kazanı, 1948 DTCF Tasfiyesi
YDİ	A. H. Başar, Yaşadığımız Devrin İçyüzü
YTİ	Jaeschke, Yeni Türkiye'de İslamiyet

KAYNAKÇA

A) BELGELER

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Arşivi

ATASE (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi

Çankaya Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Adnan Menderes'in Konuşmaları. c. 1. Büyük Millet Meclisi'nde Konuşmaları, 20 Mayıs 1950-4 Mart 1954. Haz. Mustafa Doğan, İstanbul, 1954.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, toplayan: Nimet Arsan, Ankara, 1961.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, derleyen: Nimet Arsan, Ankara, 1964.

Ayın Tarihi. Yay. Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü

Birinci Türk Neşriyat Kongresi. Raporlar, Teklifler, Müzakere Zabıtları, 2. basım, Ankara, 1997.

Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1920-1953), der: Özel Şahingiray, Ankara, 1954.

Cumhuriyetin 50. Yılında Rakam ve Grafiklerle Milli Eğitimimiz, İstanbul, 1973.

Denniston, Robin, **Churchill'in Gizli Savaşı. Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 1942-1944.** Çev. Sinan Gürtunca, Sabah Kitapları.

Düstur, (1938-1950)

Feroz Ahmad - B. Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971),** Ankara, 1976.

Hürriyet Bildirgeleri. Magna Carta'dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine, İstanbul, 1983.

Irkçılık-Turancılık, Ankara, 1944.

İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri. Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası, 1941-1943, İstanbul, 1968.

İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, (1919-1946), c.1, Ankara, 1946.

İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973), 3 c., Ankara, 1993.

Kop, Kadri Kemal, **Milli Şefin Söylev, Demeç ve Mesajları,** Ankara, 1945.

Millet Partisi Müessislerinden ve Fahri Başkan Fevzi Çakmak Tarafından Millete Yayınlanan Beyanname, İstanbul, 1948.

Millet Partisi, Program ve Tüzük, İstanbul, 1950.

Müstakil Demokratlar Grubu, Demokrat Parti Kurucuları, Bu Davanın Adamı Değildirler, Ankara, 1949.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,** c. I (1920-1945), Ankara, 1983.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları,** c. II, (1945-1990), Ankara, 1991.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları, (VI.-XI. Dönemler).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri, I (1923-1960), Başbakanlık Yay. Ankara, 1978.

Yücel, Hasan Âli, **Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler,** Ankara, 1993.

B) SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet

T. C. Resmi Gazete

Ulus

Vatan

Zafer

C) BAŞLICA İNCELEMELER VE ANILAR

Ağaoğlu, Samet, **Arkadaşım Menderes,** İstanbul, 1967.

Ağaoğlu, Samet, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri. Bir Soru,** İstanbul 1972.

Aktar, Yücel, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918),** İstanbul, 1990.

Albayrak, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960),** Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1992.

Albayrak, Sadık, **Türkiye'de Din Kavgası,** İstanbul, 1973.

Ankara Halkevi, Ankara, 1933.

Arman, Hürrem, **Piramidin Tabanı. Köy Enstitüleri ve Hakkı Tonguç.** Ankara, 1970.

Arzık, Nimet, **Bitmeyen Kavga - İsmet İnönü,** Ankara, 1966.

Atabay, Mustafa, **Çok Partili Dönemde Bir Muhalefet Partisi: Millet Partisi (20 Temmuz 1948 - 27 Ocak 1954),** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1991.

Atatürk ve Halkevleri, Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler, Ankara 1974.

Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi. RCD Semineri, Ankara, 1972.

Atatürk'ün Yolunda Türk Dil Devrimi, Toplu Çalışım, 17-18 Ocak 1981, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1981.

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya,** Ankara, 1969.

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni - Dün, Bugün, Yarın,** 2 c., Ankara, 1971.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam,** 3 c., İstanbul, 1968.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı,** 5. basım, İstanbul, 1993.

Baba İnönü'den Erdal İnönü'ye Mektuplar, Haz. Sevgi Özel, Ankara, 1988.

Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, **Halkın Evi,** Ankara, 1950.

Barlas, Mehmet, **"10 Kasım'a Doğru İktidar Kavgası", Milliyet,** 10-19 Kasım, 1977.

Barutçu, Faik Ahmet, **Siyasi Anılar** (1939-1954), İstanbul, 1977.

Başar, Ahmet Hamdi, **Yaşadığımız Devrin İçyüzü,** Ankara, 1960.

Başgil, Ali Fuat, **Din ve Laiklik,** İstanbul, 1962.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** Ankara, 1973.

Berkes, Niyazi, **Unutulan Yıllar,** Yay. Haz. Ruşen Sezer, İstanbul, 1997.

Bila, Hikmet, **CHP Tarihi (1919-1979),** Ankara, 1979.

Bilgehan, Gülsün, **Mevhibe, I-II,** Ankara, 1994-1998.

Boratav, Korkut, **Türkiye'de Devletçilik,** İstanbul, 1974.

Bozdağ, İsmet, **Bir Çağın Perde Arkası (Atatürk - İnönü - Bayar Çekişmeleri),** İstanbul, 1972.

Bozkurt, Celal, **Siyaset Tarihimizde CHP (Dünü, Bugünü, İdeolojisi),** Ankara, 1968.

Bulut, Recep, **Nisandaki Güneşler, 50. Yılında Köy Enstitüleri, 1940-1990,** Ankara, 1990.

Burçak, Rıfkı Salim, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950),** Olgaç Yay. 1979.

CHP, Halkevleri 1940, Ankara, 1940.

Davison, Roderic, **Turkey,** Prentice-Hall, 1968.

Derin, Haldun, **Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, (1933-1951),** İstanbul, 1995.

Deringil, Selim, **Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiyenin Dış Politikası),** İstanbul, 1994.

Dil Devrimi Üzerine, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1967.

Dilipak, Abdurrahman, **İnönü Dönemi,** İstanbul, 1989.

Doğan, Avni, **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası,** İstanbul, 1964.

Dünyada ve Türkiye'de Laiklik Sempozyumu, 21 Aralık, 1993, Kent-Koop, Ankara, 1994.

Eğitimde Laiklik, Türk Eğitim Derneği XIV. Eğitim Toplantısı, 29-30 Kasım 1990, Ankara (trz).

Ekinci, Necdet, **"1923-1950 Türkiye'de Büyük Toprak Sahiplerinin Siyasal İktidara Etkisi", Atatürkçü Bilinç,** c. I, sa. 1 (Ocak 1994), s. 32-46.

Erdemir, Sabahat, **Muhalefette İsmet İnönü, Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla (1950-1960),** 3 c., İstanbul, 1956-1962.

Erer, Tekin, **Türkiye'de Parti Kavgaları,** İstanbul, 1963.

Eroğul, Cem, **Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi,** 2. basım, Ankara, 1990.

Feroz Ahmad, **The Turkish Experiment in Democracy,** Colorado, 1978.

Gedikoğlu, Şevket, **Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri,** Ankara, 1971.

Giritlioğlu, Fahir, **Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Mevkii,** 2 c., İstanbul, 1965.

Goloğlu, Mahmut, **Milli Şef Dönemi (1939-1945),** Ankara, 1974.

Goloğlu, Mahmut, **Demokrasiye Geçiş (1946-1950),** İstanbul, 1982.

Günaltay, Şemseddin, **Hürriyet Mücadeleleri,** İstanbul, 1958.

Gürkan, Nilgün, **Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950),** İletişim Yay.

Halkevleri Hakkında Genel İdare Kurulunun Açıklaması (26.XI.1951), Ankara, 1951.

Hirsch, Ernest, **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi,** 2 c., İstanbul, 1950.

Işıklı, Alpaslan, **Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi,** Ankara, 1994.

İnönü, İsmet, **Hatıralar,** 2 c., 2. basım, Ankara, 1992.

İnönü, Erdal, **Anılar ve Düşünceler,** 1, İstanbul, 1996.

İpekçi, Abdi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor,** İstanbul, 1968.

Jaeschke, Gotthard, **Yeni Türkiye'de İslamlık,** Çev. Hayrullah Örs, Ankara, 1972.

Kabacalı, Alpay, **Türk Basınında Demokrasi,** Ankara, 1994.

Kabasakal, Mehmet, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960),** İstanbul, 1991.

Kahramankaptan, Şefik, **İsmet İnönü ve Harika Çocuklar,** Ankara, 1998.

Karadağ, Nurhan, **Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951),** Ankara, 1998).

Karpat, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller),** İstanbul, 1967.

Kırby, Fay, **Türkiye'de Köy Enstitüleri,** Ankara, 1962.

Koçak, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi,** 2 c., İstanbul, 1986.

Lewis, Geoffrey, **Turkey,** New York, 1965.

Loğoğlu, Faruk, **İsmet İnönü and The Making of Modern Turkey,** Ankara, 1997.

Mc Ghee, George, **ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu,** Çev. Belkıs Çorakçı, Ankara, 1992.

Mardin, Şerif, **Din ve İdeoloji,** 3. baskı, İstanbul, 1986.

Mumcu, Uğur, **40'ların Cadı Kazanı,** İstanbul, 1990.

Nadir Nadi, **Atatürk İlkeleri Işığında Uyarlamalar, Bir İflasın Kronolojisi, 1950-1960,** İstanbul, 1961.

Nadir Nadi, **Olur Şey Değil,** İstanbul, 1981.

Nadir Nadi, **Perde Aralığından,** 3. baskı, İstanbul, 1979.

Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım,** 2 c., İstanbul, 1993.

Ölçen, Ali Nejat, **Halkevlerinin Yokedilişi,** Ankara, 1988.

Özakıncı, Cengiz, **Dünden Bugüne Türkiye'de Dil ve Din,** İstanbul, 1994.

Özdağ, Ümit, **Ordu ve Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri),** Ankara, 1991.

Özek, Çetin, **Türkiye'de Laiklik,** İstanbul, 1962.

Özek, Çetin, **Türkiye'de Gerici Akımlar ve Nurculuğun İçyüzü,** İstanbul, 1964.

Özerdim, Sami N., **"Halkevleri Dergileri, 1932-1951", Halkevleri Dergisi,** 64 (Şubat 1972).

Sertel, Zekeriya, **Hatırladıklarım,** İstanbul, 1977.

Sinanoğlu, Suat, **Türk Hümanizmi,** Ankara, 1980.

Soysal, M. Emin, **Köy Enstitülerinin Tarihçesi,** Bursa, 1943.

Şimşir, Bilal, **"Atatürk'ün Hastalığı", Belleten,** 204, s. 1195-1453.

Taner, Hasan, **Halkevleri Bibliyografyası,** Ankara, 1940.

Tarhanlı, İştar, B., **Müslüman Toplum, 'Laik' Devlet (Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı),** İstanbul, 1994.

Timur, Taner, **Türk Devrimi, Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli,** Ankara, 1968.

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950),** 4. bs. Ankara, 1998.

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: DP'nin Altın Yılları, (1950-1954),** 2. bs. Ankara, 1991.

Tonguç, İsmail Hakkı, **Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy,** İstanbul, 1947.

Tonguç, Engin, **Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç,** İstanbul, 1970.

Tökin, M. Hüsrev, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve siyasi Düşüncenin Gelişmesi,** İstanbul, 1965.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler, (1859-1952),** 2 c. İstanbul, 1984-1986.

Tunaya, Tarık Zafer, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,** Ankara, 1981.

Turan, Şerafettin, **Atatürk ve Ulusal Dil,** Ankara, 1981.

Türkçe Kuran Okunmaz, (Ö. Nasuhi Bilmen - Basri Çantay - A. F. Başgil - İ. H. Danişmend - A. F. Yavuz - Ş. Güzelyazıcı), İstanbul, 1958.

Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Ed. Sibel Bozdoğan - Reşat Kasaba, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 1998.

Uran, Hilmi, **Hatıralarım,** Ankara, 1959.

Üniversitede Cadı Kazanı, 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafaası, Haz. Mete Çetik, İstanbul, 1998.

Ward, Robert Rustov, D., **Political Modernization in Japan and Turkey,** Princeton, 1964.

Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim, Geçirdiklerim, 4 c. (1945-1971),** İstanbul, 1971.

Yavuzalp, Ercüment, **Liderlerimiz ve Dış Politika,** Ankara, 1996.

Yetkin, Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945),** İstanbul, 1983.

Yetkin, Çetin, **"II. Dünya Savaşı Bitiminde Çok Partili Düzene Geçişte Temeldeki Bozukluk", Atatürkçü Bilinç,** c. I, sa. 1 (Ocak 1994), s. 4-15.

Yücekök, Ahmet, **Türkiye'de Din ve Siyaset,** 2. basım, İstanbul, 1976.

DİZİN

A

Abadan, Yavuz: 268
Abant dergisi: 86
Abazanlar: 185
ABC kitabevi: 193
Abece, Abece devrimi: 58, 66, 78, 121, 128
ABD: 15, 132, 135-139, 142-147, 149, 151, 165, 176, 184, 194, 209-211, 220, 240, 243, 280
ABD doları: 175
ABD misyonu: 146, 147
ABD Ödünç Verme ve Kiralama Yasası: 142
ABD Temsilciler Meclisi: 210
Abdullah Cevdet: 108
Acemler: 184
Açık maaşı: 200
Açık oy, gizli tasnif: 227, 230
Açılırken şiiri: 76
Açlık grevi: 273
Adalan, Şevket: 248
Adalet: 145, 257
Adalet Bakanlığı: 19, 20, 31, 276
Adana: 30, 101, 137, 161, 171, 282, 287
Adana Elektrik Şirketi: 30
Adana Görüşmesi: 142
Adana Halkevi: 86-88
Adapazarı: 40, 287
Adapazarı Halkevi: 87
Adato, Salamon: 231
Adımlar dergisi: 182, 194, 196
Adıvar, Adnan: 26, 199, 230, 236, 274
Adıvar, Halide Edip: 70, 274, 281
Af, af yasası: 25, 95, 163, 186, 189, 273
Afganlılar: 185
Afiş: 96, 274
Afyon, Afyonkarahisar: 24, 33, 235, 260
Afyon Halkevi: 87
Ağa, ağa sınıfı: 168, 172
Ağa Han: 108
Ağaoğlu, Ahmet: 121
Ağaoğlu, Samet: 92, 210, 241, 268
Ağralı, Fuat: 204
Ağrı: 230
Ahlak, ahlak anlayışı: 47, 68, 258
Ahmet Rıza: 191
Ahmet Yesevi Vasiyetnamesi: 118
Aile bilgisi kursu: 86
Aka Gündüz: 179
Akademik kariyer: 194
Akaygen, Enis: 246, 255, 256
Akça, Ertuğrul: 277
Akçadağ Köy Enstitüsü: 287
Akçalı kaynak: 65
Akdeniz: 133-135, 146
Ak devrim: 281

Akgüç, Atıf: 33, 208
Ak Günler dergisi: 86
Akhisar: 86
Akpınar dergisi: 86
Akpınar Eğitmen Kursu: 40
Akpınar Köy Enstitüsü: 287
Aksal, İsmail Rüştü: 253, 263
Akseki, Hamdi: 115
Akses, Necil Kazım: 64
Aksu dergisi: 86
Aksu Köy Enstitüsü: 287
Akşam gazetesi: 261
Akşehir: 117
Akşehir Halkevi: 86
Akşemsettin türbesi: 117
Albayrak, Sadık: 116
Aldoğan, Sadık: 199, 240, 245, 255, 277
Alevi: 114
Alman, Almanlar: 134, 137, 140, 141, 176, 177, 184, 190
Alman gizli belgeleri: 139
Almanca: 60
Almanya: 39, 61, 131, 133, 135-142, 144, 148, 149, 176, 179-181
Almanya'ya savaş kararı: 139
Alpiskender, Ferit: 94
Alsan, Zeki Mesut: 33
Altan, Fehiman: 189
Altan dergisi: 86
6 İlke: 37, 108, 121, 185, 261, 262, 274
6 Ok: 229
6-7 Eylül olayları: 252
VI. Kurultay (CHP): 34, 35, 37, 69
Altın fiyatları: 155, 176
Altın mark: 181
Altın rezervi: 162, 163, 165
Altınyaprak dergisi: 86
Amaç birliği: 76
Amasya: 276
Amasya Halkevi: 88
Amato, Dr. Habil: 224
Amerika: 141, 145, 146, 274
Amerikan ekonomisi: 176
Amerikan tarım kapitalizmi: 172
Anadolu: 203, 238
Anadolu Ajansı: 148
Anafarta dergisi: 86
Anavatan Partisi: 120
Anayasa: 16, 17, 36, 37, 47, 68, 69, 71, 94, 100, 108, 148, 156, 169, 177, 186, 187, 213, 217, 220, 235, 238-240, 257, 261, 262, 268, 274, 277, 304, 306, 308, 318
Anayasa değişikliği: 262, 263
Anayasa Komisyonu (BMM): 91
Anday, Melih Cevdet: 181, 273
Ankara: 15, 16, 18, 23, 24, 30, 36, 40, 53-55, 61, 63, 64, 75, 79, 98, 104, 109, 113-115, 117, 131, 133, 134, 136, 139, 140, 142, 161, 179, 184, 186, 188, 193, 198, 219, 226, 231, 235, 238, 256, 259, 264, 269, 276, 278, 279, 287, 288
Ankara Birinci ve Dördüncü Asliye Ceza: 200
Ankara Elektrik ve Havagazı Şirketi: 30
Ankara Halkevi: 75, 80, 82, 91, 96
Ankara Konservatuvarı: 63, 185
Ankara Fen Fakültesi: 55
Ankara Hukuk Mektebi (Fakültesi): 53, 55
Ankara İlahiyat Fakültesi: 115
Ankara Radyosu: 132
Ankara Sulh Hukuk Mahkemesi: 98
Ankara Tıp Fakültesi: 55
Ankara III. Asliye Ceza: 186, 243
Ankara Üniversitesi: 54, 55, 115, 199, 265
Ankara Yokuşu (İstanbul): 192

Ansiklopedi: 58, 60, 61, 70
Antakya Halkevi: 88
Antalya: 287
Antalya Halkevi: 87
Antel, Sadrettin Celal: 185, 243
Antifaşist: 182
Antidemokratik hükümler, yasalar: 239, 250, 266
Apaydın, Fikri: 253
Ara mahkemeler: 217, 222
Ara seçimler: 22, 23, 25, 205, 218, 225, 260
Arap, Araplar: 184, 208
Arap harfleri: 110
Arapça: 100-102
Arapça ezan: 265, 273
Aras, Dr. Tevfik Rüştü: 14, 15, 18, 19, 24-26, 182, 191, 204, 206, 219, 220, 229, 240, 241, 256
Ardahan: 143, 144
Aren, Yusuf Mazhar: 260
Arf, Cahit: 70
Arifiye Eğitmen Kursu, Köy Enstitüsü: 40, 287
Arık, Remzi Oğuz: 178
Arıkan, Dr. A.: 42
Arıkan, Saffet: 20, 38-40, 42, 214
Arıkan, M. Ali: 198
Arna, Fuat: 230, 259, 277
Arnavut: 185, 291
Arnavutluk: 132
Arpağ, Hamdi: 240
Arsal, Sadri Maksudi: 243
Arseven, Celal Esat: 60
Artam, Nurettin: 104
Artvin: 100, 143 – Halkevi: 87
Arvas, İbrahim: 111, 112
Askeri yardım: 147
Askeri Yargıtay: 189, 269
Askersel sözleşme: 134
Aslan, Haydar: 253
Asıl Tehlike: 183
Astsubay: 200
Âşar: 164
Âşık Paşa türbesi: 117
Aşkale: 162
Aşmar, Mehmet: 255
Ataç, Nurullah: 57
Atadan, Makbule: 13
Atalay, Besim: 172
Ataman, Sebati: 279, 281
Ataşemiliter: 64
Atatürk: 13-29, 31, 37-39, 53, 54, 56, 62, 64, 65, 67, 68, 71-73, 75, 79, 80, 89, 95, 100-102, 108, 117, 120-128, 131, 132, 168-170, 178, 182, 185-187, 192, 198, 203, 204, 206, 208, 209, 212, 216, 226, 229, 234, 273, 275, 293, 303, 304
Ay. bk. Ebedi Şef, Gazi, M. Kemal
Atatürk Devrimleri: 261
Atatürk Enstitüsü (Halkevleri): 98
Atatürk İlkeleri: 122-124, 129
Atatürk Orman Çiftliği (Ankara): 269
Atatürk Rejimi: 20, 34
Atatürk Yolu: 214
Atatürkçülük: 98, 126, 128, 182
Atay, Falih Rıfkı: 128, 146, 183, 186, 208, 215
Atayolu dergisi: 86
Ateizm: 125
Atıcılık kursu: 86
Atılhan, Cevat Rıfat: 216, 218
Atlantic Charter: 138
Atlantik Demeci: 138
Atlantik Bildirisi: 149
"Atlattığımız Tehlike": 250
Atom bombası: 144
Atölye: 41
Atsız, Nihal: 178, 179, 182, 183-186, 189, 243

Atsız, Yağmur: 184
Avam Kamarası (İngiltere): 144
Avrupa: 23, 26, 109, 131-134, 141, 147, 187, 206, 211
Avunduk, Üzeyir: 246
Avusturya: 132
Ayakkabı dağıtımı: 157, 158
Âyan Meclisi: 217, 222, 258
Ayan, Halil: 91
Ayaz İshaki: 183
Aybar, Mehmet Ali: 200, 201
Aydemir, Şevket Süreyya: 38, 39, 73, 74, 130, 157, 161, 209
Aydın: 20, 33, 75, 79, 171, 259, 279, 287, 305
Aydın Halkevi: 79, 95
Aydınlatan, Emin: 224
Aydınlı, Reşat: 256, 277
Aydınlık dergisi: 185
Ayin, ibadet: 105, 252
Azerbaycan: 179
Azınlık, azınlıklar: 110, 159, 162, 185

B

Babalık gazetesi: 120
Baban, Cihat: 112, 197, 199, 258, 262, 265, 268
Bafra Halkevi: 86
Bağ: 41
Bağımsız aday: 229, 275, 278, 279
Bağımsız grup (CHP): 33, 226
Bağımsız milletvekilleri: 213, 230, 234, 236
Bağımsız Türk-Moğol devleti: 180
Bağnazlık: 111
Bahçe: 41
Bakanlar Kurulu: 16, 96, 98, 111, 116, 117, 163, 186, 200
Bakanlık emrine alma: 195
Bakım evleri: 84
Bakırköy Halk dergisi: 86
Bakû: 171
Balık, Hüseyin: 267
Balıkesir: 39, 168, 279, 287
Balıkesir Halkevi: 87
Balkan devletleri: 135
Balkan Paktı: 131, 135, 142
Balkan memleketleri: 259
Balkanlar: 132, 133, 136, 137, 140, 147
Bale, bale okulu: 65
Balo: 85, 89
Balta, Tahsin Bekir: 112, 166, 248
Baltacıoğlu, İsmail Hakkı: 112, 208
Balyoz: 76
Bando: 81
Banguoğlu, Tahsin: 50, 73, 103, 104, 107, 112, 113, 115, 117, 260
Banka: 150
Barbaros dergisi: 87
Barbaros Hayrettin türbesi: 117
Barıman, Nurullah: 189
Barlas, Cemil Sait: 93, 200, 235, 263
Barolar: 92
Barutçu, Faik Ahmet: 25, 92, 94, 104, 111, 118, 128, 129, 160, 203, 206, 208, 209, 234, 271, 272, 280-282
Basın: 14, 17
Basın yasası: 148, 177, 228, 236
Basın-Yayın Genel Müdürlüğü: 148
Başar, Ahmet Hamdi: 28, 204, 219, 220
Başbakan: 13, 14, 16, 22, 25, 31, 35, 49, 80, 110, 114, 122, 145, 157, 159, 206, 262, 310-312
Başbakan Yardımcısı: 110, 118, 249, 263, 271
Başbakanlık: 19, 28, 29, 32, 102, 120, 121, 186, 248, 263, 268

Başbuğ: 22
Başkomutanlık: 216
Başoğlu, Muzaffer Şerif: 181, 182, 194, 200, 243
Başpınar dergisi: 87
Batı: 57, 108
Batı Anadolu: 169
Batı dünyası: 132
Batı kültürü: 57, 58
Batı Trakya: 139
Batı uygarlığı: 108
Batı Yolu dergisi: 87
Batılılaşmak: 57
Batıniler: 118
Batur, Suphi: 255, 259
Bayar, Celal: 13-16, 18-21, 26-29, 43, 102, 121, 170, 182, 191, 204, 212, 214, 219, 220, 229, 232, 237-242, 245-247, 250, 253-255, 259, 262, 265, 267, 268, 270, 272, 277, 280, 305, 310
Bayburt: 143
Bayındırlık Bakanlığı: 30, 31, 35, 37, 55, 259
Baykurt, Câmi: 182, 191, 193, 195, 240-242
Bayrak, Saim: 189
Bayrak gazetesi: 196
Bayönder operası: 64
Bayur, Hikmet: 16, 205, 208, 212, 226, 230, 254, 256
Belçika: 136
Bele, Refet: 23, 126, 275
Belediyeler: 95, 160, 227
Belediye seçimleri: 225, 227
Belediyeler yasası: 227
Belen, Fahri: 275
Berkan, Abdurrahman Münip: 231
Berkes, Niyazi: 48, 172, 176, 182, 191, 194, 195, 197-200, 229, 241, 243, 273
Berkes, Mediha: 194, 195, 243
Berlin: 140, 143, 144
Berrak kitabevi: 193
5 yıllık sanayi planı: 171
Beşikdüzü Köy Enstitüsü: 287
Beşiktaş Halkevi: 87
Beşinci kol: 192
V. Kurultay (CHP) 33, 34, 68, 82
Bevin: 144
Beyoğlu (İstanbu): 13
Biçki-dikiş kursu: 85
Bila, Hikmet: 34, 248
Bilbaşar, Kemal: 195
Bilecik Halkevi: 87
Bilge, Fuat: 224
Bilge, Rıfat: 114
Bilgiç, Sait: 189, 243
Bilgin, Şevket: 271
Bilim: 57, 58, 69, 80
Bilim eserleri: 70
Bilim ve kültür dili: 65-67
Bilimsel özerklik: 53, 55, 56
Bilimsel sosyalizm: 223
Bilsel, Cemil: 112
Biyografya: 60
1950 af yasası: 224
1950 seçimleri: 119, 128, 174, 189, 216, 262, 263, 277-279
1954 seçimleri: 214, 281
1946 seçimleri: 48, 123, 226, 242, 250, 266
1943 seçimleri: 34-36, 171
1937 Kurultayı (CHP): 105
1935 Kurultayı (CHP): 68, 81
1935 seçimleri: 34, 205
1931 seçimleri: 34, 205
1939 Kurultayı (CHP): 68, 226
1939 seçimleri: 35
1933 üniversite reformu: 56
1924 Anayasası: 213, 262

Biret, İdil: 64
Birinci Dünya Savaşı: 131, 149, 150, 176
Birinci İnönü zaferi: 70
Birinci TBMM: 216
Birinci Yayın Kongresi: 59-61
Birleşmiş Milletler: 71, 138
Birleşmiş Milletler Anayasası: 149, 150, 267
Birleşmiş Milletler Bildirisi: 149
Birleşmiş Milletler Demeci: 138
Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü: 71, 150
Birleşmiş Milletler Genel Kurulu: 149, 153, 297
Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirisi (metin): 297-302
Birleşmiş Milletler Örgütü: 148-151
Birlik revüsü: 80
Birsel, Münir: 208
Bitlis: 230
Bizim Köy romanı: 273
Boğazlar: 133, 141, 143, 144, 147, 148, 209
Bolayır: 117
Bolşeviklik: 171
Bolu: 117, 230
Bolu Halkevi: 86
Boran, Behice: 181, 182, 191, 193, 195-201, 243, 273
Boratav, Pertev Naili: 181, 182, 185, 191, 193, 195-200, 207, 243
Boris (Bulgar Kralı): 140
Boşnaklar: 185
Boykot: seçimleri: 225, BMM'ni: 237-238
Bozca, Hazım: 255, 260
Bozca, H. Hilmi: 260
Bozcalı, Ali Nur: 184
Bozdağ, İsmet: 14
Bozkurt, Mahmut Esat: 21
Bozkurt dergisi: 87, 178
Bozkurtçu: 178
Bozok, Salih: 14, 16, 18
Bozok dergisi: 87
Bölge okulları: Köy: 45, 46 - Öğretmen: 39
Bölgesel müzeler: 78
Bölükbaşı, Osman: 256, 259, 277, 279
Börekçi, Rıfat: 101
Bretton Woods Konferansı: 150
Bridzneşvili (Gürcü): 143
Broşür: 86
Bucak: 82
Buğday fiyatları ve ihracı: 155, 157, 158
Bugün gazetesi: 21
"Bugünkü Türk Köyü": 201
Bulgar, Bulgarlar: 184, 208
Bulgaristan: 134, 139, 141
Burdur: 87, 205
Burdur Halkevi ve dergisi: 87
Burian, Orhan: 181
Burjuva demokratik devrimi: 182
Bursa: 30, 117, 161, 227, 279
Bursa Halkevi ve dergisi: 87
Bürokrasi: 158
Bütçe: 39, 74, 90, 95, 109, 149, 151, 153, 154, 160, 204, 236
Büyük Britanya: 133
Büyük Cami (Yozgat): 265
Büyük Doğu dergisi: 108, 186, 273
Büyük Tiyatro (Ankara): 65
BMM (Büyük Millet Meclisi): 21, 34, 288, 289, 296, 307, 308, 310

C

Caber (Suriye) 117
Cadı Kazanı: 176, 177
Caferoğlu, Ahmet: 178, 179, 183
Cami hizmetleri: 112

Cananyşa (Gürcü porf.) 143
Cansever, Hasan Ferit: 178, 189
Cebesoy, Ali Fuat: 22, 23, 25, 30, 31, 37, 126, 275, 281
Celal Hoca: 114
Cemaatler: 257
Cemaat-i İslamiye: 261
Cemal Paşa, Mersinli: 216
Cemgil, Adnan: 181, 182, 191, 195, 196, 243
Cemiyetler yasası: 227
Cemiyet (örgüt) kurma: 188
Cenaze töreni: 18
Centre National de Recherche Scientifique: 200
Ceza yasası: 265, – 141. madde: 294 – 142. madde: 295
Churchill, Winston: 129, 135, 137, 138, 142, 144, 282
Cılavuz Köy Enstitüsü: 287
Cihan savaşı (2.) 62
Coca-Cola: 146
Coğrafya: 60
Coppella balesi: 65
Cumhurbaşkanı: 14-19, 22-24, 26, 27, 30, 31, 36, 40, 44, 54, 55, 66, 69, 70, 82, 92, 93, 100, 109, 120, 126, 130, 161, 162, 188, 209, 212, 229, 237, 258, 262
Cumhurbaşkanı seçimi: 16, 17, 217, 222, 231, 258
Cumhurbaşkanı yemini: 17, 100, 288
Cumhurbaşkanlığı: 13, 15, 24, 121, 239, 282
Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri, sekreterliği: 13, 18, 22
Cumhurbaşkanlığı Musiki Heyeti; Senfoni Orkestrası: 62
Cumhurbaşkanlığı - Parti başkanlığı: 228, 250, 252, 270
Cumhuriyet: 13, 17, 26, 38, 60, 62, 72, 79, 121, 123, 127, 183, 185, 186, 190, 208, 210, 217, 231, 257, 279, 288, 289
Cumhuriyet andı: 75
Cumhuriyet gazetesi: 60, 81, 108, 177, 198, 268, 275
CHP (Cumhuriyet Halk Partisi): 19-22, 24-26, 28, 31-33, 36, 47, 48, 50, 51, 56, 59, 62, 63, 68, 69, 72-76, 79, 81, 82, 90-97, 101-105, 107, 108, 110, 111, 116, 122-126, 146, 147, 160, 163, 165-167, 169, 171, 173, 177, 182, 185, 187, 190-192, 203-206, 210-222, 225, 235, 237, 239, 241-246, 248-254, 257-263, 265-268, 270-282
CHP Başkanlık Kurulu: 73
CHP 1947 Kurultayı: 264
CHP 1931 Kurultayı: 217
CHP 1935 Kurultayı: 166
CHP Demirtepe Ocağı: 197
CHP Genel Başkanlığı: 282
CHP Genel Başkan Vekilliği: 22, 25, 31, 32, 251
CHP Genel Sekreterliği: 19, 20, 31, 32, 74, 75, 81, 205, 234, 272, 276
CHP Genel Yönetim Kurulu: 74, 208, 214
CHP İl Başkanlığı: 81, 90
CHP İlkeleri: 80, 103, 185
CHP Kurultayları: 167, 211, 214, 217, 226, 227, 250-252, 260, 264, 265
CHP kültür politikası: 83
CHP malları: 93
CHP Meclis Grubu: 16, 27, 34, 92, 103, 111-115, 129, 159, 173, 204, 208, 212, 214, 245, 248, 305
CHP Meclis Grup Başkanlığı: 20 – Başkan Vekilliği: 204, 272

CHP Müstakil Grubu: 208, 213, 226
CHP Olağanüstü Kurultayları: 20-22, 28, 35, 226
CHP Parti Divanı: 28, 251, 252
CHP Programı: 29, 33, 35, 67, 105, 107, 167, 168, 170, 187, 226, 250
CHP VIII. Kurultayı: 91
CHP Tüzüğü: 19-21, 32, 33, 68
CHP Üçüncü Kurultayı: 226
CHP VII. Kurultayı: 117, 167, 250-252, 264
CHP yönetmeliği: 33
Cumhuriyetçi Parti: 220
Cumhuriyetçilik: 37, 187, 220, 261

Ç

Çağdaşlaşma: 17, 57, 65
Çağlar, Behçet Kemal: 75, 76, 106, 179, 198, 253, 264
Çağlar, Kerim Ömer: 73
Çağlayan dergisi: 87
Çakır, Hüsnü: 20, 31
"Çakırın destanından": 70
Çakmak, Fevzi: 13-15, 17, 26, 48, 182, 195, 229, 231, 238, 240-243, 275-277
Çakmak, Şefik: 256
Çalışma hayatı: 165, 174, 224
Çalışma Bakanlığı: 174, 175, 248, 273
Çalışma Bürosu (ILO): 150
Çamdağı dergisi: 87
Çamlıbel, Faruk Nafiz: 109
Çanakkale: 148, 278
Çanakkale Halkevi: 86
Çankaya (Ankara): 13, 18, 22, 110, 111, 172, 208, 219, 246, 247, 271, 278, 280-282
Çarlık: 143
Çavuş: 39
Çay tekeli: 156
Çeçenler: 185
Çekoslovakya: 73, 132
Çelebi Mehmet türbesi: 117
Çelikbaş, Fethi: 94
Çeliköz, Eminittin: 114
Çerkezler: 185
Çetin, Ali: 267
Çetinkaya, Ali: 14, 30
Çeviri, çeviri bürosu: 58, 59
Çevre, çevre düzenlemesi: 18, 20, 24, 32, 126, 230
Çınaraltı dergisi: 178
Çıtakoğlu, Niyazi: 111
Çiçekçilik-şapkacılık kursu: 85
Çiçekdağ, Osman Şevki: 94
Çiftçi: 39, 168, 169, 171-173, 274
Çiftçi ve Köylü Partisi: 224
Çiftçiyi topraklandırma yasası: 165, 168, 171, 172, 212, 214, 249n, 260
Çifteler Eğitmen Kursu: 48 – Köy Enstitüsü: 241, 287
Çoban piyesi: 75
Çocuklara din eğitimi: 256
Çok partili düzen, sistem, yaşam: 44, 47, 50, 90, 102, 103, 125, 128, 129, 173, 203, 207, 209-211, 215, 16, 225
Çoruh dergisi: 87
Çorum: 205, 230, – Halkevi: 87
Çorumlu dergisi: 87
Çuhaciyan, Arsak: 161
Çukurova: 161
Çukurova dergisi: 87

D

Dağarcık dergisi: 87
Dağlarca, Fazıl Hüsnü: 70

Daily Telegraph: 34
Daktilo-steno kursu: 85
Danıştay: 92, 135, 170, 189, 195, 197, 199
Danzig koridoru: 134
Dar bölge (seçim): 270
Darülfünun: 53, 56, 99
Dava dergisi: 261
Daver, Âbidin: 108
Defterdar: 160
Değişmez Genel Başkanlık (CHP): 21, 33, 34, 167, 226, 259
Demirağ, Nuri: 216, 217
Demirel, Süleyman: 125
Demirelli, Fuat Hulusi: 93, 254, 255, 270
Demokrasi: 26, 111, 123, 127, 129, 166, 175, 207-215, 220, 224, 234, 235, 236, 239, 249, 257, 261, 265, 266, 274, 281, 290-292, 303, 304
Demokrasi cephesi: 175
Demokrat Akşam gazetesi: 182
Demokrat Halk Partisi: 220
DP (Demokrat Parti) 47, 49, 50, 51, 56, 59, 60, 70, 79, 91-93, 95, 96, 102, 105, 108, 109, 114, 118-120, 122, 124-126, 163, 166, 167, 172, 175, 190, 191, 195, 201, 205, 216-250, 252, 256, 258-262, 264, 266, 268, 270-281, 308-310, 314
DP Genel Başkanlığı: 238, 267
DP Genel Yönetim Kurulu: 238, 239, 246, 247, 254, 309, 313
DP Meclis Grubu: 93, 94, 249, 253, 254, 256, 306-309
DP Grup Başkan Vekilliği: 254
DP Kongreleri: İlk: 238, 239, 313 – İkinci: 175, 259, 260, 266-268, 276, 307, 309, 314
DP Programı: 103, 175, 213, 221, 222, 273
DP Tüzüğü: 220, 254, 256, 267
Demokratik: 34, 122, 123, 129, 153, 263, 272, 275
Demokratikleşme: 269
Denge siyasası: 142, 173, 190
Deniz üssü: 137
Denizli Halkevi: 87
Dergi: 86
Deringil, Selim: 142
Derme dergisi: 87
Dermer, Şefik Hüsnü: 200, 223, 224, 241
Dernek: 65, 66, 97, 240
Dernekler yasası: 175, 227
Ders kitapları: 58
Dersan, Kâzım Şinasi: 262
Dersim iskân yasası: 169
Derviş Hima: 291
Derviş Vahdeti: 115
Devalüasyon: 176, 236
Devlet Bakanı, Bakanlığı: 246, 263, 272, 310
Devlet basımevi: 243
Devlet Başkanlığı: 17, 18, 24
Devlet Denizyolları: 166
Devlet işletmeleri: 166, 167
Devlet kuruluşları: 222
Devlet konservatuvarı: 63-65
Devlet mezarlığı: 269
Devlet radyosu: 65
Devlet resim ve heykel sergisi: 63-69
Devlet sermayesi, sermayeciliği: 267, 276
Devlet Tiyatrosu Genel Md.: 63-65
Devlet başkanı hakemliği: 244
Devlet-parti başkanlığı: 238, 239, 274, 307
Devletçilik: 28-30, 122, 165-168, 175, 212, 217, 220, 221, 225, 229, 233, 251, 257, 261, 264, 267, 274, 291

Devrim, devrimler: 17, 26, 27, 34, 42, 73, 79, 102, 111, 120-122, 125-128, 130, 172, 186, 251, 260, 262, 263, 266
Devrim ilkeleri: 263
Devrim müzesi: 78
"Devrim tarihi": 72, 82
Devrim yasaları: 212, 213
Devrimcilik: 39, 251, 257
Devrimin Sesi dergisi: 87
Dıranaz dergisi: 88
Dış alımlar: 154, 156
Dış borç: 165
Dış satım: 154, 156, 233
Dış ticaret: 154
Dışişleri Bakanı, Bakanlığı: 15, 18, 19, 35, 111, 137, 140, 249
Dışişleri Genel Sekreterliği: 35
Dicleli, Vedat: 263
Dikimevi (Ankara): 198
Dikmen, Sedat: 271, 272
Diktatör: 129
Dilekçe Komisyonu (BMM): 161
Direnme hakkı: 268
Dil, dil çalışmaları: 66-68, 79
Dil bayramı: 66
Dil devrimi: 67, 68
Dil kolu: 74, 77
Dil-Edebiyat-Tarih Kolu: 74
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF): 54, 55, 181, 187, 193-196, 198, 200, 207, 243, 273
Dil ve Tarih-Coğrafya kolu: 97
Din: 125
Din adamları: 105
Din ahlakı: 106
Din anlayışı: 106
Din bilgileri dersaneleri:104, 106
Din dersi, dersleri: 101-103, 108, 112, 114, 115, 123, 124, 258, 265
Din-devlet işleri: 252, 257
Din eğitimi: 102, 103, 106, 109, 110, 111, 113, 116, 118, 251
Din hürriyeti: 261
Din İşleri: 100, 103, 105
Din öğretimi: 103, 104, 106, 107, 109, 113, 114, 121, 127, 128, 222, 260, 264, 265
Din özgürlüğü: 102, 222
Din psikolojisi: 116
Din seminerleri: 104
Din siyaseti: 260, 261
Din-siyaset ilişkisi: 105, 228, 252, 264, 265
Din sosyolojisi: 106
Din ve vicdan özgürlüğü: 264
Dinçer, Hasan: 246, 255
Dini vakıflar: 258
Dinler tarihi: 116
Dinsel cemaatler: 114
Dinsel hizmet: 99, 103, 111
Dinsel unvanlar: 266
Diyarbakır Halkevi: 116
Doğan, Avni: 277, 279, 281
Doğan Nadi: 262
Doğrul, Ömer Rıza: 105
Doğu: 108
Doğu dergisi: 179
Doğu Anadolu: 168, 169, 279
Doğu-İslam yanlısı siyasa: 217
Doğu Türk Moğollar: 180
Doğu Üniversitesi: 54
Doğuş dergisi: 88
Dokumacılık: 43
Dokunulmazlık (Milletvekili): 277
Dolar: 145, 147, 165
Dolanımdaki para: 159
Dolmabahçe (İstanbul): 13, 23
Donanma: 273
Dost gazetesi: 236

Dostluk antlaşması (Alman-Sovyet): 133
Dostluk-iyi komşuluk antlaşması (Türk-Fransız): 134
Dostluk ve kardeşlik antlaşması (Türk-Sovyet): 143
Dostluk ve saldırmazlık antlaşması (Türk-Alman): 136, 141
Dostluk ve tarafsızlık paktı (Türk-Sovyet): 143
Dört Eylül dergisi: 88
4 Özgürlük: 240
Dördüncü, Halil Lütfi: 193
Dörtlü Önerge (takrir) 205, 210, 212-214, 219 – metin: 303-305
Döviz: 176
Dursunoğlu, Cevat: 199
Duru, Kâzım Nami: 42
Duygular dergisi: 88
Dülger, Bahadır: 262
Dülgercilik: 43
Dünya Bankası: 150, 151
Dünya sergisi (ABD): 132
Düşün ve anlatım özgürlüğü: 151
Düşünce ve ifade hakkı: 300
Düşün, vicdan ve din özgürlüğü: 152
Düşünsel, Feridun Fikri: 42, 112
Düziçi Köy Enstitüsü: 287

E

Ebe: 49
Ebedi Başkan: 20
Ebedi Şef: 13, 19, 21, 22,187
Ebu Cehil: 279
Ecevit, Bülent: 175
Ecole des Hautes Etudes (Paris): 200
Edige, Kemal: 180
Edirne: 40, 100, 140, 141, 148, 259
Edirne Halkevi: 88
Edirne'de Altıok dergisi: 88
Edirnekapı (İstanbul): 269
Edebi haklar, mülkiyet: 58, 61
Edebiyat Fakültesi: 53
Edebiyat kolu: 74, 77
Eden, Antony: 135-137, 141
Ediz, Hasan Âli: 243
Ege: 276
Ege dergisi: 88
Ege adaları: 139-141
Egeli, Münir Hayri: 64
Eğilmez, Cafer Tayyar: 22, 24, 204, 256
Eğitim: 38, 71, 73
Eğitim hakkı: 152, 301
Eğitim-Kültür ve Bilim Konferansı: 71
Eğitim-Öğretim: 38-41, 44-47, 57, 60, 64, 124
Eğitim-Öğretim birliği: 99
Eğitmen: 39-43, 45
Eğitmen kursu: 40, 49
Ekin, Cavit: 248, 260
Ekmek fiyatları: 274
Ekmek karnesi: 157
Ekşi, H.: 42
Ekonomi-Ticaret Bakanlığı: 248, 263
Ekonomik bağımsızlık: 159
Ekonomik bunalım, sıkıntılar: 29, 153, 205
Ekonomik önlemler: 153
Ekonomik serbestlik: 221
Ekonomik ve Sosyal Konsey (BM): 149
Elazığ: 274
Elazığ Halkevi: 86
Elbiselik kumaş: 157, 158
Elektrikçilik kursu: 85
El yazması kitaplar: 58
Elis, Muzaffer: 189
Elgun bucağı: 34

Ellez, Ahmet: 189
Emeç, Selim Ragıp: 262
Eminönü (İstanbul) Halkevi: 88
Emisyon: 162
Emre, Ahmet Cevat: 185
Endişeden kurtulma özgürlüğü: 241
Enflasyon: 151, 154
Engizisyon: 243
Enstitü: 41, 100
Enternasyonal Komünist Partiler: 215
Enver Paşa: 179, 180
Enzyklopaedie des Islam: 60
Erciyaş dergisi: 88
Erçetin, Mehmet: 266
Erçin, Cezmi: 30
Erdem, Hasan Hüsnü: 114
Erdem, Necati: 255
Erden, Ali Fuat: 180
Erem, Faruk: 196, 197
Erer, Raşit: 240
Erer, Tekin: 192
Ergenekon dergisi: 178
Erim, Nihat: 103, 104, 109, 110, 112, 113, 146, 227, 228, 237, 245, 260, 271
Erişirgil, Emin: 263
Erkek Sanat Enstitüsü: 52
Erkek Teknik Öğretmen Okulu: 53
Erkilet, Hüseyin Emir: 178, 180, 183, 256
Erkman, Hamparsun: 161
Erkmen, Faris: 183, 184
Erkmen, Muhlis: 29, 35, 170
Ermeniler: 185
Ermenistan: 143
Ernis Köy Enstitüsü: 44, 287
Eroğul, Cem: 239, 240
Ertekin, Ali: 200
Erüreten, Bahir Mazhar: 43
Erzurum: 162, 250, 287, – Kongresi: 238
Erzurum dergisi: 88
Erzurum Halkevi: 86, 88
Esen, M. Şevket: 139
Esendal, Memduh Şevket: 179, 229
Eski Abece: 120, 121
Eskişehir: 24, 39, 40, 162, 171, 279, 287
Eskişehir Halkevi: 88
Esmer, Ahmet Şükrü: 33, 211
Eşitlik: 17, 47, 290, 300
Eşref Edip: 260, 265
Eşya fiyatları: 163, 176
Et fiyatları: 155
Etili, Ziya Gevher: 73
Etnografya: 60, 85, 86
Etnografya Müzesi (Ankara): 18, 281
Evkaf: 112
Evlenme hakkı: 152
"Evrak-ı Buhari": 118
Evrim, evrimcilik: 26, 251, 257
Eyüp Sultan türbesi: 117
Ezan: 124, 265, 273

F

Faizcilik: 171
Farsça: 100
Faşizm: 190, 207, 224
Faşist, faşist örgüt: 79, 95, 131, 132, 135, 215
Fatih (İstanbul) Halkevi: 88
Fatih Mehmet türbesi: 117
Fatura zorunluluğu: 156
Felsefe Enstitüsü (DTCF): 197
Fen Fakültesi: 53-55
Fenik, Mümtaz Faik: 146, 238
Fer, C. Savaş: 178
Ferdi mesai: 212

Feridun: 64
Fes: 100
Fetva: 277
Fezleke: 196, 197, 199
Fıratlı, Halil Vedat: 181
Fikir ve sanat eserleri: 61
Fikirler dergisi: 88
Film: 96
Fiyatlar: 155, 158, 159, 165
Folklor: 83, 86, 98, 196
Folklor ve Etnografya kolu: 97
Fontamava: 51
Franko, Gad.: 161
Franko, Gnl.: 129
Fransa: 64, 110, 118, 131, 133-136, 140, 149, 200
Fransız, Fransızlar: 15, 17, 60, 119, 134, 139, 140, 184
Fransız devrimi: 151
Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi: 151
Fransızca: 60

G

"Gâvur dağlarından rivayet": 70
Gazete: 17, 78, 86
Gâzi, G. M. Kemal: 29, 79, 126
ay. bk. Atatürk, M. Kemal
Gaziantep Halkevi: 87
Gazi Eğitim Enstitüsü: 55, 62
Gazi Osman Paşa türbesi: 117
Gazi Süleyman Paşa türbesi: 117
Gazino: 61
Gazoz tekeli:167
Geçici Kabir (Etnografya Müzesi) 18, 281
Gedik, Hakkı: 268
Gediz dergisi: 88
Gelenek: 257
Gelir vergisi: 159
Genbaşkur (Genel başkan): 32
Gençlik ve çocuk edebiyatı: 58
Genel af: 25, 200, 201
Genel Konferans (ILO): 150
Genel Kurul (UNESCO): 150
Genelkurmay Başkanı, Başkanlığı: 17, 229, 280
Genelkurmay Askeri Mahkemesi: 269
Genel Müfettiş: 32
Genel seçim: 24, 30, 34, 48, 228
Genel Sekreter: Birleşmiş Milletler: 149, – UNESCO: 150
Genel ve eşit oy hakkı: 153
Genyön kurul (Gönel yönetim K.): 32
Gdansk (Danzig): 134
Gerçek gazetesi: 224, 232
Gerçeker, M. Fehmi: 111
Gerede, Hüsrev: 140, 180
Germen: 131
Gezici kurslar: 53
Gezi ve turizm kolu: 97
Giresun: 143
Gizli oy, açık tasnif: 270
Gökalp, Ziya: 57, 108
Gökay, Fahrettin Kerim: 90, 276
Gökbörü dergisi: 178
Gökmen, Fatin S: 111, 112
Göktürk, Hüseyin Avni: 178
Gökyay, Orhan Şaik: 189
Göle, Münir Hüsrev: 110, 248, 249
Gölköy Eğitmen Kursu ve Köy Enstitüsü: 40, 287
Gölpınarlı, Abdülbaki: 243
Gönen Köy Enstitüsü: 287
Görüşler dergisi: 88, 182, 183, 191-193, 201, 211, 240
Gösteri kolu: 97
Gövsa, İbrahim Alaattin: 42
Göynük: 117
Gözübüyük, Abdullah Pulat: 244

Gramer: 66
Grek yazarları: 57
Grev hakkı: 175, 221, 267, 273, 274, 276
Guvernörler Kurulu (Dünya Bankası): 150
Güçlü, Macit: 223
Gülek Kasım: 249
Gülzar, Ahmet: 83
Gümrük indirimi: 132
Gümüşhane: 143, 230
Gün gazetesi: 201, 236
Günaltay, Şemsettin: 21, 50, 93, 114, 116-119, 123, 168, 219, 263, 265, 266, 271, 279, 281
Gündeş, Kâmil: 94
Güney dergisi: 88
Güneydoğu Anadolu: 147, 279
Gürcistan: 143
Gürcü, Gürcüler: 143, 185
Gürkan, Ahmet: 163
Gürpınar, Hüseyin Rahmi: 16
Gürsel, Cemal: 97
Gürsu, Asım: 255, 256
Güvenoyu: 30, 31, 37, 205, 235, 248
Güvenlik Konseyi: 149
Güzel sanatlar: 78, 80, 289
Güzel Sanatlar Akademisi: 62
Güzel sanatlar kolu: 74, 77

H

Habeşistan: 132
Hacı Bayram türbesi: 117
Hakkâri: 230, 278
"Hakikat Mihveri": 27
Halı: 146
Halife, halifelik: 100, 101, 120, 172
Halife orduları: 118
Halkbilim: 181, 193
Halkbilgisi haberleri: 88
Halk egemenliği: 32, 201, 279, 282
Halk eğitimi: 73, 76, 83, 84
Halk Eğitim Merkezi: 74
Halk gösterileri: 85
Halk İçin dergisi: 88
Halk İştirakiyun Partisi: 223
Halk müziği: 63
Halk türküleri: 84
Halkçılık: 47, 72, 122, 185, 187, 220, 257, 262, 291
Halkevcilik: 98
Halkevleri: 69, 72-83, 85, 88-98, 250, 252, 270
Halkevleri bürosu: 86
Halkevleri dergileri: 86-89, 98
Halkevleri Folklor dergisi: 88
Halkevleri kültür vakfı: 98
Halkevleri kütüphaneleri: 89
Halkevleri sahneleri: 77
Halkevleri yönetmeliği: 73, 74, 82
Halkodaları: 82, 90, 91, 93-97
Halkın evleri: 73
Harbiye Bakanı: 216
Harriman: 143
Hars: 79
Hasan, Piriştineli: 291
Hasanoğlan Y. Köy Enstitüsü: 44, 47-49, 287
Hastabakıcılık kursu: 85
Hatay: 24 – Sorunu: 131, 134
Hatay dergisi: 88
"Hata-Sevap Cetveli": 27
Hatip: 99, 104, 110
Hatipoğlu, Şevket Raşit: 35, 170-173, 234
Havaalanları: 138
Hava üssü: 137
Hayat Ansiklopedisi: 60
"Hayber Kalesi": 78
Haydarpaşa Garı (İstanbul): 276

Hazar denizi: 179, 180
Hazine: 91, 92, 96, 161, 253
Hendek Halkevi: 87
Hentip (elçi) 180
Hereke: 146
"Hesap Veriyoruz": 178
"Hesap Böyle Verilir": 179
Heykel: 62, 63, 77
Hıristiyan sosyalist: 190
Hırvatlar: 184
Hızır, Nusret: 181
Hicaz: 118
"Hidayet" (doğru yol): 109
Hilmi, Sosyalist: 223
Hiroshima: 144
Hisarcıklı Fazıl: 189
Hitler, Adolf: 131, 132, 134, 136, 138, 143, 147, 180, 192
Hizip: 210, 218, 245
Hollanda: 60, 135
Hopa: 100
Hukuk: 92, 100, 124, 159 – Fakültesi: 53, 55 – kişiliği: 298
Hususi idare: 227
Hususi teşebbüs: 221
Hükümet: 18-20, 27, 29, 31, 32, 35, 36, 41, 50, 115, 129, 156, 236, 246
Hükümet programı: 19, 21, 29, 30, 35, 37, 49, 67, 114, 120-123, 142, 145, 158, 166-168, 170, 177, 234, 249, 260, 263-265
Hümanitas: 57
Hümanist kültür: 59
Hümanizm, hümanizma: 48, 59
Hür gazetesi: 201
Hürriyet davası, kavramı: 145, 219, 234, 235, 267
"Hürriyet Buhranı": 220
Hürriyet Misakı: 239, 267 – metin: 306-309, 313
Hürriyet ve İtilaf Partisi: 203, 219
Hürriyete şal örtme: 103, 228

I

Ilgaz dergisi: 88
Ilımlı liberallik: 258
ILO: 150, 174
IMF: 151
Irak: 139
Irkçı: 121, 177, 179, 181, 183, 292, 293
Irkçılık: 179, 186, 291
Irkçılık/Turancılık: 186-190, 200, 243
Irmak, Sadi: 73, 112, 174, 175, 248
Isparta: 287 – Halkevi: 87
Istılah (terim): 68

İ

İaşe Müsteşarlığı: 157
İbadet: 105
İbrahim Müteferrika: 58
İbret gazetesi: 191
İç borçlar: 165
İç savaş: 186
İçel: 20, 279, 305
İçel dergisi: 87
"İçimizdeki Şeytan": 200
İçişleri Bakanlığı: 14, 18, 19, 29, 37, 81, 110, 225, 249, 263, 278
İçtihat: 118
İdeal birliği: 76
İdeoloji: 47, 177, 188, 190 – tartışmaları: 176, 187
İfade özgürlüğü: 240
İğdemir, Uluğ: 109
İhracat: 134
İhtilal: 267
İki dereceli seçim: 24, 36, 226, 227

"İkinci Adam": 18
İkinci cephe: 138
İkinci Dünya Savaşı: 54, 71, 131, 135, 139, 143, 144, 148, 149, 153, 165, 168, 175, 176, 203, 209, 213, 233, 283
İkinci Grup: 22, 216
İkinci Kahire Konferansı: 138
"İkinci Kemalizm": 128
İkinci Maarif Şûrası: 68
İkinci Meclis: 274
İkinci Meşrutiyet: 64, 72, 184, 216, 223
İkinci müntehip (seçmen) 25
İkinci parti: 208, 216
İktisat Bakanlığı: 20, 29
İktisadi devlet teşekkülleri: 237
İktisadi politika: 28, 29
İl başkanı (CHP): 32, 33
İl Genel Meclisi seçimleri: 235, 236
İl seçim kurulu: 270
İlahi: 77
İlahiyat Fakültesi: 53, 55, 99, 109, 102, 103, 106, 107, 109-111, 113-115, 117, 123-125, 222, 252, 260, 265, 266
İlçe seçim kurulu: 270
İleri, Tevfik: 48, 51
İlhan, Attilâ: 70, 126
İlkokul: 40, 41, 46, 101, 108, 110, 112, 114 – din dersleri: 124 – diploması: 46
İlköğretim: 38, 41, 42, 45, 52, 103, 114, 288, 289
İlköğretim dergisi: 45
İlköğretim Genel Müdürlüğü: 40, 46, 49
İller yasası: 227
İlmi muhtariyet: 53, 56
İltica hakkı: 299
İlyön kurul (İl yönetim kurulu): 32
İnan, Abdülkadir: 178
İnan, Âfet: 38
İnan dergisi: 87
İnanç dergisi: 87d
İnce, Hamit Şevket: 92
İnce, Refik Şevket: 93-95, 159, 228
İncedayı, Cevdet Kerim: 232
İnönü Armağanı: 69-71
İnönü (Türk) Ansiklopedisi: 60, 70
İnönü, Erdal: 127, 206, 211
İnönü, İsmet: 13-27, 29-32, 34, 36, 38, 40, 44-46, 49, 50, 52, 54, 55, 57, 60, 63, 65, 70, 80-82, 90, 92, 94-96, 109-111, 116, 120, 121, 123, 125-130, 132, 135-138, 141, 142, 153, 158, 161, 163, 165, 167, 169-172, 185, 187, 188, 191, 203, 204, 206, 209-212, 214, 216, 218, 219, 225, 226, 229, 231-234, 237, 239, 242, 245-247, 249-254, 263, 269, 271, 272, 275-282
Ay. bk. Milli Şef
İmam: 99, 104, 109, 110
İmam Hanbeli: 118
İmam Malik: 118
İmam-Hatip, imam-hatiplik: 99, 102, 104, 111, 112, 123
İmam-Hatip kursları: 109, 110, 113, 117, 123, 124, 264, 265
İmam-Hatip Okulları: 99, 100,104-107, 111-113, 125, 252, 260
İngiliz, İngilizler: 14, 15, 134, 139, 140, 141, 184, 206, 234
İngilizce: 132, 206
İngiltere: 14, 131, 133-141, 144, 146, 149, 197, 210, 245
İnkılap, inkılaplar: 20, 21, 23, 26, 28, 30, 76, 80, 121, 127, 209, 262, 264, 275, 305
İnkılap kanunları: 121
İnkılapçılık: 122, 123, 130, 220, 262
İnsan Hakları Derneği: 195, 240-242, 254

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi: 151-153
İnsan Hakları Günü: 153
İntihap: 28
İntihabat-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı: 36
İntihar: 16
İran: 145, 162, 269
İrtica: 105, 108, 115, 190, 209, 224, 267, 280
İslam Ansiklopedisi: 60
İslam dünyası: 60, 106, 109
İslam Koruma Partisi: 224
İslam Tetkikleri Enstitüsü: 100
İslamcılık: 72, 78
İsmet Paşa Kız Enstitüsü: 53
İspanya: 129, 141
İspanyol: 184, 243
İspat hakkı: 243, 244
İspir: 143
İstanbul: 15, 16, 26, 36, 54, 55, 62, 65, 86, 100, 109, 113, 114, 115, 117, 148, 161, 62, 166, 179, 188, 192, 216, 219, 223, 232, 252, 254, 259, 264, 269, 274, 276-279
İstanbul Boğazı: 166
İstanbul dergisi: 87
İstanbul Darülfünunu: 99
İstanbul Edebiyat Fakültesi: 60, 100, 243
İstanbul Gazeteciler Cemiyeti: 262
İstanbul Hükümeti: 53, 56
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği: 236
İstanbul postanesi: 65
İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı: 224
İstanbul Tramvay ve Tünel Şirketi: 30
İstanbul Teknik Üniversitesi: 55
İstanbul Üniversitesi: 54, 55, 105, 192, 206
İsteğe bağlı din dersi: 109, 112, 114, 264
İstibdad: 207
İstiklal davası: 145
İstiklal Marşı: 75
İstiklal Mahkemeleri: 25, 223, 245, 265, 269
İstinaf mahkemeleri: 217
İsviçre: 124
İş kolları: 43
İş okulu: 39
İş yasası: 174
İş ve İşçi Bulma Kurumu: 174
İşçi hakları: 224
İşçi sendikaları: 267
İşçi Sigortaları Genel md.: 174, 225
İşçi-Çiftçi Partisi: 278, 279
İşçi ve işveren sendikaları: 174
İşkence: 152
İşlik: 46, 47
İtalya: 131, 132, 135, 137, 149
İtalyan: 140
İthalat: 154 – Birlikleri: 167
İttihat ve Terakki Partisi: 203, 206, 219
İvriz Köy Enstitüsü: 287
İzmit: 276
İzmir: 25, 35, 40, 100, 161, 201, 231, 232, 235, 244, 259, 261, 266, 274, 275, 278, 305
İzmir Belediye Başkanlığı: 35
İzmir gazetesi: 232
İzmir Halkevi: 88
İzmir İstiklal Mahkemesi: 25
İzmir suikasti: 22, 23, 25, 216

J

Jaeschke, Gothard: 124
Japonya: 131, 135, 136, 138, 139, 142, 144, 146, 149

Japonlar: 184
Jimnastik: 74, 84
Jöntürk: 184, 191
Jüri: 70, 71

K

Kabalıoğlu, İhsan: 223
Kâbil: 179
Kabine: 18-20, 27, 29-31, 35, 37, 50, 111, 123, 158, 205, 234, 260
Kadıgil, Yusuf: 189
Kafkaslar: 180
Kâğıt endüstrisi: 28
Kâğıt para miktarı: 154
Kahire görüşmeleri: 137, 138, 282
Kahve tekeli: 156
Kalfa okulu: 252
Kalkınma planı: 260
Kalkınma Topluluğu (Dünya Bankası): 150
Kamu, Kemalettin : 33
Kamulaştırma: 169
Kamusu'l-alam: 60
Kan, Suna: 64
Kanada: 200
Kanık, Orhan Veli: 273
Kansu, Nafi Atuf: 205
Kansu, Şevket Aziz: 196, 198
Kantar, Baha: 196, 197
Kanun hükmünde kararname: 71
Kanuni Süleyman türbesi: 117, 272
Kapitalist: 224
Kapitülasyon: 99
Kaplan, Rasih: 112
Karabekir, Kâzım: 22, 23, 27, 36, 41, 42, 47, 48, 126, 144, 231
Karacadağ dergisi: 87
Karacan, Ali Naci: 21
Karaağaç (Edirne): 40
Karadeniz: 143, 274
Karaelmas dergisi: 87
Karagöz: 84
Karal, Enver Ziya: 27, 194, 198
Karamağaralı, Haluk: 189
Karamuk, Ziya: 243
Karamürsel, Ziya: 33
Karaosmanoğlu, Fevzi Lütfü: 215, 271, 272
Karartma: 147
Karauğuz, Ahmet: 179
Karma öğretim: 47, 50
Karne usulü (ekmek): 157
Karpat, Kemal: 214, 259, 264
Karpuzoğlu, Emin: 106
Kars: 143, 144, 227, 230, 287, 305
Karşı devrimci: 127
Karşılıklı yardım antlaşması: 133
Kastamonu: 25, 287
Katalog: 86
Katoğlu, Namık: 73
Kaya, Şükrü: 14-16, 18, 19, 24, 43
Kaynak dergisi: 87
Kayseri: 234, 279
Kemalist Demokrat Parti: 220
Kemalist devrimci: 257
Kemalizm: 107, 120, 123, 183, 186, 233, 262, 315
Kentli, Mustafa: 256
Kepirtepe Köy Enstitüsü: 287
Kepsut (Balıkesir): 39
Kesebir, Şakir: 20
Kesikbaş öyküsü: 78
Keşif ve ihtira (İnönü Armağanı): 70
Keşmir, Halit Nazmi: 175, 237
Kıbrıs: 197 – barış harekâtı: 147
Kılıç, Ali: 14, 18, 24
Kılıçözü dergisi: 87
Kırdar, Lütfi: 193
Kırım: 179, 180, – Tatarları: 181

Kırımer, Cafer Seydahmet: 179
Kırklareli: 148, 200
Kırklareli Halkevi: 87
"40'ların Cadı Kazanı": 189
Kırsever, Ali Rıza: 255
Kırşehir: 117, 230, 278, 279
Kırşehir Halkevi: 87
Kısakürek, Necip Fazıl: 108, 179, 186, 210, 273
Kız Öğretmen Okulu: 50
Kız Meslek Yüksek Öğretmen Okulu: 53
Kız Sanat Okulu: 52
Kızılçullu Eğitmen Kursu ve Köy Enstitüsü: 40, 48
"Kızıl Yapraklar Açarken": 182
Kızılyıldız gazetesi: 143
Kiralama (toprak): 171
Kiralama ve ödünç verme programı (ABD): 145, 165
Kişi güvencesi: 151
Kitaplık: 61, 74, 88
Kitaplık ve yayın kolu: 97
Klasik çağ: 57, 58
Klasikler: 59, 61
Koalisyon: 98, 175, 271, 272
Kocaeli: 148, 205
Kocagüney, Vehbi: 117
Koç, Vehbi: 246
Koçak, Cemil: 206
Kol (şube. Halkevleri): 74-76, 82, 97
Kolektif işletme: 172
Kolhoz: 171
Komisyonlar (Varlık Vergisi): 160
Komünist, komünistlik: 47, 48, 143, 185, 186, 190, 192, 193, 215, 224, 244, 254
Komünist düzen değişikliği: 117,120
Komünist Enternasyonal: 185
Komünist Manifestosu: 47
Komünizm: 48, 51, 118, 184, 185, 194, 195, 198, 241, 242
Komünizmle mücadele: 51
Konferans: 71, 82, 83, 85, 86, 88, 90, 109, 196
Kongre: 58, 59, 238, 240, 266
Konser: 82, 84, 85, 88
Konservatuvar: 62, 195, 201, 243
Kontenjan: 272
Konya: 22, 100, 117, 277, 278, 287
Konya Halkevi ve dergisi: 87
Kooperatifler: 159
Koordinasyon Heyeti (Milli Korunma): 150
Kopuz dergisi: 178, 183
Koraltan, Refik: 171, 173, 205, 212, 213, 219, 238, 279, 305
Kore: 200
Korkut, Saffet: 181
Koşay, Hamit Zübeyir: 73
Kök, Enver: 255, 259
Kölelik: 152, 207, 289
Köle ticareti: 298
Köni, Osman Nuri: 118, 256, 270
König, Ekrem: 20
Köprülü, Fuat: 104, 118, 119, 146, 182, 191, 205, 208, 212-215, 219, 235, 237, 238, 241, 245, 246, 253, 254, 260, 272, 279, 305
Köroğlu, Mithat: 20
Kösemen, Ziya: 106
Köy: 38-42, 44, 45, 78, 81, 82, 170
Köy eğitimi: 38
Köy eğitmenleri kanunu: 40
Köy eğitmenleri projesi: 39
Köy Enstitüleri: 40-52, 112, 241, 291
Köy gezileri: 85
Köy için yayınlar: 58
Köy kâtipleri kursu: 86
Köy odaları: 82
Köy okulları: 41, 43-45, 47, 49, 211
Köy öğretmenleri: 39, 43, 44

Köy Öğretmen Okulu: 40-43
Köy sağlık memuru: 44, 46
Köycülük kolu: 75, 78, 89
Köycülük ve Halk Eğitimi kolu: 97
Köylü ocakları: 172
Köylü ve Çiftçi Partisi: 220
Kreş: 84
Krom: 138
Kubilay olayı: 128, 269
Kudret gazetesi: 254, 262
Kukla: 84
Kulluk: 152, 298
Kuran: 77, 110 – Kursu: 101, 102, 107, 114, 123, 127
Kurdoğlu, Faik: 29, 234, 248
Kurs: 40, 52, 85, 88, 89, 90
Kurşun: 16
Kurtuluş, Fahri: 197
Kurtuluş Savaşı: 22, 27, 126, 144, 168, 212, 216, 223, 230, 238, 241
Kurultay: 20-22, 32-35, 37, 68, 72, 73, 90, 91, 98, 105, 107, 111, 166, 167, 171
Kuvayı Milliye: 128
Kuvvetler ayrılığı, K. birliği: 262
Küçüka, Necip Ali: 38, 80
Küçük Menderes dergisi: 87
Kültür: 38, 42, 43, 58, 60, 61, 65, 66, 68, 71-74, 76, 77, 79, 81, 96, 122, 129, 185, 223
Kültür Bakanlığı: 61
Kültür birliği: 76, 113
Kültür bölgesi: 54
Kültür büyük ödülü: 61
Kültür dergisi: 79
Kültür dersleri: 43
Kültür devrimi, kültürel devrim: 56, 81
Kültür politikası: 80
Kültür Park (İzmir): 35
Kültür yıkımı: 96
Kültürel halklar, kültürel yaşama katılma hakkı: 152, 301
Kürtler: 185
Kütüphane: 61, 96
Kütüphane ve yayın kolu: 75

L

Laçin, Şahin: 255
Lahey Adalet Divanı:149
Laik: 39, 100, 110, 120, 122, 124, 125, 187, 223, 261, 265, 290
Laik eğitim: 100
Laiklik: 26, 37, 99, 100, 102, 103, 105, 107-111, 116, 118, 119, 123-125, 128, 220, 222, 229, 233, 249, 251, 252, 257, 263-265, 267
Larousse du XX siècle: 60
Latin Amerika: 259
Latin harfleri: 172
Latin yazarları: 57
Latince: 57
Lazlar: 185
Leiden (Hollanda): 60
Lenin: 181
Lezgiler: 185
Liberal Demokrat Parti: 224
Liberal ekonomi: 225, 233, 249, 251
Liberal Parti: 261
Liberalizm: 166, 167, 212, 221, 257, 258
Libretto (Opera): 64
Limni: 140
Londra: 15, 17, 24, 25, 71, 83, 91, 150, 204
Londra Halkevi: 91
Londra Sözleşmesi (UNESCO): 150
Lozan Antlaşması: 23, 141, 248
Lübnan: 134
Lüksemburg: 135

M

Maaş: 41
Maaş farkları (Milletvekili) 253, 254
Maarif Bakanlığı: 20, 40, 243
Ay. bk. Milli Eğitim
Mc. Gill Üniversitesi (Kanada): 200
Mahmut (Sultan-II) türbesi: 117
Mahmudiye (Eskişehir) 39
Makal, Mahmut: 273
Mal, mülk edinme hakkı: 151, 300
Malatya: 40, 230, 279, 287 – Halkevi: 87
Mali sıkıntı: 158
Mali Yardım (ABD): 165
Maliye Bakanı: 175, 263
Manda: 134
Manisa Halkevi: 87
Manoğlu, Hayrettin Emin: 224
Mantık: 116
Marangozluk: 49, 86
Mardin: 230, 279
Mark: 181
Marko Paşa gazetesi: 201
Marksist: 47, 125
Marksizm: 125, 224
Marmara dergisi: 87
Marmaralı, Dr. Abravaya: 24
Marshall Planı: 147
Mason Locaları: 81
Mebus seçimleri yasası: 36
Meclisi terk etme (boykot): 237, 242
Medeni yasa: 100
Medeniyet: 80
Medrese: 53, 99, 101, 113
Mefkûre (ülkü): 79
Meis adası: 140
Menderes, Adnan: 33, 49, 50, 79, 92-96, 104, 128, 163, 171-173, 182, 191, 205, 212, 219, 220, 225, 235-241, 245, 259, 260, 264, 268, 270, 272, 279, 305.
Menderes, Ethem: 20
Menemencioğlu, Hasan: 31
Menemencioğlu, Numan: 35, 137, 138, 158, 184
Menteşe, Halil: 24, 42, 171, 173
Merhum Paşa gazetesi: 201
Meriç, Cemil: 181
Merkez Bankası: 151, 162, 165
Mersin: 161 – Halkevi: 87, 88
Mersin Elektrik Şirketi: 30
Mesaj: 89, 121
Mesleki Teknik Öğretim: 51, 52
Meşrutiyet: 217
Meşveret gazetesi: 191
Mevlit: 77
Mezhep: 257
Mısır: 208, 274
Midilli Adası: 140
Mihver Devletleri: 135, 144, 149, 176
Milan aşireti: 269
Milas Halkevi: 88
Millet dergisi: 178
Millet husumeti: 314
Millet mektepleri: 78
Millet Partisi: 103, 107, 115, 252, 256, 258-262, 270, 274, 276-279
Millete mal olmuş inkılaplar: 275
Milletler Cemiyeti: 148, 149
Milletvekili dağılımı: 230 – dokunulmazlığı: 245 – maaşları: 253 – sayısı: 267 – yemini: 100
Milli ânane: 257
Milli Birlik Komitesi: 163
Milli Demokrat Parti: 220
Milli devlet: 290
Milli dil: 37, 66
Milli Eğitim Bakanı, Bakanlığı: 20, 27, 38-40, 48-56, 58-64, 67, 71, 73, 76, 99, 101, 103, 104, 106, 110, 112, 113, 116, 117, 125, 150, 182, 185, 187, 194, 196,

199, 234, 243, 244, 263, 288, 289
Milli hâkimiyet: 304, 308
Milli Husumet Andı: 268, 269,
– metin: 313-314
Milli iktisat: 29 – milli iktisadı koruma kanunu: 155
Milli Kalkınma Partisi: 195, 210, 216-218, 222, 223, 225-227, 278, 279
Milli Komisyon (UNESCO): 150
Milli Korunma Kanunu: 155, 156, 163-165, 229
Milli kültür: 37, 208
Milli Kütüphane: 61
Milli mefkûre: 79
Milli Misak: 74
Milli Mücadele: 26, 78, 268
Milli Şef: 20, 21, 22, 26, 27, 31, 32, 38, 43, 50-52, 57, 60, 62, 65, 67, 68, 90, 121, 123, 126-130, 132, 135, 137, 158, 187, 191, 204, 206, 207, 210, 212, 234, 288, 312
Milli terbiye: 290
Milli Teminat Misakı: 267, 313, 314
Milliyetçi: 48, 217
Milliyetçilik: 37, 47, 72, 108, 122, 187, 220, 257, 262
Mimarlık, mimari proje: 54, 77
Mimar Sinan türbesi: 62, 117
Missuri zırhlısı: 144, 146
Miting: 244, 274
Moğol: 180
Molotov: 143
Mondros: 71
Montreux Sözleşmesi: 133, 144
Morkaya, Burhan Cahit: 231
Moskova: 133, 136, 141, 143, 185, 200
Motorculuk ve şoförlük kursu: 85
Mudanya Halkevi: 87
Muğla Halkevi ve dergisi: 87
Muğlalı, Mustafa: 269
Muhafazakâr: 217, 257, 258
Muhafazakâr Parti (İngiltere): 282
Muhalefet partisi: 311
Muhasebe kursu: 95
Muhtaç zürraya toprak tevzii kanunu: 169
Muhtar seçimleri: 244
Mumcu, Uğur: 184, 188
Murabahacılık: 171
Musiki kursu: 85
Musiki Muallim Mektebi: 62
Mussolini, Benito: 131, 132
Mustafa Kemal: 29, 106, 126, 216, 283,
Ay. bk. Atatürk, Ebedi Şef
Mustafa Reşit Paşa türbesi: 117
Mustafa Suphi: 185
Muş: 230
Mutlugil, Şevki: 51
Muvazaa: 274, 277
Muzıka-i Hümayun: 62
Müdafaa-i Hukuk: 126
Müezzin: 109
Müftü: 114, 115, 277
Münakale Bakanlığı: 30
Mülkiyet ve ferdi mesai: 212
Mülkiyetin devri: 96
Müstakil Grup (CHP): 33-35 – Bakan V.: 33, 35
Müstakil Demokratlar Grubu: 255, 256, 259, 276
Müstecip, Fazıl: 180
Müstecaplıoğlu, Esat Âdil: 193, 223, 241
Müzik: 62-64, 77, 84
Müze: 81, 85
Müze ve sergiler kolu: 75, 78
Nadir Nadi: 108, 114, 163, 259, 268, 275, 279, 281
Nafia (Bayındırlık) Bakanlığı: 30

N

Nagasaki (Japonya): 144
Naim Haum tiyatrosu: 64
Namaz: 110
Namık Kemal: 61, 181, 191, 192
Nasreddin Hoca türbesi: 117
Nasyonal sosyalist: 131, 171, 176
NATO: 142
Nayır, Yaşar Nabi: 61, 108
Nayman, Şükrü: 106
Nazım Hikmet: 273, 316
Nazi: 132, 135, 211 – ekonomisi: 176
Nesin, Aziz:182, 191, 201
Neşet Halil: 261
Neşriyat Kongresi: 58, 59
Niğde: 24, 100, 230
Niksar Halkevi: 87
Nisbi (orantılı) temsil: 217, 222, 227, 270
Nizamname (tüzük): 68
Norveç: 135
Noter: 13
Notlar dergisi: 97
Noyan, Kor. Sabri: 188
Noyman, Şükrü: 68
Nuri (Killigil): 179
Nutuk: 27

O

Ocak dergisi: 87
Onan, Necmettin Halil: 195
Onar, Sıddık Sami: 198
Onbaşı: 39
Ogan, Raif: 109
Oğuz, Ahmet: 236, 246, 255, 277
Oktay Rifat: 273
Okul araç ve gereçleri: 89
Okuma odaları, salonu: 78, 82
Okuma-yazma seferberliği: 58
Okyar, Fethi: 14, 15, 22, 23, 231, 203, 219
Oltu: 143
Oniki Ada: 134, 141
12 Eylül girişimi: 120
12 Temmuz Bildirisi: 122, 244, 247-249, 254, 266 – metin: 310-312
19 Mayıs Bayramı: 280, 288 – 1944 konuşması: 187, 188, 209
19 Mayıs Stadyumu (Ankara): 288
19 Mayıs dergisi: 51, 87
14 Mayıs bayramı: 281
14 Mayıs seçimleri: 271, 272, 279, 281
Onur kırıcı cezalar: 152
Onur Kurulu (DP): 255
Onursal Başkan: 256, 259
Opera: 64, 65
Orak-çekiç: 191
Oral, Cavit: 171-173
Oral, Hüdai: 117
Orantılı seçim sistemi: 217, 218, 227, 270
Orbay, Rauf: 23-26, 126, 274, 275
Ordu: 22, 137, 138, 145, 155, 157
Ordu Halkevi ve dergisi: 87
Orduevi (Ankara): 198
Orhan Gazi türbesi: 117
Orhan Kemal: 181
Orhon, Orhan Seyfi: 178, 183
Orhun dergisi: 185, 186
Orkun, Hüseyin Namık: 178, 189, 243
Ormancılık Fakültesi: 54, 55
Ortaasya Türklüğü: 176, 177
Ortaç, Yusuf Ziya: 183
Ortaçağ: 41, 127
Ortadoğu: 137, 145
Ortaokul din dersleri: 124
Ortaoyunu: 84

Ortaöğretim: 101, 103, 289
Orta sanat okulu: 52
Orta Yayla dergisi: 87
Ortak Demeç (Türk-İngiliz): 133 – (Türk Sovyet):136
Ortaklar Köy Enstitüsü: 287
Ortakçılık: 171, 173
Osman Gazi türbesi: 117
Osmanlı darülfünunu: 53
Osmanlı hanedanı: 266
Osmanlı İmparatorluğu: 99, 127, 137, 139, 208
Osmanlıca: 128
Osmanlıcılık: 72, 78
35'ler (CHP): 103, 104, 245, 248, 251, 260, 263
35 Yaş şiiri: 69
Oymak: 84
Oyun (temsil): 82

Ö

Öcal, Cemal Oğuz: 189
Öçmen, Müntakim: 224
Ödemiş: 100
Ödül: 61, 63
Ödüllendirme: 69
Ödünç verme ve kiralama yasası (ABD): 142
Öğrencilere yardım: 89
Öğrenci yurdu: 89
Öğretim birliği: 52, 99-102, 113, 123
Öğretmen evi yapımı: 46, 47, 49
Öğretmen okulu: 54
Öğütmen, Bahattin: 255
Öken, Rahmi: 171
Ökmen, Mümtaz: 35, 157, 246
Ökte, Faik: 160, 161
Ökte, Mehmet: 255, 256
Önder kişi: 40
Öner, Kenan: 48, 195, 229, 238, 240, 241, 243, 244, 252, 254, 256
Örf ve âdet: 257, 258
Örgü: 43
Örgün öğretim: 53
Örgüt kurma: 188
Örtülü ödenek: 91
Özalp, Kazım: 16, 20, 139, 213
Özalp (Van): 269
Özbek, Hamza Sadi: 189
Özçoban, Kemal: 94
Özdamar, İstamat: 24
Öz Demokratlar Partisi: 259, 260, 276
Özel anlaşma: 134
Özel idareler: 52, 95
Özel girişimcilik: 29, 82, 156, 166-168, 219, 249, 274, 278
Özel sermaye: 167, 168, 249
Özel teşebbüs: 166, 167, 221, 251
Özel yaşam hakkı: 152, 299
Özendirme ödülleri: 70
Özerklik, özerk kuruluş: 65, 91, 92, 94
Özgürlük: 151, 234, 298
Özgürlük Andı (DP): 239, 240, 253, 267
Özgürlüklere şal örtme: 103, 227
Özleştirme (dil): 68
Özsan, Nuri: 250
Özsoy operası: 64
Öztrak, Faik: 29, 32, 112, 139
Özyörük, Halil: 275, 279

P

Padişah: 172
Pakistan: 127
Pamuk fiyatları: 155
Panturanizm: 177, 183, 184

Papadopulos, İstefo:'224
Papen, Franz von: 136, 137, 139-141, 179-181
Para: 126, 127 – cezası: 120 – fonu: 151 – kuru: 175
Parasal yardım: 89
Paris: 17, 26, 72, 150
Pars, Muhittin Baha: 104, 146, 159, 194, 208, 213, 281
Parti müfettişi (CHP): 31-33
Paskalidis: 161
Pasta: 157
Pazarören Köy Enstitüsü: 287
Pearl Harbor: 135, 141
Pek, Sedat: 112
Peker, Recep: 29, 31, 37, 48, 74-76, 103, 104, 122, 129, 145, 166, 167, 175, 205, 233-237, 240, 245, 248, 250, 252, 267
Perapalas (İstanbul): 15
Pergel: 76
Petrol: 179
Peyami Safa: 178, 183
Pilot okulu: 216
Pilavoğlu, Kemal: 273
Pirinç fiyatları: 155
Pition: 141
Plak: 96
Plastik sanatlar: 97
Polatkan, Hasan: 93
Poliklinik hizmetleri: 89
Polis vazife ve selahiyeti yasası: 252
Polonya: 133-135
Pomaklar: 185
Poroy, Nazım: 33
Portekiz, Portekizliler: 129, 184
Potsdam Konferansı: 144
Pratik bilgi kursları: 89
Pravda gazetesi: 184
Protokol: 133, 134
Proya gazetesi: 17
Psikopat: 237
Pul: 126, 127
Pulur Köy Enstitüsü: 287
Puta tapıcılık: 62, 77

R

Radyo, radyo yayınları: 16, 65, 75, 81, 276, 277 – konuşmaları: 209
Rapor: 86
Rasih, öğretmen: 80
Raşit Geylani: 139
Reformist: 116
Reichs-mark: 137
Rejiyonal fikirler: 226
Rektör: 262
Renda, Abdülhalik: 14-16, 20, 24, 30, 36
Resim: 39, 62, 63, 77
Resim ve fotoğraf sergisi: 85
Ressam: 63
Resulzade M. Emin: 180, 183
Reşit Galip, Dr.: 38, 39, 73, 75, 76, 78
Revü: 80
Rıza Nur: 23, 178
Ribbentrop: 137, 139, 140, 181
Rize: 230
Roma: 138
Roma İmparatorluğu: 131
Romanya: 133-136
Romenler: 184
Rönesans: 57
Roosevelt, F.D.: 138, 146, 149, 240
Ruhban: 101
Rumeli: 291
Rumelili: 203
Rusça: 185
Ruslar: 184, 192, 214
Rusya: 136, 145, 149, 177, 179

S

Sabahattin Âli: 182, 184-186, 191, 195, 200, 243
Sabis, Ali İhsan: 24, 183, 189
Sadak, Necmettin: 111, 208, 215, 249, 261
Sadeyağ fiyatları: 155
Sadık Bey, Miralay: 219
Sağcı basın, kesim: 48, 63, 98, 108 – sağcı/dinci: 117, 120
Sağlık kolları: 44, 49
Sağlık memuru evi: 49
Sahaflar çarşısı: 193
Sahne oyunları: 63
Saka, Hasan: 103, 110, 111, 114, 122, 167, 198, 248-252, 260, 263, 264, 279
Sakarya zaferi: 270
Sakaroğlu, Mithat: 255
Sakız Adası: 140
Salazar: 129
Saldırmazlık paktı: 13, 140
Salihoğlu, Mehmet: 98
Salon orkestrası: 82
Samsun: 51, 188, 287 – Halkevi: 87
Sanat: 57-59, 61, 63
Sanat Ansiklopedisi: 60
Sanat okulu: 51, 52
Sanatçı: 69
Sanayi: 53 – planı: 174
Sanayi Tetkik Heyeti: 155
Sanayi-i Nefise Mektebi: 62
Sancak (Hatay): 131
Sancar, Necdet: 178, 189
Sanfransisko Konferansı: 138, 142, 146, 149, 245
Sansür: 177
Saracoğlu, Cemalettin: 244
Saracoğlu, Şükrü: 19, 35, 37, 122, 133, 136, 137, 140, 142, 145, 158, 159, 162, 164, 170, 172, 174, 177, 183, 185, 193, 204, 205, 208, 209, 214, 228, 229, 234, 279
Saracoğlu Mahallesi (Namık Kemal, Ankara): 61
"Sarığa hasret": 114
Sarık: 100, 118
Sarper, Selim: 143
Satır, Kemal: 208, 209
Savaşer, Cihat: 189
Savaşır, Vildan Âşir: 73
Savaştepe Köy Enstitüsü: 287
Savcı: 244
Savunma önlemleri: 155
Savunma hakkı: 299
Saydam, Dr. Refik: 19, 25, 27, 29-32, 35, 67, 102, 121, 122, 155, 157, 170
Saygun, Adnan: 64
Sayıştay: 92
Sazak, Emin: 42, 44, 166, 171-173, 205, 208, 213, 245, 255
Sazara köyü (Kırklareli): 201
Sebilürreşad dergisi: 260, 261, 265
Schimid, Peter: 124
Seçim bildirisi: 36, 275, 276
Seçim çevresi: 36
Seçim güvencesi: 267
Seçim tutanakları: 28, 231, 270, 279
Seçim yasası: 129, 227, 239, 269-271, 277
Seçme ve seçilme yaşı: 36
Seçmen sayısı: 278
Serbest Cumhuriyet Partisi: 23, 79, 203, 206, 213, 217, 219, 221, 222, 226, 303
Serbest dolaşım hakkı: 217
Serbest ekonomi: 212, 217, 249, 251
Sergi: 78, 82
Sertel, Sabiha: 182, 190, 191, 215
Sertel, Zekeriya: 146, 182, 190, 191, 193, 195, 219, 215, 240-242

Ses gazetesi: 236
Sevin, Nurettin: 104
Sevüktekin, Kazım: 208
Seyhan: 279
Sıhhiye (Ankara): 198, 277
Sıkıyönetim: 147, 148, 177, 224, 232, 236, 241, 245, 252 – mahkemesi: 98, 188, 189
Sılay, Tevfik Fikret: 20, 31, 251, 272
Sınıf mücadelesi: 226
Sınır toprağı: 293
Sırplar: 184, 208
Sıvas: 205, 246, 287 – Halkevi: 88
Sıvas Kongresi: 238
Sıvas-Erzurum demiryolu: 216
Siirt: 230
Silivrili, Ahmet: 253-255
Silone, Ignazio: 51
Simavi, Sedat: 262
Sinanoğlu, Nüzhet Haşim: 57
Sinanoğlu, Suat: 57
Sine-i millete dönüş: 253, 281
"Sinekli Bakkal": 70
Sinema: 84, 85, 90
Sinop: 259 – Halkevi: 88
"Sinsi tehlike": 183
Siren, Celal Sait: 205
Sirer, Reşat Şemsettin: 48-51, 104, 106, 185, 195, 197, 198, 234, 244, 273
Sisam Adası: 140
Sivrihisar: 162
Siyasal devrim: 281
Siyasal sığınma hakkı: 153
Siyasal vasiyet: 14
Soda tekeli: 167
Sofuoğlu, Zeki: 189, 243
Sofya: 64
Sokol: 73
Sol yayınlar: 181
Solcu kesim: 48, 98, 177, 183
Sosyal adalet: 220
Sosyal devrim: 81
Sosyal eğitim: 82
Sosyal yardım: 75, 81, 84, 89
Sosyalist, sosyalist görüşler: 181, 183, 190
Sosyalist partiler: 223, 225
Sosyalist toplum: 224
Sosyalizm: 220, 223
Sosyo-ekonomik kalkınma: 83
Sovyetler, SSCB: 47, 132-147, 149, 165, 179, 209, 292
Soyak, Hasan Rıza: 13, 14, 18, 22, 204
Soyak, Recep Zühtü: 18
Soysal, Emin: 48, 197
Sökmen, Tayfur: 24
Sökmensüer, Şükrü: 157, 195, 196, 234, 241, 242
Söylev (Nutuk): 27, 75
Sözlük: 58, 66
Spor: 39, 77, 78, 84 – kolu, kulübü: 75, 77, 97
Sporel, Zeki Rıza: 231, 281
Stalin: 138, 141, 144
Stalingrad: 137, 177
Steinhardt, Laurence A.: 184
Sterlin: 134, 165
Sudetler: 132
Suikast: 277
Suriye: 117, 134, 141
Süleyman Şah türbesi: 7
Süleymaniye medresesi: 100
Sümerbank ürünleri: 158
Sürgün cezası: 25, 120
Süt damları: 84

Ş

"Şahinler": 95
Şan: 100

Şarkiya Enstitüsü: 100
Şarlan, Hamdi: 111, 112, 114
Şavşat: 100
Şef, şeflik: 68, 276
Şefik Hüsnü: bk, Dermer
Şeker endüstrisi: 28
Şemsettin Sami: 60
Şeriat: 109, 120, 124, 125
Şeriatçı: 117, 119
Şeriye ve Evkaf Vekâleti: 101
Şeyh, şeyhlik: 120, 168
Şeyh Sait ayaklanması: 128, 168, 203
Şiir yarışması: 69
Şirketi Hayriye: 166
Şovenist: 72
Şube (Kol. Halkevleri) 74, 97

T

Taassup: 207
Tabanca: 16
Tablo: 96
"Tabutluk": 189
Tahmin komisyonları (toprak ürünleri): 164
Tahran Konferansı: 138
Tahtakılıç, Ahmet: 246, 255, 270, 277
Taksim meydanı (İstanbul): 276
Talebe Birliği: 198
Talim-Terbiye Kurulu: 38, 49
Tan gazete ve basımevi: 121, 146, 177, 182, 183, 190-193, 211, 215
Tanin gazetesi: 183, 191, 192, 215
Tanrıöver, Hamdullah Suphi: 104-107, 109, 117, 146, 275
Tanrıya tapabilme özgürlüğü: 240
Tanyu, Hikmet: 180
Tanzimatçı: 128
Taptas, Dr. Nikola: 24
Tarancı, Cahit Sıtkı: 69
Tarhan, Ali Rana: 33-35, 139, 159
Tarım: 41, 44, 169, 222 – işletmeleri: 156 – sanatları: 43
Tarım Bakanlığı: 29, 35, 46, 170, 173, 248, 260
Tarımcı teknisyen: 46
Tarih çalışmaları: 60, 65, 81
Tarih eserleri: 83
Tarih kolu: 74, 77
Tarikat: 117, 265, 272
Tarla: 41
Tasvir gazetesi: 148, 177, 197, 201
Taşan dergisi: 87
Taşbebek operası: 64
Taşkıran, Tezer: 253
Taşoz adası: 140
Taşpınar dergisi: 87
Tatar, Tatarlar: 180
Tatbikat sahnesi: 64
Tefecilik: 171
Tek parti yönetimi: 34, 168, 187, 206, 209, 210, 215, 274, 308
Tekbir: 273, 276, 277
Tek dereceli seçim: 210, 217, 225-227
Tekel: 146, 156, 167, 258
Tekelioğlu, Sinan: 106, 111, 114, 163, 275, 279
Tekirdağ: 148, 278 – Halkevi: 87
Tekke: 100, 105
Tekke ve zaviyelerin kapatılması: 118, 119, 266, 269, 272
Teknik dersler: 43
Teknik öğretim: 289
Teknik sanat kolları: 49
Teknik ve Ahlak Üniversitesi: 218
Telif hakkı: 58, 61
Temel tüketim malları: 155

Temsil kolu (Halkevleri): 63, 75, 77
Tengirşenk, Yusuf Kemal: 159, 230, 231, 246, 247, 255, 259
Terakkiperver Cumhuriyet Partisi: 23, 126, 203, 275
Tercüme bürosu ve dergisi: 59
Terim, terimler: 68, 83
Terörizm: 56
Tesis: 90, 91, 94
Teşkilat-ı Esasiye: 69, 303, 304
Tevetoğlu, Fethi: 178, 189
Tevfik Bey: 38
Tevhid-i tedrisat: 99
Tevsi-i mezuniyet: 217
Tınaz, Naci: 20
Tınaztepe, Asım: 232, 236
Tıp Fakültesi: 53-55
Ticani tarikati, Ticaniler: 265, 272, 273
Ticaret Bakanlığı: 30, 35, 157, 263
Ticaret Odaları; 160
Ticaret Ofisi: 167
Tiflis: 143
Tire Halkevi: 87
Tiritoğlu, Alaattin: 208
Tiryakioğlu, Haşim: 260
Tiyatro: 64, 84, 85
Togan, Zeki Velidi: 178, 179, 183, 189
Togay, Muharrem Fevzi: 183
Tokat: 163 – Halkevi: 88
Toker, Metin: 206, 219
Tonguç, İ. Hakkı: 39, 40, 46, 49-51, 195
Toplanma, dernek kurma hakkı: 151, 300
Toplumsal adalet: 223
Toplumsal ilişkiler: 97
Toplumsal yardım kolu: 78
Toprak dağıtımı: 169, 260
Toprak reformu: 168, 169, 171-173
Toprak kanunu: 170
Toprak Mahsulleri Ofisi: 151
Toprak mahsulleri vergisi: 164, 165, 224, 229
Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi: 245, 278, 279
Tortum: 143
Totaliter : 129
Tökin, İsmail Hüsrev: 38
Trabzon: 287 – Halkevi: 87
Traktör: 274
Transit yolu: 162
Truman, Harry S.: 144, 145
"Tuhaf bir Teklif": 163
Tugaç, Hüsamettin: 281
Tunaya, Tarık Zafer: 83
Tunceli: 169
Turan: 177, 179 – Cemiyeti: 292
Turancı, Turancılık: 121, 176-179, 181, 183, 184, 188, 292, 293
Turkish Daily News: 125
Turkishpost: 189
La Turquie gazetesi: 193
Tümtürk, İsmet: 189
Tümtürk, Rasin: 200
Türbe, türbeler: 100, 115, 269
Türbelerin açılması: 116, 117
Türk Abecesi: 57
Türk Akdeniz dergisi: 87
Türk Ansiklopedisi: 60, 70
Türk Bayrağı: 293
Türk balesi: 65
Türk Ceza Yasası: 118-120, 268, 313
Türk demokrasisi: 252
Türk Devrim Tarihi Enstitüsü: 27
Türk devrimi: 67, 122, 123, 127
Türk dili: 65-67, 77, 83, 305

Türk Dil Kurumu: 13, 65, 67, 69, 92
Türk edebiyatı: 77
Türk hümanizması: 56, 57, 59, 63
Türk ırkı: 178, 184, 185
Türk inkılabı: 305
Türk İnkılap Tarihi ve Cumhuriyet Rejimi: 129
Türk kültürü: 188, 290
Türk Kültür Dernekleri: 97
Türk milliyetçiliği: 188
Türk Muhafazakâr Partisi: 224
Türk Ocağı, Ocakları: 72, 73, 75, 91, 92, 94, 96, 109, 178
Türk operası: 63, 64
Türk parasının değeri: 165, 175
Türk Spor Kurumu: 84
Türk solu: 182
Türk tarihi: 66, 77
Türk Tarih Kurumu: 13, 65, 92
Türk yazarları: 58, 59
Türk Yurdu dergisi: 178
Türkçe: 57-60, 65-69, 83, 105, 178
Türkçe ezan: 124
Türkçe Kuran: 110
Türkçe kursu: 85
Türkçe sözlük: 66
Türkçeleştirme: 68
Türkçülük: 122, 176-178
Türker, Berç: 24
Türkeş, Alparslan: 189, 243
Türkkan, Reha Oğuz: 178, 179, 183, 189
Türkoğlu, Kemal: 279
Türk ve İslam sanatları: 116
Türkiye Barışsevenler Derneği: 200
Türkiye İşçi Partisi: 201
Türkiye Komünist Partisi: 185, 241
Türkiye Sosyalist Partisi: 236, 241
Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi: 236, 241

U

Uçak fabrikası: 216
Uçkan, Mümtaz: 267
Uçtay, Aziz: 223
Ulaş, Hüseyin Avni: 22, 216, 218, 256
Ulaşım: 154
Ulaştırma Bakanlığı: 30, 37
Uludağ dergisi: 87
Uluğ, Şevket: 171
Ulum-ı Şeriye Şubesi (Darülfünun): 53
Ulus, Ahmet: 241
Ulus gazetesi: 68, 183, 215, 227, 253, 268, 280
Ulus meydanı (Ankara): 196
Ulus okulları: 78
Ulusal And: 74
Ulusal ansiklopedi: 58
Ulusal bayram: 85
Ulusal dil: 37, 67-69
Ulusal egemenlik: 274
Ulusal ekonomi: 72, 155
Ulusal Güvence Andı: 267
Ulusal kimlik: 76
Ulusal kültür: 37, 43, 69, 77, 257
Ulusal marşlar: 84
Ulusal tarih: 83
Ulusal ülkü: 78, 79
Ulusal yapı ve endüstri ürünleri sergisi: 78
Ulusalcılık: 74, 177, 175, 183
Ulusçuluk: 72, 74, 121
Uluslararası Adalet Divanı: 149
Uluslararası Çalışma Örgütü: 150, 174
Uluslararası Finans Kurumu: 150
Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası: 150
Uluslararası Para Fonu: 150, 151

Umanesimo: 57
Unaner, Dr. İhsan: 183
UNESCO: 71, 72, 150
Uran, Hilmi: 19, 20, 91, 158, 160, 173, 225, 20, 245, 251, 262
Urfa Halkevi: 87
Ursavaş, Ali Saip: 21
Us, Asım: 215
Usul-i cedide: 99
Uydu: 144
Uygarlık: 17, 62, 67, 72, 79, 89, 105
Uygulama sahnesi: 64
Uz, Behçet: 35, 158
Uzakdoğu: 144
Uzel, Rüştü: 52

Ü

Üç büyükler: 149
III. Kurultay (CHP): 73
III. Ordu: 269
Üçlü İttifak: 133, 135, 140
Ülker dergisi: 87
Ülkü, ülkü birliği: 76, 108, 290
Ülkü dergisi: 86, 107
Ün dergisi: 87
Ünan, Saffet: 244
Üniversite: 53-56, 95, 99, 100, 104, 106, 109, 115, 116 – reformu: 100
Üniversite özerkliği: 194, 198, 199, 222, 223, 225, 228
Üniversite Senatosu (Ankara): 196-199
Üniversite Talebe Birliği: 148
Üniversiteler yasası: 55, 228
Üniversitelerarası Kurul: 198, 199
Üretim programı: 156
Ürgüplü, Suat Hayri: 275, 279
Üsküp bucağı: 200
Üstündağ, Bülent: 232
Üstündağ, Ekrem Hayri: 232, 266
Üstündağ, Müçteba: 232

V

Vaiz, vaizlik: 112, 115, 118
Vakıf: 98, 107, 228
Vakıflar Genel Müdürlüğü: 112
Vali-CHP il başkanlığı: 251
Van: 44, 230, 269, 287 – Gölü: 54, 154
"Vankulu": 58
Van Üniversitesi: 54
Vapur işletmeciliği: 166
Vardar, Ragıp: 224
Varlık Dergisi ve yayınları: 61
Varlık Dergisi: 108, 158, 163, 165, 204, 229
Vasiyet, vasiyetname: 13, 14, 65, 184
Vatan gazetesi: 177, 182, 184, 201, 211, 215, 219, 250, 254
Vatandaşlık hakkı: 299
Velibeşe, Zühtü: 94
Versailles antlaşması: 131
Vesayet Konseyi (B. Milletler): 149
Veterinerlik: 51, 55
Vicdan özgürlüğü: 100, 115, 257, 263, 264, 291, 300
Virginia İnsan Hakları Bildirisi: 151
Volga: 179
Washington: 138, 150, 151, 210
Weiszeker: 180
Weltwoche: 124

Y

Yabancı diller: 65, 66
Yabancı dil kursu: 84, 85

Yabancı okullar: 99
Yabancı sermaye: 249
Yalçın, Hüseyin Cahit: 19, 22, 23, 115, 183, 191, 192, 215, 262
Yalman, Ahmet Emin: 177, 184, 215, 220, 228, 232, 250, 254, 259, 262
Yalta Konferansı: 138, 139, 149, 211
Yapı Usta Okulu: 52
Yargı denetimi: 270
Yargıtay: 92, 193, 200, 244, 270, 275
Yarıcı, yarıcılık: 168
Yasa önünde eşitlik: 298
Yaşamak hakkı: 151, 298
"Yaver": 216
Yavuz Selim türbesi: 117
Yaygın eğitim: 83
Yayın: 57, 58, 61
Yayınevi: 61
Yayın Kongresi: 58-60, 69
Yayla dergisi: 88
Yazın hakkı: 61
7 Eylül kararları: 175, 236
VII. Kurultay (CHP): 90, 91, 105,107, 123
Yeni Asır gazetesi: 271
Yenibahçeli, Şükrü: 179
Yeni Doğuş dergisi: 88
Yeni Dünya: 192, 193
Yeni Milas dergisi: 88
Yeni Sabah gazetesi: 232, 243, 244
Yeni Tokat dergisi: 88
Yeni Türk dergisi: 88
Yeni Türk Abecesi: 46, 104
Yeni Zamanlar gazetesi: 200
Yenice istasyonu: 137
Yerli mallar sergisi: 85
Yeşil, Şemsettin: 118
Yeşil türbe (Bursa): 117
Yeşilada (Kıbrıs) 198
Yeşilırmak dergisi: 88
Yeşilköy (İstanbul): 65, 216
Yeşilordu: 223
Yeşilordu dergisi: 88
Yetenek geliştirme kursu: 89
Yetkin, Çetin: 209
Yetkin, Suut Kemal: 199
Yıldız, Ahmet: 98
Yıldızeli Köy Enstitüsü: 287
Yığın gazetesi: 236
Yırcalı, Sıtkı: 93, 94, 268
24 Saat gazetesi: 195, 196
27 Mayıs girişimi: 127
Yokluktan kurtulma özgürlüğü: 240
Yontu: 62
Yozgat: 16, 265, 279, 281 – Halkevi: 87
Yönetim komitesi kurulu (Halkevleri): 75
Yönetmelik: 73, 73
Yönetimsel özerklik: 55, 56
Yörükân, Yusuf Ziya: 114
YÖK: 56
Yugoslavya: 135, 200
Yunan, Yunanlılar: 17, 184, 208
Yunan-Roma: 57, 58
Yunanistan: 17, 133-135, 139, 140, 145, 197
Yurt, yurtlar: 89, 192
Yurt ve Dünya dergisi: 181, 182, 186, 194-196, 201, 207, 211, 243
Yurttaşlık: 151
Yüce Divan: 244
Yücel, Hasan Âli: 20, 27, 40, 46, 48, 52, 54, 56, 58, 59, 63, 67, 68, 71, 72, 150, 182, 185, 186, 194, 195, 234, 240, 242-244
Yüksek İslam Enstitüsü: 105, 116, 125

Yüksek Köy Enstitüsü: 47 49
Yüksek Mühendis Mektebi: 55
Yüksek öğretim: 54, 298 – Genel Md.: 48
Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK): 56
Yüksek Seçim Kurulu: 270, 281
Yüksek Ziraat Enstitüsü: 53, 55
Yüregir, Ahmet Remzi: 112, 115
Yürüten, Senihi: 231
Yürütme Konseyi (ILO): 150
Yürütme Kurulu (Dünya Bankası, UNESCO): 150
163. madde (Ceza yasası): 119, 120, 295
150'likler: 25
141, 142. maddeler (Ceza yasası): 118-120, 265
Yüzüncü, Reşat Fevzi: 262

Z

Zafer gazetesi: 272
Zaloğlu Rüstem: 78
Zanaat: 84
Zaviye: 100
Zazalar: 185
Zehirli gazlar: 86
Zeytincilik kursu: 86
Zeytinyağı fiyatları: 158
Zincirli Hürriyet gazetesi: 201
Ziraat Fakültesi: 54, 55
Ziya Gökalp: 181
Zonguldak: 179, 205, 206, 241, 279-281
Zulme karşı isyan: 267
Zurich: 124
Zümreler demokrasisi: 207

ŞERAFETTİN TURAN, 1925'te Van'ın Erciş ilçesinde doğdu. Bitlis, Muş ve Erzurum'da ilk ve orta öğrenimini bitirip Gazi Eğitim Enstitüsü Tarih - Coğrafya Bölümüne girdi. 1946'da aynı enstitüye asistan olarak atandı. DTCF'nin Tarih Bölümünden de 1951'de diploma aldı. Bu arada Ankara Etnoğrafya Müzesinde asistanlık görevini de sürdürdü. 1952'de DTCF Genel Türk Tarihi Kürsüsüne asistan oldu. 1954'te doktora, 1956'da doçentlik, 1964'te profesörlük sanını aldı. DTCF Dekanlığı, TRT Yönetim Kurulu üyeliği, Türk Dil Kurumu Başkanlığı, Kültür Bakanlığı Müsteşarlığı gibi önemli görevler üstlendi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana yetmiş beş yıl geçti, ama "Yeni Türkiye"nin oluşumunu "öncesi" ve "sonrası"yla irdeleyen bir tarih henüz ortaya çıkmadı.

Şerafettin TURAN, **çağdaşlaşmayı amaç edinen "Yeni Türkiye"nin tarihini, bir başka deyişle TÜRK DEVRİM TARİHİ'ni duygusallıktan uzak nesnel bir bakış açısıyla yazdı. Ancak TÜRK DEVRİM TARİHİ'ni tek kitaba sığdırmak olanaksızdı. Üstelik devrim tarihi, "resmi tarih"ten yana olanlar ya da olmayanlarca, çoğunlukla da bilimsellikten uzak bir anlayışla, salt "kahramanlık" öyküsü gibi sunulmuş, pek çok bilgi-belge gözardı edilmişti.**

Şerafettin TURAN, **4 kitap olarak tasarladığı TÜRK DEVRİM TARİHİ'nde olayları bütün yönleriyle ele almaktadır. 1. kitapta *"İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe"*, 2. kitapta *"Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine"* değin olup bitenler incelenmişti. *"Yeni Türkiye'nin Oluşumu"*na ayrılan 3. kitabı ise oylumu nedeniyle 2 bölüme ayırma zorunluluğu doğmuştu. Birinci bölümü 1995'te yayımlanan kitabın ikinci bölümü de Cumhuriyet'in ilk 15 yıllık dönemini içermektedir. *"Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye"* başlıklı 4. kitabın (2 bölüm) birinci bölümünde de 1938'den 1950'ye uzanan dalgalanmalar değerlendirilmektedir.**

Daha önce yayımladığımız TÜRK KÜLTÜR TARİHİ ile TÜRK DEVRİM TARİHİ'nin 1., 2., 3/1., 3/2. kitapları gibi 4/1. kitabı da herkesin yararlanacağı bir kaynak, bir başyapıttır.

9 789754 948080

ISBN 975 - 494 - 278 - 1 (Tk. No)
ISBN 975 - 494 - 808 - 9 (4. Kitap/1 Bölüm)
99 . 06 .Y . 0105 . 1512

KDV dahil 3500₀₀₀ Lira